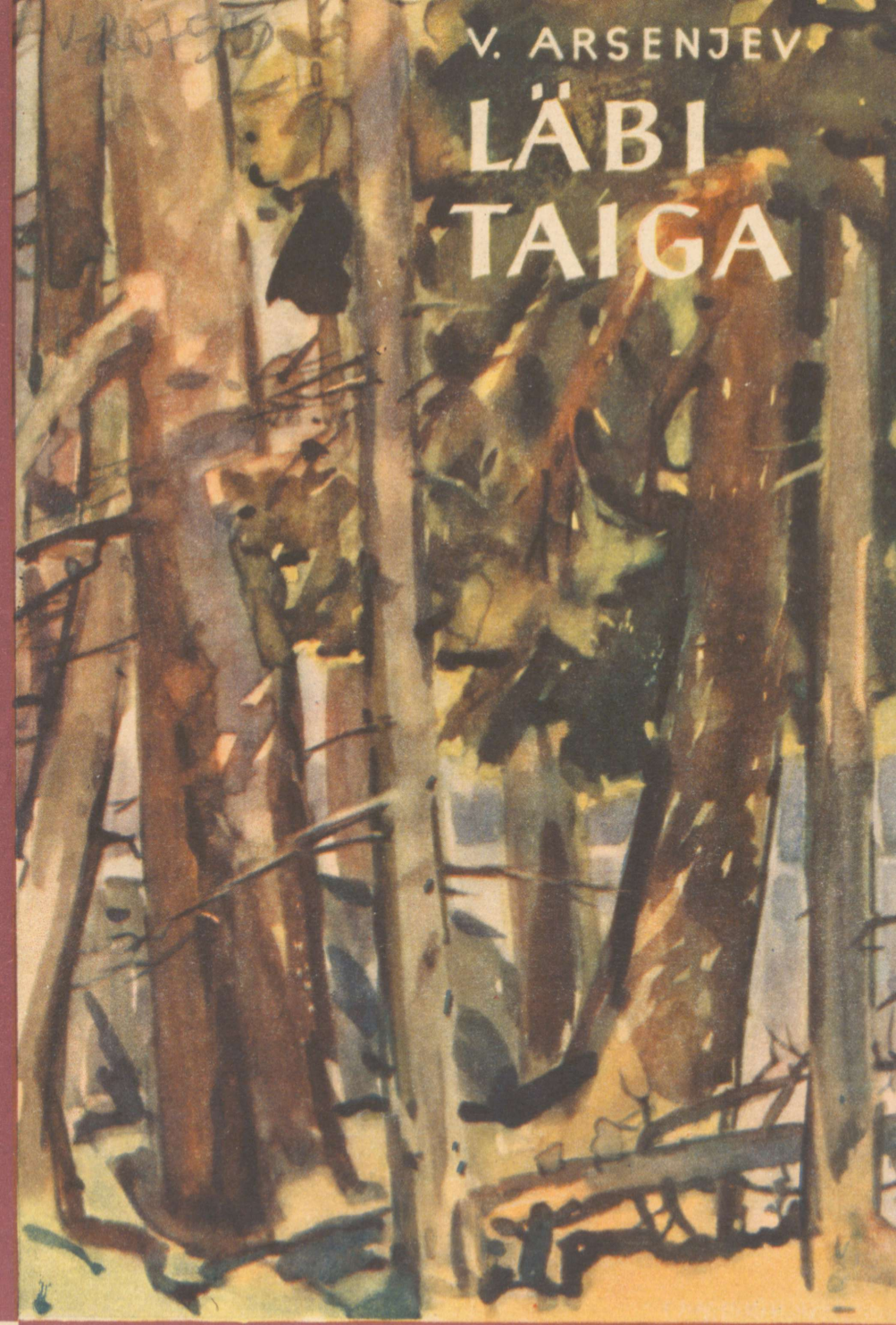

MAAILM JA MÕNDA

MAAILM
JA
MONDA

I marsruut
II marsruut
III marsruut
Amuur
Mõnõmu
Anjui
Habarovsk
Muhhen
Samarga

TATARI
VÄIN

Nõukogude Sadam

Tumnin

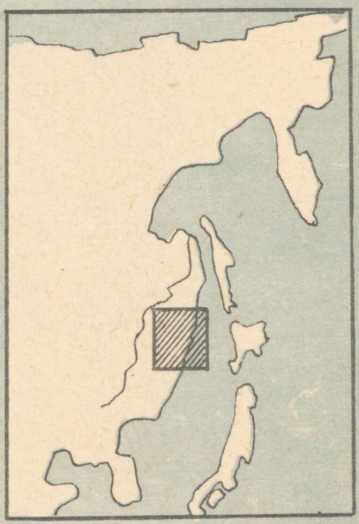
Data

Hutu

Kopi

Kopi

Grossevitši

JAAPANI
MERI

REISIKIRJELDUSTE SARI

V-20755

V. ARSENJEV

LÄBI TAIGA

EESTI RIIKLIK KIRJASTUS
TALLINN 1959

Originaali tiitel:
В. К. Арсеньев
СКВОЗЬ ТАЙГУ
Государственное издательство географической литературы
Москва — 1951

Tõlkinud
A. Ravel

Illustreerinud
V. Tõnisson

Köitekaane kujundanud
R. Pangsepp

Ümbrispaberi kujundanud
U. Külv

KIRJASTUSELT

Raamatusse „Läbi taiga" on paigutatud silmapaistva Kaug-Ida uurija, geograafi ning kirjaniku Vladimir Klavdijevitš Arsenjevi (1872—1930) tööd.

Kolmkümmend aastat oma elust pühendas V. Arsenjev Kaug-Ida looduse ja inimeste tundmaõppimisele. Ta oli arvukate mitmesugustesse Kaug-Ida rajoonidesse — Lõuna-Primorjesse, Sihhote-Alini mägipiirkonda, Ohhoota mere rannikule, Kamtšatkasse, Komandori saartele — suunatud ekspeditsioonidest osavõtjaks ja nende organiseerijaks. Ühtlasi tegi V. Arsenjev suurt populariseerimistööd: oma loengute ja ettekannetega, oma väljapaistvate raamatutega äratas ta suurt huvi meie kodumaa ühe tähelepanuväärsema osa — Kaug-Ida vastu.

V. Arsenjevi suurimaiks ekspeditsioonideks olid matkad 1906.—1907. a. Sihhote-Alini lõunaosasse, 1908.—1910. a. Sihhote-Alini põhjaosasse ja 1927. a. marsruudil Nõukogude Sadam—Habarovsk.

Kahe esimese ekspeditsiooni viimistletud päevikud ja materjalid said aluseks V. Arsenjevi teostele „Mööda Ussuurimaa taigat" ja „Dersu Uzala". Viimane on ilmunud lühendatult ka eesti keeles 1948. a. RK „Ilukirjandus ja Kunst" väljaandel.

1908.—1910. ja 1927. a. ekspeditsiooni materjalide alusel kirjutas V. Arsenjev oma teosed „Sihhote-Alini mägedes" ja „Läbi taiga", mis avaldatakse käesolevas raamatus.

Surm takistas V. Arsenjevit 1908.—1910. a. uurimismatka kirjeldust täielikult lõpule viimast. Viimaste teekondade kohta, mis sooritati 1909. a. suvel (Nõukogude

Sadam — De Castri — Kizi järv — Nõukogude Sadam) ja 1909.—1910. a. talvel (Nõukogude Sadam—Sihhote-Alin —Hungari—Amuur), on säilinud üksikuid jutustusi ja visandeid, millest osa on avaldatud käesolevas raamatus.

SIHHOTE-ALINI MÄGEDES

AUTORILT

1908. aastal organiseeris Vene Geograafia Seltsi Amuurimaa osakond ekspeditsiooni Kaug-Ida selle osa uurimiseks, mida läänest piiravad Amuuri alamjooksu alad, idast Nevelskoi (Tatari) väin, lõunast Hori ja Samarga jõgi. Ekspeditsiooni eesmärgiks oli uurida selle piirkonna loodust, kestuseks oli ette nähtud 19 kuud (24. juunist 1908 kuni 20. jaanuarini 1910).

Ekspeditsiooni koosseisu kuulusid järgmised isikud: ekspeditsiooni juht, käesoleva raamatu autor V. K. Arsenjev, ja tema kaastöölised: ekspeditsiooni juhi abi majandus- ja organisatsioonilisel alal T. A. Nikolajev, tuntud florist N. A. Dessulavi, loodusteadlane-geoloog S. F. Gussev ja suur jahiasjanduse tundja, ajakirja „Naša Ohhota" kaastööline I. A. Dzjul. Peale selle määrati ekspeditsiooni koosseisu seitsmemeheline rühm laskureid — Pjotr Vihrov, Stanislav Glegola, Mihhail Marunitš ja Ivan Turtõgin 23. Ida-Siberi laskurpolgust, Mihhail Kurašov, Ilja Rožkov ja Pavel Nozdrin 24. Ida-Siberi laskurpolgust —, ning kasakad Grigori Dimov ja Ivan Krõlov Ussuuri kasakadivisjonist.

Juuni algul sai T. A. Nikolajev ülesande sõita merd mööda Keisrisadamasse (praegu Nõukogude Sadam) ja rajada kolm toiduainete baasi: 1) Samarga jõe suudmes, 2) Bottši jõe ääres ja 3) Andrejevi lahes. Pärast Keisrisadamasse saabumist pidi ta kohtuma orotšite vanematega ja välja selgitama, missugusesse jõgikonda ekspeditsioon pärast Sihhote-Alini ületamist jõuab, ning tulema siis toidumoonavarudega seda jõge mööda ekspeditsioonile vastu. Ühes T. A. Nikolajeviga asusid teele kõik laskurid, kuna koos autoriga läksid N. A. Dessulavi, S. F. Gussev, I. A. Dzjul, Tšang-Pao ja mõlemad kasakad Ivan Krõlov ja Grigori Dimov.

Kõik ekspeditsioonist osavõtjad olid ühtlaselt rõivastatud. Suvine riietus koosnes kaitsevärvi pluusist, samasugustest pükstest, vöörihmast, vormimütsist ja kolmest vahetusest pesust. Kaitseks parasiitide vastu oli kaasas üks paar tõrvapesu, mis järjekorras selga tõmmati, kui vaja oli. Jalanõud valmistati Habarovskis orotši untade eeskujul. Autor lootis muretseda neid ka kohalikelt põliselanikelt. Peale selle olid kõigil kaitseks sääskede vastu peavõrgud, käisekaitsmed ja niidist kindad. Talverõivastuseks oli läkiläki, poolkasukas, soe pesu, kalevist kottpüksid, villased kindad ja samasugused kohalikud jalanõud nagu suvelgi, ainult mõõdult suuremad. Jalgade jaoks oli igal ekspeditsioonist osavõtjal kaasas üks paar kalevist sääremähiseid. Need kaitsevad hästi põlvi muljumiste eest ja on nahksääristest tunduvalt mugavamad.

Suvetelke, nagu 1906.—1907. a. ekspeditsiooni ajalgi, ei kasutatud. Neid asendasid nn. sääsekaitsevarjed. Talve vastu olid rändurid paremini kindlustatud. Eelkõige oli nende käsutuses suur kalevist telk, kuhu võis vabalt mahutada kuni kakskümmend inimest. Telk sarnanes kuusnurkse prismaga, mis on omakorda kaetud kuusnurkse püramiidiga, ja toetus telgi keskel püsti seisvale teibale. Telgi nurkade külge olid tugevasti kinni õmmeldud rõngad koos pikkade nööridega, mille abil telk igast küljest pingule tõmmati. Valgus pääses telgi sisemusse kahe väheldase, paksust klaasist akna kaudu. Talvetelgi sisustus koosnes kollektsioonikastidest, väikesest kokkupandavast, kokkurullitava plaadiga lauast ja toole asendavatest puupakkudest. Malmahi pöörleva tuulelipuga korstnal andis sooja ülearugi. Ahjul keedeti teed, samuti vett pesu pesemiseks. Lõunat ja õhtueinet valmistati väljas. Telgi põrand kaeti kuuseokste ja kuiva rohuga. Kõik magasid koos, tihedalt üksteise ligi. Peale võeti villased tekid ja poolkasukad.

Ekspeditsiooni juht ja tema kaaslased olid relvastatud mausri ja vintšesteri vintpüssidega ning saueri ja remingtoni haavlipüssidega, mille juurde kuulus küllaldane tagavara püssirohtu ja haavleid.

Laskuritel olid kolmeliinised täägita vintpüssid, padrunitaskud ja iga mehe kohta kolmsada padrunit.

Laagri välivarustuseks oli kahemehesaag, kaks labidat, paar kirvest, erineva suurusega, üksteise sisse mahtuvad

sangaga pajad, praepann, kulp, emailkausid, kruusid ja muu.

Igasuguse pikaajalise ekspeditsiooni hädavajalike tarbeesemete hulka kuulub komplekt puusepa- ja lukksepatööriistu. Ei olnud unustatud ka väliapteeki küllaldase hulga sidumismaterjaliga. Erilist tähelepanu oli pööratud ekspeditsiooni teaduslikule varustusele.

Oma ettevõtte igakülgse õnnestumise eest võlgneb autor tänu oma noorimate kaastööliste ennastsalgavale ja omakasupüüdmatule kohusetäitmisele. Hoolimata sellest, et nende eakaaslased olid armeest tagavaraväelastena vabastatud, hoolimata täielikust võimalusest Keisrisadamast aurikuga Vladivostokki sõita, tegid nad ekspeditsiooni vabatahtlikult lõpuni kaasa, mõistes hästi, et ainsagi inimese lahkumine salgast oleks end valusalt tunda andnud. Vaevalt on laskuritel ja kasakatel kunagi suuremaid raskusi tulnud taluda, kui kandsid oma õlul need tagasihoidlikud töömehed. Hoolimata alalisest ületöötamisest ja näljast ning külmast tingitud füüsilistest kannatustest, mida sõnades on võimatu edasi anda, võitlesid nad mehiselt loodusega ega kaevanud oma saatuse üle. Paljud neist hukkusid imperialistliku sõja ajal. Milline saatus teisi tabas, seda ma ei tea.

Kaug-Ida piirkonna kaarti uurides näeme, et mõningad selle piirkonna tundmaõppimiseks kasutatavad teed olid eriti eelistatud. Üksteise järel liiguvad teadlased mööda sissetallatud radu. Enamiku ühtelangevaid marsruute leiame 1) Suifuni jõe rajoonis ja Nikolsk-Ussuriiski[1] linna lähedal, 2) piki Hanka järve idakallast, mööda Sungatša ja Ussuuri jõge, 3) mööda Daubihhe, Ulahhe ja Fudzini jõge ning edasi üle Sihhote-Alini mere poole, 4) mööda Bikini, Imani ja Vaku jõe alamjooksu. Kõige vähem uurimisi on korraldatud Olga lahest põhja pool paiknevas rannikurajoonis ja Sihhote-Alini mägipiirkonna keskosas.

Amuuri alamjooksu alade esimeseks uurijaks oli kasakavanem Vassili Pojarkov, kes Jakutski vojevoodi Pjotr Golovini ülesandel tuli 1643. aastal koos 132 kasakaga Amuurimaale teed mööda, mida pärast teda keegi pole enam kasutanud. Pojarkov liikus Jakutskist Aldani, Utšuri ja Gonami jõge pidi üles ja laskus pärast Stanovoi mäeaheliku ületamist Brjanta ja Zeja jõge mööda Amuurile, sõitis kuni Amuuri suudmeni ja jõudis Ohhoota merre välja. 1646. aastal saabus Pojarkov pärast nelja-aastast

raskete vintsutustega seotud retke, mille vältel ta poole oma salgast kaotas — osalt lahingutes dauuridega, osalt nälja ja haiguste tõttu —, õnnelikult Jakutski tagasi.[2]

Tema järel laskus kasakas Semjon Štšelkovnikov 1647. aastal Amuuri jõge mööda alla ja, jõudnud limaani, suundus põhja poole, Ohhoota jõe suudmesse.

Umbes poolteistsada aastat pärast Pojarkovi tulevad Amuuri äärde kaks jaapani reisijat: Mogami Toknai 1785. aastal ja Mamija Rinso 1808. aastal.

Sundasumisele saadetu Vassiljev sõitis kolmel korral vett mööda Amuuri jõe suudmeni (aastail 1815—1826), kuid iga kord pidasid mandžuurlased ta tagasiteel kinni ja andsid Vene valitsusele välja. Ülekuulamisel esitas ta selle maa kliima, looduse ja rikkalike maavarade kohta üksikasjalisi andmeid, mida Ladõženski hiljem 1832. aastal kontrollis.

1845. aastal võttis prantsuse misjonär de la Brugnière Hiina keisri Khansi ülesandel ette retke Amuuri jõele. 16. juulil asus ta Sangsingi linnast kitsast jalgrada mööda ida suunas teele ja, läbinud 120 miili, jõudis 19. septembril Amuuri jõe äärde, kus jäi talvekorterisse goldi külla Furmesse.[3] 5. aprillil 1846. aastal alustas ta vett mööda teekonda Amuuri jõe suudme suunas. Gutongi küla lähedal tapsid aga kohalikud põliselanikud ta metsikult. Nad pistsid tal silmad peast ja lõid hambad välja ning jätsid ta keha kaldale, kuni Amuuri lained selle merre kandsid.[4]

Teine misjonär Renault, kelle saatis teele Mandžuuria vikaar Veraul, et välja selgitada de la Brugnière'i saatus, laskus 1850. aastal Amuuri jõge mööda peaaegu Hu-Duni külani, mis asub Kizi järve lähedal. Renault' ekspeditsioon ei andnud mingeid tulemusi peale kurva jutustuse de la Brugnière'i hukkumisest.

1849. aasta osutub Kaug-Idas tähendusrikkaks. Amuuri limaani uurimisel teeb G. I. Nevelskoi kindlaks, et Sahhalin on saar, aga mitte poolsaar, nagu varem arvati.

Välja uurinud, et taevapoegade impeeriumi võim nii kaugele itta ei ulatu, astus G. I. Nevelskoi üle temale antud instruktsioonist, suundus Amuuri jõkke, rajas Nikolajevski valveposti, mis hiljem muudeti samanimeliseks linnaks, ning sõitis jõge mööda ligi sada kilomeetrit üles kuni Kizi järveni. 1. augustil 1850 heiskas ta siin Vene lipu ja saluteeris sellele suurtükist.[5]

Ka leitnant I. Bošnjak jõudis 1852. aastal Kizi järveni ja läks sealt maad mööda De Castri lahte. Temale kuulub Hadi lahe avastamise au. Lahe ristis ta Keisrisadamaks.[6]

Navigatsiooni rajamise järel 1854. aastal laskus Ida-Siberi kindralkuberner N. N. Muravjov koos ühe Taga-Baikali kasakaüksuse ning 13. ja 14. piirivalvepataljoni väeosadega lotjadel ja parvedel Ust-Strelka piirivalvepunktist Amuuri jõge mööda alla kuni Mariinski valvepostini, mille ta Kizi järve lävisele rajas.[7]

Sama aasta augustis saabus aurikul „Nadežda" Amuuri jõe suudmest Ust-Strelka piirivalvepunkti admiral Putjatin ja ühes temaga pärastine teedeminister Possiet. Viimane oli olnud ümbermaailmareisil fregatiga „Diana", mille hukkumise järel ta toimetas meeskonna Petropavlovskisse Kamtšatkal ja suundus sealt Amuuri kaudu läbi sõites Irkutski ja edasi Peterburi.[8]

Kronoloogiliselt järgmiseks uurijaks on akadeemik L. Schrenck, kes aastail 1854—1856 tegi retke mööda Amuuri kuni selle suudmeni ning mööda Ussuurit kuni Nori jõeni. Tema etnograafilised uurimused puudutavad peaasjalikult golde, oltše ja giljakke.[9]

1856. aasta kevadel sooritas teekonna mööda Amuuri Ust-Strelka piirivalvepunktist kuni Nikolajevski valvepostini Udellide departemangu ametnik G. Permõkin.[10]

1856. aastal saadeti 13. piirivalvepataljon Mariinski valvepunktist paatidel Taga-Baikali oblastisse tagasi. Retkel tabas sõdureid karm talv. Õnnetuseks jooksis neile vastu saadetud lodi teraviljaga kuskil Amuuri ülemjooksul madalikule. Sellest halvasti rõivastatud ja nälgivate sõdurite ainulaadsest retkest teavad vähesed. Kogu 13. piirivalvepataljoni tee jõe kinnikülmumise ajast peale oli laipadega üle külvatud. Inimesed sõid koolnute liha, kuid hukkumisest see neid ei päästnud. Halvasti rõivastatuina ja peaaegu paljasjalgseina külmusid nad surnuks puhkepeatustel, suutmata tõusta, et kustuva lõkke tuld säilitada.

Kohe, kui algasid Vene valitsuse läbirääkimised Hiinaga 1857. aastal, saatis Krahv Muravjov-Amurski Ussuurimaale geodeet Ussoltsevi, kes sõitis Ussuuri ja Sungatša jõge mööda kuni Hanka järveni. Seejärel võttis ta ette teekonna Lefu jõge mööda üles, kuid ei jõudnud selle lähteni ja pöördus umbes poolelt teelt edelasse, jõudis välja Suifuni jõele ja laskus seda mööda Amuuri laheni, mida nimetati nii seetõttu, et Suifuni jõe suuet peeti tol ajal

eksikombel Amuuri jõe suudmeks. Ussoltsev kummutas selle eksiarvamuse.[11]

Samal 1857. aastal sõitis mäeinsener N. P. Anossov Amuuri mööda kuni selle suudmeni ja liikus järgmisel, 1858. aastal Ussuuri jõge mööda Imanini ning viimati mainitud jõel kuni Kartuni-nimelise maakohani. Seejärel läks ta Sungatša jõge ning Hanka järve ida- ja lõunakallast mööda Mo jõeni. Viimase marsruudi sooritas Anossov Daubihhe jõge mööda peaaegu selle lähteni.[12]

Au sooritada esimene retk risti üle Sihhote-Alini kuulub M. I. Venjukovile. 1857. aastal võttis ta krahv Muravjov-Amurski ülesandel ette teekonna Ussuuri jõge mööda, siis Ussuuri lisajõge Ulahhet ja Fudzini jõge mööda, ületas seejärel Sihhote-Alini mäeaheliku ja jõudis välja Tadušu jõele. Venjukovil oli kavatsus minna kuni Vladimiri laheni, kuid suurel hulgal kokkukogunenud relvastatud hiinlased tõkestasid talle tee ja nõudsid, et ta tagasi pöörduks. Siis püstitas Venjukov mere kaldale, Tadušu jõe suudmesse puust risti, millesse lõikas järgmise teate: „Olin siin 1858. aastal. M. Venjukov."

Kaheksateistkümnendal juunil asus ta tagasiteele ja jõudis kahekümne kahe päeva pärast sama teed mööda Ussuurile.[13]

1859. aasta oli uurimisretkede poolest eriti rikas. Üks ekspeditsioon järgnes teisele. See oli Ussuuri parempoolsete lisajõgede ja lõunas, Korea piiril asuvate maa-aladega tutvumise periood. Astronoom Gamov sooritab rea geodeetilisi töid Amuuril ja Ussuuril. Ta määras kindlaks äärmised geograafilised koordinaadid Ulahhe jõel (Fudzini ja Noto jõe suudme vahel), seejärel läks Sungatša jõge mööda Hanka järveni ja pöördus sedasama teed tagasi. Üks Possieti lahe neem on nimetatud tema nime järgi.[14]

Samal 1859. aastal külastas Ussuurimaad akadeemik K. I. Maksimovitš. Ta liikus üles mööda Ussuuri orgu, seejärel Ulahhe jõge pidi kuni Fudzini suudmeni, tungis viimati mainitud jõe orgu mööda kuni lähteni, ületas veelahet moodustava Sihhote-Alini mäeaheliku ja laskus Vai-Fudzini (Avvakumovka) jõge mööda Olga lahte. Tema uurimiste tulemuseks oli ulatuslik botaanika-alane teos, mille eest ta sai P. N. Demidovi nimelise preemia. Sellest, kuivõrd väärtuslikud on K. I. Maksimovitši tööd, ei ole vajadust kõnelda. Seda teab igaüks, kes kas või pisemalgi

määral on tutvunud kohalikku floorat käsitleva kirjandusega. Ta tegi esimesena kindlaks, et Ussuurimaal esineb mandžuuria floora. Suur hulk taimi on saanud selle uurija nime.[15]

Riigivarade ministeerium lähetas Ussuurimaa metsade uurimiseks kohapeale metsaülemate korpuse kapteni Budištševi ning topograafid Korzuni, Lubenski ja Petrovitši. Budištševi ekspeditsioon töötas 1857. aastast peale. Need väsimatud töömehed tutvustasid meid Sihhote-Alini lõunaosa geograafiaga. Veelahet moodustavast mäeahelikust idasse jääva rannikurajooni nimetasid nad Taga-Ussuurimaaks.[16] Budištšev ise vaatas üle Ussuuri jõe oru, Daubihhe ja Lefu jõe ning Hanka järve, liikus seejärel piki riigipiiri alla kuni Suifuni jõeni, kirjeldas Barabaši, Nikolskoje ja Novokijevskoje küla ümbruses ja Muravjov-Amurski poolsaarel asuvaid metsi, viibis Ulahhel ja Fudzinil ning laskus Vai-Fudzini (nüüd Avvakumovka) jõge mööda üle Sihhote-Alini mere äärde. Topograaf Korzun sõitis Imani ja Vaku jõge mööda üles nende keskjooksuni ja Bikini jõge mööda kuni selle ülemise lisajõe Bjagamuni, kuid Sihhote-Alinini jõuda tal ei õnnestunud. Toidumoona puudus sundis teda Ussuuri äärde tagasi pöörduma. Budištševi kolmas kaaslane Petrovitš uuris Amuuri paremal kaldal Anjui (Dondoni) jõe suudmest kuni Kizi järveni paiknevaid soiseid madalikke ja metsi. Edaspidi kuuleme tema marsruudist De Castri lahe äärde ja sealt merekallast mööda edasi Hoi jõeni, kust Petrovitš tungis Tumnini jõele ja laskus seda mööda kuni suudmeni. Ning lõpuks, Lubenski kirjeldas Amuuri oru piirkonnas Habarovskist kuni Nikolajevski valvepostini kasvavaid metsi.

Ühel ajal Budištševiga külastas Ussuurimaad tuntud looduseuurija R. Maack. Koos etnograaf Brõlkiniga saabus ta 1859. aasta juunikuu algul Ussuuri suudmesse ja liikus jõge mööda üles Sungatša jõeni. Viimati mainitud jõge mööda sõitis ta kuni Hanka järveni ja sooritas siis retke piki selle ida-, lõuna- ja läänekallast. Pärast ebaõnnestunud katset mööda Ussuuri jõge kaugemale üles suunduda pöördus Maack Amuurile tagasi. Selle teadlase uurimused üllatavad tähelepanekute peenuse ja kogutud materjali tohutu hulga poolest. Arvukatele putuka- ja taimeliikidele on antud tema nimi.[17]

Kolmas prantsuse misjonär Gerbillon asus Amuuri uurimise otstarbel teele 1861. aastal. Sungari jõe suudme ligi-

dal kohtas ta venelasi ja võttis meelsasti vastu nende ettepaneku sõita koos nendega kuni Nikolajevski valvepostini. Samal aastal pöördus Gerbillon tagasi.[18]

Pärast Maacki tegeleb 1860. aastast peale kolme aasta vältel selle piirkonna uurimisega silmapaistev geoloog ning paleontoloog F. B. Schmidt. 1860. aasta varakevadest alates uuris ta Amuuri kaldaid Sungari jõe suudmest kuni Nikolajevski valvepostini, sooritades samal ajal kõrvalretki Kizi järvele ja De Castri lahele. Pärast tööd Sahhalinil sõitis F. B. Schmidt 1861. aasta juunis merd mööda Vladivostokki. Siit sooritas ta kaks matka: esimese Possieti lahest Suifuni suudmesse ja Hanka järve äärde ning teise Sungatša ja Ussuuri jõge mööda kuni Habarovka külani.[19]

Aastail 1867—1869 külastab vastomandatud maad pärastine kuulus maadeuurija N. M. Prževalski. Tema marsruudid olid samad mis Ussoltsevil, Budištševil ja Venjukovil. Ta sõidab Ussuuri ja Sungatša jõge mööda üles ja töötab Hanka järve ääres. Seejärel läheb ta Lefu jõele ja sealt Vladivostokki. Vladivostokist suundub N. M. Prževalski mererannikut mööda Sutšani jõele, Sudzuhhe jõele ja edasi Olga valvepostini ning Vladimiri lahe äärde. Oma uurimised lõpetas ta marsruudiga üle Sihhote-Alini Fudzini, Ulahhe ja Ussuuri jõele.[20]

Veelgi aasta hiljem (aastal 1870) läks mäeinsener I. Bogoljubski maagi leiukohtade otsinguil Ussuuri jõge mööda Vladivostokki, sealt jalgrada mööda Sutšani ja Vantšini jõele ning külastas Olga lahte. Kogunud andmeid Olga valvepostist põhja poole jääva rannikupiirkonna maade kohta, tegi ta hiinlaste saatel katse tungida Tetjuhhe jõele, kuid tema hiinlasest teejuht eksis kas sihilikult või kogemata teelt ja Bogoljubski, kellel oli sihtkohani jäänud ainult seitse kilomeetrit, pöördus tagasi.[21]

1871. aastal külastab Ussuurimaad tolle aja nimekaim sinoloog — arhimandriit Palladius. Me võlgneme temale tänu suurepäraste avastuste eest selle maa arheoloogia ja ajaloo alal. Ta tegi retke Ussuuri ja Sungatša jõge mööda, oli Hanka järvel, kust läks Suifuni jõele, külastas Nikolskoje küla ja saabus siis Vladivostoki valveposti. Kahjuks on selle teadlase töödest säilinud ainult katkendlikud kirjad. Arhimandriit Palladius suri teel Venemaale 1872. aastal.[22]

Veel kolm aastat hiljem sooritab topograafide salk L. L. Bolšovi juhtimisel Taga-Ussuurimaa rannikuäärse vööndi (ühe kuni viie kilomeetri laiuse riba) instrumentaalse mõõdistamise Rõnda lahest põhja poole kuni De Castri laheni. Rasked tingimused, milles topograafidel tollal asustamata rannikul tuli töötada, andsid S. V. Maksimovile rikkalikku materjali tema jutustuste jaoks.[23]

Kronoloogiliselt järgmiseks Ussuurimaa uurijaks on I. P. Nadarov. 1882. aastal sõitis ta Bikinit mööda üles kuni Tsamo-Dõnza-nimelise maakohani ja Imanit mööda üles kuni Taitsiberi jõe suudmeni. Teine kord läks ta Vaku jõelt Ulahhe jõele, sõitis viimast mööda kuni pooleni selle pikkusest, pöördus seejärel ümber, jõudis välja loodusliku piiri moodustava Anutšino paikkonnani ja suundus sealt Ussuuri raudteele. I. P. Nadarov esitas palju andmeid selle piirkonna geograafia kohta ja on kirjutanud esseesid Ussuuri mansade elust.[24]

Ivan Poljakovi arheoloogilised ja etnograafilised uurimused käsitlevad peamiselt Sahhalini saart, kuid ta töötas ka Lõuna-Ussuurimaal. 1882. aasta juulis randus ta Vladivostokis ja liikus Suifuni jõe orgu mööda Nikolskoje küla (hiljem Nikólsk-Ussuriiski linn) suunas.[25]

Palladiuse tööde jätkajaks on Amuurimaa Uurimise Seltsi asutaja F. F. Busse. Tema tööd kuuluvad aastaisse 1883—1889. Ümberasustamise juhatajana piirkonnas ringi sõites pööras Busse tähelepanu muistsetele linnustele, mis olid säilinud maa algelanike päevilt, ning kirjeldas neist mõnda.[26] Busse tööd jätkas hiljem vürst P. A. Kropotkin.

Vaikse ookeani hüdrograafiline ekspeditsioon ei piirdu oma töös Amuuri limaaniga, vaid hõlmab ka Amuuri jõge ennast. 1886. aastal sõitsid sügavuse mõõtmisi sooritades kaks sõudepaati laevalt „Gornostai" ligikaudu 1175 kilomeetrit kuni Sungari suudmeni jõge mööda üles.[27]

Aastail 1888—1894 sooritas mäeinsener D. L. Ivanov rea geoloogilisi uurimisi Novokijevski ja Barabaši rajoonis ning piki Suifuni, Suputinka, Maihhe, Sutšani ja Sudzuhhe jõge. Pärast läks ta Lefu jõge mööda Ulahhele ja edasi üle Sihhote-Alini Olga valvepostini. Jääb mainida veel üht tema marsruuti — piki mereranda, alates Škotovo külast, Taudimi, Sutšani, Sudzuhhe ja Tauhhe jõge mööda.

1894.—1897. aasta periood on uurimiste poolest kõige rikkalikum.

1894. aastal teostab kindralstaabi kapten S. Leontovitš Tumnini jõe mõõdistamist ja koostab orotši-vene sõnaraamatu.[28] Samal 1894. ja järgmisel aastal sooritab geoloog D. V. Ivanov neli marsruuti. Esimese — Habarovskist Amuuri mööda Kizi järveni ja seejärel Hojuli jõge mööda üle Sihhote-Alini mäeaheliku Keisrisadamani. Teise — Anjui, Gobilli, Butu ja Hutu jõge mööda Tumnini jõele. Kolmanda — Samarga jõge mööda üle Sihhote-Alini Sukpai jõele ja seda mööda Hori jõe äärde Ussuuri raudtee lähedale. Neljanda — piki mereranda osalt paadiga, osalt aurukuunaril „Storož" Olga lahest Keisrisadamani.[29]

Samal aastal saadetakse Ussuurimaa keskosa uurimiseks kohapeale 10. piirivalvepataljoni ja 2. laskurbrigaadi kütikomandod. Kütikomandode marsruudid olid nii määratud, et nende teed pidid lõikuma. Ühed komandod pidid tungima võimalikult kaugele sisemaale, kuna teiste ülesandeks jäi sideteenistus ja toidumoona kohaletoimetamine, kuid komandode liikumist oli taigas võimatu kooskõlastada ja seetõttu tegutses iga kütikomando iseseisvalt, mispärast neil ei õnnestunud ületada Sihhote-Alini mäeahelikku ega jõuda välja mere äärde. Pärast tohutuid vintsutusi ja kaotusi, kaasa arvatud ka inimohvrid, pöördusid nad tagasi.[30]

Ajavahemikul 1895—1897 külastas Lõuna-Ussuurimaad tuntud botaanik V. L. Komarov. Ta töötas Nikolsk-Ussuriiskist lääne pool Suifuni jõgikonnas, tungis seejärel sügavale Mandžuuriasse ja lõunasse ning jõudis Novokijevski ala loodusliku piirini.[31]

Etnograafia-alases kirjanduses kohtame S. Brailovski nime, kes sõitis 1896. aastal läbi Sutšani ja Sudzuhhe jõe oru ning tegeles järgmisel, 1897. aastal Primorje oblasti kuberneri ülesandel kohalike põliselanike loendamisega Tatari väina rannikupiirkonnas, Ternei abajast lõuna poole kuni Olga laheni. Selle marsruudi sooritas S. Brailovski paatidega ning osaliselt aurikul.[32]

Aastail 1898—1900 sooritab rea geoloogilisi uurimistöid mäeinsener M. M. Ivanov, varem Lõuna-Ussuurimaal töötanud mäeinseneride nimekaim. Ta uuris Bikini jõge kuni Tsamo-Dõnza-nimelise maakohani ja Imanit kuni Kartunini, sooritades kõrvalretke Neitsuhhe ja Vaku jõe vahelisele alale. Seejärel sõitis ta Ussuuri ja Ulahhe jõge mööda üles kuni Noto-Hoizini. Tema teine marsruut kulges Ussuuri ja Sungatša jõe ühtumiskohast piki Ussuuri

raudteed lõunasse kuni Nikolsk-Ussuriiski linnani. Sellele järgnes ringmarsruut Hanka järve ja Hiina Ida-raudtee äärde.[33]

Geoloog P. I. Javorski tööd käsitlevad Amguni jõgikonda, mis piirneb Ussuurimaaga, seepärast märgime ära ainult ühe tema marsruudi — 1903. aastal sooritatud retke mööda Amuuri Habarovski linnast kuni Udõli järveni.[34]

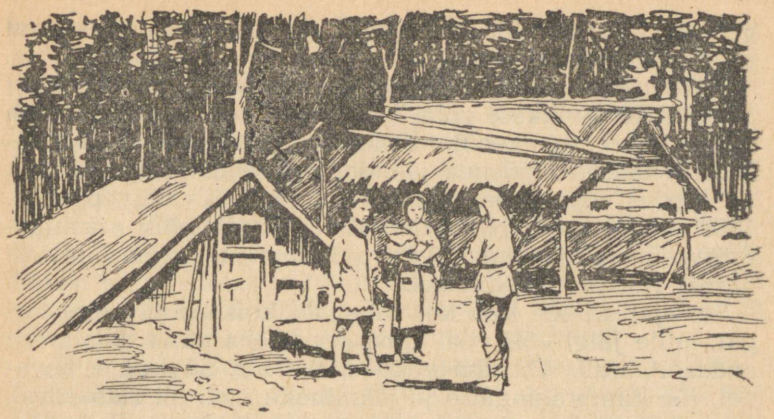
See Ussuurimaa uurijate loetelu ei oleks täielik, kui me ei mainiks veel kaht pioneeri, kes saabusid sinna piirkonda neil aegadel, mil Vladivostoki abajas ujusid veel luiged ning mägedes hulkusid tiigrid. Ma mõtlen M. I. Jankovskit ja M. G. Ševeljovi. Esimene neist töötas palju ornitoloogia ja entomoloogia alal Põhja-Koreas ja Possieti lahe piirkonnas.[35] Teine oli kabinetiteadlane ja elas enamasti Kangauzi abaja ääres. Tema nimi on tihedalt seotud selle piirkonna ajaloo uurimisega. Ta valdas hiina keelt ja orienteerus täiesti vabalt hieroglüüfides. Tema käsutuses oli palju vanaaegseid käsikirju. Süüks võib talle panna ainult seda, et ta ei hoolitsenud õigeaegselt oma teadmiste trükis avaldamise eest ja viis need endaga hauda kaasa. Meie päevini on säilinud ainult tema tööde mõningad katkendid, kuid needki on osutunud äärmiselt väärtuslikuks. Nad aitasid suurel määral kaasa selle tõsiasja kindlakstegemisel, et Bohai riik (VII—XII sajandini) asetses Vaikse ookeani rannikul Ida-Mandžuurias, Põhja-Koreas ja Ussuurimaal.

Lõpuks tuleb ära märkida ka sõjaväetopograafide tööd, kes 1888. aastal kaardistasid üheverstases ja kaheverstases mastaabis kogu Lõuna-Ussuurimaa Hiina piirist (Possieti laht — Hanka järv) ida poole kuni Ulahhe ja Sudzuhhe jõeni, viimased kaasa arvatud.

Nende planšetid ulatuvad ka Ussuuri jõe orgu mööda kuni Amuurini, kusjuures ala, mida nad hõlmavad, laieneb Bikini jõgikonnas kuni 60 kilomeetrini ja aheneb Lontšakovo lähedal 20 kilomeetrini. Sõjaväetopograafide kõrval sooritasid mõõdistamistöid ka maamõõtjad Ussuuri geodeetilisest salgast.

Püüame nüüd Ussuurimaa kaardile kanda muinasaja mälestusmärgid, mis Mandžuuria hõimud ajavahemikul VII—XIII sajandini endast on jätnud, märgime ära kohad, mis enne kasakate tulekut kuulusid hiina põlluharijatele, ning kanname lõpuks samale kaardile vene asulad. Näeme, et kõik need kolm ala langevad ühte. Kolm rahvast asu-

sid üksteise järel ühtedesse ning samadesse kohtadesse elama. Kultuurile kättesaadavad on Amuuri ja Ussuuri jõe org, nende parempoolsete lisajõgede alamjooksualad, Daubihhe ja Ulahhe jõgikond, Lõuna-Ussuurimaa ja kitsas rannaäärne riba kuni Keisrisadamani, kuna kogu Sihhote-Alini mägipiirkonna kesk- ja põhjaosa, mis varem oli asustamata, on samasugune ka praegu. Taiga ürgne puutumatus, teede ja elamiseks sobivate kohtade täielik puudumine olid peapõhjuseks, miks Sihhote-Alin ja temast ida pool asuvad maad jäid nii pikka aega tundmatuks. Ussuurimaa selle puutumatu osa uurimiseks võtsingi ette oma ekspeditsioonid. Käesolev teos sisaldab jutustuse minu kolmandast, aastail 1908—1910 sooritatud retkest.

ESIMENE PEATÜKK

AMUURI ALAMJOOKS

1908. aasta 23. juuni keskpäeval asus meie väike salk laevale. Südamel hakkas kergem ja meel läks rõõmsamaks. Linnas veedetud päevade tusatunne oli kadunud, jooksmine ühest kantseleist teise lõppenud. Homme asume teele.

Videvikus läksid mu kaaslased linna, et viimast korda oma tuttavaid külastada. Mina oma sõpradega, kes olid tulnud mind saatma, jäin laevale. Võtsime laevalael istet ja imetlesime päikeseloojangut, mille kuma peegeldus Amuuri ja Ussuuri ühinemiskoha avaral veepinnal.

Oli vaikne suveõhtu. Merevaikkollane päike oli äsja silmapiiri taha vajunud ja kuldas oma kustuvate kiirtega pilveääri taevas. Loojunud päikese sära peegeldus õhus, vees ja mingisuguse kauge asula majade akendes, ennustades homseks head ilma.

Habarovski vastas on Amuuri vasak kallas madal. Arvutu hulk nõvasid, umbharusid ja pisijärvi moodustavad labürindi, millest ilma kogenud teejuhita raske on välja pääseda. Kunagi oli kogu see ala, kus Amuur voolab piki paralleele, Jekaterino-Nikolskaja staniitsast kuni Bolon-Odžali järveni umbes 500 kilomeetri pikkuselt ja 150 kilomeetri laiuselt tohutu veega täidetud nõgu. Kõr-

gendikud Ussuuri jõe ühinemiskohas Amuuriga tähistavad selle avara veekogu muistset kallast.

Habarovski linna rajas krahv Muravjov-Amurski 31. mail 1858 väikese goldi[36] küla Buri kohale. Siit tuleneb moonutatud hiinakeelne nimetus „Voli", mis on Mandžuurias tänaseni püsima jäänud. Esimesena paigutati siia 13. piirivalvepataljon, mis oli sõjaväeliseks valvepostiks. 1880. aastal toodi Nikolajevskist siia üle kõik administratiivasutused ja väike Habarovka-nimeline küla nimetati ümber Habarovski linnaks.

Sel ajal oli see linn korrastamata kolkaasula keset taigat, mille jälgi võis veel kaua aega näha päris südalinnas endas. Ainsaks ühendusteeks oli Amuur. Sügisel ja kevadel, jõe kinnikülmumise ja jäämineku ajal, oli Habarovsk teistest linnadest mitmeks kuuks ära lõigatud. Seda isoleeritud olekut kutsuti „postiseisakuks".

Laevalael oli vaikne ja tühi. Ainult linna poolt kostis ebamäärast kära, mida päeval harilikult ei kuule.

Tahtmatult tekib mõte, et ühes pimeduse saabumisega muutub õhk heli levikule tunduvalt soodsamaks. Läänes kustus pikkamööda eha. Vastasküljest lähenes soe juuniöö. Amuuri laia veteavaruse kohal hõljus juba kerge hämarus: pilved horisondil olid tuhmunud ning taevas süttisid esimesed vilkuvad tähed.

Sel hetkel äratasid mu tähelepanu aerusulpsud. Laeva ahtri tagant kerkis esile väike paat kahe aerutajaga. Noor gold sõudis, kuna vanamees istus ahtris ja juhtis oma viletsat lootsikut Ussuuri suudme poole. Ta jutustas midagi oma noorele kaaslasele ja lausus kätt lõuna suunas välja sirutades kaks korda sõna „Hehtsir". Libistasin masinlikult oma pilgu majesteetlikule mäeahelikule, mis kulgeb piki paralleele Petropavlovskoje järvest kuni Ussuuri jõeni ja kannab nimetust, mida vanamees-gold äsja mainis. Hehtsiri suurim kõrgus on 860 meetrit. Raudtee ületab aheliku selle kõige madalamas kohas, 34 kilomeetri kaugusel Habarovskist. Ajalugu käsitlevas kirjanduses nimetatakse ahelikku Hohtsi mäeahelikuks, samuti ka Hehtsiriks. Hiina geograafia-alase teose „Šui-taotigang" peatükis Ussuuri kohta, mille akadeemik Vassiljev on tõlkinud, nimetatakse mainitud mägesid Huhgiriks (Hurtšiniks).[38]

Hehtsiri mäeaheliku läänenõlval, päris Ussuuri kaldal, paiknes kasakastaniitsa Kazakevitševo. Varem aga oli

siin väike hotseeni küla Furme (Turme), mis koosnes neljast fansast.[39]

1859. aastal leidis R. Maack siin eest juba venelasi. Goldi külast polnud enam jälgegi, kuid kohalikel põliselanikel oli neist mälestusi säilinud.

Õige ammu tagasi elas üksildases fansas gold Heektšir Faenguni. Ta oli osav jahimees ja tal oli alati küllaldane tagavara jukolat oma koertele. Kord käis Heektšir Sangsingis Sungari jõe ääres ja tõi sealt kaasa valge kuke. Pärast seda hakkas ta tundma üksindust, ta kaotas une ja söögiisu. Ükskord öösel läks Heektšir Faenguni õue ja istus oma maja trepile. Järsku kuulis ta sõnu:

„Peremees, pane aknad kinni, enne valget tuleb äikest."

Heektšir vaatas tagasi ja nägi, et see oli kukk, kes kõneles temaga inimkeeli. Siis läks ta jõe kaldale, kuid siin kuulis ta sosinat oma pea kohal. Need olid puud, mis omavahel kõnelesid. Vana tamm kahistas oma lehti ja jutustas noorele saarele sellest, mille tunnistajaks ta enam kui kahesaja aasta vältel oli juhtunud olema. Heektšir kohkus. Ta läks fansasse tagasi ja heitis kangile pikali, ent niipea kui ta tukastas, kuulis ta jälle sahinat ja hääli. Need olid koldekivid, kes seal kõnelesid. Nad olid nõuks võtnud praguneda, kui neid veel kord nii tuliseks aetakse. Siis sai Heektšir aru, et ta on kutsutud šamaaniks saama. Ta läks Nori jõe äärde ja seal nõidus mandžuuria šamaan temasse vaimu Tõenku. Heektšir sai varsti kuulsaks — ta ravis haigeid, leidis üles kaduma läinud asju ja juhtis surnute hingi „hauatagusesse riiki". Tema kuulsus levis üle kogu Ussuuri oru, üle Amuuri ja Sungari jõe.

Varsti kerkisid tema fansa kõrvale teised majad. Nii tekkis Furme küla. Hiljem tulid venelased ja surusid hotseenid koomale. Viimased olid sunnitud kodukohad maha jätma ja rahututest „lotsaadest" kaugemale Ussuuri jõge mööda üles elama asuma. Furme küla kadus, kuna nimi Heektšir muutus Hehtsiriks. Hiljem hakkasid kasakad selle nimega kutsuma mitte ainult seda kohta, kus varem oli hotseeni küla, vaid ka kogu mäeahelikku.

Selles legendis on tunda lõunapoolsete rahvaste mõju. Kuidas ta aga Mandžuuriast goldide juurde Amuurile sattus?

Juttu ajades möödus aeg märkamatult. Saatsin oma sõbrad kaldale ja pöördusin laevale tagasi. Aeg oli juba hiline. Ehapuna viimane vastuhelk oli täiesti kustunud ja

pime öö laskus maale. Kusagilt alt kuuldusid melanhoolsed laineloksed, lõhnas rõskuse ja masinaõli järele. Läksin oma kajutisse ja vajusin õige varsti sügavasse unne.

Järgmise päeva varahommikul lahkusime Habarovskist. Sadamast väljumise hetkest peale hakkasid kõik aurikul elama laevaelu. Koos meiega sõitis äärmiselt kirju seltskond: „väikeste panustega" visti mängivad kroonuametnikud, oma kaubanduslikest tehingutest kõnelevad ärimehed ja linnast ostetud kaubaga koju tagasi pöörduvad talupojad. Mõni luges, mõni istus niisama ja vaatas kaugusse, mõni aga puges lihtsalt kajutisse ja jäi laevamasina rütmist äiutatuna magama nagu kott. Kolmandas klassis on väga rahvarikas — seal lamavad reisijad tihedalt üksteise ligi naridel ega tõuse kordagi püsti, et mitte kaotada laevale asumisel nii suure vaevaga kättevõidetud kohta.

Ikka kaugemale ja kaugemale selja taha jääb Habarovsk. Laia vöödina laotub meie ees Amuur, mis näib suure järvena ega sarnane üldse jõega.

Amuuri nime päritolu kohta on mitmesuguseid seletusi. Seda tuletatakse sõnast „amor", mis tunguusi keeles tähendab „kosutav rahu", väikese, Albasini ligidal paremalt Amuuri suubuva Jemuri jõe nimest[40] ning giljakikeelsest sõnast „gamur", „jamur", mis tähendab „suur vesi". Ajaloolane Miller nimetab Mamuuriks jõge, mille kaldal elavad natkaanid (natkid). Mandžuurlased kutsusid Amuuri nimega „Sahaljan ula" (musta vee jõgi), hiinlased aga „Huntung-tsõng", pärast Sungari jõega ühinemist[41] ka „Gelong-kiang" (musta draakoni jõgi) ja „Hei-šui", mis tähendab „must vesi".[42] Jakuudi keeles kannab jõgi nime „Kara tugan" (must jõgi). Praegune kohalik elanikkond on andnud talle nime Dai Mangu, oltše aga kutsutakse seal manguunideks.

Amuuri alamjooksu üldine voolusuund on kirdesse. Vasakult suubuvad temasse Tunguska, Dargi, Gai ja Galka, paremalt nõva Petropavlovskoje järvest. Viimase pikkus on ligikaudu 20 ja laius ligikaudu 8 kilomeetrit. Lähemas minevikus oli järv tunduvalt suurem ning ulatus lõunasse ja edelasse kuni Hehtsiri eelmägedeni. Sita oli pisijõeke, Obor aga suubus järve omaette. Kõrgendik, kus praegu asub Volkonskoje küla, kujutab endast suure järve muistset kallast, laialdased sood lääne pool aga osutavad kohti, mis alles üsna hiljuti vee alt vabanenud. Kui-

vendusprotsess ei ole veel lõppenud. Praegune Petropavlovskoje järv muutub kiiresti madalamaks ja ei ole kaugel aeg, kus ta samuti sooks muutub. Amuuri lai org täitub aegamööda tema lisajõgede setetega — muda ja liivaga —, mis on üleujutuste harilikud kaaslased. Varisemiskohtadel alt õõnsaks uhutud kallastel on näha, missuguses järjekorras nad asetsevad. Kõige all asub liiva- ja kruusakiht, selle peal alam-alluuviumi savi ning kõrgemal liivakihid, seejärel jälle savi ja selle peal huumusega mullakiht, mis on täis kasvanud kõrget kastikut ja pilliroogu, mille pikad, valgete ja violetsete kübaratega juured tungivad läbi kogu setete lasundi. Petropavlovskoje järvest jõkke suubuva nõva ligidal on palju liiva-mudasaari. Mõned neist ulatuvad vaevalt veest välja, teistel on rohtu ja pajupõõsaid täis kasvanud lamedate kuivseljakute ilme. Liivikuid kannab ühest kohast teise suvel vesi, talvel tuul. Talvel võib mõnikord näha lumel liivakihti, mis jäämineku ajal koos jääga mööda jõge suurte vahemaade taha kandub.

Õhtu eel jõudis meie laev Vjatskoje külla,[43] mis asub Amuuri paremal, mägisel kaldal. Siin tehti mõnetunnine peatus küttepuude pealevõtmiseks. Läksin otsekohe kaldale, et küla silmitseda. See jättis nukra ilme. Kõigepealt torkasid mulle silma arvutud puuriidad, nende taga kõrgemal kaldal paistsid elumajad ja kõrvalhooned. Need olid põhjalikult ja vastupidavalt ehitatud, isegi tarad olid palkidest laotud. Kõik kõneles elanike jõukusest, kuid sealjuures torkas ühtlasi silma räpasus, õuedes valitsev korralagedus, hobusesõnniku lasud ja läbipääsmatu pori. Küla läbis üksainus tänav. Teed mööda sõrkis kaks kõhna kõrbi hobust. Iga natukese maa tagant nad peatusid, lõmpsutasid rohuliblesid napsates mokki ja keerutasid tolmu üles. Hobuste järel kõndis eakas mees. Ta kirus hobuseid, karjus nende peale ning vehkis kätega. Amuuri piirkonna elanikel ei ole vankreid ja nad sõidavad Amuuril suvel paadiga, talvel jääd mööda reega. Seepärast oligi igas peres kaks-kolm rege. Tagasiteel nägin jälle sedasama talupoega. Ta istus ühe maja värava juures pingil ja kõneles kellegagi üle tee. Vastumeelselt vastas ta minu tervitusele ja küsis, kas ma ei ole ehk uus õpetaja. Minu eitav vastus nähtavasti rahustas teda. Ta nihutas end pingil pisut edasi ja kutsus mind enda kõrvale istuma. Kuulsin temalt, et talupojad asusid siia ümber Vjatka kuber-

mangust ligi poolsada aastat tagasi. Nad elavad jõukalt, nende tegevusalaks on talvine küttepuude väljavedu ja aurikutele toimetamine. Põlluharimisest ei peeta lugu, sest kuskil ümbruskonnas ei leidu head põllumaad, ent samuti ka sellepärast, et on teisi, palju tasuvamaid teenimisvõimalusi. Ja tõepoolest! Puuda tuurakala eest makstakse 40 rubla, puuda musta kalamarja eest 320 rubla. Kui keta liikumine oli soodne, võis keskmine neljast täiskasvanud inimesest koosnev perekond püüda nii palju kala, et kui need soolatult ära müüa, sealjuures maha arvates kõik kulud soolale ja tünnidele, prahiraha jm., on ta järgmise püügini kõigega täielikult varustatud ja küllalt suure summa ka mustadeks päevadeks kõrvale pannud.

Vjatskoje küla põliselanikuga pisut vestelnud, läksin kaldale. Aurik näis elektrit otsast otsani täis olevat. Pimestavad kiirtevihud paiskusid välja kõigist ustest, luukidest ja illuminaatoritest ning peegeldusid mustas vees. Maabumissillal liikusid edasi-tagasi korealastest puudelaadijad. Olin tulnud oma kajutisse kavatsusega magama jääda, kuid tugev lärm laevalael sundis mind riietuma ja uuesti üles minema.

Kell näitas teist öötundi. Taevas ujus täiskuu, hõbetades oma väreleva valgusega Amuuri avarat veevälja. Eespool paistsid ähmaselt mingisuguse neeme piirjooned. Vjatskoje küla oli puhkama minemas, mõne tare aknast paistis veel tuld...

Neil öötundidel ilmus veest ja tõusis õhku arvutu hulk efemeriide. Lihtrahvas kutsub neid ühepäevikuteks. Nende vastsed elavad vees ning on rööv-eluviisiga. Hiljem aga tõusevad nad äkki kõik korraga veepinnale ja muutuvad elegantseteks, läbipaistvate tiibade ja kolme tagakehalisandiga kahvatusinist värvi tiivulisteks olenditeks. Ühepäevikuid oli nii palju, et kui poleks olnud sooja suveööd ja kuskilt kanduvat vara niidetud kuiva heina lämbet lõhna, oleks neid võinud lumeks pidada. Neid oli sadu tuhandeid, miljoneid. Nad täitsid sõna tõsises mõttes kogu õhu, pekslesid vastu valgustatud kajutiaknaid, puistasid üle laevalae ja ujusid vees. Efemeriididel oli rutt elada. Nende iga on lühike, kõigest 24 tundi. Vete tumedast sügavikust olid nad õhku tõusnud, et sigitada endataolisi ja surra.

Ma ei võinud laevalael kuigi kaua olla. Putukad sõna tõsises mõttes katsid mu keha. Nad lendasid rabinal vastu

nägu, pugesid käistesse, tungisid juustesse ja ronisid kõrvadesse. Katsusin neist vehkimisega vabaneda; see osutus täiesti kasutuks tegevuseks. Kajutis oli kuum ja umbne, kuid akent ei võinud just nendesamade imeilusate efemeriidide pärast avada. Vähkresin kaua küljelt küljele ja alles enne koitu jäin pisut tukastama.

Kui ma järgmisel hommikul ärkasin, oli laev juba teel. Katari järve ja Vjatskoje küla vahel voolab Amuur mõnda aega piki paralleele, kuid pöördub siis jälle kirdesse. Parem kallas koosneb siin reast lamedatest kõrgendikest, mida lõhestavad sügavad jäärakud. Ta koosneb basaltlaavast ja kõige ürgsemaist kivimeist. Jelabužskoje küla ligidal eemalduvad kõrgendikud Amuurist sisemaa suunas ja ilmuvad taas nähtavale pärast Gassi nõva, mis samanimelisest järvest välja voolab.

Pojarkovi väite kohaselt elasid Ussuuri suudmest neljapäevase paaditeekonna kaugusel Amuuri mööda allapoole djutšernid ning edasi natkid.[44] Praegu me põliselanike hulgas säärast nimetust mainitud paikades kuskil ei leia. Hilisemad autorid kõnelevad hotseenidest ja goldidest. Suurimad goldi külad Amuuri paremal kaldal Habarovskist kuni Troitskoje külani paiknevad sellises järjekorras: Tšeptšiki, Hovanda, Sahhatši-Aljan, Ljumomi, Houhholju, Muhhu, Gassi, Dadõ, Dõerga, Naihhin ja Džagri.

Sahhatši-Aljani ligidal on Amuuri kaldal kirjatud kivid, mis suurvee ajal vee alla jäävad. Ühel kivil on skemaatiliselt kujutatud inimese nägu. Selgesti võib eraldada silmi, nina, kulme, suud ja põski. Teisel kivil on kaks inimnägu: silmad, suu ja isegi nina on tehtud kontsentriliste ringidena, laubal aga on rida lainjaid jooni, mis annavad kujule imestava ilme, otsekui oleks inimene kulme kergitanud. Kõrval on mingisuguse pika saba ja seitsme jalaga fantastilise looma profiil. Loom on kujutatud nelja kontsentrilise ringi abil, millest tagumine on kõige suurem, seejärel tulevad kaks väikest, kuna pea kohas on üks keskmise suurusega ring. Ringe ümbritsev kohati murd-, kohati kõverjoon kujutab looma kontuure. Viimasel kivil on hirve küllaltki tõepärane profiilkujutis. Ka hirve laudjas on kontsentrilisi ringe täis joonistatud. Külje peal on näha kõverjoonelised roided, kaelal ja turja ligidal seljal aga paistavad mingisugused arusaamatud keerud.

Kella kümne paiku hommikul jõudis laev Troitskoje küla alla, mis asub samuti Amuuri paremal kaldal. Vjats-

kojest erineb ta ehk ainult suuruse poolest. Üldiselt jätab küla põlise asula mulje. Muistsel ajal oli siin goldi küla Toltšeka.

Kuigi aurikuid liigub Amuuril küllaltki tihedalt, on laeva ilmumine Amuuri-äärsetele talupoegadele alati suursündmuseks. Kuuldes kaugusest laevavilet, lahkub elanikkond kodunt ja ruttab kaldale, et Habarovskist toodud toiduaineid vastu võtta, vaadata, kas ei sõida ehk mõnda tuttavat, mõnikord ka lihtsalt selleks, et teisi inimesi näha. Nii oli seegi kord. Kaldal tunglevas rahvasummas tundsin ära Kosjakovi, kes oli Naihhini külast kahe goldi paadiga siia sõitnud, et meiega kohtuda ja viimast korda mõningaid sisseoste teha. Lõpetanud kõik asjaajamised, võtsime oma pakid ja läksime paatide juurde. Paatide ligidal, kalda ääres veerkividel, istus viis goldi. Kõik mehed olid keskmist kasvu ja hea kehaehitusega. Neil olid ovaalsed näod, pisut esiletungivad sarnad, väheldane nina ja tumepruunid silmad. Nende pikad mustad juuksed olid mandžuuria viisil patsideks palmitud. Meie uute tuttavate riietus koosnes lühikesest valgest alussärgist ja ühest või kahest kirjust põlvini ulatuvast halatist, mille hõlmad käisid vaheliti ja kinnitati külje peal väikeste metallnööpidega, mis sarnanesid pisikeste kuljustega. Varrukad olid labakäe juures käisekaitsmetega kokku tõmmatud. Jalas olid goldidel sinisest dabast õmmeldud lühikesed püksid, rihmadega vöö külge seotavad põlvekaitsmed ja pehmed saapad, mis sarnanesid paksust seemisnahast olotšitega.

Ükski Amuuri ääres elavaid rahvaid ei armasta end nii ehtida kui goldid. Kogu nende rõivastus pealaest jalatallani on ornamenteeritud ilusate pealeõmmeldud mustritega. Lisage sellele rasked käevõrud ja mitu sõrmust, ning te saate ettekujutuse noorte goldide välimusest, kes uhkeldavad oma elegantses rõivastuses nii pidu- kui ka argipäevadel. Kui meie pakid olid kohal, hakkasid goldid meie varustust ja reisijaid paatidesse paigutama. Goldi paat koosneb kolmest lauast: ühest põhja- ja kahest küljelauast. Ahter on trapetsikujuline. Põhjalaud on painutatud; ta on teistest pikem ja ulatub tükk maad välja. Käil on kaetud kahe, lühikese, 60-kraadise nurga all kinnitatud lauaga. Sellise ehituse puhul ei saa vastusööstev laine paati vett täis paisata, pardad istuvad aga see-eest sügavalt vees. Sõudjad võtavad aset paadi esiosas väikestel

pinkidel. Veosed paigutatakse paadi keskossa, tüürimees juhtaeruga asub taga.

Kella üheteistkümne paiku hommikul lahkusime Troitskoje külast ja hakkasime Dõreni nõva mööda üles goldi asula Naihhini poole sõudma.

Oli üks neid kõrvetavalt kuumi, lämbeid päevi, mida iseloomustavad tuuletus, selge, pilvitu taevas ja peegelsile veepind. Veest peegelduvad päikesekiired pimestasid silmi ja väsitasid nägemist, kuna pikaaegne liikumatus asendis istumine paadis tegi uniseks. Umbes paaritunnise sõudmise järel juhtisid goldid paadid kaldale, et puhata ja suitsu teha.

Kasutades peatust, otsustasin pisut oma jalgu sirutada ja läksin kallast mööda hulkuma. Vasakul laiusid kõrget rohtu täis kasvanud avarad luhad. Lammitaimestiku peamiseks koostisosaks oli ikka sama kuni poolteist meetrit pikk õletaoliste puitumatute vartega kastik. Viimane kasvab siin erakordselt rikkalikult ning peaaegu ilma teiste rohttaimede lisandita, võttes enda alla suuri maa-alasid. Kuivemad kohad olid kaetud hariliku pujuga, mille sulgjad lehed, kui neid sõrmede vahel hõõruda, levitavad meeldivat lõhna, ja pillirooga, mis täiel määral õigustab oma liiginimetust* ja on välja tõrjunud peaaegu igasuguse muu taimestiku. Omapärast pilti pakuvad tihnikud, mis koosnevad pikkade, kergesti tuule suunas pöörduvate lehtedega pilliroogudest. Näis, nagu oleks keegi neid meelega sugenud ja silunud. Kaugemalt paistsid mingisugused pooleldi puu-, pooleldi põõsataolised taimed. Seadsin sammud sinnapoole. Need osutusid paju- ja lepavõsastikuks, mis otsekui palistusena ääristasid nõvade ja väikeste seisva veega järvede kaldaid.

Rikkaliku, lopsaka taimestikuga kaetud luhtadel elab üsna rohkesti linde. Tol kõrvetavalt kuumal päeval oli enamik neist rohu sisse varjule pugenud, kuid mõningaid kõige aplamaid sundis nälg siiski aktiivsust üles näitama. Kõigepealt märkasin idapoolset musta varest, segatoidulist, hulkadena elutsevat pool-paigalindu. Oma euroopa liigikaaslasest erineb ta lillakassinise varjundiga musta sulestiku poolest. Vares istus maapinnal ja luuras kedagi, arvatavasti hiirt. Minu lähenemisel ta kohkus, tõusis õhku

---

* Ladinakeelne nimetus *Phragmites communis; communis* — ühine, üldine, s. o. kõikjal esinev. *Tõlk.*

ja lendas tõtates pajupõõsastesse. Sealsamas ligidal, nigela lepa otsas, istus harakas. Ta käitus rahutult, keerles kogu aeg siia-sinna, kergitades oma saba, hüppas ühelt oksalt teisele ja kukkus äkki täiesti ootamatult kivina alla rohtu, kuid varsti ilmus ühel puu alumisel oksal jälle nähtavale. Minu lähenemisel pani arg lind plehku ja lendas kõrvulukustava kuiva, terava kädinaga sinnasamasse, kuhu oli kadunud vares. Seejärel nägin mustsaba-viglet, niiskete luhtade tüüpilist asukat. Vigle sööstis ootamatult välja roostikust, lendas üsna minu ligi, pööras siis kiiresti kõrvale ja peitus jälle rohu sisse. See oli arvatavasti isalind, kes püüdis kogu minu tähelepanu sellest kohast eemale juhtida, kus emalind pesal istudes poegi välja haudus. Tagasiteel hirmutasin veel lendu rohelise talvikese — väheldase linnu, kes elab üksildaselt keset soid ja metsikuid nõvasid. Ta istus mulle väga lähedale põõsa otsa ega avaldanud pisematki rahutust.

Videvikuks jõudsid meie paadid goldi küla Naihhini alla, mis asub üsna Anjui suudme ligidal. Ööseks seadsime end sisse põliselanike koolimajas. Pärast õhtusööki tõid kasakad värsket rohtu. Heitsime põrandale pikali ja kavatsesime magama jääda, kuid sääskede tõttu ei saanud keegi enne koitu sõba silmale.

Kella üheksa paiku hommikul läksime Kosjakoviga goldi küla Naihhinit vaatama. Kõigepealt torkas mulle silma terve mets võrke täis riputatud latte ja kalakuivatamissard. Pisut eemal paistsid kõrged vaiadele ehitatud palkaidad, kus goldid hoiavad kõike, mis neil on väärtuslikku. Et hiired aita ei pääseks, pannakse iga vaia otsa vana katkine emailkauss, põhi ülespidi. Nõva kaldal oli suur hulk paate. Parajasti kasutamisel olevad paadid olid lihtsalt liiva peale välja tõmmatud ning neid võis iga hetk jälle vette lasta, teised olid kummuli keeratud ja seisid nähtavasti juba ammust aega teladel. Sajad koerad võtsid meid tigeda haukumisega vastu. Goldid ähvardasid neid keppidega ja koerad heitsid vastumeelselt jälle endisse kohta pikali. Kihulaste ja sääskede eest varju otsides kaapisid nad end mulla sisse. Liiva varises neile pähe. Koerad olid koonu käppadega nii kõvasti hõõrunud, et silmade ümbert olid karvad täiesti maha kraabitud, millest tekkis mulje, nagu oleksid neil prillid ees.

Goldi küla Naihhin koosnes tol ajal 18 fansast, kus elas 136 inimest — naist ja meest.[45] Küla lõpus tuli meile ühest

fansast vastu Nikolai Beldõ, arvata kolmekümnene mees, kellega ma hiljem heaks sõbraks sain. Ta tervitas meid goldi keeles ja palus sisse astuda.

Väliselt sarnaneb goldi fansa hiina omaga. See on neljakandiline kaheviilulise katusega ehitus. Hoone sõrestik koosneb postidest, mille vahed, välja arvatud akende ja uste jaoks ettenähtud kohad, on pajuvitstega täidetud ja mõlemast küljest saviga kokku määritud. Katus on pilliroost. Et tuul roogu maha ei rebiks, on katuse alumised kihid samuti saviga kokku määritud, kuna ülemised on lattidega kinni surutud.

Üle läve sisse astudes sattusime üsna avarasse ruumi. Kolmes küljes piki seina olid kividest laotud kangid. Laiuselt vastasid nad inimese pikkusele ja olid kaetud puhaste, pilliroost punutud mattidega. Valgus pääses elamusse kolme ühe poolega akna kaudu, mis olid jagatud paljudeks, õhukese hiina paberiga kaetud ruutudeks. Lage ei olnud fansal üldse: katus toetus otse seintele. Üles katuseharja, otse vareslaua taha, oli tehtud väike avaus, kust suits välja läks. Talvel topitakse avaus kaltsude või kuiva heinaga kinni. Põrandaks on kõvasti kinnitambitud muld. Koldeid on kaks. Üks neist on otse ukse kõrval, teine vastasseinas, kus lõpeb kang.

Mida see kolle siis endast kujutab? See on madal loodusliikest kividest laotud ahi, millesse ülevalt on müüritud üsna suur pada. Suitsulõõrid käivad kangide alt läbi ja viivad välja korstnasse, mis on tehtud õõnsast puust ning seisab fansast pisut eemal. Köetakse harilikult seda ahju, mis on uksele lähemal. Teist ahju köetakse ainult talvel käreda pakase ajal. Iseenesestki mõista soojenevad kangid ahju lähedal rohkem kui need kohad, kust suitsulõõr korstnasse läheb. Mõnikord kuumenevad kangid niivõrd, et neil on võimatu magada, kui küllaldast hulka matte pole alla laotatud. Kollete ligidal on väikesed riiulid, kus võib alati näha üht või kaht pudelit, väikesi puust künasid, kasetohust sööginõusid, kulpi, kööginuga ja karbikest söögipulkadega. Pisut kõrval, otse põrandal, on suur savist veenõu. See on meeter kõrge ja mahutab umbes kakskümmend pange. Neid glasuuritud ning hästi põletatud nõusid tõid goldid varem Mandžuuriast. Fansa keskele postidele on püstitatud kaks rida riiuleid, kus asuvad mitmesugused küttimis- ja kalastamistarbed, nagu õngekonksud, västrad, odad, vibud ja nooled. Üle kogu fansa

ulatuvatel lattidel kangide kohal asuvad suusad, aerud, suured kasetohutükid ja kalanaharullid. Kuna suitsulõõrid on väga pikad ja paigutatud horisontaalselt kangide alla, ei ole tõmme neis alati ühtlane ja ahjud ajavad sageli suitsu sisse. Seetõttu on kõik esemed, mis asetsevad fansas inimese pikkusest kõrgemal, nii ära suitsunud, et mõnikord on lausa võimatu ära arvata, mis nimelt tahmakihi all peitub. Ettevaatamatu inimene saab ka kõige tühisemal puudutusel terve pilve halli puudrit kaela.

Aukohaks loetakse kangi keskosa. Mõnikord võib siin näha üht või kaht värvilist patja, mis meenutavad diivanirulle, ja nende ees kolmekümne sentimeetri kõrgusi nikerdatud tulbakesi, mille ülaosas on avaused, kuhu on torgatud piibud. Goldide uskumuste kohaselt on siin surnud omaste hingede eluase, kes ootavad, kuni šamaan nad hauatagusesse riiki viib. Nurgas on vastu seina toetatud suur puust puuslik, mis jämedates joontes kujutab endast kõhna, pikkade kõverate jalgadega, käteta ja naerikujulise peaga inimest. See on Kalgama — vaim, kes kaitseb elamut „kurjade vaimude" eest. Kaks väikest pinki, väheldane lühikeste jalgadega laud, midagi kapi või kummuti taolist nurgas kangil ja ereda värviga ülevõõbatud, vasklukuga kirst täiendavad goldi fansa sisustust. Vaatlejat hämmastab ornamentide rohkus mitte ainult väljaspool elumaja, vaid ka selle sees. Kõik esemed, nii väikesed kui suured, on nikerdustega kaetud. Fansa kandepostid, puust künad, relvad, aerud, lusikad ja söögipulgad, eriti aga kasetohust valmistatud tarbeasjad, karbid, kausid, kandikud ja muu selletaoline — ühe sõnaga, absoluutselt kõik on värvide ja noa abil kaunistatud.

Fansas leidsime eest kaks naist ja vanamehe. Noorem naine keetis lõunat, vanem istus kangil ja õmbles midagi. Tema ligidal oli häll, kus magas tulevane kalamees ning kütt.

Goldi häll koosneb kahest poolest, mis on saja kahekümne kraadise nurga all kokku pandud, nii et laps asub selles poollamavas asendis. Hälli ülemise serva külge kinnitatakse ripatsitena klaashelmeid, tühje padrunikesti, muskushirve sõrgu ja ilvese luid, mis poissi samuti kurja vaimu kallalekippumise eest kaitsevad.

Kuivõrd goldi mehed oma väliste rassitunnuste poolest on mongoolia tüübist kaugel (nende hulgas võib sageli kohata ilma esiletungivate sarnadeta ja korrapärase sirge

ninaga ovaalseid nägusid), niivõrd on naised selle iseärasuse säilitanud. Mõlema naise välimus oli tüüpiliselt mongolipärane, mida iseloomustavad lame sarnakas nägu, lohkus ninajuur, kitsad silmaavad ja ilmekas mongoli tüübile omane laugude asetus. Kõik goldi naised on väikest kasvu ning neil on väikesed käed ja jalad.

Naiste riietus erineb meeste omast ainult halattide pikkuse ja tikandite ning kaunistuste ohtruse poolest. Lisaks sellele on nende halatid ääristatud vasknaastudega. Peale käevõrude ja sõrmuste kandsid nad veel kaltsedonja klaashelmestega kõrvarõngaid. Erilist tähelepanu aga pälvivad ehterõngad ninas. Noor naine kandis üht rõngast; see oli nina vaheseina alumisest osast nii läbi pistetud, et rõnga naast, mis oli peenikesest hõbetraadist spiraalselt kokku keeratud, rippus ülahuulel. Vanemal naisel oli kaks samasugust rõngast, mis olid mõlemalt poolt ninatiivast läbi pistetud.

Peremees pani meid aukohale istuma ja käskis kostitada. Naine, kes istus lapse juures ja õmbles, laotas kangile kalevist vaiba, millele oli oskamatult joonistatud tiiger, ja asetas sinna väikese madala nikerdatud laua, kuna teine naine tõi tohust kandikul kohale kuivatatud kala, hapendamata tainast jahukakukesi, metssearasvaga segatud kalamaksaõli, marju, kandilised paksust klaasist teeklaasid ja kannu odavast pressteest keedetud teeveega.

Fansasse hakkas kohe kogunema ka teisi golde. Nad võtsid kangidel istet ja hakkasid vaikides ootama meie söömaaja lõppu, et jutuajamisest osa võtta. Minu tähelepanu köitis kulupäine, aastatest kühmu vajunud vanamees. Temalt sain teada, et Dondoni jõge ei ole üldse olemas, Dondon on saare, sellel saarel leiduva küla ja viimase naabruses asuva nõva nimetus, kuna seda jõge, mida mööda meie üles pidime sõitma, kutsutakse Onjuiks. Orotšid nimetavad teda jõe suudmes asuva goldi küla järgi Naihhiniks.

Mida tähendab Onjui? Goldid lisavad Amuuri parempoolsetele lisajõgedele sõna Anei. Näiteks Anei Hungurõ, Anei Bira, Anjui, Anei Pihtsa jne. Selle sõna etümoloogiat mul välja selgitada ei õnnestunud. Huvitav on see, et põhjas, nimelt Kolõma piirkonnas, kohtame kaht Kolõma lisajõge, mis kannavad sama nimetust — Suur-Anjui ja Väike-Anjui. Udeheed kutsuvad Dondoni Uni'ks. Võimalik, et

siit pärinebki sõna Onjui („u" muutub kergesti „o"-ks), mis hiljem moonutatuna on muutunud Anjuiks.

Kui goldid kuulsid, et me kavatseme minna mööda Anjuid, hakkasid nad jõe kohta igasuguseid hirmulugusid jutustama. Nad rääkisid, et kiire voolu ja suure hulga sulukohtade tõttu olevat seda mööda üsna ohtlik liikuda. Jõe lähteni kaasatulemisest keeldusid nad järsult ning isegi sellised kingitused, nagu püss koos padrunitega, ei suutnud neid meelitada seda riskantset üritust ette võtma. Edasi selgus järelepärimistest, et Anjui alamjooksul elavad goldid, ülalpool aga udeheed.

Oli ilmne, et Amuuri-äärsed goldid kardavad Anjuid. See on ka mõistetav. Nende paadid, mis on kohandatud sõiduks Amuuri vaiksevoolulistel nõvadel, on täiesti sobimatud liikumiseks kiirevoolulistel mägijõgedel. Ma ei hakanud neid keelitama sellest sõidust osa võtta (see oleks pealegi kasutu olnud), kuid me leppisime kokku, et nad toimetavad meid lähima fansa Duljaljani, sealt aga leiame juba uusi teejuhte. Ja nii hakkamegi edasi liikuma — ühest jurtakülast teise. Pärast seda käskis Nikolai Beldõ meid saatma määratud goldidel igaühel oma koju minna ja retkeks valmistuda.

Istusime veel pisut ja hakkasime siis peremehega jumalaga jätma. Ta võttis meilt sõna, et tuleme õhtul veel kord tema poole.

Päris küla serval koolimaja ja küla vahel oli lagunenud fansa. Selle tambitud savist seinad olid kokku varisenud ja aegade jooksul mustaks tõmbunud õlgkatus lebas maas. Kogu fansa ümbrus oli kõrget umbrohtu täis kasvanud. Juhtus kuidagi nii, et mina läksin kaugemale ette, kuna Kosjakov jäi minust pisut maha. Fansast mööda minnes kuulsin järsku kassipoja haledat näugumist. Algul ei pööranud ma sellele tähelepanu, aga kui ma fansale lähemale olin jõudnud, kandus mu kõrvu jälle seesama hale näugumine, millest kostsid hirmu alatoonid. Arvates, et kassipoeg on ehk kuskile vahele jäänud ega saa sealt ilma kõrvalise abita välja, astusin rajalt kõrvale ja suundusin läbi kõrge umbrohu otse lagunenud fansa poole.

Näugumise järgi leidsin kassipoja kiiresti üles. See oli tavalist halli karva, valge koonu ja valgete eesküppadega loom. Kassipoeg oli millegipärast kangesti hirmul. Ta tõmbas selja küüru, tõstis saba üles ja ajas karvad turri. Ma ei suutnud esialgu kuidagi tema hirmu põhjust leida.

Siin oli virnade viisi prahti, kust paistis välja palju keppe. Kuidas ma oma nägemist ka ei pingutanud, ei seletanud mu silmad midagi.

Samal hetkel hakkas kassipoeg jälle haledalt näuguma ja hüppas paremale. Kohe õõtsus paremale ka üks keppe. Kassipoeg viskus vasakule, kepp nihkus samuti vasakule. Nii toimus see mitu korda. Astusin kassipojale ettevaatlikult lähemale ja nägin suurt punakaspruuni madu. Otsustades selle osa järgi mao kehast, mille ta maast püsti oli ajanud, oli roomaja oma poolteist meetrit pikk ja peaaegu viis sentimeetrit jäme. Mao pea oli pööratud kassipoja poole ja suust ulatus välja must kaheharuline keel.

Kassipoeg näis olevat halvatud, ja selle asemel et põgenemisega oma nahka päästa, vigises ta haledalt ning hüppas suures hirmus siia-sinna, kuna madu teda silmist laskmata paremale ja vasakule õõtsus, lähenedes pikkamööda oma ohvrile. Parajasti läks fansast mööda Kosjakov. Hakkasin talle käega märku andma. Nähes, milles asi seisab, haaras ta malga ja andis maole täiest jõust hoobi. Madu kadus välkkiirelt tihedasse rohtu, sinna, kus fansa katus maas vedeles. Rohust kostis põgeneva roomaja sisinat ja kahinat, siis aga jäi kõik vaikseks. Ma võtsin kassipoja sülle ja hakkasin teda silitama. Ta näugus ikka veel kaeblikult ja värises nagu palavikus.

Juhuslikult möödus lagunenud fansast kaks goldi tütarlast. Kosjakov hüüdis neile, et nad inimesi kutsuksid, ning hakkas ise suurt tolmupilve üles tõstes katust laiali loopima. Üks tütarlaps võttis mu käest kassipoja, kuna teine jooksis külla. Mõne minuti pärast tuli Naihhinist neli goldi labidate ja kirvestega. Nad pöörasid pahupidi kogu lagunenud fansa, jätmata maapinnale ainsatki kivi, kuid madu nad ei leidnud. Mind üllatas mõnevõrra visadus, millega goldid madu otsisid, üllatas samuti vaen, mida nad tema vastu tundsid. See oli seda kummalisem, et teistesse madudesse suhtusid nad kaunis ükskõikselt. Tuleb tunnistada, et ka mulle jättis see punakaspruun madu väga ebameeldiva mulje. Sellist suurt roomajat polnud ma Amuuri ääres mitte kuskil näinud. On teada, et liivamaod neelavad hiiri, vöötoravaid (burundukke) ja mitmesuguseid linde, ent kunagi ei ole veel ette tulnud, et nad koerakutsikale või kassipojale oleksid kallale tunginud.

Kui selgus, et madu on minema roomanud ja et ei ole mingit lootust teda leida, võtsid goldid oma labidad ja

läksid läbi kõrge umbrohu sumades jõe kaldale. Nad võtsid kummulikeeratud paatidel istet ja hakkasid suitsetama. Nende näoilmest nägin, et nad on millegipärast ärevil. Minu küsimusele, mis on juhtunud, vastas üks golde, et see ei olnud lihtne madu, vaid šamaan, kes seisab kuradi teenistuses, ning et nüüd on külas oodata mingisugust õnnetust. Sain kohe aru, et punakaspruuni mao ilmumine on seotud mingisuguse sündmusega, ning otsustasin golde õhtul üksikasjaliselt küsitleda. Suitsetanud oma piibud tühjaks, läksid goldid külla tagasi, meie Kosjakoviga aga seadsime sammud koolimaja poole, kus me peatusime.

Kui pimedaks hakkas minema, läksin koos Kosjakoviga vanema majja. Goldid olid just äsja õhtusöögi lõpetanud. Naised riisusid ahjust tulised söed välja ja viisid need söepanni. Võtsime tule ääres istet ja hakkasime teed jooma. Jutt algas sugukondadest. Rääkis meie võõrustaja, kuna vanamees kuulas tähelepanelikult pealt ja tegi aeg-ajalt mõne omapoolse märkuse.

Kõik goldi sugukonnad on territoriaalsed ja nende nimetused viitavad enamikul juhtudel kohale, kus üks või teine sugukond iidsest ajast peale on elanud. Nii näiteks tekkis deonka sugukond väikese, Elbini jõkke suubuva Deonka nõlvaoja ääres. Perminka sai oma nime Perminimelise maakoha järgi, aktenka — Muhheni jõe järgi, sojanka — Sojani-nimelise maakoha järgi (allpool Troitskoje küla), kofõnka — Kofõni-nimelise maakoha järgi ja marjanka — Marja-nimelise maakoha järgi, mis paikneb Amuuri vasakul kaldal Sarapulskoje küla vastas. Viimase asemel oli jurtaküla Uksjama. Sealt põlvnebki uksamenka sugukond. Odžali sugukonda kuuluvad inimesed sündisid ja elasid Boloni järve kallastel, kus juba muistsetest aegadest peale hõbeda- ja pliimaaki kaevandati. Maaki sisaldavat kaljuküngast kutsuti Odžal-Honkoniks, järve aga Bolon-Odžaliks. Hodzjari sugukonna kodukohaks oli Atuanimeline nõva, mis asub pisut ülalpool „hõbedaküngast", tsahhouri sugukonna omaks samanimeline maakoht, kuna udõnka ja jukomika sugukond elasid Tunguska jõel.

Kuni venelaste tulekuni maksid goldid jassakki mandžuurlastele, kusjuures eri sugukonnad õiendasid oma maksukohustused erinevatel aegadel, mistõttu kõige soodsamas olukorras oli beldõ, kõige raskemas aga deonka sugukond. Väga paljud goldid deonka, perminka, aktenka, sojanka, tsoljatsanka ja kofõnka sugukonnast nimetasid

end siis, kui mandžuurlased neid küsitlesid, beldõdeks. Ülejäänud sugukonnad — marjan, possar, odžal, hodzjar, moljar, tsahsur ja jukomika — säilitasid oma endised nimed.

Kõige vanemateks asulateks Amuuri ääres olid Naihhin, Dõren ja Baotsa. Enne venelaste tulekut olid goldidel kaubanduslikud sidemed mandžuurlastega. Viimased laskusid suurte paatidega pärivett üks või kaks korda aastas alla, tõid kaasa mitmesugust kaupa ja vahetasid seda karusnahkade vastu. Tol ajal oli kõik kallis, iseäranis raudpajad ja tulirelvad. Vanamees jutustas, et kui ta veel väike poisike oli, olnud neil kõigi Amuuri ääres elavate goldide peale kokku ainult kaks süütenööriga püssi, mille eest oli makstud sada valitud sooblinahka. Pada oli maksnud ligi kümme ning nael püssirohtu neli sooblinahka. Küllaltki imestamisväärne on see, et teed jooma ei õppinud goldid mandžuurlastelt, vaid venelastelt. Varem oli neil olnud tunduvalt rohkem piiritust kui praegu. Seda tõid hiinlased Sangsingist.

Seejärel jutustas vanamees venelaste esmakordsest ilmumisest Amuuri äärde. Teate hirmsatest heledasilmsetest lotsaadest, keda isegi mandžuurlased kartsid, tõi neile Baotsa küla šamaan. Neist levis sellist seebi ja kibedaks tõmbunud rasva lõhna, et inimestel süda pahaks läks. Siis kogunesid kõik ümberkaudsed šamaanid Naihhini külla nõupidamisele ja jõudsid otsusele, et lotsaad on kuradid ja et neid on võimalik ainult šamaanimisega minema kihutada. Kõikidele jurtaküladele anti käsk esimesel noorkuu-kesköö fansades tuled kustutada ja šamaanida. Nii tehtigi, ent järgmisel hommikul nähti jõel aurikut, mis vedas enda järel puksiiris kaht lotja. Goldid ehmusid, jätsid elamud maha ja pagesid, kuhu keegi sai. Naihhini goldid läksid lootsikutel üles mööda Anjuid. Fansa peremees teatas, et ta olevat vanadelt inimestelt kuulnud, nagu oleksid venelased esimesel korral mere poolt tulnud ja et keegi ei olevat teadnud, mis inimesed need on ja milleks nad Amuuri äärde tulid, teisel aastal aga ilmunud lotsaad vett mööda ülemjooksult ja jäänud peatuma Kizi järve ligidale. Mõned goldid, kes olid põgenedes Anjuid mööda üles läinud, jäänud sinna alatiseks elama. Nii tekkinud jurtakülad Duljalja, Sira ja Tahsale. Teine osa golde põgenenud Bolon-Odžali järve äärde ega olevat samuti enam tagasi pöördunud. Sellest ajast peale

jäänud golde Amuuri ääres vähemaks, kuna venelaste arv üha suurenenud. Nende edasiliikumist olnud võimatu peatada.

Mõnikümmend aastat tagasi (aastal 1883) põles Naihhini küla äikese tagajärjel tekkinud tulekahju ajal maani maha. Goldid ei kurvastanudki eriti, sest nende ettekujutuse järgi lööb välk alati sinna kohta, kus kurat kaua aega on istunud. Mõnikord tabab välk inimesse peitu pugenud kuradit. Kui ei oleks juhtunud välgust sünnitatud tulekahju, oleks kurat oma riugastega palju inimesi hukka saatnud. Selle küsimuse läbi arutanud, ütlesid vanamehed, et välgust sünnitatud tulekahju päästis neid õnnetustest, ja kõik jäid rahule. Küla ehitati samasse kohta uuesti üles.

Vanamees jäi vait ja süvenes üksisilmi ühte punkti vaatama jäädes mälestustesse ammumöödunud aegadest. Pöördusin nüüd vanema poole palvega jutustada mulle punakaspruunist maost, keda seotakse mingisuguse naisšamaani nimega. Algul ta vaikis, kuid sattus siis jutuhoogu ja pajatas mulle järgmist.

Aastat kuuskümmend tagasi sündis suures Hovõninimelises goldi külas Gassi järve kaldal punaste juustega tütarlaps. Juba see asjaolu üksi ajas kohalikud põliselanikud ärevusse. Lapsepõlvest peale hakkas tüdruk ilmutama oma halba iseloomu: ei tahtnud tööd teha, näitas vanemate inimeste vastu üles ilmset sõnakuulmatust ja kiskles alatasa teiste lastega, pannes sealjuures mängu küüned ja hambad. Kui ta täisealiseks sai, hakkasid tal peal käima ägedusehood, mis lõppesid hullumeelsusega. Ta jooksis mööda küla, kargas inimestele kallale, lõi fansade aknaid puruks, rebis kalavõrke katki ja võttis koertelt ära söögi. Mitu korda sidusid goldid ta kinni, kuid tüdruk leidis alati võimaluse end rihmadest vabastada ja märatses siis veel hullemini. Küll kutsuti kohale šamaane, kes siis tegid nõiakunste ja püüdsid kurja vaimu välja ajada — asjata kõik. Mitte miski ei aidanud. Siis otsustasid goldid viia ta sügavale metsa ja seal puu külge kinni siduda. Nii tehtigi. Mõne päeva pärast mindi vaatama, kas punapäine tüdruk on juba nälga surnud või on ehk mõni tige kiskja ta ära söönud. Aga suur oli nende üllatus, kui nad nägid, et naine oli kadunud, kuna nöörid, millega ta puu külge oli seotud, olid endisel kohal alles ning kõik sõlmed terved. Just selle koha peal, kus tüdruk oli seisnud, oli maas suure

mao nahk. Siis said kõik inimesed aru, et punapäise naise oli ära viinud kurat. Varsti pärast seda hakkasid inimesed Gassi külas üksteise järel surema. Aasta pärast oli sajast majast järel ainult nelikümmend, siis kakskümmend. Ärahirmutatud goldid hakkasid teistesse küladesse laiali jooksma. Gassisse jäid ainult kaks vanameest, kuid needki maksid selle eest eluga. Ühel ilusal päeval leiti nad mõlemad surnult. Sellest ajast jäeti see koht maha ja keegi ei julgenud sinna uuesti eluaset rajada. Surnud naisšamaan hakkas siis mööda teisi külasid ringi hulkuma, ilmudes kord punahundina, kord mingisuguse ennenägemata linnuna, kummalise, ebaloomulikult eredat värvi kalana või punakaspruuni maona, ning tema ilmumine tõi iga kord kaasa mingisuguse õnnetuse.

Siis hakkas laps nutma. Vaatasin kella. Oli juba kesköö. Kõik fansa omad elanikud ja mõned külalised magasid juba kangidel. Vanem hüüdis oma naist. See tõusis, haigutas, kratsis pead ja hakkas poolunisena lapsele rinda andma. Jätsin peremehega jumalaga, panin mütsi pähe ja astusin õue. Kuu hakkas just tõusma ja taevas oli seetõttu heledam kui all maa peal. Liikumatu, soe ning niiske õhk kubises ühepäevikutest ja sääskedest. Kusagilt õige kaugelt, arvatavasti Amuuri vastaskaldalt, paistis tuli. Tume vesi nõvas läikis terase külma helgiga. Kauge haukumine, mingisuguse linnu häälitsus metsas ja jäneste kahin rohus häirisid öö valvsat vaikust.

Minu reisikaaslased koolimajas magasid juba ammu. Pugesin oma asemele, kuid uni ei tahtnud tulla. Mind tegid rahutuks goldidelt saadud teated. Nad tundsid üksnes oma suguvendade jurtakülasid ega osanud midagi öelda udeheede kohta. Samuti ei teadnud nad, missugusesse jõgikonda me pärast Sihhote-Alini ületamist satume ja kas me sealpool veelahet varsti kohalikke põliselanikke kohtame. Lõpuks nõudis väsimus oma osa, mõtted hakkasid sassi minema ja ma vajusin märkamatult unne.

Kahekümne üheksanda hommikul jõudsid goldid pärale. Hommikune teejoomine ei võtnud meil kuigi palju aega. Korjanud oma asjad kokku, läksime kaldale ja asusime paatidesse.

Kui varustus oli ära mahutatud ja kõik sõitjad oma kohtadele istunud, eemaldusid paadid kaldast. Anjui jõgi jaguneb suudme kohal kuueks haruks, moodustades delta, kusjuures tema puhas vesi tungib sellise jõuga Dõreni

nõvasse, et surub Amuuri sogase vee vastaskalda poole. Dõreni nõva on madala veega. Mitmel pool kaldakehvlitel paistsid mahamurtud okstega puutüved, mis Anjui üleujutuste ajal siia oli kandnud. Amuuri ja tema saarte kaldad koosnevad liiva ja muda vahelduvatest kihtidest, kuid Naihhini külast kuni Troitskoje külani on kallaste peamiseks koostisosaks, samuti ka Dõreni nõva põhjaks, võimsad, veevoolu poolt ümmarguseks silutud veerkivide kihid, mis Anjui on kokku kandnud. Nende veerkividega on kilomeetrit viis kaldast sisemaa poole kuni Mõnõmu kõrgendikuni kaetud isegi kogu madal parem kallas.

Vanasti suubus Anjui Troitskoje ligidal. Mõnõmu suudme kohalt pöördus ta kirdesse ja voolas mõnda aega piki samanimelist mäeahelikku. Siin võib näha tema arvukaid soote, mis paiknevad paralleelsete ridadena perpendikulaarselt Dõreni nõvaga. Sootide vahel paiknevad samuti paralleelsete ridadena pikad, hõredat jalakametsa täis kasvanud kuivseljakud. Nende järgi on näha, kuidas Anjui on pikkamööda nihkunud edelasse, kuni jõudis Naihhini kaldakõrgendikuni. Siis algas Dõreni nõva täitumine settega. Ei ole kaugel aeg, kus ta lõplikult täitub veerkividega. Arvutu hulk kaldakehvleid ja maasääri, mis kerkivad üle veepinna, on juba olemas. Siis hakkab Anjui mööda nõva Torgoni küla poole voolama ja suubub Amuuri kuskil Dondoni saare lähedal.

Vaevalt olime jõudnud kaldast eemalduda, kui järsku kuskilt külje pealt põõsaste alt libises välja omorotška. Selles seisis naine, västar käes. Minu teekaaslased hüüdsid teda. Naine vaatas kiiresti ringi ja, tundnud ära omad, pani västra paati. Seejärel istus ta paadi põhja maha, võttis kahe labaga aeru kätte, sõudis kaldale ja jäi meid ootama. Minuti pärast jõudsime tema juurde.

Lugeja võib-olla ei teagi, mis asi see omorotška on. See on väike paplist või pajust õõnestatud paat. Venekeelse nimetuse „omorotška" on ta saanud kahest sõnast „omo" (üks) ja „orotš" (inimene, mees). Sõnasõnaline tõlge oleks seega „ühemeheline". Peale selle nimetavad venelased teda vahel viguripärast „hingevõtjaks". Ta on äärmiselt ebakindel. Ta käändub kummuli juba ainsast ettevaatamatust liigutusest ja kogenematu inimene satub vette.

Meie uus tuttav oli aastat nelikümmend viis vana. Ta kuulus kamediga sugukonda. Pisut sarnakas, ümmargune päikesest põlenud nägu, tumepruunid, peaaegu mustad

silmad ning niisamasugused mustad, kahte patsi palmitsetud juuksed, terav lõug, sirge, juure kohalt madal nina — selline oli tema näo üldilme. Ta liigutused olid rahulikud. Ta käitus väärikalt ja vastas küsimustele lühidalt. Riides oli ta nagu kõik teisedki tema hõimu kuuluvad naised, ainult ehted puudusid. Oma teejuhtide käest sain teada, et ta oli lesk ja et tal oli kaks täiskasvanud poega, kellest üks oli läinud asja pärast Hori jõele, kuna teine oli asunud põdrajahile. Saanud teada, kes ma olen, vaatas ta ainult korraks vilksamisi minu poole ega avaldanud pisematki uudishimu. Ajanud pisut aega juttu, haarasid goldid uuesti ridvad ja liikusid edasi. Ka naine lükkas oma omorotška kaldast eemale ja tõusis seejärel paadis püsti. Kerge laevuke õõtsus ja hüppas lainetel. Järsku tõstis naine oma kolmeharulise ahingu, heitis selle hooga vette ja tõstis samas üles suure kala. Ta viskas kala paati ja toetas uuesti västra jõepõhja. Veel üks hoop ja teine kala viskles paadis. Teisele järgnes kolmas, siis neljas . . .

„Küll on ikka naine!" mõtlesin ma tema liigutuste osavust imetledes. „Sõuda omorotškas seistes üle rümbaste ning sealjuures veel västraga kala tabada — sellega ei tule iga meeski toime. Nagu näha, on see naine rängast elukoolist läbi käinud."

Selle aja sees olid paadid üksteisest eemaldunud. Meie läksime parema kalda poole, kuna naine pöördus ühte nõvasse. Videvikus jõudsime Ljuundani jõe suudmeni, mille naabruses pisut kõrgemal seisis kaks jurtat. Kaugemale me enam ei läinud ja hakkasime otsekohe bivakki korraldama.

Oli juba täiesti pime. Istusime ühe viiluga telgis ja vaatasime tulle, mis lõbusalt nilpsas kuivi puid.

Sel hetkel kostsid jõelt vaiksed aerusulpsatused ja peagi sukeldus pimedusest esile naine omorotškas. Ta tüüris kalda äärde ja tiris omorotška kuivale. Tule juurde astunud, ulatas ta mulle kaks suurt kala ja kaks parti, mis ta oli samuti västraga tapnud. Tänasin teda ja lubasin anda tema poegadele padruneid, mille järele, nagu ma kuulnud olin, nad suurt puudust tundsid.

Naine suitsetas pisut aega meie tule ääres, läks siis oma paadi juurde ja kadus pimedusse. Mõni hetk oli veel kuulda kahe labaga aeru sulpsatusi.

TEINE PEATÜKK

ANJUID MÖÖDA ÜLESPOOLE

Me sõitsime nii kitsaid nõvasid mööda, et neis oli võimatu paati ümber pöörata. Nõvad lõikusid üksteisega ja tegid pikki silmuseid. Varsti kaotasin orientatsiooni, nii et ka kompass ei aidanud mind enam.

Viimaks nõvad lõppesid ja me sisenesime kuidagi küljelt, lõuna poolt, jõkke. Siin oli vool niivõrd kiire, et edasiliikumine sõudes ei tulnud kõne allagi. Goldid haarasid ridvad. Selline edasiliikumisviis on äärmiselt vaevaline. Töötada tuleb püsti seistes. Selleks on vaja jõudu, vastupidavust ja osavust. Paadi asend on väga ebakindel: ta kõigub kogu aeg, tuleb hoida tasakaalu ja vaadata tähelepanelikult ette. Algajal tekib harjumatusest peapööritus ja igasugune ettevaatamatu liigutus võib põhjustada katastroofi. Goldid palusid meid seepärast istuda rahulikult ja mitte segada nende tööd. Raske öelda, kui lai on siin Anjui, sest ta hargneb nõvadeks, mis suunduvad kõrvale, mõnikord kümne kilomeetri kaugusele. Seal, kus mõned jõeharud ühinesid, ulatus jõe laius kahesaja kuni kolmesaja meetrini, kusjuures voolu kiirus oli umbes kuus kilomeetrit tunnis. Faarvaater läheb nagu kõigil mägijõgedel läbi kord ühe, kord teise kalda juurest, mistõttu

ka kaldakehvlid paiknevad malelaua ruutude taoliselt mööda jõe külgi.

Anjui alamjooksu ümbruse puud ja põõsad ei saa kiidelda mitmekesisusega. Kummalgi pool jõge laiuvad luhad üksikute puude ja kõrgete põõsastega nõvade kallastel. N. A. Dessulavi mainib oma päevikus õõnsa jändriku tüve, pahklike okste ning kaunis tugevat aroomi levitavate õitega amuuri pärna, ja edasi halli, kortsulise, käega katsudes sametise koorega korgipuud. Viimasel on helekollane maltspuit ja lehestik, mis välisilmelt sarnaneb pajulehestikuga. Siin ja seal oli näha amuuri sirelit, mis kasvab põõsana, kuid sellises suuruses, et iga maast väljuvat oksa võiks nimetada puuks. Sirelil oli tume, valkjate laikudega sile koor ja tugevasti lõhnavad valged õiekobarad. Kõrvuti sireliga kasvas päikesepaistelistel kohtadel laiaharulise põõsa kujuline lodjapuu suurte rootsuliste lehtedega ja kaht sorti õitega: viljakandvad karikakujulised keskel ja viljatud lumivalged äärtel. Samuti oli siin palju teiste taimede küljes ronivaid metsikuid viinapuid. Mõnikord kasvas viinapuu nii lopsakalt, et varjas täielikult selle puu lehestiku, mille ta oma toeks oli valinud.

Meie goldid laveerisid kogu aeg ühe kalda juurest teise juurde, valides kohta, kus ei oleks nii sügav ja kus vool oleks nõrgem. Kui paat sattus käänakul kiiresti voolavasse veejoome, kus ridvad põhja ei ulatunud, võtsid nad aerud pihku ja sõudsid kõigest jõust. Vool kandis paadi tagasi teisele kaldale. Siis ajasid goldid end ritvade abil jälle vastu vett järgmise käänakuni ja sõitsid jälle üle jõe. Aeg-ajalt randusid nad kaldakehvleil, et puhata ja piipu tõmmata. Sel päeval läbisime ainult kaheksa kilomeetrit ja asusime Sõren Katani jõe nõva kaldal varakult bivakki.

Metsa poolt kostsid kogu aeg mingisugused venivad häälitsused, mis sarnanesid rukkiräägu omadega, kuid olid meloodilisemad. Ma küsisin goldidelt, kas nad ei tea, kes neid häälitsusi kuuldavale toob. Nad vastasid, et karjub Miki, s. o. madu. Otsustades nende kirjelduse järgi, pidi see olema liivamadu. Nad rääkisid sellise veendumusega, et otsustasin minna kuuldud häälitsuste suunas. Umbes saja sammu järel jõudsin välja mingile väikesele lagendikule. Häälitsused kostsid just siitpoolt, kuid elusolend, kes neid kuuldavale tõi, oli väga valvas ja tal oli hea kuulmine. Ta jäi vait või tasandas häälitsusi ja kuulatas

nähtavasti minu samme. See sundis mind tihti peatuma ja õige ettevaatlikult liikuma. Lõpuks jõudsin otse kõrkjateni ja nägin, et all maapinnal lasus paksu kihina mullune rohi. Just selliseid kohti suured liivamaod armastavadki. Nii mina kui ka madu olime valvel, mõlemad kuulatasime. Miki jäi täiesti vait, mina aga püüdsin olla kannatlik ja seisin kaua ühel kohal, tegemata ainsatki liigutust. Äkki kuulsin üsna lähedal, endast paremal, sahinat ja nägin tõepoolest mingisugust suurt roomajat. See vingerdas kuiva rohu all ja ainult vahetevahel võis eraldada üksikuid osi tema kehast. Ja kohe kuuldus veidi eespool jälle seesama laulva kähinaga sarnanev kõlav hääl. Seejärel jäi kõik vait. Ma seisin kaua, kuid häälitsused ei kordunud enam. Läksin tagasi. Ilm oli juba üsna hämaraks muutunud. Öö tõotas tulla selge ja vaikne. Taevas sõudsid harvad väikesed pilved ja näis, nagu liiguks kuu neile vastu. Kuivanud veekogu poolt kandusid endiselt samad igatsevad meloodilised hüüatused, teiselt kaldalt vastasid neile sõbralikus kooris konnad.

Kuni õhtusööki valmistati, jõudsin visandada oma marsruudi. Kui pimenes, läksid Krõlov, Tšang-Pao ja Kosjakov kalale. Väikese noodaga püüdsid nad ühe taimeni ja ühe sasaani. Meid saatvad goldid jutustasid, et taimenid satuvad üldiselt harva Anjuisse, sasaanid aga on jõe alamjooksul üpris tavalised. Suudme kõrval vaiksetes abajates on suuri hauge ja sägasid. Lõhelastest ujub hulgaliselt mööda Anjuid vaid keta, gorbuušat pole üldse.

Oli juba pime, kui me kalapüügilt tagasi pöördusime. Laagris põles suur lõke. Puude tüved ja võrad olid valgustatud heleda väreleva valgusega. Päev oli meid kõiki tublisti väsitanud, seepärast heitsime vara magama. Meid valvasid koerad.

Järgmisel päeval ajasid goldid kogu laagri juba läheneva hommiku esimeste tunnuste ilmudes jalule. Nad kiirustasid meid ja ütlesid, et tuleb halb ilm. Tõepoolest, taevas jooksid suured narmastunud servadega pilverünkad. Oli oodata vihma.

Alamjooksul voolab Anjui kolmekümne kilomeetri ulatuses kagust loodesse; seejärel teeb ta suure silmuse ja pöördub läände, millise suuna ta ka säilitab kuni oma suubumiseni Amuuri. Suudmest piki jõge ülespoole võib selles lõigus järjekorras märkida järgmisi nõvasid ja orienteerumispunkte. Voolu suuna suhtes jõest paremal

Mulomu jõgi ja viimase lähedal Mõnõmu jõgi, seejärel Peregdõma nõva ja Hohtoasso-nimeline maakoht. Vasakul pool väikesed nõvad Daleko ja Kute, seejärel Sõren Katani ja Jauka nõva ning Suareni-nimeline maakoht mahajäetud onniga ja Houlossu nõvaga. Sel kohal, kus Anjui idast loodesse käänaku teeb, nimetatakse maakohta Baganiks (vene keeles „Balaganiks"). Temast ida pool asetseb Kani nõva suue.

Goldid tundsid jõge hästi, ja kus võimalik, lühendasid teed, kasutades nõvasid, mõnikord aga, vastupidi, eelistasid liikuda mööda vana sängi, sest kuigi see oli uuest jõesängist pikem, oli vool temas rahulikum. Põliselanikud ei lasknud mööda ühtki kruusast kaldakehvlit, mida nad „liivikuteks" nimetasid, ja loendasid neid kuni Duljalja fansani, nende reisi lõpp-punktini Anjuil.

Anjui alamjooksu peetakse kõige kihulasterohkemaks kohaks Amuurimaal. Ja tõepoolest, neid tiivulisi vereimejaid oli siin nii palju, et polnud üldse võimalik vaadata ega hingata. Nad pugesid silma ja suhu ning tungisid hulgana kõrvadesse. Vabas õhus oli täiesti võimatu töötada ilma peavõrguta, käisekaitsmeteta ja kinnasteta. Kihulane kuulub kahetiivaliste hulka. Tal on väikese kärbse välimus, kuid pikemad tiivad. Peale selle on tal rindmik tagakehast selgesti eraldatud, mistõttu tal on mõningane sarnasus herilasega. Kihulane närib arvatavasti epidermise nahalt maha ja imeb väljavalguvat verd, millega ongi seletatav tugev kihelemine vigastatud kohtades.

Ligikaudu tunnise sõidu järel jõudsime Duljalja fansani. See ei erinenud milleski teistest Naihhini goldide fansadest, vahest ehk ainult väiksema suuruse ja keerukamate nikerduste poolest. Kui paadid kaldal randusid, jooksid fansa uksest välja kaks viie- kuni kuueaastast last. Nad olid palja jalu, püksata, lahtinööbitud särgid seljas. Raske on öelda, miks nende nahk sellise tõmmu varjundiga oli — kas päevitusest, tahmast või mustusest, või oli see koguni nende loomulik nahavärvus. Saanud teada, et paatides istuvad lotsaad, tegid poisikesed äkki ehmunud näo ja jooksid tagasi. Hetke pärast ilmus peremees ise. Ta ulatas mulle käe ja aitas mul kaldale astuda. Fansas elasid kolm meest, kaks naist ja kolm last. Algas jälle kostitamine tee ja kuiva jukolaga.

Goldid rääkisid, et homseks on oodata halba ilma, sest on ilmunud palju kihulasi ja need hammustavad valusasti.

Samuti märkisid nad, et kala ujub nõvades veepinnale ja ahmib suuga õhku. Juba pärast keskpäeva hakkas taevas kattuma peene kihtpilvede võrguga.

Kui pimenes, oli taevas täiesti pilvedega kattunud. Hakkas sadama vihma, mis ei lakanud kahel päeval. Nähes, et vihmane ilm kipub püsima jääma, otsustasin halvale ilmale vaatamata edasi minna. Amuuri goldid pöördusid siit tagasi, mind edasi saatma aga nõustusid Duljalja fansa elanikud. Nad rääkisid, et vesi võib jões tõusta ja et siis muutub reis paatidel täiesti võimatuks. Need olid veenvad argumendid.

Teada saanud meie otsuse, hakkasid goldid sedamaid teele valmistuma.

Kuid siis juhtus kurioosne lugu. Fansa peremees, kes oli seni lõbus ning jutukas olnud, sai äkki tulivihaseks. Ta võttis untad, mida ta eile ainult üks kord oli kandnud, ja tuli välja, et nende tallas olid juba augud. Ta hakkas sõimama, haaras seejärel jalanõud ja virutas need nurka. Varsti sai kõik selgeks. Untad on erineva vastupidavusega. Suvel kantakse neid harilikult paar nädalat, kuid need kulusid läbi ühe päevaga. Halb enne! Untad saavad inimestest aru. Kui need jalga pannud inimene on neile meelepärane, lasevad nad end kaua kanda, kui aga ei — kuluvad kiiresti. Fansa peremees oli pööraselt vihane. Naine ulatas talle uued untad, võttis auklikuks kulunud jalanõud tõsisel ilmel kepi otsa, viis nad fansast välja ja viskas sõimu saatel koerte poole.

Viimaks oli kõik korras. Ka vihm hakkas nagu vaibuma. Goldid paigutasid laadungi paatidesse, näitasid reisijaile kätte kohad, jagasid omavahel ära aerud ja ridvad ning asusid teele. Kuid ilm pettis meid. Pärast lühikest hingetõmmet hakkas uuesti sadama ja õnnetuse tipuks juhtus veel ka avarii. Ühes nõvas lähenesid goldid ajupuudele ja juhtisid kuidagi ettevaatamatult paadi küljega vastu voolu. Otsekohe paiskus vesi üle parda ja täitis paadi ühe hetkega ääreni. Õnneks oli siin madal. Me hüppasime paadist välja ja tirisime ta kalda juurde. Erilist õnnetust see avarii ju ei tähendanud, kuid kogu laadung sai siiski märjaks, ja see sundis meid enneaegselt bivakki asuma ning kogu rõivastuse tule ääres ära kuivatama.

Läbinud Jerga ja Kauassa nõva, goldid randusid. Nad hakkasid paate kohendama ning tagavara-aere ja -ritvu nii jaotama, et need alati käepärast oleksid. Goldid olid

millegipärast mures. Kui me edasi sõitsime, tõusis sageli üks goldidest, kes asus paadi eesotsas, püsti ja vaatas kaua ettepoole. Ma küsisin temalt, milles asi seisab. Vastuseks andis ta mulle märku, et ma vaikiksin. Ma hakkasin teraselt kuulatama ja otsekohe püüdis mu kõrv kinni mingisuguse müra. See muutus üha kuuldavamaks ja selgemaks. Paadi ninaosas seisev gold sirutas sel ajal käe ette ja tõi kuuldavale ainult ühe sõna — „Ioka". Ma tõusin samuti püsti ja nägin selles kohas, kus kaks nõva kokku voolasid, suurt veevalli. Ioka veevall oli suure, poolteise meetri kõrguse ja umbes kaheksa meetri laiuse kühmu kujuline. Siin põrkasid kokku kaks teineteisele vastu tulevat voolu. Mõlema nõva poolt kantud tohutu veehulk ei mahtunud jõesängi. Ta kerkis suure mullina, mis kogu aeg kohta vahetas ja kord ühele, kord teisele kaldale lähenes. Vesi otsekui kees ja keerles kiiresti, paisates külgedele valget vahtu.

Aeg-ajalt tekkis veekühmu harjal tohutu lehter. See ilmus äkki, suurenes kiiresti, laskis kuuldavale imeva heli ja kadus seejärel niisama ootamatult. Goldid randusid ja hakkasid paate tühjaks laadima. Osa golde asus laadungit üle kandma, teine osa läks paatide ülelohistamiseks rajatud sihti järele vaatama ja korda seadma. Vanad raiesmikud ja tugevasti kulunud lamavad tüved maapinnal näitasid, et see ülelohistustee on juba ammust ajast olemas ja et meie ei ole esimesed ega ka viimased, kes seda ohtlikust veevallist kõrvalt möödumiseks kasutavad.

Goldidel oli kaks jahikoera. Me olime võtnud enda alla nende kohad paatides ning neljajalgsed reisijad pidid nüüd jooksma mööda kallast ja tihti nõvadest üle ujuma. Goldide laikade esimeses kohtumises meie koertega tundus vaenulikkust. Nad heitsid üksteisele ebasõbralikke pilke, paljastasid hambaid, kuid sõbrunesid seejärel ja jooksid koos järele paatidele, mis olid jõudnud juba kaugele ette minna. Laikad jooksid ees ja meie koerad taga. Viimast korda nägime neid kõiki Anjui vasakul kaldal ja arvasime, et nad jooksevad meie juurde pärast ülelohistusteed. Ent kui me hakkasime paate veevallist mööda tassima, ilmusid koerad nähtavale vastaskaldal. Laikad ja kaks meie koera jooksid edasi, üks linnukoer aga hakkas ujuma otse üle Anjui. Asjatult ajasid kasakad teda tagasi ja loopisid kividega. Ta ei märganud hädaohtu ja vaevalt oli ta kaldast eemaldunud, kui tugev veevool ta kaasa haa-

ras ning veevalli poole kandis. Õnnetu loom sattus veekeerisesse ja uppus meie silme all.

Sel päeval läbisime ainult kaheksa kilomeetrit ja ööbisime Kotofu Datani külas, mis koosnes kolmest jurtast, kus elas kuus meest, viis naist ja kaks last.

Videviku eel oli mul tahtmine püssiga mööda kallast kõndima minna, kuid kihulaste rohkus sundis mind fansasse tagasi pöörduma. Lootsime puhata ja ennast unega kosutada, kuid meile sai osaks loendamatu hulga kirpude kallaletung, mis ei lasknud minutikski silmi sulgeda. Kui koitma hakkas, riietusin ja väljusin fansast.

Oli külm ja niiske. Hall taevas piserdas uduvihma. Kuiva nõvasse (goldi elamu taga), millest ma eile jalgu märjaks tegemata üle läksin, oli tekkinud vesi. Tähendab Anjui hakkas üle ujutama. Ma pöördusin tagasi ja äratasin goldid üles.

Umbes poolteise tunni pärast jätsime Kotofu Datani jurtaküla maha ja liikusime jälle ritvade abil vastuvoolu üles. Neis paigus voolab Anjui piki paralleele, väikese kaldega põhja poole. Vasakul kaldal on kaks looduslikult eriilmelist paika ja neist mööda jõge ülespoole Koldoni nõva. Viimase suudme juures asetseb veel üks väike goldi fansa — Sira. Ma arvasin, et me läheme edasi, kuid tugevnev sadu võimaldas minna ainult kuni Tahsaleni, viimase goldi fansani.

Umbes poolteist tundi pärast meie kohalejõudmist, kui istusime kangidel ja jõime teed, astus sisse üks naine ja teatas, et vesi jões tõuseb nii kiiresti, et võib kõik paadid ära viia. Aega viitmata tõmbasid goldid nad kaugemale kaldale. Sellest siiski ei piisanud. Hilja õhtul ja öösel lohistati veel kaks korda paate kaugemale. Vesi täitis kõik nõvad ja jõe soodid ning ähvardas elamut ennastki.

See üleujutus sundis meid terve nädala ühel kohal paigal istuma. Aeg venis talumatult aeglaselt. Ma tegelesin etnograafiaga ning kogusin teateid goldide ja nende naabrite — udeheede kohta. Muuseas sain ma siin teada, et Anjui voolab ülemjooksul mõnda aega piki Sihhote-Alini läänenõlva, tehes kaare ümber Hori lähete, ja pöördub pärast seda, kui temasse suubub lisajõgi Gobilli, mis talle vastu voolab, läände, kaldudes veidi kord põhja, kord lõunasse, ja suubub Dõreni nõvasse. Ka sain ma goldidelt teada, et nende suguvennad elavad ainult jõe alamjooksu ümbruses, udeheed aga jõge pidi ülespoole, kuni Ulema-

nimelise kohani, maa-ala Anjui keskjooksust ülalpool aga on täiesti asustamata. Edasi teatasid samad goldid, et mereni väljajõudmiseks läheb meil vaja vähemalt kolmkümmend päeva aega.

Hiljem sain teada, et meie seisaku põhjuseks ei olnud mitte ainult üleujutus, vaid ka teised asjaolud. Asi on selles, et goldid kardavad Anjuid ega lähe kunagi Tahsale fansast kaugemale ülespoole. Neil oli teada, et udeheed kavatsesid paatidega mööda jõge pärivett alla laskuda, ja nad otsustasid neid siin, Tahsales, ära oodata, et meid üle anda ja ise koju sõita. Nad ei eksinud oma arvestustes. Tõepoolest, 9. juulil tulid ülaltpoolt kahe paadiga udeheed.

Sama päeva hommikul jätsime goldidega hüvasti ja andsime oma saatuse tõeliste, tol ajal tsivilisatsioonist peaaegu puutumata metsainimeste kätesse.

Meie uued tuttavad kuulusid kjalondiga sugukonda. Vanem neist oli neljakümne, teised kahekümne kuni kahekümne viie aastased. Nende näod olid niivõrd päevitunud, et neil oli isegi veidi rohekaspunane varjund. Udeheed kandsid kaht lühikest patsi, mis olid ümbert punaste nööridega kõvasti kinni seotud ja kullatud nööpidega kaunistatud. Eakal udeheel oli vasakus kõrvas väike hõbedast kõrvarõngas. Peakatteid polnud kellelgi. Nende rõivastus koosnes sinisest hiina dabast õmmeldud pikast, külje peal haakidega varustatud särgist, mis oli vöötatud peene rihmaga ja millel oli puhv taljel. Jalas olid neil samast dabast lühikesed kitsad püksid ja põlvekaitsmed. Udeheede rõivad, kirjatud hirvesarvi meenutavate spiraalsete ja lainjate joontega, olid üldiselt nägusad ning elegantsed.

Metsaelaniku paat on lameda põhjaga pika, ühest puust uuristatud küna taoline, millel on viltune pära ja ninas püstine sein. Sellest seinast, mis moodustab põhjaga ühe terviku, ulatub suure puust labida näol välja nina. Viimane on kujult veidi ovaalne ja asetseb nii, et tipp on ühel tasemel paadi servadega. Sellist paati kutsutakse „ulimagdaks" ja ta uuristatakse välja paplist. Ta on kerge, hõlpsasti juhitav ja konstrueeritud nii, et ei lõiku sügavalt vette, vaid rebib end üles veepinnale ja võib libiseda üle kõige madalamate rümbaste. Keskmise suurusega ulimagda pikkus on 5—6 meetrit, kõrgus 50—60 sentimeetrit ja ta võib kanda kahe reisija puhul 30—35-puudast koormat. Laadung paigutatakse ühtlaselt kogu paadi

pikkuse peale. Reisijad istuvad otse paadi põhja laotud tohust kattel. Et pardad laiali ei vajuks, on nad mõnes kohas põikpuudega kinnitatud. Udeheed võtavad aset ninas ja päras.

Jõel oli nüüd ähvardav ilme: kõik saared ja leetseljakud olid kaetud veega, voolu kiirus suurenes kümne kilomeetrini tunnis.

Pärast nii pikka vihmaperioodi tõotasid tulla ilusad ilmad. Soojad päikesekiired elustasid looduse. Puude lehtedel ja rohus sädelesid vihmapiisad, mida tuul polnud veel jõudnud maha raputada; putukad lendasid õhus ja imeilusad õrnvioletsed liblikad hõljusid lillede kohal. Näis, nagu oleksid nad täiesti unustanud eilse halva ilma, mis nii neid kui ka meid seitse pikka päeva tegevusetult ootama oli sundinud.

Udeheed töötasid jõuliselt ritvadega ja liikusid, kuivõrd suurvesi lubas, küllaltki kiiresti edasi.

Ülalpool Tahsale fansat on jõe paremal kaldal (voolu suunas arvates) metsased Konko- ja Adi-nimelised maakohad, veidi kõrgemal väike Duidaldo nõva ja selle vastas Haskandjaoni jõeke Mazampo-nimelise looduslikult eriilmelise paikkonnaga.

Keskpäeval tegime pikema peatuse. Hea ilm, ilus jõgi ja kohtumine udeheedega tõstsid minu teekaaslaste tuju. Eilsed viletsused olid unustatud.

Lõuna ootel läksin veidi sügavamale taigasse, et tutvuda taimestikuga. Kõige enne torkasid mulle silma mandžuuria saared, mille tüve on kerge ära tunda korrapäraselt piki koort paiknevaist pragudest ja süstjaist teravatipulistest lehtedest. Samas kasvas iseloomuliku helesinaka koorega jalakas. Jalaka puit sisaldab nähtavasti palju vett. Püssikuul, mis kahest-kolmest kuivast puust läbi lööb, läheb harva läbi ühest jalakast, kui ta ümbermõõt on poolteist või kaks sülemõõtu. Seejärel nägin amuuri pärna. Tundsin ta ära jämedast lühikesest tüvest, suurtest nurgelistest okstest ja tumedast läikivast lehestikust. Veidi eemal paistis mandžuuria pähklipuu sirge tüvi. Tema suured lehed paiknevad rosettidena okste tipus, mistõttu igaüks neist sarnaneb palmiga. Tõenäoliselt kasvas siin ka teisi mandžuuria laialehiste puuliikide esindajaid, kuid ma olin sunnitud oma botaanilise ekskursiooni katkestama, sest teekaaslaste hüüded kutsusid mind kiiresti bivakki tagasi pöörduma. Siinse taiga alus-

mets koosnes pihlenelaist. Need olid alles õitsele puhkemas. Neis kohtades, kuhu tungivad päikesekiired, kasvas kodarikuna asetseva kuue varretu piklik-süstja lehega ja kahkjate lillakassiniste teravatipuliste tuttide taoliste õitega siberi mailasi. Ma kiirustasin ja märkasin ainult seda, mis juhuslikult silma torkas. Ühes kohas panin tähele mingisugust suurt upsujuurt suurte teravatipuliste kurruliste lehtede ja tumedate õitega. Eemal vilksatasid jaanalinnusulgi meenutavate lehtedega sõnajalad ja kõikjal kasvasid külluses pruuni kestendava koorega amuuri viinapuud. Nad põimusid põõsaste ümber ja ronisid puudel kõrgemale päikese poole.

Bivakis oli kõik juba valmis, viivitus oli tekkinud vaid minu pärast. Kiiresti jõin kruusi jahedavõitu teed ja käskisin asjad paatidesse laadida.

Udeheed sõitsid enamasti nõvasid mööda ja hoidusid peafaarvaatrist. Mõnikord juhtisid nad paadid läbi nii kitsastest kohtadest ajupuude vahel, et paadid puudutasid neid korraga mõlema küljega. Ma imetlesin nende leidlikkust ja osavust. Sageli panid nad käiku kirved, raiusid ajupuudesse kitsa läbipääsutee ja väljusid ootamatult uuesti Anjuile.

Meie teejuhtide sõnade järgi väljub jõgi sageli kallastest ja ujutab kogu metsa üle. Siis jätavad udeheed oma jurtad maha ja püüavad laskuda Amuuri äärde. Juhtub, et nad ei suuda terve päeva jooksul leida kuiva kohta, et tuld üles teha. Magada ja toitu keeta tuleb paatides.

Varsti möödusime Modi jõekesest ja Heldioni-nimelisest maakohast, seejärel läbisime Sjuada, Kuzõgze ja Tšuguduoni nõva ja saabusime enne pimedat Honko jurtaküla, mis asetseb samanimelise sopka kõrval.

Kasutades vaba aega, jätsin oma teekaaslased bivakki korraldama ja ronisin ise mäe otsa. Läksin mööda ilusat segametsa, kus kasvas ka seedermände. Honko sopka latv näis lame. See sundis mind puu otsa ronima. Kõige enne nägin, et Honko mägi oli otsmiseks ladvaks pikas madalas vallis, mis kulges edelasse ja oli nähtavasti veelahkmeks Hori jõe ja Amuuri alamjooksuala jõgikonna (Habarovskist Anjuini) vahel. Sellest küljest oli minu vaateväljas väike Modi jõe org lisajõega Tšu. Honko mäe juurest pöördub Anjui tugevasti kirde suunas ja uhub selle oru paremat äärt. Läänes, niipalju kui silm suutis haarata, laius metsade meri. Siin-seal puude vahel helkis vesi. All

sopka jalamil oli endale asukoha leidnud meie salk. Paadid olid kaugemale kaldakehvlile tõmmatud, et vesi neid öösel ära ei kannaks. Laagris põles lõke. Peene joana tõusis üles suits.

Ma laskusin puu otsast alla ja tahtsin juba tagasi minna, kui nägin äkki mingit suurt lindu ja tundsin temas otsekohe ära kalakotka. Lind oli valge, mustade tiivaotstega ja tumedate laikudega kogu kehal. Kotkas hoidis küünte vahel kala ja lendas surnud puu juurde, mille ladvas oli ta pesa. Tahtes lindu paremini silmitseda, hakkasin ettevaatlikult edasi liikuma, kuid lind jättis oma saagi sinnapaika ja lendas ära. Kala langes harult harule ja jäi ühe oksa taha kinni. Kui ma puu juurde jõudsin, nägin, et selle juurtel leidus suurel hulgal linnu-väljaheiteid ja maapinnal vedeles veel neli haisvat, lõpnud kala. Kuidas ma ka püüdsin noori kalakotkaid näha, ma ei näinud neid. Linnupojad olid märganud ema ehmumist ja varjasid end.

Seejärel nägin suurt ronka. Ta laugles röövlinnuna õhus. Tundsin ta ära meloodilise kraaksumise järgi. Ronk tegi spiraalseid ringe ja tõusis üha kõrgemale. Peagi varjasid puude oksad taeva ja ma kaotasin ta täiesti silmist.

Võsastikust väikese nõva kõrval lendasid välja kaks laanepüüd. Nad tõusid iseloomuliku parinaga õhku ja hakkasid tihnikusse peitudes omavahel vastastikku hüüdlema. Ühe laanepüü leidsin varsti. Ta liikus aeglaselt mööda saare oksa, ajas kaela õieli, kuulatas ja alustas vilistamist. Ma hirmutasin laanepüüd ettevaatamatu liigutusega ja ta lendas kaugemale — metsatihnikusse. Jõele lähenedes nägin äkki midagi eredat ning sinist, mis vilksatas otse vee juures. See oli jäälind. Lennates veidi eemale, istus ta jälle pajuvõsastikku. Siin võisin teda hästi vaadelda. Väike linnuke oli nagu küüru tõmbunud ja pea õlgade vahele peitnud, sirutades ette ainult oma pika noka. Tema üldine värvus oli pruunikaspunane, sinise tooniga külgedel. Tegin veel kaks sammu ja hirmutasin lindu. Jälle vilksatas õhus rohekassinine selg. Jäälind laskis kuuldavale nõrga häälitsuse ja kadus kaldaäärsetesse põõsastesse.

Kui ma bivakile lähenesin, oli päike parjasti silmapiiri taha peitunud. Mägede tagant ei olnud teda näha. Juba oli tunda videviku lähenemist.

Kõik mu teekaaslased olid kohal. Pärast õhtusööki hakkas mulle uni kallale kippuma. Mähkisin end vaipa, heit-

sin lõkke lähedale pikali ja kuulsin läbi une, kuidas Tšang-Pao jutustas kasakaile Hiina müürist, mis kulgeb 7000 lii[46] ulatuses ja millel pole võrdset kogu maailmas.

Assotsiatsiooni põhjal meenus mulle Tšakiri Mudumi vall, mis algab kusagil Daubihhe juures Ussuurimaal ja kulgeb kümnete kilomeetrite ulatuses läbi taiga idast läände. Ta tõuseb mäkke, kaugemal muutuvad tema kontuurid ähmaseks, ebaselgeks ja lõpuks kaob ta täiesti udusompu . . .

Hommikul ärkasin teistest varem. Lõke oli kustunud. Kasakad magasid reas, kaetud ühe telgisiiluga. Udeheed olid seadnud end ööseks sisse paatide all.

Tunni poolteise pärast sõitsime jälle mööda Anjuid ülespoole. Mäed ulatusid nüüd jõeni paremalt poolt. Siin on Mõnõmu jõe orgu viiv mäekuru, millest varem juttu oli. Teisel pool ulatub kaugele pikk ja maaliline Puntši nõva. Temasse suubub Atšju jõeke, mille suudme vastas asub samanimeline väike udeheede jurtaküla. Kohati jaguneb Puntši mitmeks väikeseks ajupuudega ummistunud, üleujutuse ajal väga ohtlikuks haruks. Nõva vasak kallas on kaljune. Sügavais hauakohtades kaldajärsakute juures on alati palju kalu, enamasti lenokke.

Kahekümne neljandal juulil jõudsime Ulema-nimelise maakohani, kus asus viis jurtat. Siin sain udeheedelt teada, et Anjuilt pole võimalik pääseda Hadi jõele, et esimese ülemjooksuala puutub põhjas kokku Hutu jõgikonnaga, lõunas aga Kopi ja Samarga jõega. Hadi aga on väike jõeke, mida mööda keegi ei suvel ega talvel ei liigu. Minu ette kerkis küsimus: kas minna Kopile või siis Hutule? Ma valisin viimase tee. Järgmisel päeval olin juba valmis edasi minema, kuid sel ajal tabasid üht meie juhti krambid. Ta püherdas maas ja karjus: „Anana! Anana!" (s. o. valus, valus). Teised udeheed suhtusid haigesse väga kaastundlikult ja püüdsid tema kannatusi igati kergendada. Saatsime otsekohe kaks meest Atšjule. Videvikus tulid nad tagasi ja tõid kaasa šamaani kimunka sugukonnast. See oli keskmist kasvu, aastat viiskümmend vana, üpris sõnaaher mees. Tema päevitunud, tõmmu, punaka varjundiga nägu oli vurrudeta ja habemeta. Ta kandis pikki ühte patsi palmitsetud juukseid. Seljas olid tal oma rahvusrõivad, kuid ilma tikanditeta ja igasuguste kaunistusteta.

Naised võtsid vanamehe vastu kaldal ja kandsid tema asjad jurtasse. Šamaan astus sisse, istus niinmatile ja pani piibu hambusse. Udeheed hakkasid talle rääkima haigest. Ta kuulas neid kiretu näoga ja ainult harva esitas küsimusi. Seejärel käskis ta naistel mõned kivid tuua, ise aga läks aeglaselt mööda kallast kõndima.

Ma hakkasin teda silmadega jälgima. Šamaan peatus sageli, otsis nagu midagi maast, vaatas vette ja heitis pilke kõrvale. Esimene elusolend, keda ta märkab, peab olema sevoniks (vaimu kujutuseks), kes suudab võidelda haigusega. Mõne minuti pärast tuli ta tagasi ja teatas, et oli näinud „saksokit" (harksaba). Seejärel võttis ta toodud kivid, laskis neid paaril korral kukkuda ja vaatas, kuidas nad asetuvad jurta suhtes, kus haige lamas, samuti ka üksteise suhtes. See oli omamoodi horoskoop. Valinud ühe kivi, sidus ta selle soonest niidi otsa; niidi teise otsa võttis endale paremasse kätte. Seejärel istus šamaan ristijalu maha. Üks udehee kattis ta pea mingisuguse nartsuga. Šamaan tõstis kivi õhku ja laskis tal „rahuneda". Kaua istus ta liikumatus poosis ja näis, nagu oleks ta suigatanud. Hiljem sain teada, et sel ajal loetles ta mõttes kõiki temale tuntud sevoneid, kelle kujul paha vaim võis inimesse asuda. Süüdioleva sevoni meenutamisel pidi kivi hakkama liikuma. Möödusid mõned minutid, ja kivi šamaani vilunud käes liigahtas. Šamaan korraldas oma kunsttükke nii osavalt, et kivi hakkas aeglaselt pöörduma, algul ühele, seejärel teisele poole. „Kurja vaimu" sevon oli leitud. See oli rebane — „tšigali". Šamaan tõusis püsti ja suundus jurta poole, kus viibis haige. Kui viimane nägi lähenevaid inimesi, hakkas ta veel rohkem visklema ja karjuma. Algas šamaanimine. Vanamees pani endale kuljustega vöö ümber, võttis vasakusse kätte suure tamburiini ja paremasse saarmanahaga ületõmmatud kumera plaadi kujulise koputi, mis lõppes käepidemega, mille ots oli kaunistatud nikerdatud karupeaga. Algul tasa, seejärel aga üha valjemini hakkas šamaan laulma oma lausumisi. Raevukalt tagus ta tamburiini ja raputas kuljuseid. Haige erutus tugevasti. Mitu inimest hoidsid teda kätest ja jalgadest. Sel ajal tõi üks udehee jurtasse rohust jämedakoeliselt valmistatud rebasekuju ja asetas selle lõkke juurde. Šamaan lähenes tantsides haigele. Ta kummardus tema kohale ja hakkas koputiga nagu võtma oma patsiendilt haigust, kandes selle rohust nukule üle, seejärel

aga karjus äkki valjusti ning venivalt „ehe-he-ee". Siis viidi „tšigali" jurtast välja ja peideti kuhugi metsa, kuna haige kõrvale maasse torgati kepp, mille otsa oli seotud tohust väljalõigatud harksaba kujutis. Paarikümne minuti pärast hakkas haige, kes pärast ägedat närvivapustust oli nähtavasti nõrgaks jäänud, rahunema ja uinus varsti.

Järgmisel päeval oli ta nii nõrk, et ei saanud teele asuda. Polnud parata, pidime kohal viibima veel ühe päeva. Siis otsustasin minna ekskursioonile mööda jõe paremat kallast. Külast mõnesaja sammu kaugusel jõudsin liivaga kaetud kaldakehvlile. Siin tõmbasid mu tähelepanu endale väikesed helepruunid mardikad valgete täpikestega kattetiibadel. Nad lendasid hästi, jooksid vilkalt mööda liiva ja hüppasid osavasti. Mardikad olid kogu aeg valvsad. Iga minu katse puhul neile läheneda tõusid nad õhku, lendasid veidi kõrvale ja laskusid jälle liivale. Siis otsustasin mitte liikuda ja oodata, kuni nad ise mulle lähenevad. Nii ka juhtus. Mardikad liikusid hookaupa, peatusid ja tegid ootamatuid hüppeid kõrvale. Nad pidasid jahti putukaile, kes sealsamas kohe ära õgiti. Äkki lõi keegi mu jalgade ees hoogsalt vastu maad. Suur küttija herilane oli kiinile kallale tunginud. Ta paiskas kiini maha, kõverdas oma tagakeha ja nõelas kiini kaks korda oma astlaga. Silmapilkselt oli kiin halvatud. Seejärel haaras herilane oma ohvri lõugadega ja tõusis teda jalgadega kinni hoides õhku. Halvatud kiin oli määratud vastse toiduks.

Otse vee juures oli mingisuguse muda kohal hulgana keskmise suurusega telliskivipunast värvi liblikaid tumedate täppidega tiibadel. Kord sirutasid nad oma tiivad laiali, kord panid kokku, tehes seda vahetpidamata, ja siis sillerdasid nende sinistes ning lillades toonides soomused.

Mõnikord lendasid jõe kohale imeilusad pääsusabad mustjassiniste ees- ja metalse läikega rohekassiniste tagatiibadega. Viimastel olid pikad jätked otstel. Ometi ei saavutanud nad siin, Anjuil selliseid mõõtmeid nagu Lõuna-Ussuurimaal.

Lindude riigist märkasin kosklaid. Oli just sulgimisaeg. Ehmunud linnud ei saanud õhku tõusta. Kuigi vool oli kiire, jooksid nad imestamapanevalt väledasti vastuvoolu mööda vett, aidates end tiibadega nagu aerudega.

Juhuslikult tõstsin silmad üles ja nägin kaht kotkast: sujuvalt tegid nad suuri ringe, tõustes üha kõrgemale,

kuni muutusid väikesteks punktideks. Raske on oletada, et nad selliseid pilvetaguseid lende toidu otsimiseks ette võtsid, raske on oletada, et nad sealt maapinnal asuvat saaki võisid märgata. Sellised lennud on neile nähtavasti orgaaniliseks vajaduseks.

Tagasiteel nägin västrikku. Nägus lind seisis otse vee ääres kivil ja vibutas graatsiliselt saba. Äkki tõusis ta õhku ja hakkas kuidagi imelikult lendama, kord edasi sööstes, kord ühel kohal püsides ja tiibu väristades. Västrik püüdis mingit putukat. Oli näha, kuidas ta katsus teda haarata ja nagu nokkis õhku. Nähtavasti sai västrik putuka kätte või ta ehmus minust, sest äkki sööstis ta kõrvale ja lendas piki kallast eemale, kord vee juurde laskudes, kord jälle üles tõustes. Umbes keskpäevaks tulin bivakki tagasi ja hakkasin mõõdistusandmeid paberile joonestama.

Telgist väljudes nägin Tšang-Paod ja udehee Mahhat kuhugi minema valmistuvat. Nad olid valinud väiksema paadi ja sellest kõik asjad kaldale tassinud, seejärel paadi põhja puukoori ja sületäie värskelt lõigatud rohtu asetanud. Minu küsimusele, kuhu nad lähevad, vastas Tšang-Pao:

„Fang-tšang Da-lu (hirve laskma)."

Avaldasin soovi nendega ühineda. Tšang-Pao andis mu palve udeheele edasi. Too noogutas pead ja osutas mulle vaikides koha paadi keskel. Hetke pärast sõudsime juba mööda Anjuid üles, hoidudes jõe parema kalda poole.

Hämardus ... Läänes kustus ehakuma. Metsa taha ei olnud seda näha, kuid kõikjal, nii taevas kui maa peal, oli tunda valguse võitlust pimedusega. Märkamatute lainetena olid öised varjud jõudnud juba metsa hiilida ja puude kõrged võrad hämarusse mähkida. Puude okste vahelt paistsid tähed ja kuusirbi teravad sarved.

Poole tunni pärast jõudsime Atšju nõvani. Minu teekaaslased peatusid siin, et puhata ja piibutada. Udehee hakkas nõvale osutades hiinlasele tasa midagi rääkima ja lausus kaks korda üht ja sama sõna: „Kjanga." Hakkasin Ussuurimaal elavate udeheede keelest juba pisut aru saama ja mõistsin seepärast ilma tõlgita, et jutt on jahist hirvele, kes millegipärast pidi asuma vees. Selgituse saamiseks pöördusin Tšang-Pao poole, kes ütles, et sel aastaajal laskuvad hirved mägedelt jõgede juurde, et maitsta erilist rohtu, mis kasvab vees piki vaiksete metsanõvade

kaldaid. Ma palusin endale seda rohtu näidata. Udehee ronis paadist välja ja läks mööda kallast rohtu otsima. Minuti pärast tuli ta tagasi ja tõi kepi otsas kaasa väliselt silmapaistmatu, väikeste lehtedega taime. See osutus särjesilmaks.

Tõmmanud pisut aega piipu, lõikasid Tšang-Pao ja Mahha noaga puuoksi ja hakkasid neid kinnitama paadi servadele, jättes ainult nina ja pära vabaks. Kui nad selle töö olid lõpetanud, kustus eha viimne kuma täiesti; õhk tumenes märgatavalt ja maale hakkas kiiresti laskuma pime öö.

„Kapten," pöördus Tšang-Pao minu poole, „sina istu tasa, rääkida pole vaja."

Seejärel võtsime niimoodi aset: tema ise istus püssiga ette, mina keskele ja udehee pärasse, aer käes. Ridvad olid asetatud külgedele, nii et nad iga minut oleksid käepärast. Kui kõik oli valmis, andis Mahha märku ja tõukas paadi kaldast aeruga eemale. Sujuvalt liugles paat mööda vett. Veel hetk, ja ta libises mõlemal nõva kaldal vaheldumisi põõsastega kasvavate puude tumedate võlvide alla. Udehee tõmbas kaks korda aeruga ja jättis seejärel meie ebakindla paadi voolu hooleks. Aer vees, juhtis ta paati kerge, vaevalt märgatava käeliigutusega nii, et see ei riivanud madalale nõva kohale kummardunud puude väljaulatuvaid juuri ja oksi. Algul näis mulle, et paat seisab paigal, kuid varsti märkasin, et kallas liigub aeglaselt meile vastu. Üksteise järel ilmusid pimedusest põõsaste tumedad siluetid ning vee poolt jumal teab kust siia kantud, tormist murtud puud ja möödusid käratult nagu viirastused, kadudes uuesti nõva kääru taha.

Öö oli erakordselt pime. Suures vaikuses tundus mingit pinget.

Tšang-Pao teritas kõrvu ja oli tähelepanu ise, mina istusin tardunult paigal, kartes teha ainsatki liigutust, udeheed polnud üldse kuulda, kuigi ta töötas aeruga. Paat liikus tõukeliselt edasi ja kiikus kergelt veel. Ees polnud midagi näha ja neil kordadel, kui mulle näis, et nõva pöördub paremale, juhtis udehee paadi vastupidisesse külge või suundus otse põõsastesse. Udehee tundis neid kohti hästi ja juhtis paati mälu järgi. Korra andis Tšang-Pao mulle millekski märku, kuid ma ei saanud temast aru. Seejärel pani Mahha mulle aeru pea peale ja surus kergelt. Siis taipasin, milles asi seisab, ja jõudsin vaevalt

kummarduda, kui üsna lähedalt üle minu kihutas suure, tublisti jõe poole längus puu oks. Paat lipsas pimedasse koridori, üks oks sähvas mulle valusalt vastu nägu. Ma sulgesin silmad; ümberringi kostis lainete kohinat, siis vaikis kõik korraga. Ma vaatasin tagasi ning ei suutnud pimedas kõrkjate vahel kuidagi leida kohta, kust me äsja laiale vaiksele veeväljale olime jõudnud. See veeväli näis mulle algul järvena, hiljem aga seletas silm hästi kaht metsaga kaetud kallast. Sel ajal tõukas Tšang-Pao kergelt käega paadi paremat serva; udehee sai sellest leppemärgist aru ja pööras kohe paadi kalda poole. Hetke pärast krigises paadi põhi tasa mööda liiva. Ma tahtsin juba küsida, milles asi seisab, kuid märgates, et mu kaaslased vaikivad, ei julgenud ma kõnelda ja kohendasin ainult ettevaatlikult oma asendit.

Kallas, kus me randusime, oli kaetud kõrge rohuga. Rohust paistsid mingisugused suured valged õied, arvatavasti pujengid. Rohu taga kerkisid põõsad ja nende taga saladuslik ning vaikiv mets.

Äkki kostis meist paremal krabinat, nii selget, et me kõik kolmekesi korraga pead pöörasime. Hetkeks sahin vaikis ja kostis siis jälle, sel korral veelgi selgemini. Ma märkasin isegi, kuidas rohi kõikus, nagu oleks keegi tihedat puhmastikku laiali lükates läbi tihniku läinud. Selles vaikuses, mis ümberringi valitses, tundus see sahin mulle väga tugevana. Tšang-Pao seadis püssi valmis ja varitses hetke, mil loom rohust nähtavale tuleb, kuid udehee ei hakanud kutsumata külalise ilmumist ootama: ta laskis aeru osavalt vette ja, surudes sellega vastu liivast põhja, tõukas paadi sujuva, kuid tugeva liigutusega nõva keskele. Otsekohe haaras vool paadi ja hakkas seda uuesti piki kallast edasi kandma. Eemaldunud umbes kakssada meetrit esimesest randumiskohast, lähenesime uuesti võsastikule. Vaevalt jõudis paat ninaga kallast riivata, kui rohust jälle krabinat kuuldus. Siis surus Tšang-Pao kaks korda paadi vasakule küljele. Selle märguande peale hakkas udehee, kui ta paadi kaldast veidi eemale oli juhtinud, käratult pidurdama, sõudes aeruga vastu voolu ja lastes end aeg-ajalt voolust kanda. Kära kaldavõsastikus ei jäänud meist maha.

Oli ilmne, et saladuslik loom jälgis meie paati. Seejärel läks ta julgemaks, jooksis mõnikord ette, peatus ja ootas, kuni roheliste okstega ajupuule sarnanev tundmatu ese

temaga kohakuti jõuab, ja samal ajal tundis, võib-olla ka nägi, et sellel ujuval puul on elusolendeid.

Ma ei lasknud kallast silmist ja püüdsin kõikuva rohu järgi kindlaks teha looma asukohta. Kord paistis mulle, et ma näen mingisugust pikka varju, kuid ma polnud kindel, et see tõesti oli loom. Äkki liigutas end Tšang-Pao ja hakkas valmistuma lasuks.

Ees, paarsada sammu meist eemal, puristas keegi ja solistas vees.

Lai nõva tegi siin käänaku ja seepärast võis vees peegelduva tähistaeva taustal mõndagi näha. Hiinlane tõstis kiiresti käe ja udehee seadis paadi kohe sellisesse asendisse, et oli hõlpus tulistada. Sel hetkel nägin ma hirve. Hirv seisis vees ja kastis aeg-ajalt oma koonu külma tumedasse vette, hankides põhjast särjesilmi. Tasasest voolust kantuna lähenes paat aeglaselt loomale. Kuid siis muutus hirv valvsaks, tõstis pea ja jäi liikumatus asendis seisma. Oli kuulda, kuidas tema koonult tilkus vett.

Äkki kostis põõsastest, just meie paadi vastast, tugevat kära. Kogu aeg meid jälginud saladuslik loom sööstis tihnikusse. Kas ta ehmus inimesi nähes või haistis hirve, ei tea. Hirv kargas veest välja ja samal hetkel vajutas Tšang-Pao päästikule. Lasu mürin kattis kõik teised helid ja läbi kaja kuulsime kõik kolmekesi selgesti hirve kurba karjet, kellegi raevukat norsatust ja eemalduvat oksteraginat. Liivaselt kaldakehvlilt sööstsid üles väikesed kurvitsalised ja hakkasid kaeblevalt siutsudes nõva kohal lendama.

Kui kõik vaikis, juhtis Mahha paadi sinna kohta, kus oli olnud hirv, kuid seal oli vesi liiga madal. Tuli veel mõned meetrid allapoole laskuda ja alles siis avanes võimalus randuda. Mõlemad jahimehed läksid otsekohe kasetohu järele, mina aga jäin paadi juurde. Möödus mitu minutit, aga nad ei tulnud ikka veel tagasi. Äkki hakkas rohi minust vasakul liikuma. Mul hakkas jube, kuid samal hetkel kostsid hääled. Ma sain hirmust jagu ja läksin oma kaaslastele vastu. Toodud kasetohust tegi udehee tõrviku. Süüdanud selle, läksime vaatama, kas hirve jälgedes pole verd. Verd ei olnud, tähendab Tšang-Pao polnud tabanud.

Tulnud tagasi kaldale, pani Mahha tõrviku maha ja viskas sellele sületäie kuivi oksi. Otsekohe süttis hele leek ja kõigele, mis vahetus läheduses oli, langes punane kuma.

Tšang-Pao ja udehee toppisid piibud täis ja hakkasid

arutama toimunut. Mõlemad olid arvamisel, et paati kallast mööda jälginud loom oli tiiger. Hiinlane nimetas teda „lomasaks" ja udehee — „kutõ-mafaks". Tema pärast sööstis hirv kohalt, enne kui Tšang-Pao oli ta nagu kord ja kohus kirbule saanud, seepärast pidigi enneaegselt tulistama. Ta oli pahane, sõimas tiigrit ja sülitas südametäiega tulle. Udehee oli ärevil, kuid mitte seepärast, et jaht ebaõnnestus, vaid teisel põhjusel. Sõim tiigri aadressil ja sülgamised tulle näisid talle kahekordse pühaduseteotusena.

„A ta te-e, manga-mangala bii (s. o. „Ai, ai, see on hoopis paha")," rääkis ta pooleldi hirmuga, pooleldi kahetsusega, kohendades tuld ja püüdes nagu oma tähelepanuga tule vastu paralüseerida sülitamisega toimepandud solvamist.

Tšang-Pao ei jätnud järele, udehee aga oli oma seltsimehe käitumise pärast tõsiselt rahutu. Ma nägin, et saabus aeg kõnelusse vahelesegamiseks.

„Pole viga," ütlesin ma Tšang-Paole, „pole mõtet vihastada. Sel korral polnud meil õnne, aga küllap teine kord on. Me ei tapnud küll hirve, aga see-eest, kuigi me ei näinud, siis vähemalt kuulsime, et tiiger oli lähedal."

Minu sõnad nähtavasti rahustasid hiinlast. Ta ei sõimanud enam ja hakkas koguni naljatama; ka Mahha muutus lõbusamaks. Poole tunni pärast hakkasime koduteele asuma. Udehee kattis hõõguvad söed sületäie märja rohuga ja mattis nad pealt liivaga. Seejärel istusime paati. Mahha tõukas selle kaldast eemale ja istus paadi liikudes oma kohale. Mu kaaslased haarasid aerud. Nüüd sõitsime kiiresti ja vestlesime valjusti omavahel. Ma vaatasin tagasi: lämmatatud lõkkest kerkis veel üles õrn valkjas suitsujuga. Siledal, rahulikul veepinnal võis näha paadi jälge ja ehmunud kalade poolt jäetud ringe. Suur öölind lendas hääletult piki nõva, kuid paadile järele jõudes põikas kõrvale ja kadus hetke pärast kaldal kasvavate põõsaste varju.

Ligikaudu kilomeetri sõitsime veel mööda laia veevälja. Seejärel muutus vool kiiremaks, nõva hakkas ahenema ja jagunes lõpuks kahte harru: üks — suur — pöördus paremale, teine — väiksem — suundus otse metsa. Mahha vilunud käest juhitud paat lipsas kõrkjastikku ja me sattusime korraga sügavasse pimedusse. Eest kostis vee kohinat rümbastel.

„Anjui," ütles udehee lakooniliselt. Ja tõepoolest väljusime äkki täiesti ootamatult jõele. Nüüd tuli liikuda vastu vett. Minu kaaslased jätsid aerud ja haarasid ridvad.

Ebaõnnest hoolimata olin ma sõiduga väga rahul. Varsti möödusime mingisugustest kaljudest, sõitsime ringi ümber kruusase kaldakehvli ning lähenesime siis jälle madalakasvulisi pajupõõsaid täis kasvanud kaldale. Kaugemal põõsaste taga, miljonite tähtedega ülekülvatud tumeda taeva taustal joonistusid suurte pahklike okstega puude võrad: paplid, vahtrad, mustad paplid, pärnad — kõik olid nüüd üksteise sarnaseks muutunud, kõik olid võtnud ühetoonilise, pooleldi musta, pooleldi pruun-rohelise värvingu. Paremal kaldal ilmus nähtavale tohutu seedermänd. Ta oli ainuke selles maakohas ja valvas nagu hiiglaslik tunnimees „korda" metsas. Seedermänd vaatas majesteetlikult ning süngelt, nagu poleks ta lehtpuude seltskonnaga rahul, ja heitis pilgu üle nende latvade kaugusse, kus olid tema eakaaslased ja suguvennad.

Lõpuks paistis tuli — see oli meie bivakk, mis kord peitus metsatihnikusse, kord ilmus uuesti nähtavale ja näis piki kallast kohta vahetavat. Veel üks käänak, ja mööda vett jooksis meile vastu tulest heidetud pikk värelev valgusvööt — kindel tundemärk, et bivakk oli lähedal. Veerand tunni pärast randusime kaldal. Bivakis magasid juba kõik. Uinunud inimeste rahu valvasid koerad. Minu Alpa lebas kerratõmbunult lõkke lähedal. Ta tundis meid häältest, kuid ometi haugatas ta pead tõstmata kaks korda laisalt kombe pärast. Ma silitasin teda, lisasin puid tulle, läksin oma telki ja jäin vaipa mähituna sügavalt magama.

Järgmisel päeval asusime väga vara teele. Ilm läks jälle halvaks. Taevas kattus pilvedega ja ilmus tihe udu, mis niiskuse rohkuse poolest ei jäänud vihmast maha ning oli samuti tüütav. Mida kaugemale ülespoole me jõge mööda tõusime, mida enam me mägedesse tungisime, seda tugevamaks muutus vool. Vee kohinat rümbastel oli kaugelt kuulda. Sellistel kordadel juhtisid udeheed paadi kaldale, et nõu pidada ja jõudu koguda. Nad leppisid ette kokku, kuidas liikuda, ja pingutasid kogu jõudu, et paati vastu vett hoida: ridvad paindusid, vibelesid ja trummeldasid vastu paadi servi. Iga kord pärast kärestiku läbimist nägin ma udeheede näost, et oleme mõned hädaohtlikud hetked üle elanud.

Nende kahe nädala jooksul harjusid mu kaaslased paa-

tidega, ja kohtades, kus ei olnud väga hädaohtlik, aitasid nad udeheedel ritvade abil edasi liikuda. Harjumatusest tekkisid neil villid pihku ja liikmed hakkasid valutama. Öösiti oli kuulda, kuidas mu naabrid oigasid, sest nad olid end ettevaatamatult pööranud ja vajutanud valusale küünarnukile või õlale.

Kõrgel taevas liugleb kotkas, sujuvaid ringe joonistades. Talle on kõik näha. Teraselt vaatab ta alla ja otsib saaki. Viimane nõva lõppes Uba sopka juures. Kehvlile Anjui vasakul kaldal on mehed puhkama asunud. Kõrval põleb lõke. Poole tunni pärast algab peatuskohas liikumine. Ühed jaotavad omavahel ritvu, teised kannavad teekanne, toidunõusid ja igasuguseid kimpse-kompse. Seejärel istuvad nad paatidesse ja sõidavad edasi. Vaevalt on inimesed lahkunud, kui ilmuvad varesed. Ringi vaadates hakkavad nad korjama jäänuseid ja tülitsema igasuguse tühja-tähja pärast. Äkki tõusevad kõik varesed korraga õhku ja istuvad naabruses kasvavate puude otsa. Neid ehmatas kährikkoer — väike sasikarvane loom. Ta liigub taarudes, nuusib kärsitult maad ja nopib seda, mida varesed pole jõudnud ära tassida. Kotkas näeb veel suuremat pilve, mis liigub läänest, ja tõuseb kõrgemale. Pilv kihutab kiiresti mööda taevavõlvi, kasvades sügavuti ja laiuti. Ka inimesed märkavad lähenevat äikest ja kiirustavad kaljusimsi alla peitu, kattes end telgisiilude, sinelite ja kõigega, mis kätte juhtub. Juba langevad esimesed vihmapiisad, sähvatab välk ja kärgatab kõu. Õhu vappumisest uhkab vihmavaling ning siis kuuldub veel mingit rabinat. Need on jämedad raheterad, mis rabavad metsa, väikesed jäätükid põrkavad kividelt tagasi ja hüppavad mööda maad. Veepinnale ilmub arvutu hulk õhumulle. Puudelt variseb lehti, niidetuna vajub rohi longu. Mingi ootamatult äikese kätte jäänud liblikas otsib kaitset vahtra lehe alt, kuid jäätera tabab otse ta pelgupaika ja purustab ta tiiva. Liblikas püüab rohu sisse peitu pugeda, kuid tuuleiil kannab ta jõkke. Sogane vesi haarab vigastatud putuka ja kannab ta kärestikku, kus vesi kõige rohkem vahutab.

Niisama kiiresti kui äike algas, niisama kiiresti ta ka hajus. Vihm lakkas, tuli välja päike ja ilmus uhke vikerkaar.

Maa pale omandab uuesti juubeldava ilme. Puude okstel ja igal rohuliblel väreleb vihmaveepiisku, mida päikesekiired sädelevateks teemantideks muudavad. Paatidel

on samuti märgata liikumist. Inimesed heidavad endalt märjad katted, jaotavad ridvad ja asuvad uuesti teele mööda Anjuid ülespoole.

Pärast Ulemat hakkasid laialehiste liikide hulka vähehaaval segunema maadjad seedermännid. Ühtedel pajudel oli püramidaalsete paplite välimus, teised kasvasid põõsastena kruusasaartel. Kuiva rohu tuustid ja igasugune nende taha kinni jäänud risu kõnelesid sellest, et vesi neid kohti iga aasta üle ujutab.

Anjui esimeseks suuremaks lisajõeks on Tormassun ehk Tonmassu, nagu udeheed teda nimetavad. Nende sõnade järgi on see kõige kiirem jõgi Anjui jõgikonnas. Teda mööda saab ainult madala veeseisu ajal ülespoole liikuda. Tormassun voolab oma peajõe suhtes terava nurga all. Tema lähtel on madal Hori jõele viiv mäekuru, millest paadid kätel üle tassitakse.

Ülalpool Tormassuni voolab Anjui ühes hargnemata sängis. Siin-seal jõe keskel leidub väikesi saarekesi, mis pole veel jõudnud taimestikuga kattuda. See Anjui osa on väga maaliline.

Orgu palistavaid mäeahelikke kroonivad kummalised kaljud, mis kaugelt sarnanevad tornide ja laskelävedega varustatud vanade losside varemetega. Kohalikud elanikud nimetavad neid šamaanikivideks ja räägivad, et muiste elanud siin tiibadega inimesed.

11. juulil jõudis meie väike salk Gobilli jõeni, mis suubub Anjuisse paremalt poolt, just selles kohas, kus Anjui oma suunda muudab.

Lakkamatu vihm ja vee pidev tõus jões tegid udeheed üpris rahutuks. Nad olid mures oma naiste ja laste pärast ja hakkasid paluma neid koju lasta. Ma lubasin neid mitte kinni pidada ja lasta nad otsekohe ära, kui nad ainult toimetavad meid Sihhote-Alini jalamile. Gobilli suudme juures asusime pajusalusse bivakki.

Veidi enne videvikku rebenes taevast kattev raske pilvelinik. Läbi selle lõhe tungis loojuva päikese kiir. Seni rahulikuna püsinud õhk hakkas äkki liikuma. Metsas tekkis kohin, puud elustusid ja hakkasid kõikuma, raputades maha vihmapiisku.

Siis hüüdsin oma koera ja hakkasin astuma piki Gobilli jõe kallast, mis oli kaetud kõrgete paplite ja saartega. Mägedele lähemal nende taga oli näha maadjaid seedermände, veel kõrgemal aga lehiseid, kuuski ja nulge.

Aktiniidiate ja viinapuudega läbipõimitud ebajasmiinidest, lodjapuudest, sõstrapõõsastest, pihlenelatest ja eleuterokokkidest koosnev alusmets moodustas läbipääsmatu tihniku, kuhu metsloomad olid tallanud hea raja.

Sammusin ettevaatlikult, peatusin vahetevahel ja kuulatasin; koer lonkis mu järel. Rada hakkas kalduma paremale ja ma mõtlesin, et see viib mind mägedesse, kuid siis tuli ees nähtavale valendik. Puhmastikku laiali lükates nägin enda ees kiiresti voolavat vett jões, mida mööda kihutasid vahutordid ja igasugune risu.

Vihm lakkas täiesti, õhutemperatuur langes ja veepinnalt hakkas tõusma udu. Samal hetkel nägin rajal karu jälge, üpris sarnast inimese omaga. Alpa ajas karvad turri ja hakkas urisema ning kohe selle järel viskus keegi põõsaid murdes hoogsalt kõrvale. Kuid loom ei põgenenud, ta peatus läheduses ja jäi ootavasse asendisse liikumatult seisma. Nii seisime mõned hetked. Lõpuks ei pidanud ma vastu ja pöördusin ümber, kavatsedes taganeda. Alpa surus end tihedalt vastu mu jalgu. Vaevalt olin end liigutanud, kui ka tundmatu loom mõned meetrid eemale jooksis ja jälle peitus.

Asjatult silmitsesin teraselt metsa, püüdes teada saada, kellega mul tegemist, kuid tihnik oli nii läbipaistmatu ja udu nii tihe, et isegi suurte puude tüvesid polnud näha. Siis kummardusin, tõstsin kivi ja viskasin selle sinnapoole, kus seisis tundmatu loom. Nüüd juhtus see, mida ma üldse ei oodanud. Kuulsin tiibade plaginat. Udust ujus välja mingisugune suur tume mass ja lendas jõe kohale. Hetke pärast kadus see tihedaisse aurupilvedesse, mis maast üha kõrgemale tõusid. Koer avaldas ilmset hirmu ja liibus vastu mu jalgu. Mind ümbritses salapärane miljöö, kus ühte sulasid metsa vaikus, lakkamatu veekohin jões, ehmatatud kalade laksatused ja tuule käes kõikuva rohu kahin. Samal hetkel kostsid teiselt kaldalt häälitsused, mis sarnanesid naise karjetega. Nii karjub räts, kui ta on ärritatud. Kauem viivitamata julgustasin ma koera ja läksin mööda rada tagasi.

Öö laskus kiiresti maa kohale ja udu tihenes ikka enam ja enam, kuid ma ei kartnud eksida. Jõe kallas, metsloomade tallatud rada ja koer tõid mind varsti laagri juurde. Just selleks ajaks tulid jahilt tagasi ka udeheed.

Õhtul pärast einet jutustasin udeheedele, mida ma taigas nägin. Nad hakkasid väga elavalt rääkima, et siinsetes

paikades elab inimene, kes võib õhus lennata. Sageli näevad jahimehed tema jälgi, mis äkki ootamatult maapinnale ilmuvad ja niisama ootamatult kaovad. See on võimalik ainult tingimusel, et inimene ülevalt maa peale laskub ja jälle õhku tõuseb. Udeheed on püüdnud teda jälgida, kuid iga kord ehmatanud ta inimesi kära ja karjatustega, täpselt sellistega, nagu ma täna kuulsin.

Udeheed jäid vait, kuid nüüd segas end kõnelusse Tšang-Pao. Ta ütles, et ka Hiinas leiduvat lendavaid inimesi. Neid kutsutavat „li-tšeng-tsõdeks". Nad elavat mägedes, inimestest eemal, ei söövat leiba ega liha ning toituvat ainult taimest, mille nimi on „li-tšeng-tsau". Seda taime võivat ära tunda ainult kuuvalgetel öödel selle järgi, kuidas kastepiisad temal paiknevad. Tšang-Pao olevat sellist inimest isegi oma silmaga näinud. Lugu juhtunud ammu, kui ta olnud veel poisike. Ükskord talvel tulnud nende poole fansasse väga kergelt riietatud hiinlane. Ta istunud kangile ja ütelnud ära toidust, mida talle pakutud. Kui kõik enne magamaheitmist lahti riietuma hakanud, võtnud tulnukas kuue maha ja katnud sellega oma selja. Ta püüdnud võtta sellist asendit, et keegi ei näeks ta õlgu. Hiljem väljunud ta fansast ega tulnud kaua aega tagasi. Kartes, et ta end külmetada võib, läinud keegi talle järele ja hakanud teda hõikama, kuid õuel ei vastanud keegi. Siis tõmmanud mehed riided selga, võtnud laternad kätte ja läinud seda inimest otsima. Jäljed lumel viinud tara juurde ja kadunud seal. Teisel päeval saadud teada, et hommiku eel oli teda nähtud teises fansas 200 li kaugusel asulast, kuhu ta ootamatult oli ilmunud ja niisama saladuslikult kadunud. Li-tšeng-tsõ on välgu ja kõue poeg ning ta langeb maa peale lapsukesena äikese ajal. See on tugev jumalataoline inimene, kiusatute kaitsja ja kangelane. Kui ta inimesi külastab, toob see õnne küttimisel ja kalapüügil ning vaieldavate küsimuste otsustamisel kohtuasjades.

Tšang-Pao arvamuse kohaselt oli lendav inimene Gobilli jõel üks li-tšeng-tsõsid, hiinlane ja mitte mingil juhul udehee. Sellest tegin järelduse, et legendi tiibadega inimestest on udeheed laenanud hiinlastelt muistsel ajal.

Järgmisel päeval tõusid udeheed vara. Nad tahtsid meid võimalikult kiiresti kokkulepitud kohta toimetada. Ma mõistsin nende kiirustamist ja tulin neile vastu.

Päikese tõusuga hakkas udu hajuma ja üles kerkima. See oli hea tundemärk, mis tõotas ilusat ilma.

Hetkegi viivitamata asusime teele.

Udeheedel oli õigus. Nad ei olnud liiga pakse värve tarvitanud, vaid isegi vastupidi, ebapiisava selgusega kujutanud kõiki raskusi, mida Gobilli jõel sõitmine ette veeretab. Väljendus „hakkasime sõitma" on ilmselt ebasobiv, õigem oleks öelda — hakkasime ronima üles mööda kärestikke ja jugasid. Mitu korda sattusid meie paadid üsna ohtlikku olukorda, millest tulime välja ainult tänu udeheede osavusele ja leidlikkusele. Kujutagu lugeja endale ette täiesti püstloodis seintega kitsast koridori, mida mööda vesi peadpööritava kiirusega voolab, ridvad ei ulatu põhja ja toetuda tuleb vastu kaljueendeid või sikutada end edasi käte abil, kinni haarates kivide pragudest. Teises kohas takistas meie teed kogu jõe laiuses mühisev meetrikõrgune juga. Joa keskel oli läbipääs, mille kaudu vesi kaldpinda mööda pöörase kiirusega alla voolas. Kui paat juba läbipääsu poole liikus, paiskus vesi fontäänina üles. Siis hakkasin ma vääriliselt hindama ülimagda labidakujulist nina. Ilma selleta oleks paat silmapilkselt veega täitunud.

Meie teekonna teisel päeval mööda Gobillit jõudsime viimaks oma reisi lõpp-punkti — väikese mägijõeni, millele udeheed hiljem panid nimeks Tšange Uoljani, mis tähendab „Nõlvaoja mäekuru poole, mida mööda läks Tšange". Nii kutsusid nad mind 1908. aastal.

Õhtul lõkketule juures küsitlesin udeheesid Gobilli ja maastiku kohta Hutu jõe ülemjooksu-aladel teisel pool veelahet. Üks neist joonistas mulle kasetohule isegi plaani, millest ma sain aru, et Gobilli jõgi voolab piki Sihhote-Alini mäeahelikku ja veidi nurgi temaga. Kõigil tema parempoolseil lisajõgedel on alamjooksu osas mäekurud Anjui poole ja ülemjooksu osas Hungari poole. Gobilli ülemjooksu alguses polnud keegi udeheedest käinud. Nagu ikka sellistel juhtudel, liiguvad tema lähete kohta halvad kuuldused. Seal olevat pime, sadavat alati vihma, puhuvat külmad tuuled. Seal olevat nälja- ja surmariik. Seejärel rääkisid nad, et Sihhote-Alinini jõuame me kahe ööpäevaga ning seitsme või kaheksa päeva pärast oleme väljas Hutu jõel, kus tõenäoliselt leiame eest inimesi.

KOLMAS PEATÜKK

MÄEKURUST ÜLEMINEK

Järgmisel päeval lahkusime üksteisest. Udeheed asusid paatidesse, soovisid meile head teed ja eemaldusid kaldast. Kui mõlemad ulimagdad kärestikuni jõudsid, saatsid udeheed meile käeviibetega veel kord tervituse ja kadusid kivilõksudesse. Jäime üksinda ja tundsime end kohe äralõigatuna inimestega asustatud maailmast. Meil tuli nüüd sooritada kõige raskem osa teekonnast.

Ma ei tahtnud asjatult aega raisata ja tegin oma kaaslastele ettepaneku teele asuda. Rasked seljakotid seljas, hakkasime liikuma piki Tšange Uoljani nõlvaoja, mis kujutab endast kahekümne kilomeetri pikkust mägioja ja voolab mööda mäesälku peaveelahkme kahe haru vahel. Sihhote-Alini läänenõlv, mis on pööratud Gobilli jõe poole, on kaetud segametsaga, mis kannab endal põlemise jälgi. Põlendikele olid kasvanud viieteistkümne- kuni kahekümneaastased peenetüvelised kasesalud. Puud kasvasid kuidagi imelikult, tugevasti viltu, mõned ladvad olid täiesti maadligi paindunud, mida võib arvatavasti seletada nende jäätumisega talvel. Päris lähtel hargnes jõeke kolmeks väikeseks ojaks. Pidades meeles udeheede

antud juhiseid, suundusime paremale. Tõus Sihhote-Alini harjale oli niivõrd järsk, et sundis meid liikuma siksakiliselt ja ronima üles neljakäpukil, kätega puude juurtest haarates. Mäekuru ise kujutas endast mäerüpja, mis asetses 1200 meetri kõrgusel merepinnast ning oli kaetud kuuskedest, nulgudest, kaskedest ja lehistest koosneva metsaga. Tippu jõudnud, istusime puhkama. Tšang-Pao heitis pikali ja tõusis jälle otsekohe püsti.

„Suii nju (vett on)," ütles ta veendunult.

Hakkasime kuulatama, ja tõepoolest — kusagil lähedal maa all voolas peene nirena vesi. Kiirustades hakkasime kive laiali loopima ja mõne minuti pärast avastasime kõige puhtama jäise veega allika. Jäime sinna ööbima.

Järgmisel hommikul tõusime kõik juba enne päikest ja jagunesime kolme rühma. Mina ja Tšang-Pao läksime mööda veelahet lõunasse.

Sihhote-Alin on kõrge vall, mis kulgeb kirdest edelasse ja koosneb reast rusukalletega kaetud tasastest kõrgendikest. Kivimite tükid paiknevad nii ühtlaselt ja tihedalt, et võib arvata, nagu oleks keegi neid sihilikult üksteisega sobitanud. Veelahkme harjal pole metsa, ainult mööda laialdasi põdrasamblikutundraid on laiali paisatud üksikud kailu- ja maadja seedermänni põõsad. Ootasin, et pärast vihma muutub atmosfäär puhtaks, kuid vastu igasugust ootust oli õhk täis udusompa. Sellesse ei uppunud mitte ainult kauged sopkad, vaid ka need, mis olid vahetus läheduses. Mööda taevast liikusid suured pilved, mis kord tõid nähtavale, kord katsid päikese, millest meie ees laiuv maastik omandas kord rõõmsa, kord sünge ilme, vastavalt sellele tekitades meis kord lootust, kord kahtlust.

Istusin kivile ja hakkasin joonistama kaugelt paistvate mäeahelike profiile.

Mõne aja istusin liikumatult ja vaatasin planšetile. Tõstes pea, nägin äkki naaber-mäeladval kiltkivipruuni värvusega, imeliku pikliku pea ja suurte haraliste sarvedega looma. See oli põhjapõder. Nähtavasti haistis ta mind ja pani putku. Hetke pärast kadus loom maadjaid seedermände täis kasvanud nõkku.

Muide, paar sõna põhjapõdrast. Tema leviku lõunapiir Ussuurimaal kulgeb Salassu jõelt üle Hungari ülemjooksu, seejärel üle Anjui ja Kopi ülemjooksu ning lõpeb mererannal, Rukkimaarjapäeva neeme juures. Kuid ka neis

kohtades on põhjapõtru vähevõitu ja nad elutsevad lagedatel kivistel mäelatvadel, kus on küllaldaselt toitu. Orotšid nimetavad neid ijudeks ja tapavad ainult siis, kui nad juhuslikult püssi ette satuvad.

Reedel, 27. juulil hakkasime veelahkmelt alla laskuma. Järgmisel päeval määrasin kronomeetri paranduse ja keskpäeval tegin kindlaks päikese kõrguse.

Vaikus metsas, kõmisev kaja ja pilves taevas ennustasid halba ilma. Kui me bivakist teele asusime, hakkas tibutama vihma. Halvast ilmast hoolimata olid kõik reipas meeleolus. Teadmine, et oleme ületanud Sihhote-Alini ja laskume nüüd alla mööda mere poole voolavat vett, rõõmustas mu kaaslasi. Kuid nende rõõm oli enneaegne, sest meie ettevõtte edu sõltus paljudest teguritest, peamiselt sellest, kui kiiresti õnnestub leida orotšeid Hutu jõel.

Sihhote-Alini idanõlv on laugjam kui läänenõlv ja koosneb nagu mitmest suurest terrassist. Mägioja, mis oli meile teejuhiks, langes kord alla väikeste kaskaadidena, kord immitses sambla all, soostades pinnast, mõnikord tunduvas ulatuses.

2. augustil jõudis meie väike salk kohani, kus Pargami suubub Butusse. Meie ette ilmus suur soine häil, igast küljest ümbritsetud madalate, veest uhutud küngaste kujuliste sopkadega. Selline maastik on Sihhote-Alini eelmägedes tüüpiline. Lai, kergelt künklik tasandik oli kaetud turbasambla ja hõredalt kasvavate lehistega. Siin polnud näha ei imetajaid, linde ega putukaid. Tuule vilin poolkuivanud puude ladvus suurendas veelgi metsakõrbe muljet. Sood ületades eraldusin kuidagi salgast ja eemalt oma kaaslaste poole vaadates nägin, et igaüks neist oli ümbritsetud nagu kerge udupilvega. Need olid nende kohal tiirlevad kihulased ja sääsed. Õhtuks jõudsime Pargami jõe suudmeni. Pärast vihma oli jõgi üle kallaste tõusnud ja soo paljudes kohtades üle ujutanud.

Umbes viie kilomeetri järel hakkas maastik vähehaaval uuesti selgemat mägismaa ilmet võtma; muutus kuivemaks, kuid see-eest hakkas ette tulema kaldatõkkeid. Lugeja arvatavasti ei tea, mida kaldatõke tähendab. See on otse jõe äärde ulatuv mäestikuharu. Tema jalamile on tekkinud sügavad hauakohad ja seepärast ei saa temast jõe poolt mööduda. Tuleb ühtelugu raskete seljakottidega üles järsakutele ronida. Mõnikord kulub ühe kaldatõkke ületamiseks pool päeva ja palju jõudu.

See üleminek tundus kõigile väga väsitav; eriti raske oli see S. F. Gussevile, kes viibis taigas esimest korda. Lugupeetud geoloogil ei olnud üldse orienteerumisvõimet, ta jäi sageli maha, kaotas meie jäljed ja hälbis kõrvale. Teda tuli alatasa otsida ja niiviisi asjatult kallist aega kaotada. Lühinägelikuna nägi ta ilma prillideta halvasti ja needki kaotas ta ühtelugu ära ning siis ei näinud ta juba tõesti mitte midagi. Kuivanud kuuske pidas Gussev kaljurünkaks, kõneles kännuga ja hüppas üle kraavi seal, kus seda üldse polnud. Tema kõige suuremaks puuduseks aga oli täielik saamatus. On olemas selliseid inimesi, kellega juhtuvad igasugused ebameeldivad lood. Telk ei lange kokku mitte kellegi teise, vaid nimelt tema kohal. Kord sattus ta palja jalaga pudrukatlasse, teine kord pillas seebi jõkke, ja kui ta selle järele kätt sirutama hakkas, kukkus ka ise vette. Märkamata, et üks rihm on välja veninud, kandis Gussev kaua aega seljakotti ühel õlal, kannatades selle tõttu füüsiliselt. Ükskord andsime tema hoolde alumiiniumist toidukatlakese. Gussev sidus selle niimoodi vöö külge, et kaas logises ja kõlises. Ma lootsin tappa teel mõne metslooma, kuid Gussev segas oma kõlinaga jahti. Ta läks ees, kuna mina mõõdistasin ja jäin veidi maha. Palusin kasakat Gussevile järele joosta ja tema katel nagu kord ja kohus kinni siduda.

„Pole mõtet," vastas kasakas. „Las läheb nii. Kui ta ära kaob, on teda kergem metsas üles leida."

Teekonnale valmistudes oli Gussev hajameelsusest kaasa võtnud erinevad pesukomplektid: kolm paari aluspükse ja ühe kulunud särgi, mis varsti rebenes. Siis ilmutas ta algatusvõimet ja tõmbas endale särgi asemel leidlikult aluspüksid selga. Ta rinnale tekkis viltune nööpidega rist, selja taga aga tuulest täis puhutud mull. Valgete pükste tripid lõikas ta lõhki ja sidus randmeil kokku, nii et kujunesid puhvidega käised. Selles imelikus rõivastuses sarnanes Gussev keskaegse palgasõduriga. Algul pidime kõik naerust lõhkema, pärastpoole aga harjusime tema riietusega.

Ärgu lugeja arvaku, et Gussev oli minu kaaslaste naerualune. Me suhtusime temasse kõik lugupidamisega, tundsime tema saamatusele kaasa ja püüdsime teda igati aidata. Kõige rohkem olin süüdi mina ise, sest olin endaga kaasa võtnud inimese, kel ei olnud häid eeldusi mööda taigat rändamiseks.

5. augustil jõudsime kohani, kus Adelami jõgi suubub Butusse. Siit peale võis juba sõita paatidel. Otsustasime teha kaks ulimagdat. Leidsime sobivad puud, võtsime need maha ja koorisime ära. Paatide valmistamiseks kulus neli päeva.

Koidupuna, vaikus metsas ja kiiresti taevas jooksvad pilved ennustasid, et ilm läheb jälle halvaks. Ja tõepoolest, umbes kell kaheksa hommikul langesid esimesed vihmapiisad. Toiduainete vähesus sundis meid kiirustama. Vesi jões oli sogane ja hakkas tõusma, meie paadid aga olid tehtud kaunis oskamatult, nad olid rasked ja kohmakad. Juba esimesel päeval purunes väike ulimagda kivide vastu. Mehed jõudsid tuulemurrule välja rabelda, aga telgid, fotoaparaat ja tunduv osa toiduainetest läksid kaduma. Siis jagunesime kahte rühma: üks liikus koos koormaga paadis, teine läks jala. 11. augusti õhtuks jõudsime mingi kõrge kaljuse sopka juurde. Kasakad hakkasid bivakki korraldama, mina aga läksin mäele vaatama, kas ei paista kuskilt suitsu, mis tõendaks, et siin on inimesi. Ülevalt oli hästi näha Butu jõe org. Vasaku, kaljuse kalda juures vahutas kividel vesi. Parem, madal kallas ulatus neemena ette. Jõgi tegi siin käänaku. Päris madala kalda lõpus kasvas suur, vana, kalduvajunud kuusk. Kui olin bivakki tagasi tulnud, ütlesin Krõlovile, et ta hoiaks homme paati vana kuuse poole, kaugemale vasakust kaldast, kus on palju ohtlikke kive.

Peab ütlema, et reisimine mööda Ussuurimaad, eriti paadiga sõitmine mööda mägitaiga jõgesid on seotud selliste ootamatustega, et kavandatud marsruudi läbimises ei saa kunagi ette kindel olla. Nii sündis ka meiega. Öösel kukkus vana „kössis" kuusk vette ja jäi latvapidi vasaku kalda juures kivide taha kinni, meie aga istusime midagi aimamata paati ja sõitsime pärivoolu, püüdes hoida parema kalda poole. Jõekäärul haaras tugev veevool ulimagda ja samal hetkel nägin ma kurjakuulutavat kuuske. Tema tüügas lebas kaldal, tüvi aga puudutas peaaegu vett; oksad olid voolu suunas paindunud. Me ei jõudnud veel ritvugi haarata, kui kuusk kiirrongi kiirusega korraga meie poole kihutas. Edasi juhtus midagi sellist, millest ma üldse aru ei saanud. Mäletan, et mu ümber oli vesi, seejärel tulid mingisugused rohelised triibud ja kivid, mis sarnanesid üksteise peale asetatud tünnidega. Miski haaras mind särgist, kuid laskis varsti lahti. Seejärel tõusin

pinnale ja hingasin täie rinnaga. Eespool kerkis veest välja murtud paadinina, kõrval ujusid ridvad ja veel mingisugused esemed. Taipasin, et tuleb ujuda pärivoolu ja suunduda kalda poole. Varsti riivasid mu käed põhja ja ma tõusin jalule.

Avarii möödus inimohvriteta. Suure vaevaga tirisime paadi ajupuude alt välja. Paat oli tühi ja nii katki, et ei kõlvanud enam sõiduks. Kogu varandus — püssid, toiduained, rännakuvarustus ja tagavarariided — olid hävinud. Järele jäi ainult see, mis igaühel kaasas oli — minul vöö küljes rippuv pussnuga, pliiats, märkmik ja tõrvatud purgike tikkudega. Kogu päeva kulutasime uppunud varanduse otsimiseks, kuid ei leidnud midagi.

Kurba pilti pakkus meie bivakk. Kõik mõistsid olukorra tõsidust: tagasitee oli ära lõigatud. Gobillil polnud ei paate ega inimesi. Jäi üle ainult üks võimalus — minna edasi, ilma igasuguse lootuseta abi leida. Tuli otsustada, kummal pool jõge liikuda. Edaspidi muutub jõgi kahtlemata laiemaks ja veerohkemaks ning üleminek osutub raskeks. Millegipärast näis kõigile, et hõlpsam on minna mööda vasakut kallast. Ühes kohas jagunes Butu kaheks ajupuudega ummistunud haruks, mida mööda läksimegi vastaskaldale. Nagu mõne päeva pärast selgus, tegime sellega vea. Vasak kallas osutus mägiseks, sagedased kaldatõkked sundisid meid järsakuile ronima ja viimast jõudu raiskama.

Raske on sõnadega kirjeldada näljatunnet. Teel korjasime seeni. Neist läks süda pahaks. Minu kaaslased jäid kõhnaks ja üsna jõuetuks. Esimesena hakkas maha jääma Gussev. Kord ei olnud teda kaua aega näha. Tagasi pöördudes leidsin ta suure puu all lebavat. Ta ütles, et otsustanud jääda sinna saatuse hooleks. Veensin teda edasi minema, kuid poolteise kilomeetri järel jäi ta uuesti maha. Siis tegin otsuse, et ta käiks kasakate vahel; need jälgisid ja ergutasid teda alatasa.

Kolmandal päeval õhtu eel leidis Tšang-Pao lõpnud, halvasti lehkava kala. Mehed sööstsid selle juurde, kuid koerad ennetasid nad ja õgisid raipe silmapilkselt. Piinatud, näljased mehed sammusid nukralt ning vaikides üksteise järel. Kui jõuaks ainult Hutu jõeni! Temas nägime oma pääsemist.

Kohutavalt kannatasime kõik kihulaste pärast. Eriti palju ilmus neid päeva teisel poolel, kui päike hakkas

horisondile laskuma. Rõõmuga tervitasime päikese loojumist; videvik ja öine pimedus võimaldasid hirmsatest vereimejatest puhata.

Neljandal päeval jõudsime mädasooni. Tuli jälle järsakuile ronida. Siis püüdis Alpa noore laanepüü ja hakkas seda kiirustades sööma. Sööstsin tema juurde, et saaki ära võtta. Koer jooksis eemale ja püüdis laanepüüd kiiremini ära süüa. Karjusin ta peale, võtsin näritud linnu ja tõukasin oma Alpat esimest korda elus jalaga. Ta läks kõrvale ja vaatas mulle kurjalt otsa. Sama päeva õhtul tapsime ta ja jagasime liha osadeks. Vaene Alpa! Kaheksa aastat oli ta jaganud minuga kõiki rännakuelu viletsusi. Oma surmaga päästis ta minu ja mu kaaslaste elu.

Vahepeal hakkas Gusseviga toimuma midagi halba. Kord langes ta apaatiasse ja vaikis kaua, kord hakkas äkki lahtiste silmadega sonima. Kaks korda läks Gussev minema. Kasakad said ta kätte ja tõid väevõimuga tagasi. Skorbuuti ma ei kartnud, sest sõime küüvitsavarsi ja toomingamarju, samuti polnud taigas tüüfusebaktereid, kuid mehed võisid nõrkeda ja kokku variseda äärmisest kurnatusest. Märkasin, et peatusi tehti üha sagedamini. Kasakad ei istunud, vaid lihtsalt langesid maha, katsid näo kätega ja lebasid kaua.

16. augustil jõudsime lõpuks Hutu ja Butu jõe ühinemiskohani. Ei üht ega teist jõge polnud võimalik ületada: meil polnud ei kirveid ega köisi parve tegemiseks, ei olnud jõudu, et üle ujuda.

Kord oli vaja visata üle väikese nõva 7 meetri pikkune ja hariliku õllepudeli jämedune latt. Me ei jõudnud kuuekesi kanda seda kuuekümne sammu kaugusele. Latt libises käest ja tundus uskumatult raske.

17. augustil tõusime jalule ainult mina, Tšang-Pao ja Dzjul. Minu kaaslased olid mingis imelikus seisundis: muutusid ebausklikuks, hakkasid uskuma unenägusid ja endeid ning tülitsesid ka kõige tühisema asja pärast. Olime kõik nagu närvihaiged.

Mingisugune vares lendas jõe kohal ja, märgates kaldal lebavaid inimesi, istus naabruses asuva puu otsa ning kraaksatas kaks korda. Äkki sööstis Gussev kohalt.

„Vares, vares!" kisendas ta metsikult ja tormas metsa linnu järele.

Tema järel hüppasid püsti ka Kosjakov ja Dimov ning jooksid samade hüüetega „vares, vares" Gussevi kan-

nul. Oleksin samuti jooksnud, kuid äkki tuli mulle aru pähe.

„Pidage, hullumeelsed!" karjusin ma kõigest jõust. „Kuhu te jooksete?!"

Kosjakov peatus ja hakkas kutsuma Dimovit. Vähehaaval rahunesid kõik ja läksid Gussevit otsima. Nad leidsid ta tuulemurru keskelt põõsastest. Ta lebas kummuli maas ja sosistas midagi. Pisarad olid tal silmis. Gussev ei pannud vastu ja laskis end bivakki tagasi viia.

Läks mööda veel kolm päeva. Mehi oli hirmus vaadata. Nad olid tugevasti kõhnunud ja sarnanesid raskete tüüfushaigetega. Näod olid muutunud mullakarvaliseks, läbi naha tulid selgesti nähtavale kolju piirjooned. Pilvedena tiirlesid jõuetult maas lebavate inimeste kohal kihulased. Mina ja Dzjul püüdsime tuld alles hoida, asetades suitsu tekitamiseks toorest hagu lõkke tuulepealsele küljele. Lõpuks langes Tšang-Pao kokku. Ka mina tundsin jõu kadumist; jalad olid põlvist nii värisema hakanud, et ma ei suutnud astuda üle murtud puu ning olin sunnitud kõrvalt mööda minema.

Kaldal kasvas vana pappel. Eemaldasin sellelt koore ja lõikasin noaga kõige nähtavamale kohale noole, mis osutas puuõõnsusele, õõnsusse aga pistsin märkmiku, kuhu kirjutasin kõigi meie eesnimed, perekonnanimed ja aadressid.

Nüüd oli kõik tehtud. Valmistusime surema.

Oli septembri algus. Võimukalt astus sügis oma õigustesse. Ööd läksid külmemaks. Päeval kannatasime kihulaste, öösel külma käes.

Meie rõivad olid viimaseni ära kantud. Jalanõud olid veelgi kurvemas seisukorras.

Ööl vastu 4. septembrit ei maganud keegi, kõigil valutas kõht. Seetõttu, et sõime kõike, mis kätte juhtus, lakkasid maod töötamast, tekkis pööritus ja teravad valud sooltes. Oleks võinud arvata, et kaldakehvlile on korraldatud sidumispunkt, kus lamavad haiged. Nende oiged matsid taiga kohina. Ma püüdsin endast võitu saada, kuid tundsin, et teen viimaseid jõupingutusi.

Äkki kõlas kusagilt kaugelt pärivoolu lask, selle järel teine, siis kolmas ja neljas. Kõik sattusid ärevusse ja hakkasid vaidlema. Ühed käisid peale, et on vaja neile inimestele, kes seal püssi lasevad, meie viletsast olukorrast kuidagi märku anda; teised rääkisid, et tuleb iga

hinna eest üle jõe ujuda ja jahimeestele vastu minna; kolmandad andsid nõu süüdata suur tuli. Kuid lasud ei kordunud enam.

Öö oli väga külm ja keegi ei saanud sõba silmale. Vaatasin tulle ja mõtlesin. Kui tulistajad olid udeheed, siis küttisid nad tõenäoliselt karu, kuid karu viibimine jõekaldal viitab sellele, et on alanud kalade ränne. Kui pärismaalaste jaht oli edukas, pöörduvad nad tagasi ja me oleme hukkunud; kui ei, lähevad nad jõge mööda kaugemale edasi ja me oleme päästetud. Seejärel tuli mulle meelde Alpa ja mul hakkas temast kahju. Istudes murtud puul, suigatasin nende mõtetega. Mulle viirastus mingisugune ball, kus oli palju inimesi. Silmade ees keerlesid tantsivad paarid ja varjasid alatasa tule. Muusika asemel kuuldus mingi oigega sarnanev laul. Aknad saalis olid avatud ja seetõttu oli väga külm. Äkki ilmus tantsivate paaride sekka vares, ta hüples varga kombel kõrvale piiludes mööda maad. Sirutasin käe, et teda haarata, tuikusin, oleksin peaaegu kukkunud ja avasin silmad.

Hakkas valgeks minema. Lõke oli kustumas. Jõe kohal lasus tihe udu. Läbi selle võis ähmaselt näha Hutu vastaskaldal asetsevaid mägesid. Samal hetkel tuli otse jõe keskel nähtavale mingi tume ese. See oli ulimagda ja selles kaks kohalikku põliselanikku. Laskmata paati silmist, sirutasin käe ja puudutasin minu kõrval magavat meest, arvates selle Dzjuli olevat, kuid selgus, et see oli Gussev. Ta hüppas jalule ja hakkas metsikult kisendama. Siis tõusid ka teised ja hakkasid samuti karjuma. Nägin, kuidas pärismaalased paadi peatasid, selle kärmesti tagasi pöörasid ja uttu kadusid. Minu kaaslaste erutus asendus meeleheitega. Nad hakkasid karjuma, küll üksikult, küll kooris, vaidlesid ja tegid üksteisele etteheiteid. Ainult Dzjul ja Tšang-Pao säilitasid enesevalitsuse.

Minuti kahekümne pärast hakkas udu kerkima. Jõgi oli täiesti tühi. Palusin oma kaaslasi rahuneda ja oodata päikese tõusu. Oli nõrk lootus, et paat pöördub ehk veel tagasi.

Möödus tund, siis teine, ja ma hakkasin juba lootust kaotama. Äkki andis Krõlov mulle salapäraselt märku. Ma ei saanud temast järsku aru. Kasakas tõmbus kummuli vastu maad, püüdes end võimalikult paremini varjata, ja kordas kogu aeg sosinal ühte sõna:

„Koer!"

Vaatasin näidatud suunas ja märkasin tõepoolest koera. Ta istus vastaskaldal ja vaatas kõrvu teritades tähelepanelikult meie poole. Mu süda läks korraga kergeks. Tähendab põliselanikud polnud lahkunud, vaid olid kusagil põõsastes peidus. Siis läksin kaldale ja hüüdsin:

„Bii Tšange, njugu lotsaa agde ini bu tsjaptõ maimake (s. o. Ma olen Tšange, kuus venelast, palju päevi pole midagi söönud)."

Mõne minuti pärast tuli võsast nähtavale inimene. Tundsin temas kohe orotši. Hakkasime kõnelema. Mind ära kuulanud, ütles ta, et nende paat asub piki jõge allpool, et ta pöördub tagasi oma seltsimehe juurde ja tuleb koos temaga meile appi. Orotš kadus, koer jooksis samuti talle järele, meie aga istusime kaldale ja hakkasime kannatamatult minuteid lugema.

„Tulevad," lausus äkki Dzjul.

Tõepoolest ilmus käänaku tagant paat.

„Veel üks paat," tähendas Krõlov.

„Kolmas," hüüdis Kosjakov.

„Palju inimesi tuli," ütles Tšang-Pao jalule tõustes.

Ja tõepoolest, meile lähenes kolm paati. Neis olid inimesed, kes lükkasid hoogsalt ritvadega. Veerand tunni pärast jõudsid nad meie bivakini. See oli Nikolajevi salk, kes pidi meile vastu tulema. Siis juhtus see, mida ma üldse ei oodanud. Mind, Dzjuli ja Krõlovi jättis jõud maha ja me varisesime kokku, need aga, kes juba mitu päeva veerkividelt tõusmata olid lamanud, ajasid end jalule.

Meie päästjad tõid kaasa vedelat keedetud riisi. Ahnelt sööstsime toidu kallale, kuid tundsime end juba esimeste suutäite järel halvasti. Algas hirmus oksendamine. Asusime mitmel korral toidu kallale, kuid iga kord sama tulemusega.

Küsitlustest selgus, et Nikolajev suundus saabumise järel meie otsinguile üles mööda Hadi jõge, liikus seda mööda sadakond kilomeetrit ja, leidmata meie jälgi, pöördus mere äärde tagasi. Kahe nädala pärast tuli ta koos orotšiga tagasi Tumnini jõelt.

Hutu-Data külavanem Fjodor Butungari, kes oli kuulda saanud, et läksin Anjuile ja et Nikolajev otsib meid Hadi jõel, saatis tema juurde käskjalad teatega, et tuleb minna üles mööda Hutu, Butu ja Pargami jõge.

„Otsustades aja järgi," ütlesid orotšid, „oleks pidanud Tšange juba ammu mere äärde välja jõudma, tähen-

dab juhtus mingisugune õnnetus ja seepärast tuleb kiirustada."

Minu abiline asus kohe teele. Fjodor Butungari jutustas talle üksikasjaliselt, kust ja kuidas meid otsida, ning andis kaasa tõlgid. Nikolajev sõitis mööda Hutu jõge üles väga kiiresti, lühendades ööbimis- ja puhkeaega. Viimane öö tabas teda teel umbes kolme kilomeetri kaugusel meie bivakist. Juhuslikult liikus tema ees veel üks ulimagda kahe orotšist jahimehega, kes ei teadnud midagi meie tee-konnast. Igal õhtul laskis Nikolajev õhku kolm-neli pauku. Neid me kuulsimegi ning koidikul nägime orotšeid, kes pidasid meid hulkuriteks ja peitusid kaldatihnikusse.

Pärast sellist ränka närvipinget tekkis ebaharilik nõrkus. Vaevalt olin paati astunud ja mulle valmistatud asemele heitnud, kui tundsin, et minu laud vajuvad iseendast kinni. Mul oli raske rääkida ja ma ei tahtnud millelegi mõelda. Kui paadid kaldast eemaldusid, vaatasin viimast korda bivakki, mis peaaegu oleks saanud meie hauaks. Õõnes puu, kooritud laik tüvel, tallatud rohi ja tuhahunnik kustunud lõkkeasemel — see kõik sööbis nii tugevasti mällu, et ka hiljem, paljude aastate möödudes, ei suutnud mingisugused teised pildid varjutada mälestusi sellest juhtumist.

Hutu jõgi voolab algul põhjast lõunasse, ent pärast seda, kui temaga ühinevad Butu jõe veed, pöördub ta järsult kirdesse. Meie näljabivakk asus, nagu lugeja mäletab, mõlema jõe ühinemiskohal. Kummagagi neist ühineb suudme lähedal üks suur lisajõgi — Sodolingo ja Adelami. Seda maakohta kutsutakse Tšaussaks. Siit alates on Hutu parem kallas tunduvas ulatuses kõrge ja mägine ning koosneb massiivsetest kristalsetest kivimitest. Vasakul kaldal aga tulevad esile noorema tekkega jõeterrassid, mis koosnevad savi, liiva ja mudaga segatud kivimikildudest.

Orotšite osavatest kätest juhitud paadid libisesid kiiresti pärivoolu. Udu hajus lõplikult. Oli soe ja valge. Puhuti tulin meelemärkusele, avasin silmad ja nägin ilusaid mägesid, puhtaid veevälju jõel ja metsa selle kallastel. Mingisugused kirjud linnud lendlesid siia-sinna, pikad kaelad õieli, ja vuhisesid kärmesti üle paadi. Gussev heitus neist iga kord, pidades neid varesteks.

Orus endas koosneb mets laialehistest liikidest — vilksamisi nägin mandžuuria saart, maksimovitši paplit, valget

kaske ja mingeid kõrgetüvelisi pajusid. Lehised olid roninud kõrgematele kohtadele, segunedes seal alatasa kuuskede ja nulgudega, mis mäeahelike latvadel valitsesid jagamatult ja sallisid enda seltsis ainult ermani kaski.

Õigusega peetakse Hutu jõge ja kõiki selle lisajõgesid metsloomadega rikkalikult asustatud piirkonnaks. Butu ülemjooksul elutsevad põdrad, muskushirved, sooblid ja kaljukassid. Vasakul kaldal paiknevates mägedes jõe keskjooksu-aladel elutsevad põhjapõdrad. Parempoolsete lisajõgede kaldail kohtavad orotšid mõnikord hirvi, metssigu ja harukorril ka tiigreid.

Kui hämarduma hakkas, randusime Lelju-nimelises maakohas asuval saarel. Gussevi rõivastus ja tema imelik käitumine tõmbasid endale orotšite tähelepanu. Nad silmitsesid teda kaua ja küsisid seejärel, kas ta oli samasugune ka Anjuil. Maakohta, kus endale paadid tegime, peetakse nende sõnade järgi „pahade vaimude asupaigaks". Orotšid kardavad seal käia ja kavandavad oma marsruudi alati nii, et ööbida ülal- või allpool. Seal olevat korduvalt juhtunud, et inimesed äkki põhjuseta millestki ehmuvad ja pärast seda vaimuhaigeks jäävad. Sama juhtunud nende arvates ka Gusseviga. Seepärast ta ekselnudki metsas, meid aga tabanud avarii ja me pidanud peaaegu nälga surema.

Tundsime kogu aeg ääretut söögiisu ja asusime ahnelt toidu kallale, aga iga kord, kui olime söönud, tekkis peapööritus ja iiveldus. Öö otsa lebasime haigushoogude käes kannatades tule ääres. Kui valgeks läks, ei tundnud ma oma kaaslasi enam ära. Meil kõigil olid nägu ja jalad üles paistetanud. Kõike jõudu kokku võttes vedasin end paadini. Päikese tõus leidis meid juba teel.

Suudme lähedal muutub ülemjooksul nii ilus ja rahulik Hutu jõgi tormakaks ja kiireks. Siin hargneb ta mitmeks nõvaks, mis on mõnikord niivõrd kitsad, et neis saab vaevalt paati ümber pöörata, mõnikord väga laiad ja kärestikurikkad ning tuulest murtud puudega ummistatud.

„Tumni poole," lausus üks orotšitest ja osutas käega Hutu jõe suhtes täisnurga all asetsevatele mägedele.

Nõva, mida mööda me sõitsime, hakkas pöörduma paremale, vasakult aga lähenes veel mingisugune teine suur nõva.

Päike seisis kõrgel taevas ja paistis selgelt, sügiseselt. Vesi jões näis liikumatult siledana ja sätendas kui hõbe.

Mõned pikanokalised kurvitsalised kõndisid liivikul. Nad ei väljendanud vähimatki hirmu isegi siis, kui paadid päris lähedale tulid. Üksik kajakas, valge nagu esimene lumi, vilksatles sinises taevas. Raskelt tiibu lehvitades tõusis ühelt saarekeselt õhku hall haigur, lendas kähedalt häälitsedes piki nõva ja laskus läheduses olevasse sohu.

Orotšid võtsid aerud pihku ja juhtisid paati selle kalda poole, kus voolus oli kiirem. Nõvad muutusid laiemaks ja veerohkemaks ning näisid pikkade järvedena.

Ja siin oligi Tumnin ise. Udeheed kutsuvad teda Tomdiks, orotšid aga Tumniks (viimasele nimetusele on lisatud täht „n"). Suur majesteetlik jõgi voolas rahulikult mere poole. Tema vasak kallas on mägine, parem osaliselt madal, kergesti üleujutuv ja koosneb madalatest terrassidest. Siin-seal paistis väikesi puudega kaetud saarekesi. Nad peegeldusid kõige pisemate üksikasjadeni vees nagu peeglis, otsekui oleks seal, vee all, peitunud teine maailm, niisama reaalne kui see, kus meie asusime.

Päikese sära, lai veeväli, mõõtmatu kaugus ja üleelatud kannatuste järel taassaavutatud vaimne tasakaal mõjusid äravaevatud organismile kosutavalt ja panid suikuma.

Sõitnud umbes kolm kilomeetrit mööda Tumninit, pöördusid orotšid ühte parempoolsesse nõvasse, mille kaldal asetses Hutu-Data küla. Mõned lapsed sõelusid vett mööda siia-sinna. Need olid orotši mudilased, kes paatidega mängides lõbutsesid. Reipad hüüded ja naer panid kogu ümbruse rõkkama. Poisid, ahingud käes, õppisid nendega kalu püüdma. Kõige väiksemad lapsed, pooleldi riides, seisid põlvini mudas ja püüdsid midagi veest. Meid nähes hakkasid nad küla poole jooksma. Hetk hiljem väljusid majadest täiskasvanud. Mõnda aega seisid nad liikumatult, kuid seejärel, ära tundnud oma suguvennad, tulid kiirustamata kaldale.

„Noh, tere," ütlesid orotšid, ulatades meile käe.

Nagu esimesel kohtumisel Hutu ääres, nii leidsin ka nüüd, kui neid lähemalt vaatlesin, et nad polnud ühte tüüpi. Ühtedel olid vurrudeta ja habemeta ovaalsed näod, väike nina, tõmmu nahk ja otse asetsevad silmad. Teistel oli lame, sarnakas, musta habemesse kasvanud nägu, lai kongis nina ja mongolipärase laugude asetusega silmad. Esimesed olid lühikest kasvu, hämmastavalt väikeste käte ja jalgadega, teised üle keskmise kasvu, laia kondiga ja hästi arenenud jäsemetega.

Kõik orotšid kandsid rõivaid, mis kujutasid endast udeheede rõivaste täpseid koopiaid, ainult ilma tikanditeta.

Mehed kandsid ühte, naised kahte patsi palmitud juukseid. Lisage sellele käevõrud, sõrmused ja suured hõbedased kõrvarõngad, ning te saate selge ettekujutuse orotši õrnemast soost. Ainult vanadel naistel oli ninas väike rõngas (tematõni).

Orotšite vanem Fjodor Butungari kuulus teise antropoloogilisse gruppi. See oli suur, umbes neljakümneaastane musta täishabemega mees. Loomu poolest elava ja terava mõistusega inimesena oli tal suur mõju kõigile Tumniniäärseile elanikele. Tänasin teda mulle osutatud abi eest. „Tänu pole vaja! Tänu pole vaja!" vastas Butungari kohmetunult ja tegi kohe korralduse meie asjad tema majja viia.

Kuni paate lossiti, hakkasin vaatlema külakest. Hutu-Data, mis tõlkes tähendab „Hutu jõe suue", asetses piki Tumnini nõva mõlemat kallast ja koosnes palkmajakestest ja mõnedest jurtadest. Orotši majadel on vene ehituste välimus, kuid nad on halvasti kokku löödud, väikeste akende ja laudadest ustega. Nad olid ilma igasuguse korrata, nii nagu juhtus, siia-sinna laiali paisatud. Majade taga, metsa lähedal, seisid kõrgetele vaiadele ehitatud aidad. Kaldal olid mõned paadid. Koerad olid nööri otsas. Halli uduna keerlesid nende kohal kihulaste parved. Et kihulaste eest varju leida, olid koerad endale maasse sügavad augud kaevanud ja neisse nii sisse roninud, et nähtavale jäid ainult sabad. Enamikul neist jooksid silmad mäda.

Varsti võttis kogu küla oma tavalise ilme. Inimesed läksid majadesse laiali, koerad pugesid veel sügavamale oma aukudesse peitu, kuna lapsed jooksid jälle kaldale. Neid mudilasi vaadates olin tahtmatult hämmastunud oskusest ning osavusest, millega nad sõitsid omorotškadel ja heitsid ahinguid väikestesse puutükkidesse, mis pidid kujutama kalu. Kui meie lapsed oleksid sattunud paadis keset jõge, missugust lärmi oleksid siis tõstnud nende emad, ent orotši naised heitsid ainult vahetevahel rahuliku pilgu oma lastele. Üks naine hüüdis oma pojale, et see sõidaks millegipärast teisele poole jõge. Samas nägin väikesi tüdrukuid, kes kandsid seljas suuri haokubusid, mis olid neist endist tunduvalt suuremad.

Butungari kutsus meid enda poole. Tema maja koosnes ühest suurest toast, kus uks avanes otse õue ja kus mõlemad aknad olid jõe poole pööratud. Ühes nurgas oli väike kooldtorudega raudahi. Kahe teise seina ääres seisid puust narid, kus mattide asemel olid põdra- ja karunahad. Akende ees seisis pikk pink ja laud kahe taburetiga. Tahmunud klaasiga lihtne lamp, neli vana tundmatute isikute päevapilti, kirstud, kasetohust karbid, vibud, nooled, kaks püssi, oda ja šamaanitrumm täiendasid ruumi sisustust. Põrand ja lagi olid halvasti kokku löödud. Palju sääski, kärbseid ja parme peksles sumisedes vastu aknaruute.

Kohe asetasid naised lauale suitsunud teekannu, paksud teeklaasid, valged alustassid ja ostetud leiba.

Oodati kala tulekut. Kevadine keta tulek oli olnud väga vilets ja kahjuks suurveeajaga ühte langenud.

„Meie väga kardame," rääkis Butungari. „Kala ei ole — koer saab otsa, koer saab otsa — jahil käia ei saa, jahil käia ei saa — midagi-midagi osta ei saa."

Õhtul tundsin end jälle halvasti ja väljusin majast, et mööda jõekallast hulkuda. Taevas polnud ei tähti ega kuud, tuul puhus merelt, hakkas vihma tibama. Teisel pool jõge põles lõke ja selle valgus peegeldus selgelt pigimustas vees.

Äkki nägin mingit vaipa mässitud ilma peakatteta kogu, kel oli kepp käes ja kes mulle kiirete sammudega ligines. See oli Gussev. Ta peatus, vaatas tule poole, sirutas käe ette ja ütles aeglaselt:

„See ta on siis!"

Ma hüüdsin teda nimepidi. Gussev võpatas ja jooksis väikeste sammudega minu juurde.

„Teate, kuhu me sattusime?" hakkas ta vurinal rääkima. „Me oleme jälle Anjuile jõudnud. Ma tunnen selle koha ära. Siin on jõgi, siin saar, ja ka sopka on tuttav ..."

Hakkasin teda keelitama, et ta magama läheks.

„Kuhu?" küsis ta. „Kus on meie bivakk? Ta on teisel pool jõge. Näete, seal on tuli. Kuidas me nüüd sinna pääseme?" pomises ta peast segasena.

Võtsin tal käe alt kinni ja viisin ta Butungari maja juurde. Kui Gussev rahunes, väljusin uuesti jõekaldale ja istusin kaua kummulipööratud paadil. Riidevoltide alla tungiv niiskus andis end tunda. Pöördusin majja tagasi ja heitsin kangile, kuid uni ei tulnud. Mind tegi rahutuks Gussevi vaimne seisund. Otsustasin ta Keisrisadamas nagu

kord ja kohus riidesse panna ja aurikul Vladivostokki saata.

Väljast kostis mingisugust sahinat. Nagu vargsi piserdas vihma. Piisad lõid vastu aknaruute. Naabruses urisesid omavahel tülliläinud koerad ja keegi sonis unes.

Järgmisel päeval jätsime Butungariga hüvasti ja asusime halvast ilmast hoolimata kahel paadil mere poole teele.

Tuul puhus meile vastu ja seepärast töötasid orotšid ritvade abil, hoidudes madalasse vette. Jõe suudmeni oli umbes nelikümmend viis kilomeetrit. Pärast seda kui temaga ühinevad Hutu jõe veed, jaguneb Tumnin mitmeks haruks. Peasängi vasakul küljel laiuvad hõredalt kasvavate lehistega kaetud ulatuslikud turbarabad; nende tagant paistab suur kuueteistkümne-kraadise magnetilise anomaaliaga Iodo mägi.

Tumnini suudmeosa kujutab endast avarat abajat. Varem oli see sügavalt maismaasse tungiv laht. Seejärel eraldus ta merest laia liivasäärega ja muutus järk-järgult jõe setetega täituvaks laguuniks. Praegune laguun on kõige sügavam koht lahes. Arvukad saared jõe suudmes on üsna hiljutise tekkega. Nad pole veel jõudnud taimestikuga kattuda. Muistse lahe piirideks on basaltseljandik, mis praegu moodustab laguuni parema ääre, kuna vasakul on samasugune pikk basaldikeel Ulike jõe lähedal. Viimane voolas varem vahetult merre, nüüd aga suubub laguuni Tumnini praeguse suudme juures.

Hakkas juba hämaraks kiskuma, kui Data külani jõudsime. Külas valitses täielik vaikus. Kuulmatute lainetena mähkisid öised varjud mägesid, metsa ja orotšite maju. Nagu hallid, millestki ehmunud viletsad metsloomakesed olid need kokku kuhjunud ja kaljujärsaku juurde varju tõmbunud. Laguuni liikumatult ning peegelsiledalt veelt helkis vastu virvendavat ehapuna. Tundus mere lõhna. Siin ta siis ongi, see Ulike! Orotšid pöörasid paate. Koerad hakkasid meie lähenemist märgates kõik korraga ulguma. Lähimast jurtast väljus mees. See oli orotš Anton Sagdõ, kellega ma hiljem sõbraks sain. Ta kutsus oma naise ja andis talle käsu aidata meil asju üle kanda. Siin saime teada, et kõik mehed olid mereloomade jahil ja kodus ainult taadid, naised ja lapsed. Mõne minuti pärast istusime jurtas kummalgi pool lõket ja jõime kuuma teed. Esimene marsruut Amuurilt mereni oli lõpetatud.

Pärast õhtusööki läksid orotš ja tema naine naabrite juurde, jättes kogu jurta meie käsutusse. Haiglase oleku tõttu ei saanud ma jälle magada. Lebasin avasilmi kõval asemel ega tahtnud millestki mõelda. Oli kuulda väljast mere äärest kanduva lainemurru kohinat; oli kuulda, kuidas vees krooksusid konnad ja siristasid öised rohutirtsud. Koidikul astus jurtasse A. Sagdõ ja teatas, et meri on hakanud mässama, et sõita ei saa ja seepärast pole vaja tõusta. Kasutasin tema nõuannet, pöörasin teisele küljele ja jäin raskesti magama. Kui ärkasin, oli juba hiline aeg.

Päevavalguses oli Data külal hoopis teine ilme. Seitse palkmajakest ja kümme puukoorest jurtat paiknesid piki Ulike kallast. Orotšite jurtad on suuremad kui nendega suguluses olevate udeheede omad. Peale katuste on neil veel ka külgseinad.

Inimesed võtavad aset mõlemal pool tuld põrandal, naised uksele lähemal. Sealsamas, niinega seotud riiulitel, asetsesid puust ja tohust sööginõud, mille seas märkasin ka mõnd valget taldrikut.

Orotši naised on töökad ja sõnakehvad. Nad töötavad kogu päeva: kannavad puid, kaabivad loomanahku või rullivad kalanahka, keedavad lõunat või valmistavad jalanõusid ja parandavad riideid. Nad suitsetavad palju ja ei pane nagu üldse tähelegi nende pool viibivaid võõraid inimesi. Nende silmist ei saa välja lugeda ei ehmumist ega viha, ei uudishimu ega rõõmu.

Orotšid armastavad pidada oma maja juures mitmesuguseid linde ja loomi. Data küla oli tõeline loomaaed. Jämedatest palkidest püstitatud eraldi hoones A. Sagdõ jurta lähedal istus karu. Ta tapetakse pidul, kui ta saab täisealiseks, nagu teevad seda giljakid ja ainud.

Karu oli tige ja püüdis uudishimulikke, kes tema vanglasse piilusid, läbi palgivahede käpaga haarata. Teises majas nägin noort rebast. Tema liigutustes oli midagi tormakat, koeralikku, ja midagi graatsilist, kassilikku. Naabruses, kalakuivatussarral, istus jalast seotud kotkas. Ta oli oma vangipõlvega juba harjuda jõudnud, heitis ükskõikseid pilke igasse kanti ja ainult aeg-ajalt kohendas nokaga sulgi oma rinnal. Äärmise maja kõrval puust kastis istus kaks noort äsja püütud parti. Nad piiksusid ja pistsid oma kohmakad pead puurivarbade vahelt välja. Siinsamas jurtas hüples põrandal jalast seotud võrukael-pasknäär. Ta laskis kuuldavale teravaid häälitsusi, kallutas pea küljele

ja vaatas katuses olevasse suitsuavasse, kust paistis taevas ja päike.

Pärast külaga tutvumist tahtsin pääseda teisele poole Ulike jõge. Anton Sagdõ oli meelsasti nõus saatma mind mere äärde. Istusime temaga paati ja sõitsime üle jõe. Jõge merest eraldav maasäär osutus laiemaks, kui ma oletasin. Seal kasvasid saja kuni saja viiekümne aasta vanused lehised.

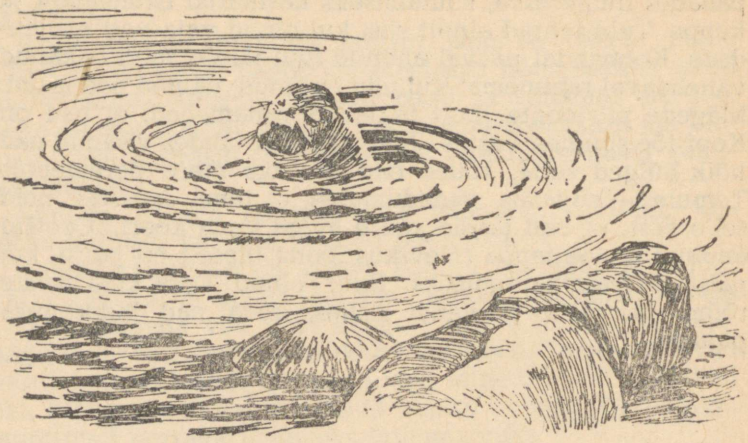
Metsatuka taga laotusid laia vööndina liivikud, kus lebas külluses karpide kodade poolmeid.

Tumnini suue ise on kitsas. Tohutu veehulk, mida jõgi välja kannab, ei mahu temasse. Kaldalt on näha, kuidas võimas mageda vee vool kaugele merre lõikub, ja näib, nagu voolaks Tumnin seal ikka veel edasi. Temale tulevad vastu tumedad teravate harjadega lained. Need kerkivad üha kõrgemale, kuid põrganud kokku hoogsa jõevooluga, muutuvad korraga vahuseks lainemurruks.

Ja just sellise tuulise ilmaga lähevad Data küla orotšid tavaliselt merele viigerhülgejahile. Istusin kaldale ja hakkasin imetlema murdlainetust, kuna minu kaaslane pani piibu ette ja jutustas, kuidas kord seitseteist orotšit kolmel suurel paadil mereloomade jahile läinud. Lugu juhtunud kevadel, märtsis. Tulnud minna kuni laamjääni, kus loodetud leida palju hülgeid. Ilm olnud ilus, meri vaikne. Horisondil võinud vaevalt näha neeme, kus praegu seisab Nikolai majakas. Pärast keskpäeva märganud orotšid jääd ja jääl palju viigerhülgeid. Innukalt hakanud nad jahti pidama. Lühikese ajaga tapnud nad üheksakümmend üks looma. Äkki lähenenud kirdest külm udu ja hakanud lund sadama. Vanamehed keelitanud noori orotšeid, et nad tapetud loomad sinnapaika jätaksid ja ruttu kaldale tagasi läheksid, mida polevat enam nähagi olnud. Raskesti koormatud paadid polevat suutnud kiiresti liikuda. Taevas kattunud üha enam ja enam pilvedega. Orotšid kaotanud suuna ja sõudnud huupi kuni videvikuni, kuid tuul kandnud nad kõrvale. Nii näinud nad öö läbi vaeva, ent hommikul, kui valgeks hakanud minema, silmanud nad enda ees jälle jäävälja ja seal nende poolt tapetud hüljeste laipu. Siis tirinud nad paadid jääle, kinnitanud aerudele telgid ja hakanud ootama tormi lõppu. Kaks ööd ja päeva märatsenud meri.

Kartes, et lainetus võib jää murda, käskinud vanamehed paatide juures püsida. Puude puudumisel põletanud nad

padades hülgerasva, süütamiseks kasutatud istmelaudu ja keppe. Tuld tehtud ainult siis, kui olnud vaja vett soojendada. Kolmandal päeval andnud tuul järele, meri hakanud vähehaaval rahunema. Kui udu hajunud, näinud nad maad. Mägede piirjoonte järgi taibanud vanamehed, et nad on Kopi jõe suudme vastas. Jääpangalt lahkudes visanud nad kõik hülged vette, tuues nad ohvriks mere peremehele Temule — sügavas veendumuses, et tema karistas neid selle eest, et nad tapsid suure hulga tema koeri. Orotšid andnud vande tappa tulevikus loomi täpselt nii palju, kui palju on vaja toitumiseks. Suur olnud Data küla naiste rõõm oma mehi ja vendi nähes, keda nad hukkunuks pidasid.

NELJAS PEATÜKK

MAJAKAVAHT

Ööl vastu 12. septembrit hakkas tuul vaibuma. Anton Sagdõ käis mitu korda mere kaldal, vaatas kaugusse ja püüdis pilvede liikumise järgi ilma ennustada. Teda vaadates võis arvata, et olukord kujuneb ebasoodsaks. Kavatsesin juba minna ekskursioonile Iodo mäe juurde, kui orotšid hakkasid äkki askeldama ja paate valmis seadma.

Meil tuleb koos lugejaga teha pikk teekond mööda mereranda ja seepärast on vaja tutvuda orotši merepaadi (tamtõga) konstruktsiooniga. See paat on väga kerge ja lüüakse kokku õhukestest laudadest. Raudnaelte asemel tarvitavad orotšid puust (lehisest) pulki. Olles lamedapõhjaline, istub tamtõga vees peamiselt oma keskosaga, kuna nina ja pära tõusevad ülespoole. Selline konstruktsioon teeb paadi väga kergesti käsitsetavaks ja lubab randuda igas kohas, kus ei ole teravaid kive. Laadung jaotatakse paadis selliselt: kaks kolmandikku sõudjate ja tüürimehe vahele pärasse ja üks kolmandik ninasse. Kuna paadi põhi on kumer, siis voolab kogu pragude kaudu sisseimbunud vesi keskele kokku ja seda on kerge kasetohust topsikutega parda taha välja visata. Sõudeaer koosneb varrest, millel on käepide ja tulliauk, ning kettakujulisest labast, mis otsa poolt aheneb. Tullid valmistatakse kuuseokstest,

mis seotakse niinega paadi servade külge vertikaalasendisse. Purje asemel kasutatakse nelinurkset telgisiilu, mis kinnitatakse ühe pingi külge viltuse risti kujuliselt seotud lattidele. Orotšite keskmise suurusega merepaat nelja sõudja, ühe tüürimehe ja kahe reisijaga võib kanda 30—40 puuda kasulikku koormat.

Umbes kell kümme hommikul istusime paatidesse ja asusime teele. Peavanemaks ja juhiks oli Anton Sagdõ. Olin hämmastatud sellest distsipliinist, mis salgas valitses. Noored orotšid täitsid kiiresti kõik tema korraldused: nad töötasid vaikides ja kärmelt, polnud mingeid vaidlusi ega sõnelusi. Selline on kõigi meresõitjate seadus. Ainult kõige rangema distsipliini korral võib vetevallaga edukalt võidelda. Kuivamaa inimesed ei saa sellest iga kord aru.

Kui Ulike jõest väljusime, haaras vool meie paadi ja kandis merre. Vastu veeresid suured valgete harjadega kroonitud lained — üks teisest kõrgem, üks teisest kohutavam.

Anton Sagdõ käskis sõudjail paati aerudega pidurdada, ise ,aga tõusis päras püsti ja vaatas uurivalt ettepoole. Näis, et ta ootas sobivat momenti. Tabanud paraja silmapilgu, hüüdis ta:

„Ga!"

Orotšid surusid üksmeelselt aerudele. Niipea kui paat liivase maasääre välisäärega kohakuti jõudis, pööras Anton Sagdõ paadi järsult paremale. Samal hetkel kerkis vasakul hiiglaslik laine, kihutas otse meie poole, loksus, vahutas ja kihises. Alludes tüürimehe päraaerule, libises paat lainele veidi põiki vastu. Seejärel kerkis tamtõga üles ja kaldus paremale küljele. Laine läks mööda; sõudjad surusid tugevamini aerudele. Jälle laine ja jälle sama manööver. Hetkeks sattus tamtõga veeorgu, viskus siis laineharjale, vajus päraga raskelt vette ja puges seejärel ninaga valgesse vahtu. See oli üheksas laine. Pärast seda võttis paat õige asendi: parr ja murdlainetus olid jäänud seljataha. Siis ootas Anton Sagdõ ära, kuni teine paat järele jõudis, andis tüürimehele mõned näpunäited ja käskis sõuda.

Kogu maa Hutu, Tumnini ja Kopi jõe vahel on kaetud basaldiga. See laavavool liikus läänest itta ja tungis pikkade keeltena merre, mistõttu siin kujunes palju poolsaari, lahti ja abajaid. Keisrisadam kujutab endast sügavat kuristikku. Tema kaldad koosnevad samuti basaldist.

Lehistest, ajaani kuuskedest ja amuuri nulgudest koosnev mets katab tihedalt kõiki neemi ja laskub mööda mäesälke mereni.

Istusin Anton Sagdõ kõrval ja püüdsin meeles pidada kõike, mis ta jutustas.

Esimese väikese abaja nimi on Namšuka (moonutatud kujul „Namuka" sõnast „namu", mis tähendab „meri"). Viimase järel kaugemal lõuna pool laiub Šinaku ja Tšuanka neeme vahel suur Silantjevi abajas. Silantjevi abajasse suubub väike Tšuanka jõgi, mis on saanud oma nime sõnast „tšu", mis tähendab „majake"; „tšuanka" annaks tõlkes „külake". Ja tõepoolest, abaja lõpus oli endale paiga leidnud väike orotši küla. Seejärel tuleb Tona abajas Tona neeme ja Tona jõega ja nende järel väike, kuid hubane Sjakta abajas nimetu jõega. Sellel asub Sõdju juga, mille kõrval elab kurat. Sageli väriseb seal maa, keegi käib mööda metsa, karjub, vilistab ja ei lase inimestel magada. Veel mainime väljaulatuvat Aja (see sõna tähendab „hea") neeme. Niisuguse imeliku nimetuse sai neem sellest, et kohe tema järel asub suur Vanini abajas. Kui orotšitel õnnestub halva ilma puhul paatidega selle neemeni jõuda, hüüavad nad: „Aja, aja! . . ." Ka Anton Sagdõ laskis kuuldavale selle traditsioonilise hüüu, vajutas päraaerule ja pöördus Vanini abajasse.

Abaja kõrged kaljused kaldad, tume liikumatu vesi ja vaikus, mida miski ei häirinud, lõid ebasõbraliku, sünge miljöö. Kaldale kaootiliselt kuhjatud kivirahnudest, länguvajunud vanadest puudest ja süngetest kaljurüngastest õhkus mingit valvsust. Jäi mulje, nagu oleks keegi tundmatu ning kohutav peitunud metsa ja jälginud meie paate. Abaja tagasoppi suubus väike Ui jõgi, mille suudme kõrval asus orotši majake. Inimeste juuresolek pehmendas mõnevõrra Vanini abaja karmi ilu ja jube tunne, mida nii kummaline miljöö tekitas, hakkas pikkamööda hajuma.

Kui orotšid olid randunud, läksid nad oma asju ajama. Mind tüütas paadis ühe koha peal paigal istumine ja ma läksin mööda lainemurru uhetjoome kõndima. See ahenes üha enam ja kadus lõpuks. Panin tähele, et abajas on väga sügav. Vasakul oli kõrge sein ja paremal vesi. Kui meri oleks äkki taganenud, oleksin tundnud end seisvat kuristiku kohal rippuval simsil. Läinud raja lõpuni, istusin ühele kivile ja hakkasin ringi vaatama. Mu pilk peatus

meduusil. Loom ajas kord oma kummiku laiali, kord surus selle kiiresti kokku, tõukas välja vett ja liikus tõugetena edasi. Äkki tekkisid pisut eemal veele ringid ja seejärel ilmus pinnale mingisuguse pruunikashalli koletise suur väikeste kõrvade, musta nina ja harjasvurrudega pea, inimese omast umbes neli korda suurem. Koletis hingas sügavalt ja avas siis suu, näidates oma suuri hambaid. Seejärel pööras ta pead ja jäi mind oma mustade pungis silmadega ainiti vaatama. Kui tal oleks tulnud mõte kitsale lainemurru uhetjoomele välja ronida, oleks ta mu tagasitee ära lõiganud ja ma oleksin olnud vastu kaldajärsakut surutud. Siis otsustasin teda ennetada ja hüppasin kivilt, kuid loom ise kohkus minust. Ta hingas veel kord kohinal ja peitus siis vee alla.

Kui tagasi jõudsin, jutustasin orotšitele, et arvatavasti nägin merilõvi. See suur loom oli lähemas minevikus väga levinud, nüüd aga on ta alalise jälitamise tõttu inimese poolt Keisrisadama juurest peaaegu täiesti kadunud. Tänapäeval leidub merilõvisid Udude neemest lõuna pool.

Orotšid peavad merilõvi merekaruks, kes on oma maismaa-vennaga vaenujalal. Tema ilmumine Vanini lahte tähendab, et ta on kas haavatud või on teda hirmutanud mõõkvaal (temu).

Orotšid jutustasid mulle ka ühest nende rohkearvulistest eelarvamustest. Nimelt ei tohi nende arvates noaga, millega kas või kordki on tulnud merilõvi nülgida, lõigata karu liha ja üldse pole vaja seda nuga jahile kaasa võtta. Kõige parem on niisugune nuga merre visata.

Poole tunni pärast sõitsime edasi. Vahepeal halvenes ilm jälle: kagutuul tõi kaasa udu ja meri muutus rahutuks. Õnneks oli Keisrisadam lähedal. Paadid sõitsid ümber Udude neeme ja sisenesid lahtisesse Nimetusse abajasse. Vasakul oli suur Menšikovi saar, mis hiljuti liitus mandriga kitsa liivase maasääre kaudu. Orotšid lohistasid oma paadid üle maasääre ja sattusid korraga Uaja (Põhja) abajasse, mis moodustab osa Keisrisadamast. Viimane on 11 kilomeetrit pikk ja kuni 3 kilomeetrit lai ning on merest lahutatud kõrge Doko seljandikuga, mis koosneb massiivsetest kristalsetest kivimitest. Keisrisadama suund on edelast kirdesse ja tal on omakorda mitu lahte ja abajat, mille orotši nimed on hiljem vene nimede poolt välja tõrjutud. Kui minna lahe sissepääsu juurest mööda idakallast, teha lahe lõpus pööre ja jätkata teed mööda lääne-

kallast, Menšikovi poolsaare suunas, siis asetsevad need abajad sellises järjekorras: kõigepealt — Tsaapkoi (Majaka) abajas. Siin lossitakse majaka jaoks ettenähtud last. Järgmine on Dajankaja (Jaapani) abajas. Selle sopis on endale asupaiga leidnud mõned vene kalandusettevõtete peremeeste majakesed. Edasi on kõrvuti kaks abajat: Tšabakaja ja Okatša. Seal asetsesid Austraalia metsatööstuskompanii hooned. Just nende vastas on madal Hadi laht, kuhu suubub samanimeline jõgi. Viimase naabruses põhja pool on Baudja (Kostarjovi) abajas ja edasi kirdes Agge (Konstantini) laht, millest allpool juttu tuleb, ja lõpuks Uaja abajas, kuhu me sattusime mööda ülelohistusteed Nimetust abajast. Majaka abaja vastas on väike Seogobjatsani saar, mida praegu kutsutakse Kakusaareks.

Videvikus jõudsime kontsessioonini ja asusime bivakki otse mere kaldal veerikka allika juures. Meie kurnatud välimus ja kantud rõivad äratasid üldist tähelepanu. Teated ekspeditsiooni marsruudist ja rängast nälgimisest levisid kõikjal ümbruskonnas. Kontsessiooni ametnikud käisid meie pool pärimas, kuidas meie teekond läks, ja kutsusid enda juurde tassile teele. See oli väga piinlik, kuid polnud midagi teha; tuli maksta andamit populaarsusele, mis oli omandatud sellise raske hinnaga. Uutelt tuttavatelt sain teada, et kontsessiooni kontoris ootavad meid kirjad ja raha, kuna ladudes hoitakse Vladivostokist saadetud kaste riiete, toiduainete ja teadusliku varustusega. Järgmine päev oli pühapäev, kuid hoolimata sellest avati meie jaoks laod ja anti välja kõik, mida vajasime. Käisime saunas, heitsime endalt kaltsud ning panime selga uued riided ja puhta pesu.

Nädala pärast saabus aurik, millel saatsin ära Gussevi. Ta oli samuti välja puhanud ja tema vaimne tasakaal hakkas taastuma, mille üle kõik väga rõõmsad olime. Hiljem sain teada, et ta paranes täielikult.

Esimese ekskursiooni sooritasin Konstantini lahele. Kujutlegu lugeja kaheksa kilomeetri pikkust veega täidetud murdjoonelist lõhet. Lahe lõpus suubub sellesse väike Ma jõgi. Kõrged, tiheda okasmetsaga kaetud kaljused kaldad on väga maalilised ja ulatuvad välja kord ühelt, kord teiselt poolt nagu kulissid teatris. Esimene neem põhjakaldal kannab Signaalneeme nimetust, tema järel tuleb ilus Putaki (Valveposti) abajas sügavusega 30 meetrit. Siin

uputati fregatt „Pallada". Sevastoopoli sõja ajal, aastail 1854—1855, kui sõjalaevad olid viidud Nikolajevskisse Amuuril, ei saanud fregatt „Pallada" oma suure süvise tõttu läbida Amuuri parri ja jäi Keisrisadamasse.

Käskisin randuda. Videvikuni oli veel palju aega, seepärast jätsin oma kaaslased bivakki korraldama, ise aga võtsin püssi ja läksin tutvuma kohaga, mis kaartidel kannab Konstantini valveposti nime. Siia unistati ehitada Konstantinovski linna, ent see kõik varises kuidagi ootamatult kokku. Suur laev on maetud abaja põhja, tema kohal lasub pigimust liikumatu vesi, kaldal on kalmistu raamunud haudade, pehkinud tarade ja ümberkukkunud ristidega, millel paiguti on säilinud pealkirjad. Kasarmuist ja moonaladudest pole jäänud jälgegi. Samal 1855. aastal kiiruga väljaehitatud patareidest on säilinud ajahambast puretud ja veest laialiuhutud vallid. Metsaserval, päris kaldajärsaku äärel, seisab viltuvajunud malm-mälestussammas, mis kannab pealkirja: „1853. aastal skorbuudi läbi hukkunutele — transpordilaeva „Irtõšš" tüürimehele Tšudinovile ja 12 madrusele koos temaga ning Vene-Ameerika kompanii 4 madrusele ja 2 reamehele". Abaja kohal ja kalmistu kohal metsas valitses surmavaikus. Hukkusid inimesed, hukkusid lootused, hukkus kõik — ainult surm jättis oma jäljed. Jäin mõttesse inimliku eksistentsi kaduvuse üle. Nagu mu sõnade kinnituseks kukkus kumeda mütsatusega maha üks viltuvajunud ja nähtavasti jalalt pehastunud rist. Kunagi surnu nime kandnud tahvlikese taha peitu pugenud väike ehmunud ämblik sibas mööda puud ja kadus kärmesti rohu sisse. Risti aluse juures kihasid sipelgad. Valveposti varemed sisendasid nukrustunde. Tekkis soov inimeste seltsis olla. Heitsin püssi üle õla ja läksin aeglaselt bivaki poole.

Päev kaldus õhtusse. Päike oli äsja mägede taha kadunud ja saatis üles oma kuldroosasid kiiri. Päris seniidis helendasid hõbedaselt väikesed lammaspilved. Vaikses vees peegeldusid metsased kaldad. Väikese oja juures all valendasid kaks telki ja nende kõrval põles lõke. Opaalivärvi suits tõusis peene joana üles ja haihtus märkamatult puhtas karges õhus.

Bivakis leidsin kõik oma kaaslased kohalt. Järgmisel päeval pöördusime varakult kontsessiooni tagasi.

Kahe päeva pärast läksin Nikolai majaka juurde, kus kavatsesin oma mõõdistusandmed siduda astronoomilise

punktiga ja teha kronomeetri parandused. Tee kontsessioonist Nikolai majaka juurde läheb läbi metsa mööda Keisrisadama idakallast. See hobusekapjadest tallatud rada on väga porine ja seda saab kasutada ainult päevavalgel. Umbes kuue kilomeetri järel viib ta välja teele, mis on rajatud Majaka abaja juurest, kulgeb mööda künklikku maastikku ja läheb üle paarist mägiojast. Tee kõrval vanadel põlendikel laiuvad noori lehiseid ja valgeid kaski täis kasvanud jäätmaad.

Majakas ise on ehitatud 1897. aastal Doko mäeaheliku otsmisele kõrgendikule; see ahelik koosneb graniidist, mille murenemisel talle mitteomasel viisil on kujunenud sambad. Orotšid nägid maast väljaulatuvates kaljurahnudes kivistunud inimesi ja kartsid seal käia. Hiljem, kui majakas valmis, see hirm kadus.

Majakavahiks oli vana purjelaevastiku pootsman Maidanov. Ta tuli mulle välistrepile vastu ja ulatas käe. Nägin enda ees umbes neljakümneaastast jämedate näojoontega täidlast meest, kelle pealagi oli paljas ja kelle ülahuulel kasvasid hõredad udemed. Seljas oli tal must vasknööpidega mereväe-tužurka*, samasugused mustad püksid ja säärsaapad. Vanadel meremeestel on eriline kõnnak. Ka Maidanov kiigutas käimisel keha ja hoidis käsi kuidagi imelikult, just nagu tahaks ta millegi järele haarata. Ta naeratas ühtelugu ja tõsine ilme ei sobinud talle üldse. See oli väga heasüdamlik inimene ja kohusetruu sõjaväe-ametimees.

Talle tuleb au anda — majakat pidas ta eeskujulikus korras: kõikjal oli näha hoolitsevat peremehekätt ja puhtus oli selline, millist ainult sõjalaeval võib kohata. Põrandad olid läikima löödud ja hiilgasid nagu poleeritud; õlivärviga kaetud seinad võistlesid puhtuses ahjudega, mis polnud mitte ainult värvitud, vaid mida veel iga nädal pestigi. Kõik metallosad olid puhastatud ja klaasid kriidiga puhtaks hõõrutud. Meeldiv oli näha kogu seda korda ja ma ei suutnud keelduda mõnust veeta majakas tervelt kolm ööpäeva. Videviku eel istusime Maidanoviga lauda; samal hetkel astus ruumi madrus ja kandis ette, et merelt läheneb tihe udu.

„Pane grammofon käima," ütles talle majakavaht.

„Just nii!" vastas madrus ja eemaldus.

---

* **Tužurka** — lühike madrusejopp. *Tõlk.*

Kümne minuti pärast lõi kohutav röögatus lainetama mereaurudest küllastatud raske õhu. Heli oli niivõrd tugev, et selle mõjul hakkasid aknaklaasid klirisema. Ootamatusest hüppasin isegi püsti.

„Mis see on?" küsisin oma kaasvestlejalt.

„Grammofon!" vastas ta mulle.

„Missugune grammofon?" küsisin talt arusaamatuses uuesti.

„Sireen," ütles ta lihtsameelselt.

Kahe minuti pärast kordus heli uuesti, ja nii kogu õhtu, kogu öö ja kogu järgmise päeva kuni õhtuni. Varsti mu kõrv harjus sellega. Lakkasin sireeni rütmilisi röögatusi märkamast. Ta ei seganud mind ei töö juures ega isegi magamise ajal.

Järgmisel hommikul äratas mind Maidanov ja teatas, et ilm on udune ning vihmane. Seda kinnitas ka sireen, mis lakkamatult huilgas, võimsaid helilaineid udusesse kaugusesse saates.

Esimese poole päevast veetsin oma teekonna-päevikute taga. Lõpetanud töö, küsisin majakavahilt, kas tal ei ole mingisugust raamatut.

„Ei," vastas ta. „Seda meil ei leidu."

Avaldasin imestust, et majakas, kus kõigi eelduste kohaselt võib igavusest lausa surra, pole raamatuid.

„Meil pole aega lugeda," vastas Maidanov, „nii päeval kui ka öösel on palju tööd."

Soovitasin tal tellida mõned raamatud ja lubasin anda nende nimekirja, kuid Maidanov jõudis minust ette. Ta kirjutas üles kõigi nende raamatute pealkirjad, mis mul kaasas olid.

Hiljem jutustati mulle, et ta sai need raamatud kätte ja asetas nad nähtavale kohale. Ta näitas neid igale külastajale ja rääkis, et mina olen soovitanud tal osta need külaliste jaoks, keda saatus juhuslikult majakasse paiskab.

Videviku ajal läksime koos majakavahiga torni tippu laternat üle vaatama. Kui laternat ümbritsevale käsipuudega rõdule astusin, olin hämmastatud tohutust öölaste hulgast, kes lendasid valguse peale, ja hakkasin neid kohe kaaliumtsüaniidiga täidetud surmutisse korjama. Õhtul panin putukad ümbrikesse ja tähistasin need pealkirjadega.

Kella poole üheksa paiku jäi Maidanov laua taga istudes tukastama.

„Heitke magama," ütlesin talle.

„Ei tohi," vastas ta.

„Miks?" küsisin.

„Kell üheksa on vaja teha meteoroloogilised vaatlused."

Ta süütas laterna, istus jälle oma kohale ja hakkas jälgima kella. Kui puudus viis minutit üheksast, ütlesin, et nüüd võib vaatlused läbi viia.

„Ei," vastas ta, „tuleb teha minuti pealt."

Seejärel ta riietus ja läks õue. Nägin läbi akna, kuidas ta meteoroloogilise vaatluskapi ees peatus, kell käes, ning ootas, millal minuti- ja sekundiosuti täpselt üheksa näitavad. Tal oli inimese ilme, kes täidab erakordselt tähtsat ning vastutusrikast ülesannet, milles tühisemgi ajast kõrvalekaldumine võib tuua üpris tõsiseid tagajärgi.

Vaatlused lõpetanud, läks majakavaht magama, kuid kutsus mind millegipärast enda poole. Astudes tema „kajutisse", nagu ta oma tuba kutsus, nägin, et see on tõepoolest kajutina sisustatud. Kinnimüüritud aknasse oli pandud illuminaator. Veekarahvin ja klaas seisid pesades nagu laevadel. Voodil oli väljaspool ääris, ka laud ja toolid olid kinnitatud põranda külge; samas rippusid baromeeter ja mõned merekaardid. Maidanov lebas voodis, riided seljas ja saapad jalas.

„Miks te lahti ei riietu?" küsisin temalt.

„Mis te nüüd! Mis te nüüd!" vastas ta kähku, nagu millestki ehmudes. „Ei tohi! Mitte kuidagi ei tohi!"

„Mispärast?" küsisin mina.

„Aga äkki ilmub laev," vastas ta koil istukile tõustes.

„No ja mis siis?" ütlesin talle. „Mingu pealegi mööda."

„Ei, ei tohi," vastas Maidanov. „Kui lahti riietuda, mis teenistus see siis on! Meil korvetil said vaevalt pikali heita ja silmad kinni lasta, kui juba hüüti: „Pootsman üles." Kus sa siin lahti riietud ja jälle selga paned!"

Sain aru, et ta tahtis oma teenistusele tingimata tõsist tähendust omistada. Ta pidas ennast tunnimeheks postil. Selles oli kogu tema elu mõte. See asja tähtsuse tunnetamine täitis teda tervenisti, hingestas teda ja tegi ta elu kauniks. Kas tohib sellistel juhtudel illusioone purustada?

Järgmisel päeval tõusin varavalges. Maidanov lebas voodis, riided seljas, ja magas rahulikult. Pärast sain teada, et ta oli öösel kaks korda üleval laterna ja sireeni juures käinud, kaldal olnud ja kaua merele vaadanud. Hommiku eel oli ta uinunud. Sel hetkel astus „kajutisse" madrus.

Tahtsin talle öelda, et ta majakavahti ei ärataks, kuid mees ennetas mind ja kandis valjusti ette:

„Laev traversil!"

Silmapilk hüppas Maidanov jalule. Ta võttis tähtsa ilme, pani peakatte pähe ja väljus merekaldale. Järgnesin talle.

Tuul oli suunda muutnud ja puhus juba mandrilt. All vee kohal püsis üksikute salkudena udu. Tekkis mulje, nagu asuksime kõrgel mägedes, kuna seal all mööduvad pilved. Suure vahemaa tõttu polnud laineid näha, ja ainult valge palistuse järgi kalda juures võis aimata, et meri on rahutu. Maidanov tõstis binokli silme ette ja vaatles kaua horisonti. Seejärel pöördus ta tagasi oma kajutisse ja märkis ikka sama väärika ilmega lihtsasse vahariidest köites koolivihikusse, mida ta tähtsalt vahikorrapäevikuks nimetas, päeva, tunni ja minuti, millal horisondil vaevalt märgatav laev tema majakast möödus.

„Kas seda on vaja üles märkida?" küsisin temalt.

„Aga kuidas siis!" vastas ta. „Vahikorrapäevikusse märgitakse kõik: nii ilm kui ka kõik, mis laeval tehakse, milliseid teisi laevu teel kohatakse ja millist kurssi nad hoiavad."

Minus tekkis selle vana pootsmani vastu sügav lugupidamine.

Kui õhk täiesti selgines, sidusin oma kaardistusandmed astronoomilise punktiga, mille oli määranud M. J. Ždanko 1902. aastal (48°58′33,6″ põhjalaiust ja 140°25′9,5″ idapikkust Greenwichist), ja tegin kindlaks oma kronomeetri parandused.

Kella kaheksa paiku õhtul hakkasin „koju" minema. Maidanov hakkas kibedasti askeldama ja saatis mind esimese ojakeseni. Kahe käega surus ta mu kätt ja palus tungivalt tingimata tema juures majakas peatuda, kui ma kunagi jälle Keisrisadamasse tulen. Lahkusime teineteisest.

Oli juba hilja. Taevasse tõusis kuu, mis valgustas oma kahvatu paistega ääretut merd. Ümberringi valitses absoluutne vaikus. Ei vähematki liikumist õhus, ei ainsatki pilve taevas. Kõik looduses oli liikumatuks muutunud ja suikuvasse olekusse vajunud. Lehed puudel, sammal vanade kuuskede okstel, kuivanud rohi ja õhtukaste pärlitilku täislükitud härmalõngad — kõik oli nii liikumatu nagu muinasjutus uinuvast kuningatütrest ja seitsmest vägilasest.

Umbes kakskümmend viis minutit sammusin mööda puutumatut, ürgset maa-ala, siis aga leidsin ometi raja, mis viis nähtavasti metsakontsessiooni.

Raja kõrval lebas suur tasane basaldirahn. Istusin sinna ja jäin loodust imetlema. Öö oli nii suurepärane, et tahtsin selle kogu eluks mällu vajutada. Kuu pehmest paistest valgustatud taeva taustal eristus selgesti iga puuharu, iga oksake ja rohukõrs.

Mõtlikult vaatas täiskuu taeva kõrgustest uinuvale maale ja valas maheda tiheda valgusega üle sasiseid kuuski, valgeid kasetüvesid ja suuri laavarahne, mida kaugelt võis pidada hiiglasuurteks kärnkonnadeks või Noa-aegseteks kivistunud koletisteks. Õhk oli puhas ja läbipaistev: põõsaid, lilli, liiva rajal, kuivanud okkaid maas, ühe sõnaga, kõiki väikesi esemeid võis näha niisama hästi kui päeval. Minu lähedal kasvasid dauuria roosi okkalised põõsad ning nende kõrval pihlakavõsa, seejärel lepik ja maadjad seedermännid, kaugemal aga kuslapuud ja pihlenelad.

Maapind, mis polnud päeva kuumusest veel jahtuda jõudnud, kiirgas õhku sooja ja sellest oli pisut lämmatav. See õndsalik vaikus ja see kuuvalge öö mõjusid hingele kuidagi eriti rahustavalt. Hingasin sisse vaiguste okaspuude aroomiga küllastatud sooja öist õhku ja imetlesin loodust. Mingisugune mardikas, võib-olla sitasitikas, lõi mulle valusasti kõigest jõust vastu nägu ja kukkus maha. Oli kuulda, kuidas ta end rohus liigutas, püüdes nähtavasti vabale kohale pääseda. See läkski tal korda. Sumisedes tõusis ta õhku ja lendas kuhugi eemale. Tõusin püsti ja astusin oma teed edasi.

Ligikaudu poole tunni pärast lõppes lausmets ja ma jõudsin välja kõrgendikule. Minu ees oli lai veerjas nõlvak, kaetud hõreda kaskedest, kuuskedest, haabadest ja lehistest koosneva metsaga. Siin kasvas põõsaid ja kõrgeid rohttaimi, mille seas oli palju sarikalisi. Paremal paistis mingisugune lagendik, võib-olla põlendik, ja vasakul seisis müürina liikumatuks võlutud ning vaikiv mets.

Peatusin hetkeks ja nägin samal ajal enda ees mingisugust imelikku valgust. Keegi tuli mulle laternaga vastu.

„No küll on veidrik," mõtlesin ma. „Sellisel valgel ööl tuleb keegi tulega."

Mõne sammu pärast nägin, et latern oli ümmargune ja matt.

„Päris ime," mõtlesin uuesti. „Kellel võis küll pähe tulla mõte kuuvalgel ööl mööda taigat paberist laternaga kõndida."

Samal hetkel märkasin, et helendav ese oli maast küllalt kõrgel, ületas tunduvalt inimese kasvu.

„See veel puudus," ütlesin peaaegu kuuldavalt. „Keegi kannab laternat kepi otsas."

Imelik valgus lähenes. Kuna maakoht oli ebatasane ja rada kord tõusis pisut, kord laskus nõkku, siis ka latern, tehes, nagu mulle näis, kaasa kõik saladusliku jalakäija liigutused, laskus kord maa poole ja tõusis siis jälle üles. Peatusin ja hakkasin kuulatama. Võib-olla ei tulnud üks, vaid kaks inimest. Kahtlemata pidid nad omavahel vestlema . . .

Kuid vaikus oli täielik: ei hääli, ei sammude kaja, ei köhatusi — midagi polnud kuulda. Ma ei tahtnud mulle lähenevaid inimesi ehmatada ja köhatasin meelega valjusti, seejärel hakkasin ümisema mingisugust lauluviisi ning kuulatasin siis uuesti. Unist õhku täitis absoluutne vaikus. Siis vaatasin ringi ja küsisin: „Kes tuleb?" Mitte keegi ei vastanud mulle. Ja äkki nägin, et latern ei liigu rajal, vaid kõrval, minust vasakul, mööda võsastikku.

Mul hakkas hirm, et ei suutnud selgitada, kellega või millega mul tegemist on. See oli mingisugune kahe rusika suurune matt-valge helendav kera. Ta liugles aeglaselt õhus, kohandudes paikkonna topograafiaga, kord laskudes seal, kus maas olid lohud ja kus taimestik oli madalam, kord tõustes üles seal, kus maapind kõrgenes ja võsa kasvas kõrgemal, ning samal ajal hoidus ta igati riivamast puude oksi, rohtu ja möödus hoolsalt igast puuharust, oksakesest ja rohukõrrest.

Kui helendav kera minuga kohakuti jõudis, oli ta minust umbes kümne sammu kaugusel, mitte rohkem, ja seepärast võisin teda hästi jälgida. Paar korda tema väliskest nagu lõhkes ja siis oli tema sisemuses näha heledat valkjassinist valgust. Lehti, rohtu ja puude oksi, mille lähedalt kera möödus, valgustas ähmaselt tema kahvatu valgus ja need hakkasid nagu liikuma. Välgukandjast kerast ulatus välja niitpeen tulesaba, mis andis aeg-ajalt erinevates kohtades pisikesi sähvatusi.

Taipasin, et mul on tegemist absoluutselt puhta taeva ja täieliku tuulevaikuse puhul esineva keravälguga. Vististi oli iga rohulible laetud sama elektriga, millega oli

laetud ka valgust andev kera. Seepärast ta vältiski nendega kokkupuutumist. Tahtsin teda juba tulistada, kuid lõin kartma.

Lask oleks kahtlemata õhu lainetama pannud, mis oleks keravälgu endaga kaasa kiskunud. Kokkupuutest mingi esemega võis ta helitult kaduda, kuid võis ka lõhkeda. Seisin nagu maa külge aheldatult ega julgenud end liigutada. Helendav kera liikus kõrvale kaldumata ikka ühes ning samas suunas. Ta ületas põiki minu raja ja hakkas ronima kõrgendikule. Teel tõusis ta küllaltki kõrgele ja läks üle põõsa, seejärel hakkas laskuma maa poole ja kadus siis kõrgendiku taha.

Mind valdas imelik tunne: olin osalt ehmunud, osalt sellest nähtusest kangesti huvitatud. Hirmutunne asendus üsna peatselt uudishimuga... Läksin kiiresti tagasi, ronisin künkale ja trügisin põõsani, kus ma viimati valgust olin näinud. Keravälk oli kadunud. Otsisin teda kaua silmadega ega suutnud kusagilt leida. Ta kadus nagu vits vette. Siis pöördusin rajale tagasi ja jätkasin oma teed.

Kuu oli pisut edasi liikunud. Puude pikad mustad varjud, mis olid nagu hiiglaslikud osutid, näitasid, et kuu oli nihkunud mööda taevast selle punktini, kus ta peab olema kell üheksa õhtul. Ümberringi oli kõik unne vajunud. Läbi puude okste langesid rajale lehestiku pitsjad varjud. Astusin neile ning kohe ronisid nad minu saabastele ja riietele.

Minu ees vilksatas midagi tumedat. Polnud võimalik kindlaks teha, mis see oli: loom või lind. Olin täiesti nähtu mõju all. Kogu aeg tõusis keravälk mu silme ette ja ma kahetsesin väga, et ei järgnenud talle, ei jälginud teda kuni kadumishetkeni.

Tunnipikkuse teekonna järel jõudsin külavaheteele välja. See viis mind otse kontsessiooni juurde.

Meie bivaki kuupaistest valgustatud telgid näisid sinakasvalged. Nõrgalt põles tuli nende kõrval. Mu kaaslased magasid juba: telkidest kostis üksmeelne norskamine. Keegi sonis unes. Tasa hiilisin oma kohale ja jäin varsti sügavasti magama.

VIIES PEATÜKK

OROTŠID

Kui ma järgmise päeva hommikul telgist välja astusin, nägin kolme orotšit Hadi jõelt. Nad olid tulnud kutsega sõita nende juurde Daktõ-Bootšani külasse. Vanim neist oli Tšotšo Bizanka. See oli uljas jahimees, julge meremees ja oivaline sepp. Ainult tema oskas parandada püssilukke. Kui ta oli noormees, ristis tema keegi möödasõitev misjonär ja andis talle nimeks Ivan. Noores eas oli ta tuntud Vanka Kuznetsovi nime all, kui aga Tšotšo oli juba üle kolmekümne aasta vana, hakati teda jälle Ivaniks kutsuma. Tema ristiisaks oli samuti keegi juhuslikult siin viibiv venelane Mihhail. Möödusid aastad, Tšotšo juustes helkisid juba hõbedased niidid ja sest ajast peale hakati teda hüüdma Ivan Mihhailovitš Bizankaks. Meie nimetame teda endiselt orotši nimega Tšotšo.

Vanamees oli umbes seitsmekümne aastane, kuid välimuselt ei võinud talle nii palju anda. Ta oli väikest kasvu; tema ümmargune pea halliks läinud juuste hõreda patsiga, peened, kuid sügavate kortsudeta näojooned, tõmmu nahk, hõredad tumedad karvad ülahuulel ja lõual, väikesed käed ja jalad annavad lugejale mõninga ettekujutuse inimesest, kellega mul hiljem oli määratud sõbraks saada. Tema hääle tämber oli harilikust kõrgem, kähisevate noo-

tidega. Ei saa öelda, et ta eriti jutukas oleks olnud, kuid ta rääkis meelsasti ja heitis noorte jahimeeste äparduste üle pisut naljagi. Sellegipärast armastasid ja austasid need vanameest. Käskisin kasakaid kostitada orotšeid teega ja anda neile kuivikuid, mida nad pidasid haruldaseks maiustuseks.

Õhtul kutsusin Tšotšo enda juurde telki ja sain temalt palju huvitavat teada.

Järgmisel hommikul kirjutasin kontsessioonile mõned kirjad, palusin need esimesel võimalusel Vladivostokki saata ja sõitsin seejärel orotšitega Hadi jõe äärde. Nagu võis oodata, jagunes jõgi suudmes mitmeks madalamaks haruks, mida üksteisest eraldasid hilise tekkega uhtesaared, mis ei olnud jõudnud veel taimestikuga kattuda.

Daktõ-Bootšani küla asub metsas jõe paremal kaldal viie kilomeetri kaugusel merest. Tol ajal oli siin kuus jurtat, kus leidsime eest kõik Ma, Ui, Hadi ja Tutto jõelt siia kokku sõitnud orotšid. Puukoorest jurtad, vaiadele püstitatud aidad, kalakuivatamise sarrad, kummulipööratud paadid, koerad ning mitmesugused kinniseotud loomad ja linnud — see kõik oli mulle juba tuttav ja meenutas Data küla Tumnini jõe suudmes.

Tšotšo kutsus mind oma jurtasse. See oli teistest suurem ja puhtam. Siia tulid ka teised orotšid. Istusime mõlemale poole tuld. Kohe ilmusid väikestele lauakestele kuivatatud kala, toomingamarjad ja tee koos lõkke juures küpsetatud jahukakukestega. Neil saatuse vaeslastel on oma hädad. Nad palusid mind, et ma neid nõuga aitaksin. Selgitasin orotšitele omakorda, mispärast olen siia tulnud, kuhu lähen ja milliseid eesmärke ekspeditsioon taotleb; jutustasin neile oma marsruudist Anjuilt Hutule, paatide purunemisest ja sellest, kuidas me kõik nälja kätte pidime hukkuma.

Orotšite seas olid mõned vanamehed. Nad istusid puukooretükkidel, jalad enda alla tõmmatud, ja kuulasid suure tähelepanuga. Seejärel hakkasin neid omakorda küsitlema selle kohta, kuidas nad varem elasid, kui nad veel lapsed olid. Vanamehed elavnesid ja hakkasid meenutama oma noorust — ammumöödunud, peaaegu unustatud aega, minevikku... Nad jutustasid mulle järgmist.

Varem oli orotšeid väga palju. Piki kogu mererannikut, Hoi neemest, mis jääb De Castri lahest lõuna poole, kuni Aku neemeni, mida praegu kutsutakse Rukkimaarjapäeva

neemeks, võis kõikjal näha nende jurtasid. Neid, kes Tatari väina kaldal põhja pool Tumninit elasid, kutsuti pjakadeks (fjakadeks). 1903. aastal jäi pjakadest järele ainult kolm inimest: Pingau ja Tsatju ogomunka sugukonnast ja Tontši botšinka sugukonnast. Esimesed kaks surid samal aastal, viimane pjakade esindaja on veel elus ja asus ümber Hungari jõele. Keisrisadama orotšid nimetasid Aku neemest lõuna pool (Bottši ja Samarga jõe ääres) elutsevaid põliselanikke kjakadeks. Ammustel aegadel läksid mõned orotšid viigerhüljeste jahile, kuid jää, millel nad jahti pidasid, eraldus kaldast ja kandus merele. Omaksed pidasid neid hukkunuks, kuid saatus korraldas nende elu teisiti. Lained uhtusid jää Sahhalini saare alla. Orotšid randusid ja asusid elama Kui-ni jõe äärde. Teise versiooni järgi olid need inimesed paadis merele läinud, kuid eksisid udus ja sattusid Sahhalini saarele, kuhu jäidki elama. Samal ajal tõi torm samalt Sahhalini saarelt paadis seitse mingisugust meest koos naistega. Need sunniviisilised ümberasujad maabusid Biza abajas, mis asub Majaka neeme kõrval, viimasest veidi põhja pool, ja mida kutsutakse praegu Võltsiks abajaks. Siin elasid nad kaua. Seejärel asus osa neist elama Seotšo saarele. Nii kujunesid seotšenka ja bizanka sugukond, mis hiljem eraldasid endast veel kaks sugukonda: asenka ja njannjanku. Nii vahetas Bo-Enduli (kõrgem jumalik olevus) orotšite arvamuse järgi inimesi. Sahhalinile saatis ta orotšeid, sealt aga tõi asemele teisi inimesi. Orotšite sõnade järgi olid kõik pjakad habemikud. Tumnini orotšite seas nägin samuti mõningaid suure habemega mehi. Kahtlemata leidus neis annus ainu verd.

Vanasti olid orotšid kuulnud, et kusagil mere ja mägede taga on teine maa ja teised inimesed. Nähtavasti oli jutt jaapanlastest, ainudest Sahhalini saarel ja mandžuurlastest Amuuri ääres. Need teised maad näisid neile nii kauged, et lihtsurelik ei suutnud nendeni jõuda. Orotšid püüdsid kala, pidasid nooltega jahti, ajasid talvel suuskadel metsloomi taga ja tapsid neid odadega. Rõivastusid nad loomanahkadesse ja õmblesid riideid kalanahast. Kõige vanemad külad asusid Hadi ja Tumnini jõe ääres (Hatu-Data ja Data). Keisrisadamas, mida samuti kutsuti Hadiks, valitses sel ajal täielik vaikus, mida ainult harva rikkusid kauride kaeblikud hüüded. Ei olnud siis kuulda ei saeveskite müra, ei aurikute vilesid ega puuraiujate

kirvehoope. Ainult jahimehe üksik paat vilksatas vahel kusagil kalda juures ja kadus uuesti neeme taha. Orotšid teadsid giljakkide olemasolust ja olid näinud oltše. Mõnikord astusid nad viimastega läbikäimisse ja said nende kaudu raudpadasid, mida nad erakordselt kõrgelt hindasid. Nii elasid orotšid kuni selle ajani, mil need võõrad inimesed ise nende juurde tulid. Esimestena ilmusid mandžuurlased. Nad tõid endaga kaasa hangšingi (maisist aetud piiritus), kuid ei kaubelnud sellega, vaid ainult kostitasid orotšeid. Mandžuurlaste tulek tekitas palju kõmu. Teade sellest kandus mööda kogu rannikut laiali. Orotšid sõitsid kohale, et uusi, seninägemata inimesi silmitseda. Sellest ajast peale tekkisid neile süütenööriga püssid. Ahnelt sööstsid mandžuurlased sooblite kallale. Orotšid ei pidanud nende nahka kalliks ja hindasid enam kaljukassi. Möödus palju aastaid. Orotšid harjusid mandžuurlastega, harjusid neid igal talvel ootama ja hakkasid isegi neilt võlgu võtma püssirohtu, seatina, padasid, kirveid, helmeid, nööpe, nõelu jm. Kuid ükskord jooksis rannast kohale ehmunud mees ja teatas, et merel on midagi korrast ära. See oli hommikul vara. Orotšid tulid alla rannaliivale ja nägid midagi imelikku ning suurt, mis polnud ei kala, lind ega mereloom. See läks mööda ja kadus Gõdžu neeme taha. Kogu öö šamaanisid orotšid ja ajasid ära kurja vaimu. Järgmisel päeval kordus seesama, kolmandal päeval aga nägid orotšid hirmuga, et tiivuline koletis tuleb otse randa. See oli laev — esimesed vene meremehed. Orotšid nägid, kuidas laevast eraldus väike paat, milles istus kuus meest. Orotšid ehmusid, jooksid metsa ja pöördusid alles siis tagasi, kui veendusid, et need pole tulnukad teisest ilmast, vaid inimesed, samasugused nagu nemad, ainult teiselt maalt, kus kõneldakse neile tundmatut keelt. Uued inimesed teatasid orotšitele, et tahavad saada kala. Orotšid andsid neile mõne keta, kuna venelased omakorda andsid neile raha. Et nad münte ei tundnud, keerutasid orotšid neid käes ja andsid lastele mängida. Siis andsid venelased neile mõne tüki värvilist seepi. Orotšid proovisid seda süüa, kuid veendunud, et see pole maitsev, viskasid koertele; need nuusutasid ja läksid samuti eemale. Vahepeal puhkes merel torm. Purjelaev läks Keisrisadamasse, kuna kaldal maabunud venelased jäid ööbima. Orotšid ei maganud kogu öö ja valvasid hirmuäratavaid „lotsaasid" (nii nimetasid nad

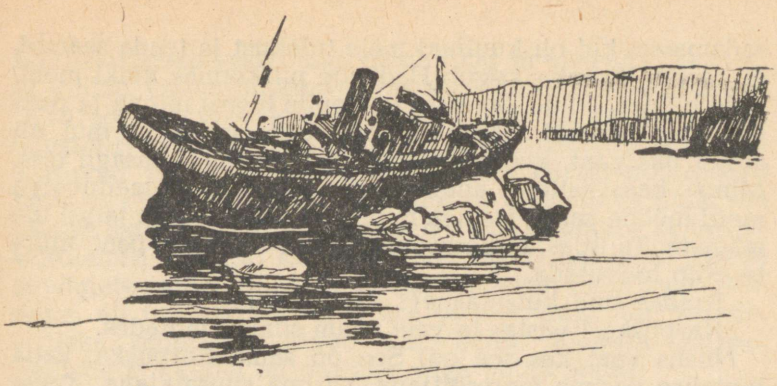
venelasi). Hommikul hakkas torm vaibuma. Laev tuli tagasi. Meremehed said orotšitelt veel kalu ja läksid päriselt merele. Varsti tuli Keisrisadamasse korraga kolm laeva, üks suur (fregatt „Pallada") ja kaks väiksemat, mis seisid kaua Agu (Konstantini) lahes. Siis juhtus midagi, venelased sattusid ärevusse. Nad hakkasid kaevama pikki kraave (kaevikuid) ja kuhjama valle (rannapatareisid). Kaks laeva lahkusid, suur aga jäi kohale. Edasi jutustasid orotšid, kuidas venelased uputasid oma laeva. Need jutustused olid täis huvitavaid üksikasju. See oli talvel. Esmalt murti laeva ümbritsev jää. Suurtükid, mida orotšid nimetasid „sagdõ tšikta mjaotsani" (suur vaskpüss), ja kõik, mis oli väärtuslik, matsid venelased maa sisse, kuid kuhu — seda ei tea keegi. Seejärel oli laeval tulekahju ja leekidest haaratud laev läks põhja. Rahvana, kellele sõda on täiesti võõras, ei võinud orotšid kuidagi mõista, mispärast venelased oma laeva lõhuvad ja põletavad ja siis ära uputavad. Meremehed lahkusid, sel kohal aga, kus varem ilutses laev, oli näha ainult suurt lahvandust; selles ujus jääpanku ja põlenud puutükke. Kevadel tuli korraga üksteist laeva. Need olid jälle teised inimesed, teisiti riides ja rääkisid hoopis teist keelt (ühendatud Inglise—Prantsuse eskaader). Nad põletasid vene ehitused Konstantini lahes ja tekitasid suure tulekahju, millest palju metsa maha põles. Mõne aasta pärast ilmusid Keisrisadamasse uuesti venelased. Purustatud valveposti kohale ehitati kaks kasarmut ja kaks ladu. Talvel ei jätkunud venelastel toiduaineid ja paljud neist surid. Sest ajast peale jätsid „lotsaad" Konstantini lahe alatiseks maha.

Märkamatult möödus aeg, tund lendas tunni järel, vanamehed aga meenutasid üha minevikku ja elasid nagu uuesti üle oma noorust. Nende hääl muutus kõlavamaks ja ilme nooruslikumaks.

Sel ajal astus jurtasse noor orotš ja teatas, et läheneb paat vene töölistega, kes saagide ja kirvestega sõitsid Hadi jõge pidi ülespoole metsa raiuma ja parvetama. Vanamehed elavnesid, tõusid oma kohtadelt ja hakkasid tasapisi kodudesse laiali minema.

Rõivastusin ja astusin õue. Udune, pime öö rippus maa kohal. Avausest jurta katuses lendasid koos tulest valgustatud suitsuga välja sädemed. Jõelt kostis venekeelset kõnet ja sõimu. Tuul kandis merelt venivaid madalaid helisid — seal vilistas mingisugune aurik.

Kui ma jurtasse tagasi pöördusin, magasid seal juba kõik. Mulle oli alla laotatud karunahk. Võtsin saapad jalast, panin kuue pea alla, katsin end vaibaga ja jäin magama.

KUUES PEATÜKK

PAATIDEL PIKI MERERANDA

10. septembrist alates hakkasime teelemineku vastu valmistuma: kogutud kollektsioonid etiketiti ja pakiti kastidesse nende hoidmiseks talvel, valiti välja kõik vajalik sügiseseks teekonnaks merd mööda; mehed õmblesid telke ja korrastasid jalanõusid ning tõlk läks orotšitelt paate üürima. Teeleasumise päevaks oli määratud seitsmeteistkümnes kuupäev, sõltumata ilmast.

Kaks päeva enne teeleasumist ilmus meie juurde bivakki orotš. Ta astus vaikselt telki ja palus luba istuda. Välimuselt oli ta umbes neljakümne aastane. Ta oli väikest kasvu, rässakas ja ilusa kehaehitusega. Ümmargune pea lameda kiiru ja laia kuklaga, kõrge laup, veidi esileulatuvad põsenukid ja hõre karvakasv näol olid esimesed üksikasjad, mis mulle silma torkasid. Peakatet ta ei kandnud; tihedad, paksu patsi palmitud pigimustad juuksed olid talle mütsiks ja kaitsesid pead nii vihma kui päikese eest. Ta vidutas alatasa üht silma — see oli lapsepõlves omandatud harjumus. Riides oli ta samuti nagu kõik teisedki orotšid, seepärast ei tasu tema rõivaste kirjeldamisel peatuda.

Esitatud küsimustele vastas tulnukas vaikselt, kiirustamata ja sageli lühikese „jaa" või „ei'ga". Tema sõnadest sain teada, et ta elab Kopi jõe ääres ja tuli nimme Keisri-

sadamasse, kui oli kuulnud meie tulekust ja teada saanud, et Tšotšo Bizanka kogub Hadi jõe piirkonnas kõiki mehi, kuid hilines. Nüüd kavatses ta Kopile tagasi minna ja pakkus oma teeneid teejuhina. Asi seisis selles, et mul oli ainult üks paat, kusjuures teise pidin leidma kusagil teel. Minu kaasvestleja andis mulle nõu paat laadungiga merd mööda saata, ise aga minna Kopi jõe äärde jalgsi üle mägede. Ta ütles, et kodus on tal üks ülearune paat, mille ta võib loovutada.

„Kuidas sind kutsutakse?" küsisin temalt.

„Karpuška," vastas ta veel enam silma vidutades.

Niisiis vaat kes see on! See on sama Karpuška, keda tuntakse parima meresõitjana, parima suusatajana. Keegi ei tunne temast paremini mererannikut kuni Samarga jõeni välja, keegi ei oska temast paremini purjede abil sõita ebakindlal „tamtõgal". Ta teab, kus saab paatidega randuda, kus on ohtlikud kivid, kus on ööbimiseks sobivad abajad ja kus võib ahinguga kala püüda. Karpuškal on oma meteoroloogia — oma ilmamärgid. Ta teab, milline ilm on homme, milline tuleb lainetus, milline tuul tõuseb ja kas võib minna välja merele. Orotšite seas tunti Karpuškat ka kõige osavama kajurina. Teistel jooksevad koerad algul hästi, teekonna teisel poolel aga veavad vaevalt jalgu järel, temal aga jooksevad nad kogu tee ühtlaselt. Ta oskab koeri kuidagi mõjutada ja nad harjuvad temaga kohe ega purele omavahel, nagu mõistaksid nad, et neid juhib kajur Karpuška.

27. septembril jätsime Keisrisadama maha. Päev oli hall, sombune, oli oodata sadu. Juba õhtul hakkas udu, mis senini liikumatult neemede kohal lasus, äkki üles tõusma ja pilvedeks kogunema. Pilved liikusid madalal maa kohal, peites sopkasid enam kui poolest saadik; baromeeter langes.

„Tuleb paha," ütles Karpuška.

„Võib-olla peaks paigale jääma ja head ilma ootama?" küsisin temalt.

„Ei," vastas ta. „Paat on vaja saata Mafatsa abajasse. Las ootab meid seal."

Mõistsin teda: ta tahtis kasutada tuulevaikust ja liikuda laadungiga nii palju kui võimalik vett mööda edasi lõunasse.

Tuleb mainida, et rannikurajoonis Sihhote-Alinist ida pool on sügis alati pikk. Sel ajal kui Ussuuri parempool-

sete lisajõgede vesikonnas sajab lund ja algavad pakased, ei külmu vesi rannikurajoonis veel kinni. Päeval on niivõrd soe, et võib käia särgiväel, aga niipea kui päike silmapiiri taha kaob, muutub kaste härmatiseks ja loigud kattuvad õhukese jääkorraga. Varsti pärast pööripäeva hakkab suvine mussoon loodetuulega asenduma. Kuna see puhub mandri poolt, siis on meri kaldajärsakute kaitse all võrdlemisi rahulik, kuid see-eest on tema iilid jõgede suudmete juures, seal, kus orud langevad ühte tuule suunaga, nii tugevad, et tuleb ära oodata, kuni tuul vaibub, milleks mõnikord kulub kaks-kolm ööpäeva järjest. Sellistel puhkudel on paadiga väga ohtlik sõita.

Võtsin Karpuška nõuanded teadmiseks ja otsustasin liikuda kõiki ettevaatusabinõusid kasutades.

Orientiiriks oli meile jalgrada. Seda mööda oli raske käia: nurgelised kivid, pori ja veega täidetud augud muudavad selle raja okasteeks. Meile tuli vastu kaks metsatöölist kolme kondise hobusega. Hobused komistasid alatasa, kukkusid põlvili, hingasid raskelt, tirisid jalad vaevaliselt puujuurte vahelt välja ja läksid komistades edasi.

Kui minna üles Nikolai neemele ja vaadata Tumnini jõe suunas ning juhtida siis pilk lõunasse, torkab vaatlejale silma erinevus kalda ehituses.

Keisrisadamast põhja pool koosneb kallas basaltidest. Üksteise järel sirutuvad neemed pikkade keeltena merre. Siit näivad nad madalatena ja lavamäe-kujulistena. Kaldajoon on seal hästi liigestunud, neemede vahel on kujunenud üpris mugavad abajad ja lahed. Lõuna pool pakub maastik hoopis teistsugust pilti. Suur Doko graniitseljandik kulgeb paralleelselt kaldaga ja on kohati piki oma rõhtsihi telge uhutud. Piiriks, kus basaltkate graniitseljakuga kokku puutub, on Töömehe abajas. Ülevalt, niipalju kui vee läbipaistvus lubab, on näha, et lai veealune terrass koosneb samuti graniidist.

Massiivse kristalse kivimi valkjas värvus on nii maapinnal kui ka vees niivõrd iseloomulik, et ei ole võimalik eksida.

Taimedele sobiv mullakiht Doko seljandiku nõlvadel on tühine. Kehv kidur taimestik leiab endale mullas vaevalt toitu. Puude juured väänlevad maapinnal, kaotavad koore ja kuivavad. Tuuled kõigutavad puid, mistõttu need hukkuvad varakult ja jäävad sellisel kujul seisma, kroonides rannaäärset metsaserva laia surnud puude vööndina. Kohe

Majaka neeme taga on väike kaldajoone looge, mis moodustab midagi abaja taolist ja mida kutsutakse Linnulaada abajaks. Järsakutel lasub siin graniidi peal suur konglomeraatide kiht ja viimase kohal õhuke, kuid tihe gaasidest küllastumata basaltlaava kord.

Rada läks läbi okasmetsa. Panin tähele, et kuuskede oksad ei kasvanud horisontaalselt, vaid tüve suhtes terava nurga all, ja küsisin Karpuškalt, mispärast nad nii längus on.

„Kui puhub suala (kirdetuul), sajab palju märga lund, seejärel lumi jäätub ja rõhub oksa alla, ja nii pidevalt, igal aastal," vastas orotš.

Seletus oli õige ja lihtne.

Umbes kella viie paiku pärast lõunat jõudsime talihurtsiku juurde. See oli vana, poollagunenud, räpane ja niiske. Rada pöördus siit läände, meil aga tuli püsida merekaldal ja minna lõunasse. Videviku saabudes hakkas vihma sadama. Talihurtsiku katus, mis oli lattidest halvasti kokku löödud, laskis igalt poolt läbi. Me ei maganud kogu öö, vahetasime aset ja otsisime, kus on kuivem, kuid kõikjal oli ühteviisi niiske. Vaevlesime niimoodi hommikuni ja olime rõõmsad, kui tuli jälle võimalus teele asuda. Ilm oli vihmane ja udune. Karpuška läks ees ja hüppas metsaelaniku kergusega ühelt langenud puult teisele. Vesi jooksis mööda tema musti juukseid seljale ja õlgadele, kuid ta ei pööranud sellele tähelepanu.

Mida kõrgemale tõusime, seda tugevamini puhus tuul. Mäekuru taga algas laskumine mööda järsku mäenõlva. Vasakult poolt hakkas läbi udu kostma lainemurru kohinat. Iga sammuga muutus see kohin selgemaks ja valjemaks. Haarates kätega põõsastest ja puutüvedest, laskusime vaevaga mingisugusesse nõlvaoja orgu ja jõudsime seda mööda väikese Mafatsa jõe suudmesse — jõe nimi tähendab tõlkes „auväärt vanake". Rahutul ookeanil oli ähvardav ilme. Suured lained paiskusid möirates randa, mis oli üle külvatud karpide poolmete ja lehtadrude tükkidega. Vesi paiskus üles lainemurru uhetjoome ülemise servani. Järgmine laine, mis esimese laine taanduva vooluga kokku põrkas, lõi vahule nagu keev vesi ja paiskus veel suurema vihaga randa. Hetkeks saabus vaikus, ent kui merevesi alla hakkas voolama, väljendasid kivid valju nurinaga uuesti oma protesti. Ja nii aastast aastasse, sajandist sajandisse . . .

Orotšid tirisid paadi kaugemale rannale; aerudest ja ritvadest tegid nad kaheviilulise telgi toestiku ja katsid selle purjedega. Märg ajupuu põles halvasti ja suitses hirmsasti. Koerad pugesid paadi alla peitu ja püüdsid end kerra tõmbudes hingeauruga soojendada. Sellise ilmaga tundub öö olevat pimedam, vihm tugevam ja lainemurru kohin veelgi ähvardavam.

Öö teisel poolel tuul pisut vaibus, kuid vihma hakkas kahekordse jõuga alla valama. Läbi une kuulsin, kuidas vihm vastu pingule tõmmatud telgiriiet trummeldas. Orotšid ei maganud ja lisasid kogu aeg järjekorras puid lõkkesse.

Järgmisel päeval vihm lakkas, kuid tõusis jälle värske tuul. Mööda merd hakkasid taas veerema vahused laineharjad.

Õnnetuseks unustasime kontsessiooni oma reisiapteegi ja kogu formaliini, mis on nii vajalik zooloogiliste kogude jaoks. Mis teha? Karpuška oli nõus meid hädast päästma. Halvale ilmale vaatamata otsustas ta merd mööda paadiga Keisrisadamasse minna. Kaks orotšit, keda ta endaga kaasa kutsus, hakkasid kohe teelemineku vastu valmistuma. Koos nendega sõitis ka Vihrov.

Mind tegi rahutuks küsimus, kuidas nad nii tugeva murdlainetuse ajal kaldast eemalduda saavad. Kõigepealt käskis Karpuška orotšitel tuua kümmekond suurt kivi, kuid mitte siledaid, vaid nurgelisi, ise aga hakkas ajupuid koguma ja neid okstest puhastama. Kui kõik oli valmis, hakkas ta kive hästi tihedasti paadi põhja laduma. Seejärel laotas ta ajupuud kaldale maha ja paigutas sõudjad oma kohtadele, ise aga jäi kaldale. Oodanud ära hetke, mil kõige suurem laine mürinal lainemurru uhetjoomele paiskus ja seejärel lühiajaline vaikus saabus, andis ta kohe köit järele. Oma raskuse tõttu veeres paat telasid mööda kiiresti vee poole. Hetkel, mil ta oli valmis kaldast täiesti eralduma, toetus Karpuška aeruga liivale ja hüppas paadi pärale. Kuid samal hetkel tuli teine suur laine. Paadi nina viskus üles ja võttis enam kui neljakümne viie kraadise kallaku. Ei midagi! Tüür oli vilunud kätes! Tugevast tõukest hoolimata püsis Karpuška jalul. Tuul rebis ta pikki juukseid, veepiisad ja vaht pimestasid ta silmi, ent tema nagu ei märganudki seda. Jälle tõusis paadi nina üles, siis kerkis pära. Karpuška kuju tuli kord laineharjadel nähtavale, kord kadus hoopis vette. Ta vii-

pas meile käega ja rääkis siis midagi sõudjatele. Üks orotšitest hakkas paadist kive välja loopima, teine aga asus purje üles seadma. Paat eemaldus kiiresti. Jälgisime teda kaua silmadega. Umbes viie minuti pärast muutus ta vaevu märgatavaks täpiks ja kadus seejärel hoopis lainetesse.

Piserdav vihm sundis mind telki tagasi pöörduma. Õhtu eel puhkes torm uuesti. Jälle tuli tugevat vihma. Kas Karpuška jõudis Majaka neemest mööda? Meri märatses öö läbi...

Paari päeva pärast tulid orotšid õnnelikult tagasi ning tõid kaasa apteegi, värsket leiba ja terve kastitäie juurvilja. 20. septembril jätsime Mafatsa jõega hüvasti ja suundusime kerget pärituult kasutades Andrei abaja poole, kuhu suubub Kopi jõgi.

Alates Mafatsa jõe suudmest teeb rannajoon pöörde kagusse ja ulatub selles suunas kuni Liivaneemeni. Sellel vahemaal loovutavad massiivsed kristalsed kivimid koha tuffidele. Suuremalt osalt asetsevad nende kihid horisontaalselt ja ainult kohati kalduvad pisut siia- või sinnapoole. Nad on eredat värvi ja hästi nähtavad, eriti kui kaldast pisut eemalduda. Poolel teel Keisrisadama ja Gõdžu järve vahel kerkib esile Ookrimägi, mis koosneb samuti graniidist.

Hoolimata seda kallast moodustavate kivimite kõvadusest, puruneb ta ometi, mida tõendavad hiljutise tekkega kaldaväravad. Neid on kolm: kaks Mafatsa jõe ja kolmas Ookrimäe lähedal.

Gõdžu jõe ligidal oli palju linde. Kala liikus. Meri- ja kaug-ida kajakad saatsid kalu parvedena. Nad tõusid kõik korraga kisades üles, keerlesid mõnda aega õhus, laskusid siis jälle veele ja lendasid alatasa üksteisest üle. Neid oli nii palju, et merepind näis nagu lumega kaetud olevat. Kajakad on hämmastavalt saledad linnud. Nad laskuvad imesteldava kergusega veele ja tõusevad niisama kergelt õhku. Nad lendavad suurepäraselt ja võivad röövlindude kombel tiibu liigutamata õhus hõljuda. Nad ujuvad koketselt ja istuvad madalalt vees, ainult vaevu riivates kõhuga merepinda; vähem elegantsed pole nad ka siis, kui nad oma sihvakaile jalgadele toetudes kividel seisavad ja üksköiksel ilmel mööduvaid paate silmitsevad.

Mingisugune suur haugas ajas üht kajakat taga. Niipea kui kajakas veele istus, ei puudutanud ta teda ja hakkas

hõljuma, ent vaevalt oli kajakas õhku tõusnud, kui ta jälle tema järele tormas. Siis laskus kajakas jälle veele ja haugas hakkas uuesti ringe tegema. Miks ta kajakat siis ei puutunud, kui see veel istus, ja miks siis ülejäänud kajakad kartust ei ilmutanud? Tõenäoliselt pelgas suline kiskja vett, kuid miks jälgis ta siis ainult üht kajakat, samal ajal kui teised vabalt õhus lendasid ja talle mingit tähelepanu ei osutanud.

Tiirud hoidusid veidi eemale. Nad istusid rahulikult ega tundnud kalade vastu nähtavasti kuigi suurt huvi. Tiir paistab keskmise linnuna ja ainult siis, kui oled ta tapnud ja kätte võtnud, üllatud tema suurusest.

Kajakate seas märkasin ka tormilinde. Nad püsisid hämmastava kergusega õhus ja pöörasid lennul alatasa oma ilusat pead kord ühele, kord teisele poole. Näis, et neile pikatiivalistele ei olnud takistuseks isegi vastutuul. Miski meelitas tormilinde lõunasse. Kogu päeva jooksul lendasid nad ainult selles ühes suunas ega olnud ainsatki, kes neile vastu oleks tulnud.

Pärast keskpäeva tuul muutus ja hakkas meile vastu puhuma. Ta tugevnes kord-korralt ja tekitas suuri laineid. Lähenesime kaldale ja maabusime väikese Gõdžu jõe juures.

Halb ilm sundis meid veel üheks päevaks laagrisse jääma. Päikeseloojangu ajal ronis Karpuška rannakaljudele ning uuris kaua silmapiiri ja taevast. Kui juba täiesti pimedaks oli läinud, tuli ta tagasi ja ütles, et homme koidu ajal on võimalik edasi sõita ning seepärast tuleb varakult magama minna. Pärast õhtusööki heitsin kitsenahale, mis asendas voodit, ja katsin end vaibaga. Väljast kostis vaikimatult lainemurru rütmiline kohin; oli kuulda, kuidas lõkkesse visatud puud põlesid. Karpuška jutustas kolm aastat tagasi toimunud maavärinast. Seda oli olnud tunda nii Tumnini jõe ääres, Keisrisadamas kui ka Kopi jõel. Alguses oli kostnud maa-alust mürinat, siis hakanud maa kõikuma, nii et vesi loksunud padadest välja. Paljudes kohtades mererannikul toimunud varisemisi. Seejärel jutustas ta veel midagi huvitavat, kuid ma ei suutnud enam unest jagu saada. Silmad sulgusid iseendast. Minu naabri norskamine mõjus nakatavalt ka teistesse meestesse. Mõne minuti pärast tekkis bivakis vaikus, koeradki uinusid, lõkked kustusid hoopis ...

Järgmisel päeval äratas Karpuška meid tõepoolest väga

vara. Veel ei koitnud, kuid tähtede järgi oli juba näha, et päike läheneb silmapiirile. Öö jooksul oli meri märgatavalt rahunenud. Lained loksusid hellitavalt kividele ja veeresid peaaegu käratult tagasi.

Pärast teejoomist hakkasid mu kaaslased kärmesti asju paatidesse lastima ja haarasid meelsasti aerud, mina aga mähkisin end tihedamini vaipa ja jälgisin, kuidas elu merel ärkab.

Paatidest paremal oli kõrge kaljune kallas, mis koosnes ikka samadest värvilistest tuffidest ja laavast, vasakul aga unine ookean. Mere võimas rind hingas, kergelt tõstes ja langetades meie paate tuuletuil laineil.

Gõdžu jõe juures võtsid tufikihid kallakasendi. Teatavast kaugusest võis jälgida sünklinaale ja selgesti ette kujutada antiklinaalide õhus kulgevaid kohre. Sõites ümber Tšumaki neeme, liikus meie paat kaldale lähemale. Nüüd oli võimalik ka üksikasju vaadelda. Õhkkonnanähtuste toimel oli liivakivis tekkinud palju sügavaid koopaid, mis olid õhukeste vaheseintega eraldatud. Neis elutsesid merelinnud, peamiselt krüüslid ja lunnad. Alamal oli toimunud teistsugune purunemine. Lained olid õõnestanud kivimisse midagi koopa ja hiiglaslike katelde taolist. Vesi oli kivide teravad servad tasandanud ja neile mitmesugused kummalised kontuurid andnud, mis kohalike elanike fantaasiale nii rikkalikku materjali pakkusid.

Pärast Tšumaki neeme omandavad rannikusopkad laiade ning laugjate kvartsporfüürist koosnevate kõrgendike iseloomu.

Tahtsin kallast pildistada ja käskisin aerud veest välja tõsta. Askeldasin kümmekond minutit, enne kui jõudsin aparaadi korda seada. Hoolimata sellest, et me ei sõudnud, liikus meie paat endiselt piki kallast edasi. Meid kandis hoovus. Kas see oli Jaapani mere üldise ringhoovuse haru või tekitas selle mussoon, mis kuhjas merevett abajasse, kust see piki mererannikut lõunasse suundus, sellest ma ei saanudki aru.

Pärast keskpäeva jõudsime Innocentiuse abajani ja tegime seal pikema peatuse. Maabumisel leidis Vihrov ürglimuse. Sellel oli nagu lapsekäe suuruse piklik-ovaalse puuvilja poolmiku kuju. Karpuška kutsus seda „pomoks" ja ütles, et seda võib süüa toorelt. Seejärel lõikas ta noaga välja mardiklimulase jala, millel oli pika roosakasvalge moodustise välimus, ja hakkas seda isukalt mugima. Loo-

ma selg koosneb mõnest üksteise peale nihkuvast ja pealtpoolt kareda nahaga kaetud lamedast luust. Meie teejuhi sõnade järgi on need luukesed väga teravad ja nendega võib väga kergesti kätte lõigata, milles mul oli juhus samas omaenda nahal veenduda.

Puhata ei saanud me kuigi kaua. Mere kirdeosa hakkas tumenema, oli tulemas tuul „nunela", mis sel aastaajal on väga vinge.

Karpuška nõuandel ei hakanud me ootama, kuni vesi teekannus keema läheb, vaid valasime selle maha ja seadsime sammud paatide poole.

Innocentiuse abajast kuni Kopini pole üle 7 kilomeetri. Selle vahemaa läbisime purjede abil väga kiiresti.

Kaugelt pole Kopi jõe suuet näha — seda maskeerib hästi mets —, ainult lainemurd parril osutab kohale, kus mage vesi merre voolab.

Andrejevi abaja poolt (kui abajaks võib nimetada väikest rannajoone sissekaardumist) näikse Kopi olevat elaniketa.

Mere ääres elavad orotšid ainult suvel kala rännu ajal. Sügisel, külmade tulekuga, lähevad nad jõge pidi ülespoole.[47] Seal on neil talve-elamud, seal tegelevad nad sooblite ja teiste loomade küttimisega.

Videvikus ajas tuul kokku udu ning hakkas jälle vihma tibama. Halb ilm sundis meid kaheks ööpäevaks paigale jääma. Sel ajal tegin kaks väikest retke. Aastaaeg oli heitlik, merest kaugele minna ei olnud soovitav: tuli jälgida ilma, sest paatidel edasiliikumiseks oli vaja kasutada iga tuulevaikuse perioodi. Esimesel päeval hulkusin koos Karpuška ja Tšang-Paoga mööda mereranda. Kopi jõe suudme juures koosnevad rannavallid peenest tuiskliivast, mis hakkab liikuma pisemagi tuule puhul. Seal, kuhu lained ei ulatu, kasvasid jämedad tarnad ja roosipõõsad, kõrgemal madalakasvulised lehised. Nende varjus seisab kaks tulpa hieroglüüfidega. Need on võõrsil surnud jaapani kalurite hauad. Inetult kängunud puud, lehtede varisemine, kuivav rohi ja sombune vihmaga ähvardav taevas sisendasid nukraid mõtteid.

Me ei hakanud siin peatuma ja läksime välja otse lainemurru uhetjoomele.

Esimene, mis mulle silma torkas, olid arvukad karpide poolmed. Väikesed vähilaadsed loomad olid nad limuseist puhastanud ning tuul, päike ja vihm vaevaks võtnud plee-

gitada. Sisemine, pärlmutrikiht oli hästi säilinud, kuid väline, sarvkiht hakkas kestendama. Nende karpidega segamini leidus suure kammkarbi poolmeid, mis olid väikese taldriku suurused. Nende seas tuli ette teise kammkarbi kaanekesi, pisemaid, kuid õrnroosa värvusega. Ühes kohas leidis Tšang-Pao kaks karpi, mis vene lihtrahva keeles on tuntud merinappade nime all; need olid valkjashalli-roheka värvusega ja väljastpoolt väikesi vetikaid täis kasvanud. Samas kaldakehvlil vedeles ajupuid, mis jõgi oli merre kandnud ja lained kaldale tagasi paisanud. Mõned puutükid lebasid vabalt maapinnal, teised olid kaetud liivast ja mererohust koosneva uhteprahiga.

Üks puutükk äratas meie üldist tähelepanu. Selles oli rohkem auke kui puitu. Tundsin ära laevaoherdi ažuurse töö. See oli ilus ja originaalne asjake, väärt selleks, et muuseumi paigutada.

Ajupuude seas leidus ka vaalaluid: suuri lõualuid, roideid ja massiivseid selgroolülisid kaaluga 15—16 kilogrammi igaüks. Tšang-Pao võttis ühe neist tükkidest kätte. Kähku astus Karpuška tema juurde ja hakkas paluma, et liival lamavaid luid ei puudutataks. Taipamata, milles asi seisab, viskas hiinlane roide kõrvale. Kärmesti tõstis orotš selle üles ja asetas hoolitsevalt endisele kohale, andes talle püüdlikult sellesama asendi, mis tal varem oli.

„Mispärast ei tohi vaalaluid puudutada?" küsisin orotšilt.

„Nendega ei tohi mängida," vastas Karpuška, „ei tohi isegi puudutada, sest muidu meri vihastab. Ta märatseb kaua, ja kui mitte praegu, siis hiljem tingimata karistab süüdlast."

Tšang-Pao läks kõrvale ja istus kivile. Tema näoilme järgi mõistsin, et ta pole rahul, ja mul kulus palju vaeva, enne kui suutsin teda veenda, et ta Karpuška peale ei pahandaks.

Tagasiteel kaldus jutt kohutavatele meretormidele, mida põhjahiinlased „dafõngideks" ja lõunahiinlased „taifungideks" nimetavad. Harilikult saavad nad alguse Lõuna-Hiina merel, liiguvad kõverat mööda üle lõunapoolsete Jaapani saarte, mõnikord hõlmavad Korea ja Vladivostoki ning ulatuvad harukorril ka Sahhalini saareni ja Ohhoota merre. Need tormid on kohutavad: nad purustavad linnu, uputavad laevu ja nendega käivad alati kaasas inimohvrid.

Nende tormide põhjuseks polevat hiinlaste arvates sugugi vaalad, vaid kilpkonnad. Kilpkonni olevat väikesi ja suuri. Esimesed elavat kakssada-kolmsada aastat ja kutsuvat esile ainult halva ilma, teised elavat tuhandeid aastaid ja olevat tormide põhjustajaiks. Kusagil lõunas elutsevat hiiglakilpkonn, keda peetakse enam kui sada tuhat aastat vanaks. Just tema kutsuvatki esile taifungid. Seepärast ei tohtivatki kilpkonnaga mängida ega teda seljale keerata. Inimesed olevat märganud, et iga kord, kui keegi lubanud endale familiaarset suhtumist kilpkonnadesse, tulnud tingimata torm ja süüdlane saanud nii või teisiti karistada.

Õhtuks paisus tuul tormiks. Taevas kattus jälle pilvedega ja hakkas sadama vihma. Karpuška jurta oli ehitatud küllalt kindlalt ja ei lasknud kusagilt läbi.

Väljas ulus torm, vihma tuli nähtavasti hooti ja see peksis vastu primitiivse elamu seinu. Oleksin tahtnud veel küsitleda Karpuškat tee kohta piki mereranda, kuid ta heitis vara magama ning tema eeskuju järgisid ka mu kaaslased.

Koidik tabas mind juba ärkvel. Kuusirp oli kahanemas. Kõik väikesed tähed kustusid kiirustades, nagu kardaksid nad, et päikesekiired võivad neid veel taevavõlvil tabada. Maa peale langes külm kaste, mis vihmana niisutas koltunud rohtu, varisenud lehti, kive ja ajupuid mererannal.

Minu kaaslased magasid veel seda magusat hommikust und, mis on alati eriti sügav ja millest ei taheta kuidagi lahkuda. Tuli oli juba ammu kustunud. Magajad liibusid üksteise ligi ja mähkusid tihedamini vaipadesse. Idakaare serval ilmus nähtavale purpurpunane koiduviirg, mis üha laienes, nagu oleks kauge tulekahju kuma pilvedel peegeldunud.

Esimesed elusolendid, keda nägin, olid niglaspardid. Nad sagisid kalda juures vees, sukeldusid alatasa ja püüdsid midagi jõe põhjast. Voolujoomes helkis kala. Kaugelt kuivanud lehiselt tõusis lendu merikotkas. Laotanud oma võimsad tiivad laiali, lendas ta saagi otsingul aeglaselt jõe kohal. Kusagilt ilmus jõgivästrik. Ta hüppas kivilt kivile ja vibutas kogu aeg oma pikka saba.

Esimesena ärkas jurtas Karpuška. Raputanud oma halatilt lõkkest lennanud tuha, pani ta kiiresti jalad kinni ja hakkas külmast kössi tõmbudes püüdlikult süsi hõõgvele puhuma ning puid lõkkesse panema. Kohe tekkis suits ja

seejärel ka tuli. Orotš riputas teekannu lõkke kohale ja hakkas äratama minu kaaslasi. Pardid, kuulnud kära ja märganud inimesi, lakkasid sukeldumast. Nad ujusid tagasi vaadates kiiresti teisele poole jõge ning hakkasid seal jälle endiselt sukelduma, kuid mitte enam nii muretult kui varem. Veepinnale tõusnud, raputasid nad end iga kord ja piilusid rahutult ringi.

Ka teistes jurtades algas liikumine. Suitsuavadest katustes kerkis suitsu. Naabruses asuva latt-telgi kõrval puhastas kükitav orotši naine aerul kala. Kaks noort koera, kikkis kõrvadega pea külje peale viltu kallutatud, istusid tema vastas, jälgisid tähelepanelikult tema käte liigutusi ja haarasid osavasti lennult neile visatud palad.

Pärast teejoomist hakkasime paate lastima.

Kaugemale Karpuška meiega kaasa ei sõitnud, vaid saatis enda asemel orotš Savuška — umbes kolmekümne viie aastase, vaikiva ning tasase mehe.

Kui päike tõusis, olime Kopi jõest juba kaugel. Kaldale lähenemata andis Savuška meestele lühikese puhkuse. Lai tuuletu lainetus kiigutas vaevalt märgatavalt vaikset ookeanipinda, hällitades niisama tasa ühe koha peal ülesalla meie paate.

Laskurid ja kasakad tegid suitsu ja hakkasid istmeid ümber asetama, laadungit sobivamalt paigutama ja aere vahetama.

Äsja tõusnud päikese kiirtest valgustatud rannik oli väga kaunis. Kopi jõe suudme ja Sandoma neeme vahel paikneb kõrge savikiltadest koosnev kaljune kallas. Kilomeetri poolteise pikkusel vahemaal viimase taga ulatub merre teist tüüpi kallas — tasane, kahe magedaveelise järvega, millest põhjapoolne on suurem kui lõunapoolne. Kallas lõpeb Liivaneemega ja teeb seejärel käänaku edelasse. Veel üks väike geograafiline üksikasi: otsekohe neeme taga, vasakul pool Tšalgiensa jõe suuet, ulatuvad päevavalgele põleva väävli vahekihid.

Siin-seal kalda juures püsis veel udu — see haihtus ja peitus mägedevahelistesse sälkudesse.

Savuška ei osutanud looduse ilule tähelepanu. Ta oli sellega juba ammu harjunud. Teda huvitas hoopis teine nähtus — tume vöönd silmapiiril — see tähistas tuult ja lainetust.

Keskpäeva paiku möödusime Aku neemest. Järgmise, Rukkimaarjapäeva neemeni — meie tänase reisi lõpp-

punktini — polnud palju maad, kuid tuli siiski kiirustada. Tume vöönd võttis enda alla üha rohkem ja rohkem ruumi.

Sõudjad surusid aerudele ja paadid liikusid kiiremini. Poole tunni pärast puhatas tuul kergelt näkku, paadi nina hakkas vees sumama ja samal hetkel kerkisid külgedelt lained. Vastutuul tugevnes ja sõudmine läks raskemaks. Varsti ehtisid lained end valgete harjadega ja hakkasid vett paati paiskama. Seal oligi Rukkimaarjapäeva neem. Veel kakssada sammu, ja me oleme väljaspool hädaohtu. Mehed panid kogu oma jõu mängu, et see väike vahemaa kiiremini läbida. Kaldalt tagasi veerevad ja merelt tulevad lained põrkasid kokku ja tekitasid lühilainetuse.

Heitsin pilgu Savuškale, kuid tema näolt ei saanud lugeda ei rahutust ega muret. Lõpuks jõudsime neeme kohale ja äkki ilmus meie silmade ette hämmastav vaatepilt.

Päris kalda juures oli suur purustatud aurik. Veel mõned hetked, veel mõned aerulöögid, ja paadid jõudsid „Hedvingi" nime kandva hukkunud laeva juurde ning jäid tuulealusest küljest tema varju.

Aurik seisis ninaga kirdesse, kalda suhtes veidi nurga all. Tema kaitse all maabusime rahulikult kaldal.

„Hedving" purunes aastat viisteist tagasi. See oli norra aurik, mis sooritas oma esimest reisi ja oli äsja saabunud Kaug-Ida vetesse. Prahitud kaubandusfirma „Tšurin ja Kompanii" poolt, oli ta mitmekesise lastiga teel Vladivostokist Nikolajevski linna. Tiheda udu ajal tuulise ilmaga eksis ta teelt ja jooksis Rukkimaarjapäeva neeme juures kaldale. Katsed laeva kividelt vabastada ei andnud tulemusi. Sellest ajast peale jäigi ta kohta, kus teda avarii tabas.

Kuni me „Hedvingit" vaatlesime, jõudis keegi laskureist keeta lõuna. See kulus nagu marjaks ära, sest tundsime nälga ja sõime isuga putru, seejärel aga hakkasime teed keetma. Päev juhtus olema harukordselt soe. Päikesekiirtest soojendatud maa kiirgas soojust niivõrd tugevasti, et isegi vahetust lähedusest võis näha, kuidas kuum õhk kivide kohal virvendas. Minu kaaslased püüdsid, kuhu said, varju pugeda: kes ronis roosipõõsasse, kes puges kivide taha peitu, Vihrov aga seadis end sisse auriku korstna taga. Üksnes Marunitš ei suutnud endale kaua kohta leida. Ta luusis mööda kallast, võttis kord siin, kord

seal istet ja otsustas lõpuks otse korstnasse ronida. Seal heitis ta külili ja valmistus kruusi käes hoides teed jooma.

Siis juhtus sündmus, mis tekitas laskureis kogu päevaks lõbusa tuju. Tuli see nüüd sellest, et Vihrov korstnat tõukas, või kõigutas Marunitš ise seda ettevaatamatu liigutusega, kuid äkki tegi korsten oma pikitelje ümber pöörde ja hakkas siis mööda lainemurru uhetjoome veerema, algul tasa, seejärel aga üha kiiremini. Ta hüples kolisedes kividel; tema kummastki otsast ilmusid roostese tolmu pilved. Kui korsten mereni jõudis, põrkas ta kokku murdlainega, mis kattis ta piiskade ja vahuga.

Samal hetkel ronis Marunitš korstnast välja. Kõrvulukustav naerupahvatus võttis vastu tema ilmumise. Oleks pidanud nägema tema märgi rõivaid ja ehmunud nägu, mis olid roostega üleni määrdunud. Tema hämmeldunud pilgust oli näha, et ta ei suutnud ise endale aru anda, mis juhtus ja kuidas ta vette sattus. Vihaselt vaatas Marunitš auriku korstna poole ja tõukas seda jalaga, kuid samal hetkel virutas teine, tugevam laine korstna lainemurru uhetjoomele tagasi. Marunitš ehmus ja jooksis eemale. Ta ei teadnud, et tema nägu on roostega määrdunud, ja vaikis vihaselt. Seejärel võttis ta riidest lahti, loputas oma rõivaid magedas vees ja laotas need veerkividele kuivama. Õhtul meenutasime selle seikluse üksikasju ja nöökasime Marunitšit.

Rukkimaarjapäeva neeme juures on väike tümade ja soiste kallastega järveke. Orotšid kutsuvad seda Akuks. Selle merest kitsa maasäärega eraldatud järve ümbermõõt ei ületa üht kilomeetrit. Tema kaugemasse soppi suubub kaks väikest jõekest.

Järves on ketasid ja kundžasid; merelindude rohkus ning mereloomade, sooblite ja põtrade küttimine meelitavad siia ammust ajast orotšeid Hadi jõe äärest.

Akul kohtasime üht orotši perekonda. Nad olid samuti hiljuti Kopilt siia tulnud ja elasid telgis. Kui selgus, et meil edasi sõita ei õnnestu, kutsusin Savuška ja läksin koos temaga orotši elamu juurde. Kettipandud koerad võtsid meid vihase haukumisega vastu. Telgist jooksis kiirustades välja inimene. See oli elatanud, täishabemega mees. Tundnud Savuška ära, käratas ta koerte peale, tõstis telgisiilu üles ja palus meid sisse astuda. Laskusin kummargile ja astusin sisse.

Telgi keskel põles tuli. Suits, mis ei jõudnud läbi katuses oleva avause välja tungida, pani silmad kipitama ja sundis mind maha heitma. Oksliku kepi otsa rippu pandud pajas kees kala. Kogu orotš Ignati (nii kutsuti meie uut tuttavat) perekond koosnes temast endast, pojast ja kahest naisterahvast, kellest üks oli tema naine, teine minia. Viimasel oli süles väike inetu peaga jaapani tõugu koerake. See raevutses, haukus, lõrises ja püüdis hammastega minu riietest kinni haarata. Savuškalt sain teada, et Rukkimaarjapäeva neem on orotšite asumisala lõunapiiriks mererannikul ja et kaugemal lõunas elavad kjakad, kes end ise „udeheedeks" nimetavad.

Sel ajal tulid laskurid ja hakkasid nuruma, et ma lubaksin neil jahile minna. Jõele ei soovitanud orotš Ignati neil minna, sest tal olid seal üles seatud iselaskjad karude jaoks, kes käivad igal ööl järvel oma maiusrooga „snenkat" (surnud kala) maitsmas. Siis otsustasid laskurid lindudele jahti pidada. Järvel oli kaks pardiparve. Linnud lendasid kogu aeg ühest kohast teise. Kord läksid nad nii kaugele, et näis, nagu ei pöörduks nad üldse tagasi, kord ilmusid nad äkki täiesti ootamatult uuesti kusagilt külje pealt ja laskusid kõik korraga käratsedes veepinnale. See erutas laskureid. Nad võtsid orotšitelt paadi ja sõitsid jahile, kuid pardid ei lasknud neid ligidale. Vaevalt lähenes paat neile püssilasu kaugusele, kui nad kõik korraga õhku tõusid, eemale lendasid ja vastaskalda juures uuesti veepinnale laskusid. Jahimehed tühjendasid oma laengud õhku, ja mida rohkem nad kibelesid, seda vähem võimalusi oli eduks.

Ometi sai üks partidest haavata. Ta tõusis korraks õhku ja tahtis mere poole lennata, kuid pidi kohe jälle veepinnale laskuma. Jätnud ülejäänud parve sinnapaika, jälgisid laskurid haavatud lindu; siis hakkas part sukelduma. Kes teab, kui kaua see kergelt haavatud linnu tagaajamine oleks kestnud, kui Ignati täbarast olukorrast välja poleks aidanud. Pannud tähele, kuhu part ujub, haaras ta ahingu ja jooksis läbi põõsaste nõva äärde. Niipea kui part sukeldus, liikus ta edasi, niipea kui lind veepinnale tõusis, langes ta ühele põlvele, ootas ega liigutanud end. Haavatud lind suundus nõvasse, lootes merele välja jõuda. Just siin ootaski teda Ignati. Märganud vaenlast, sukeldus part viimast korda ja ujus kiiresti pärivoolu. Ülalt järsult kaldalt oli läbi puhta, läbipaistva vee hästi näha, kuidas ta, kael

õieli, tiivad piki keha surutud, püüdis ohtlikust kohast kiiresti mööda vilksata. Ta mõtles, et vee all õnnestub tal inimesele nähtamatuks jääda. Sel hetkel tõstis orotš ahingu ja heitis selle jõuga vette. Nõva pinnal lõid kihisema väikesed mullid. Mõne hetke pärast tõusis ahing pinnale ja selle teraviku otsas rabeles abitult lind. Minu kaaslastel tuli rahulduda kaladega, liiatigi et neist polnud puudu.

Arvasin, et järgmisel päeval sõidame varakult edasi. Kuid Ignati soovitas päikese tõusu ära oodata. Tundemärgid olid kuidagi ebamäärased: osa pilvi jooksis itta, osa neile vastu, ülejäänud näisid liikumatutena; merel keerles siin-seal tuulepööriseid.

Pole midagi halvemat, kui valmistud ärasõiduks, võtad telgi maha, pakid asjad, ja äkki tuleb sul millegipärast oodata. Aeg venib hämmastavalt pikkamisi. Mu kaaslased väljendasid mitmesuguseid arvamusi ja pärisid orotšitelt kümnendat korda viivituse põhjust. Seepärast võib endale ette kujutada, millise rõõmuga nad teate vastu võtsid, et õhtuks muutub meri vaikseks, kuid et sõita tuleb öösel, sest on teadmata, missugune ilm on homme.

Kella viie paiku pärast lõunat lahkusime Akult. Meri oli võrdlemisi rahulik, ainult lühikesed tuulepuhangud tulid ootamatult kord eest, kord tagant ja takistasid sõudmist. Siin kohtasime esimest korda viigerhülgeid. Tõstnud oma märja läikiva pea veepinnale, jälgisid nad uudishimulikult paate, ujusid taga, sukeldusid ja ilmusid uuesti, mõnikord väga lähedal.

Üks viigerhüljes tõusis veepinnale nii lähedal, et sõudjad pidid peaaegu aeruga tema pead riivama. Ta ehmus tublisti ja sukeldus kärmesti vette. Glegola haaras püssi ja tulistas sinna kohta, kus äsja oli olnud looma pea. Kuul sulpsatas merre ja lõi vee vahule. Kahe-kolme minuti pärast ilmus viigerhüljes uuesti, kuid juba paadist kaugemal. Nõutult vaatas ta meie poole ja näis, nagu ei saaks ta aru, milles asi seisab. Uus lask ja jälle mööda. Sel korral kadus viigerhüljes täiesti. Ta oli aru saanud teda ähvardavast ohust.

Muide, paar sõna sellest loomast. Rannaäärsetes meredes esinev viigerhüljes (orotši keeles „hoota") kaalub täiskasvanult 50 kuni 80 kilogrammi ja on 1,5—2 meetrit pikk.

Noorte viigerhüljeste keha on kaetud tihedate pehmete hõbevalgete karvadega. Pool aastat pärast poja sündimist

ilmub tema naha alla rasv, mis kaitseb teda külma eest. Siis langevad valged karvad ära ja nende asemele kasvavad jämedad karedad harvad karvad.

Harilikult elutsevad viigerhülged jõesuudmete juures. Kalu taga ajades tulevad nad suurtesse jõgedesse ja ujuvad neid mööda õige kaugele üles.

Looma keha on kohastunud eluks merevees. Tema kaal on veidi suurem väljatõrjutava vedeliku kaalust, mistõttu ta asub talle omases elemendis just nagu hõljuvas olukorras. Kui viigerhüljes on tapetud merevees, tõuseb ta pinnale, kui tema kopsudes leidub kas või mõningal määralgi õhku. Magedas vees on viigerhüljes tema keha ruumalale vastavast veehulgast raskem ja peab jões ujudes kogu aeg mõnevõrra jõudu tarvitama, et mitte põhja vajuda. Seepärast upubki magedas vees tapetud viigerhüljes alati. Orotšid teavad seda, ja kui neil tuleb viigerhülgele jõe suudme juures jahti pidada, püüavad nad ta madalasse kohta ajada. Tapetud loom tõstetakse põhjast ahinguga üles.

Viigerhüljeste rasv läheb toiduks. Liha söövad orotšid ainult sel juhul, kui muud ei ole. Nahast valmistavad orotšid paunu, šamaanikuubesid, püssikotte jm.

Päikese loojanguks jõudsime Rukkimaarjapäeva neemest kaugele. Lähenes videvik. Atmosfääris tekkis tasakaal. Meri tukastas. Sinaka uduga varjutatud kauged neemed paistsid õhus rippuvat. Näis, nagu oleks taevas kitsa ribana nende ja veepinna vahele tunginud. See refraktsiooninähtus on siin kuival aastaajal üsna harilik.

Laugjas kallas Aku neemest edela poole koosneb madalatest küngastest, mis laskuvad laiade ning laugjate nõlvakutena mere äärde ja lähevad kohati üle isegi tasandikeks. Sellel vahemaal suubub merre rida väikesi jõekesi: Nagatša, Itšatša, Itša, Uo ja Päästejõgi.

Itšast lõunasse ulatub merre samanimeline väike augiitandesiidist neem, Uo ja Päästejõe vahel aga Koobaste neem, mis on saanud oma nimetuse merelainete toimel neeme kaldasse tekkinud koobaste ja hiiglakatelde rohkuse järgi.

Hakkas õhtusse kiskuma. Veele laskusid kaldakaljude pikad varjud. Õhutemperatuur langes kiiresti.

Merelinnud uinuvad samuti vara nagu metsasulisedki. Esimestena rahunesid krüüslid ja niglaspardid. Möödus hetk, ja neid polnud järsku enam näha. Nad olid kalju-

lõhedesse roninud ja ärkavad homme koidu ajal esimestena. Seejärel lakkasid lendamast kormoranid. Puhkamis- ja magamiskohtadeks valisid nad veest üksikult väljaulatuvad kivid ja sellised simsid, kuhu amuuri kärbid ei võinud pääseda. Nendel lindudel on eemalt vaadates kitsa kaelaga kannude välimus. Neid on nii palju, et näib, nagu oleks keegi nendega teadlikult pärjanud rannaäärsed kivid. Samas kormoranide keskel võis märgata ka kajakaid. Oma valge värvuse poolest paistsid nad mustade kormoranide seas selgesti silma. Kormoranid ei puutunud neisse ja nagu ei märganudki üldse võõraste lindude juuresolekut. Ainult piirpääsukesed lendasid häälitsedes kalda juures, ja mida madalamale päike laskus, seda kõrgemale õhku nad tõusid.

Oli üks neid imeilusaid sügisõhtuid, mis rannikurajoonis järgnevad tavaliselt üksteisele mitme päeva kestel. Umbes kella kaheksa paiku õhtul tegime teise peatuse. Hetke pärast lahvatas üles lõbus leek, valgustades korraga inimeste nägusid, koeri ja kaldale tõmmatud paadi nina.

Vaevalt oli teejoomine lõppenud, kui kästi jälle asjad kokku panna. Järsk üleminek valgusest pimedusse pimestab inimesi ja nad astuvad siis käsi ette sirutades ning jalgadega maad kobades, et mitte kivi otsa komistada või vette sattuda.

Varsti hakkasid paadid kaldast eemalduma. Mõnda aega oli kuulda juttu ja omavahel jagatavate aerude kolinat, siis vaikis kõik. Lõkkeasemele jäid ainult punased söed. Kerge tuuleõhk puhus hetkeks leegi lõkendama ja kandis sädemed mere äärde. Paadid kadusid neeme taha ja tuld polnud enam näha.

Savuška ei tahtnud kaldale läheneda, et mitte kivide otsa sattuda, kuid samal ajal ei julgenud ta ka liiga kaugele merele minna, et mitte eksida.

Merekallas öösel! Kaljude tumedad siluetid hämutavad nõrgalt tähistaeva taustal. Rannakaljud, neil kasvavad puud, otse vee ääres mustendavad suured kivid — kõik omandab ühesuguse ebamäärase tumeda värvingu. Pigimust vesi näib sügava kuristikuna. Silmapiir kaob — mõned sammud paadist eemal sulab meri taevaga kokku. Tähed peegelduvad lugematu hulgana vees, kõiguvad, kaovad sügavusse ja otsekui kerkivad uuesti pinnale. Õhus süttivad vaevalt märgatavad pälgud. Sellises miljöös näib kõik saladuslikuna.

Savuška nägu polnud näha. Ta seisis nagu marmorist raidkuju paadi päras, „silmad öisesse pimedusse suunatud", ja näis, nagu ei märkaks ta üldse, mis tema ümber toimub. Aeru käes hoidva orotši kuju ja pimeduses liikuv meestega täidetud paat meenutasid mulle Doré kreeka mütoloogia ainelist pilti, mis kujutab Haronit, kes veab surnuid paadis üle maa-aluse Stüksi jõe.

Selliseil vaikseil öil võib jälgida mere helendamist. Vesi libises aurupilvekestena aerudelt; ka paadi taga venis pikk Linnutee-taoline triip. Neis kohtades, kus vesi keerlema hakkas, muutus helendus intensiivsemaks. Just nagu hiilgavad putukad keerlesid eredad sinised sädemed käsitamatu kiirusega, kustusid ja ilmusid äkki uuesti kusagil eemal, lüües veel suurema jõuga lõkkele.

Kõik olid sellest pildist võlutud, igaühel olid oma mõtted.

Päästejõest lõunasse muutub kallas 12 kilomeetri ulatuses jälle kõrgeks ja koosneb peamiselt amfiboolandesiidist ja peeneteralisest basaltlaavast.

Mäesälke mööda ahelikuharude vahel voolab merre mitu mägioja; suurimat neist kutsutakse Tahhalaks.

Bottši jõgi polnud kaugel. Seal, kus ta merre suubub, kooldub kaldajoon veidi maismaa suunas, ja kui poleks Ristiülendamise neeme, poleks siin üldse mingisugust abajat. See väike silmus kaldajoones kannab Grossevitši abaja nime.

Siin ta siis ongi, see koht, millega on seotud noore topograafi Grossevitši traagiline saatus!

See lugu oli järgmine.[48]

1870. aastal saabusid Irkutski linna, kuhu oli koondatud kogu Ida-Siberi valitsemine, Peterburist kaks äsja koolipingist tulnud topograafi. Üks neist oli Grossevitš. Tuleb endale ette kujutada üheksateistkümne-aastast noormeest, kes esimest korda elus vanematekodust nii kaugele on sõitnud. Irkutski saabumisel sai Grossevitš teada, et kevadel peab ta suunduma Amuurile, minema seejärel Ussuuri jõge mööda üles Hanka järveni ja sealt Vladivostoki valveposti ning ilmuma kuunarile „Vostok", mille komandöriks oli siis tüürimees Babkin. Samuti sai ta teada, et talle on tehtud ülesandeks Jaapani mere ranniku mõõdistamine Udude ja Rukkimaarjapäeva neeme vahel. See rand kanti esimest korda kaardile.

Vaevalt oli päike maa soojaks kütnud ja puud hakanud

lehte minema, kui kõige vajalikuga varustunud noor Grossevitš komandeeringusse läks. Teekonna Vladivostoki valvepostini sooritas ta õnnelikult. Vladivostokis määras sealne ülemus tema käsutusse kaks soldatit kohalikust komandost. Siin sai Grossevitš teada, et piki kallast tuleb tal liikuda jalgsi, kuna kogu tema varustus ja toiduained viiakse kohale paadis, mille ta peab ise hankima.

Tal oli õnne ja ta leidis tõepoolest kellegi kohaliku elaniku juures vana kiilpaadi, mille ta ka küllalt suure raha eest ära ostis. Mees, kes paadi oli müünud, võttis enda peale kohustuse see enne kuunari väljasõitu korda seada ja valmistada aerud ning kõik muu teekonnaks vajalik. Juuni algul hiivas kuunar „Vostok" ankru ja hakkas liikuma piki mereranda. Ühe topograafi, kellel oli samuti kaks soldatit kaasas, pani Babkin maale Rõnda lahes, teise aga — Grossevitši — põhja pool Samarga jõge, Udude neeme juures. Madrused lasksid paadi vette. Grossevitš pani sellesse oma asjad ja läks ka ise peale. Oktoobris pidi Babkin jälle rannikule tulema, mõlemad topograafid kaasa võtma ja Vladivostokki tagasi toimetama.

Esimesed tööpäevad olid Grossevitšile soodsad. Ta liikus küllaltki kiiresti edasi. Kohati kujutas tema mõõdistusala ainult üht joont — seal, kus oli järsk ning kaljune kallas —, ent seal, kus rannikule avanes org, liikus ta mõne kilomeetri võrra oru sisemusse ja pöördus siis uuesti mere äärde tagasi.

Kuid siis puhkes kord torm. Meri hakkas mässama. Halb ilm tabas teda paadis. Tuli kaua otsida mingisugust varjupaika abaja või jõekese näol, kuid ei leidunud ei seda ega teist. Paljude kilomeetrite ulatuses kulges kõrge kaljune kallas. Siis otsustas Grossevitš randuda lainemurru uhetjoomel, sest kauemaks merele jääda polnud enam võimalik. Nüüd andiski end tunda tema kiilpaadi ebaõnnestunud konstruktsioon. Vaevalt olid nad madala vee vööndini jõudnud ja paat riivas korraks kiiluga põhjakive, kui pealetulev laine nad hetke vältel ümber paiskas ja kaldale heitis. Õnneks lõppes kõik hästi, reisijad ei kaotanud midagi, kuid kõik, sealhulgas ka tikud, sai märjaks ja ligunes läbi. Kõigile pingutustele vaatamata ei õnnestunud neil tuld süüdata. Kogu öö istusid nad kaldal ja kannatasid hirmsasti külma käes.

Hommikuks udu hajus ja taevas läks selgeks. Koidu saabumist tervitasid nad samasuguse rõõmuga, nagu tegid

seda tule kaotanud ürginimesed. Kui kõrgele tõusnud päike oli maa soojaks kütnud, võttis Grossevitš endal üleriided seljast ja laotas need kividele kuivama, ise aga jäi üksnes aluspükste ning särgi väele. Tal oli kaasas kolmesaja rubla ümber paberraha. Ka need laotas ta veerkividele, asetades igale rahatähele veel kivikese, et tuul raha merre ei kannaks. Siis heitis ta ise kividele pikali ja vajus kuidagi järsku sügavasse unne. Nähtavasti magas Grossevitš kaua. Ärkas ta näkku piserdavast külmast vihmast. Ta tõusis püsti ja hõikas oma soldateid, kuid tema hüüdele ei vastanud keegi. Samal hetkel märkas ta, et paat, telk ja toiduained on kadunud. Ümberringi polnud ainsatki inimest. Ka raha oli kadunud. Grossevitš sööstis kaldale ja hakkas kisendama, kuid tema hüüetele vastasid vaid kaja rannakaljudes ning lainemurru uhetjoomele kohisedes veerevad lained. Grossevitš pöördus tagasi, et end riidesse panna, ja nägi oma hirmuks, et soldatid olid endaga kaasa viinud kõik tema riided ning isegi jalanõud. Ta mõistis, et on hukkunud, ja varises peaaegu teadvusetult rannale. Vahepeal lähenes videvik ja öö tõotas tulla halb. Õnnetu otsustas kivide vahele peitu pugeda, kuid varsti hakkas tal siin nii külm, et ta otsustas tihedas rohus varju otsida. Koleda öö saatis ta mööda vihma käes ega saanud koiduni silma kinni. Kui täiesti valgeks läks, otsustas ta piki kallast minema hakata. Ent kuhu? Edasi või tagasi? Ebateadlikult, isegi teadmata miks, hakkas ta minema kirdesse, samas suunas, kuhu ta oli läinud mõõdistades. Lainemurru uhetjoomel on isegi hästi rõivastatud inimesel raske liikuda. Järsakute jalamil on rand kaetud teravaservaliste kivirahnudega; kõikjal vedeleb tarna ja okkalisi roosipõõsaid täis kasvanud tuulemurdu; kivide vahel on hulgaliselt karpide tükke, mille otsas võib kergesti jalgu vigastada. Võib endale ette kujutada, millises seisukorras oli Grossevitš juba ühe päevateekonna järel. Esimesel päeval rebenesid särk ja aluspüksid. Ta astus palju pinde jalga ja vigastas rängasti taldu. Hommikuks läksid käed paistesse. Endast jagu saades lohistas ta end piki kallast vaevaliselt edasi ja sõi, mis kätte juhtus: lehtadru rakiseid, väikesi krabisid ja tillukesi limuseid — ranniklasi. Kolmandal päeval, peaaegu alasti, suutis ta vaid hädavaevalt jalgu liigutada, kukkus jõuetusest, tõusis püsti, astus mõne sammu, kukkus jälle ja lebas kaua liikumatult. Lõpuks jõudis ta sinnamaani, et hakkas kaotama teadvust.

Ta ei saanud enam aru, kas see kõik oli unes või ilmsi, kaotas mõtlemisvõime ning igasuguse ettekujutuse ajast ja kohast. Mõnikord valdas teda äkki hirm. Ta hüppas püsti, sööstis karjatades edasi ja jooksis seni, kui jälle jõuetult kividele langes. Grossevitš arvas, et ta on haige, sest nii päeval kui ka öösel piinasid teda luupainajad. Mõte, et see rand saab tema hauaks, ei teinud talle palju muret. Tuleks „see" ainult rutem ning lõpetaks tema vaimsed ja füüsilised kannatused. Ta meenutas ema ja lähedasi sõpru, ning tema pilk muutus pisaraist tuhmiks. Ta lamas maas ja nuttis kaua-kaua, kuni langes minestusse.

Toibus ta sellest, et keegi kergitas tema pead ja valas talle vett suhu. Kui Grossevitš silmad avas, nägi ta enda kõrval mingisuguseid tublisti päevitunud ning imelikult riietatud inimesi. „Metslased", vilksatas tal peas ja ta ehmus. Need olid udeheed. Nad olid paadiga mööda sõitnud ja näinud äkki kividel lebavat inimest. Algul arvasid nad, et see on lainetest kaldale heidetud laip, ja tahtsid mööda sõita, kuid samal hetkel liigutas Grossevitš kätt ja oigas. Udeheed sõudsid kohe kaldale ja hakkasid teda toibutama. Siis andsid nad talle kehakatteks mõne riidehilbu ja aitasid ta paati. Veidi enne videvikku saabusid nad mingisuguse jõe suudmesse ja tassisid ta oma latt-telkideni, hoides teda käe alt kinni.

Grossevitš arvas, et ta on vangis, ega teadnud, kas see tema olukorda halvendab või parandab. Järgmisel päeval imestas ta väga, kui kaks naist hakkasid tema jalgadest pinde välja kiskuma; seejärel sidusid nad tema haavad kinni, asetades neile õhukesi roosiokste laaste. Ta nägi, et teda koheldakse lahkelt ja talle antakse süüa sedasama, mida nad isegi söövad. Lõpuks otsustas ta olukorda uurida ja lonkis oma päästjate teadmata kaldale. Keegi ei pidanud teda kinni, ta tuli jurtasse tagasi ja leidis eest samasuguse vastuvõtu. Veendunud, et ta ei ole vang, sai Grossevitš meelekindluse tagasi ja muutus rõõmsamaks. Vähehaaval hakkasid paranema tema jalad. Jõudis kätte kalapüügi aeg. Udeheed siirdusid jõele ja Grossevitš läks nendega kaasa. Ta aitas neil ketat püüda, tassis paadist kalu, aitas neid puhastada ja lattidele riputada. Naised naersid heasüdamlikult tema oskamatuse üle ja aitasid teda omakorda, kui ta jänni jäi. Grossevitš raius puid, korjas marju ja püüdis oma päästjaid igati aidata. Lõpuks saabus sügis

ja esimene lumi tuli maha. Udeheed läksid sooblijahile ja Grossevitš liitus nendega.

Vahepeal sõitsid kaks soldatit, kes Grossevitši olid saatuse hoolde jätnud, piki merekallast tagasi. Nad olid veendunud, et Grossevitš tingimata hukkub ja metsloomad tema luud laiali kannavad. Nelja päeva pärast sattusid nad salgale, keda juhatas teine topograaf. Viimase küsimusele, kus nende ülem on, vastasid nad, et Grossevitš uppus, ja esitasid tõenduseks tema riided, dokumendid ja isegi väikese osa rahast. Topograaf jättis nad oma salga juurde ja läks pärast tööde lõpetamist kuunaril Vladivostoki valveposti ning sealt Irkutskisse, kus esitas ka raporti kõigest juhtunust.

Aasta lõpul, veidi aega enne tagavaraväkke arvamist, läksid mõlemad soldatid raha pärast tülli ja üks kaebas teise peale. Algas juurdlus. Soldatid tunnistasid üles, et nad jätsid Grossevitši maha, kuid ei osanud öelda, kuhu nimelt. Õnneks oli säilinud kaldajoone mõõdistus, ja oli näha, kus see katkes. Järgmisel kevadel toimetati mõlemad kurjategijad vahi all Vladivostoki linna. Samal kuunaril veeti neid piki rannikut edasi ja kästi näidata kohta, kuhu nad oma ülema maha jätsid. Võib olla, et soldatid näitasidki õige koha kätte, kuid ei põhja ega lõuna pool leitud mingeid Grossevitši jälgi ja ekspeditsioon pöördus midagi saavutamata Vladivostokki tagasi. Soldatid mõisteti sunnitööle, Grossevitš aga kustutati topograafide nimestikust kui teadmata kadunu. Ei ülemustel ega omastel, ei tuttavatel ega kellelgi teisel olnud kahtlust, et ta on hukkunud.

Möödus aasta. Grossevitš harjus täiesti udeheedega, hakkas mõistma nende keelt, aitas neid nende töödes ega tundnud end enam päevavargana. Ta nägi, et need inimesed elavad rahulikult ja vaikselt ega tülitse omavahel. Teda hämmastas see patriarhaalne sugukondlik kord, kus kõik hoolitsesid lese ja tema laste nagu omaste eest. Korduvalt nägi ta vanameeste koosolekuid, kus need rahulikult ja kannatlikult kuulasid noorukite repliike. Ta nägi, et noored kuulasid samal ajal vanameeste nõuandeid. Tema suguvennad olid taotlenud tema surma ja jätnud ta saatuse hoolde, kuna need inimesed päästsid ta, ravisid ta terveks ja andsid talle riided selga. Ta otsustas mitte kunagi enam omade juurde tagasi pöörduda, vaid jääda alatiseks udeheede hulka.

Vahepeal levisid hiinlastest karusnaha-ülesostjate kaudu kuuldused, et Bottši jõe ääres elab udeheede juures keegi venelane. Need kuuldused jõudsid Vladivostokki ja ulatusid siis ka Irkutskisse, seal aga arvati, et see pole keegi muu kui Grossevitš ja et ta on udeheede juures vangis.

Kevadel, kui lumi oli sulanud ja jõed jääst vabanesid, korraldati teine ekspeditsioon samal kuunaril „Vostok". Ent kui kuunar Ristiülendamise neemele lähenes, märkas seda üks udehee. Ta jooksis Bottši äärde ja teatas suguvendadele: „Lotsaa gunõ" (s. o. „venelased tulevad"). Udeheed jätsid oma jurtad maha ja põgenesid mägedesse. Koos nendega põgenes ka Grossevitš. Dessandi ülem leidis eest tühjad telgid ning järeldas, et udeheed olid Grossevitši endaga kaasa viinud. Siis korraldas kuunar demonstratsiooni. Ta tegi, nagu lahkuks ta hoopis, tegelikult aga purjetas ühe neeme taha peitu, ja kui täiesti pimedaks läks, saatis kaldale relvastatud komando. Madrused liikusid mõne kilomeetri edasi ja tungisid koidu eel udeheede jurtakülale kallale. Kui Grossevitš nägi, et madrused vahistavad udeheesid, astus ta nende eest välja ja katsus vastupanu osutada. Siis areteeriti ka tema.

Ekspeditsioon pöördus koos Grossevitši ja kahe vangiga laevale tagasi. Nad toimetati Vladivostokki, kus udeheesid kuni uurimise lõpetamiseni vahi all peeti. Üks neist sai varsti õitsva tiisikuse ja suri vanglas, teine lasti vabaks, kuid ei saanud pika aja vältel Vladivostokist välja sõita. Ka tema haigestus ja sattus Bottši jõe äärde alles veidi aega enne oma surma. Grossevitš anti kohtu alla ja saadeti Irkutskisse, kust ta pärast juurdlust toimetati tema vaimse seisukorra väljaselgitamiseks Nikolajevski sõjaväe-hospidali. Seal peeti teda ligi aasta ja tunnistati siis vaimuhaigeks, mis vabastas ta kohtu alt. Seejärel ta paranes ja hakkas uuesti taotlema, et teda Ida-Siberisse teenistusse võetaks. Määramine toimus. Niipea kui ta Vladivostokki saabus, hakkas ta kohe juhust otsima, et sõita Bottši äärde ja külastada oma sõpru udeheesid. Kuna ta teenistuskohuste täitmisel ei võinud sinna pääseda, võttis ta puhkuse ja asus teele kuunaril „Storož", mille komandöriks oli kapten Gek. Kohale jõudnud, kiirustas ta kaldale. Siin oli rada, siin jõeke, kus nad kala olid püüdnud. Ta jooksis mööda põõsastevahelist teerada edasi. Tema silmade ees avanes kurb vaatepilt. Jurtakülast

olid järele jäänud ainult varemed. Kõik inimesed, täiskasvanud ja väikesed lapsed, olid hukkunud mingisuguse linnast toodud taudi kätte. Keegi polnud pääsenud. Siin-seal vedeles inimluid ja majapidamisesemeid, millest rohi oli jõudnud juba üle kasvada. Murest murtuna pöördus ta tagasi Vladivostokki, kus sattus uuesti haiglasse.

Bottši udeheed surid välja, kuid nende naabrite seas Kopi ja Samarga ääres liikusid veel kaua jutud sellest, kuidas „omo lotsaa" (üks venelane) udeheede juurde sattunud ja kuidas tema pärast kogu jurtaküla otsa saanud.

Möödus üle viiekümne aasta. Grossevitš suri Habarovski linnas 1917. aastal, ent abajas, kuhu Bottši jõgi suubub, on tänapäevani säilitanud tema nime.

Süvenesin mälestustesse ja minu vaimusilma ette tõusis vanamees Grossevitši küürus, vurrude ja habemeta, lühikeste hallide juustega kuju.

Tulin tema juurde teateid saama mereranniku kohta, mida kavatsesin oma teekonna ajal külastada.

Ta tõi välja kaardi ja hakkas selle järgi iga neeme ja iga abajat eraldi kirjeldama. Kui ta Bottši jõeni jõudis, tõstis ta äkki käed üles, sulges seejärel silmad ja laskis pea lauale vajuda.

Kuulsin kramplikke nuukseid, hakkasin teda rahustama ja püüdsin juttu teisele teemale üle viia.

Olin nii neisse mälestustesse süvenenud, et ei märganud isegi seda, kuidas aeg möödus.

Meie paat seisis liikumatult. Sõudjad olid aerud veest välja tõmmanud ja puhkasid. Hetk hiljem lähenes meile teine paat.

Laskurid hakkasid suitsetama ja ringi vaatama.

„Mis asi see seal on?"

Vaatasin osutatud suunas ja nägin vees mingisugust musta eset. See liikus pisut edasi, tegi spiraalseid ringe ja pöördus siis uuesti endisse kohta tagasi.

„Mis see võiks küll olla?" küsisin Savuškalt.

„Nissaa ugda (väike paat)," vastas ta ükskõikselt.

Tõepoolest, umbes kahekümne minuti pärast võis selgesti näha omorotškat ja selles istuvat meest. Varsti jõudsime temaga kohakuti. See oli musta habemega orotš. Ta istus paadis, jalad enda alla tõmmatud, ja katsus pika ahinguga mere põhja. Savuška hüüdis teda. Mees vastas talle lühikese lausega, mida ma ei mõistnud.

„Mis ta teeb?" küsisin Savuškalt.

„Otsib viigerhüljest," vastas viimane ja osutas suurele verisele laigule veepinnal.

„Bi! bi! bi! bi!" hüüdis meie uus tuttav, püüdes hoida paati ahingu läheduses, millega kobades ta oli leidnud surnud looma.

Savuška läks talle appi. Mõne minuti pärast oli viigerhüljes veest välja tõstetud. Tema pea oli kuulist läbi lastud.

Tegin jahimehele ettepaneku sõita koos meiega. Ta nõustus otsekohe. Tal oli üks kahe labaga aer. Oskuslikult juhtis orotš omorotškat. Ta ajas meiega juttu, kuid jälgis ise samal ajal teraselt laineid, et need ei tabaks teda tuulepoolsest küljest. Teda hüüti Vandagaks.

Lõpuks lähenesime jõele. Valge vaht tähistas parri, kohta, kus mage vesi segunes mereveega. Orotš oma paadis pöördus kalda poole veidi enne suudmesse jõudmist. Tabanud rahuliku hetke, hakkas ta kiiresti aerutama ja paiskus koos vahuga silmapilkselt rannaliivale. Sel hetkel, kui tagasivoolav vesi tema paati tagasi tahtis kanda, hüppas ta paadist välja, haaras oma kerge laevukese ninaosast kinni ja tiris paadi kaugemale veest välja. Kõik see sooritati hämmastavalt ruttu. Kogenemata inimene oleks lõhkunud omorotška, uputanud püssi ja saanud tingimata nagu kord ja kohus supelda.

Nüüd tuli meie kord. Mõningate raskustega ületasime lainemurru, võtsime, tõsi küll, ühe servaga pisut vett sisse, kuid jõudsime siiski jõkke.

Bottši oli meie esimeseks toitlustusbaasiks, kuhu olid maha pandud toiduainete tagavarad, mis T. A. Nikolajev aurikul kohale oli toonud. Vastavalt kokkuleppele lubasin siin ära lasta Savuška ja võtta teise teejuhi. Seepärast oli määratud päevane peatus.

Läksin lähemal asuvale sopkale, et ülalt ümbrusele pilku heita.

Bottši jõgi (orotši keeles Ikki) on umbes 70 kilomeetrit pikk ja suubub merre 47°58′ põhjalaiusel ja 139°32′ idapikkusel Greenwichist. Grossevitši abaja loodeserva moodustab väike Tšaari sopka, kust ma oma vaatlusi teostasingi, kagu poolt aga piirab abajat Ristiülendamise neem.

Bottši voogudega liitub alamjooksul paremalt poolt kaks lisajõge — Massajevu ja Ihhe. Jõgi ise jaguneb siin kahte harru, mis moodustavad kitsa, 4 kilomeetri pikkuse saare.

Jõge pidi on pärismaalaste paadiga võimalik ülespoole liikuda kuus päevateekonda, edasi tuleb veelahkmeni jõudmiseks minna veel üks päev jalgsi. Bottši keskjooksu alal, kolme päevateekonna kaugusel suudmest, on soe mineraalveeallikas, mille temperatuur on 28,6 kraadi Celsiuse järgi.

Bottši jõelt lähtuvaid talveteid on kaks: Kopi jõele ja Samarga jõele. Esimene kulgeb mööda väikest Muka jõge üle mäekuru Teptõ jõele (Kopi lisajõgi). Merekallast mööda keegi ei liigu, sest maakoht on siin elaniketa ja äärmiselt ebatasane: kord tuleb mitu korda mäkke tõusta, kord jälle alla laskuda, mis tublisti väsitab. Teine Bottši jõelt lähtuv tee kulgeb tema parempoolset ülemist lisajõge Dulingjat mööda Issimile (Samarga ülemine vasakpoolne lisajõgi). Kummakski teekonnaks kulub 3—4 päeva aega, sõltuvalt koerte hulgast ja tee seisukorrast.

1908. aastal oli Bottši kaldal 6 jurtat, kus elas 46 inimest (15 meest, 11 naist, 12 tüdrukut ja 8 poissi). Kahe aasta pärast asus sinna elama vanausuline Dolganov; tema eeskujule järgnesid teised vanausulised. Nii tekkis küla, mis on säilitanud nime Grossevitši. 1927. aastal oli seal kuni 150 mõlemast soost elanikku.

Mäed, mis Bottši jõe oru allpoolset osa ääristavad, on kaetud tiheda okasmetsaga. Need kohad on nähtavasti mongoolia tamme leviku põhjapiiriks, sest see nagu seedermändki esineb siin üpris harva.

Bottši jõe suudme lähedal, esimese nõva taga, elas meie uus tuttav — orotš Vandaga; tema juures olidki hoiul kastid ekspeditsiooni varaga. Kõik orotšid olid läinud sooblijahile. Ainult Vandaga oli kohale jäänud. Ta teadis, et tuleme sügisel, ja otsustas meid ära oodata. See oli keskmist kasvu mees, umbes nelikümmend aastat vana, tiheda musta habemega, mis osutas tema sugulusele Sahhalini põliselanikega. Riietatud oli ta nagu orotšid ikka, kuid kandis udehee soengut.

Vandaga telgis leidus mõningaid jaapani asju. Küsitlusest selgus, et tema vanaisa oli tõepoolest Sahhalinil sündinud. Isa elas üksvahe De Castri lahe ning seejärel Tšuanka abaja ääres, tema ise aga kolis Bottši jõele üle juba noores eas.

Järgmise päeva hommikul ütlesid orotšid mulle, et ühel meie paadil on põhi pragunenud. See tuli korralikult ära parandada ja tihtida. Umbes kella kaheks päeval oli kõik

korras. Savuška asemel tuli meiega kaasa Vandaga oma vennaga.

Küsimusele, kas poleks aeg teele asuda, vangutasid nad eitavalt pead. Tahtsin juba teise ööbimise vastu valmistuma hakata, kui mõlemad orotšid sööstsid äkki kohalt ja jooksid paatide juurde. Nad andsid laskureile käsu paadid kähku vette lasta ja kiiresti oma kohale istuda. Niisugune üleminek mõttelt teole on orotšite juures üpris tavaline: kord lükkavad nad töö määramatuks ajaks edasi, kord hakkavad põhjendamatult kiirustama.

Vandagaga ei hakanud keegi vaidlema. Veerand tundi hiljem liikusime juba mere poole. Sõitnud ümber Risti-ülendamise neeme, võtsid paadid jälle koosi lõuna-edelasse. Siin on rannajoon nõrgalt liigestunud. Neemi on palju, kuid need ei ulatu kuigi kaugele merre. Lainemurru uhetjoom on kaetud ülevalt alla langenud pankadega. Need on nii suured, et nende vahele jäänud lõhedesse võib suur loom vabalt peitu pugeda. Selline kalda purunemine toimub mageda vee toimel. Ülalt 60 kuni 80 meetri kõrguselt väikeste jugadena langevad ojad muutuvad järsakute jalamile jõudmata vihmaks, mida tuul laiali kannab. Esimene neem — Bohhamuoni — koosneb basaltidest neile iseloomuliku lagunemisega sammasteks. Mõned sambad seisavad otse, teised on kõverdunud, kolmandad aga on võtnud hoopis kallaka asendi. Poole tunni pärast jõudsime Afa mägiojani ja Kormorani neemeni (orotši keeles Hoi, mis tähendab „meretaimen").

Kormorani neem õigustab täielikult oma nimetust. Neid linde on siin väga palju. Nende väljaheidetest valendas kogu kalju, nagu oleks see lubjaga kokku määritud. Tüsedad mustjashallid kaurid ja pikakaelalised, sinaka metalse helgiga merikormoranid istusid simssidel kõikjal, kuhu aga jalgu võis toetada. Nad olid valvsad ja hoidusid kehaga ettepoole, valmis esimesel hädaohuhetkel lendu tõusma. Kui jõudsime kalju kohale, istusid kormoranid paigal, ent kui paat neist möödus, sööstsid nad äkki kõik korraga alla ja lendasid merele.

Esimesel oktoobril jõudsime väikese mägijõekese Kolmani, mis saab alguse lubi-liivakivist ja mingisugustest vanadest, tugevasti muundunud settekivimitest koosnevailt kõrgendikelt. Kormorani kaljust lõuna pool ulatub välja terav Sjaduoni neem; viimase taga asetsevad ühel joonel neli rusukalletega kaetud koonilist sopkat. Jaštšu

ja Kolma jõekese vahel joonistub kallas madala, piki rõhtsihitelge uhutud mäeseljandikuna.

Kolma jõgi on samuti väike, suurem osa tema veest immitseb rannaveerkivide all.

Kui paadid lähenesid kaldale, ilmus ühe sopka harjale suur loom. Arvasin selle põdra olevat, kuid Vandaga raputas eitavalt pead ja nimetas looma „bogiduks" (põhjapõder). Nähtavasti märkas loom meid, sest ta pistis jooksma ja kadus kiiresti mäeharja taha.

Orotšite sõnade järgi elutseb Ussuurimaal kaks põhjapõdra liiki. Üks on väike, suurte sarvede, tumeda selja, valge kõhu ja tumedate jalgadega. Teine on suurem, pruunikashall, valkjate külgede ja väikeste, vähe harunenud sarvedega. See ongi bogidu; udeheed kutsuvad teda „igdakaks". Esimene elutseb Keisrisadamast põhja, teine lõuna pool ja laskub kuni Bottši jõeni. See põder ei karda lumehangi. Ta tallab sisse head teed, mida kasutavad ka teised loomad. Bottšile tuleb põhjapõder ainult hilissügisel ja talvel, ent kevadel, niipea kui lumi sulama hakkab, läheb ta põhja poole. Siinne põhjapõder on kõrgmäestiku loom. Toiduotsinguil ronib ta kõrgetele mägedele. Kuumadel päevadel püsib ta otse jõgede lähteil, kus on alati niiske ning jahe. Ta toitub põdrasamblikust, aga ka pohlalehtedest. Põhjapõder liigub enamasti üksinda ja ei kogune kunagi karja. Orotšid ei pea talle jahti, kuid tulistavad, kui loom juhuslikult püssi ette satub. Tapavad nad teda naha saamiseks, liha visatakse harilikult ära, sest see lõhnab millegi järele. Tuleb märkida, et toidu suhtes on orotšid väga nõudlikud. Paljud neist põlgavad veiseliha, see-eest aga söövad naudinguga mägra-, kassikaku- ja saarmaliha.

Sel korral oli bivakk ebaõnnestunult üles löödud. Mandrilt puhus lõikav, külm tuul ja ajas suitsu telki. Ma ei maganud kogu öö ja ootasin kannatamatult koitu. Lõpuks hakkas õine pimedus hõrenema. Tõmbasin kiiresti riided selga ja väljusin telgist. Mereveest tõusis auru, nagu oleks seda alt soojendatud. Ümberringi oli vaikne. Algas koit, idataevas värvus veripunaseks.

Täna oli meil hea juhus vaadelda deformeerunud päikest. Algul kerkis veest ainult tema serv, purpurpunane ja tugevasti välja venitatud. Tõusnud silmapiiri kohale, võttis ta ümardatud nurkadega nelinurga kuju. Seejärel hakkas ta alumine osa ahenema, päike ise aga omandas

ellipsi kuju, muutudes seetõttu seenetaoliseks. Selle seene jalg, algul lühike ning jäme, muutus kord-korralt peenemaks, jala all aga ilmus samaaegselt nähtavale lühike helekuldne triip. Nüüd hakkas päike sarnanema pitsatiga. Veel hetk ja pitsati käepide rebenes lahti ning hakkas ülespoole kerkima. Jalg hakkas samuti vähenema, sulas tervenisti kokku silmapiiril helendava triibuga ja jooksis siis koos viimasega laiuti üha kasvava ereda vöödina vett mööda meile vastu. Kohe seejärel hakkas päikese ellipsoidne kuju muutuma ümmarguseks kettaks. Ühtlasi muutus ilm soojemaks.

Kalda juures püsis veel siin-seal uduräbalaid; nad olid varjulistesse mäesälkudesse peitu pugenud, kuid päikesekiired leidsid nad kõikjalt üles ja hävitasid jäägitult.

Kaugelt paistis kõrge Udude neem. Näis, nagu oleks ta veest eraldunud ja ripuks mere kohal. See neem oli meie teekonna lõpp-punktiks.

Pöördunud tagasi telki, hakkasin äratama oma kaaslasi. Seda teha oli kerge, sest nad külmetasid ja ootasid vaipa mähituna ainult signaali.

Pärast teejoomist lastisid põliselanikud kärmesti paadid. Külm ergutas mehi ja sundis neid aerudega energilisemalt töötama. Päikese tõusuga muutus õhk pisut soojemaks.

Kolma jõest alates vahetab kallas edelasuuna lõunasuuna vastu. Rannaäärselt mäeahelikult suundub mere poole hulk harusid. Mäesälgud nende vahel etendasid vee äravoolu teede osa. Nii tekkisid väikesed jõekesed: Kolgi, Bigissi ja Ginugu.

Kolma on umbes 10 kilomeetrit pikk. Teda mööda liigub suurel arvul gorbuušat. Seepärast külastavadki neid paiku meelsasti orotšid Bottši jõelt. Valmistanud siin aastase jukola tagavara, paigutavad nad selle aitadesse ja jätavad sooblijahi alguseni taigasse. Bottšist lõuna pool paiknevad kivimid, mida ma järjekorras kogusin, nii: kõigepealt tuleb andesiitlaava kaltsiidiga, seejärel diabaasne tuff ja kvartsporfüürne tuff, nende järel datsiittuff ja murenenud mulliline laava ning lõpuks basalt.

Peatuse ajal tõusin ühele sopkale, mis oli kaetud peamiselt kuuskedest ja nulgudest koosneva taimestikuga. Päikesepaistelistel kohtadel kasvavad siin tamm, dauuria (must) kask ja harva ka seedermänd. Orgudes on levinud lehised ja valge kask, kuna kivistes kohtades, mere ääres,

kasvavad hulgaliselt roosid ja madalakasvulised maitsetute vesiste marjadega pihlakad.

Kilomeetrit seitse Ginugu jõest kerkib otse mere kaldal kooniline sopka, mis oma välimuselt meenutab suhkrupead. Viimasest paremal on ilus väike juga ja vasakul lai lainemurru vöönd, mis on kaetud kivipankadega. Mõned neist on veerenud merre, moodustades midagi väikese, lainetuse eest kaitstud abaja taolist. Kasutasime seda ja maabusime kaldal. Vandaga käskis paadid veest välja kaugemale veerkividele tõmmata. Siin hakkasime bivakki korraldama.

Väli-meteoroloogiajaama paigale asetades panin tähele, et baromeeter langeb kiiresti. Oli oodata tugevat tormi, mille tunnused ilmnesid juba selgesti. Pilved olid laskunud hoopis madalale ja näisid jooksvat otse veepinna kohal. Silmapiir oli kadunud, meri oli omandanud võidunud-kollaka värvuse, lained vahutasid ja peksid raevukalt vastu kallast, tõstes üles veetolmu. Äkki rebenes ootamatult pilvelinik. Lühikeseks ajaks tuli nähtavale ähmane päikeseketas.

Paari minuti pärast vuhises üle maa tugev tuul. Ühe hetkega rebis ta meie telgi lahti. Mehed sööstsid sellele järele. Samal hetkel sähvas mulle nii valusalt liiva näkku, et katsin silmad käega ja pöörasin selja vastu tuult. Kividelt kaasahaaratud lehtadru rakised, peened raod ja kuivanud lehed — see kõik tormas kuhugi pöörase kiirusega. Mingi kajakas püüdis asjatult lõuna poole lennata. Torm tõstis ta algul üles ja paiskas siis kõrvale. Lind püüdis tagasi lennata, kuid ei suutnud tasakaalu säilitada ja kukkus põõsastesse.

Samal hetkel kostsid hüüded:

„Paadid! Paadid! Hoidke paate!"

Avasin silmad ja nägin, et tuul oli ühe paadi ümber ajanud ja ähvardas seda merre paisata. Tema pardast hoidsid kinni Vandaga ja Tšang-Pao.

„Köied! Ruttu köied! Laduge kive!"

Mehed jooksevad, kukuvad, jooksevad jälle ja püüavad sebida köisi. Lõpuks on paadid kinni seotud ja telk kinni püütud. Sel ajal rullub merelt maa poole ainus suur laine. Möirgega sööstab ta kive täis kuhjatud kaldale. Vesi tungib läbi lõhede ja paiskub suurte fontäänidena üles. Samal ajal varisevad ülalt kivid. Need hüppavad nagu elusad olendid, kihutavad üksteisest mööda ja purunevad vastu

veerkive põrgates pihuks. Nende kukkumiskohtadel moodustuvad nagu plahvatusest tekkinud tolmupilved, mida tuul kõrvale kannab.

Videvikus vaibus torm täiesti. Õhu tasakaal taastus. Tuli meelde deformeerunud päike hommikul.

Suhkrupea juures oli vaja teha astronoomilisi vaatlusi ja välja arvutada kronomeetri käik. Et mitte paati kinni pidada, saatsin selle ette, ise aga jäin mõne kaaslasega maha neid töid teostama. Leppisime kokku, et kohtume kõik Nelma jõe ääres.

Kronomeetri paranduste tegemiseks võtsin päikese absoluutse kõrguse silmapiirilt ja kell üks päeval arvutasin välja koha laiuse.

Seejärel kogusime oma paunad ja hakkasime minema mööda lainemurru uhetjoome.

Rada, mis senini oli kalda äärde hoidunud, pöördus äkki järsult kõrvale ja hakkas mööda üht mäesälku mägedesse tõusma.

Peatusime nõutult. Kuhu minna? Kas püsida lainemurru uhetjoomel või järgida rada? Sel ajal lähenes Vandaga ja ütles, et tuleb minna rada mööda, sest inimesed kasutavad seda. Võtsime tema nõuannet kuulda ja hakkasime vähimagi rahutuseta järsakule ronima. Rada kulges siksakkidena, kuid sellest hoolimata, et see oli väga oskuslikult rajatud, oli tõus mäkke siiski pikk ja väsitav. Ronisime orotšiga rannaäärse seljandiku harjale, kuna minu järel tulevad laskurid jäid pisut tahapoole.

Orotš istus maha, et jalanõusid kohendada, mina aga hakkasin ringi vaatama. Asusime okasmetsas, mis koosnes kuuskedest ja nulgudest. Viimaste hulka oli segunenud lehiseid ja ermani kaski. Mets oli vana, puud peenetüvelised, paljude kuivanud okstega, mis olid tihedalt kaetud habesamblikkude hallide kahludega.

Oli jahe sügispäev. Ülalt okaspuude teravate latvade vahelt paistis sinine pilvitu taevas. Päike saatis alla oma pimestavaid kiiri ja näis tahtvat ellu äratada taimestikku maa peal. Metsas valitses selline sügav vaikus, et iga inimese poolt tekitatud kära tundus pühaduseteotusena. Hüüdsin laskureid, kuid kaja tõi mu hüüde otsekohe tagasi.

Suunasin pilgu juhuslikult oma kaaslasele ja nägin, et ta oli liikumatusse poosi tardunud. Vandagal oli inimese ilme, kes on märganud midagi tähtsat ja rahutukstegevat.

„Mis juhtus?" küsisin temalt ja vaatasin ringi, kuid metsas oli endiselt rahulik. Siis kordasin oma küsimust.

Orotš andis mulle märku, et ma vaikiksin, tõstis seejärel käe ja osutas naabernulule. Ent kuna ma seal ikka midagi ei näinud, siis tuli ta ettevaatlikult minu juurde ja ütles raoga üles samblikule osutades sosinal:

„Tema on elus!"

Kahekordistasin tähelepanu ja märkasin siis, et oma erakordse kerguse ja tundlikkuse tõttu kõige tühisemagi õhuliikumise vastu kerkisid mõned samblikud kord üles, kord laskusid uuesti aeglaselt alla.

„Kuula!" ütles orotš mulle sosinal.

Teritasin kõrvu ja kuulsin, nagu mulle näis, tõepoolest tasaseid, kõrvaga vaevalt tabatavaid helisid, mis sarnanesid jänese summutatud häälitsustega, olles ainult toonilt kõrgemad ja palju nõrgemad. Kust nad tulid? Ülalt, puude otsast, või alt, maa pealt? Metsas võib alati kuulda selliseid hääli kõige mitmekesisemates kombinatsioonides: sosinat, summutatud oiet, sügavat salajast ohet jne.

„Tema räägib," ütles orotš ja osutas jälle samblikule, „ainult inimesed ei saa aru. Ma ei tea, kas on see hea või halb."

Taipasin, et minu vastusest sõltub meie ettevõtte edu, ja ütlesin seepärast, et ilm on meile soodne, et raskem osa teest on juba läbitud ja nüüd jääb üle ainult alustada laskumist orgu.

Minu sõnad näisid teda veenvat. Parajasti sel ajal jõudsid kohale laskurid. Orotš tõusis maast ja hakkas vastu tahtmist edasi minema.

Meie rada kulges mõnda aega mööda seljandikku ning keerles kogu aeg, möödudes langenud puudest kord ühelt, kord teiselt poolt. Mõnikord kaotasime raja hoopis, kuid leidsime siis uuesti sealt, kus oli vähem rohtu.

Läksime vaikides, Vandaga ees, tema järel mina, minu järel laskurid Nozdrin ja Glegola. Äkki lõi üks ees seisvatest vanadest kuuskedest taaruma, hakkas algul aeglaselt, siis üha kiiremini maa poole kalduma ja kukkus ragisedes põiki üle tee.

Meie saatja peatus nagu kinni naelutatud, pöördus siis aeglaselt minu poole ja ütles vastuväiteid mittesalliva tooniga:

„Edasi minna ei või. Tee on kinni!"

Asjatult veensime teda üheskoos. Ta jäi oma otsuse

juurde ja tõi ette järgmised põhjendused: esimene hoiatus tuli samblikelt, ja seda keegi meist ei mõistnud. Nüüd langes kuusk, mida sellistel puhkudel ei tohi ei läbi raiuda ega ka temast mööda minna. Edasi minna tähendavat ilmsesse hädaohtu sattuda. Nozdrin hakkas teda nöökama. Siis sai Vandaga pahaseks ja ütles:

„Teie ise vaadake teed, mina pean tagasi minema!"

Kohe seejärel pöördus ta ümber ja läks kiiresti mööda rada tagasi. Teda kinni pidada oli lootusetu. Mõnda aega vilksatas ta kogu puude vahel, siis laskus rada mäeharja taha. Hetk hiljem kadus Vandaga metsatihnikusse.

Arutanud olukorra läbi, otsustasime teekonda ilma juhita jätkata, kuid oma suureks pahameeleks kaotasime raja hoopis ega suutnud seda teist korda enam leida. Siis võtsime eksimise vältimiseks suuna mere poole, kuid sattusime seal sügavatesse, väga järskude seintega jäärakutesse. Kord oleks Glegola peaaegu alla kukkunud. Õnneks haaras ta vana kuuse juurtest õigeaegselt kinni. Tähendab tuli kaldast sellisesse kaugusesse hoiduda, et läbida jäärakud nende kõige ülemistes osades, ent kuna nad olid erineva suurusega, siis võttis ringiminek palju aega. Õnnetuse tipuks sattusime sellisesse tuulemurdu, kust me ainult hädavaevu välja suutsime tungida, tehes küllaltki suure haagi tagasi. Kaalunud kõik põhjalikult läbi, otsustasime otse mere äärde välja minna ja jätkata teed mööda lainemurru uhetjoome.

Kui me randa välja jõudsime, oli päike juba päris madalal silmapiiri kohal. Õhutemperatuur langes kiiresti. Millegipärast näis meile, et Nelma jõgi asub neeme taga, millel oli kuni suuni vette vajunud inimpea välimus profiilis.

Puhkasime pisut, panime siis oma paunad selga ja hakkasime otse mööda kallast astuma; meist paremat kätt olid kaljused järsakud kõrgusega 300 kuni 400 meetrit ja vasakul meri.

Lainemurru uhetjoom oli täis kuhjatud inimesesuurusi kivirahne. Arvasin, et need kivihunnikud hõlmavad väikest maa-ala ja et järgmise kulissi taga jõuame uuesti välja mereveerkividele.

Tunni aja pärast jõudsime Omoduoni neemeni. Lootus, et näeme selle taga meie bivakki, lisas energiat. Veel paarsada sammu ja me ronisime kaljule. Ees oli ikka sama tühi kallas, samad kivid ning kaugemal veel mingisugune kõrge neem.

Vahepeal hakkas hämarduma. Oli aeg ööbimiseks peatuda. Aga kus? Bivakiks oli vaja puid ja magedat vett, aga siin, keset kive, polnud ei üht ega teist. Suvel, sooja ilmaga, võib öö kuidagi ka ilma tuleta mööda saata, kuid nüüd, hilissügisel, kui vesi kattub hommikuks jääga, oli see soojade rõivasteta ja märgade jalgadega ohtlik. Harilikult võib merekaldal jõgede lähedal alati kuivi ajupuid leida, kuid siin polnud nagu kiuste üldse puid, olid ainult paljad kivid.

Minu kaaslased hakkasid väsima ning mina ise tundsin end ka väga kurnatuna. Proovisime istuda, kuid külm ja niiskus sundisid meid edasi minema.

Tunni aja pärast jõudsime teise kulissini. Selle taga olid jälle kaljud, ikka sama vaevalt märgatav kaldakäär ja ikka sama tühi, kive täis kuhjatud lainemurruvöönd.

Kalda lähedal suurel lamedal kivil istusid mõned kaurid. Linnud olid kogunenud ööbimiseks, ent kuulnud inimeste hääli, pöörasid nad pead meie poole. Nad nägid nüüd halvasti ja muutusid seepärast veelgi valvsamaks. Lõpuks ei pidanud üks kaur vastu. Raskelt tiibu lehvitades tõusis ta õhku. Otsekohe tema järel tõusid lendu ka kõik ülejäänud linnud ja kadusid madalal vee kohal selle neeme poole, mis oli jäänud meie selja taha.

Mida tihedamaks muutus hämarus, seda raskem oli käia. Pimeduses oli võimatu kivi serva praost eristada. Üha sagedamini komistasime ja kukkusime.

Taimestikuta kaldajärsakud kiirgasid ruttu välja kogu soojuse. Seisev vesi loikudes kattus õhukese jääkirmega, märjad vetikad jäätusid ja hakkasid jalgade all krudisema. Ööseks rahunes meri täielikult. Ei vähematki lainetust, ei vähematki lokset kalda juures. Kuulmatute lainetena mähkisid maad surmavaikus ja pimedus. Märkamatult astus öö oma õigustesse. Maa ja meri vajusid sügavasse pimedusse, nii et mõne sammu kauguselt polnud näha enda kõrval sammuvat inimest. Kirkad tähed virvendasid taevas kõigis vikerkaarevärvides, ent meie ronisime ikka veel üle kivide, kobasime neid kätega, roomasime kuhugi, kukkusime, kaotasime üksteist silmist ja ronisime lõpuks pärast uskumatuid pingutusi kõrgele neemele.

Kuid siin sulges kaldatõke täielikult meie tee. Kujutagu lugeja endale ette kitsustikku, mida ühelt poolt piirab meri, eest ja teiselt poolt aga kõrged püstloodis kaljud.

Mis teha? Korraldasin väikese nõupidamise. Meil tuli lahendada küsimus: kas pöörduda tagasi Suhkrupea juurde või püüda vees kahlates kaldatõkkest mööduda ja jätkata siis oma marsruuti?

Meil kõigil valutasid jalad, käed olid kaetud kriimustustega ja põlved ära löödud. Ent kui me teisel pool neeme jälle puid ei leia, kui bivakini on veel hulk maad ja kui meil tuleb kogu öö üle kivide ronida? Me ei pea ju vastu! Väsimus nõuab oma osa, võib hirmsasti külmetada ja kardetavalt haigeks jääda. Teadmatus teisel pool kaldatõket valitsevate tingimuste suhtes ja lootus õnnele otsustasid viimase ettepaneku kasuks. Et riided kuivad hoida, sidusime nad kukla taha turjale.

Kivid rannal olid kergelt jäätunud. Pimeduses polnud näha, kui sügav oli vesi. Kartlikult astusin põlvini vette. Külmast lõi luudesse lõikav valu. Kaljueenditest kinni hoides liikusin aeglaselt ning ettevaatlikult edasi, minu taga tuli Nozdrin ja siis Glegola.

Kaldatõkke jalami juures olid merepõhjas samasugused suured kivid samasuguste teravate servadega, samasugused lõhed ja augud nagu kaldalgi. Tintmust vesi näis hirmuäratavana. Ühes kohas oli sügav lohk. Meil õnnestus sellest mööduda pärast pikaajalist põhja kobamist jalgadega. Sedamööda kuidas me edasi liikusime, muutus üha sügavamaks. Vesi tõusis juba vööst kõrgemale. Veel sammu kümme ja me olime kaldatõkkest möödas. Ees paistsid pimeduses kaks suurt kivi, mis olid nagu teineteise peale pandud, kaugemal üksik terav kaljurahn ja selle taga lame kallas.

Äkki lõi üks kivi, ülemine, võppuma ja langes mürinal vette.

Sellest tekkis suur laine, mis kallas mind kaelani veega üle ning tegi riided märjaks. Selgus, et see oli tohutu merilõvi. Ta magas kivil ning viskus inimeste lähenemisest äratatuna vette. Samal hetkel tundsin jalgade all tasast põhja ja hakkasin kiiresti kalda poole minema. Keha õhetas, kuid märjad rõivad olid kampa külmunud ega lasknud end sirgeks siluda. Värisesin nagu palavikus ja kuulsin pimeduses, kuidas laskurid hambaid lõgistasid. Sel ajal Nozdrin komistas ja kukkus. Kätega maas kobades sattus ta kuivadele peentele ajupuudele.

„Siin on puid," hüüdis ta rõõmsa häälega, „andke ruttu tikke!"

Lugeja mäletab, et kandsin tikke endaga kaasas tõrvatud purgikeses. Mõne minuti pärast seisime suure lõkke ääres ja kuivatasime riideid.

Sel ajal läks Glegola millegipärast pisut kõrvale.

„Tuli!" hüüdis ta pimedusest. „Seal on meie bivakk."

Tõepoolest, üpris lähedal lõuna pool vilkus tuluke nagu väike täht. Otsustades vahemaa järgi, kus me tuld nägime, oli Nimmi jõeni veel 5 kilomeetri ümber. Seepärast otsustasin sinna kohta, kus me puid olime leidnud, paigale jääda. Meri oli siia nii palju ajupuid kokku kuhjanud, et võisime neid hommikuni tahtmist mööda põletada.

Laskurid tegid ühest lõkkest kolm ning asetusid ise keskele nende vahele. Alatasa pildusid nad lõketesse uusi risusületäisi. Leek hüples lõbusalt mööda kuiva rädi ja valgustas inimeste väsinud nägusid, kuivama riputatud riideid, mererohu hunnikuid ja korratult kuhjatud kive.

Nägu kõrvale pööratud, seisid minu kaaslased lõkete juures, kuivatasid kätel pesu ja vahetasid läbielatud teekonnast saadud muljeid.

Meenutasime ja sõimasime Vandagat, kes oli meid raskel hetkel maha jätnud; oma jao sai ka merilõvi, kes oli meie riided märjaks teinud. Magada polnud kusagil. Kogu öö istusime kivide juures ja tukkusime kuni koiduni välja.

Päikesetõusu ootamata panime jalad nagu kord ja kohus kinni ja läksime edasi.

Pimeduses lõi punetama koit. Öösel oli olnud kõva külm. Maapinnal oli kõik härmas. Kividevahelistesse lõhedesse kogunenud vesi oli põhjani läbi jäätunud. Kividega täiskuhjatud mererand paistis veelgi tühjemana.

Tundsid end veel rohkem läbipekstuna ja väsinuna kui eile: pea käis ringi, jalad valutasid, seljas olid pisted. Hommikune külm siiski ergutas meid ja sundis kiiremini liikuma.

Nimmi lähedal nägime muskushirve. Erakordselt järsult allasuunduvat jäärakut mööda laskus ta kalda poole. Muld libises tema jalge all ja varises vihmana alla. Hirve vaadates mõtlesin tahtmatult, kui suurel määral on need loomad kohanenud ega kaota tasakaalu. Ja see kõik toimub kergelt, sundimatult, ilma igasuguse hirmuta; järsakud ja rusukalded mägedes on talle koduseks elemendiks. Kuulnud võõrast kära, jäi muskushirv äraootavas poosis seisma, kuid pöördus siis äkki ringi ja hakkas jõuliste

hüpetega tagasi mäkke tõusma. Jõudnud mäeladvale, peatus ta jälle, vaatas veel kord alla, kisendas kaks korda kriiskavalt ja kadus metsa. Nozdrin pidi peaaegu tulistama, kuid ma peatasin teda. Tõsi küll, meil polnud liha, kuid tapetud muskushirve oleks tulnud seljas kanda, samal ajal kui me ise vaevalt jalgu suutsime järel vedada.

Kella kaheksa paiku hommikul ületasime viimase neeme ja lähenesime Nelma jõele. Jõe vastaskaldal seisis jurta. Selle katuseavast tuli suitsu; jurta kõrval liival lebasid kummulipööratud paadid, kuna otse mere kaldal põles lõke, mis oli tõenäoliselt spetsiaalselt meie jaoks tehtud. Seda me olimegi öösel näinud. Jurtast astus välja mees ja suundus jõe poole. Vasakus käes kandis ta lõpuseidpidi suurt kala ja paremas nuga.

Hüüdsin teda. Mees peatus, vaatas meie poole, viskas siis kala käest ja jooksis jurtasse. Hetk hiljem tulid sealt kaks kohalikku põliselanikku ja tõid meile paadi.

Jurtas oli soe.

Naudinguga tõmbasin teised riided selga, pesin end, jõin teed ja heitsin magama. Kõik öise marsruudi viletsused — külm, suplus merevees, merilõvi, kes oli meid ehmatanud, — see kõik jäi nüüd ainult mälestuseks.

Öösel kattus taevas pilvedega ja hakkas sadama tugevat vihma, hommikuks aga tuli pakane. Vihmana maha langenud vesi jäätus otsekohe. Ajupuud ja kivid mererannas, rohi luhtadel ja kuivanud lehed metsas — kõik kattus jääkoorikuga. Inimesed kogunesid jurtasse ja soojendasid end tule juures. Tuul oli ebaühtlane, hootine. See rebis katuselt koort ja puhus suitsu ruumi tagasi. Minul ja mu kaaslastel hakkasid silmad valutama.

Hommikuks vihm lakkas. Raske pilvelinik rebenes. Elustavad päikesekiired valgustasid jäätunud maad. Mehed olid suitsuses jurtas istumisest tüdinenud; kõik läksid välja ja hakkasid kärarikkalt oma rõõmu väljendama.

„A ta te!" hüüdis üks kohalikest põliselanikest, osutades läände. „Ni bjazi dooni sogdõ uo imana agde bi (s. o. selle jõe ülemjooksul suurtes mägedes sadas palju lund)."

Huvitav nähtus: sel ajal kui taevas ümberringi oli tumesinist värvi, oli ta läänes kahvaturoheline ja näis helendavat. Taipasin. Seal mägedes oli sadanud lund. Lumelt vastupeegelduvad päikesekiired valgustasid taevast.

See lumi Sihhote-Alinil ei sula enam enne kevadet; tema mõjul langeb temperatuur kord-korralt ja ta hõivab üha suuremat ja suuremat maa-ala.

Nelma jõel oli meil jälle päevane peatus. Sel korral olid süüdi paadid. Kuna need olid vanad ja sagedasest kividele tirimisest tugevuse kaotanud, läksid nende lauad lahti ja paadid lekkisid paljudest kohtadest. Põliselanikud hakkasid neid kohe hommikul parandama, mina aga läksin koos Tšang-Paoga jõge mööda üles ekskursioonile.

Nelma on umbes 4 kilomeetrit pikk. Paremalt poolt suubub temasse kolm, vasakult üks lisajõgi. Merele kõige lähem on Ulgodooni jõgi. Nelma lähteid piiravad ühelt poolt Samarga, teiselt poolt Bottši lisajõed. Tema parempoolseid lisajõgesid mööda võib ühe päevaga jõuda merest 10—25 km kaugusel Samargasse suubuvate Tšafi, Tšalu ja Agza jõgede lähedal asuvatele mäekurudele. Jõe vasakpoolne lisajõgi Meu viib 30 kilomeetri kaugusel merest Bottšile. Pärismaalaste paatidel võib mööda Nelmat 8 kilomeetrit ülespoole liikuda. Suudme lähedal hargneb jõgi mitmeks väikeseks nõvaks ja moodustab palju abajaid ning umbharusid. Parri pole ja sissekäik jõkke on täiesti ligipääsetav: voolus on tasane ning rahulik. Saared nõvade vahel on täis kasvanud kaski, leppi ja lehiseid. Ühele neist on keegi šamaan püstitanud voolitud puu (tuni). Nii selle tüvi kui ka oksad olid nikerdustega kaunistatud. Pärismaalased ei tahtnud sinna mingi hinna eest minna. Pärast pikka keelitamist viisid nad meid mõlemaid kaldale, ise aga eemaldusid vastaskalda juurde, teatades, et toovad meile paadi uuesti järele, kui seda vaja on.

Läbi võsa tungides hirmutas Tšang-Pao lendu rätsu; lind lendas välja otse tema jalgade alt, istus voolitud puu otsa ja laskis kuuldavale lõikava karje. Tšang-Pao peatus ja vaatas mulle sellise ilmega otsa, nagu tahaks ta öelda: küll on ebameeldiv üllatus!

„Milles asi seisab?" küsisin temalt.

„E-mao-tsa (s. o. öökass)," vastas ta tusaselt.

Samal hetkel tõusis räts, kes oli kuulnud meie hääli, ehmunult lendu.

„Pu-hou, pu-hou (paha, paha)," ütles Tšang-Pao käega kärsituid žeste tehes.

Seejärel pöördus ta jõe poole tagasi, öeldes, et täna meil edu ei ole ja seepärast ei maksa asjatult aega raisata. Andsin järele.

Tagasiteel küsisin temalt, miks ta rätsu nii imelikult nimetas. Selle peale vastas Tšang-Pao, et nagu neljajalgsed loomad, nii jagunevad ka linnud metsikuteks ja kodusteks, maa- ja veelindudeks, päevasteks ja öisteks, kiskjateks ja mitteverejanulisteks, kusjuures igale neljajalgsele vastab lind. Koerale vastab näiteks vares, kassile räts. Rätsul on samasugune pea nagu kassil, ta näeb öösel niisama hästi, lendab käratult, nagu kasski käratult käib, püüab hiiri ja tema karje sarnaneb kassi näugumisega. Räts on paha lind: temaga kohtumine ennustab alati tüli ja vaenu.

Nii lähenesime märkamatult jõele. Vastaskaldal paadis istusid udeheed. Tšang-Pao hõikas neid. Kohe tõid nad ulimagda meie juurde. Kümne minuti pärast olime bivakis.

Järgmisel päeval jätsime Nelma jõega hüvasti. Kogu öö mandrilt merele puhunud külm läänetuul ei lakanud. Ta puhus hooti, rebis laineharjadelt vett ja puistas seda vihmana laiali. Kartes, et tuul võib meie paadid avamerele viia, püüdsid udeheed kaldajärsakute varju hoiduda. Väikeste mägijõgede suudmete juures, seal, kus kaljune kallas katkes, puhus tuul veel suurema jõuga ja oru ühest äärest teiseni minek nõudis suurt vaeva.

Kuni jõed olid väikesed, kulges meie edasiliikumine küllaltki edukalt, ent kui jõudsime Sonje jõeni, muutus sõit ohtlikuks. Kaks korda püüdsime mööduda tema suudmest ja kaks korda olime sunnitud tagasi pöörduma andesiidist koosneva kaljuse kalda varju.

Sonje jõe vasak kallas on järsk, parem laugjas. Ühetooniline kollane happelistele muldadele iseloomulike rohttaimede vaip ja üksikud kidurad lehised annavad tunnistust pinnase soostumisest.

Istusime siin jõesuudme lähedal keskpäevani. Lõpuks näis meile, et tuul on pisut vaibunud. Viimasel ajal olime äärmiselt aeglaselt edasi nihkunud, väljavaade veeta terve päev Sonje jõel ei meeldinud kellelegi ja me otsustasime kolmandat korda õnne proovida.

Vaevalt olid meie paadid oma varjupaigast välja tulnud, kui tugev tuuleiil nad ühele küljele kallutas. Sõudmisel aerudega ülestõstetud vesi valas mehed pealaest jalatallani üle nagu dušiga. Varsti märkasin, et me ei liigu niivõrd piki kallast edasi, kuivõrd eemaldume sellest. Mu kaaslased said aru, et kui meil ei õnnestu tuulest jagu saada, siis oleme hukkunud. Keegi ei istunud, käed rüpes, kõik sõudsid: kes labidaga, kes lauatükiga, kes murtud

aeruga või ükskõik millega, mis aga kätte puutus. Nii pidasime kaks tundi vastu. Lõpuks hakkasid mehed väsima. Kõikidest kõige vähem oli pea kaotanud meie udeheest teejuht.

„Odõ bi, namu to aja! (s. o. tuult on, kuid meri on vaikne)," ütles ta.

Tema rahulikkus kandus ka meile üle. Udehee näitas käega algul itta ja siis Udude neemele. Tõepoolest, paat lakkas mere poole triivimast ja liikus nüüd piki kallast, kuigi viimasest küllaltki kaugel.

Selle nähtuse põhjus selgus peagi. Mägedest külgede poolt kokkusurutud Sonje orgu mööda liikuv tuul puhus suure jõuga. Sellesse õhujoasse olid sattunud ka meie paadid. Ent niipea kui olime triivinud kaldast kaugemale mere poole, kus oli rohkem avarust, puhus tuul vaiksemalt ja ühetasasemalt. Udeheed märkasid seda, kuid ei öelnud laskureile ja kasakaile meelega midagi, tahtes, et need energilisemalt sõuaksid ja et tuul meid liiga kaugele merele ei kannaks.

Vähehaaval hakkasid paadid rannale liginema ja poole tunni pärast lähenesid neemele, mis pakkus suurepäraseid näiteid basaltide sambakujulisest lagunemisest.

Kõige suuremaid paljandeid võib Ussuurimaal täheldada mere kaldal. Siin on rannaäärsed mäeahelikud sageli uhutud piki telge, nende harud aga põiki oma rõhtsuunale ning paljastavad vaatleja ees oma ehituse saladused. Nimetu basaltneeme juures on kolm kaldaväravat. Suurim neist on lõunapoolne. See ei asetse vees, vaid lainemurru uhetjoomel. Varem on see olnud neem, mida läbis pikisuunas väga tihedast tardkivimist soon. Aja jooksul pudenesid tufid mõlemalt poolt soont, soon ise aga jäi püsima. Seejärel lõi lainetus tema nõrgemasse kohta augu, tekkis sisemine varisemine ja kujunes värav. Edaspidi kuhjas meri tema jalamile liiva ja veerkive ning värav jäi veest välja kuivale.

Edasi paiknevad jälle basaldid. Nime jõe juures on neid näha kahes ladestikus. Nende lagunemine sammasteks levib ka liivakivist koosnevale keskmisele kihile.

Tahtsin juba jätkata edasiliikumist kuni õhtuni, kuid meie teejuhid ütlesid, et siin tuleb tingimata ööbida, sest kaugemal ulatuvad kaks suurt neeme kaugele merre ja 30 kilomeetri ulatuses pole kusagil randuda, öö aga tabab meid varem, kui jõuame minna Adimi jõeni.

Nende argumendid olid veenvad, ma ei hakanud vastu vaidlema ja käskisin juhtida paadid Nime jõe suudme poole.

Sõitnud jõkke sisse, randusime tema paremal kaldal ja hakkasime kuuskedest, nulgudest, kaskedest ja lehistest koosnevas metsas kohe bivakki üles lööma. Aastaaeg oli hiline. Vesi loikudes oli kattunud jääga, vihma käes märjaks saanud rohi ning puudelt varisenud lehed olid kõvaks külmunud; sammal rudises jalge all. Tassisime kohale palju puid ja süütasime suure lõkke.

Meie pärismaalased käisid kaua mööda jõekallast ja kummardusid sageli maha. Mõne aja pärast tulid nad bivakki ja teatasid, et Nime ääres on udeheesid ja nende seas ka üks naine. Hilisest ajast hoolimata otsustasid nad minna oma kaasmaalasi otsima. Ma ei hakanud neid kinni pidama ja palusin ainult homme varakult tagasi tulla.

Põliselanikud lahkusid, kuna meie hakkasime öö vastu valmistuma. Üheviiluline telk oli hästi püstitatud, tuul kandis lõkete suitsu kõrvale, kuivast rohust valmistatud pehme ase, tükk külma liha, mustad kuivikud ja kruus kuuma teed asendasid meile kõige mugavamat võõrastemaja ja valituimat õhtusööki parimas linnarestoranis.

Pärast teejoomist panin end soojalt riidesse ja läksin merekaldale.

Lähenes hämarus, läänes lõõmas eha. Nime jõest lõuna pool kerkis veest tohutu massina kõrge Udude neem. Kogu loodus vaikis. Tuhmide ja siledate triipudega kirjatud siidine merepind näis täiesti vaiksena ja ainult nõrgad loksed kalda juures kõnelesid sellest, et ta hingab.

Sel ajal märkasin Tšang-Paod. Ta läks mööda metsaserva ja suundus nähtavasti bivakki. Hõikasin teda ja tegin talle ettepaneku ronida koos minuga ühele kaldatõket moodustavale kõrgendikule. Mõne hetke pärast ronisime koos temaga lähima sopka ladvale. Ühele poole sopkat jäi Nime jõgi: sealt paistis telk, seal liikusid inimesed, ja põles tuli; teisel pool oli väike kuiv abajas. Lainemurru uhetjoom kulges selles otse, kaldajärsakud aga moodustasid poolringi. Üsna vee ääres märkasin mingisugust tumedat eset, mida ma algul pidasin söestunud kännuks.

Must ese liigutas end ja ma tundsin selles kohe ära karu. Ta seisis tagajalgadel püsti, esimeste käppadega aga tegi mingisuguseid imelikke liigutusi ja samas vangutas pead. Siis istus ta kivile ja hakkas merele vaatama. Metslooma

liigutustes oli nii palju inimeslikku, et ma tahtmatult palusin Tšang-Paod teda mitte tulistada. Nähtavasti kuulis karu minu häält ja pani ülepeakaela punuma. Paar korda ta peatus, vaatas tagasi ja jooksis siis jälle edasi. Varsti kadus ta kaljude vahel asetsevasse lõhesse. Karu vaadates mõistsin ma, miks paljud Siberi rahvad teda inimeseks peavad ja miks ta nende muinasjuttudes esineb. Avaldasin need mõtted oma kaaslasele. Tšang-Pao vastas selle peale, et mitte üksnes karu, vaid iga loom tahab inimeseks saada. Mõnel see õnnestub; nii on inimesi, kelles võib ära tunda ahvi, teistes rebase, kilpkonna, mingi linnu või ämbliku. Sellised inimesed võivad soovi korral võtta oma esialgse välimuse ja muutuda siis jälle inimeseks. Kõige sagedamini näevad nad end unes metslooma kujul. Mõne looma juures on inimese matkimine nii suur, et nad teevad endale elamuid, pehmeid asemeid magamiseks ja koguvad talveks toidutagavarasid.

Kui bivakki tagasi tulime, oli ilm juba täiesti pimedaks läinud. Meie orotšid ei olnud veel tagasi tulnud, nähtavasti olid nad oma kaaslastega kokku saanud ja nende juurde ööbima jäänud. Pärast õhtusööki, kui mehed hakkasid magama heitma, kerkis naabruses asuvatest põõsastest järsku inimkogu, selle järel teine, kolmas ja neljas . . . Need olid meile täiesti tundmatud udeheed.

Tulnukad lähenesid vaikides tulele, laskusid kükakile, tõid siis lagedale oma piibud ja hakkasid suitsetama.

Pakkusin uustulnukaile teed ja kuivikuid. Umbes kümne minuti pärast pöördusid meie teejuhid tagasi. Nendega oli kaasas üks naine.

„Sorode! Sorode!" hakkasid nad üksteist tervitama.

Selgus, et udeheed olid lahku läinud. Kuulnud kirvehoope ja näinud mererannas tulekuma, läksid kohalikud udeheed luurele. Tulnud meile üsna ligidale, hakkasid nad meid jälgima. Kui nad veendumusele jõudsid, et neil on tegemist inimestega, kes neile ülekohut ei tee, tulid udeheed peidupaigast välja. Varsti ilmusid ka meie teejuhid. Nad olid leidnud jurta ja selles naise. Saanud teada, et mehed on läinud luurele, kutsusid nad naise endaga kaasa ja tulid otse bivakki.

Krõlov tõusis püsti ja viskas puid tulle. Nüüd võisin meie uusi tuttavaid hästi silmitseda.

Kõik neli olid ühte ning samasse perekonda kuuluvad vennad kasa sugukonnast: Landõka, Jangui, Venzi ja Neo-

dõga; naist hüüti Kimoniks. Ta oli vanima venna Landõka naine.

Udeheed ütlesid mulle, et nad elavad teisel pool Udude neeme Samarga jõe ääres, ja et siia tulid nad ainult jahile. Kuni külaliste jaoks määratud tee kees, jõudsid meie teejuhid udeheedele ära seletada, kes me oleme, kuhu sõidame ja millist abi neilt nõutakse.

Otsustati, et meiega tuleb kaasa ainult Jangui, ülejäänud kolm venda aga jäävad Nime jõe äärde, et sooblijahi vastu valmistuda.

Ööseks tehti suur tuli. Kuum õhk tõusis kiire vooluna üles ja kõrvetas puude kuivanud lehti. Need süttisid ja langesid sinna, kuhu kerge tuuleõhk neid kandis.

„Meil nii ei ole," rääkisid udeheed. „Meie teeme väikese tule. Öösel magame — tuld pole vaja."

Tõepoolest, udeheed ei tee kunagi suuri lõkkeid, ning kuidas nad ka ei külmetaks, nad ei tõuse öösel kunagi üles, ei kohenda tuld ega lisa puid. Nii magavad paljud ka talvel. Ööseks seadsid udeheed end sisse meist eemal. Nad tampisid sambla jalgadega siledaks ja heitsid, kus kellelegi mugavam näis, ilma midagi külje alla panemata pikali, kattes end ainult oma halattidega.

Oli veel pime, kui udeheed hakkasid mu raskesti uinunud kaaslasi äratama.

Liikumatult lasus maa kohal tihe udu. Ei vähimatki liikumist õhus. Lõkkesuits tõusis rahulikult üles. Meri oli vaikne nagu tiik.

Kuni bivakis asju koguti, jõudis Tšang-Pao vee teekannus üles soojendada ja võttis selle endaga paati kaasa.

Pärast Nime jõge tungib kallas kolme suure neemena — Udude, Sufreni ja Kuldneemena märgatavalt esile. Kogu see rannikuosa on tulekahjude poolt metsast lagedaks tehtud. Hallid oksteta puutüved, tuulest murtud kuivanud puud ja kõrbenud kännud annavad kohale erakordselt nukra ilme.

Sõitsime piki kallast ja puhkasime vahel, aerud vette lastud, ning imetlesime kaunist mägipanoraami. Siin on kaljune sopka, mis sarnaneb hiiglase peaga, mida ehib karvane müts; seal nagu kivist eit, kes näib üle õla tagasi vaatavat, tema taga aga ulatub veest välja mingisuguse suurte kõrvadega looma pea ülemine osa. Kui jõudsime neile päris ligidale, kadus illusioon: hiiglane, metsloom ja

kivist eit muutusid tavalisteks üksikuteks kaljurahnudeks ega olnud seda moodigi, nagu nad kaugelt paistsid.

Paljudes kohtades olid kaldajärsakud ülalt voolava mageda vee toimel purunenud. Teised tegurid, nagu tuul, temperatuuri erinevus päeval ja öösel ning suvel ja talvel, mere pritsmed ja muu, etendavad teisejärgulist osa. Vihmasel aastaajal toimuvad siin suured varisemised, mis kalda ilmet tundmatuseni muudavad. Meid saatnud udeheed ei tundnud paljusid kohti ära. Seal, kus varem oli olnud üksik kalju, lasus rusuhunnik, kus oli olnud kõrge püstloodis kallas, oli tekkinud lõhe. Vesi oli uuristanud sellesse sügava lohu ja kandnud lainemurru uhetjoomele rähahunnikuid. Ja see kõik oli toimunud kõigest kümnekaheteistkümne aasta jooksul.

Udeheed seletasid seda omamoodi. Siin käinud Kaksamu. Ta löönud kivist inimese (Kuda-ni) tükkideks ja purustanud kalda.

Kogu päeva oli ilm sombune. Raske linikuna rippus tihe udu mere kohal ja varjas mägede latvu. Suurim auru tihenemine toimub Udude neeme juures, millest ta on saanudki oma nimetuse. Kuldneem on viimasest märksa madalam ja koosneb epidoodistunud porfüriidist, mis atmosfääriliste nähtuste mõjul omandab kollase värvingu. Sügisel kattub neeme hari läikiva kuldkollase rohuga. Need mõlemad asjaolud andsidki tõenäoliselt põhjust ristida neem sellise poeetilise nimega.

Sufreni neemel on mere poolt vaadates mingisuguse värvilise soonega põiki läbilõigatud koonusekujulise torni kuju. Meri on lõhkunud sellesse kaldavärava, millele on paljude veealuste kivide tõttu paadiga raske läheneda.

Selle neeme taga teeb kallas järsu käänaku läände. Siit avaneb vaade madalale pikirannale, mis ulatub 30 kilomeetri kaugusele lõuna-edelasse ja lõpeb kauguses Giljaki neemega.

Meresoppi, kus Sufreni neeme kaljused järsakud madala rannaga kokku puutuvad, suubub väike Adimi jõgi. Läbinud Adimi jõest alates veel 2 kilomeetrit, asusime bivakki laiale maasäärele, mis pikka Samarga abajat merest eraldab.

Videvikuni oli veel paar tundi. Kasutasin seda aega, ja kuni mu kaaslased bivakki üles lõid, tõusin lähimale kõrgendikule. Ülalt oli kogu rand tunduvas ulatuses näha. Mere ja Sarkatui mäeaheliku vahel asub lai madal maa-

riba. Maismaa on siin merre sisse tunginud. Mägede purunemissaadused, mida kannavad välja Samarga ja Jedinka jõgi ning samuti ka teised väikesed jõed, settisid Sufreni ja Giljaki neeme vahel, mis moodustavad Kamurani mäeaheliku lõpu. Ka meri võttis osa selle maariba kujundamisest. Paljude sajandite vältel kuhjas ta kokku valli valli järel ja tasandas kallast. Esimesed vallid on juba ammu metsa täis kasvanud, kuid mida lähemale merele, seda noorem oli taimestik. Viimane vall polnud veel jõudnud rohuga kattuda. Ühel pool seda valli oli meri, teisel pool pikkadest mageda veega järvekestest ja umbharudest koosnev jõeabajas.

Rannikutaimestikku vaadates võis tunda mere hukutavat mõju. Deformeerunud ja inetuks muutunud puudel, peamiselt lehistel, olid ühte külge paindunud oksad. Need olid omamoodi tuule valdavat suunda näitavad tuulelipud. Mõned neist jätsid mulje, nagu oleksid nad peente okstega ühekülgsed pöörised, mis tihedate kimpudena kasvades moodustavad metsaservadel läbipääsmatu tihniku.

Päikesepoolsetel nõlvakutel kasvasid tammed — midagi põõsaste ja puude vahepealset. Nende leherüü, mis oli mähkurist kahjustatud, oli kolletanud ja kuivanud, kuid püsis veel kindlalt okstel. Kunagi oli tamm igihaljas puu ja seepärast ei lange tema lehestik külmade tulles, vaid kevadel, kui on vaja uuele rüüle aset anda.

Alusmetsas märkasin kaile. Need kasvasid siin nõrgalt, nende lehed olid väikesed ja lõhn polnud nii tugev kui teistes kohtades, merest kaugemal. Rannal oli näha roosipõõsaid, kuid juba ilma lehekatteta. Niisama huvitav on pihlakas: see pole isegi mitte põõsas, vaid lihtsalt kahekolme oksakese ja maitsetute, vesiste, kuigi suurte viljadega raag, mille kõrgus ei ületa meetrit.

Päeval õnnestus mul alla tulistada kolm lindu — sügisrüüs, kollase noka ja helehallide jalgadega väikese tiiru, siis valget värvi tõmmupea-kajaka sinkja mantliga seljal (tal olid oranžid jalad, punane nokk ja tumesinised silmad), ning lõpuks auli. Viimane oli juba ülle tõmmanud talviselt tuhkjashalli tooni rüü, välja arvatud lumivalgete sulgedega ehitud pea ja kael. Rändlinde oli vähe. Suurem osa neist suundub lõunasse Ussuuri jõe orgu mööda. Siit, piki mereranda, lendavad harva mööda ainult lagled ja väikeste parvedena pardid. Viimased püsivad jõgedel kuni hiliste öökülmadeni.

Mööda lainemurru uhetjoome bivakki tagasi minnes panin tähele orgaanilisi jäänuseid, mis vedelesid liivas ja veerkivide vahel. Need olid meritähed, vähilaadsed, söödavate karpide poolmed ja kilppõseliste kalade luud.

Järgmisel päeval, 28. oktoobril, jõudsime Samarga jõe suudmeni. Ilm oli endiselt sombune. Kaks korda hakkas harvade suurte piiskadena vihma tulema. Seni rahulik meri lõi lainetama. Kartes, et lainemurd Samarga jõe suudme juures ei luba meil jõkke sisse sõita, lohistasime paadid üle maasääre ja jätkasime oma teed mööda Samarga jõe abajaid. Reis piki mereranda oli meid kõiki viimastel päevadel hirmsasti väsitanud ning seepärast, nähes ühe Samarga nõva kaldal udehee jurtat, otsustasid kõik üksmeelselt seal ööbida. Siin sain teada, et merest 5 kilomeetri kaugusel jõge mööda ülespoole on puust majake, mida kutsutakse Kiveta fansaks. Selle ehitas udehee Dondibu, kes ei taha seal millegipärast elada ja läheb sellest isegi siis mööda, kui ilm on halb. Kohe otsustasin teha sellest oma peakorteri.

Õhtul tuli lõunast torm ja meri hakkas mässama. Mõtlesin ekspeditsiooni laadungile. Aurik, millega T. A. Nikolajev vedas ekspeditsiooni varustust, ei saanud seda halva ilma tõttu Samargal välja laadida ja jättis ta kuhugi Kuznetsovaja jõe juurde. Seal olid: meie talvetelk, soojad riided, jalanõud ja toiduainete tagavarad. Nende siiatoimetamiseks pakkusid oma abi Jangui ja Timofei Kosjakov. Nad otsustasid seda toimingut mitte edasi lükata, vaid, kui ilm ja lainetus merel vähegi lubavad, sõita juba järgmisel päeval; mina aga pidin koos oma kaaslastega minema jalgsi Kiveta fansasse.

Järgmisel päeval oli hommik selge ning külm. Kõik oli härmas, vesi loikudes oli kattunud jääga ja mööda sinist taevast jooksid pilveräbalad. Läänetuul oli toonud külma. Udehee Vendi tegi ettepaneku, et saadab meid Kiveta fansani.

Samarga maasäär kujutab endast kaht, kohati kolme murdlainete poolt kokkukuhjatud kaldavalli, mis koosnevad ümaraks lihvitud veerkividest ja liivast. Pealt on kaldavallid täis kasvanud jämedat tarna, mille hulgas leidub mõningal määral ka pilliroogu ja rand-seahernest. Piki maasäärt oli sisse tallatud vaevalt märgatav rajake, mida me ei jätnud muidugi kasutamata.

Oli üks neid meeldivaid kargeid päevi, mis on omased

Taga-Ussuurimaa sügisele. Hele, kuid jahe päike, selge sinine taevas, pocleldi läbipaistev sinine vine mägedes, mere lõhn ja pruun-kollasesse rohtu põimitud härmalõngad — kõik kõneles sellest, et suvi on juba lõppenud ja lähenevad külmad, mille mõjul vesi jõgedes kattub jääga ja kangestuvad puud.

Meri polnud pärast eilset tormi veel rahunenud. Suured lained veeresid jonnaka püsivusega üksteise järel sirgetes ridades, käratult ja nagu rünnakule minnes ranna poole, kuid jõudnud madala veeni, sattusid äkki raevu, tõusid püsti ja langesid möirates lainemurru uhetjoomele, valades selle valge vahuga üle. Vesi valgus otsekohe tagasi, kuid uued lained sööstsid vastu ja viisid ta jällegi rannale. Kihisedes veeres ta veel kaugemale üles kui esimesel korral, ja jõudnud pruunikasrohelistest vetikatest, väikestest puutükkidest ning lainemurru poolt äsja väljavisatud karpidest rannapalistuseni, imbus justkui võidu läbi liiva, tema asemele aga kohisesid uued vahused keeled.

Õhus oli tunda kõrbelõhna. Vegetatsiooniperiood oli lõppenud, ja mida enam lehtpuud eredaid sügistoone omandasid, seda teravamalt paistsid nende taustal välja kuused ja nulud oma tumeroheliste okastega. Mets hakkas läbi paistma ja varistas üha enam ja enam lehti maapinnale.

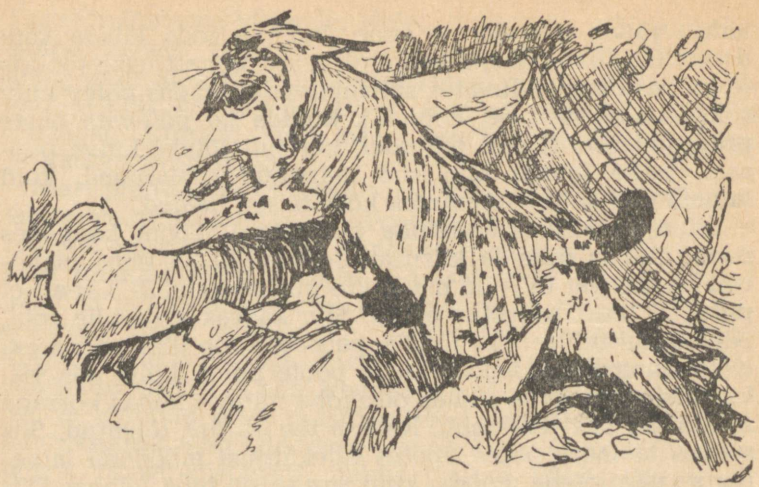
Läksime üksteise järel hanereas.

Paremal ja vasakul oli vesi, keskel aga, seal, kus meie kõndisime, oli kitsas 30—40 meetri laiune, jämedat ja kõva tarna täis kasvanud maasäär.

Kui jõudsime kohani, kus abajat kahel korral katkestavad ahtad maakitsused, eraldus meist Tšang-Pao koos koeraga ja suundus nõva vastaskaldale. Ta tahtis pidada jahti partidele, kes asusid metsa lähedal. Viimase järvekese juures, veidi enne Adimi jõge, lõppes maasäär, maakoht muutus kõrgemaks ja oli mitmesuguseid põõsaid ja puju tihedalt täis kasvanud. Just siin põleski mets. Tuli oli haaranud laia kuiva taimestiku riba. Kollakasvalge suits tõusis pilvedena üles ja kandus tuulest aetuna kagu suunas merele. Tuli liikus meile vastu ja lähenes kiiresti maasäärele. Meile ei teinud see suuremat muret: paremal oli taimestikuta lainemurru-uhetjoom, mis, tõsi küll, ahenes kaugemal 3—4 meetrini ja kattus seepärast iga kord, kui laine kaldale paiskus, veega, kuid ometi võis siin tulest kõrvalt mööda minna. Varsti sai selgeks, et tule-

kahju jõuab maasäärele enne, kui me seda läbida suudame. Oli juba näha, kuidas tuli ühest kohast teise jooksis ja kuidas õhus rulluvates suitsupilvedes lendas põlev kuiv rohi. Arvatavasti oli võimalik kuulda ka põlevate okste praksumist, eriti neil juhtudel, kui tuli jõudis kuiva põõsani, mille ümber olid end mässinud ronitaimed, kuid lainemurru kohin summutas kõik teised hääled.

Sel ajal märkas Snamuka ees rebast. Loom kaugenes meist mööda rada ja kiirustas nähtavasti, et enne mandrini jõuda, kui tuli üle maasääre piiride kandub. Ometi ei pidanud tema arvestus paika. Siin kasvas eriti tihe rohi. Niipea kui tuli selleni jõudis, paiskus kohe üles pikk leek. Koos kuumusega lendas taeva poole põlev kulu, mis viskus meie suunas ja süütas otsekohe mitmes kohas korraga maasäärel kasvava rohu. Rebase tee oli ära lõigatud. Siis sööstis ta mere poole, lootes tulekahjust mööduda lainemurru uhetjoome mööda, kuid siin seisis juba udehee Diljunga. Just nagu kokkulepitult hargnesime kolmekesi kogu maasääre laiuses ahelikku. Märganud meie manöövrit, jooksis rebane vasakule, väikese järve poole, et ujuda selle vastaskaldale, kuid sel ajal lähenes kaldale Tšang-Pao koeraga. Viimane sööstis rebast nähes vette ja ujus talle vastu. Nii oli rebane kõigist neljast küljest sisse piiratud. Siis tuli ta uuesti maasäärele välja. Nüüd oli tema ees dilemma: kas joosta läbi tule ja põletada oma kohevad karvad või söösta vastu jahimeestele, omades vaid vähe šansse kolme püssi tule alt terve nahaga pääseda. Rebane hakkas sinna-tänna visklema ning otsustas siis äkki: ta laskus kiiresti vette, nii et ainult nina, silmad ja kõrvad pinnale jäid. Koer oli temast juba mõne sammu kaugusel. Siis ronis rebane hetkegi viivitamata uuesti maasäärele välja ja sööstis ilma vett maha raputamata tule poole, kus põlemise intensiivsus oli nõrgem. Valinud paraja hetke, hüppas ta läbi leegi. Nägin teda hästi, sest teisel pool algas taimestikuta tõus. Jooksnud tulekahjust umbes kakskümmend sammu eemale, raputas rebane end, vaatas meie poole tagasi, ja näinud, et koer tuleb veest välja kaldale, laskis jalga. Veel hetk ja ta kadus metsatihnikusse.

SEITSMES PEATÜKK

MÖÖDA SAMARGA JÕGE

Suudme juures hargneb Samarga jõgi mitmeks nõvaks. Saared nende vahel on leppi ja pajusid täis kasvanud. Paremal pool jõge laiub hea viljaka mullaga avar maaala, mis harimiseks on igati sobiv. Kõigepealt tulevad suurepärased luhad, mägede lähedal on näha jalaka-, vahtra-, pärna-, kase- ja paplisalusid. Jõgi hoidub oru vasaku külje poole. Mägioja Kõngato suudme juures, seal, kus Samarga läheneb oru paremale äärele, seisis kõrgemal kohal Kiveta fansa. See oli puust hoone, põranda ja laega, otse õue avaneva ukse ja kahe aknaga, millest üks oli jõe-, teine metsapoolsel küljel. Ukse vastas oli laiade naridega akendeta sein. Hoonet soojendas ukse lähedale vasakusse nurka ehitatud raudahi. Kirjeldasin Kiveta fansat meelega nii üksikasjaliselt seepärast, et meil tuli siin elada küllaltki kaua varustust oodates, ilma milleta me ei võinud teele asuda.

Esimesed päevad pühendasin lähema ümbrusega tutvumiseks. Eelkõige huvitas mind küsimus, kust tuleneb selline imelik nimetus „Samarga". Hiinlased kutsuvad jõge „Umi-ta-kouks" (s. o. suureks Umi oruks), udeheed — „Dataks", mis tõlkes tähendab „suuet" ja sobiks seepärast

ainult jõe alamjooksu kohta. A. A. Jemeljanovi[49] järgi kutsutakse jõge Njuigõiks. Kahjuks ei anna ta selle sõna tõlgendust. See on väga sarnane sõnaga Nengui („ng" hääldatakse ninahäälikuna), mis tähendab „punahunt", kes üldse neis kohtades ei elutse. Venekeelses kirjanduses mainib seda jõge esmakordselt Bošnjak[50] ning seejärel Maksimov[51]. Esimene nimetab teda „Samalgiks", teine „Samalgaks".

Tšolo jõe ääres (Suur-Hingani lähedal Mandžuurias) elab orotši sugukond „morgõn". Nimetus „sa" tähendab oma sugukonda. Orotšid Tšolo jõelt nimetavad end „samorgõn". Teame juhtumit, kus soloonide perekond tuli üle Sihhote-Alini Tahhobe jõe äärde; sealt leidsingi nad eest 1907. aastal. Samuti võisid ka orotšid Mandžuuriast siia välja rännata ja oma sugukonna nimetuse endaga kaasa tuua, kuid see on ainult oletus. „Samarga" nimetuse päritolu jääb igal juhul mõistatuslikuks. Samarga piirkonnas leidsin kaks vanameest, kes mäletasid veel, kuidas venelased sinna ilmusid. Esimesed teated „lotsaadest" tulid Amuuri ääres elavatelt goldidelt. Mõne aja möödudes nägid nad merel laevu, mis purjede abil, ilma suitsuta, kaldast kaugel aeglaselt edasi liikusid. Põliselanikud vaatlesid neid vaikselt ega süüdanud tulesid. Seejärel tulid kolm lotsaad nende juurde lõunast: kaks sõitsid paadiga, kuna kolmas käis jalgsi, vaatas midagi ja joonistas paberile. Kas see polnud mitte topograaf Grossevitš?

Samarga udeheede seast kerkis esile Inginu, kes oli pärit kamediga sugukonnast. Ta oli eluaegne „tšange", s. o. kohtunik ning vanem, kogu rannikul Bottšist Amagu jõeni. Nähtavasti oli see arukas ja autoriteetne mees, kellest udeheede juures on säilinud palju jutustusi. Ta suri umbes nelikümmend aastat tagasi ja maeti jõe kõrgele vasakule kaldale, Kiveta fansast pisut allapoole[52].

Esimesed vene karusnaha-ülesostjad ilmusid Samarga jõe äärde 1900. aastal. Neid oli kolm meest; nad tulid Habarovskist üle Sihhote-Alini. Üks neist külmetas endal teel jalad. Kaks pöördusid tagasi, kuna haige jäeti udehee Baga jurtasse. See venelane põdes umbes kaks kuud ja suri siis. Udeheed olid suures kimbatuses, kuidas teda matta ja millisesse hauatagusesse maailma juhtida tema hing, et see inimesi ei tülitaks. Nähtavasti õnnestus see neil, sest hukkunud lotsaa hing ei avaldanud ennast mingil viisil.

Mul oli vaja siduda oma mõõdistusandmed mingi astronoomilise punktiga. Samarga jõele lähim astronoomiline punkt asus Sufreni neemel. Otsustasin kasutada head ilma ja asusin samal päeval pärast lõunat sinna teele, et töökohal ööbida ja teisel hommikul päikese tõusu ajal kronomeetri parandused teha. Võtsin endale appi hiinlase Tšang-Pao ja kaks udeheed: Venzi ja Jangui kasa sugukonnast. Olin aega halvasti arvestanud ja jõudsin Samarga jõe suudme juurde hilja.

Suvi oli kuidagi märkamatult möödunud ja sügis võimukalt oma õigustesse astunud. Kogu taimestik oli närbunud ja maa kattunud puudelt varisenud lehtedega. Suve üle võidu saavutanud sügis loovutas nüüd ise vastumeelselt kohta talvele.

Kui Adimi jõele lähenesime, oli päike parajasti silmapiiri taha kadunud. Metsased mäed, teatrikulissidena üksteisele järgnevad neemed ja majesteetlikult rahulik ookean lõid taevast peegelduvast roosast helgist särama. Kõik muutus kuidagi. See oli otsekui teine — hääbuv maailm, vaikuse ja rahu maailm.

Rada, mida mööda me läksime, pöördus pisut enne Sufreni neeme vasakule, metsa poole. Jätsime selle maha ja suundusime otse Adimi jõe poole.

Sel ajal muutusid udeheed Venzi ja Jangui äkki rahutuks. Nad hakkasid sammu aeglustama ja end üksteise vastu suruma.

„Mis juhtus?" pöördusin Jangui poole.

„Tun," ütles ta ja osutas käega üksikult seisvale surnud puule.

„See on niisama hea kui kurat!" lisas Venzi ehmunult sosistades juurde.

Tahtsin kohutavale puule lähemale minna, kuid nad hakkasid rääkima, et see koht on paha ja sinna pole hea minna.

Vaatasin Tšang-Pao otsa. Selle huultel mängles põlglik naeratus. Ta vaatas udeheedele nagu rumalast ebausust nakatatud inimestele.

Katsusin keelitada. Siis panid Venzi ja Jangui oma paunad maha ja teatasid, et lähevad tagasi. Tuli järele anda. Pöördusime jälle rajale ja läksime metsa poole. Siin oli jõest üle visatud suur puu. Ärataiutud oksad ja teised tunnused näitasid, et keegi oli seda juba enne meid sillana kasutanud. Ei olnud sugugi halvasti välja kukkunud.

Alguses suundus rada tihnikusse, siis aga hakkas paremale hoiduma ja Sufreni neemele tõusma. Kasutasime seda, kuni ta kulges meile sobivas suunas, siis aga jätsime raja maha ja läksime silmalt otse läbi tihniku kaldajärsakute poole, kus oli väike puu- ja põõsastaimestikust vaba koht.

Lähenes videvik. Tulejõena valgus ehapuna mööda silmapiiri laiali. Just seal, läänes, oli toimunud kohutav vulkaaniline purse ja põles maa. Mäed kauguses hakkasid omandama violetseid toone. Ookean vajus tukkuvasse olekusse.

Niipea kui end bivakis olime jõudnud sisse seada, läksin ümbrusse hulkuma. Tšang-Pao tegi ettepaneku mind saatma tulla. Läksime algul mööda vana teed, seejärel aga, ületanud Adimi jõe, suundusime puu poole, mis oli udeheesid nõnda hirmutanud. Tema jäme jändrik tüvi hargnes rinna kõrgusel nelja ossa. Need tõusid hiiglakaktuse harudena otse üles. Peeni oksi polnud üldse. Ühe haru tippu oli kinnitatud puust linnukujutis, teise — rohmakas inimese kuju, kolmandasse mingisugune paksu krokodilli taoline loom ja neljandasse midagi kärnkonna taolist. Kogu puult oli eemaldatud koor ja peale selle oli piki tüve kuni ladvani korrapäraste ringikujuliste kahe sentimeetri sügavuste sisselõigetena ära võetud puit, kuna tüükal, täpselt seal, kus tüvi nelja harru jagunes, oli veel neli nikerdatud inimnägu. Veidi kõrval lamasid kellegi luud, suuruse järgi otsustades põdra, aga võib-olla ka karu omad.

Sel ajal vilksatas läbi õhu mingi kogukas vari. Tõstsin pea ja nägin suurt öölindu. Käratult tegi ta järsu pöörde, laskus maa poole ja kadus korraga silmist.

Tšang-Pao kiirustas selle koha poole, kus ta lindu äsja oli näinud.

„Ju! (on)," ütles ta.

Jooksin tema juurde. Tšang-Pao seisis teise kuivanud puu juures, millel oli kahe pahaga jämeda kännu välimus. Puu tüve ülemine osa lamas maas. Tundsin otsekohe ära ermani kase.

„Kus?" küsisin, arvates, et Tšang-Pao linnu kinni püüdis.

„Siin!" vastas ta kätt kännule pannes.

Mõtlesin, et jändrik känd on õõnes ja et lind istub selle

sees, ent kuna ma selles mingit avaust ei leidnud, küsisin uuesti:

„Kus?"

„Siin!" vastas hiinlane jälle ja osutas haiguslikule pahale kännu küljes.

„Mitte millestki ei saa aru," ütlesin oma sõbrale.

Ta tegi kärsitu käeliigutuse ja seletas mulle, et puu neelas linnu alla. Ta näinud ise, kuidas lind silmapilkselt kadus, niipea kui ta kännu ligi oli lennanud.

Pärast seda lakkasin teda lõplikult mõistmast ja hakkasin naerma. Kuid Tšang-Pao jäi kangekaelselt oma väite juurde. Ta rääkis, et mõnedel pahkadega puudel olevat võime alla neelata loomi ja linde, kui need ainult neile istuvad või neid lihtsalt kuidagi juhuslikult külje, jala või tiivaga riivavad. Puidus võivat alati leida kaduma läinud linde või loomi. Mulle näis see seda veidram, et ta nüüd, kus ta alles äsja sellise umbusuga oli suhtunud udeheede eelarvamustesse, uskus ise samal kohal öise linnu allaneelamise võimalusse kuivanud vana kase poolt. Vastuseks minu naerule ütles Tšang-Pao paljutähendavalt:

„Tsunja, min te ni kanka (hästi, homme näed ise)."

Umbes kahekümne minuti pärast ronisime uuesti Sufreni neemele. Teel hakkasin Tšang-Paod imepärase puu kohta küsitlema. Ta läks mõnda aega vaikides, kuid hakkas siis rääkima, et hiinlased teavad palju selliseid asju, mis venelastele on tundmatud. Tema kõne toonist kostis kindlat veendumust, et ta on oma kaaslasest, kellele saatuse tahtel polnud neid teadmisi antud, igati üle.

Püüdsin talle mõista anda, et võtan tema õpetusi kuulda. Mäng psühholoogial õnnestus.

Tšang-Pao teatas mulle, et selliseid puid leidub maa peal äärmiselt harva. See võib olla nii elav kui ka kuivanud puu, ükskõik. On ohtlikke puid, mis neelavad endasse kõiki loomi ja linde. Mõnikord lasevad nad linnud uuesti vabadusse, kõige sagedamini aga hoiavad neid kogu eluaja kinni. On ka selliseid puid, mis nagu fotoaparaat jätavad koore alla jäljendi kõigist, kes neile lähenevad. Inimest ei ähvarda kunagi allaneelamise oht, küll aga võidakse tema kuju puitu jäädvustada. Hiinlase arvamuse järgi kuulub see puu, mida me täna nägime, ohtlike kategooriasse ja seda nimetatakse „sü-tšo-laks".

Siis küsisin, mis ta arvab šamaanipuust. Tšang-Pao sülitas kuidagi eriti räigelt.

„Tasa on täitsa loll," ütles ta ja tema häälest kostis põlglikku irooniat.

Oli hilja. Õine hämarus oli juba vallutanud maa. Lisasime sammu. Mets hakkas hõrenema ja rada muutus paremaks. Lõpuks ilmus ees nähtavale valgus. See oli meie bivakk.

Pärast õhtusööki kõnelesime jälle öölinnu alla neelanud puust. Veendumus, et kõige põhjuseks on šamaanipuu ja et kõik see pole midagi muud kui „kurja vaimu" tembud, muutus Venzil ja Janguil veelgi kindlamaks. Juhtisin nende tähelepanu sellele, et meiega ei juhtunud midagi halba. Ka sellele oli Janguil omamoodi kaalukas vastuväide valmis. Venelased elavad linnades ja külades ega käi taigas ning seepärast ei tulegi neil tegemist teha kurjade vaimudega, kes udeheesid igal sammul varitsevad. Tšang-Pao huultel vilksatas jälle irooniline naeratus.

Pärast õhtusööki hakkasid kõik end öö vastu valmistama, kuna mina võtsin päeviku, et oma päevaseid muljeid üles märkida. Lõpetanud töö, tõusin ja läksin rada mööda neeme lõppu. Minu silmade ees avanes ülev pilt. Ookeani pind oli absoluutselt vaikne. Peegelsiledalt veepinnalt vaatas vastu miljonite tähtedega ülekülvatud taevas. Oli tunne, nagu asuksin universumi keskpunktis, nagu oleks päike lõpmatusse eemaldunud ja arvutu hulga tähtede seas kaotsi läinud. Kõik maised rõõmud ja mured näisid mulle niisama mannetud ja tühised nagu minu kaaslaste eelarvamused imepärastest tun-puudest Adimi jõe lähedal. Kui oma unelmaist virgusin, oli juba hilja, sest tähed taevas olid tunduvalt ümber asetunud.

Sealpool, kus seisis kuivanud puu, huikas kassikakk.

Bivakki tagasi pöördunud, viskasin veel kord puid tulle, mähkisin end vaipa, heitsin lõkke kõrvale pikali ja vajusin otsekohe sügavasse unne.

Päev hakkas vaevalt koitma, kui äratasin oma raskesti magama jäänud kaaslased. Kuni udeheed teed soojendasid, valmistasin koos Tšang-Paoga kõik vaatlusteks ette. Näis, nagu oleksid idakaarde kuhjunud udumassid tahtnud varjata päikese, kuid veendunud ebavõrdse võitluse kasutuses, hakkasid kiiresti hajuma. Ootasin ära, kuni kiirgav taevakeha oli pisut ülespoole nihkunud, ja hakkasin mõõtma tema absoluutseid kõrgusi silmapiiri kohal.

See töö ei võtnud üle tunni aega, siis kogusime oma asjad kokku ja hakkasime mööda endist teed tagasi

minema. Kui šamaanipuu kohale jõudsime, võttis Tšang-Pao seljakoti seljast ja tõmbas sealt välja kirve. Ta palus mind pisut oodata ja seadis sammud sinnapoole, kus me eile öölindu nägime. Päevavalgel mõlemad udeheed nii väga „kuradit" ei kartnud, kuid ei tulnud siiski päris puu juurde, vaid hoidusid kõrvale. Nad istusid maha ja hakkasid piipu suitsetama, mina aga läksin vaatama, mida hiinlane tegema hakkab. Tšang-Pao otsis kasekännu üles ja hakkas üht selle pahka raiuma. Ta töötas hästi nagu tisler: kirves võis tema käes asendada höövlit. Kui ta paha kumera osa maha oli raiunud, hakkas ta seda puhtaks tahuma. Aeg-ajalt kännu juurde kummardudes silmitses ta tähelepanelikult raidekohta, korrates tihti üht ja sama hüüatust: „Aijaha . . ."

Siis pöördus ta minu poole, öeldes: „Ni kanka te iou tsõ" (s. o. vaata, siin ongi öölind). Kummardusin kännu kohale ja nägin puidu läbilõikes tema kihtide sellist asetust, et mõninga fantaasia juures võis tõepoolest näha kassikakku või rätsu meenutavat mustrit. Selle kõrval oli teine, samuti väiksemat lindu kujutav figuur, seejärel sitikat või isegi konna meenutav muster. Hiinlase sõnade järgi olid need kõik elavad olevused, keda puu oli alla neelanud, et nad elaval kujul enam kunagi maa peale ei ilmuks.

Kahetsesin, et mul polnud kaasas fotoaparaati, ja taht-sin puidu imelikke figuure üles joonistada, kuid sellest ei tulnud midagi välja.

Arvates, et ta suutis mind veenda, eemaldus Tšang-Pao puust, rahuloleku ilme näol.

Kogu ülejäänud tee sammusime vaikides ja jõudsime varsti pärast keskpäeva Kiveta fansasse.

Laadungi ootamine Kuznetsovaja jõelt võttis kaua aega. Et seda lühendada, tegin ekskursioone meie peakorteri ümbrusse.

Nende jalutuskäikude ajal oli mul võimalus vaadelda, kuidas jõgi külmub. 20. oktoobril ilmus esimene kirmetis. Siberlased nimetavad seda „jäärasvaks". Need olid väikesed, õhukesed veepinnal ujuvad jäätükid. Nad kasvasid hulgalt ja mõõtmeilt. 28. kuupäeval hakkas kirmetist tulema eriti tihedalt. 4.—10. novembrini püsis külm ja tuuline ilm. Sel ajal hakkas rümbastel tekkima põhjajää. Kuidas seda nähtust seletada? Tõenäoliselt võtab selle tekkimisest osa vahutava vee poolt kaasahaaratav külm õhk.

Võib-olla oli see ka kivide vahele takerdunud kirmetis. Esialgu olid külmunud jääkristallid rabedad ja neid sai põhjast kepiga ilma vaevata eraldada, siis aga muutusid nad kõvemaks. Need kristallid kasvasid nädala jooksul rümbastel niivõrd, et kujunesid tõelised jääkünnised jugadega. Vähehaaval levis põhjajää künnistelt jõge pidi allapoole sügavamatesse kohtadesse. Kui teda palju kogunes, hakkas ta veepinnale tõusma ja põhjast mitmesuguses suuruses kive üles tõstma.

Novembri keskpaiku algas Samargal lõplik kinnikülmumine. Ujuv jää hakkas massiliselt jõekäärudesse kogunema ja moodustas jääpoostadest ummistused. Jää murdus ja kuhjus hunnikuina kaldale. Siis voolas vesi mööda kuivi nõvasid ja ujutas üle kõik madalad saared. Sellised nõvad kergendavad talvisel ajal tunduvalt teekonda, võimaldades teed lühendada. 20. novembriks külmus Samarga 25 kilomeetri ulatuses suudmest kinni, kaugemal aga oli jõgi veel jäävaba, kui mitte arvestada jääribasid kalda ääres, mis jõge mõlemalt poolt kord kitsaste, kord laiade simssidena palistasid.

Lõplikul kinnikülmumisel seisis vesi kaua kõrgel ja kattus siis jääkoorikuga. Seejärel hakkas veetase langema; siis vajus jää jõe keskel alla, kallaste juures aga tõusis kummi ja murdus kohati, moodustades küllaltki suuri tühemikke.

Kord hulkusime koos Tšang-Paoga mööda jõe kallast ja rääkisime millestki. Äkki ta peatus ja ütles:

„Jaza!" (s. o. pardid).

„Kus?" küsisin temalt hämmastunult.

„Oota, kuula!" lausus ta.

Paari minuti pärast kuulsin tõepoolest selliseid hääli, nagu toovad kuuldavale pardid, kui nad vees saaki otsivad.

„Imet küll!" ütlesin kuuldavalt. „Pardid detsembris, kui kõik lombid üleni kinni on külmunud. Aga kus nad siis on?"

„Siin!" vastas Tšang-Pao jääle osutades.

Hakkasime linde otsima. Tšang-Pao heitis jääle pikali ja püüdis helide järgi nende asupaika määrata.

Ühes kohas oli jääs suur auk. Selle alumise ääre ja veetaseme vahel oli umbes meetrine vahe. Läksin avause juurde ja nägin kaht minust rahulikult mööda ujuvat parti. Üks neist otsis kogu aeg midagi veest, teine aga

püsis kõrval, soputas saba ja laskis kuuldavale kas siutsumise või prääksumisega sarnanevaid häälitsusi.

See oli huvitav nähtus. Tähendab mitte kõik pardid ei lenda sügisel ära, osa neist jääb talvitama. Tühemikes jää all on nad külma eest kaitstud ja leiavad endale nähtavasti ka piisavalt toitu.

Kiveta fansa juurde oli üles seatud meie meteoroloogiline väli-vaatluskapp koos riistadega ja kaunis kõrge mast pika vimpliga, mis võimaldas määrata tuule suunda, tema tugevust ja pilvede liikumise suunda. Vaatlejaks oli Vihrov. 4. detsembril väljus ta vara hommikul fansast, märkmik käes, kuid tuli kohe tagasi ja teatas, et taevale on ilmunud mingisugused eredad värvid. Riietusin ja ruttasin samuti välja. Oli täielik tuulevaikus. Termomeeter näitas 750-millimeetrise baromeetrirõhu juures —26°C. Taevas oli kaks kihti pilvi. Alumised rippusid maa kohal suurte hõredate massidena, ülemised olid õhukesed sulgpilved. Kui päike silmapiiri kohal umbes kümne kraadi kõrgusele kerkis, omandasid ülemised pilved äärmiselt ilusa värvuse. Nende päikese poole pööratud servad olid nagu sulametallist valatud. Nende taga järjestusid värvid selliselt: türkiissinine, kuldkollane, purpurpunane ja violetne. Alumised pilved värvusid samaaegselt oranžiks ja muutusid tulekahjukumast valgustatud suitsu sarnaseks. Nähtus ei olnud püsiv. See kadus kiiresti, kohe selle järel algas baromeetri langemine. Taevasse kerkisid sajupilved ja õhtuks hakkas lund sadama.

Kaks päeva saatsin mööda oma märkmete korraldamisega. Kolmandal päeval lõpetasin töö, sulgesin vihiku ja väljusin majast, et pisut piki jõge kuni rümpani jalutada.

Meteoroloogilise vaatluskapi lähedal nägin laskur Glegolat. Ta seisis kummargil ja pani meie kõige suuremale koerale Hõtšale rihma kaela; selga oli tal visatud vintpüss.

„Kuhu sa lähed?" küsisin temalt.

„Tahan jahile minna," vastas ta rihma pingumale tõmmates.

„Lähme koos," ütlesin talle ja hakkasin jõe äärde laskuma.

Glegola oli üks neid inimesi, kellel, nagu räägitakse, jahil ei vea. Tervete päevade kaupa hulkus ta mööda metsa ja tuli alati tühjade kätega tagasi. Seltsimehed itsi-

tasid tema üle ja nimetasid teda naljaviluks häda-jahimeheks.

„Noh, kuidas läks, kas mõnd metslooma nägid ka?" küsisid nad temalt tavaliselt, kui ta näljasena ja väsinuna tühjade kätega koju tagasi tuli.

„Halvasti!" rääkis Glegola. „Ei näinud midagi."

„Kus sa nüüd jänest kätte saad, aga katsuksid kas või tiigri maha kõmmutada, see läheb kindlasti korda," ironiseerisid laskurid.

Kuid Glegola oli vaikne kannatlik mees ega solvunud oma kaaslaste naljade pärast.

„Homme lähen jälle," ütles ta neile vastuseks, õlitades oma vintpüssi, millele ta suuri lootusi pani.

Niisiis hakkasin ees minema ning minuti pärast jõudis ka Glegola mulle järele. Koer oli tal rihma otsas.

Jõgi külmus kiiresti. Öö jooksul olid kaldaäärsed jääribad kohati ühinenud ja looduslikud sillad moodustanud. Et mitte läbi kukkuda, võtsime rasked kaikad kätte ja jõudsime nendega enda ees jääd proovides õnnelikult ning ilma vaevata teisele poole Samargad.

Püsis külm ilm; maa oli põhjalikult läbi külmunud, lund aga veel ei olnud. Sombune taevas, sünged sinakad mäed kauguses, raagus puud ja pruunikaskollane kuivanud rohi — see kõik oli nukrailmeline ja sisendas tuska.

Kiveta fansa vastas on jõe vasak kallas tasane. Mäed eemalduvad siin jõest kaugele, vähemalt kilomeetrit paarkümmend. Nende taga on udeheede sõnade järgi väikese Adimi jõgikond.

Avarat madalat maa-ala, millest siin juttu, katab väikese väärtusega hõre segamets. Metsatukad, kui neile linnulennu kõrguselt vaadata, ümbritsesid ažuursete pitside taoliselt soostunud nõgusid. Harva esines siin-seal suuri vanu puid: papleid, pärni ja teisi, mis olid saja viiekümne kuni kahesaja aasta vanused.

Vaevalt olime kaldast eemaldunud, kui sattusime korraga läbipääsmatusse tihnikusse: ebatasane maapind, kuivanud nõvad, veerkiviribad ja augud, mis olid täis tuulemurdu ja kattunud lopsakate, nüüd juba kuivanud rohttaimedega; vastu maad paindunud toomingate okstega segi põimunud põõsaslepad; kuivanud latvadega puud ja veest kokkukantud risu — selline on uhtlammimets Samarga jõe orus, kuhu me koos Glegolaga jahile läksime.

Kaugemal näis tuulemurdu vähem olevat, kuid põõsad

ja noored puud, kõverdunud, kõhetud ja armetud, nagu oleksid nad rahhiiti põdenud, kasvasid hämmastavas korratuses ning olid üksteisele takistuseks.

Sammusime Glegolaga edasi ja ajasime juttu. Koera hoidis ta rihma otsas. See lonkis järel ja segas käimist — rihm jäi alatasa okste taha kinni. Mõnikord möödus Hõtša puust paremalt poolt, samal ajal kui Glegola möödus sellest vasakult. See sundis teda sagedasti peatuma ja kas koera enda poole tirima või, vastupidi, ise koera juurde minema.

„Lase ta lahti!" ütlesin oma kaaslasele. „Vaevalt küll niisuguses metsas kiskjaid leidub."

„Õige jah!" vastas Glegola ja võttis Hõtšal rihma kaelast ära. Siis pistis ta rihma vöö vahele ja hakkas minu kõrval edasi astuma. Koer, tundes vabadust, raputas end rõõmsalt, hüppas üle mahalangenud puu ja kadus tihnikusse.

Tunginud läbi võsa, lähenesime suure jääraku pervele; jääraku põhi oli kaetud põõsastega, nõlvadel aga kasvas tammedest ja valgetest kaskedest koosnev hõre noor mets.

Siin tegime peatuse ja pidasime nõu. Otsustasime veidi maad jääraku perve mööda edasi minna ja siis kodu poole tagasi pöörduda, hoides suunda selgesti silma paistvale sopkale, mille jalamil asetses Kiveta fansa.

Me ei jõudnud veel sadat sammugi edasi minna, kui jäärakust hüppas äkki välja metskits. Loom tahtis mööda jäärakut ülespoole joosta, kuid samal hetkel sööstis talle vastu koer. Ehmunud kits pöördus kiiresti tagasi ja tegi seejuures hiiglasliku hüppe üles. Hüpanud üle põõsaste, oli ta silmapilk jääraku teisel serval ja jäi sinna liikumatult seisma.

Glegola sihtis ja vajutas päästikule, kuid lasku ei järgnenud. Kiirustades vinnastas ta uuesti kuke, sihtis ja vajutas päästikule, kuid jälle läks kõik mokka.

Nähes koera lähenevat, jooksis metskits tihnikusse, pildudes oma tagupoolt kõrgele üles.

„Tõrge," ütles Glegola ja avas luku, et defektiga padrunit välja võtta, kuid siis selgus, et püss polnud üldse laetud.

Pidi nägema tema pahameelt. Omada ainus kord võimalust paigal seisvat metslooma tulistada ja sealjuures sellisest hinnalisest saagist ilma jääda! Ja mille tõttu? Lihtsa

hajameelsuse tagajärjel. Ta ei unustanud kunagi enne jahileminekut püssi laadida, ja nüüd nagu kiuste säärane viga. Glegola oli valmis nutma puhkema.

„Pole viga," ütlesin talle. „Kannatust, vennas! Küllap sinu tänaval tuleb ka kord pidu. Midagi ei tehta korraga, kõigega tuleb kohaneda ja harjuda."

Minu sõnad nähtavasti rahustasid teda. Ta laadis püssi ja me astusime edasi.

Jääraku taga kõrges rohus leidus küllaltki sagedasti metskitsede lamamisasemeid.

„Noh, nüüd sa tead, kust looma otsida," pöördusin Glegola poole. „Kui lähened neile, mine alati vastu tuult."

Sealjuures selgitasin talle, et ükski metsloom ei karda niivõrd inimese välimust kui just tema lõhna.

Nii me siis sammusime ja vestlesime. Lõpuks väsisin ja istusin jääraku pervele puhkama.

Äkki kostis põõsastest meie lähedalt koera vingumist. Tormasime sinna ja nägime seal vana pärna all järgmist pilti.

Hõtša lebas seliti maas ja ta kohal seisis suur ilves. Tema parem käpp oli nagu löögi andmiseks üles tõstetud, vasakuga aga surus ta maha koera pead. Lingutõmmatud kõrvad, tigedad rohekaskollased silmad, suured paljastatud hambad ja raevukas kähisemine tegid ta väga kohutavaks. Glegola sihtis kiiresti ja tulistas. Ilves tõi kuuldavale mingisuguse imeliku turtsumist meenutava häälitsuse, hüppas üles ja langes küljele. Mõne aja sirutas ta lõugu pärani ajades kramplikult jalgu ja jäi lõpuks vaikseks.

Niipea kui koer vabanes, tahtis ta, saba jalge vahel, minema tormata, kuid mõtles kohe ümber ja hakkas käppadega oma koonu kraapima ning pead raputama. Samal hetkel nägin seal teist, esimesest kaks korda väiksemat ilvest. See oli noor ilvesepoeg. Koer oli teda hirmutanud ja ta ronis puu otsa, ema aga tormas teda kaitstes julgelt Hõtša kallale.

Jahmusime mõlemad ootamatusest. Samal ajal jooksis ilvesepoeg oksa mööda kiiresti kaugemale, hüppas maha ja kadus põõsastesse.

Koer, keda uue metslooma ilmumine oli ehmatanud, sööstis kohalt ja pani ülepeakaela põgenema. Glegola jooksis ilvesepojale järele, kuid ei leidnud midagi ja tuli varsti tagasi.

„Noh, näed!" ütlesin talle. „Nüüd pöördud Kiveta fansasse tagasi hinnalise saagiga. Võta ilves ja lähme koju!"

Glegola tõstis ilvese endale õlgadele ja me suundusime koos otse jõe poole. Kui sammusime mööda harvikut, näis mulle paaril korral, et keegi meiega kõrvuti kiiresti põõsastes jookseb.

Surnud loom oli küllaltki raske ning Glegola peatus seepärast sageli ja puhkas. Tegin ettepaneku kanda ilvest kahekesi kepi abil, kuid ta ütles ära ja palus mind võtta ainult tema püss.

Läbinud niimoodi veel umbes kaks kilomeetrit, istusime puhkama. Glegola asus plotskit keerama, mina aga jäin tapetud kiskjat silmitsema ja hakkasin käega tema karva silitama.

Samal hetkel sattus minu vaatevälja mingisugune kõrvaline ese. Pöörasin pead ja nägin ilvesepoega. Ta puges rohu seest välja, vaatas mulle tähelepanelikult otsa ega taibanud nähtavasti, miks ta ema ei suuda liikuda ja lubab end puudutada.

Ma ei tulistanud, kuid Glegola ei kannatanud välja ja sirutas käe püssi järele. Järsud liigutused ning kära hirmutasid ilvesepoega ja ta kadus uuesti põõsastesse.

Järgmisel puhkepeatusel nägime teda jälle. Ilvesepoeg oli puu otsas ja reetis enda ainult siis, kui jõudsime talle päris ligidale ... Nii saatis ilvesepoeg meid kord ette joostes, kord meie kannul käies kuni jõeni välja. Lootsin ta kinni püüda ja võib-olla isegi taltsutada.

Viimaks mets lõppes. Jõudsime välja kruusasele kaldakehvlile. Ilvesepoega polnud näha, kuid oli kuulda, kuidas ta naabruses kasvavas rohus näugus.

Äkki hüppas põõsastest välja korraga kolm koera. Nende hulgas oli ka Hõtša, tõenäoliselt teejuhi ülesannetes. Selle järgi, kuidas nad jooksid, nende kikkis kõrvade ja põlevate silmade järgi oli näha, et nad metslooma juba haistsid.

Hakkasin koerte peale karjuma, sööstsin neile järele, kuid ei saanud neid kätte, takerdusin võsas ja kukkusin. Kuni ma püsti tõusin ja sinna kohta jooksin, kus koerad metsikus raevus keerlesid, oli ilvesepoeg juba surnud.

Mul hakkas hukkunud loomadest kahju. Ema kaitses poega, poeg aga järgnes surnud emale.

Tahtsin oma mõtteid Glegolaga jagada, kuid tal oli niisugune juubeldav ilme, et ma ei söandanud seda teha.

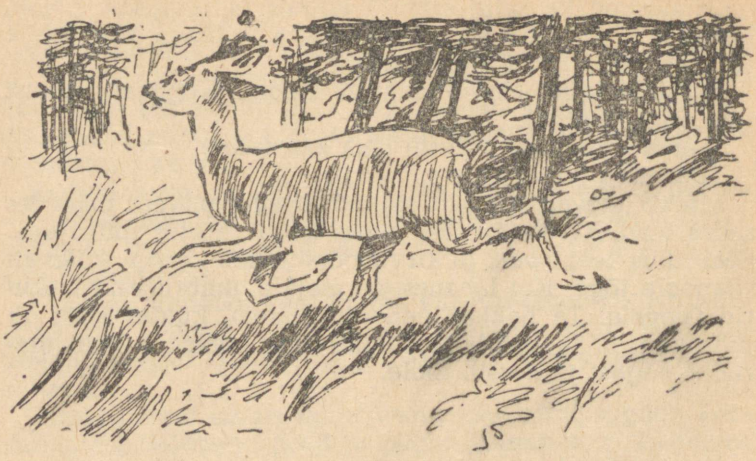
„Püüdsime ka selle kinni!" hüüdis ta rõõmsalt. „Noh, tänu jumalale! Küll ikka vedas! Homme lähen jälle jahile ja võtan kõik kolm koera kaasa."

Istusime kümmekond minutit kaldal. Kummalgi meist olid omad mõtted.

„Lähme, vennas," ütlesin oma kaaslasele.

Tõusime püsti.

Mööda taevast venisid rasked mustad pilved: mägedes sadas lund. Kiveta fansast tõusis õhku valkjas suitsujuga. Seal raius keegi puid ja kirvehoopide heli kandus kõlavalt siiapoole jõge. Kui lähenesime majale, ümbritsesid laskurid Glegola. Ta hakkas neile jutustama, kuidas kõik oli juhtunud, mina aga läksin kohe oma kohale, võtsin üleriided seljast ja asusin tööle.

KAHEKSAS PEATÜKK

HÄIRE

Järgmisel päeval teatas laskur Marunitš oma kavatsusest jahile minna. See teade võeti vastu üksmeelse naeruga. Talle oli usaldatud majapidamine ja seda ametit täitis ta kogu aeg, kuni sõitsime paatidel piki merekallast ja kuni peatusime Kiveta fansas Samarga jõe ääres.

Kogu päeva oli ta kinni majapidamisalaste askeldustega: hommikul keetis putru, keskpäeval lõunat, õhtul valmistas õhtusööki ja keetis siis jälle teed. Sel ajal kui teised jahil võisid käia, oli Marunitš seotud köögiga.

Kuid täna ta teatas, et ilma lihata istumine on teda ära tüüdanud ja seepärast võtab ta kõik koerad kaasa ning läheb jahile. Algul pidasime seda naljaks, aga siis veendusime, et ta tõepoolest oli otsustanud terveks päevaks lahkuda.

Marunitš meelitas Glegola enda eest koju jääma, ise aga hakkas teekonna vastu valmistuma: pani poolkasuka selga, vildid jalga, suure karvamütsi pähe ja labakindad kätte. Siis kogus ta kõik sõidukoerad ühe pika rihma otsa ja suundus metsa, püss käes. Koerad jooksid korratult, läksid puude vahel segi ja olid talle edasiliikumisel suu-

reks tülinaks. Teravmeelsustest ja iroonilistest nõuannetest saadetuna kadus ta kiiresti metsa rüppe.

Öösel oli sadanud peenikest lund, mis kattis maad õhukese kihina. Hommikuks oli taevas pisut selginenud ja siin-seal oli heledamaid kohti näha. Läbi pilvede tunginud päikesekiired valgustasid lumest valendavate kaugete mägede pehmeid kontuure ja Kiveta fansa lähedal kasvavat metsa.

Koju tulnud, asusin kohe oma töö kallale: oli vaja võrrelda reisipäeviku märkmeid joonestatud marsruudiga ja teostada baromeetriline nivelleerimine; mõned laskurid jäid õue. Möödus pool tundi.

Äkki jooksis Rožkov nagu hullumeelne fansasse. Haaranud seinal rippuva vintpüssi, jooksis ta ülepeakaela majast välja. Tema kannul jooksis teine laskur, seejärel kolmas, siis hakkasid kõik püsse haarama ja jooksid kuhugi, tõugeldes ustel ja segades üksteist. Minu küsimusele, mis juhtus, ei vastanud keegi, kuid ma nägin nende nägudest, et kõik olid millestki erutatud ja kiirustasid, et mitte mööda lasta mingit harva esinevat juhust.

Kiirustasin siis minagi laskurite kannul fansast välja ja nägin huvitavat vaatepilti.

Sealtpoolt, kuhu Marunitš jahile oli läinud, tormas lagedale ehmunud metskits; enda ees midagi nägemata jooksis ta otse fansa lähedal seisvate laskurite poole. Ehmunud siis veel enam, sööstis ta jõe poole, kavatsedes vastaskaldale üle joosta, kuid sattus õnnetuseks siledale jääle, libastus ja kukkus. Ta püüdis tõusta, kuid sõrad libisesid, jalad vajusid laiali ja ta kukkus kord ühele, kord teisele küljele pikali.

Kõik laskurid haarasid püssid, jooksid metskitse poole ja moodustasid umbes kahesaja sammu pikkuse aheliku. Esimesena jooksis kohale Rožkov. Ilma et oleks sihtinud, tulistas ta looma lausa käega katsutavast lähedusest, ja nagu sellistel juhtudel ikka, laskis mööda. Siis tulistas teine, pärast seda kolmas ja nii kõik mehed järjekorras läbi. Lõpuks tõusis metskits jalule ja suundus lund täistuisanud peegelsiledal jääpinnal libisedes suure vaevaga jõe vastaskalda poole. Laskurid avasid tema pihta korratu tule, kuid et kõik kiirustasid, siis ei tabanud keegi. Metskits jõudis õnnelikult vastaskaldale; tegi hüppe ja kadus põõsastesse. Keegi jooksis tema kannul, teised aga läksid fansa poole tagasi. Žestide ja hääletooni järgi mõistsin, et

laskurid tegid üksteisele möödalaskmiste pärast etteheiteid, kirudes kõige enam Rožkovi, kes oli teinud esimese lasu.

Samal hetkel tulid koerad metsast nähtavale. Nad jooksid korratult; osa neist oli üksikult, osa kahe- ja kolmekaupa kokku seotud. Nende kikkis kõrvad, põlevad silmad ja katkendlik hingamine viitasid sellele, et nad metskitse jälgi mööda taga ajasid. Koerad kihutasid meist sellise kiirusega mööda, et meil ei õnnestunud neid kinni pidada.

Umbes kümne minuti pärast jooksis mööda ka Marunitš; vasakus käes hoidis ta vintpüssi, paremaga aga vehkis meeletult. Ta oli kangesti ähmi täis, karvamüts silmadele langenud, nägu kriimustatud, riided lõhki.

„Kus? Kus?" hüüdis ta.

„Kes?" küsisid hämmastunud laskurid.

„Kits!" vastas ta kannatamatult. „Ta jooksis teie poole." Ja märgates koeri jõel, sööstis neile järele.

„Pea kinni, oota!" hüüdis Rožkov. „Kõik on juba lõppenud, kits läks ammu ära!"

Marunitš peatus, vaatas uurivalt jõele, heitis siis käega ja pöördus tagasi.

Laskurid piirasid ta ümber, hakkasid teda igast küljest silmitsema ja küsimustega üle külvama.

„Kus sa olid? Milles asi seisab?" küsisid nad.

Marunitš tõmbas hinge tagasi, kohendas karvamütsi ja hakkas jutustama, ja mida rohkem ta rääkis, seda valjemini tema seltsimehed naersid.

Marunitšiga oli juhtunud järgmine lugu.

Jahi vastu valmistudes ei laadinud ta püssi, vaid pistis padrunipideme koos padrunitega viltsaapa säärde.

Kaksteist sõidukoera, keda ta endaga kaasa võttis, tirisid kogu aeg kõvasti nöörist. Kartes, et nad võivad end lahti rebida ja ära joosta, peatus ta sobival hetkel ühe puu juures ja sidus koerad oma vöö külge.

Nagu õnnetuseks hüppas samal hetkel naabruses asuvast mäesälgust välja metskits. Teades, et tema püss pole laetud, hakkas Marunitš vildisäärest padruneid otsima, kuid pide oli nii madalale vajunud, et ta ei suutnud seda kuidagi kätte saada.

Siis istus ta maha, tõmbas vildi jalast ja raputas pideme välja. Samal hetkel sööstsid koerad, kes olid haistnud metskitse lõhna, mäest alla.

Marunitš jutustas, et koerad lohistasid teda nagu nööri otsa seotud puupakku maad mööda järele. Ta karjus, haaras kinni põõsastest ja kividest ning kõigest, mis aga ette juhtus.

Kuid varsti õnnestus tal end kahe lähestiku kasvava puu vahele kinni kiiluda, lõõg katkes viimaks ometi ja koerad kihutasid üksi kitsele järele.

Jäljed, mis Marunitš maapinnale oli jätnud, olid veel värsked ja neid mööda jõudis ta kergesti oma vildini. Sealsamas kõrval lebas ka vintpüss ja pide padrunitega.

Laadinud püssi, jooksis ta koertele järele, lootes, et need saavad kitse kätte. Inimeste hääled, püssipaugud ja koerte haukumine tõid ta Kiveta fansa juurde.

Kui Marunitš kuulis, et metskits on ära läinud, sai ta vihaseks:

„Nii palju aega ajasin teda koertega taga, aga teie, sihuke kari mehi, ei suutnud nüüd lamajat tabada!" rääkis ta rahulolematu tooniga. „Enam ma teie eest jahile ei lähe."

Pärast seda hakkas ta kätest pinde välja tõmbama ning kriimustusi ja muhke joodiga määrima. Neid aga oli nii palju, et pärast seda „operatsiooni" muutus ta nahk kirjuks nagu pantril.

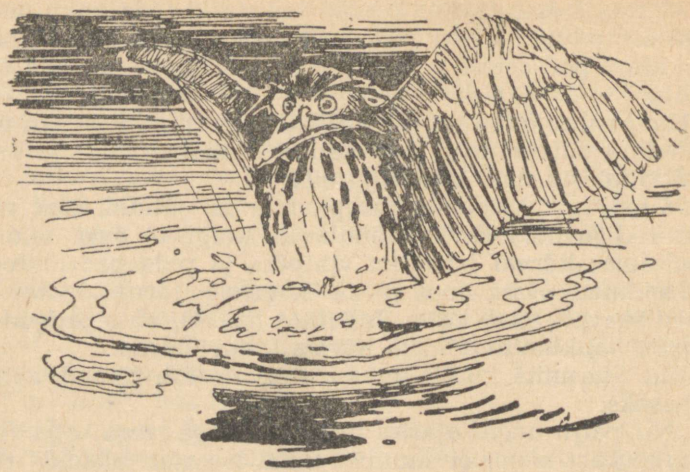
„Aitab juba irvitamisest," urises ta laskureile, kes jätkasid tema seikluse kommenteerimist ja naersid nii, et kõht kõveras, vaadates tema nägu, mis oli joodist kirju.

Marunitš läks kööki ja asus oma töö kallale, Vihrov aga kogus kõik vabad mehed kokku ja läks koeri otsima.

Lähenes õhtu. Väsinud taevas kahvatus, õhk muutus sinakaks; mäelatvadel lõi roosatama lumi, mis pimedatel nõlvadel omandas õrnvioletse varjundi. Vaikus ja hämarus laskusid maale.

Vihrov tuli koertega tagasi alles päris videvikus. Üks koertest lähenes Marunitšile ja hakkas haukuma.

„Sind oli ka veel siia vaja... Käi minema, neetud!" hüüdis ta tigeda häälega ja viskas koera tuletukiga.

ÜHEKSAS PEATÜKK

KALASTAJA KASSIKAKK

Eriti tüütu oli Kiveta fansas istumine laskureile ja kasakaile. Nad mõtlesid välja igasuguseid viise, kuidas meelt lahutada, ja eelkõige käisid jahil. Kõige edukam neist oli Nozdrin. Ta lahkus üksi terveks päevaks ja tuli tagasi suures pimedas.

Ükskord tõusis ta ammu enne koitu. Kuulsin läbi une, kuidas ta teelemineku vastu valmistus ja püssi laadis. Pärast seda uinusin uuesti ja ärkasin alles siis, kui juba täiesti valge oli. Avanud silmad, nägin Nozdrini. Ta oli rahulolematu, et oli nii vara tõusnud ja asjatult kõndinud, et tal oli kõht tühjaks läinud ja et ta oli katki rebinud jalanõud, mida nüüd oli vaja parandada. Hommikuse teejoomise ajal jutustas ta muuseas, et hirmutas nõvalt lendu kassikaku, kes tema sõnade järgi oli vees.

See päev möödus kuidagi igavalt: kõik märkmed päevikuisse olid tehtud, mõõdistused välja joonestatud, linnud ja väikesed loomad prepareeritud. Ühe sõnaga — kõik oli korras ja oli vaja hakata uusi materjale koguma. Kogu päeva veetsime fansas ja heitsime õhtul vara magama. Millegipärast juhtus, et ärkasin öösel ega saanud enam und. Vähkrenud kuni koiduni küljelt küljele, otsus-

tasin riided selga tõmmata ja maad kuulama minna, lootes sealjuures kosklaile jahti pidada ja ühtlasi vaadata, kuidas jõgi külmub.

Hakkas vaevalt koitma, kui majast välja astusin. Ähmane hommikuvalgus heitles veel maa kohal valitseva öise hämarusega. Maja juurest algas paar teerada. Hakkasin üht mööda huupi edasi minema. See jagunes varsti kaheks ning seejärel kolmeks omaette rajaks. Valisin selle, mis läks jõe poole, kaks teist viisid mägedesse. Nõva, mis algul oli lai, hakkas kiiresti ahenema. Ühes kohas tulid kaks kruusast kaldakehvlit teineteisele hoopis lähedale; ainult kitsas madala vee riba eraldas neid. Ühe kehvli serval mustendas mingi tume ese. Mulle näis, et see liigutas ennast. Peatusin, et seda paremini silmitseda, kuid samal hetkel tõusis tume ese äkki õhku ja lendas metsa. Mul tuli meelde Nozdrini eileõhtune jutt, et ta oli näinud vees kassikakku. Mida võis küll lind siin teha? Laskusin alla ja suundusin otse veerkivide poole.

Kauaaegne rändamine mööda taigat ja põliselanike näpunäited olid õpetanud mind jälgedest aru saama. Vesi nõvas oli puhas, kuid veerkivid olid mõnes kohas röövlinnu väljaheidetega määritud ning jääd katval värskel lumel oli paarkümmend varasemat ja värsket suurte linnujalgade jälge. Tähendab kassikakk käis siin sageli. Aga et mina ja Nozdrin teda koidu ajal nägime, siis võib arvata, et ka edaspidi võib teda siin samal ajal tabada. Otsustasin teha vaatlusi ja tulla veel kord siia, kuid varem. Nii ma tegingi. Järgmisel päeval tõusin, kui oli veel täiesti pime, tõmbasin riided selga, ja püüdes mitte kära teha, väljusin fansast, sulgedes enda järel vaikselt ukse.

Väljas ei olnud veel koitma hakanud. Kõrgel taevas, peaaegu seniidis, seisis kuu, viimase veerandi sarved itta pööratud. Ta oli nii imeliselt hõbedane ja tema näol oli selline juubeldav ilme, nagu oleks ta vastu naeratanud päikesele, mida ta sealt taeva kõrgusest nägi ja mis end maa-asukate eest veel silmapiiri taga varjas.

Kuust kaugemal sopka kohal, mille piirjooned öises pimeduses vaevalt märgatavad olid, säras eredalt Jupiter. Loodest puhus külm vinge tuul. Algul lõikas see mulle teravalt näkku, kuid pärastpoole nägu harjus: ebameeldiv tunne kadus kiiresti ja seda asendas ergas meeleolu.

Läksin mööda endist rada, algul kiiret sammu, siis aga ikka aeglasemalt ja aeglasemalt. Ma ei tahtnud kassikakku

ära hirmutada. Kuid kõik minu ettevaatusabinõud osutusid üleliigseks. Nõval polnud ainsatki hingelist. Siis läksin alla veerkividele ja pugesin suurveest siia kantud langenud puu taha peitu. Kas seepärast, et ma harjusin ja mu silmad pimedusega kohanesid, või seepärast, et hakkas tõepoolest valgemaks minema, kuid ma võisin hästi näha kõike, mis vee ääres toimus: nägin selgesti veerkive, kassikaku jälgi lumel ja isegi jäässe külmunud raagu teisel pool nõva.

Mõtlesin juba, et tulin asjatult, kuid südametunnistuse rahustamiseks otsustasin veel paarkümmend minutit valvata. Ja äkki nägin seda, kelle pärast ma oma hommikuse ekskursiooni ette olin võtnud. Täiesti ootamatult ja hoopiski mitte sealt, kust ma teda ootasin, ilmus suur kassikakk. Ta laskus ühe kaldakehvli äärele ja vaatas ringi, kummardus siis ettepoole, sirutas järjekorras kumbagi tiiba ja pani nad külgedel kokku. Seejärel ta hüpatas paar korda, läks nõvasse ja jäi vastu voolu seisma. Siis laskis ta mõlemad tiivad vette ja tõmbas saba enda alla, moodustades niiviisi kahe kaldakehvli vahel kogu nõva laiuses tammi. Selles asendis jäi kassikakk mõneks ajaks liikumatuks ja vaatas tähelepanelikult vette. Äkki toksas ta kiiresti nokaga, tõi välja väikese kala ja neelas selle alla; seejärel toksas ta teist ning kolmat korda ja nii ikka edasi. Arvatavasti püüdis ta kümmekond väikest kala. Rahuldunud saagiga, tuli kassikakk veest välja, raputas end tugevasti ja hakkas nokaga oma sabasulgi korrastama. Mind ta ei märganud ja käitus rahulikult. Õine röövsuliline kavatses juba uuesti vette ronida, kuid samal hetkel hüppas metsast ootamatult välja amuuri kärp. Nagu hullumeelne sööstis ta ülepeakaela üle kruusase kaldakehvli ja hüppas üle kitsa veeriba. Ehmunud kassikakk tõusis õhku ja lendas piki nõva minema. Nägin, kuidas ta lennul kord üht, kord teist tiiba saputas, siis kadus ta kääru taha.

Hakkas juba valgeks minema. Silmapiir idas värvus tumepunaseks. Koidupunast tõusis üles purpurne helk, mis roosatas kõrgetel mägedel lasuva lume, kuna tukkuv mets orgudes veel koidueelset und nägi. Kuu kahvatus veelgi enam, pimedus eemaldus kiiresti lääne suunas...

Nüüd polnud siin enam midagi teha ja ma läksin koju. Kui Kiveta fansale lähenesin, tulid metsast kaks udeheed Vendi ja Diljunga ja me astusime koos majja. Hakkasin oma kaaslastele jutustama, mis olin näinud, ja arvasin, et

teatan neile midagi uut ning originaalset, kuid udeheed ütlesid, et kassikakk püüab alati sel viisil kala. Mõnikord istub ta niikaua vees, et tema saba ja tiivad jäässe kõvasti kinni külmuvad ja kassikakk hukkub.

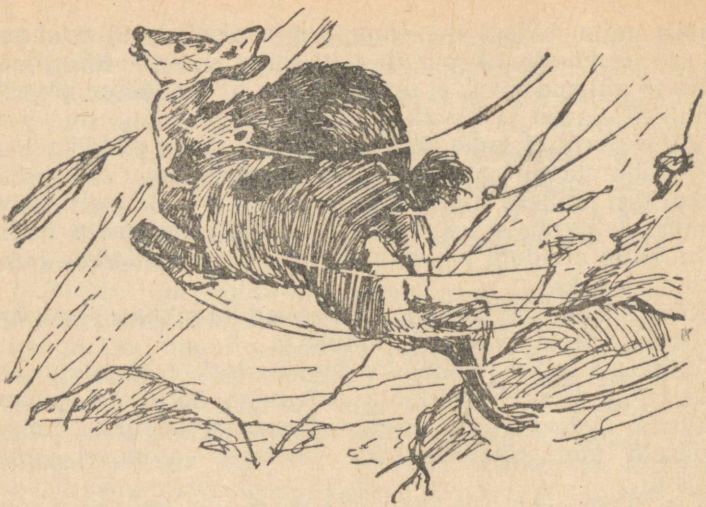
Välja uurinud koha, kuhu kassikakk kalu püüdma lendab, külmutavad udeheed jäässe ristpulgaga varustatud tulbakese, millele kinnitatakse püünis või lihtsalt jõhvsilmus. Jahikohale lennanud kassikakk, aimamata hädaohtu, istub muidugi pigemini ristpulgale kui siledale jääle ja langeb lõksu.

Kõik Amuuri pärismaalased peavad kassikaku liha väga maitsvaks ja kütivad teda innukalt.

Viimased päevad sõime kuidagi kesiselt. Hommikul rasvata puder, keskpäeval tee kuivikutega, õhtul jälle puder. Laskurid igatsesid liha. Seepärast, märganud lumel mingisuguseid jälgi, tõusime kõik meelega varem, et jahile minna.

Kui vajalikud bivakitööd olid lõpetatud, läksid viis inimest metslooma otsima.

Rožkov ja Glegola suundusid jõe vastaskaldale, Tšang-Pao ja Nozdrin mööda Samargad üles, mina aga hakkasin otse bivaki juurest mööda tuulemurrust ummistatud väikest nõlvaoja üles sopkale ronima.

KÜMNES PEATÜKK

JAHT

Oli üks neid ilusaid talveilmu, mil tasakaal atmosfääris jääb kauaks püsima. Päike paistis selgelt. Sinisel taeval, puhtal õhul ja valge linikuga kaetud maal oli pidulik ilme. Vaikiv, lumega ülepuistatud mets oli otsekui tardunud liikumatusse poosi ja vaatas kaugusse, kust paistsid mingisuguste mägede pehmed piirjooned, nende taga aga valged kummalise kujuga rünkpilved. Vanad kahlused kuused, tumerohelised oksad lume raskuse all längus, tukkusid sellises tardunud pinges, kus on küllalt vähimastki tuuleiilist, et neid suikuva rahu seisundist välja viia.

Mõnikord juhtus, et ülemiselt oksalt rebenes lahti väike lumetükk. Langedes riivas lumi teisi samasuguseid oksi ja siis hakkas äkki kogu puu nagu elama. Suured laiahaardelised oksad, heitnud endalt valged mütsid, sirgusid korraga ja hakkasid kõikuma, külvates kogu puu ülalt alla üle päikeses tuhandete teemant-tuledena sätendava lumetolmuga. Sellistel vaiksetel päevadel muutub õhk eriti helikandvaks. Siis on kuulda külmunud puude kõlavaid naksatusi, mingisuguse metslooma sibavaid samme maha-

langenud puudel, maa peale sadava lume tasast sahinat ja mööda kuivanud puu koort ronivate metsvintide krabinat.

Jõudnud välja peamassiivist jõe poole kulgeva suure seljandikuharu harjale, peatusin, et puhata, ja kuulsin samal hetkel alt hääli. Järsaku servale lähenedes nägin Nozdrini ja Tšang-Paod, kes sammusid teineteise järel mööda jõe jääd. Seljandikuharu, kus ma seisin, ulatus jõe kohale rippuva kaljuna, millel oli kõrvalt vaadates laevanina välimus kõrgusega enam kui 100 meetrit.

Mööda seljandikuharu ronides läksin kuni väikese mäerübjani ja otsustasin siinsamas veel kord pisut puhata ning laskuda siis teist mäesälku mööda jõele. Äkki hüppas metsast välja muskushirv. Nähes mind, kargas ta võpatades kõrvale ja kadus otsekohe noorde kuusikusse. Tahtsin talle juba jälgi mööda järele minema hakata, kuid siis köitis mu tähelepanu teine loom. Muskushirve jälgedes jooksis suur kaljukass. Tema ilmumine oli nii ootamatu, et ma ei jõudnud isegi püssi õlalt haarata. Teadsin, et muskushirv teeb mööda lund ringi ja pöördub siis oma jälgedele tagasi ja et sama ringi mööda ajab teda taga ka kaljukass. Kuid mu lootused ei läinud täide. Oodanud asjatult paarkümmend minutit, otsustasin nende jälgi mööda edasi minna. Jälgede järgi nägin, et muskushirv oli kord nagu komistanud, kaljukass aga jooksnud küll kohmakalt, kuid ühtlaste hüpetega. Selle põgenemise ja tagaajamise tulemus oli silmanähtav. Muskushirvel tuleb varsti, õige varsti alla anda.

Jäljed viisid mind jälle mäerübjale, seejärel aga suundusid mööda seljandikuharu jõe poole. Siin sattusin päris värsketele noore põdra jälgedele. Jätsin siis muskushirve kaljukassi hooleks ja sammusin ise põdra jälgi mööda edasi. Nähtavasti oli ta mind haistnud ja traavides mäest alla läinud. Varsti tõid jäljed mind jõe äärde. Põder oli laskunud lumega kaetud veerkividele, läinud sealt üle saarele ning saarelt teisele kaldale.

Olin juba keset jõge, kui kuulsin hüüdeid. Tagasi vaadates nägin Nozdrini ja Tšang-Paod, kes seisid jõe kohal rippuva kalju jalamil ja viipasid mulle. Mõistsin, et nad kutsuvad mind enda juurde. Ehmatatud põdrale järelejõudmine ei tulnud kõne allagi, seepärast heitsin püssi selga ja hakkasin kiirel sammul oma seltsimeeste poole minema.

Juba kaugelt märkasin, et nad ei olnud asjatult käinud. Tšang-Paol ja Nozdrinil oli lõbus ilme; nende jalgade ees lebasid muskushirv ja kaljukass. Mulle tundus imelikuna, et ma ei kuulnud nende laske, ja pöördusin seepärast seletuse saamiseks Nozdrini poole.

„Meie tulistanud ei ole," vastas tema eest Tšang-Pao, naerdes endale vurrudesse.

„Kuidas nii?" küsisin ma midagi mõistmata.

„Nad tulid ise siia," ütles Nozdrin paberossi süüdates. Lõpuks sain mulle antud vastuste põhjal pikkamööda aru, mis oli juhtunud.

Tuli välja, et kaljukassi eest põgenedes sattus muskushirv juhuslikult jõe kohal rippuvale kaljule. Tšang-Pao võttis kähku püssi seljast, et tulistada, kuid muskushirv hakkas äkki siia-sinna rabelema. Loom sai aru ohust, millesse ta oli sattunud, ja tahtis tagasi joosta, kuid taganemistee oli kaljukassi poolt juba ära lõigatud. Siis hakkas muskushirv järsaku perve poole hoiduma, uurides, kuhu võiks hüpata. Sel hetkel viskus kaljukass tema kallale. Muskushirv söösti edasi ja mõlemad loomad, kaotanud tasakaalu, lendasid kuristikku. Muskushirv kukkus surnuks, kaljukass aga andis endast veel elumärki. Kord tahtis ta jalgadele tõusta, kuid kukkus samas jääle. Siis jooksis Nozdrin tema juurde ja lõi ta kepihoobiga pähe lõplikult surnuks.

Surnud loomi ei saanud kuidagi „jahisaagiks" nimetada. Olime nad mõlemad juhuslikult kätte saanud. Kõik kolm olime metsadraama tunnistajaiks. Mina nägin metsas, kuidas see algas, Nozdrin ja Tšang-Pao aga nägid, kuidas see lõppes. Läksime koju, võttes surnud loomad kaasa.

Taeva läänekaar mõnules juba eha paistel, lumeväljade kohal roosatas siin-seal udu ja mägede varjulised nõlvad olid kattunud pehmete violetsete toonidega.

Poole tunni pärast olime bivakis, kuhu juba kõik jahimehed olid kogunenud. Rožkov tõi metskitse. Nüüd olime vähemalt kolmeks või neljaks päevaks lihaga varustatud. Muskushirv läks samal päeval õhtusöögiks, kaljukassilt aga nüliti nahk topise jaoks.

Umbes kümne päeva pärast otsustasin ette võtta veel ühe ekskursiooni mööda väikest Tokto jõge, mis suubub Samargasse vasakult poolt 24 kilomeetri kaugusel selle suudmest. Kavatsesin välja jõuda Ukumiga jõele ja minna sealt läbi teise mäekuru Adimi jõe äärde, mis suubub

merre Sufreni neeme lähedal. Sel korral tulid minuga kaasa Nozdrin, udehee Diljunga ja Tšang-Pao. Meie rännaku- ja bivakivarustus koosnes püssidest, kirvest, kahest telgisiilust ja toiduainetest, millest pidi jätkuma viieks päevaks.

Esimese poole teekonnast sooritasime edukalt ja jõudsime teise päeva lõpuks Tokto jõe lähteile; siin, suurte mätastega kaetud soo serval metsas otsustasimegi ööbida. Iga mätas oli peaaegu meetri suurune ja neil oli pealt kõrgete tarnadega ehitud seene välimus.

Kui telk oli püstitatud, läksid Tšang-Pao ja Nozdrin kuuseokste järele, mina ja Diljunga aga rohtu tooma. Ühele mättale lähenedes kogusin pihku kogu seal kasvava rohu, tõstsin selle üles ja ütlesin udeheele:

„Vaata, ühelt mättalt võib lõigata rohtu terve aseme jaoks."

„Manga! Neu oktongai delini," hüüdis Diljunga (s. o. ei tohi puudutada soo pead).

Ta palus mind teise kohta minna, kus pole mättaid. Diljunga sõnadest sain aru, et udeheede tava kohaselt on soomättad puutumatud. Neid ei tohi kitkuda, iseäranis aga ei tohi neil kasvavat rohtu patsi punuda. Inimesega, kes endale selliseid nalju lubab, juhtub tingimata mingisugune õnnetus.

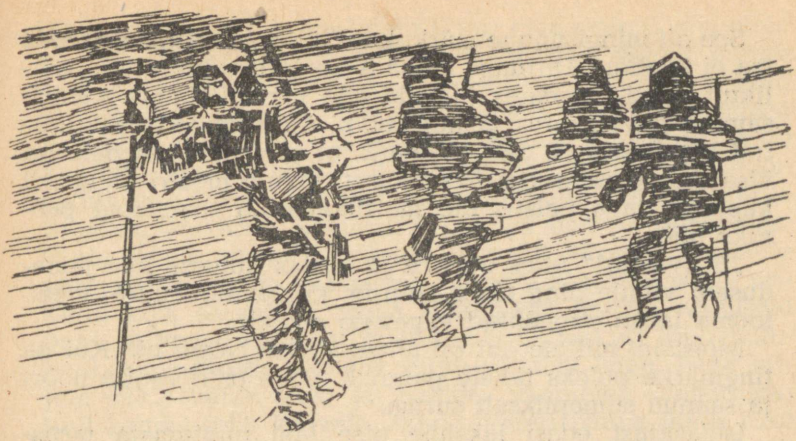
Soovimata rikkuda oma saatja rahu, läksin metsaservale, kus pajude vahel kasvas palju kastikut. Veerand tunni pärast jõudsime suurte kuiva rohu sületäitega bivakki tagasi.

Sel ajal tuli Nozdrin ja teatas, et nägi koos Tšang-Paoga rebast, kes jooksis üle nende tee. Laskur viskas teda kirvega. Rebane peatus hetkeks ja paljastas hambad, siis aga pöördus ringi ja kadus rohu sisse.

Kui kõik bivakitööd olid lõpetatud, istusime tule juurde ja hakkasime jalgu lahti võtma. Jutt kaldus jälle rebasele. Saime teada, et hiina rahvausundis omistatakse sellele loomale tähtis koht. Rebased püüdvat rohkem kui teised metsloomad inimestega suhtlemisse astuda ja nõrgendada seega oma loomalikku põhiolemust. See õnnestuvatki neil ja nii ilmuvat nad sageli soendite näol. Rebased olevat kavalad ja pika vihaga. Inimesele, kes neile liiga on teinud, püüdvat nad mingisugust pahandust tekitada. Nad tegevat nii, et inimene eksib päris elamu lähedal ega pääse koju, halva ilma puhul ronib mingisugusesse auku

ja määrib end mustusega, ning muud selletaolist. Tšang-Pao arvamuse järgi ei ennustanud tänane rebasega kohtumine midagi head.

Meie vestlus ei kestnud kaua. Päeva jooksul olime tublisti ära väsinud ja heitsime seepärast vara magama.

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

LUMETORM

Esimene asi, mis mulle järgmisel päeval silma torkas, oli hall kihiliste lumepilvedega kaetud taevas. Kauged mäed olid uppunud udusompu. Seal sadas lund.

Kartes lumetormi, otsustasime koju minna. Joonud kiiruga teed ja söönud kuivikuid, võtsime telgi maha ja hakkasime astuma kagu suunas. Kõigepealt sattusime rusukaldesse, kus lõin valusasti ära oma jala, pärast seda ronisime põlenud tuulemurdu, kusjuures Tšang-Pao rebis katki oma püksid, seejärel jõudsime välja metsloomade rajale.

„Näete, ongi tee," ütlesin oma kaaslastele. „Nüüd on meil hea minna."

„Mamandõ! Kanka ba (s. o. oota, küllap me veel näeme)," lausus hiinlane paljutähendavalt.

Pisut suitsetanud, hakkasid mu kaaslased sellises korras edasi minema: ees läks Nozdrin, tema järel Diljunga ja siis Tšang-Pao. Mina olin rongkäigus viimane. Ma ei jõudnud veel pooltsada sammugi astuda, kui Diljunga haaras äkki laskuril vööst kinni ja läks ise kiiresti ette, kogu aeg valvsalt midagi jälgides.

„Mis juhtus?" küsisin temalt.

„Si issai (s. o. vaata ise)," vastas ta ja osutas maasse torgatud noolele.

See oli mingisugune märk, kuid mida see tähendas, seda ma ei teadnud. Diljunga möödus noolest ja liikus ettevaatlikult edasi, vaadates jalgade ette maha. Umbes kümne sammu järel peatus ta jälle põiki üle raja lebava teritatud kepikese ees. See oli märk, et siia üsna lähedale on üles seatud iselaskja. Tõepoolest, kolme meetri kaugusel kepikese taga paistis üle metsloomaraja tõmmatud peenike nöör.

„Bi (vaata)!" ütles udehee ja osutas inimese käe jämedusele vibule ning sinna juurde kuuluvale suure metsloomа jaoks ettenähtud vägevale noolele.

Mõistsin, milline oht oli ähvardanud Nozdrini. Kui ta tingmärke poleks tähele pannud, oleks ta riivanud nööri ja saanud silmapilkselt surma.

Iselaskjast edasi läksime otse läbi puutumata maastiku.

Pärast keskpäeva muutus ilm päris halvaks. Sombune taevas oleks nagu madalale maa kohale laskunud. Valkjas udu liikus meie poole; hakkas lund sadama.

Küsimusele, kas Kiveta fansani on veel palju maad, vastas meie teejuht põiklevalt ega teadnud nähtavasti isegi, kus me praegu asume, ometi pidime tema arusaamise järgi videvikus Samarga jõele jõudma. Nii läksime kompassi järgi veel kaks tundi.

Näis, et põlendik ei tahagi lõppeda. Tuli vastu paikkondi, mis olid kord metsalagedad, kord noori kaski täis kasvanud. Maakoht oli kuidagi imelikult ebatasane, väikesed mäesälgud vaheldusid tõusudega järskude või laugjate nõlvadega kõrgendikele.

Kõvenenud tuul, kohin mägedes, lumesadu ja lühikesed tuulekeerised — kõik kõneles sellest, et tuleb tugev torm.

Minu arvestuste järgi olime läbinud juba viisteist kilomeetrit ja oleksime pidanud ammu Samarga jõele välja jõudma. Võimalik, et liikusime ka jõega paralleelselt, kuid nüüd polnud läbi lumesaju enam midagi näha.

Vahepeal oli tuul kagust itta pöördunud, nüüd aga puhus kirdest. Orienteerusin Buys-Ballot' seaduse* järgi ja

---

* Buys-Ballot (l. *bõisbaloo*), Christoff (1817—1890) — hollandi füüsik ja meteoroloog. Tema nime kandev seadus võimaldab määrata tuule suuna järgi tsükloni ja antitsükloni umbkaudset asukohta, ja nimelt järgmiselt: kui põhjapoolkeral seista seljaga vastu tuult, asetseb madalrõhuala e. tsüklon ja selle keskkoht vasakut kätt

mõistsin, et tsükloni keskkoht liikus otse meie poole, meie aga läksime talle vastu. Nüüd Sahhalini saarelt puhuv tuul kord nõrgenes hetkeks, kord sööstis äkki nagu ahelad purustanud metsloom inimeste kallale. Ta tõstis maast lumepilvi ja siis näis, nagu oleks metsas tulekahju. Puud kadusid otsekohe silmist. Tuulepuhang möödus, suitsukate kadus ja suured lund täis tuisanud puutüved tulid jälle vahetus läheduses nähtavale. Lõpuks hakkas pimenema. Panin tähele, et mu kaaslased kipuvad väsima. Jõudsime parajasti tihedasse okasmetsa. Otsekui käskluse peale viskasid kõik seljakotid maha. Tšang-Pao hankis vaiguseid puid, Diljunga tõi tohtu, mina tõmbasin taskust tüki tselluloidi, kuna Nozdrin kogus suure sületäie hagu. Hetk hiljem süttis väike leek ja hakkas väänlema suitsujuga; tuul kandis selle kõrvale. Mõne minuti pärast põles lõke nagu kord ja kohus. Seejärel püstitasime teineteise vastu kaks üheviilulist telki ja hakkasime puid kokku tassima.

Mida pimedamaks läks, seda tugevamini raevutses lumetorm. Öö veetsime uneta; tukkusime, külmetasime ja ootasime kannatamatult hommikut.

Lõpuks ilmusid esimesed koidutunnused. Taevas hakkas selginema, kuid tuul tugevnes veelgi enam. See tuli põhjast ja tuiskas maapinnalt kaasahaaratud lund.

Pannud seljakotid kokku, hakkasime uuesti edasi minema ega jõudnud veel sadat sammugi astuda, kui jõudsime korraga välja Samarga jõele, otse Kiveta fansa vastas.

See ühtaegu rõõmustas ja pahandas kõiki. Ööbida sellise ilmaga metsas, pealegi kodu lähedal! Oma ebaõnne põhjuseks pidasin mina halba ilma, Diljunga soomättaid, Tšang-Pao aga rebast. Hiinlane ja udehee arvasid, et neil on õigus, minu põhjendused aga olevat ekslikud.

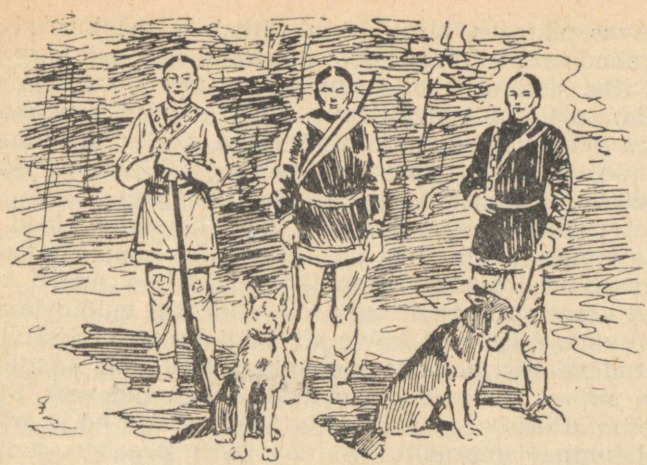
Poole tunni pärast istusime kodus, jõime teed ja jutustasime meid kaua oodanud seltsimeestele oma seiklusi.

Keskpäeva paiku lähenes põhja poolt must sasiste servadega pilv ja tuul muutus erakordselt tugevaks, murdes päris jala pealt maha meie meteoroloogilise jaama masti. Videviku saabudes hakkasime kartma maja katuse pärast ja sidusime selle igaks juhuks kinni naabruses kasvavate puude külge.

---

ja veidi eespool, ning kõrgrõhuala e. antitsüklon paremat kätt ja pisut tagapool; lõunapoolkeral on olukord vastupidine. *Tõlk.*

Torm märatses kogu öö. Paar päeva pärast seda ekskursiooni saabus lõpuks kauaoodatud laadung Kuznetsovaja jõelt. Selleks ajaks oli minu kelguvoor valmis ja koerad kokku kogutud.

KAHETEISTKÜMNES PEATÜKK

MÖÖDA VÄIKESI MÄGIJÕGESID

Talvise teekonna organiseerimisel on kõige tähtsamaks küsimuseks koerte toit. See sõltub udeheede poolt varutud jukola hulgast, mis omakorda sõltub kala rändest antud aastal. Vähene kalasaak sunnib udeheesid tapma osa oma koeri ja loobuma edasistest väljasõitudest soobli-jahile. 1908. aasta oli kala rände poolest keskmine ja see andis mulle võimaluse koguda koerte toiduks küllaldase hulga jukolat. Tuleb silmas pidada, et iga koer sööb rohkem kui inimene, ja kõige suurema koorma meie nartadel moodustas seetõttu koerte toit. Sel põhjusel ei võinud me kaugele teekonnale kahjuks palju koeri kaasa võtta. Iga nartat veab üks inimene, kusjuures temale abiks rakendatakse ette kolm-neli koera. Meie ekspeditsiooni voor koosnes seitsmest nartast ja kahekümne kaheksast koerast, kes olid ostetud Samarga udeheedelt. 29. detsembril jätsime Kiveta fansaga hüvasti ja asusime kaugele teekonnale.

Vanadel neljakümneverstastel kaartidel nimetatakse Samarga jõge Begljankaks ja teda on kujutatud väikese mägijõena. Tegelikult on Samarga ligi 200 kilomeetrit pikk ja võtab oma haardesse Nelma ja Bottši vesikonna. Ülemjooksul voolab Samarga rööbiti meridiaanidega

kulgevas pikiorus, keskjooksul lõikab ta mäekurrud läbi risti nende rõhtsihile ja pöördub algul kagusse ning seejärel itta, säilitades selle suuna kuni merre suubumiseni.

Viimase tormi ajal oli tuul kohati suured lumehanged kokku tuisanud, teistes kohtades aga, vastupidi, puhastanud jõe täielikult lumest. Puhas ning läbipaistev jää oli 40—60 sentimeetrit paks. Paljudes kohtades leidus jääs üksteise kohal paiknevaid valkjaid tühemikke. Need olid põhjast üles kerkinud ja jää külge külmunud õhumullid. Ülemised mullid olid väikesed, järgmised suuremad, keskmised kõige suuremad; seejärel vähenesid mullid jälle ja kõige väiksemad olid kõige all. Paljudes kohtades oli jää segatud veerkividega ja meenutas välisilmelt konglomeraati, milles tsemendi osa etendas külmunud vesi. Mõõtmetelt olid jäässe külmunud kivid mitmesugused ja mõningatel juhtudel (eranditult puhtas jääs) peaaegu hobusepea suurused. Nende all oli veel poolteist meetrit sügavust, kus rahulikult voolas vesi. Nähtavasti oli jää need munakad rümbastelt üles tõstnud ja nad ujusid koos jääga seni, kui jõgi täiesti kinni külmus.

Esimesel päeval jõudsime Putugu-nimelise maakohani ning järgmisel Bui (mis tähendab „metsloom") jõe suudmeni.

Siit alates kuni meile tuttava Delahtši sopkani voolab Samarga loodest kagusse. Paremalt poolt ulatuvad otse jõeni Tšangda Guljani mäed, mis koosnevad rohelisest porfüriidist suurte punakaspruuni värvi paksenditega; viimased tungivad põhikivimi massiivi kord horisontaalsete kiiludena, kord vertikaalsete kuplikujuliste massidena. Otse vastas, jõest vasakul, on laialdane madal ala, mis on kaetud okas- ja lehtpuudest koosneva uhtlammimetsaga ja tuntud Tšangda Mukuduoni nime all. Viimasest voolab läbi lisajõgi Uiga ja see on asustamiseks väga sobiv koht.

Uue aasta teisel päeval jõudis meie väike salk Samarga esimese suurema lisajõe Kuktšani. Mööda seda jõge läheb tee üle De mäekuru Surpaki (Sukpai) jõele, Hori lisajõele. Maakoht Kuktša lähedal kannab Mukda nime. Seal tegin päevase peatuse ja sooritasin astronoomilised vaatlused.

Kuktša jõe suudmest kuni Bui jõeni voolab Samarga peaaegu piki meridiaane. Kui siit pärivoolu alla minna, siis jäävad vasakule poole mooneliivakividest koosnevad Ualja Selini kõrgendikud, Undeka nõva ning Uleni- ja Si-nimelised maakohad ja seejärel kaks väikest jõge —

Oktša ja Tšado. Samarga voolab Kabahta mägede „põskede" vahelt läbi; mägede nõlvad koosnevad kõrgetest rusukalletega kaetud terrassidest. Lähemal tutvumisel osutusid need suurteks basaltlaava tükkideks. Väljastpoolt omandab moonekivim pruunikaspunase varjundi. Tükkide servad on samade atmosfääriliste nähtuste toimel pisut ümardunud. Kivid püsivad nõrgalt oma kohtadel ja veerevad kergesti orgu. Kabahta mäest allpool liitub Samarga vetega lisajõgi Tšoru, kust viib mäekuru Nelma jõele, allpool järgnevad Sage Mukuduoni nimeline maakoht ja kaks nõlvaoja — Jai ja Omuge. Viimase suudme juures on samanimeline orgu eenduv kalju. Kuktša ja Samarga jõe kõrval asub kõrge rõngakujuline Kjamo mägi, mis kangesti sarnaneb vana murenenud vulkaaniga. Kjamo sopkast allpool, paremal pool Samargad asetseb Luhhununimeline maakoht; pärast põski Kabahta mägedes kuni väikese Kurimi jõeni ja Bugu nõlvaojani on põhjust tähelepanelikult jälgida ränikiltkivist koosnevaid kaljusid. Siin on säilinud kivisse raiutud kiri „1885 D. I.", mille jättis geoloog D. L. Ivanov. Pidasin oma kohuseks seda uuendada, niipalju kui see oli võimalik. Pärast Bugu jõge suubuvad Samargasse veel kaks väikest nõlvaoja — Umugdõ ja Ulga; seejärel tuleb Pukdotani-nimeline maakoht väikese Tšaami jõe ligidal, mis suubub Bui jõkke. Viimasest oli juttu juba eespool.

Geograafil on soovitav külastada Samarga jõge talvel ja vaadata, kuidas see külmub. Seal näeb ta üpris huvitavaid nähtusi. Kabahteana-nimelises maakohas kulgeb jõesäng vasaku kalda juures ja uhub selle alt niivõrd ära, et kujuneb midagi rippuva simsi taolist. Vesi lainetab siin, loksub jääle ja külmub otsekohe. Nähtavasti on jõesäng külgedelt kokku surutud ja kõrgeneb; kõrgenevad ka jääsimsid tema külgedel. Lõppude lõpuks kujuneb midagi koridori taolist, mida mööda vesi suure hooga voolab. Vee tase on inimese silmade kõrgusel. Selle põhjuseks on võibolla jällegi põhjajää. Imetlesime natuke aega kaunist vaatepilti ja läksime edasi.

Kui tõmbame tingliku joone Holonku jõe suudmest (Sossunovi neemest) üle Samarga keskjooksu Kuktša juures, edasi üle Anjui ülemjooksu ja allpool Hungarit, siis saame kahe floora — mandžuuria ja ohhoota floora ideaalse piiri. Üks neist tungib kiiludena teise, kusjuures ohhoota floora sisseviijaiks on mäeahelikud ja mandžuuria

floora sisseviijaiks orud. Sellega seletub ka okasmetsade (lehis, kuusk, nulg) esinemine Samarga alamjooksul ja laialehiste mandžuuria metsade (korgipuu, pähklipuu, viinapuu, dauuria kask ja aktiniidia) esinemine Kuktša jõe ääres.

Sellise taimestiku jaotusega on seotud ka loomade jaotus. Kui sai teatavaks, et Kuktša ligidal leidub kõiki ülalloetletud mandžuuria floora esindajaid, võis ette öelda, et seal peavad elutsema tiigrid, metssead ja hirved, mis leidiski tegelikult kinnitust. Samarga alamjooksu-ala faunale on iseloomulikud peamiselt karud, põdrad, muskushirved, rebased, sooblid ja kaljukassid.

Kuktša jõele saabumise päeval leidsid udeheedest jahimehed meie bivaki läheduses suure tiigri värsked jäljed. Kartes oma koerte pärast, käskisin nad telki kaasa võtta ja kogu öö suurt tuld põlemas hoida. Sellele vaatamata sattusid koerad koidu eel, kui lõkked täiesti kustusid, ärevusse. Nad urisesid, paljastasid hambad ja liibusid inimeste vastu. Pärast päikese tõusu selgus, et jälgede põhjal otsustades oli käinud bivaki lähedal teine, väiksem tiiger, kuid koerte haukumisest ja inimeste häältest hoiatatuna kiiresti taandunud.

Kuktšast umbes kaksteist kilomeetrit ülalpool liitub Samarga vetega teine suur lisajõgi — Issimi, mida mööda pääseb Bottši jõele. Selle jõe ja väikese Džjukda nõlvaoja vahel asetseb Singatšalegeni sopka ning seejärel veel Uaki nõlvaoja. Samarga jõega ühinemisel lõpeb Issimi oru parem äär Kohtoa sopkaga.

Viimasest kolme kilomeetri kaugusel leidsime kõige suurema udehee jurtaküla Jagujatauli. Veel kaugemal allpool, kuid Kuktša jõest pisut kõrgemal on teine küla Pjafu. Kummagi asukad elasid puukoorest jurtades; udeheed ise olid kõige puhtamal kujul alal hoidnud oma füüsilise tüübi ja metsade-inimeste kõik kombed ning tavad. Nende jurtakülade vahel Samargast paremal pool näeme kaht porfüürist koosnevat mäge — Jukut ja Tšugangat, seejärel Seeli nõlvaoja ja veel kaht mäge — Lendood ja Pjafut, millede paljandeis on näha liivakiltkivi.

Sel päeval me kaugemale ei läinud. Õhtul kirjutasin oma päevikusse palju huvitavat. Udeheedelt sain teada, et ülalpool on veel kaks jurtaküla, Kurnau ja Elatsavo, seejärel aga algab inimtühi piirkond. Üks udehee, Vanika Kameditši, joonistas mulle noa abil kasetohule Samarga jõe

koos kõigi lisajõgedega. Kui ma seda hiljem oma mõõdistusandmetega võrdlesin, olin üllatatud, kui täpselt see oli tehtud ja kui õigesti oli kõikjal kinni peetud ühest ja samast mastaabist.

Peamiseks orienteerumispunktiks siinsetes kohtades on Mile mägi, kust on näha Kopi ja Nahtohhu jõge. Milest alates voolab Samarga põhja-loodest lõuna-kagusse. Samargast umbes viieteistkümne kilomeetri kaugusel on teine kõrge mägi Pio. Tema paljandeis, mis ulatuvad jõkke, tuleb nähtavale andesiit. Nende kahe sopka vahel laieneb Samarga org tunduvalt ja kannab Kurnau nime. Oru parem äär moodustab Gula ja Tsaa kõrgendiku, mis koosnevad kloritistunud porfüriidist ja lubi-liivakivist. Allpool laieneb org jälle ja moodustab avara maa-ala, mis on kaetud laialehistest puuliikidest koosneva metsaga ja tuntud Podoljago, Santola ja Aktevuani nime all. Seal, kus Samarga kaheks väikeseks jõeks hargneb, suubub temasse läänest veel pisike Tsovuani jõgi, mille tõttu seda maakohta hakatigi nimetama Elatsavoks, mis tähendab „kolme jõe ala". Viimase suudme lähedal on Samarga sada meetrit lai. Merest Elatsavoni sõidavad udeheed paatidel jõge mööda üles kümme ööd-päeva, tagasi aga laskuvad vett mööda kahe ja poole päevaga. Sellest võib lugeja endale selgesti ette kujutada, milline on Samarga jõe voolu kiirus.

Samarga keskjooksul leidub lahtisi lahvandusi, metsas aga, tuule eest kaitstud kohtades, mittekülmuvaid nõvasid. Pakastel päevadel tõuseb neist auru. Puhtal jääl võib selliste sulanud kohtade juures näha peeni härmatisrosette, mis meenutavad mustreid härmatanud akendel talvel. Kui härmatis käega ära pühkida, siis selgub, et selles kohas ulatub jäärst välja rohukõrs või peenike raag. Kas on nad esemeiks, mille ümber aur kondenseerub, või on nad ise vahendeiks, mis auru veest pinnale juhivad? Seda küsimust saab selgitada ainult spetsiaalsete uurimiste teel.

Mida lähemale Sihhote-Alinile tulime, seda rohkem oli lund. Koerad ei näinud enda ees teed ja tõrkusid edasi minemast. Nad peatusid ja vaatasid tagasi. Tšang-Pao ja üks udehee läksid suuskadel ette koertele teed sisse tallama, sest öösel oli suusarada lumega kattunud.

10. jaanuaril jõudis meie ekspeditsioon väikese jõeni. Viimaste päevade jooksul olid laskurid ja kasakad tublisti ära väsinud, seepärast otsustasin teha päevase peatuse.

Sedamööda kuidas merest kaugenesime, langes õhutemperatuur üha madalamale ja madalamale. Hommikul langes temperatuur kuni —35°, päeval näitas termomeeter —26° ning õhtuks jõudis jälle kuni —32° C.

Kasutades päevast peatust, otsustasin järgmisel päeval ekskursioonile minna. Tšang-Pao avaldas soovi minuga kaasa tulla. Tahtsime varakult tõusta, kuid jäime mõlemad kauaks magama. Umbes kell üheksa hommikul, pärast hommikueinet, võtsime püssid ja suundusime naabruses asuvale sopkale. Tõus sinna polnud raske ja umbes neljakümne viie minuti pärast olime sopka ladval.

Siit võis hästi jälgida Samarga jõge meie bivaki asukohast kuni Mile mäeni, millest eespool oli juttu. Selles osas voolab jõgi lääne-loodest ida-kagusse basaltkõrgendike vahel, mis on võib-olla seoses rõngakujulise Kjamo sopkaga. Kohanimed Samarga orus, alates nimetust nõlvaojast piki voolu alla, järjestuvad selliselt. Piki vasakut kallast, alates Auklikust (Kada Sangani) kaljust, on rida madalaid sopkasid, mis lõpevad Hontoassa kaljuga; viimase taga laotub laialdane madal ala väikese Paktu jõega; siis lähenevad mäed jälle jõele ja moodustavad viie kilomeetri ulatuses püstloodseid järsakuid. Nende taga kuni Mile mäeni on teine suur madalik, mis on kaetud põlenud metsaga. Parem kallas on mägisem. Algul tuleb rida sopkasid; neid lahutavad üksteisest okassegametsaga kaetud lühikesed hargnevad orud. Paktu jõest allpool algab laavavoolust läbilõigatud tasandik. Selle lääneosa kannab Tiljani ja idaosa Ongo nime. Seejärel tuleb Fuhhi jõgi ja sellest allpool Tjuhhe nõlvaoja, Dukdumogueni kalju ning lõpuks Jalahtši-nimeline maakoht. Just Poljaligi kalju vastas asuvad Mile mäe järsakud.

Imetlenud mõnda aega Samarga jõe oru vaatepilti, laskusime Paktu jõe orgu ja läksime seda mööda üles. Hakkasin silmitsema jälgi, mida siin oli õige palju. Siin olid näiteks iseloomulikud jänesejäljed. Jänes oli liikunud väikeste hüpetega, närinud pajukoort, siis millestki ehmunud ja kärmelt põõsastesse jooksnud. Samas lähedal paistsid metsise jäljed. Algul oli lind läinud ühtlaste sammudega, siis peatunud (mõlemad jäljed olid kõrvuti) ja õhku tõusnud. Esimeste tiivalöökide puhul kirjas ta lume lehvikukujuliste triipudega. Veidi edasi oli hirv ületanud jõe ja suundunud mägedesse. Teel oli ta samuti puude koort närinud ja väi-

keste okste otsi hammustanud. Seejärel tulid ühelt mahalangenud puult teisele hiilinud soobli jäljed. Nii läksime umbes neli kilomeetrit, kuid loomi endid me jälgede rohkusele vaatamata ei kohanud. Tahtsin juba tagasi pöörduda, kui Tšang-Pao äkki peatus ja ütles:

„Hai-sja-tsõ (s. o. karu)."

Vaatasin osutatud suunas ja nägin tõepoolest keskmise suurusega karu vanu, juba lumekoorikuga kattunud jälgi. Nähtavasti oli teda keegi tülitanud koopas, kuhu ta oli roninud oktoobri teisel poolel. Niisugused ümberlonkivad karud on alati väga tigedad ja kohtumist nendega peetakse ohtlikuks.

„Tema kaugele läinud ei ole," ütles Tšang-Pao. „Me võime ta varsti kätte saada."

Tal oli õigus: talvel ei hakka karu kaua mööda lund paterdama ja püüab pugeda esimese ettejuhtuva mahalangenud puu alla.

Sammusime edasi. Jäljed kulgesid siksakiliselt mööda sopkat. Karu oli lähenenud suurtele puudele, vaadanud väljapööratud juurte alla, tuhninud rusukalletes ja laiali loopinud külmunud tuulemurdu maapinnal. Ühes kohas oli üleujutus kokku kandnud palju väikesi oksi, mida ülevalt katsid lumega ülepuistatud langenud lehed. Karu oli roninud selle risu alla, kuid midagi ei olnud talle meeldinud. Ta oli lamanud nähtavasti ainult mõned tunnid ja läinud siis uuesti jõe poole.

„Lähme edasi," ütlesin hiinlasele.

Tšang-Pao vaatas oma püssi üle ja hakkas tungima läbi tihniku, püüdes võimalikult vähem kära teha. Kümmekonna minuti pärast ta peatus ja sirutas sõnagi lausumata käe ette. Meie silmade ees avanes huvitav vaatepilt.

Maas lamas suur vana seedermänd. Kukkumisel oli puu mitmeks osaks murdunud. Sellel kohal, kus puu oli kasvanud, seisis suur seest õõnes ja meie poolt küljest ühe kolmandiku ulatuses lahtine känd. Selle sees istus karu. Ta oli kogu lume ümberringi laiali loopinud ja käppadega kokku kraapinud terve kuhja külmunud sammalt, millega ta siis oligi end ümbritsenud eest ja külgedelt kuni poole kereni. Suured samblatuustid lebasid kas juhuslikult või siis teadlikult asetatuina tema turjal ja peal. Pealt oli sammal veel lumest kapuutsiga ehitud. Loom istus liikumatult ja nähtavasti magas. Oleks võinud arvata, et ta on surnud, kui poleks näha olnud ninasõõrmeist väljuvat auru.

Meil tuli kas tasakesi taanduda või tulistada. Tšang-Pao tõstis esimesena püssi. Kaks lasku kõlasid peaaegu üheaegselt. Lumekapuuts varises karu peast, loom võpatas, kargas korraks ettepoole ja vajus siis koonuga lumme. Meie lasud olid olnud surmavad.

Tšang-Pao jäi jahipaigale, et karult nahk nülgida, kuni loom ei ole veel kangestunud. Tagasiteel kohtasin udehee Vanika Kameditšit ja jutustasin talle juhtunust.

„Gõ baita (halb, patt)," vastas ta mulle ja lisas seejuures, et nad sellist unist looma kunagi ei tapa. Iga jahimees teadvat, et igasugune metsloom tuleb kõigepealt hüüdega äratada või teda kiviga visata ja ainult siis tulistada, kui ta oma asemelt tõuseb. See olevat seadus, mida ei tohtivat rikkuda. Sellest üle astunud inimene maksvat varem või hiljem eluga.

Samal päeval toimetati tapetud loom bivakki. Osa liha võtsime endaga kaasa, suurema osa andsime udeheedele, naha aga saatsime Samarga jõe suudmesse, et see kevadel aurikuga Vladivostokki toimetada.

Paari päeva pärast jõudsime Sololi nõlvaojani, mida mööda meil tuli tõusta Sihhote-Alinile. Siin oli tühi latttelk, mille olid ehitanud goldid, kes Amuurilt igal aastal pärast uut aastat siia tulevad ja Samarga udeheedele kuuluvatel maadel soobleid kütivad. Kasutades oma arvukust, ei pööra nad udeheede protestidele tähelepanu.

Meid saatvad udeheed võtsid aset latt-telgis, meie aga oma telgis. Tahtsin määrata Sololi nõlvaoja suudme geograafilised koordinaadid, ent kuna taevas polnud täiesti pilvitu, siis otsustasin teha veel ühe ekskursiooni mööda Samarga jõge. Jõe lähted asuvad kõrges mägisõlmes, kust saavad alguse Anjui, Kopi, Hori ja Samarga jõgi, mis voolavad Sihhote-Alinilt erinevaisse külgedesse. Samargalt võib niiviisi minna Ussuurile, Amuurile ja tagasi mere äärde.

Ülemjooksul voolab Samarga piki Sihhote-Alini põhjakirdest lõuna-edelasse. Sololi nõlvaojast alates hakkab ta kalduma lõunasse, seejärel kagusse. Mere lähedal on Samarga jõe org kitsas, kuid Kuktšast ülalpool laieneb ta tunduvalt. Väikesed laialipillatud sopkad, silutud kontuurid, arvukad madalad ojad ja nende orgude üldine soostumine kõnelevad alalistest erosiooniprotsessidest ja Sihhote-Alini kui kunagiste majesteetlike mägede jäänuste vanast ehitusest. Kinnituse sellele leiame ka ajupuudest, mida suurel hulgal on kogunenud jõgede käärudesse ja

sinna, kus jõgi nõvadeks jaguneb. Samarga alamjooksul pole ummistusi üldse.

Samarga kõige ülemiseks lisajõeks on Daagdõ jõgi. Udeheed räägivad, et sealt sageli põtrade luid leitavat, millest nad järeldavad, et põdrad lähevad sinna surema — see on nende viimne rahupaik — „Bunia".

Kivimite geoloogilist koosseisu Sololi nõlvaojast kuni Aukliku kaljuni iseloomustavad peamiselt plaadi- ja lehekujulise lõhenemisega savikildad. Peale selle esineb siin veel mingisugust andesiidiga sarnanevat tumedat kivimit.

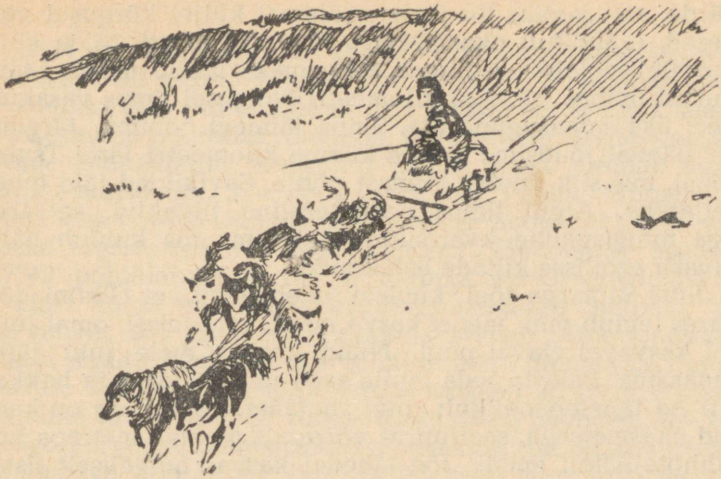
Jõe ülemjooksul esinevatest nähtustest on huvitav märkida keltskatet. Selle nimetuse all tuleb mõista jää peal voolavat vett. Nõrgudes mööda kivimeis leiduvaid lõhesid, tuleb vesi kaldapaljandeis päevavalgele ja kattub kohe õhukese jääkihiga, mis ei pea vastu inimese jala vajutusele. Keltskatte sügavus on erinev: 1-st kuni 10—15 sentimeetrini. Eemalt võib seda ära tunda härmatanud puude ja aurupilvede järgi, mis tõusevad veelt hommikul päikese tõusu ajal ja õhtul, kui õhutemperatuur alaneb. Kui kaldapaljandeist nõrgub palju vett, siis voolab see mööda jõge alla seni, kui leiab mingisuguse ava jääs. Siis kujunevad siin ilusad türkiissinist värvi joad veekeeristega. Kui vesi tuleb mööda kivimite lõhesid päevavalgele kõrgel jõe kohal, siis külmub ta mööda kaldajärsakuid alla voolates eriti ilusate jääkaskaadidena, mis oma mõõtmeilt üha suurenevad, ja jääb mulje, nagu oleks siin tõepoolest olnud juga, mis on nüüd külmunud. Tegelikult imbub vett välja nii vähe, et suvel võib mööda minna, ilma et seda üldse märkaks.

Tegime väikese õhutemperatuuri mõõtmise katse. Õhtul pärast päikeseloojangut, kui algas soojuse kiirgamine maapinnalt, näitas termomeeter metsas —24°C. Samas lähedal, lahtisel, puudest kaitsmata kohal, näitas termomeeter —28°C. Seepärast kogunevadki kõik loomad taiga kõige tihedamasse kohta ööbima. Seda teevad ka inimesed, leides metsatihnikus kaitset külma tuule eest.

Samarga oru ülemist osa palistavad mäed on kaetud okas-segametsaga. Jõe kaldad on veel mõni aeg koduks laialehistele puuliikidele — saartele, valgetele kaskedele, vahtratele, leppadele ja peenetüvelistele pajudele —, kuid varsti hakkavad nad loovutama oma kohta lehistele, kuuskedele ja nulgudele.

Samarga ülemjooksu-ala metsade sulise elanikkonna seas on iseloomulikud leevikesed.

Neil heasüdamlikel armsailmelistel linnukestel on väga ilus purpurne värvus. Emalindudel on ülekaalus kollased toonid. Leevikesed lasksid meid endale üpris lähedale. Nad jõid vett, tõstes üles oma peakese, tundmata pisematki hämmeldust inimeste juuresoleku üle, ja ainult siis, kui keegi meist ettevaatamatu liigutuse tegi, sundis see neid jäält kisades õhku tõusma ja lähimate puude okstele istuma. Goldi onni lähedal õnnestus maha lasta ussuuri laanepüü. Isalind reetis end peene terava karjega ja lennukäraga, mis sarnaneb kumeda trummipõrinaga. Pajude vahel märkasin kollaste jalgade ja kollase nokaga värbkakku. Ta laskis mind endale õige lähedale, kuid ajas siiski suled kohevile, hakkas jalalt jalale astuma ja pead edasi-tagasi pöörama — peaaegu tervelt 180 kraadi.

KOLMETEISTKÜMNES PEATÜKK

TAGASITEE ÜLE SIHHOTE-ALINI

20. jaanuaril lahkusime Samargalt ja suundusime Sihhote-Alini poole, Sololi nõlvaojale, mille üldsuund on loodest kagusse ja mis oma alamjooksul voolab läbi täiesti tasase maastiku keset väheväärtuslikku tihedat okasmetsa. Paljud puud seisid kaldu, neil olid surnud ladvad ja neid ehtis habesamblik. Samargast umbes nelja kilomeetri kaugusel algab tõus, algul aeglane, siis järsk. Mäekurul endal, mille kõrgus, nagu selgus, on 910 meetrit merepinnast, seisis hiina karusnaha-ülesostjate poolt „vana teedevaimu" (Lao Pa-tou) auks püstitatud väike puust tempel. Sihhote-Alini idanõlva koos kõigi merre voolavate jõgedega kutsuvad udeheed Ada-Namuzaniks ning läänenõlva Assuri lisajõgede vesikonnas Ada-Tsazaniks. Vastavalt sellele terminoloogiale kutsub ka rannikuala põliselanikkond end Namuka udeedeks, erinevalt inimestest, kes elavad Imani, Bikini, Hori, Anjui ja Hungari jõe ääres ja kannavad Dezahha udeede nime.

Sihhote-Alini läänenõlv on idanõlvast tunduvalt laugjam. Laskunud mäekurult alla, jõudsime mingi väikese jõe

äärde, mis voolas loodesse; mõlemal küljel kõrgusid väikesed, eranditult okasmetsaga kaetud sopkad. Mida kaugemale veelahkmest, seda kõrgemaks läksid mäed. Mäekurust umbes kaheksa kilomeetri kaugusel ilmus vasakult veel üks samasugune oja. Sinna jäimegi ööbima. Järgmisel päeval jõudsime umbes kümne kilomeetri järel Tšuini jõeni, mis siin voolab lõunast põhja. Savikildad jäid nüüd seljataha. Algul ilmus peeneteraline liivakivi, seejärel aga mingisugune kvartsiitmoonekivim, mis kuulub nähtavasti azoilisse kiltade ladekonda.

Juba Samarga jõel kuulsin udeheedelt, et Tšuini jõe ääres leidub puu, mis ei kasva maas, vaid teisel, omal juurel kasvaval elaval puul. Nüüd kordas meie juht jälle sedasama. Palusin teda mulle seda imet näidata ja hakkasin ise tähelepanelikult ringi vaatama. Tšuini org on kaetud okasmetsaga, sealjuures võrratult parema metsaga kui Sihhote-Alinil endal. Jõe lähedal kasvas hulgaliselt üsna suuri leppi ja ehituspuude välimusega, kuid peaaegu otse juurte lähedalt algavate peenikeste okstega pajusid. Kõrgemad kohad olid hõivanud lehised, kuused ja nulud aga olid mägede latvadele taandunud.

Lõpuks ometi nägin seda tähelepanuväärset puud, millest udeheed nii palju rääkisid. See oli must pappel, mille põhjapoolsel küljel oli suur, maast umbes kümne meetri kõrgusel kasvav pahk. Paha ülapoolel oli mitmesuguse risu ja kõdunenud lehtedega täidetud looduslik lohk. Juhuslikult oli sellesse langenud kuusekäbist väljavarisenud seeme. Selles lohus sirguski sihvakas meetrikõrgune kuuseke.

Tšuini jõgi voolab mõnda aega (15 kilomeetri ümber) mööda pikiorgu paralleelselt Sihhote-Aliniga ja pöördub seejärel läände. Selles kohas läheb ta läbi kahe kaljuse sopka vahelt, mis moodustavad otsekui mäekitsuse. Kaugemal omandab Tšuini org teravalt väljenduva denudeerunud ilme: laiad madalikud vahelduvad üksikute sopkadega, mis lähenevad jõele malelaua ruutude taoliselt kord ühelt, kord teiselt küljelt. Minu poolt teekonnal Tšuini jõe lähteist kuni suudmeni kogutud kivimite näidised paiknevad sellises korras: algul tulevad fülliit- ja ränikildad, siis liivakivi, vitrofüür, väikeste kristallide kobarad ja amfiboolporfüriit.

Viimased viis kilomeetrit voolab Tšuini jõgi mööda metsast tasandikku ja jõuab välja suure Hori jõeni.

Hori jõe lähted asuvad kaugel mägedes. Sihhote-Alinist eraldab neid eriline mäekuru ja Anjui jõe ülemjooks. Hor voolab kõverjoont mööda kirdest läände nii, et tema kaare kumerus on pööratud lõunasse. Ussuuri lisajõgedest on tal kõige ulatuslikum vesikond; Bikini jõest eraldab seda Sinku mäeahelik. Jõe vool on kiire. Puhas, läbipaistev Hori vesi voolab Ussuuri jõkke sellise hooga, et surub viimase sogase vee vastaskalda poole. Hori suue asetseb 47°49′ põhjalaiusel ja 134°49′ idapikkusel Greenwichist.

Hori kõige suuremaks lisajõeks peetakse Sukpaid. Ta on umbes 200 kilomeetrit pikk ja voolab lääne-loodesse. Tema kaudu läheb tee üle Sihhote-Alini Samargasse suubuvale Kuktša jõele, millest juba eespool oli juttu. Sukpai suudme juures elavad vanast ajast peale udeheed. See on kõige kõrgemal mägedes asuv jurtaküla; tal on aukartustäratav iga. Mõnikord liiguvad udeheed Hori jõge mööda kõrgemale Sorini, mida mööda kulgeb tee Anjui lisajõele Tompassule, kuid kauaks nad sinna ei jää, vaid tulevad varsti taas Sukpai äärde tagasi. Viimase suudmest alates voolab Hor edelasse. Selles lõigus on tema parempoolne kallas mägine. Siin võib mainida ainult kaht oja — Bukgojet ja Kadaad — ning vasakult poolt Tõngtõma oja ja viimase kõrval samanimelist sopkat, seejärel Tanda nõlvaoja ja väikest Tšukku jõge. Edasi teeb Hor väikesi käänakuid. Tšukku jurtadest kaugemal — need asetsevad samanimelise jõekese suudme lähedal — on maakoha üldpilt paremal pool järgmine: kõigepealt väike Kolami jõeke, seejärel org aheneb; Tšuatša nõlvaoja lähedal voolab Hor põskede vahel; kuni Aktoga nõlvaojani on parem kallas mägine ja kaljune. Edasi aheneb Hori org 25 kilomeetri ulatuses tunduvalt ja muutub murdjooneliseks. Kerkivad esile kaljused sopkad, mis asuvad kord ühel, kord teisel pool jõge. Pärast väikest Aktoga jõge suubub Hori paremalt poolt Tulami oja; kuue kilomeetri kaugusel viimasest aga voolab Hor jälle põskede vahelt läbi ja teeb pika kitsa silmuse. Siin asusid Tšonniga jurtad ja nende kõrval samanimeline nõlvaoja. Paremal pool piki voolu alla on kaljune Billi sopka ja Kimmi nõlvaoja. Seejärel laieneb org uuesti ja jõgi suundub edelasse, kusjuures sellega liitub veel kaks nõlvaoja — Bionko ja Nimetu. Et tutvuda vasaku kalda geograafiaga, peab lugeja teostama uuesti reisi mööda Hori, alates Tšukku jõekesest. Paremal on kaks nõlvaoja: Soi ja Tšulma Adani, siis mägioja Jassõga,

mis asub oru kitsa koha alguses, ja Kikolju nõlvaoja Kimmi jõe vastas. Viie kilomeetri kaugusel kohast, kus Hor edelasse pöördub, on ohtlik rümbas ja allpool suur kivi päris jõe keskel. Oru kogu vasak kallas on mägine, kusjuures orgu vasakult poolt palistava mäeaheliku harja ehivad Jaagu kaljud. See on koht, kus Hori suubub Kapani jõgi, selle vastas aga on Bionko nõlvaoja, millest oli juttu eespool. Veel umbes kümme kilomeetrit allapoole ühineb Hori voogudega selle suur lisajõgi Katen. Viimane jaguneb suudme juures kahte harru, millest läänepoolne, pikem, voolab Horiga paralleelselt ja kannab Hade nõva nime. Mitte kaugel sellest nõvast läheneb lõunast väike Olo jõeke. Otsekui viimase poolt näidatud suunda jälgides teeb Hor pöörde ja voolab samuti 10—12 kilomeetri ulatuses põhja poole. Järskudelt vasaku kalda nõlvadelt voolab alla Pjang Kuluktši nõlvaoja. Seejärel taanduvad mäed kaugele, parem kallas muutub siin mägiseks, vasak aga madalaks. Hori jõgi läheb laiemaks ja sügavamaks ning jaguneb nõvadeks. Paremalt poolt suubuvad Hori Tšoo nõlvaoja ja väike Duktši Silini jõgi, siis väike Ufa jõgi ning Imaga, Sikini, Samagda ja Jangu nõlvaoja. Samas asub Jumgma nõva, viimasest pisut allpool teine ohtlik kärestik ja veel kaugemal allpool väike Dungu jõgi. Siin seisis kunagi tempel ja oli viimane hiina asundus, mis koosnes kahest fansast. Anbani kõrgetesse kaljustesse sopkadesse on lõikunud Dalmi, Unguni, Dõlma, Siktši ja Kokuja nõlvaoja sängid. Siin lõpevad sopkad ja Hor jõuab välja tasandikule, voolates põhja suunas. Järgides meie poolt omaks võetud reeglit, nimetame kõigepealt paremal pool asuvad jõed, ojad ja maakohad ning seejärel need, mis asuvad vasakul pool. Anbani mägede juures eraldub Horist üks suuremaid nõvasid. Uuesti ühineb nõva jõega allpool, umbes kaheteistkümne kilomeetri kaugusel. Siit peale hakkab sageli esinema metsakorraldajate mitmesuguste märkidega tulpi ja palkidest püstitatud talikortereid. Möödunud Buo ja Tšafkdi nõvast, teeb Hor järsu pöörde läände. Siin sopis, samuti paremal kaldal, asus laial alal 60 korea fansat, mis kannavad Aleksandro-Mihhailovskoje küla nime. Siinsamas on ka ülelohistustee (Taban, Tabando) Kijale, mida kasutavad Habarovski poole suunduvad udeheed. Otsustades selle järgi, et Kija org on läbi lõigatud paljudest nõvadest ja sootidest, ning üldse nende jälgede järgi, mis vesi siia on jätnud, on näha,

et see jõgi oli alles kõige lähemas minevikus Hori sängiks.

Nüüd tarvitseb lugejal jälgida veel ainult Hori oru vasakut äärt sellest kohast peale, kus Hor väljub mägedest tasandikule. Algul jaguneb Hor kaheks nõvaks, kusjuures vasakpoolset nimetatakse Tšigdõmaks; allpool on veel kaks nõva — Suur- ja Väike-Buli — ning Mogotši jurta Muteni jõe suudme lähedal. Allpool ülelohistusteed lähenevad siin viimast korda Horile eraldi seisvad sopkad Nita ja Funea, mis kujutavad endast osalt ärauhutud, osalt sügavale tertsiaarijärgsete moodustiste alla maetud kõrgemate mägede jäänuseid.

Pärast ülelohistusteed voolab Hor läände, millise suuna ta säilitabki kuni suubumiseni Ussuuri jõkke.

Linnulennult kerkib Hori jõgikond vaataja silmade ette metsase ääremäestikuna. Kõige hinnalisemaks puuliigiks on seedermännid. Nad võtavad enda alla kõik kõrgemad kohad keskjooksul kuni Tšuinini. Mägede varjulistel nõlvadel kasvavad kuused, nulud ja ermani kased ning päikesepaistelistel kohtadel pärnad, tammed, vahtrad ja mustad paplid. All otse jõe juures on uhtlammimetsad, mis koosnevad kõige mitmekesisematest okaspuu- ja laialehiste puude liikidest, kusjuures domineerivad saared, jalakad, paplid, toomingad ja pajud. Kruusastel kaldakehvlitel ja saartel moodustavad viimased tihedaid võsastikke.

Tšuini jõe suudmest läksime Hori mööda üles ja jõudsime nii umbes viie-kuue kilomeetri järel paremalt poolt Hori suubuva väikese Salmu (Siimu) jõeni. Neis kohtades on Hori org võrdlemisi kitsas ja ääristatud sopkadega, mille kontuuride põhjal võib kohe öelda, et nad koosnevad vulkaanidest purskunud kivimitest. Päevikutest järele vaadates leidsin vastavate numbrite all halli graniidi.

Meie edasine teekond kulges mööda väikest Salmu jõge. Viimane on umbes 35 kilomeetrit pikk ja tema lähted paiknevad Hori jõe ja Amuuri suubuva Muhheni vahelisel mäekurul. Esimesed viis kilomeetrit voolab jõgi põhjast lõunasse, seejärel umbes kakskümmend kilomeetrit rööbiti paralleelidega, kusjuures ta muutub väga looklevaks ja hargneb madalateks nõvadeks, mis isegi põliselanike lamedapõhjalistele paatidele on täiesti ligipääsmatud. Viimasel kümnel kilomeetril kaldub Salmu uuesti lõunasse ja suubub Hori kahe haruna. Salmu org on mää-

ratu lai. Mägesid pole metsa tagant üldse näha. Muide, paaril korral lähenevad nad laugete nõlvakutena jõele. Mets koosneb kaskedest ja lehistest. Mäekurule lähemal võis näha madalaid soostunud kõrgendikke, mis olid kaetud jalal kuivanud lehistega.

Paari päeva pärast lähenesime mäekurule. Jõeke, mis oli meile otsekui teejuhiks, muutus päris väikeseks. Ta pöördus algul paremale, põhja poole, seejärel loodesse ja hakkas tõusma. Tõus oli kogu aeg ühtlaselt lauge ja ainult päris mäeharja all muutus järsuks. Mäekurul oli peenikestest kuusepalkidest üles laotud ja punaste, hiina hieroglüüfe täis maalitud riideribadega kaunistatud väike tempel. Mäeaheliku ladval oli mets märksa tihedam. Tihedad lumivalgete mütsidega ehitud kuused olid imeilusad.

Tuli pisut hinge tagasi tõmmata. Kuni mu kaaslased suitsetasid, mõõtsin mäekuru absoluutse kõrguse ja leidsin selle olevat 604 meetrit.

Laskumine veelahkmelt Sadomabirani jõe orgu osutus märksa järsemaks kui tõus ida poolt. Sooblikūttide poolt sissetallatud tee, mida me orientiirina kasutasime, oli hästi sisse sõidetud ja see kergendas tunduvalt meie liikumist koormanartadega.

Sellistele uustulnukatele nagu laskurid oli suuskadel mäkke tõusta märksa kergem, kui sealt laskuda. Kogenematute sportlaste juures põhjustab isegi väike kallak alati kukkumisi. Kuid meie ees oli suur järsk veer, pealegi vedasid koerad koormatud nartasid, mis surusid tagant peale ja arendasid üha suuremat kiirust. Laskurid olid raskes olukorras. Ussuuri kasakad nöökasid neid ja andsid nõu, kuidas talitada. Mu kaaslased rakendasid koerad lahti, võtsid suusad alt, lasksid nartad ette ja hakkasid neid köitega pidurdades tasapisi alla laskma. Nii tegid kõik, välja arvatud Marunitš. Ta otsustas laskuda suuskadel, aga et koerad teda edasi ei tiriks, sidus ta nad taha, rajades oma lootused sellele, et käppadega lumme toetudes pidurdavad koerad nartat. Kuid tuli välja vastupidi. Viibisin sel ajal mäekuru all, kui kuulsin enda taga üha lähenevat kära. Vaatasin tagasi ja nägin Marunitšit. Seistes suuskadel ja toetudes kogu jõust oma narta aisale, tormas ta ülepeakaela allapoole. Selle asemel et nartale järgneda, möödusid koerad sellest paremalt ja vasakult ning sööstsid kogu jõudu pingutades edasi, suurendades seega veelgi liikumiskiirust. Marunitš kihutas üha

kiiremini allapoole ja karjus midagi. Seejuures oli võimatu aru saada, kas ta karjus ehmatusest, palus abi või hoiatas, et eesminejad kõrvale hoiduksid ja talle teed annaksid.

Vaevalt jõudsin kõrvale hüpata, kui ta nagu tuulispask minust mööda kihutas; seejärel tõusis üles suur pilv lumetolmu, nagu oleks midagi plahvatanud. Marunitš koos nartaga vuhises hõredasse noorde kuusikusse, koerad rebisid end lahti ja jooksid edasi. Selline laskumine oleks võinud üpris haledasti lõppeda. Kasakad jätsid oma nartad ja kiirustasid osavalt puude vahel laveerides Marunitšile appi. Kui ma katastroofikohale lähenesin, nägin nartat, mis lebas lumes, jalased ülespidi, ja selle alt väljaronivat õnnetut Marunitšit. Ta oli üleni lumine ja tema nägu väljendas äärmist nõutust. Näha oli, et ta ei saanud isegi aru, kuidas ta sellisesse olukorda sattus. Ta kompas oma pead ja käsi, nagu püüdes veenduda, kas need on terved. Sel ajal jõudsid teised mehed joostes kohale ja kogunesid ta ümber. Naerdes võrdlesid nad end kaubarongidega, mis on tagavarateedele asunud, et kiirrongile teed anda. Marunitš ei lausunud neile musta ega valget. Ta kuivatas käisega märga nägu ja püüdis nartat lumest välja tirida. Sel ajal pöördusid tema koerad tagasi. Lugedes neid oma kukkumise peasüüdlasteks, haaras Marunitš malga ja tahtis neile järele tormata, kuid takerdus veorihmadesse ja kukkus jälle lumehange. Uuesti tõmbusid laskurid ja kasakad naerust kõverasse. Nad aitasid tal jalule tõusta, püüdsid koerad kinni ja läksid seejärel oma nartade järele, mina, gold Kosjakov ja Tšang-Pao aga läksime edasi.

Sadomabirani jõgi algab mäekuru taga väikese, viie kilomeetri ulatuses lääne suunas voolava ojana. Siin ühineb ta teise samasuguse väikese kirdest voolava mägijõega. Otse nende ühinemiskohas leidsime jurta ja selle lähedal udeheede perekonna. Udeheed pakkisid nartat ja valmistusid nähtavasti kuhugi jäädavalt üle kolima. Küsimusele, kes nad on ja kuhu nad kavatsevad minna, vastas mees, et ta on Hori jõe alalt, et teda hüütakse Mionuks kimunku sugukonnast, et ta elab Hori jõe ääres ja tuli siia soobleid küttima, kuid tiigrid viisid minema peaaegu kõik ta koerad. Seepärast otsustas ta loovutada oma koha neile ja minna tagasi Hori jõele. Ütlesin udeheele, et ööbin siin, ja palusin teda meie juurde jääda, et näidata meile homme kohta, kus need vöödilised kiskjad, kes ta Sado-

mabirani äärest välja olid söönud, kõige sagedamini viibivad.

Nähes, et mees minu palvet kuulda võttis, hakkas naine täiesti ükskõikselt ning vaikides nartat lahti võtma ja varandust jurtasse tagasi kandma. Kui kasakad kohale jõudsid, oli just paras aeg bivakki asuda. Kõik hakkasid üksmeelselt tööle: ühed püstitasid telki ja asetasid kohale torudega ahju, teised raiusid puid, kolmandad lõikasid asemete jaoks rohtu, Marunitš aga valmistas lõunat. Kui hämarduma hakkas, käskisin kõik koerad telki kaasa võtta ja kogu öö bivakis lõkkeid hoida, ise aga läksin koos Kosjakoviga udehee jurtasse. Mionu oli umbes kolmekümne kaheksa aastane, väikest kasvu, kehvalt riietatud mees. Tema tuuldunud ning päevitunud nägu ja karedad käed rääkisid sellest, millise raske tööga ta endale elatist hankis. Naise silmadest vaatas vastu alistumine saatusele.

Hakkasin teda küsitlema jõe kohta, mille äärde me välja olime tulnud. Mees jutustas mulle, et Muhheni ülemjooksu kõiki parempoolseid lisajõgesid peetakse heaks jahimaaks. Mäed Nefiktsa ja Meka vahel on tugevasti deformeerunud, mille tulemusena on siin tekkinud palju kummaliste vormidega kaljusid. See on kõige tiigririkkam koht selles kandis. Kus nad ka ei käiks, alati pöörduvad nad sinna tagasi. Seal nad ka poegivad. Kõik jahimehed teavad seda ja seepärast ei taha keegi keelatud kaljude ligidal soobleid küttida. Tiiger, kellel oli harjumuseks saanud tema koeri minema tassida, tuli just sealt. See oli väga jultunud kiskja. Esmalt külastas ta udeheed öösel, nüüd aga harjus käima ka päeval. Alles täna hommikul viis ta ära veel ühe koera — arvult viienda. Kui udehee tiigri peale karjus, tõmbus loom turri, näitas hambaid, möirgas ja hakkas endale sabaga vastu külgi peksma. Sellest järeldas udehee, et teda ja tema perekonda ähvardab surmaoht. Ta otsustas minna Hori jõe äärde tagasi, jättes kuningliku kiskja korraldusse koerakutsika.

Oli videvik, kui jurtast väljusin ja sammud oma bivaki poole seadsin.

Pärast õhtusööki tulin uuesti udehee jurtasse tagasi. Tema lapsed magasid juba, naine valmistas õhtusööki, mees ise aga parandas suusarihmu. Istusin tule juurde ja hakkasin teda küsitlema hirmsate Meka kaljude kohta. Mionu vaikis mõne aja ja ma mõtlesin, et ta ei soovi sel teemal rääkida, arvates, et tahan teda teejuhiks võtta.

„Koht on täiesti paha. Meie inimesed kunagi seal ei käi," vastas ta lõpuks.

Sellest algas kõnelus.

Meka kaljusid peetakse ligipääsmatuiks. See on kurat Onku ulualune. Alati ulub seal tuul. Inimesed, kes sealt mööduvad, kuulevad iga kord, kuidas üleval keegi vilistab, mõnikord on kuulda hääli, suuskade sahinat ja kirvehoope. Sellepärast kutsutaksegi Meka kaljusid Onku Tšugdõniks, mis tähendab „kurja vaimu Onku elamu", või Amba Tšugdõniks, sest seal on alati palju tiigreid. Nad teenivad Onkut koertena ja täidavad tema korraldusi. Ja nii rääkis see inimene mulle veel kaua metsa hirmudest, mis õhutasid üha enam ja enam minu uudishimu. Pärast õhtusööki heitis ka tema naine magama, meie aga istusime ikka veel tule juures ja ajasime sõbralikku juttu.

Märkamatult kaldus jutt teistele teemadele: Mionu küsitles mind selle kohta, kuidas elavad udeheed mererannas, ja meenutas mõnda oma vana tuttavat.

Siis jäime millegipärast mõlemad vait. Kandusin mõttes minevikku ja meenutasin oma pikka teekonda läbi Siberi, kui sõitsin Kaug-Itta. Ka Mionu oli mõttesse vajunud ja vaatas vaikides tulle.

Äkki ta võpatas ja tema näol väljendus ehmatus. Nägin, kuidas ta kahvatus ja väriseva käe lauba juurde asetas.

„Mis juhtus?" küsisin temalt ärevuses.

„Kutõ-Mafa (tiiger) on lähedal käimas," sosistas ta vaevalt kuuldavalt.

Kuulatasin, kuid mu kõrv ei tabanud vähimatki krabinat. Siis võtsin püssi ja astusin jurtast välja.

Oli valge öö. Kuu, ümmargusem ja heledam kui eile, oli äsja väikese, loodest tema poole veerenud pilve taha peitunud. Ajuti ta näitas end hetkeks ja siis näis, nagu seisaks pilv kohal, kuna kuu ujub temast vastupidises suunas läbi. Taevast paistvate tähtede mahedas säras, puhtas pakases õhus ja vee hääletus liikumises lahvanduses — kõikjal valitses häirimatu rahu. Jõgi näis laia valge alleena, mille äärde on istutatud kõrged vanad kuused ja mis kaob metsasügavusse. Meie telgis oli pime, millest ma järeldasin, et seal kõik juba magasid. Kustunud lõketest kerkis peente jugadena suits, oli tunda kõrbelõhna.

Vaatasin ja kuulatasin tähelepanelikult, kuid ümberringi valitses täielik vaikus. Selline vaikus näib kahtlane. Jõe vastaskaldal seisis müürina kuust valgustatud vaikne

mets. Polnud kuidagi usutav, et looduses võib olla nii vaikne. Kogu maailm oli nagu sügavasse unne vajunud.

Pöördusin jurtasse tagasi ja ütlesin Mionule, et ma ei märganud midagi kahtlast. Selle peale vastas ta mulle, et kuigi ma midagi ei näinud ega kuulnud, oli tiiger ometi läheduses. Kõik teadvat, et kui inimene äkki ilma igasuguse nähtava põhjuseta ehmub, on kohutav kiskja tema elamu lähedal.

Ütlesin siis, et võiks paar korda õhku tulistada või metsa poole mõned tuletukid visata. Ta vastas, et see ei aita. Tiiger lahkuvat ajutiselt, ilmuvat seejärel uuesti, ja siis olevat asi veelgi halvem.

Järgmisel päeval ei tahtnud ma oma kaaslasi vara äratada, ent kui hakkasin riietuma, ärkas Glegola ja avaldas soovi minuga kaasa tulla. Püüdes vältida igasugust müra, võtsime oma püssid ja väljusime tasa telgist. Päev tõotas tulla külm ja päikesepaisteline. Mööda kahvatut taevast venisid kõrged hõbevalged sulgpilved. Näis, nagu oleks õhk külmast tihenenud ja liikumatuks muutunud. Metsas naksusid külmunud puud helisevalt. Suits venis udutaoliste vöötidena lõkkeist ja lasus maa kohal.

Mionu oli juba jalul. Tema naine valmistas hommikueinet, ta ise puhastas püssi, kuna lapsed mängisid ilveseluudega. Söögi ajal ütles ta, et viib meid ainult selle kohani, kus tiigrid harilikult asuvad, seejärel pöördub tagasi, kuid ei jää meie tagasitulekut ootama, vaid läheb edasi Hori jõele. Teadsin, et teda ümber veenda on asjatu töö, ja ütlesin seepärast, et mäletan hästi oma lubadust pidada teda kinni mitte kauem kui keskpäevani.

Kui kõik oli valmis, panime suusad alla ja hakkasime oma teejuhi kannul edasi liikuma. Ta suundus mööda nõva piki järsakulist kallast, mis oli põlismetsa täis kasvanud. Paljudes kohtades oli järsak alla varisenud ja puude juured paljastanud. Üks kuusk oli maha langenud. Kukkumisel oli ta kaasa haaranud suure mullakamaka. Siin kulges mööda lumehange hästi sissetallatud rada.

„Mitte ühtki inimese jälge ei ole, kõik tiigri omad," ütles Mionu rajale osutades.

Oli näha, et kiskja oli siin väga tihti käinud. Rada oli hästi ära tallatud ja tiigri jäljed sädelesid nii, nagu oleksid nad olnud märja lume sisse vajutatud ja seejärel külmunud.

Siin oleks tarvitsenud vaid üles seada püss või iselaskja,

et kiskjale rasket haava tekitada, kuid udehee eelistas loovutada talle mitte ainult koha, vaid ka kõik oma ülejäänud koerad.

Siit hakkasime mäkke tõusma. Lumi metsas ei olnud küllalt sügav, mistõttu kõiki maas lamavaid tuulest murtud puid tähistasid varjud, mis kord roosatasid, kord sinendasid — vastavalt sellele, kui kõrgele päike horisondi kohale tõusis. Ka tiigrirada sinendas, kuni jagunes mitmeks jälgedejooneks. Üks oli täiesti värske. Udeheel oli õigus: öösel oli tiiger tõepoolest elamule lähenenud. Panin tähele, et jäljed polnud ühesuurused. Arvatavasti ei külastanud Mionut mitte üks, vaid kaks kiskjat, sest jäljed kulgesid läbisegi ja sageli üksteisele vastu, millest järeldub, et tiigrid pidasid koertele jahti kumbki omaette. Valisime värsked jäljed ja läksime neid mööda umbes ühe versta. Jäljed suundusid mäkke ja viisid meid noori kuuski täis kasvanud läbipääsmatusse tuulemurdu. Seal leidsime täiesti värske lamamisaseme. Tiiger oli lamanud küljeli, pea selga heidetud. Lumme oli vajutatud tema täpne negatiiv: pea koos kõrvadega, kael, keha ja väljasirutatud käpad. Lebades oli ta kergelt saba vibutanud ja lund kõrvale paisanud. Jälgi uurides tegime kindlaks, et kiskja oli äkki millestki ehmunud, jalule hüpanud, mõnda aega liikumatult paigal seisnud, seejärel pisut kaugemale sörkinud ja jälle peatunud. Tõenäoliselt olime meie selle ehmumise põhjuseks. Kui ettevaatlikult me ka liikusime, ometi pidi suuskade sahin vaikses külmas õhus küllaltki suure vahemaa tagant kuulda olema. Siin Mionu peatus ja teatas, et kaugemale ta ei tule, ja soovitas meil olla ettevaatlik, sest tiiger olevat taibanud, et teda jälitatakse. Pärast seda pöördus ta tagasi, meie aga hakkasime jälgi mööda edasi minema. Tiiger oli teinud suure ringi Sadomabirani jõe suunas. Kuid siis oli jälgedest üks kord, seejärel teine kord risti üle mindud. Me mõistsime, et tiiger kavatseb end kaitsta ja oma vaenlastele nurga tagant kallale tungida. Otsustasime siis jätta ohtliku mängu ja minna otse bivakki.

Varsti leidsime Mionu suusaraja. Millegipärast oli ta vana tee maha jätnud ja tallamata maad mööda mäest alla läinud.

Bivakis leidsin eest ainult Marunitši. Küsimusele, kus ülejäänud mehed on, vastas ta, et kõik olevat jõge mööda alla- ja ülespoole jahile läinud.

Jurta juures ladusid udeheed kiiresti nartale asju. Astusin Mionu juurde. Ta oli tujust ära. Küsitlustest selgus, et ta oleks selle eest peaaegu eluga maksnud, et käis meiega mööda tiigri jälgi. Tagasiteel kukkunud kuidagi nii välja, et „Kutõ-Mafa", s. o. tiiger, tulnud jälgi segades vana suusaraja lähedale. Udehee lähenemist kuuldes sattunud ta raevu. Mionu nägi, kuidas ta heitis tormist murtud puule ja ootas kahejalgse vaenlase lähenemist. Siis pöördus udehee järsult kõrvale ja laskus väga kiiresti mäelt Sadomabirani orgu. Ütlesin, et ta laskis mööda soodsa hetke tulistamiseks, kuid udehee arvates oli kõige paremaks viisiks kohutavast kiskjast vabanemiseks loovutada talle tee.

Kui asjad olid nartale laotud, sidus Mionu koerakutsika puu külge, rakendas kaks täiskasvanud koera narta ette ja hakkas piki meie teed Sadomabirani mööda ülespoole liikuma. Tema naine kõndis järel ja lükkas nartat kepiga tagant, kuna lapsed, suusad all, liikusid kõrval. Koerakutsikas, kelle Mionu kavatses tiigrile loovutada, teritas kõrvu, pöördus siis ümber ja hakkas kõigest jõust sikutama, püüdes pead silmusest vabastada.

Marunitš astus koerakutsika juurde, päästis rihma lahti, kandis loomakese süles meie telki ja andis talle putru. Kutsikas harjus kuidagi õige ruttu uue olukorraga ja juba poole tunni pärast mängis ta ühe meie koeraga. Kuid sellele ei meeldinud piimahabeme familiaarsus, ta urises kaua ja näitas kutsikale hambaid.

Veidi enne videvikku tulid laskurid ja kasakad jahilt tagasi. Kõik nad olid tiigri jälgi näinud. Glegola oli maha lasknud ühe muskushirve vasika. See tuli just parajal ajal, sest puder oli meid ära tüüdanud ja kõik himustasid lihatoitu. Õhtuks läks pakane tugevamaks. Meie telgis oli väga hubane. Punaseks köetud ahi levitas sooja. Ahjul sumises teekann. Kasakad parandasid suusarihmu ning jagasid värskeid muljeid, naersid ja meenutasid Marunitši laskumist mäekurult, mina aga tegin märkmeid teekonnapäevikusse. Koerakutsikas puges telki, laskurid silitasid teda, sakutasid kõrvust, loomake aga hullas, veerles seljal ja hammustas neid kergelt käest.

Kuna see koht oli ohtlik, siis otsustasime sisse seada bivaki valvamise järjekorra. Kord öösel tõstsid koerad ägedat kära. Võtsime nad kõik telki kaasa ja süütasime suure lõkke.

Vaevalt hakkas valgeks minema, kui Marunitš mu äratas. Teostasin meteoroloogilised vaatlused ja valmistasin ette planšeti mõõdistamiseks. Kui hommikueine oli valmis, asusime kahekesi äratama magavaid laskureid ja kasakaid.

Meie hommikused ettevalmistused teeleminekuks ei võtnud üle tunni aega. Igaüks teadis, mis tal teha tuleb: kõigi meeste liigutused olid kooskõlastatud, mistõttu telgi lahtivõtmine, rännakuahju kokkupanek, nartade kinnisidumine ja koerte rakendamine toimus alati ilma ülearuse viivituseta.

Kui koerad olid ette rakendatud, jooksid suitsumehed nagu ikka lõkete juurde, et enne teeleasumist suits ette panna. Siis tõmbasid laskurid ja kasakad veorihmad üle õla, käratasid koerte peale ja asusid üksteise järel hanereas teele.

Jõudnud bivakist umbes poolteistsada sammu eemale, vaatasin tagasi ja nägin peenikest suitsujuga, mis lõkkest üles tõusis.

Mõõdistamise algus võtab alati pisut rohkem aega kui selle teostamine teel. Tuleb kontrollida sammumõõtjat, võtta tagasiasimuut eilse tee viimasele lõigule, võtta peilingid nähtavatele kõrgustele jne. Kui ma kõik oma manipulatsioonid olin lõpetanud, tuli mul äkki meelde, et olin baromeetri bivakki unustanud. Ei jäänud muud üle, kui tagasi pöörduda. Laskurid ja kasakad olid juba tüki maad edasi läinud. Lootes, et saan nad juba esimesel mäekurul kätte, ei hakanud ma neid hüüdma.

Kui bivakile lähenesin, näis mulle midagi suurt ja kollast kiiresti põõsastes vilksatavat.

Peatusin ja jäin kuulatama, aga kuna ma midagi kahtlast ei näinud, siis arvasin, et küllap see mulle ainult tundus nii. Aega ei tohtinud asjatult raisata, astusin puu juurde, kus rippus baromeeter, võtsin selle puu otsast maha ja hakkasin endale kaela panema, võttes ära mütsi, kuid pillasin viimase kogemata käest. Kummardudes, et mütsi maast võtta, nägin lumel suurte tiigrikäppade jälgi. Oma üksinduse tunnetamine sellise kohutava ning jultunud kiskja juuresolekul täitis mu südame hirmuga. Surusin baromeetri kärmesti küljetaskusse, panin mütsi pähe ja hakkasin alatasa tagasi vaadates mööda nartateed edasi minema. Ma ei jooksnud, sammusin rahulikult, hoides

nimetissõrme püssi päästikul. Siis lisasin sammu ja jõudsin mõne minuti pärast jõekääruni.

Org laienes. Kaugel teise käänaku lähedal nägin laskureid ja kasakaid. Hirmutunne kadus ja ma hakkasin rahulikult mõõdistama.

Sadomabirani org asetseb Hori mäeaheliku kahe, rööbiti paralleelidega kulgeva külgharu vahel. Paljandeis on näha ikka sama graniiti; harva esineb ka mingi tihe liivakivi. Selles ulatuses, kus Sadomabirani jõgi mägedes voolab, on tema org kaetud suurepärase, peamiselt seedermändidest koosneva metsaga, kuhu vähesel määral lisanduvad ka teised okaspuud. Ülemjooksul jaguneb Sadomabirani nii madalateks nõvadeks, et näib, nagu voolaks vesi otse metsa all ja nagu puuduks jõel üldse säng. Vesi nõrgub puude juurte vahelt läbi, kaob kivirusudesse ja ilmub siis uuesti päevavalgele.

Niipea kui jõgi mägedest väljub, lõpevad okas- ja segametsad ning neid asendavad laialehistest puuliikidest — tammedest, kaskedest, haabadest ja teistest liikidest koosnevad metsad. Siinsel haaval on niivõrd hele koor, et pidasin teda algul kaseks ja alles päris ligidale minnes märkasin oma eksitust. Suudme lähedal hakkab mets hõrenema. Üha sagedamini ja sagedamini ilmuvad soostunud lagendikud, nende arv ja mõõtmed suurenevad üha ning lõpuks muutuvad nad domineerivaks.

Muhheni esimeseks lisajõeks on väike Altši jõgi. Viimase suudme lähedal on kohad, kus tuleb päevavalgele pruunsüsi. Altši jäi meist paremale ja taha.

Sadomabiranist pisut allpool suubub Muhhenisse samalt (paremalt) poolt veel kaks väikest jõge — Nefiktsa ja Meka, mis tähendab „kurat". Viimane on oma nime saanud tema ülemjooksul asuvaist kaljudest, mis olevat kurjade vaimude elutsemiskoht. Kõiki loetletud nelja jõge peetakse õigustatult metslooma-rohketeks. Nende ülemjooksul elavad põdrad, allpool hirved ja metssead.

Metsad Muhheni ülemjooksul on üpris rikkalikult asustatud lindudega. Nägin vareseid, rähne, puukoristajaid ja leevikesi. Mets kajas nende häälitsustest ja nokalöökidest vastu kuivanud puude tüvesid. Varesed ja laanenäärid lendasid meie lähenemisel ära, rähnid pugesid okste taha peitu ja vaatasid mööduvaid inimesi ainult ühest silmanurgast. Puukoristajad ja leevikesed üksi käitusid julgelt ning vabalt, isegi siis, kui neile päris ligidale läksime.

Pärast Nefiktsa ühinemist Muhheni vetega muutub viimane erakordselt loogeliseks. Oru vaevalt märgatav kallak ja aeglane vool — see kõik annab tunnistust jõe kõrgest east.

Vasakul pool Meka ja Nefiktsa vastas laiuvad turbasambla ja harvade lehistega kaetud sood.

Veel allpool ühinevad Muhheni voogudega vasakult poolt Puntši jõgi ja kaks roostese sooveega nõlvaoja — Dai Holga ja Njutš Holga. Võib-olla just see asjaolu ongi põhjuseks, miks Muhhenisse tuleb vähe ketat. Seevastu on ta rikas iga liiki soomkalade poolest, alates pakspeast ja lõpetades kokredega.

Alamjooksul voolab Muhhen läbi laialdaste madalate mätlike ja soostunud alade. Puid ja põõsaid esineb ainult salkadena jõgede ääres, seejärel kaovad ka üksikud puud ja nende asemele tulevad lepikud ja pajutihnikud; viimastel on kõrgetüveliste põõsastike välimus ja nad ääristavad palistustena jõe enda, tema lisajõgede, sootide, abajate ja umbharude kaldaid.

Viis päeva liikusime edasi piki Muhheni jõge, järgides kõiki tema lookeid, mis pikendasid meie teed vähemalt kaks kuni kolm korda. Teeloleku ajal toitsime koeri kaks korda päevas: hommikul, enne teeleasumist, andsime pisut kuivatatud kala ja õhtul bivakis koos jukolaga keedetud vedelat tatra- või tšumiisiputru. Algul sõid nad putru vastumeelselt; see sundis meid oma suusad, mis olid nahaga üle tõmmatud, rihmad, jalanõud ja muu kraami nende eest puude otsa peitma, sest muidu oleksid nad selle kõik jalamaid nahka pistnud.

Muhheni ääres sai meil üks koer otsa. Käskisin looma pisut kõrvale tassida ja põõsastesse visata. Varsti asusime bivakki.

Õhtul olid koerad rahutud. Nad purelesid üksteisega ja rebisid end lõa otsas. Järgmise päeva hommikul selgus, et kaks koera oli kadunud. Mõtlesin, et nad jooksid hoopis ära, kuid veidi enne rännakule asumist tulid mõlemad jooksikud tagasi. Nad nilpsasid keelt ja nende kõhud olid punnis.

„Kust nad süüa said?" küsisin Krõlovilt imestunult.

„Koer sööb alati koera," vastas Tšang-Pao.

Soovides selles veenduda, panin suusad alla ja läksin koos Krõloviga sinna, kuhu lõpnud koer oli visatud. Tuli välja, et rohkem kui pool korjusest oli tõepoolest ära

söödud. Lumel oli näha koerajälgi; need tulid meie bivaki poolt ja läksid sinna tagasi.

Taipasime, et pikkadele retkedele võib kaasa võtta rohkem sõidukoeri. Sedamööda, kuidas nartade arv toiduainete kulutamise tagajärjel väheneb, võib tappa nõrgemaid koeri ja toita nendega kõige nooremaid ning tugevamaid loomi.

Muhheni jõgi viis meid Nemptu äärde, millesse Muhhen suubub paremalt poolt. Veel kuus kilomeetrit, ja me jõudsime suudmeni.

Nemptu jõgi algab Hori seljandikult ja on umbes 200 kilomeetrit pikk. Ülemjooksul hõlmab ta Muhheni lähted ja koosneb kahest väikesest jõest, mis voolavad mööda kitsaid kaljudevahelisi orge. Udeheede sõnade järgi on seal suurel hulgal igasuguseid metsloomi, nende seas ka tiigreid. Pärast ühinemist kaldub Nemptu kirdesse. Jõe org on täis suuri kive, nende vahesid täidab sitke savi. Umbes kahekümne kilomeetri järel pöördub Nemptu põhja poole. Selle suuna säilitab ta õige kaua, kusjuures teel ühinevad tema vetega järgmised lisajõed: vasakult Si, Daihheo, Temso ja Bojansor ning paremalt Anhalga, Juški, Poljan, Ossima ja Muhhen. Mägedest väljumisel hakkab jõesäng loogeliseks muutuma; mida kaugemale allapoole, seda enam lookeid tekib. Mõningates kohtades õgvendab jõgi suurvee ajal ise oma sängi ja ummistab sissepääsud sootidesse muda ja liivaga. Nii on moodustunud palju abajaid, umbharusid ja pikki järvekesi, mis saadavad jõge mõlemalt poolt. Umbes viisteist kilomeetrit enne järveni jõudmist teeb Nemptu järsu pöörde itta, muudab seejärel veel kord suunda, kaldudes kirde poole, ning säilitab selle siis lõpuni. Tema vool on aeglane, vesi soojavõitu ja roostevärvi. Nemptu suubub Sinda järve, moodustades suudme lähedal suure hulga saari, mis muutuvad üha madalamaks ja madalamaks, tasanduvad lõpuks veepinnaga ja kujunevad leetseljakuteks.

Järv ise on ebaühtlase, põhja pool aheneva ja lõunas laieneva ümariku kujuga; lääne pool on väike laht. Tema vanimaks kaldaks on idapoolne kallas. Üsna hiljutises minevikus (geoloogilises mõttes) kujutas kogu Nemptu (kuni lisajõeni Anhalga) ja Muhheni (kuni lisajõeni Meka) jõe poolt hõivatud maa-ala endast avarat veevälja; ainult lamedad Auri kõrgendikud ja Muhheni seljandik olid puude ja põõsastega kaetud saarteks. Sellesse vanasse

järve suubus palju väikesi madalaid jõgesid, mis on praegu Muhheni ja Nemptu lisajõgedeks. Aja jooksul täitus hiiglaveekogu temasse suubuvate jõgede setetega. Soostunud madalik, millest siin on juttu, pole veel tänapäevani ära kuivanud. Huumusekiht kasvab erakordselt aeglaselt. Kallaste kõrgus ei ulatu kuskil üle veepinna rohkem kui 25—75 sentimeetrit ja seepärast täituvad vihmasel ajal kõik madalad kohad, kõik silmaga vaevalt märgatavad lohud uuesti veega. Eriti suured sood asuvad Sinda järve lõunakalda lähedal. Järve sügavamad kohad paiknevad kitsa vööndina algul ida- ning seejärel läänekalda ligidal. Eriti madala veega on selle kaduva veekogu edelaosa.

Oleks ekslik arvata, et järv toitub ainult Muhheni ja Nemptu jõe vetest. Järve veetaseme tõus sõltub ka Amuurist. Ka sel juhul võib täheldada meile juba tuttavat risustumisprotsessi, liiva ja muda settimist järves. Vihmasel aastaajal valgub Amuuri sogane vesi rahulikku Sinda järve ja annab talle ära selle materjali, mis temas hõljuvas olekus leidub.

Amuuriga on Sinda järv ühenduses kahe haru kaudu. Üks, pikem ja kitsam, suundub läände, Sarapulskoje küla poole, teine, lühike ja lai, suubub niinimetatud Sinda nõvasse.

Peale Nemptu suubub järve veel kaks väikest jõge: edelast Buhta ja kagust Ton. Viimase ja Nemptu jõe vahele on tekkinud veel väike Dotseni järv, mis mõne nõva kaudu on ühendatud nii mõlema nimetatud jõega kui ka vahetult Sinda järvega.

Päev hakkas lõppema. Läänes leegitses eha, kui jõudsime järve parempoolsel, kõrgel ning metsasel kaldal asuva lagedaladvalise Kadari mäe kohale. Loojangukiirtest valgustatud lumi, mis kattis mäge, omandas õrnroosa tooni.

Kalapüügikoht, kuivatusahi, kaldale ligistikku asetatud paadid jne. — see kõik näitas, et kusagil lähedal on inimesi. Koeradki liikusid erksamalt, nagu oleksid nad inimelamu lähedust haistnud. Ning siis nägime teed ja värskeid suusajälgi. Keegi oli hiljuti puid raiunud. Ja tõepoolest, vaevalt olime Sinda nõvale välja jõudnud, kui nägime paremal pool tulukesi. See oli goldi küla Ljumomi.

Kõik mehed olid jahile läinud, koju olid jäänud ainult vanamehed, naised ja lapsed. Valinud välja ühe suurema

fansa, koputasin uksele. Fansast väljus kaks naist. Saanud teada, et oleme tulnud kaugelt, palusid nad meid enda poole ja aitasid koeri lahti rakendada.

Tunni aja pärast istusime soojadel kangidel, võtnud enne üleriided seljast ja saapad jalast. Naised kostitasid meid teega, mehed kuivatatud kalaga ja kakukestega. Otsustasime mitte kuskile kaugemale minna ja puhata Ljumomi külas nagu kord ja kohus.

Meie edasine tee viis Anjui ülemjooksule ja mööda Kopi jõge mere poole.

Lume sulamine Anjui parempoolsete lisajõgede vesikonnas toimub tavaliselt peaaegu kuu aega varem kui rannikurajoonis. Juba veebruari lõpus hakkas kevade mõju ennast tunda andma. Lumi muutus märjaks ja logaseks, sellesse tekkisid sügavad tühikud. Päeval ta sulas ja vajus kokku, öösel aga külmus ja kattus õhukese jääkoorikuga.

Kartsin teede lagunemist: mulle tundus, et jõed muutuvad selliseks, et ma ei saa liikuda ei paatidel ega nartadega. Kuid vanamehed-goldid rääkisid, et Anjui läheb alati enne lahti alamjooksul ja et ülemjooksul on samal ajal hea saanitee, teisel pool veelahet aga tuleb mul vett hankida jäässe raiutud aukudest.

Siis tuli mul meelde merekaldaga paralleelselt kulgeva Sihhote-Alini tähtsus, ja võtnud arvesse pikaleveniva kevade mäeaheliku idanõlval, käskisin oma kaaslastel rännakuks valmistuda.

NELJATEISTKÜMNES PEATÜKK

JÄLLE MERE POOLE

Kahekümne seitsmendal veebruaril jätsime Ljumomiga hüvasti ja jõudsime kahe päeva pärast teise, Anjui suudme lähedal asuvasse Naihhini külla. Siin peatusin oma vana sõbra gold Nikolai Beldõ juures. Ta jutustas mulle, et ühendus mööda Anjuid katkeb arvatavasti täna-homme ja et on parem, kui laskun mööda Amuuri kuni väikese Gjau jõeni, lähen siis, liikudes mööda Gjaud kuni selle lähteni, üle Mõnõmu jõele, suundun viimast mööda üles ja tulen teise väikese mäekuru kaudu Ulema-nimelise maakoha lähedal Anjuile välja. See on hilistunud goldide-soobliküttide tavaline tee sel korral, kui neil tuleb rannikurajoonist Amuurile tagasi pöörduda. Võisin neid teel kergesti kohata ja kasutada nende tallatud rada. Peab märkima, et Ussuurimaal tuleb lumi harilikult maha talve teisel poolel. Nikolai Beldõ nõuanne oli mõistlik ja ma otsustasin seda kasutada.

Kogu alal Anjui jõe suudme ja nende kõrgendike vahel, kus asetseb Troitskoje küla, ning kõigil selle kalda pool leiduvail saartel koosneb aluspõhi siledaks hõõrutud jõeveerkividest, kuna aga kõik Amuuri kaldad koosnevad mudast ja liivast; see annab tunnistust sellest, et kogu

Amuuri parempoolse kalda, millest siin on juttu, on kokku uhtunud Anjui jõgi. Veel üsna lähedases minevikus oli jõe suue Troitskoje külale märksa lähemal. Võib jälgida, kuidas Anjui säng järk-järgult edelasse nihkus, kuni jõudis kõrge kaldani goldi küla Naihhini juures. Praegu on ta hakanud ka Amuuri nõva Dõrenit veerkividega ummistama. Lähemas tulevikus on seegi hävimisele määratud. Anjui rajab endale siis uue sängi kusagil Torgoni küla juures ja uhub võib-olla ära Torgoni saare enda.

Gjau jõgi voolab üht sellist Anjui vana nõva mööda. Tema pikkus on umbes 10 kilomeetrit ja ta saab alguse Mõnõmu mäeahelikust, mis on Amuurilt hästi näha. Kõrgendikud paljude külade ja Anjui sootide vahel on kaetud pärnadest, jalakatest ja tammedest koosneva harvikuga. Mõnõmu mäeahelik kulgeb edelast kirdesse. Üht otsa pidi läheneb ta Anjuile. Siit põhja poole eraldub temast Troitskoje küla kõrgendikega ühinev pikk haru.

Gjau jõgi tõi meid esmalt selle haru juurde. Pärast selle ületamist sattusime madalale metsasele kõrgendikule. Taimestiku järgi otsustades pidi see soostunud olema. Meie edasine tee viis üle Mõnõmu mäeaheliku ja mainitud seljandikuharu vahel asuva madala mäerübja lõunasse. Siin üsna lähedal sopkade taga voolas ka Mõnõmu jõgi ise. Ta lähted asuvad mägedes, mis on veelahkmeks tema ja Gobilli vesikonna vahel. Ta voolab kirdest, mööda suhteliselt kitsast metsaga kaetud mägiorgu. Üks tema lisajõgi tuleb Anjuile üsna lähedale. Neid lahutab ainult madal Ambanku Hojanbektši sopka. Siin ongi see ülelohistustee, millest Nikolai Beldõ mulle rääkis.

1909. aastal ennustasid vanad põliselanikud varast kevadet. Tõepoolest, juba veebruari lõpus algas lume sulamine. Mägiojad täitusid kuidagi üle öö veega, kevadised jõed näisid küll häirimatus rahus puhkavat, kuid jää alt kostis kauge kõue sarnast kõminat. Oli kuulda, kuidas jää tema all kiiresti voolava vee survel värises. Kohati hakkas jää kerkima ja kallaste juurest lahti murduma, kõikjal tuli nähtavale lume alt vabanenud kohti. Jõe keskel oli jää tugev, kuid neil kordadel, kui paratamatus sundis meid kaldale lähenema, tuli liikuda, ritv käes. Anjui ja Mõnõmu jõgi külmuvad üldse halvasti, paljudes kohtades püsivad lahvandused talve läbi. Goldid seletavad seda kalade rohkusega, kes uitavat ringi ja hingavat ega laskvat veel nagu kord ja kohus külmuda.

Ent niipea kui hakkas puhuma külm loodetuul, muutus jää jõel pisut tugevamaks. See kergendas tunduvalt meie teekonda.

11. märtsil jõudsime Anjuile viiva mäekuruni. Siin leidsime eest kahest mehest, kahest naisest ja üheksa-aastasest poisist koosneva udeheede perekonna.

Sel aastal oli Anjui ääres palju tiigreid, kes pidasid end äärmiselt jultunult ülal ja tulid päris inimelamute ligidale. Umbes kaks nädalat enne meie saabumist oli üks kiskja ilmutanud hämmastavat pealetükkivust. Ta külastas udeheesid peaaegu iga päev ja sageli päise päeva ajal. Algul püüdsid nad teda veenda, et ta neid rahule jätaks, pärastpoole ähvardasid teda odade ja tulirelvadega, šamaanisid öösiti ja palusid, et Buin Atsani (metsloomade peremees) „oma koera" tagasi kutsuks. Miski ei aidanud. Tiiger käis mööda jõe vastaskallast, heitis jurta vastas jääle pikali, haigutas ja hirmutas inimesi. Siis taipasid udeheed, et kohutav kiskja on oma peremehe juurest omavoliliselt lahkunud, et ta ei allu viimasele ja et seepärast ei koorma tema tapmine neid raske patuna.

Kord õhtul tahtis üks naine jurtast välja minna, et vett tuua. See oli parajasti täiskuu ajal. Vaevalt oli ta ukse avanud, kui nägi vöödilist koletist päris elamu lähedal. Kiiresti lõi ta ukse kinni. Siis tegi üks udehee jurta puukoorest seina sisse noaga avause ja tulistas sealt tiigrit. Loom kukkus maha, kuid tõusis kohe jalule ja hakkas mööda jõe jääd roomama. Hommikul leidsid nad tiigri kärvanult teise kalda juurest. Udeheed katsid ta lumega ja asetasid külgedele kaks teivast laastudega, teadaandena mööduvaile inimestele, et see on keelatud koht, ise aga läksid veidi maad pärivoolu allapoole, kust ma nad kõik koos eest leidsingi.

Saanud sellest kuulda, läksin järgmisel päeval sinna kohta, kus lebas tiiger. See oli ilus suurekasvuline isaloom, kuid kahvatut värvi, suurte harvade mustade vöötidega tagakehal. Kahjuks oli tema nahk täiesti riknenud, karv tuli suurte tortidena maha. Tahtsin võtta looma skeleti, kuid minu kavatsused erutasid udeheesid. Nad rääkisid, et seda ei tohtivat teha, sest teised tiigrid, kes hakkavad ühe nende sugulase teotamise pärast kätte maksma, ei andvat neile siis asu. Kahe päeva pärast läksin siiski surnud kiskja juurde, kuid ei leidnud teda kahjuks enam üldse. Sel kohal, kus tiiger oli lebanud, oli suur lahvandus:

tume vesi voolas jää all kiiresti ja käratult. See asjaolu veenis udeheesid, et Buin Atsani ei lasknud oma koera rüvetada, kuigi see oli sõnakuulmatuks muutunud.

Jätnud udeheedega hüvasti, suundusin ülelohistusteed kaudu Anjuile. Selle päeva hommikul oli meil juhus vaadelda huvitavat optilist nähtust. Siberlased nimetavad seda „kõrvadega päikeseks" ja räägivad, et see ennustab pakast.

Kella kümne paiku hommikul, kui päike umbes kümne kraadi kõrgusele silmapiiri kohale oli tõusnud, ilmusid temast paremal ja vasakul nähtavale kaks vikerkaarena hiilgavat laiku, kuna neist ulatusid kõrvale pikad ahenevad kiired. Samaaegselt ilmus päikese kohale vikerkaar, mille kumer osa oli pööratud silmapiiri ja otsad seniidi poole. Päev oli pakane ja vaikne, taevas pilvitu, puud tublisti härmas.

Järgmisel päeval, 15. märtsil, nähtus kordus, ent oli veelgi efektsem. Hommikul oli kerge udu, taevast kattis sulgpilvede õrn võrk. Esmalt tekkis päikese ümber kaks kontsentrilist vikerkaarevärvilist rõngast. Sisemise rõnga ülakaarest eraldus vikerkaarevärviline look, mille otsad olid samuti ülespoole pööratud. Sel korral oli peale tõelise päikese näha veel kaks ebapäikest kõrval ja üks all. Hiilgavaist küljelaikudest vasakule ja paremale ulatusid kiired, mis üha pikenesid, kuni ühinesid, moodustades kogu taeval hiiglasliku, silmapiiriga paralleelse rõnga. Seejärel tekkisid veel täiendavad loogad, mis kujundasid rea kauneid põimikuid; ka nende lõikumiskohad kiirgasid küllalt eredat valgust. Rõngaste asend ei muutunud, kuid ühed neist kahvatusid, teised muutusid veelgi eredamaks. Keskpäevaks jäi taevasse ainult välise akromaatsusega päikesetara. Ootasin lumesadu, kuid kujunes hoopis vastupidi. Sulgpilved kadusid täiesti. Öösel sirasid taevas kirkad tähed. Lumi kattus kõva koorikuga. Mitu päeva järjest püsis vaikne päikesepaisteline ilm.

Ületanud Ambanku Hojanbektši mäe, jõudsime välja just Ulema-nimelisse maakohta Anjuil, kus otsustasin teha päevase peatuse ja määrata astronoomiliselt oma asukoha. Vaatluspaigaks valisin veerkivide-ala; telk püstitati pisut kaugemale metsa, kus polnud nii tuuline. Ma ei hakanud aega kaotama; head ilma kasutades määrasin kaks korda kronomeetri parandused ning võtsin mõned kõrgused enne ja pärast kulminatsiooni. Läbi instrumendi

toru vaadeldes paistsid päikesel kolm laiku, mis asetsesid põiki ühel joonel. Kõige suurem laik oli ülemine, keskmine oli väiksem ja alumine kõige väiksem. Suurt laiku võis vaadelda isegi lihtsalt läbi suitsuklaasi.

Järgmisel päeval lõikasime suure puu tüvele kirja: „20. märtsil 1909. Astronoomiline punkt. V. K. Arsenjev."

Kui kõik oli lõpetatud, tegin korralduse valmistuda rännakuks Anjuid mööda ülespoole, kuid siis toimus sündmus, mis pidas meid Ulemas veel neli ööpäeva kinni.

Ilm juhtus olema erakordselt ilus: oli vaikne, selge ja parajalt külm. Elustav karge õhk ergutas, kuid ei pannud lõdisema; hingata oli kerge, süda oli rõõmus. Kuni laskurid rännakuks valmistusid, läksin koos Krõloviga maad kuulama. Kaasa võtsime koera Kadõ.

Ulema-nimelises maakohas kujutab Anjui parem kallas pisut maad endast arvukatest väikestest nõvadest ja sootidest lõhestatud madalat ala. Peaaegu igal sammul sattusime lohkudele, aukudele ja kraavidele; need ühinesid üksteisega, kadusid ja lõikusid mitmesuguste nurkade all. Lisage sellele vastu maad painutatud ja üleujutustest moonutatud puud, korratult kasvavad põõsad ja sulukohad läbisegi vee poolt siia kantud prahiga, ja te saate täieliku ettekujutuse uhtlammimetsast, mille äärde me olime bivakki asunud.

Udeheed olid tõtt rääkinud. Siin oli nii palju tiigriradu, et võis arvata, nagu oleksid kõik tiigrid, niipalju kui neid Ussuurimaal on, talvitamiseks Anjuile kogunenud. Kuid varsti märkasin, et üldse oli ainult kaks rada: üks suur — vana, ja teine väiksem — värske. Rajad kulgesid piki lohke ja kanaleid siia ja sinna, läksid teineteisest risti üle, tegid ringe ja pöördusid jälle tagasi. Ühes kohas sattusime täiesti värsketele kiskja jälgedele. Krõlov laskis koera lõa otsast lahti, kuid too ei sööstnud edasi, vaid hakkas nina sügavale lumme pistes nuusutama iga rohukõrt, millest me mööda läksime. Hetk hiljem nuuskis Kadõ jälle õige ettevaatlikult mööda lohke, jäi siis seisma ja hakkas kuulatama. Paar korda heitis ta kõhuli, tõmbas tagajalad enda alla ja sirutas esimesed käpad välja. Sellest, kuidas koer käitus, ja tema kikkis kõrvadest oli näha, et ta haistis midagi. Koera närviline olek kandus ka meile ja ma polnud sugugi kindel, et oleksin rahulikult tulistanud, kui tiiger sel hetkel oleks välja hüpanud. Kadõ ei julgenud

edasi minna ja meiegi jäime piinavas ootuses liikumatult seisma. Lõpuks ei pidanud Krõlov vastu. Ta läks koera juurde, vaatas ringi ja silitas teda. Koer ei liigutanudki ennast. Siis astusime mõlemad temast üle. Kadõ tõusis vaikselt ja lonkis taga. Läinud kümmekond sammu, laskis Krõlov koera ette, kuid see peatus mõnesaja sammu järel uuesti. Kõrvad lidus, piilus ta ringi, tõusis siis äkki üles ja jooksis kiiresti tagasi. Möödunud Krõlovist, surus Kadõ end tugevasti vastu minu jalgu. Hakkasin teda silitama ja tundsin, et ta väriseb.

Tähendab, tiiger on kusagil läheduses.

Uudishimu ja hirm haarasid mu hinge. Süda peksis tugevasti ja mulle näis, et kuulen iga tema tukset. Erutus mõjus ka hingamisele. Tardusime mõlemad oma kohale, pingutasime kuulmist ja nägemist, kuid väikseimgi krabin ei häirinud metsa sügavat vaikust. Äkki naksatas taigas kõlavalt külmunud puu. Nagu elektrivool läbis mind pealaest jalatallani. Krõlov pöördus järsult sinnapoole, kust kära kostis, koer võpatas ja hakkas end veel rohkem inimeste vastu suruma. Möödus mõni aeg, enne kui taipasime, et see oli pakase nali. Siis läks Kadõ uuesti ette. Me järgnesime talle. Loom käitus väga imelikult, liikus mööda kõverjoont ja vaatas selle maa-ala keskele, mille ümber ta spiraali mööda käis. See asjaolu sundis meid tähelepanu kahekordistama. Ringi keskel, mida me tegime, oli tugevasti kaldu kasvav hiiglasuur pappel. Võis arvata, et see lebab maas. Papli ligidal oli lumi ära tallatud ja kohati üles tuhnitud, puu ja maa vahelisest tühemikust aga paistis midagi. Mõnda aega seisime nõutult paigal. Mulle sattus midagi jala alla; kummardusin ja tõstsin üles külmunud sõnajalajuurika. Krõlov võttis selle ja viskas papli poole, kuid seal jäi endiselt kõik vaikseks. Siis astusime julgemalt puu poole.

See oli tiigri pesa. Nagu ilmnes, oli pappel kogu pikkuses õõnes, kusjuures õõne avatud osa oli pööratud maa poole. Lund polnud puu all üldse ning kuiv rohi oli tugevasti sõtkutud; ümberringi ja eriti pesas endas vedeles palju näritud luid. Oli näha, et vöödiline kiskja oli seda pesa kaua kasutanud. Naaberpuul oli kõrguses, milleni ma vaevalt ulatusin püssiotsaga, näha rida pikikriime. Juhtisin Krõlovi tähelepanu räbaldunud koorele. Nägin elavalt vaimusilma ees tiigrit pesast tulevat, haigutavat, paremale ja vasakule vaatavat, siis tagakäppadele tõus-

vat, esikäppi vastu puud toetavat, selja looka tõmbavat ja oma küüsi sirutavat.

Papli ümber lumel oli palju vanu jälgi — suuri ja väikesi. Järelikult elutses koopas algul üks tiiger; seejärel ta lahkus, kuna tema koha hõivas teine, noorem kiskja. Oli ainult teadmata, kas tiiger lahkus ise, et minna jahile, või hirmutasime meie teda. Arvatavasti lahkus ta ise, sest muidu poleks ta lasknud mööda juhust, et tabada koera, kes ise tema elamu juurde tuleb.

Jälgi uurides läks Krõlov pisut kaugemale, kuna mina jäin kohale. Mida kauem ma üksi olin, seda hirmsamana tundus mulle kogu olukord. Mulle näis, et kohutav kiskja pöördub oma pesa juurde tagasi, jääb algul seisma ja vaatab hämmeldunult, nähes enda lähedal inimest, ning hakkab siis just sedasama lohku mööda, mis asub tagapool, kõhuli roomama. Äkki sundis mingi kära mind võpatama ja ümber pöörduma. Naabruses kasvava puu otsa laskus vares. Hetk hiljem Krõlov naasis ja me hakkasime oma jälgi mööda tagasi minema.

Hämara metsa kohal kummus kahvatu rohekassinine taevas, mida läänes ehtisid kollased ja oranžid värvid; ümberringi muutus nagu veelgi vaiksemaks, valge lumi lõi pisut roosatama, läks märgatavalt külmemaks.

Varsti jõudsime nõva äärde välja, kuid eksikombel läksime vales suunas ja tulime Anjuile pool kilomeetrit sellest kohast ülalpool, kuhu oma bivaki olime rajanud.

Süda läks korraga kergemaks: mets — reetlik ja tulvil hädaohte — oli jäänud seljataha, ees aga laius lumega kaetud jõe lai triip. Eha oli juba kustumas, taevas hakkasid siin-seal vilkuma esimesed tähed, väsinud päeva vahetuseks laskus pidulikult maa peale öö.

Poole tunni pärast lähenesime bivakile. Seal oli kõik korras: telk oli püstitatud, selle korstnast lendas koos suitsuga välja sädemeid, telgi kõrval hagudest ja kuivast rohust asemeil aga puhkasid sõidukoerad; järjekordne korrapidaja valmistas õhtusööki.

Õhtul olin ametis päevikutega, siis tegin vajalikud korraldused ja heitsin varakult magama.

Öösel ärkasin, avasin silmad ja nägin läbi telgiakna taevas säravaid tähti. Ümberringi valitsevat vaikust häiris kellegi kerge norskamine ning oli kuulda, kuidas urisesid kaks omavahel tülli läinud koera; pisut hiljem läksid koe-

rad nähtavasti lahku ja siis valitses uuesti vaikus. Umbes viie minuti pärast uinusin teistkordselt. Äkki äratas mind tugev kära. Hüppasin jalule, minu kaaslased ärkasid samuti ja vaatasid nõutult ringi. Väljast oli kuulda vingumist, haukumist ja ulgumist. Koerad rabelesid nagu hullumeelsed oma lõa otsas. Marunitš, Glegola ja Vihrov tõmbasid kiiresti saapad jalga ja jooksid telgist välja. Hakkasin samuti kärmesti riietuma.

Pimedus silmapiiril hõrenes — päev hakkas koitma. Mööda taevast jooksid suured pilved, nende taga hiilgasid harvad kahvatunud tähed; maa oli veel pimedusse mähitud, kuid juba võis seletada kõiki esemeid; jõe lumivalge pind, lahvanduse kohal lasuv aur ja talverüüs puud näisid unelevat ja tundus, nagu ei suudaks nad neid haaranud kangestusest ärgata.

Esimene, mis mulle silma torkas, olid koerad. Nad olid rihmad sassi ajanud, hunnikusse kogunenud ja piilusid kartlikult ringi. Mõned neist olid end lõa otsast lahti rebinud ja jooksid, saba jalge vahel, bivaki läheduses ringi. Mis oli juhtunud? Millest selline segadus?

„Arvatavasti käis siin tiiger," ütles sel ajal telgist välja astunud Krõlov.

Käskisin koerad oma kohale panna, tule süüdata ja teed soojendada.

„Minu koera pole!" hüüdis Marunitš äkki võõra häälega.

Läksime Krõloviga tema juurde ja nägime lumel verepiisku ning värskeid tiigrijälgi. Nüüd sai kõik selgeks. Vöödiline kiskja oli koera maha murdnud ja ära viinud. Kõik laskurid jooksid Marunitši juurde, mina aga võtsin püssi ja läksin lähiluurele.

Meenutades Dersu õpetusi, hakkasin tähelepanelikult uurima jälgi ja taastasin nende järgi ilma vaevata sündmuste käigu. Tiiger oli tulnud mööda jõge piki meiepoolset kallast. Näinud bivakki, oli ta jõekäärus kruusasele kaldakehvlile takerdunud tuulemurru taha seisma jäänud. Siin oli ta kaua seisnud, hiljem kõhuli heitnud ja oma käpad ette sirutanud. Siis oli ta üle tuulemurru roninud ja mööda lohku, mis läks kaldaga paralleelselt, bivaki juurde hiilinud. See lohk tuli oma järsu servaga kõige lähemale kohale, kuhu olid seotud koerad. Hüpata varitsuskohast välja, haarata üks koertest ja kaduda jälle tihnikusse — see oli tema jaoks ühe hetke töö.

Lõpuks koerad rahunesid. Nende asemel sagisid nüüd laskurid, keda valdas kirjeldamatu ärevus; kõik rääkisid ja jutustasid üksteisele, kuidas tiigri kallaletung oli toimunud, kuidas keegi oli maganud, mida kuulnud ja mida unes näinud; igaühel oli oma plaan, kust otsida kiskjat ja kuidas temalt koera kätte saada. Pärast teejoomist, arutanud kõik rahulikult läbi, otsustasime kaasa võtta neli püssi ja hakata mööda tiigri rada minema. Kui ta kandis koera pessa, siis tabame ta seal, kui ta aga jätab oma saagi maha ja põgeneb, siis seame püssid papli juures üles, pöördume tagasi ja ootame tulemusi. Nii me ka tegime. Hommikul kell kuus asusime mina, Krõlov, Rožkov ja Glegola teele, võttes kaasa kõik vajaliku vintpüsside ülesseadmiseks.

Hommik oli vaikne. Lahvanduse kohal lasuv udu oli veelgi tihenenud. Tõusva päikese kuldroosakad kiired punetasid taevavõlvil kõrgetel pilvedel ja härmatanud maadjate seedermändidega kaetud mägede idanõlvadel. Tõotas tulla ilus ilm.

Tiigri jäljed suundusid otse metsa. Nende järgi oli näha, et koera kaasa viinud kiskja eemaldus algul hüpetega, laskis siis sörki ja viimased viissada meetrit käis sammu. Katkenud koeralõõg oli lohisenud mööda lund. Eemaldunud umbes kilomeetri, oli ta väikesel lagendikul peatunud ja koera sööma hakanud. Kuuldes meie lähenemist, oli tiiger oma saagi maha jätnud ja põgenenud. Kui jõudsime koera juurde, nägime, et see oli juba poolenisti söödud. Hakkasime siin püsse üles seadma.

Seda tehakse muide nõnda. Lüüakse teineteise ligidal maasse kaks teivast. Kui olukord võimaldab, võib maasse löödud teivaste asemel kasutada lähestikku kasvavate puude tüvesid, mis on veelgi parem, sest laastud ja värskelt maasse löödud vaiad võivad kiskjal esile kutsuda kahtluse ja ülearuse ettevaatlikkuse. Teivaste külge seotakse püss perpendikulaarselt selle suunaga, kust oletatakse kiskja tulekut. Tiigri jaoks (olenevalt tema suurusest) seatakse püss üles 17 kuni 35 sentimeetri kõrgusele inimese põlvest. Pärast kinnitamist püss laetakse ja vinnastatakse, kuna päästikukaitse ja päästiku vahele asetatakse väike puust kangike, mille pika otsa taha kinnitatakse tugev jõhv või peenike must nöör, mis tõmmatakse üle kiskja raja ja seotakse mingi eseme — põõsa, puu, kivi vms. külge. Vareste tõttu, kes alati suurel hulgal raipe kallale lendavad, ei tohi nööri liiga tugevasti pingule

tõmmata. Nöörile istudes võivad nad oma raskusega esile kutsuda lasu. Tiiger, kes on harjunud tihnikus rinnaga puhmastikku murdma, pöörab tema keha riivavale nöörile vähe tähelepanu. Ta jätkab pugemist, pingutab nööri ja haavab ennast surmavasse kohta. Just sellisel viisil seadsimegi üles neli vintpüssi arvestusega, et millisest suunast tiiger ka tuleks, ta peab tingimata sattuma ülesseatud püssile.

Lõpetanud selle operatsiooni, ajasime oma jäljed kuuseokstega lund täis ja pöördusime bivakki tagasi. Kui hämarduma hakkas, käskisin Vihrovil teha koerte kõrvale lõkke ja välja panna relvastatud tunnimehe. Öö möödus rahulikult, laske polnud kuulda. Vara hommikul tegid Rožkov ja Krõlov suuskadel käigu ülesseatud vintpüsside juurde ja teatasid, et tiiger oli öösel oma saaki külastanud. Möödudes suures kaares koerast, oli ta lähenenud sellele vastupidisest küljest, kuid aimates halba, ei ole julgenud teda puudutada. Tulnud kahe sammu kaugusele nöörist, oli tiiger kõhuli heitnud. Otsustades selle järgi, et lumi tema all oli sulanud, oli ta selles asendis küllaltki kaua lebanud. Koidu eel oli kiskja jalule tõusnud ja tagasi läinud. Rožkov ja Krõlov jälitasid teda mõnda aega ja jõudsid kuni pesani, kust tiiger inimeste lähenemist kuuldes aga põgenes.

Tuli ka pesa ise ülesseatud püssidega ümbritseda. Selle töö võttis enda peale Krõlov koos kahe laskuriga, kuna mina jäin bivakki. Nad tulid tagasi suures pimedas ja teatasid, et leidsid tagasiteel ühe nõva kaldal külmutatud kala virna, mis igast neljast küljest oli pajuvitstega ümber põimitud. Kala kuulus arvatavasti udehee Mahha Kjalondigale. Tiiger oli purustanud punutise ja lasknud kalal hea maitsta. Jälgede järgi otsustades oli seda tehtud eile öösel.

Kui hämarduma hakkas, võtsime kõik koerad enda juurde telki. Tõsi, see tõi meile palju ebamugavusi, kuid otsustasime olla kannatlikud.

Teine öö möödus samuti vaikselt. Tiiger oli käinud ümber pesa ja surnud koera juures. Ta oli hädaohtu aimanud ega olnud oma eluga riskida tahtnud, kuid mina otsustasin kas või nädala paigal olla ja oodata, millal nälg ta vähem kannatlikuks ja vähem ettevaatlikuks teeb. Ometi osutus tiiger arukamaks kui arvasin. Kogu päeva istusime telgis. Igaüks kasutas juhuslikku päevapeatust

omamoodi: laskurid paikasid rõivaid, korrastasid koerarakendeid ja parandasid nartasid. Õhtu eel riietusin ja väljusin telgist.

Päev oli just lõppenud. Juba roosatas läänes taevas ja lumi sinendas, mäekitsused omandasid samuti pehmed lillakad toonid ja väikesed pilved silmapiiril hakkasid punama, nagu oleksid nad sulametallist, hinnalisemast kui kuld ja hõbe. Ümberringi oli vaikne; lahvanduse kohale ilmus jälle udu. Varsti, üsna varsti süttivad taevas suured tähed ja siis astub öö oma õigustesse. Samal hetkel nägin udehee Mahhat, kes jooksis mööda jõe jääd meie poole. Ta oli millestki ehmunud.

„Mis juhtus?" küsis talt Kosjakov.

„Gõpõ," vastas ta, „Kutõ-Mafa ono inaki džjabžjangin (s. o. halb, tiiger viis ühe koera ära)." Sealjuures lisas ta ainult, et kiskja polevat läinud kaugele ja söövat koera tema elamu lähedal.

Täieliku pimeduse saabumiseni oli jäänud kõige rohkem poolteist tundi. Arvestasin, et kui jooksen püsse tooma — sinna ja tagasi kaks kilomeetrit — ning seejärel poolteist kilomeetrit udehee jurtani ja sealt tiigrini tõenäoliselt veel pool kilomeetrit, mille peale kulub vähemalt tund aega, siis jõuab tiiger selle aja sees kogu koera ära süüa ja rahulikult eemalduda. Pisut mõelnud, küsisin udeheelt, kas tal on püss. Ta vastas, et tal on berdanpüss*, kuid et püha looma ta tulistama ei hakka; kuna aga Kutõ-Mafa ise tema majale kallale oli tunginud, siis lubas ta mind saata ja näidata kätte koha, kus tiiger praegu asub. Otsustasin siis udeheega kaasa minna, kuna Krõlov ja Rožkov jooksid metsa püsside järele. Kahekümne minuti pärast olin juba Mahha jurtas. Tema naine koos kahe lapsega istus ehmunult nurgas; elamu sissekäigu juurde oli süüdatud suur tuli. Koeradki olid jurtasse kokku aetud ja kooretükkidest laotud katust toetavate vaiade külge kinni seotud.

Udehee tõi peatsi alt oma püssi välja ja ulatas mulle. See oli vana ratsaväe-tüüpi berdanpüss. Vaatasin selle üle. Pealtnäha oli kõik korras. Tõmbasin ära lukutoru ja vajutasin päästikule. Mulle näis, et vedru töötab nõrgalt, sest polnud seda teravust, mida löökraua päästmisel nõutakse.

---

* Berdanpüss — ameeriklase Berdani poolt konstrueeritud vintpüss, mis oli Venemaal kasutusel mõningate täiendustega lukuosas. *Tõlk.*

Küsisin udeheelt, kas relv ei anna tõrkeid ja kuidas ta tabab. Mees vastas mulle, et püss olevat korras ja tabavat hästi. Samal hetkel kuulsin enda taga sosinat ja tundsin kailu lõhna. Ümber pöördudes nägin, et Mahha naine oli kusagilt lagedale toonud 20 sentimeetri pikkuse, ilma käteta, kõverate jalgadega, väljavenitatud näoga ja silmade asemele pandud siniste helmestega puust inimese kuju. Ta riputas suitsunud puusliku ühe leeaseme posti külge nööri otsa, kutsus teda Kassaljankuks, sosistas midagi ja põletas tema ees kailu lehti.

Mul polnud aega küsitleda teda puusliku kohta, kellele ta usaldas oma kodu kaitsmise või keda ta palus hoida oma meest hirmsa kiskja eest. Hakkasin udeheed kiirustama. Mees vahetas jalanõud ja võttis kätte oda.

Enne minema hakkamist teatas Mahha mulle, et mitte tema ei lähe tiigrit tapma, vaid mina ja et oda võtab ta endaga ainult niisama, igaks juhuks kaasa.

Mõistsin teda ja kinnitasin, et igasugune vastutus hirmsa kiskja tapmise eest langeb ainuüksi minule ja et tema perekonnal pole sellega midagi tegemist. Pärast seda panime suusad alla ja asusime teele, tema ees, mina tema kannul. Läinud umbes kakssada sammu mööda jõge, pöördusime väikesele nõvale.

Kuni udehee meie juures bivakis käis ja mina tema püssi ja padruneid kontrollisin, toimus sündmus, mida me ei võinud kuidagi ette näha. Tiiger tuli jurtale lähemale, võttis järsu kalda all nõva jääle aset ja hakkas koera sööma.

Aimamata, et kiskja nii lähedal on, läksime mööda nõva — udehee ees ja mina tema kannul — ning kõnelesime küllalt valjusti omavahel.

Äkki Mahha peatus, ning kuna mina seda ei oodanud, siis komistasin tema otsa ja oleksin peaaegu kukkunud. Vaatasin oma kaaslasele. Tema nägu väljendas äärmist ehmatust. Siis heitsin kiiresti pilgu selles suunas, kuhu udehee vaatas, ja nägin endast umbes kolmekümne sammu kaugusel tiigrit. Loom seisis liikumatult nagu raidkuju; tema esikäpad olid jäässe külmunud ajupuule toetatud ja ta vaatas meile ainiti otsa.

Mulle näis, et kiskja tegi väikese grimassi ja paljastas hetkeks hambad: karv tema seljal tõusis turri ja laskus samas; ta vurrud näisid värahtavat ja ta vibutas sabaotsa kaks korda aeglaselt vasakule ja paremale. Sellistel juh-

tudel jäävad eluks ajaks eriti selgesti mällu mingisugused kaks-kolm ebaolulist pisiasja. Ei saa öelda, et oleksin sel momendil eriti jahmunud — sattusin lihtsalt segadusse ja tardusin paigale nagu minu kaaslane Mahha Kjalondigagi.

Äkki meenus mulle püss. „On vaja tulistada," vilksatas peas mõte. „Tingimata on vaja tulistada, muidu on hilja..." Panin püssi palgesse ja vajutasin päästikule. Kukk naksatas, kuid lasku ei järgnenud. Kiiresti vinnastasin uuesti kuke ja jälle ei tulnud lasku. Samal hetkel ilmusid umbes kakskümmend viis sammu minu taga nähtavale Rožkov ja Krõlov. Nähes, et sihin tiigrit, aga ei tulista, otsustasid nad avada kiskjale tule kauge maa pealt. Kuid nüüd juhtus see, mida jälle keegi polnud oodanud: nende püssid, mis olid kaks ööpäeva pakase käes olnud ja tõenäoliselt paksult õlitatud, andsid samuti tõrke.

Tiiger seisis veel paar minutit paigal, pöördus siis ja läks vahetevahel tagasi vaadates aeglaselt metsa poole. Samal hetkel vihisesid meist mööda kaks kuuli, kuid ükski neist kiskjat ei tabanud. Tiiger tegi suure hüppe ja oli ühe hetkega kõrgel järsakul. Siin jäi ta seisma, vaatas veel kord oma vaenlaste poole tagasi ja kadus põõsastikku.

Siis läksime neljakesi sinna, kus tiiger äsja oli seisnud, ja nägime seal mahalangenud puu taga jääl pooleldi söödud koera.

Erutatuna istusin tuulemurrule ega teadnud, mis teha. Udehee vintpüss oli mul ikka veel käes. Virutasin selle südametäiega põõsastesse nagu kepi. Kui udehee kuulis, et kõik kolm püssi olid andnud tõrke, sattus ta kirjeldamatusse ärevusse. Hakkasin ta berdanpüssi kiruma, kuid tal oli asjast oma arusaamine.

Tiiger muutus tema silmis veel pühamaks loomaks. Ta võib kõik: tema pilgu all lakkavad ka püssid tulistamast. Ta teab seda ja vaatab seepärast lähenevatele kahejalgsetele vaenlastele rahulikult otsa. Kas võib säärasele kiskjale jahti pidada? Need kaalutlused näisid udeheele niivõrd põhjendatutena, et ta sõnagi lausumata tõstis oma vintpüssi üles, puhus lukult lume maha ja läks vaikides mööda suusarada tagasi oma jurtasse, kuna meie istusime murtud puule ja hakkasime arutama, mis edasi teha.

Pärast mõttevahetust otsustasime mõlemale poole surnud koera üles seada kaks püssi. Kolmandat külge kaitses kõrge järsk jõekallas, kuid neljas jäi lahtiseks.

Mis teha? Äkki tuli mulle pähe õnnelik mõte seada selles kohas üles iselaskja.

Asetanud püssid kohale, katsime jäljed ja hakkasime mööda nõva jääd jurta poole tagasi minema. Udehee andis meile oma iselaskja ja näitas, kuidas seda üles seada, kuid mainis jälle, et ta ei võta tiigri elu kallale kippumisest osa. Pidin teda taas rahustama ja ütlema, et see on meie töö ja selle eest ta ei vastuta.

Otsekohe pöördusime koos Krõloviga tagasi surnud koera juurde. Sulgenud iselaskjatega pääsu tema juurde nõva poolt, ronisime järsule vastaskaldale ja hakkasime valvama tiigrit.

Oli hilja. Läänes kahvatus juba viimane ehavööt. Üksteise järel süttisid taevas eredad tähed. Näis, nagu oleks koos nende külma ja puhta helgiga laskunud maa peale mingisugune arusaamatu nukrus, mida inimsõnul ei saa väljendada. Pimedus ja vaikus sulasid selle nukrusega ühte ja täitsid kuulmatute lainetena mäesälgud, vaikiva metsa ja pimenenud õhu.

Istusin põõsa taga ega julgenud end liigutada. Mõnikord näis mulle, et näen mingisugust varju jõel. Mul hakkas hirm ja ma kaotasin enesevalitsuse, kuid mitte hirmust ja külmast, vaid närvipingest. Lõpuks läks täiesti pimedaks ja oli võimatu näha kohta, kus surnud koer lamas. Tõstsin püssi ja proovisin sihtida, kuid kirpu polnud näha.

„On aeg minna," ütlesin tasa Krõlovile, „tuleb kõva pakane. Tunnen külmavärinaid."

„Mul külmetavad ka jalad," vastas kasakas ja tõusis kohalt.

Poole tunni pärast olime jurtas. Seal magasid juba kõik, ainult udehee istus tule ääres ja ootas meid. Soojendasime koos Krõloviga vett, sõime külmutatud kala, jõime teed, heitsime siis karunahale ja uinusime otsekohe nagu surnud.

Hommikul kella kuue paiku äratas mind udehee naine; ta oli keetnud meile kaks kala kalamarja ja tšumiisiga. Kõik olid juba ärkvel, ainult mina üksi olin nii kaua maganud. Esimene, mida küsisin, oli see, kas öösel polnud lasku kuulda. Udehee vastas, et ta ei maganud kogu öö, kuid ei kuulnud midagi. Palusin teda ülesseatud püsside juurde minna. Ta hakkas kohe riietuma, meie aga hakkasime einet võtma.

Paarikümne minuti pärast tuli Mahha erutatult tagasi ja teatas, et tiiger oli sattunud noole ette. Udehee ei olnud surnud koera juures peatunud ega jälgi nagu kord ja kohus vaadanud. Ta oli näinud ainult iselaskja vallandunud nööri ja verd lumel. See teade tõstis korraga meie tuju. Kui tiiger on tõsiselt haavatud, siis ei lähe ta kaugele ja heidab kusagile lähedusse maha.

Kiiruga einestanud, hakkasime mina, Krõlov ja Mahha Kjalondiga sündmuskoha poole jooksma.

Oli vaikne külm hommik. Päike parajasti tõusis. Tema poole pööratud mägede idanõlvad juba roosatasid, samal ajal kui mäesälkudes nende vahel oli lumi säilitanud veel hämaruse lillakad varjundid. Vastaskalda juures hõljus külmas, lahvanduse kohal tardunud õhus udu ja langes peene vikerkaaretolmuna jääle, põõsaile ja kaldaäärseile kividele.

Kui olime kohale jõudnud, torkas meile kõigepealt silma üleskraabitud lumi ja sellel arvukad helepunased verelaigud. Jälgede ülevaatamisel selgus, et tiiger oli tulnud surnud koera juurde veidi aega enne koitu; möödunud püssidest, peatus ta koera pea pool küljes, ja nägemata takistust, sirutas end oma saagi poole, riivas jõhvi ja päästis vibuvinna. Nool sattus talle käppa. Tiiger tegi hiiglasliku hüppe, tõmbus vasakule poole kõverasse ja püüdis noolt hammastega välja kiskuda, kuid ta käpad libisesid kogu aeg lumega kaetud jääd mööda. Vääneldes kukkus ta lahvandusse, kuid ronis sellest otsekohe välja. Samas oli hammastega lõmastatud noolevars, kuid ots oli jäänud haava ja häiris kiskjat ilmselt tublisti. Jälgede järgi oli samuti näha, et tiiger oli kaua vaeva näinud, et nooleotsa kätte saada: ta oli küljeli heitnud ja oma keha järsult kõverdanud, toetudes käppadega pisemalegi jääkonarusele. Lõpuks oli ta end järsu jõekalda alla välja rabelnud. Siin, surunud selja vastu kaljut ja toetanud esikäpad tuulemurrule ning tagakäpad külmunud veerkividele, oli tal õnnestunud nooleotsast hammastega kinni haarata ja see oma käpast välja kiskuda.

Siin oli lumel kõige rohkem verd. Vabanenud noolest, oli tiiger otsekohe metsa suundunud. Algul oli ta käppa järel lohistanud, siis aga oli ta hakanud sellele kergelt toetuma. Päike tõusis, ja kuigi taevas polnud ainsatki pilve, oli tema valgus kummaline — seniidis valkjas ja silmapiiri lähedal hall. Kogu meie tähelepanu oli kesken-

datud tiigri jälgedele. Loom oli läinud ja valinud kohti, kus oli tihedamalt puhmastikku ja vähem lund. Parema käpa jälg oli sügav, vasaku oma aga vaevalt paistis lumel. Kiskja oli haiget jalga ilmselt hoidnud ja püüdnud seda mitte vaevata. Verd oli üha vähem ja vähem ja lõpuks kadus see hoopis. Tähendab kiskja polnud raskesti haavatud ja seepärast vaevalt õnnestub meil teda varsti kätte saada, seda enam, et ka lumi metsas polnud kuigi sügav ja võimaldas loomal liikuda ilma eriliste raskusteta.

Mida kaugemale, seda tihedam ja tuulemurrust ummistatum oli mets. Hiiglasuured vanad puud, liikumatud ja otsekui tardunud, kerkisid kord üksikult, kord tervete kolonnaadidena tihnikust esile. Näis, nagu oleksid nad sihilikult üksteisele lähenenud, et kaitsta kuninglikku looma jultunud inimeste jälitamise eest. Siin valitses hämarus, mille ees isegi päevavalgus oli jõuetu, ja harva katkestas igavest hauavaikust õhu liikumine ning sedagi ainult kusagil üleval kolonnaadi kohal. Need sahinad näisid hoiatavalt ähvardavatena.

Kord jõudsime tiigrile päris lähedale. Ta oli tuulemurru alla roninud ja lebas küljeli, lakkudes nähtavasti haava. Ta oli sellest tööst nii haaratud, et ei märganudki, kuidas me talle päris külje alla tulime.

Sellistel juhtudel peab olema äärmiselt ettevaatlik.

„Kapten," ütles udehee mulle sosinal, „pole vaja kiirustada."

Ning samal hetkel kuulsin tugevat kära ja nägin suurt kirjut keha, mis vilksatas teisel pool mahalangenud puude virna. Kiskjat märkas ka Rožkov, kuid ei jõudnud tulistada nagu minagi.

Oli keskpäeva paiku. Siin tuulemurru juures puhkasime ja sõime kuiva jukolat, mida udehee ettenägelikult kaasa oli võtnud.

Üldisel nõupidamisel otsustasime kiskja jälitamist jätkata, kuid udehee jäi eriarvamusele. Ta ütles, et kiskjat kaugemale taga ajada on kasutu, sest ta on kergelt haavatud, on jõudnud toibuda ja mitte ainult ei väldi tuulemurdu, vaid vastupidi, püüab minna sealt, kus tihnik on tihedam ja langenud puid rohkem.

Udehee põhjendused olid veenvad, kuid me otsustasime ikkagi veel kord õnne proovida. Pärast kasinat hommikueinet, kui olime janu kustutamiseks neelanud pisut lund, hakkasime uuesti tiigrit taga ajama. Jälgedest võis näha,

et loom oli algul edasi liikunud hüpetega, lasknud siis sörki ning läinud jälle üle sammule.

Viimaks jäi uhtlammimets seljataha ja me astusime vanasse seedermännimetsa. Okaspuude hiiglatüved tõusid kõrgele üles ja toetasid vana mahajäetud templi pilastritena rasket võlvi. All nende kõrval kasvas noor mets. Nii vanade kui noorte puude oksad olid omavahel kokku põimunud ning tihedalt kaetud ronitaimedega, mis moodustasid nagu pideva puhmastikust müüri. Põlismets seisis tiheda müürina. Sügav vaikus täitis kogu metsa. Ümberringi lasus roheline poolhämarus nagu mingisugune talumatu saladus ja tahtmatult tekkis mõte, kas ei ole parem tagasi pöörduda, kuni pole hilja.

Äkki peatus minu ees kõndiv Krõlov ja ütles maha osutades tasa:

„Tiiger püüab pääseda meie selja taha."

Tõepoolest, põiki ja risti üle meie poolt jälitatava tiigri raja läks veel teine samasugune rada. Reetlik lonkamine vasaku käpaga andis tiigri ära. Oli selge, et järelejätmatu jälitamise tõttu kannatuse kaotanud kiskja oli otsustanud ise pealetungile asuda. Selleks tegi ta suure ringi, ja ületanud kaks korda oma raja, otsustas kusagil varitsema jääda. Lugu muutus tõsiseks. Kahekordistasime tähelepanu ja läksime veel aeglasemalt. Umbes viiesaja meetri järel oli tiiger ületanud oma raja kolmandat korda.

Olime jahist nii haaratud, et ei märganudki, kuidas päike kadus ja maa peale hall külm hämarus laskus. Läbi puude okste paistis pilvine taevas.

„Manga," ütles udehee üles vaadates. „Tamna. Imassa sagdõ bi . . . (s. o. halb lugu; pilved — tuleb suur lumi)."

Metsas muutus täiesti hämaraks. Tundus, nagu oleksid puude tüved veelgi tihedamalt üksteise ligi nihkunud, et tõkestada meie teed. Näis, et mets, saanud aru, et ei jaksa tema asukat jälitavaid inimesi peatada, oli taevajõud appi kutsunud.

Vaatasin kella. Oli viie paiku pärast lõunat. Varsti pidi päike kaduma silmapiiri taha ja algama videvik.

Kaalunud kõiki võimalusi, tulime otsusele, et tagasipöördumine on paratamatu, kas või selleks, et kustutada nälga, mis üha järeleandmatumalt ennast tunda andis. Koos sellega tekkis ka teine tunne — kibeduse- ja tusatunne ebaõnne pärast. Krõlov ja Rožkov kirusid, vaadates tiigri jälgede poole. Ja tõepoolest — asjaolud sundisid

„jätma lahinguvälja" kiskjale just ajal, mil ta juba hakkas alla andma. Kuid arukuse hääl ütles: kui kallis ka ei oleks tiigrinahk, oma nahk on ometi kallim.

„Imassa bi," ütles udehee (s. o. hakkab lund sadama).

Vaatasin taevasse. See tumenes kiiresti ja oli nagu maa poole laskunud, ning sellest hakkas ebameeldiv ja jube. Tundsin oma näol ülalt langevate lumehelveste puudutust.

Siis kihutas jälle üle taiga tuuleiil. Mets hakkas sahisema ja kohisema, kui tuul järsu puhanguna hoopis uuest küljest rabas, siis selja tagant kallale tormas ja kadus. Ning kohe täitus kogu õhk valkja sombuga, millesse uppusid naabruses asuvad sopkad, maa ja kõik, mida seni oli näha olnud. Tuul puhus iilidena ja hoogude vaheajal oli kuulda suurte räitsakatena maale langeva lume sahinat.

„Peame kiirustama," ütles Krõlov, „et meil ei tuleks metsas ööbida."

Lisasime sammu, kuid ei jõudnud sellest hoolimata kiiremini edasi. Suusarada ummistus peagi lumest. See oli hädavaevalt märgatav. Varsti kadusid jäljed täiesti. Krõlov peatus. Siis läks ette udehee. Ta tundis neid kohti hästi ja rajas uut teed läbi lumehangede otse oma jurta poole. Muutus täiesti pimedaks, nii pimedaks, et oli raske silmaga seletada, mis kümne sammu kaugusel toimub. Südametult sööstsid tuul ja lumi, nagu oleksid nad kokku rääkinud, kallale kõigele, mis neile teel ette juhtus. Puhuti paistis läbi pimeduse mingisugune kuusk, mille oksad kõikusid meeletult küljelt küljele; mõnikord kerkis pimedusest ootamatult esile kord lund täistuisanud suur känd, kord maas lebav murdunud puu või jalal kuivanud oksteta puu. Meie läksime edasi, nemad aga lendasid viirastustena mööda ja kadusid jäljetult ööpimedusse.

Udehee viis meid varsti välja mingisugusele soodile, mis ei suundunud, nagu mulle näis, üldse sinna, kuhu vaja. Just nagu mu mõtteist aru saades pöördus udehee minu poole ja ütles lakooniliselt: „Kaugel ei ole." Umbes viieteistkümne minuti pärast viis soot meid välja rajale. Viimane pöördus järsult vasakule. Siin muutusid tuulehood tugevamaks. Mul oli külm ja ma hakkasin kartma oma laskurite pärast, kes olid lubamatult kergelt rõivastunud, et oleks mugavam suuskadel kiskjat jälitada.

Edasiliikumine muutus üha raskemaks; segasid vastutuul ja kohev lumi, kuhu suusad sügavalt sisse vajusid. Unustasin tiigri täiesti ja mõtlesin ainult sellele, kuidas

kiiremini jurtani jõuda. Viimast jõudu kokku võttes lohistasin vaevu jalgu järele. Käed ja nägu külmetasid kõvasti. Just sel raskel hetkel lähenesime kohale, kuhu meie püssid surnud koera juurde olid üles seatud. See ergutas meid kõiki. Veel umbes kümme minutit, ja ma nägin puude vahel punakaid suitsupilvi, mis koos sädemetega jurta katuses olevast avausest välja tungisid.

Tänu jumalale, hädaoht oli möödas! Kibedast kogemusest õpetatuna haarasin peotäie lund, pöördusin seljaga tuule poole ja hakkasin lumega nägu hõõruma. See oli väljakannatamatult valus, kuid hõõrusin siiski kaua ning põhjalikult, teades, et see on vajalik, isegi väga vajalik. Põskede tuimaks jäänud nahk hakkas vähehaaval elustuma, sõrmed muutusid samuti liikuvaks ja tundlikuks. Nüüd võis sooja ruumi astuda.

Jurtas põles hele tuli, levitades valgust ja soojust. Mahha naine hakkas otsekohe õhtusööki keetma, kuna meie soojendasime teed ja asusime isukalt kuivikute kallale. Pärast õhtusööki laotas udehee meile maha karunahad. Võtsime jalad lahti ja heitsime suurima mõnuga nahkadele pikali. Jõin teed ja kuulasin lumetormi märatsemist väljas.

„Hea, et me õigel ajal tagasi pöördusime," väljendasin kuuldavalt oma mõtteid. „Edasine tiigri jälitamine oleks olnud täiesti võimatu. Tuisk oleks ta jäljed katnud ja me oleksime end ainult asjatult vaevanud ning aega kaotanud."

Udeheel olid selle kohta omad arusaamad.

Tiiger olevat püha loom. Teda kaitsvat metsad ja mäed. Relva abil ei tohtivat temaga kunagi võidelda. Võivat ainult šamaanida ja paluda teda teise kohta minna.

Krõlov püüdis talle vastu vaielda, kuid udehee ei nõustunud temaga ja tõi oma sõnade kinnituseks terve rea tõendeid: kolm püssi andsid tõrked, noolest haavatud kiskja toibus kiiresti, metsatihnik püüdis teda varjata, luues meile mitmesuguseid takistusi, ning kui me talle juba päris järele olime jõudnud, puhkes äkki täiesti ootamatult torm, tuul ajas tema jäljed kinni ja sundis meid tagasi pöörduma.

Udehee oli sügavalt veendunud, et kui me puutumatu looma jälitamist oleksime jätkanud, oleks kahtlemata juhtunud õnnetus, me oleksime taigas ära eksinud ja nälja

ning tuisu läbi hukkunud. Kuulates tema sõnu, hakkasin unne suikuma.

Tugevad tuuleiilid raputasid jurtat aluseni. Tigedalt ulgus metsas lumetuisk, just nagu oleks kari marruläinud loomi kihutanud möirates kuhugi kaugusse.

Jurta naabruses kõikus ja krigises mingisugune puu. Katusel põrises kooretükk mitmesugustes toonides, sõltuvalt sellest, kas tuul tugevnes või nõrgenes. Suisutatuna nendest helidest, külmunud ja kurnatud pikast suusatamisest, uinusin sügavasti.

Öösel äratasid mind mingisugused hääled. Avasin silmad ja nägin, et tuli jurtas oli kustutatud; ainult söed hõõgusid leeasemel. Otse minu vastas kasetohust vaibal istus Mahha. Tal olid käes šamaanitrumm ja -nui. Ta laulis midagi kurblikku ja surus oma nägu vastu trummi, millest tema hääl, kajades vastu pinguletõmmatud nahalt, kord tugevnes, kord sosinaks nõrgenes. Mahha laulis ja lõi samal ajal nuiaga tasakesi vastu trummi. Udehee ees nööri otsas rippus seesama puust ebajumal sinistest helmestest silmadega, mille ees naine eile kailulehti oli põletanud. Järk-järgult muutus Mahha laul retsitatiiviks. Ta tõusis oma kohalt, võttis kirve, kaks väikest puupulka ja raudpaja, kuhu ta asetas neli sütt, ning väljus jurtast. Tõusin ja läksin tema kannul välja.

Väljas toimus jumal teab mis. Oli absoluutselt pime. Tuul oleks mu peaaegu jalust maha virutanud, just nagu sihilikult viskas keegi peotäite kaupa lund näkku. Mets undas ja tema mühinast kostis rahulolematust, kaebeid ning ähvardusi. Minuti pärast harjusin pimedusega ja sain kuidagiviisi ringi vaadata.

Udehee lõi kaks pulka oma elamu sissekäigu ette lumme, käis siis ümber jurta ja hüüdis näoga metsa poole pöördudes iga nurga juures „ee-ee" ning viskas ära ühe söe. Pärast seda läks ta elamusse tagasi, koristas ära siniste silmadega ebajumala, pistis oma trummi puukoore taha ja viskas puid tulle. Seejärel istus Mahha endisele kohale, kuivatas kätega oma näo ja võttis piibule tuld. Mõistsin, et šamaanimine on lõppenud, ja hakkasin teed soojendama.

Istusime vaikides minutit viis, siis tegin juttu lumetormist, läksin üle tiigrile ja puudutasin ettevaatlikult nöörile riputatud puust ebajumalat. Küsisin temalt, mis tähendus on šamaanimisel pulkade ja sütega.

„Oh, need on vaimude kujutised," ütles udehee.

Seejärel ütles ta mulle, et tunneb end tiigri ees kolmekordse süüdlasena: esiteks seepärast, et ta teatas mulle endalt röövitud koerast, teiseks seepärast, et andis mulle oma püssi ja vibu, ning kolmandaks seepärast, et läks koos minuga jälitama haavatud kiskjat. Ta palus Kassaljankut kaitsta tema maja tiigri eest; selleks sulges ta sissepääsu jurtasse pulkadega, millele olid sõnad peale loetud, ja ümbritses elamu pühitsetud tulega igast neljast küljest. Nüüd võib ta endiselt kartuseta jahil käia. Suitsetanud piibu tühjaks, hakkas Mahha magama heitma; minagi järgisin tema eeskuju, kuid ei saanud kaua uinuda.

Umbes kahe tunni pärast hakkas torm vähehaaval vaibuma. Tuul jäi nõrgemaks ja vaikusehetked iilide vahel muutusid pikemaks. Läbi katuse suitsuava oli näha tumedat pilvedega kaetud taevast. Lund sadas veel, kuid juba oli tunda teise jõu mõju, mis pidi saama ülevõimu ja rahustama märatsema hakanud loodusjõud, et taastada tarvilikku korda maa peal.

Järgmisel päeval tõusime kõik küllaltki hilja, sõime pisut küpsetatud kala ja asusime teele oma bivaki poole.

Edelast venisid sünged pilved, kuid juba leidus siin-seal nende vahel heledaid laike, kust vaatas vastu sinendav taevas. See näis nii selgena ja sinisena, nagu oleks teda pidupäeva puhuks pestud. Lumised puud, kivid, kännud, tuulemurd ja noored kuused olid kattunud valgete kohevate mütsidega. Jalal kuivanud lehisel istus vares. Ta kraaksus, noogutas taktis pead, ja oli teadmata, kas ta tervitas tõusvat päikest või naeris meie ebaõnne üle.

Üpris lähedalt paistis meie telk ja selle kõrvalt tõusis üles valkja suitsu juga. Seal valmistas Marunitš endale hommikueinet.

Kolme päeva pärast olime Gobilli jõe suudme juures, mis oli meile alatiseks meelde sööbinud möödunud aastal läbitud marsruudi tõttu Hutu jõel, kus me oleksime peaaegu nälja kätte hukkunud.

Kõik Anjui suured lisajõed asuvad jõe ülemjooksul. Kui minna vastu voolu üles, on esimeseks temasse vasakult suubuvaks jõeks, nagu me juba teame, Tormassuni jõgi, seejärel kahepäevase teekonna kaugusel viimasest Gobilli jõgi. Siis tulevad poolepäevase teekonna kaugusel samalt vasakult poolt kaks jõge — Väike- ja Suur-Podi ning nende järel nelja kilomeetri kaugusel Dõnmi. Viimast

mööda ma kavatsesingi jätkata oma teekonda Andrejevi abajasse suubuvale Kopi jõele.

Selles lõigus (Gobilli ja Dõnmi vahel) voolab Anjui rööbiti meridiaanidega mööda kõrgete teravatipuliste mägedega ümbritsetud erakordselt kitsast ja kõverikku orgu. Neid kohti võiks võrrelda Šveitsiga, kui see ilu poleks nii metsik ja karm.

Petrograafilised proovid, mis ma võtsin mõlemalt poolt jõge paljandeist, asetsevad järgmises korras: gneiss, vilgukivikilt ja räniliivakivi, mis kuuluvad nähtavasti azoiliste moonekivimite hulka.

Jätsin oma salga Dõnmi suudme juurde ja läksin koos kahe udehee ja Tšang-Paoga veel umbes kolmkümmend kilomeetrit mööda Anjuid ülespoole, kus asusime parempoolsel mägisel kaldal bivakki.

Õhtul tule ääres joonistasid mu saatjad mulle kasetohule Anjui ülemjooksu plaani koos kõigi lisajõgedega. Nende geograafiasse põimus kogu aeg jutustusi mitmesugustest seiklustest kord metsloomade, kord kurjade vaimudega. Tšang-Pao pistis vahele oma kriitilisi märkusi, mis üllatasid mind kord tõepärasusega, kord omapärase hiina fantaasiaga. Näiteks oli ta veendunud, et tiiger näeb igas inimeses siga ja tahab teda seepärast süüa. Igaks juhuks oli tal valmis hiina esivanemate elust võetud näiteid, ning kõik, mis pärineb „Suurest Keskriigist", on tõsi ega kuulu kahtluse alla.

Veendunud toon, millega Tšang-Pao rääkis, mõjus tugevasti udeheele ja ma nägin, et minu sõbra autoriteet üha tõusis. Minu enesetunnet see pisemalgi määral ei riivanud ja ma kuulasin tähelepanelikult kõigi kolme jutustusi.

Ei mäleta, kuidas ma uinusin, ja ei tea, kas mu kaaslased istusid kaua tule ääres, jutustades üksteisele mitmesuguseid tõsilugusid ja olematuid asju.

Järgmisel päeval ronisime kõik sopkale üksiku kuuse juurde, et viimast korda vaadata Anjuile. Jõgi kadus kuhugi kaugele lõuna-edelasse. Kaugusest paistis pilvedesse mähitud Taldaki Jangeni mäeahelik. Selle taga olid Hori lähted. Veel kaugemal lõuna pool paistis palju mägesid, mis näisid paiknevat korratult, kuid milledel oli nähtavasti üks ühine sõlmpunkt, kust saavad alguse Põhja-Ussuurimaa neli peamist jõge: Hor, Anjui, Kopi ja Samarga. Udeheede sõnade järgi koosnevad Anjui lähted kolmest väikesest mägijõekesest. Nende ühinemiskohta

kutsutakse Elatsavoks. Seal on soolakuid, kus elutseb alati palju põtru, madalamal on koobas, kust tuleb välja kuuma auru, on ka kosk, kuid need kohad on keelu all, sest seal peremehetseb Buin Atsani.

Kahekümne viienda märtsi hommikul ühinesin oma salgaga ja asusin samal päeval teele Dõnmi jõge mööda kaugemale ülespoole.

Kui seista näoga vastu voolu, siis toimub liikumine Dõnmi jõge mööda üles kagu suunas. Dõnmi jõgi on väike, kuid jaguneb paljudeks nõvadeks, mis suvel oma risustatuse tõttu kõvasti takistavad paadisõitu, ent nüüd, talvel, kergendasid nad meie teed, andes võimaluse minna vaevata ühelt nõvalt teisele, lõigata ükskõik millises kohas läbi jõe silmuseid jne. Orientiiriks oli meile goldide rajatud nartatee. Tõsi küll, see oli täis tuisanud ja keltskattega kaetud, kuid ajupuud olid kõikjal läbi raiutud ja laiali tõugatud, mistõttu meie edasiliikumine toimus küllaltki kiiresti.

Mida kaugemale Amuurist eemaldusin, seda enam jäi maha kevad. Nikolai Beldõl oli olnud õigus: Dõnmil polnud veel üldse lume alt vabanenud paiku, ei olnud sulanud lund ja joogivett tuli meil hankida jäässe raiutud aukudest.

Petrograafil tasub Dõnmit külastada. Ta näeb siin vanimaid kihtkivimeid. Need paiknevad jõe suudmest Sihhote-Alini poole järgmises korras: tugevasti muljutud savi- ja fülliitkilt, seejärel amfiboliit ja epidioriit. Geoloog näeb siin suuri koskedetaolisi kärestikke, vee poolt sisseõõnestatud grotte ning valgete, kollaste ja mustade vahekihtidega pea peale pööratud kihtkivimeid. Korduval siirdel on mõned kihid moodustanud ilusa kurrulisuse. Ühed on lõhenenud tahvliteks, teised lagunevad murenemisel väikesteks soomusteks, kolmandad osutuvad äärmiselt vastupidavateks ja kõigile halbadele klimaatilistele mõjudele vaatamata kattuvad ainult väljastpoolt mingi kõva koorikuga, mis välisilmelt on põhikivimist täiesti erinev.

Päeva jooksul läksime kaugele ja jäime bivakki esimese jõelahkme juures, mida udeheed nimetavad „tsavoks". Sama nimega kutsuvad nad ka jõekest, mida mööda võib välja jõuda otse Pargami (Butu lisajõe) lähteile. Selles bivakis oli meil kurioosne juhtum. Õhtul pärast sööki hakkas üks udehee lahti riietuma, et järele vaadata,

miks tal õlg kiheleb. Kui ta alussärgi maha võttis, nägin tema rinnal vaskristi ja küsisin:

„Mis see on?"

Udehee vastas rahulikult:

„Lotsaa tšiktama sevohhini (s. o. vene vask-„sevohhi")."

Et lugeja aru saaks, milles asi seisab, tuleb anda väike seletus. Inimest abistav vaim on „sevon", tema kujutist nimetatakse „sevohhiks", kusjuures see „sevohhi" võib olla nii vasest, rauast kui ka puust. Unenägude alusel valmistavad šamaanid „sevohhi" inimeste, fantastiliste loomade, kalade, lindude ja putukate näol, mõnikord nende ja teiste näol korraga ning mitmesugustes poosides, mitmesugustes kombinatsioonides, kusjuures selline kuju õmmeldakse riiete alla haige koha juurde: kõhule, rinnale, õlale. Need võetakse endaga kaasa jahile; suuri „sevohhisid" hoitakse jurtades, nende huuli määritakse tapetud loomade verega, rasvaga jne.

„Kes sulle selle andis?" küsisin udeheelt.

„Lotsaa samani (s. o. vene šamaan)."

Pärast seda hakkas ta ise mind selle kohta küsitlema, miks neil, udeheedel, on palju mitmesuguseid „sevohhisid", meil, venelastel, aga ainult üks, miks see alati kujutab laialilaotatud kätega inimest ja miks seda kantakse rinnal. Lõpuks väljendas ta oma rahulolematust kellegi Foka aadressil, kes tõi talle „lotsaa sevohhini", kuid ei öelnud, miks seda tuleb kanda. Kui eduka jahi jaoks, siis millise metslooma peale, kui aga haiguse vastu, siis millise vastu nimelt?

Mulle näis naljakana udehee niivõrd loomulik nõutus, kes nähtavasti kunagi oli kusagil ristitud ja kellele seejärel saadeti kellegi Fokaga rist ning kästi seda rinnal kanda.

Risti kahe haru ristumiskohas oli igasse külge suunduvate lühikeste kiirte taoline särav pärg. Tšang-Pao ütles, et need olevat suled. Seepärast olevatki „lotsaa sevohhinil" käed alati laiali laotatud ja seepärast ta taevassegi ära lennanud. Ja jälle algasid jutud lendavatest inimestest, kellele selga ja kätele tiivad kasvanud — nii hiinlasel kui ka udeheel olid omad argumendid. Esimene rajas oma põhjendused vanade tarkade arvamustele, kuna udehee osutas kellelegi goldi šamaanile, kellest tugevamat polevat seni maa peal olemas.

Veel üks päevateekond, ja ma lähenesin Sihhote-Alini

jalamile. Dõnmi jõgi voolab siin piki veelahet väikese kaldega loodesse, mööudes, niivõrd kui see on võimalik, arvukatest mäeaheliku harudest. Maakoht, kus me peatusime, kujutas endast nagu suurt häilu; ümberringi kõrgusid tihedaist mooneliivakividest ja rohekatest räni-savikiltadest koosnevad mäed.

Sellest ajast peale, kui Anjuiga hüvasti jätsime, hakkasid laialehised puuliigid arvuliselt kiiresti kahanema: algul loovutasid nad koha siberi lehistele, ent nüüd hakkasid viimastki välja tõrjuma ajaani kuused ja amuuri nulud. Ainult oru kõige madalamas osas vee juures paistsid veel pajud, lepad, pihlakad ja mingisugused teised raagus puud, mida oli välisilme järgi kaugelt raske määrata.

Saanud teejuhtidelt teada, et üle Sihhote-Alini viiv mäekuru on kaetud okasmetsaga, valisin ma välja koha, kus tihnik oli hõredam, ja hakkasin valmistuma astronoomilisteks vaatlusteks. Kasakad raiusid mõned suured puud maha, et oleks näha võimalikult suur osa taevast. Järgmisel päeval oli hommik vaikne, päike tõusis uduses sombus. Õhk oli täidetud ülipeente lumekristallidega. Veidi hiljem ilmusid taeval jälle nähtavale rõngad ja ebapäikesed, seejärel tõusis tuul ja ajas üles narmaliste servadega pilved. Mul õnnestus siiski välja arvutada kronomeetri parandus ja võtta mõned päikese kõrgused enne ja pärast kulminatsiooni.

Vaatluste ajal panin tähele, et päikeselaigud, mida ma mõned päevad tagasi esmakordselt olin märganud, olid jäänud üksteise suhtes samasse asendisse, kuid ümber paigutunud ketta ülemise serva juurde.

Oli juba märtsi lõpp. Iga päev võis oodata sula, meil aga seisis ees veel pikk tee. Ka kulus meie moon kiiresti. Tuli kiirustada. Neist kahtlustest piinatuna ei maganud ma peaaegu kogu öö ja seepärast, niipea kui esimesed koidutunnused ilmusid, ajasin kõik oma kaaslased jalule.

Mida lähemale Sihhote-Alinile, seda järsemaks muutus tõus tema harjale. Mäekuru ise kujutab endast merepinnast umbes 1100 meetri kõrgusel asetsevat väljakutaolist mäerüpja. Anjui poolt on see niivõrd järsk, et goldidel tuli nartatee rajada siksakkidena. Paremale poole rada oli keegi vaga hiinlane, tõenäoliselt karusnahkade ülesostja, püstitanud väikese puust templi ja riputanud sinna üles odava trükipildi, kus oli kujutatud suur hulk pilukil silma-

dega jumalusi, kiirtepärjad ümber pea. Selle templi vastas lõin puu külge oma tahvli, kuhu oli noaga sisse lõigatud aeg, mil me Sihhote-Alinist üle läksime, minu kaaslaste perekonnanimed, samuti mäekuru nimetus. Ristisime selle Vene Geograafia Seltsi nimeliseks.

Kuni laskurid ja kasakad mäekurul puhkasid ja piibutasid, jõudsin koos udeheega tõusta 1300 meetri kõrgusele naabertipule. Mida kaugemale lõunasse, seda kõrgemaks muutus Sihhote-Alini mäeahelik, ulatudes ligikaudu 1700 kuni 1800 meetrini. See oligi see sokkel, kust algavad Anjui ja Kopi.

Kui tagasi tulime, ei leidnud me mäekurul oma seltsimehi enam eest. Jäljed näitasid, et nad olid meid ära ootamata edasi läinud. Meil ei jäänud muud üle, kui püüda neile järele jõuda. Nagu mäekurule tõusmisel, nii oli ka sealt laskumisel selgesti näha nartatee. See kulges umbes kilomeetri mööda metsa ja tuli siis äkki välja laialdasele turbasamblaga kaetud ja harva, sammaldunud okasmetsaga kattunud madalale kõrgendikule. Meie ees avanes väikestest, tugevasti ärauhutud sopkadest ümbritsetud kergelt künklik maastik. Mitte kusagil pole erosioonimaastik nii tüüpiliselt esindatud kui Kopi ülemjooksul.

Paarikümneminutilise teekonna järel viis rada meid mingisuguse väikese jääraku juurde, mis muutus peagi kagu suunas kulgevaks oruks. Umbes kolme kilomeetri kaugusel mäekurust suubus meie nimetu nõlvaoja paremalt poolt lähenenud väikesesse jõkke. See ongi Iggu, Kopi ülemine vasakpoolne lisajõgi. Siin voolab ta rööbiti paralleelidega.

Möödunud ööl oli olnud kerge külm. Kevadine sulalumi oli pealt hästi koorikuga kattunud, mis meie voori edasiliikumist tunduvalt kergendas. Laskurid ja kasakad laskusid mäest alla väga kiiresti, kuna minul tuli, vastupidi, liikuda aeglaselt.

Iggu jõgi tegi arvukaid väikesi käänakuid, mis ma pidin planšetile kandma. See sundis mind sageli peatuma, et teha üha uusi ja uusi mõõtmisi. Minnes koos udeheega, küsisin talt, kuidas jõgi edasi jookseb, ja ta näitas mulle kaugeid esemeid, milledele me pidime üsna lähedale tulema.

Udehee nägi, et tõstsin instrumendi näo juurde, pigistasin vasaku silma kinni ja vaatasin läbi dioptri kaugusse. Talle näis, et sihin täpselt samuti nagu püssist.

„Ja nüüd tulista sellesse kuiva puusse," ütles ta, näidates mulle järsu neeme lõpus kasvavat üksikut lehist.

Kui võtsin bussooli silma eest, küsis ta minult:

„Kuidas on, tabasid?"

„Jah," vastasin talle.

Mõne minuti pärast lähenesime äramärgitud puule; udehee jooksis selle juurde ja hakkas tähelepanelikult vaatlema koort, lootes leida sealt bussoolist tulistamise jälgi. Seejärel tuli ta minu juurde tagasi ja hakkas üle mu õla planšetti uurima.

„Kus see puu on?" küsis ta.

„Siin," vastasin, horisontaalidega kujutatud neemele osutades.

„Hm," naeratas ta. „Ma mõistan," jätkas ta. „Üks püss kuuliga laseb, teine pilti laseb. Kuidas see püss laseb — kuuli ei ole, pilti ei ole, midagi ei ole? Kuhu ta tabab?"

Mul ei õnnestunud talle mõõdistamise olemust selgitada.

Juhtus nii, et udehee jäi maha, kuna mina läksin edasi.

Nüüd pöördus org järsult lõunasse, külgedel hakkasid nähtavale tulema selgesti väljenduvad vanad jõeterrassid savi-ränikiltadest aluspõhjaga. Soostunud okasmetsad jäid seljataha; uuesti võis näha lehiseid. Kohati paistis vanade tulekahjude jälgi. Mahapõlenud okaspuude asemele olid kaasikud kasvanud. Kõikjal leidus põdrajälgi, loomi endid aga polnud näha: neid hirmutasid vooriga ees minevad laskurid ja kasakad.

Jõudsime oma voorile järele alles videviku eel ja sedagi seepärast, et voor oli peatunud mingi vasakult Iggusse suubuva nimetu jõekese juures. See oli metsik majesteetliku iluga mäekitsus. Kitsuse sügavuses keerles pilvedena udu, kuna teravatipuliste mägede ladvad särasid veel horisondi taha kadunud päikese kiirtes.

Hambulise harjaga mäeahelik oli läbi lõigatud sügavatest barrankodest* ja jääkoskedest. Lähima sopka jalamil paistsid kaks väikest tumedat laiku, mis liikusid edasi. Need olid põdrad. Kuulnud inimhääli ja näinud bivakist tõusvat suitsu, kadusid ettevaatlikud loomad kiiresti kaasikusse.

Pärast Sihhote-Alinist üleminekut tuli muuta tööpäeva korda. Päike hakkas päeval juba tugevasti kõrvetama.

---

* Barranko — katlataoline org. *Tõlk.*

Lumi muutus väga kohevaks ja tema all oli vett. Kella nelja paiku langes temperatuur uuesti, öösel aga külmetas nii, et loigud kattusid jälle suuskade survele vastupidava jääkorraga. Kuigi meil olid tumedate klaasidega prillid, oli sellest vähe abi. Meie kõigi silmad kannatasid hirmsasti hiilgava koorikuga kattunud lumepinnalt peegelduvate päikesekiirte tõttu. Siis otsustasin bivakist võimalikult varem teele asuda ja liikuda kella kümneni hommikul; seejärel püstitasime telgi ja pugesime sinna päikese eest peitu, pärast kella nelja aga liikusime uuesti kuni pimedani.

Vastavalt sellele päevakorrale äratasid udeheed meid järgmisel päeval juba öösel, kui polnud veel vähimaidki koidutunnuseid. Panime asjad kiiresti kokku ja hakkasime mööda Iggu jõge edasi minema. Iggu voolab kogu aeg kagusse ja jaguneb kohati väikesteks ajupuudega ummistunud harudeks, mille ületamine valmistab palju vaeva isegi talvel, suvest rääkimata. Mõnes kohas oli ummistuse juurde kogunenud palju veerkive, mistõttu veepind jões oli tõusnud ja olid tekkinud laiad kosed. Veel üks kitsustik, ja me jõudsime välja Kopi jõele.

Kopi ülemjooks kujutab endast kaart, mille kumer külg on pööratud põhja poole. Iggust kõrgemal ühineb tema voogudega kaks väikest mägijõge — Bulaniza ja Dju — ning 8 kilomeetrit allpool Ioli jõeke, mille kohta kohalikul elanikkonnal pole mingisuguseid andmeid. Iolil pole keegi käinud, kas seepärast, et seal pole kalu või jahiloomi, või seepärast, et tema suudme lähedal asetseb Omoko Mamaga sopka, mida kõik goldid ja orotšid kummardavad. Ka meid saatnud udehee Tsazambu põlvitas esiisade kombeid täites selle ees ja asetas ühele kivile tüki punast puuvillast riiet ja kaks lehte tubakat.

Saladusliku sopka ülevaatus ei võtnud kaua aega. Kopi jõe poolt näib ta juba põliseid puid täis kasvanud vana lossi varemetena. Tema harja kaunistavad arvukad kaljud on üpris kummaliste kontuuridega. Üks neist, kõige suurem, sarnaneb inimesega — see ongi Omoko Mamaga. Seoses sellega on Kopi orotšitel säilinud muistend hiiglase Kangei võitlusest kahe naishiiglase — Omoko ja Atõnigaga. Kõik nad kivistusid: Kangei jäi jõe ülemjooksule. Omoko istus Ioli suudme lähedale ning Atõniga piki voolu veel enam allapoole, Tšakume jõe lähedale. See toimus väga palju aega tagasi. Sellest ajast peale seisavad nad

juba palju sajandeid ja valvavad korra järele Kopi orus. Just seepärast lisatigi nende nimedele sõna Mamaga (mis tähendab „esiema").

Ioli jõest ida poole asub Inda mägi, mis valitseb selle rannikurajooni kõigi sopkade üle. Ta ladval on järv, millest saab alguse Hadi jõgi. Inda Ilassa mäe pikad külgharud sunnivad Kopi jõge kalduma kagusse ja tegema teistkordselt suure kaare, kuid juba vastupidises suunas. Pärast Ioli jõge tulevad järjekorras kaks üksteisele võrdlemisi lähedal asetsevat jõge: Tšaussa ja Tšakume, mis kujutavad endast looduslikke sooblikasvandusi.

Kuidas me ka püüdsime kevade eest põgeneda, ta jõudis meile Kopi jõel ometi järele: vihmased päevad vaheldusid päikesepaisteliste ja soojade päevadega. Jõel püsis jää peal sulavesi, ilmudes lumele otsekohe suuskade taga. Kõikjal tulid nähtavale lahvandused; päeval nad avanesid, hommikuks aga kattusid jälle õhukese jääkorraga. Neil puhkudel, kui polnud võimalik neist kõrvalt mööduda, rivistusime ühte viirgu ja sööstsime antud signaali järel kõik korraga edasi. Jää hakkas painduma ja tema pinnale ilmus vesi. Oleks keegi kas või silmapilgugi viivitanud, oleks olnud lõpp. Kiiresti voolav vesi tõmbab hädavarese silmapilk jää alla. Kogu pääsemine seisis edasiliikumise kiiruses. Õnneks lõppesid sellistest lahvandustest ülejooksud meile õnnelikult.

Kopi jõgi voolab mööda mäeahelikust põiki läbiuuristatud orgu. Kord tulevad mäed jõele üheaegselt kummaltki poolt üpris lähedale, kord eemalduvad temast nii, et neid pole metsa tagant üldse näha. Nüüd asendasid savikiltasid ja liivakivisid massiivsed kristalsed kivimid: granofüür, epidoodistunud ja kvartsporfüür jne.

Viimaste päevade jooksul olime kõik tublisti ära väsinud. Meie nartad olid peaaegu tühjad, kuid tirida neid mööda sulalund oli ikkagi raske. Veorihmad soonisid õlgadesse. Kahekümne kaheksast koerast, mis me Amuurilt kaasa olime võtnud, oli ainult üheksa ellu jäänud. Nad vaevalt vantsisid edasi, nii et nartarihmad rippusid vanikutena. Õnnetuse tipuks tükkis mulle ja mu kaaslastele haigus kallale. Lumelt peegelduvad päikesekiired pimestasid silmi. Tumedate klaasidega prillidest ei olnud kuigi palju abi. Surunud mütsid võimalikult sügavamale pähe, läksime longus päi nii, et nägime ainult seda, mis oli vahetus läheduses jalge all.

Esimene aprillipäev oli eriti kurnav. Lootus leida inimesi Tšakume jõe juures ei täitunud ja ma nägin ära, et mu kaaslased vajavad pikemat puhkust kui öine uni, kuid kartus, et jääminek võib meid teel tabada, sundis jõudu pingutades edasi liikuma. Eriti raske oli eesminejal. Ta pidi teed rajama. Kui ta nõrkes, asendas teda järgmine, seejärel kolmas jne.

Algul toimus see vahetus poole tunni tagant, seejärel iga viieteistkümne, kümne, viie minuti järel ja lõpuks peatus voor täiesti. Polnud midagi parata, tuli asuda bivakki, ja ma hakkasin juba otsima sobivamat kohta, nii et vesi seda jõe „laialivalgumisel" üle ei ujutaks, kui äkki kostis kaugusest koera haukumist.

Kui vähe on vaja, et väsinud inimesi ja loomi innustada! Koerad hüppasid jalule ja tõmbasid veorihmad pingule. Voor liikus paigast.

Ees kääru taga paistis suur lahvandus ning selle taga mingi jõe suue. See oli Bjapali. Tema üks kallas oli madal, teine kõrge. Üsna jõe pervel seisis jurta. Selle avausest tõusis üles sinakas suitsujuga.

Kui viimane narta oli kaldale tiritud, tundsin end niivõrd väsinuna, et ei hakanud pärast jurtasse sisseastumist ootama ei lõunasööki ega teed, vaid heitsin niinmatile ja uinusin otsekohe.

Kui ärkasin, oli juba videvik. Jurtas põles tuli. Ühel pool tuld olid koos minuga laskurid ja kasakad, teisel pool istusid meie majaperemees, tema naine ja udehee Tsazambu.

Perekonnapea oli umbes viiekümne seitsme aastane mees, kelle juustes juba tublisti halli. Ta oli laia kondiga, tal oli kongis nina, poolpimedad silmad, habe ja hõredad vurrud. Pärit oli ta Amuuri äärest. Tema isa, nagu ma hiljem teada sain, oli pooleldi korealane, pooleldi gold, ema aga orotšitar. Meie uut tuttavat hüüti Laiguriks.

Tema naine Tšegre oli sündinud Torgoni ääres ja oli samuti segavereline. Ka tema oli umbes viiekümne aastane, alla keskmist kasvu, kortsus näo ja väikeste hallikirja silmadega.

Minuti kümne pärast võttis naine paja tulelt ja hakkas valama tassidesse jukolast, kuivatatud ketamarjast ja vedelast tšumiisist keedetud leent.

Sel ajal astus jurtasse Rožkov ja teatas, et hakkab lund

sadama. See teade näis kõiki rõõmustavat. Halb ilm tõotas puhkust kogu homseks päevaks.

Pärast teejoomist istusime veel pisut aega. Mind hakkas jälle uni vaevama, heitsin selili ning uinusin, ilma et oleksin ise seda märganud.

Öösel ärkasin ega suutnud korraga taibata, kus ma viibin. Ümberringi oli pime; minu vaiba serv oli härmas. Väljast kostis mingisugust krabinat; näis, nagu oleks keegi liiva vastu kooretükke loopinud. See oli tuul, mis keerutas lund vastu jurta seinu.

Pöörasin teisele küljele, kohendasin vaiba jalgade alla ja olin juba magama jäämas, kui mu kõrv püüdis äkki kinni hoopis uue heli, mis sundis mind võpatama. See oli inimese karjatus.

„See vist viirastus mulle ainult," mõtlesin ma ja hakkasin end jälle vaiba sisse mässima, kuid siis kordus karjatus uuesti — pikk, otsekui talumatust piinast ja pisaraist nõretav.

Heitsin vaiba kiiresti kõrvale ja tõusin istukile.

Jurtas oli pime, ainult leeasemel hõõgus kaks tuletukki. Väljas ulgus tuisk. Tugevad tuuleiilid vaibusid ajuti täielikku vaikuseni. Ja siis, ühel sellisel vaikusehetkel kuulsin kolmandat korda sama appikarjet ja seejärel nuttu.

„Kusagil on inimene surmaohus, võib-olla naine või laps!"

Otsisin üles udehee Tsazambu ja hakkasin teda õlast raputama. Ta tõusis istukile ja küsis uniselt kõikudes, mis on juhtunud. Ütlesin talle, et kuulsin väljast kellegi karjeid ja et tuleb appi minna.

„Pole midagi," ütles ta mulle. „See on haige tüdruk. Varsti läheb valgeks ja siis antakse talle süüa ning viiakse puid."

„Aga kus ta siis asub?" jätkasin ma unise udehee küsitlemist.

„Seal," vastas ta ja osutas käega jurta ühe nurga poole.

Kohe pärast seda heitis ta nii otsustavalt oma asemele, et ma mõistsin, mul ei lähe korda teda üles ajada.

Siis hakkasin äratama kedagi oma kaaslastest. See oli vist Nozdrin. Laskur tõusis istukile ja hakkas otsima oma jalanõusid. Ma ei hakanud teda ootama ja jooksin jurtast välja.

Tugev tuuleiil oleks mind peaaegu pikali paisanud. Lumetolm lõi näkku. Haarasin jurta servast kinni ja jäin

kuulatama. Hetk ootamist näis mulle piinavalt pikana. Seejärel pöördusin jurtasse tagasi, võtsin kaasa tikud, tüki kasetohtu, mõned vaigused laastud, astusin õue ja hakkasin minema selles suunas, mida Tsazambu mulle oli näidanud.

Tuul oli väga tugev ja hootine. Kord ulus ta peene häälega, kord muutus ta vingumine äkki raevukaks möirgeks. Otsekui ahelaist pääsenud kiskja sööstis ta kõige kallale, mida oma teel kohtas.

„Kui ma ainult ise ära ei eksiks," mõtlesin ma, kuid samal hetkel saabus lühike tuulevaikus. Appihüüd hajutas mu kartused. Läksin kiiresti edasi.

Mu silmad olid juba mõnevõrra jõudnud pimedusega harjuda. Lumetolmus seletasid silmad suure seedermänni tüve ja midagi tumedat selle kõrval. Lähemale minnes nägin väikest, pooleldi lund täis tuisanud jurtat. Tasane nutt ja oiged tulid sealt. Heitsin ukse ees oleva katte kiiresti kõrvale ja astusin ruumi.

Midagi liigutas end pimeduses ja jäi siis vait. Võtsin tiku ja süütasin kasetohu. Kui toht leegitsema lõi, nägin jurta nurgas mingisugust räbalaisse riietatud inimolendit. Nägin pärani avatud ehmunud silmi ja musti sassis juukseid.

Kui kasetoht ja vaigused laastud olid põlema hakanud, panin leeasemele puid ja süütasin lõkke. Nüüd võisin lähemalt silmitseda, kellega mul on tegemist.

Jurta oli väike ning räpane, põrandal vedeles konte ja igasugust prahti. Oli näha, et seda polnud juba ammu keegi pühkinud. Räpasel, räbaldunud niinmatil istus umbes seitsmeteistkümne-aastane tütarlaps. Tema nägu väljendas silmanähtavat hirmu. Vasaku käega hoidis ta riideräbalaid rinna eest koos, parema aga oli ette sirutanud, otsekui selleks, et kaitsta oma silmi tule eest, või jälle selleks, et kaitsta end vaenlase kallaletungi eest. Mind hämmastas tema kõhnus, eriti aga jalad — peened ja elutud nagu rihmaribad.

Kuni ma tulega askeldasin, istus tütarlaps liikumatult ja jälgis mind ehmunud näoga.

„Ära karda," ütlesin talle udehee keeles.

„Mul on külm," vastas ta pead langetades ja hakkas tasa nutma.

Hetkegi viivitamata läksin ühiseks eluruumiks määra-

tud jurtasse tagasi ja tõin sealt vaiba, kannutäie vett ja mõned kuivikud.

Katsin ta õlad vaibaga, riputasin teekannu tule kohale ja istusin ise teisele poole lõket.

Vähehaaval hakkas ta toibuma, hirmuilme tema silmades asendus nõutusega.

„Sa oled haige?" küsisin temalt.

„Jalad valutavad," vastas ta, „ma ei saa käia."

Kui vesi keema hakkas, ulatasin talle kruusi teed ja kuivikuid. Ma ei kiirustanud tema küsitlemisega. Oli vaja, et ta minuga harjuks ja lakkaks mind võõrastamast.

Tunni aja pärast rahunes ta täiesti ja hakkas minu küsimustele arusaadavalt vastama.

Sain kuulda kurva loo. Ta oli vaenelaps, kes oli varakult kaotanud oma vanemad. Need olid surnud rõugetesse, kui ta umbes neli aastat vana olnud. Kuidas ja mispärast ta Laiguri juurde sattus, seda ta ei tea. Kui ta kümne aastaseks sai, hakkasid tal peal käima krambid, mis lõppesid poolteist aastat tagasi alumiste jäsemete halvatusega. Jalutuks jäänud tütarlapsest ei olnud töötegijat, pealegi reostas ta ühiseks kasutamiseks määratud jurtat. Siis isoleeriti ta eri ruumi. Jõudnud veendumusele, et ta on parandamatu, lakkasid Laigur ja Tšegre tema eest hoolitsemast; isegi süüa ei antud talle alati, ta ei olnud end juba kaua pesnud ega kamminud, riided ta seljas olid lagunenud, sõrme- ja varbaküüned kohutavalt pikaks kasvanud. Suvel piinasid teda sääsed, talvel, eriti öösiti, mil ei jätkunud puid, talumatu külm.

Julm vanamees oli talle korduvalt rääkinud, et ta peab surema, ning ta isegi arvas, et see oleks parim viis kannatustest vabanemiseks.

Mul hakkas ääretult kahju sellest vaesest kannatajast, kes polnud milleski süüdi. Tuli talle midagi öelda, teda kuidagi lohutada ja aidata, ning ma valetasin, lubades talle saata head ravimit („aja okto"), mis talle jõu ja tervise tagasi annab.

Lõke hakkas kustuma, tuli veel puid tuua. Tõusin oma kohalt ja astusin jurtast välja.

Hakkas valgeks minema, kuid torm ei vaibunud. Tuul kihutas ulgudes mööda metsa, tõstes maast terveid lumetolmu pilvi. Need tekkisid keeristena, muutusid siis pikkadeks valgeteks keelteks, vajusid äkki ootamatult maa

poole ja ilmusid visklevate uduste viirastuste näol otsekohe uuesti kusagil eemal.

Kui jurtasse tagasi tulin, tukkus haige istudes tule juures. Kohendasin tasa tuld ja läksin samuti magama.

Ärkasin hilja. Esimene, mis mu teadvusse tungis, oli tugev tuulekohin. Torm oli muutunud veelgi ägedamaks. Tuul pani jurta aluseni vappuma ja ähvardas teda täiesti ümber paisata. See ähvardus oli niivõrd reaalne, et udeheed sidusid jurta lähimate puutüvede ja juurte külge rihmadega kinni.

Esimene asi, mis ma tegin, oli see, et häbistasin Laigurit ja tema naist ebainimliku suhtumise pärast jalutusse tütarlapsesse. Arvatavasti oli Tsazambu vanamehele hommikul jutustanud, et äratasin tema ja viisin ise haige juurde puid, sest tütarlapse jurtasse minnes nägin, et ruum oli koristatud ja põrandale olid asetatud pealt uue niinmatiga kaetud värsked okaspuuoksad. Räbalate asemel oli tütarlapsele selga tõmmatud särk, mis oli küll vana, kuid siiski puhas. Jalad olid kängitsetud untadesse. Kogu tema olemus oli nagu elustunud ja kord ta isegi naeratas.

Varsti tuli vanaeit ja ütles, et hakkab pesema ja kammima haige pead.

Lumetorm möllas kaks ööpäeva. Selle aja jooksul jõudsid mu kaaslased põhjalikult välja puhata. Mina täitsin oma päevikuid, joonestasin läbitud marsruuti ja külastasin mitu korda haiget tütarlast. Rääkisin talle, et ta ei nukrutseks, ja lubasin jälle talle head ravimit saata.

Õhtuks lumetorm aegamööda vaibus ning öösel selgines ka taevas ... Kasutasin seda ja hakkasin tegema astronoomilisi vaatlusi. Päikesel tulid jälle nähtavale kaks suurt kõrvuti asetsevat laiku ja kolmas väiksem, mis asus paremal all.

Kahe viimase päeva jooksul, mil püsis halb ilm, oli sadanud palju lund. Lume jõudus sulamine võis hävitada igasuguse võimaluse jõge mööda liikuda. Oli vaja kiiremini mere äärde jõuda. Seepärast saatsin Laiguri ja udehee Tsazambu ette teed sisse tallama. Õhtul kutsusin vanaeide haige jurtasse ja andsin talle range käsu tütarlapse eest hoolitseda, öeldes, et tulen jälle tagasi ja kontrollin, kuidas ta oma lubadust on pidanud. Vaene tütarlaps! Ööl vastu meie teeleasumist tabas teda ränk haigusehoog. Mulle toodi sõna ... Leidsin ta eest täiesti meelemärkuseta olekus. Ta lebas selili, kahvatu kui lõuend. Võtsin

tema käe pihku, kuid ei tundnud pulssi; tema silmaterad ei reageerinud valgusele. Ta oli surnud.

Asusime teele. Kogu päeva ekslesid mu mõtted kahe asja vahel: kord koondasin oma tähelepanu marsruudi mõõdistamisele, kord mõtlesin jalutu tütarlapse surmast. Minu pikk elutee oli ristunud kellegi mulle täiesti võõra haige tütarlapse eluteega ja katkestas selle. Sündisime erinevais kohtades, erineval ajal ja käisime erinevaid teid, kuni kohtusime Kopi jõel. Tema suri, mina aga jätkan oma teed ja lähen seda mööda ikka edasi. Niisugused olid mu mõtted sel päeval, kui asusime Bjapali jõe äärest teele. Neist mõtteist ei suutnud ma niipea vabaneda.

Vähehaaval hakkasid neid varjutama uued kujud ja uued muljed. Aegamööda nad tuhmusid ja on nüüd püsinud ainult mälestustes.

Pärast Tšakumet pöördus Kopi itta, kaldudes kord pisut põhja, kord pisut lõuna poole. Selle, piki paralleele kulgeva suuna säilitab ta merre suubumiseni. Siit kuni jõe suudmeni tuli umbes 120 kilomeetrit. Org muutus nüüd märgatavalt laiemaks. Tema denudatsiooniline iseloom väljendus põskedega vahelduvate suurte häilude reas. Teel mere poole näeb rändur paremal kõrget Tšuihhoini sopkat ning selle taga jõesängis endas šamaanikivi Tarakit, mis koosneb epidoodi ja kloritiga rikastatud kvartsita porfüürist. Kohalikud põliselanikud lähevad sellest alati kartusega mööda, püüdes mitte meenutada kurje vaime. Veidi kaugemal on kaks mitte millegi poolest eriti silmapaistvat sopkat: Bailaki ja Boki. Vasakult suubub Kopisse kaks väikest jõge — Tšoneko ja Kumuku, mida üksteisest eraldab graniitkivimeist koosnev mägi Kadanku, seejärel väike Ku kõrgendik ja selle taga basaltsambad. See ongi Atõniga Mamaga.

Kõik sopkad on metsast lagedad. Vanade põlendike kohale on kasvanud kaasikud. Sealsamas märkasin vaarikaid, mulluseid kuivanud kastikuid ja põdrakanepit.

Pärast lumetormi tekkis atmosfääris tasakaal. Taevast kadusid viimased pilveribad. Kevadistest päikesekiirtest soojendatud lumi vajus kiiresti kokku. Mägedelt voolav sulavesi valgus mööda jõejääd laiali. Kõikjal tulid nähtavale suured lahvandused. Ühe sõnaga, siin, Kopi alamjooksul, leidsime eest sama pildi mis kuu aega tagasi Anjuilgi.

Iga tunniga, iga kilomeetriga läks edasiliikumine raske-

maks. Kujutage endale ette täielikku teedelagunemist: lumi muutub märjaks pudruks, jõgi on jäämineku lävel, ja te mõistate seisukorda, milles mu kaaslased olid. Nad hakkasid nõrkema ja püüdlesid sellise kirglikkusega mere poole, nagu oleks see nende elu eesmärk. Koerad ei tirinud enam üldse nartasid, kuid olid see-eest kasulikud teises suhtes. Nad tundsid mingi vaistuga, kus jää on ebakindel, ja pöördusid ise kõrvale. Kui raske ka poleks minna suuskadel mööda märga lund, kuid see oli ainus ohutu liikumisviis. Mõõdistamine muutus samuti raskeks, tuli joonestada reljeefi horisontaalides, vaadata jalge ette, minna mööda ohtlikest kohtadest ja katsuda peaaegu igal sammul kepiga jääd.

Bjapali ja Teptõ vahel, millest allpool juttu tuleb, laiuvad sügavatest jäärakutest läbilõigatud andessiitlaavad. Jäärakuid mööda voolavad nõlvaojad Mononge, Moimi ja No. Parem kallas kujutab endast rida massiivseid terrasse, mis on aluspõhjaks Kongossu, Sjumukulo, Doboissa ja Agubuoni kõrgendikele. Nende vastas teisel kaldal asub väikesest Tšaniku jõest läbi lõigatud madal metsane maaala.

8. aprillil jõudsime Teptõ jõe äärde, mida mööda pääseb Bottšisse suubuvale Muka jõele. Seda teed mööda liiguvad tavaliselt udeheed, sooritades talvel koerterakendiga retki piki merekallast.

Siin leidsime eest ühe udehee perekonna, mis koosnes umbes kuuekümne-aastasest vanamehest ja kahest naisest: viiekümne-aatasest emast ja kahekümne-aastasest tütrest. Viimaste päevade jooksul olid mu kaaslaste silmad lumelt peegelduvate eredate päikesekiirte tõttu nii valutama hakanud, et tuli kas või üheks päevakski peatuma jääda, istuda kas või üks päevgi suhtelises pimeduses või side silmadel.

Udeheed elasid suures avaras jurtas. Vanamees tegi meile ise ettepaneku tema juures peatuda. Mõlemad naised vabastasid meile otsekohe ühe jurtapoole. Nad pühkisid põranda puhtaks, laotasid uued tohust küljealused maha ja katsid need pealt karunahkadega. Võib öelda, et seadsime end sisse isegi teatava komfordiga, jalad tule poole ja pea nurkadesse ning otse katuse alla paigutatud kasetohust karpide poole, kus naised hoiavad kogu oma varandust.

Õhtul hakkas vanamees oda teritama. Minu küsimusele,

mille vastu ta valmistub, vastas udehee, et homme, kasutades värskelt sadanud lund, tahab ta põtra otsima minna.

Palusin teda mind endaga kaasa võtta, millega ta meelsasti nõustus, kuid hoiatas, et tõusta tuleb koidikul. Heitsin meelega varem magama, et välja puhata ja jõudu koguda.

Oli veel pime, kui udehee mu äratas. Leeasemel põles ere tuli, naine keetis hommikueinet. Sealtpoolt, kus magasid laskurid ja kasakad, kostis üksmeelset norskamist. Lasksin neil rahulikult edasi magada ja hakkasin ettevaatlikult riietuma. Kui me koos udeheega jurtast välja astusime, oli juba päris valge. Looduses valitses täielik vaikus. Õhk oli puhas ja läbipaistev. Kõrgete mägede lumised tipud särasid juba tõusva päikese punakuldsetes kiirtes, kuna varjuküljed uppusid veel violetsetesse ja sinakatesse toonidesse. Maailm oli ärkamas . . .

Otse jurta juurest pöördusime Teptõ jõele, hoidudes vasaku kalda lähedale, kuid varsti hakkasime mööda väikest nõlvaoja mägedesse tõusma. Ületanud väikese mäeseljandiku, hakkasime laskuma naaberorgu. Äsjasadanud lumel oli tõepoolest palju värskeid jälgi. Nende seas tundsin ära rebasejäljed — need kulgesid ketina, väikese iseloomuliku lohistusjäljega liikumise suunas —, seejärel muskushirve omad, jäetud tema väikeste teravate sõrgade poolt, nende kõrval aga nägin teisi, üsna karujälgede taolisi, kuid tunduvalt väiksemaid. Sealt oli läinud kaljukass. Vanamees-udehee ei pööranud neile tähelepanu ja läks aina edasi, kuni leidis selle, mida oli otsinud.

„Bui hoktoni (s. o. põdra tee)," ütles ta ja osutas suurtele laialt astutud jälgedele.

Samal hetkel valgustasid mägede tagant välja ilmunud päikesekiired korraga kogu orgu, tungides otse metsa keskele ja muutes silmapilkselt teemantideks jäätunud puuoksi katva härmatise. Juba esimestest sammudest oli näha, et põtra ei tule kaua jälitada. Ta liikus laisalt, peatus sageli ja nähtavasti tukkus. Kord oli ta proovinud isegi maha heita, kuid miski oli sundinud teda tõusma ja edasi minema. Aeglustasime sammu ja kahekordistasime ettevaatlikkust. Umbes kahekümne minuti pärast tõid jäljed meid hõredalt kasvavate lehistega kaetud lagendikule. Mu kaaslane peatus äkki ja andis mulle märku, et ma end ei liigutaks. Vaatasin ettepoole ja nägin põtra. Loom lamas lumel, jalad enda alla tõmmatud, pea kõhul. Tõstsin ette-

vaatlikult püssi ja hakkasin sihtima, kuid samal hetkel karjatas udehee valjusti. Ehmunud põder hüppas jalule ja pani jooksu. Tulistasin ja lasksin mööda. Ka teine lask ebaõnnestus. Vihastasin vanamehe peale, arvates, et ta tegi minuga nalja, ja avaldasin talle selles vaimus oma rahulolematust. Kuid rahul ei olnud ka udehee; ta teatas, et kui ta oleks teadnud, et ma mööda lasen, oleks ta ise põtra tulistanud ja looma kindlasti jooksu pealt tapnud. Ma ei saanud millestki aru. Ise ta hüüatas, ise ehmatas looma maast üles, ise segas mind ja on nüüd veel rahulolematu.

Selle peale ütles vanamees mulle, et magavat looma ei tohtivat tulistada. Loom tulevat esmalt hüüdega äratada ja alles siis võivat tarvitada relva. Sellise seaduse andnud inimestele tiiger, kes toovat ise kuuldavale kõrvulukustava möirge, enne kui ta oma saagile kallale tungib. Selle kombe vastu eksinud inimene kaotavat alatiseks jahiõnne ja võivat isegi kannatada saada. Põtra jälitada oli nüüd kasutu. Seepärast otsustasime tagasi pöörduda, kuid juba mööda Teptõ jõe teist kallast, kus oli puhtam ja vähem tihnikut. Seal nägime värskeid hundijälgi. Need oli jätnud arvatavasti minu lasust ehmunud kiskja. Hiljem leidsime veel kahe siberi kärbi jäljed. Loomad olid kakelnud; üks neist oli roninud puu otsa, teine aga eemale jooksnud. Läksime nüüd ilma igasuguse ettevaatuseta, rääkides vabalt ja kõva häälega. Meenutades oma noorust, jutustas udehee, et varem, kui neil olid süütenööriga püssid, sundinud häda neid metsloomale eriti ettevaatlikult juurde hiilima. Ta mäletas vanameeste jutte, kuidas üks jahimees hiilinud magava põdra juurde ja pannud tema peale õhukese pajulaastu. Kui ta bivakki tagasi tulnud, jutustanud ta sellest oma seltsimeestele. Siis asunud teine jahimees suuskadele ja läinud mööda tema rada. Mees leidnud varsti põdra, hiilinud tasa tema juurde, võtnud laastu ja toonud selle laagrisse tõendina, et ta selle tõepoolest loomalt oli võtnud.

Selles jutustuses on palju uskumatut, kuid ometi illustreerib see endisi aegu, mil udeheed oskasid paremini jälgi ajada ja metsloomadele ligi hiilida kui praegu.

Keskpäeva paiku jõudsime bivakki tagasi ning leidsime kogu pere terves koosseisus eest. Ülejäänud osa päevast kulus mitmesugusteks pisitöödeks. Õhtul pärast sööki läksin udehee poole jurtasse ja hakkasin teda endise elu

kohta küsitlema. Algul meie jutt ei sobinud, kuid pärastpoole muutus vanamees elavamaks ja hakkas innuga rääkima. Ta rääkis möödunud aegadest, kui metsloomi olnud märksa rohkem. Siis mõistnud inimesed metsloomi, nüüd aga olevat kõik metsloomad kartlikuks muutunud. Sel õhtul jutustas ta mulle palju huvipakkuvat. Üks episood oli eriti huvitav. Jutt oli sellest, kuidas üks jahimees taltsutas noore põdra. Ta leppinud oma suguvendadega kokku, et toob põdra elusalt külasse, kuid tingimusel, et nad viiksid koerad kaugemale ega tuleks jurtadest enne välja, kui ta ise neid kutsub. Järgmisel päeval, võtnud kaasa küllaldase tagavara jukolat ja sületäie soolalahuses niisutatud ning päikese käes kuivatatud rohtu, läinud mees metslooma järele. Tol aastal olnud lumi väga sügav ja põdra väsitamine ei valmistanud erilisi raskusi. Udehee leidnud üsna pea noore põdra jäljed, hakanud teda jälitama ja viinud ta sellisesse seisukorda, et jõuetuks muutunud loom peatunud, oodates surmavat odatorget, kuid inimene ei puudutanud teda. Pisut puhanud, tõusnud põder jalule ja läinud edasi. Jahimees järgnenud talle, ja kui kurnatud metsloom uuesti maha heitnud, asetunud mees samuti puhkama. Selline üheskoos käimine mööda taigat kestnud mitu ööpäeva, kusjuures iga puhkuse ajal tulnud inimene loomale üha lähemale ja lähemale. Lõpuks saanud põder aru, et jahimees ei taha talle kurja teha, ja hakanud inimese naabrusse rahulikumalt suhtuma. Siis hakanud udehee põtra toitma, talle aeg-ajalt soolase rohu kimpe visates. Mõne päeva pärast vahetanud nad juba osad. Varem tõusnud põder ja tema järel läinud inimene, nüüd tõusnud esimesena inimene ja temale järgnenud põder. Udehee pidanud suunda ja juhtinud looma suguvendade küla juurde, kuid viimased ei olevat vastu pidanud. Saanud teada, et mööda metsaserva tuleb mees põdraga, jooksnud nad talle vastu. Liginevat rahvahulka nähes põder ehmunud ja jooksnud metsa.

Vanameest kuulates mõtlesin tahtmatult, et võib-olla seisid ürginimesed loomadele lähemal kui praegused kohalikud põliselanikud. Nende ja metsloomade vahel oli vist tihedam side ja võib-olla rohkem vastastikust arusaamistki kui praegu. Jahimehed jälgisid tervete päevade viisi loomi, õppisid tundma nende kombeid ja harjumusi, teadsid, kuidas neile läheneda ja kuidas neid taltsutada. Hobused, koerad, veised ja üldse kõik koduloomad on kodus-

tatud ürginimese poolt. Linlased on loodusest eemaldunud ja alatiseks kaotanud suhtlemise neljajalgsetega, kuid mõnikord leidub nendegi seas üksikuid isikuid, kellel on atavismina säilinud võime loomi mõjutada. Tavaliselt on see omane parimatele dresseerijatele.

Pärast Teptõ jõge muutus maastiku üldilme märgatavalt, algasid lavamäed. Kogu Hadi jõe ja selle peamise lisajõe Tutto vesikonda hõlmav hiiglaslik laavakate levib kaugemale lõunasse. Seepärast näemegi Kopi alamjooksul basaltidest koosnevaid laugjaid tasaste latvadega sopkasid. Umbes kolmekümne kilomeetri kaugusel suudmest teeb jõgi suure käänaku põhja poole. Selle kääru loodenurka suubub väike Nikmi jõgi, pisut allpool paikneb Ulema küla. Siin läheneb Hadi Kopile kõige enam. Neid eraldab väike madalate mägede ahelik. Üle nende kulgeb lühim tee Keisrisadamasse.

Ulema külas leidsin eest orotš Savuška Bizanka, kellega me olime koos paatidel piki merekallast Samarga jõe suudmesse sõitnud. Ta teatas meile, et meie äraolekust rahutuks muutunud Ivan Mihhailovitš (Tšotšo), kes kuulus samasse bizanka sugukonda, oli ta läheneva teedelagunemise tõttu meile vastu saatnud.

Savuška oli tulnud Ulemani ja otsustanud siin jääma neku ära oodata ning seejärel koos nelja orotšiga kahel paadil meile appi tulla.

Tänasin Savuškat tähelepanu eest ja jutustasin talle, kuidas me tulime, kuidas tiigritele jahti pidasime ja mis meiega Bjapali jõel juhtus.

Ulema küla koosnes kolmest puumajakesest, kus elas seitse meest, kuus naist ja seitse last, kokku kakskümmend inimest. Hadi ja Tumnini jõe äärsed põliselanikud peavad end tõelisteks orotšiteks. Kopi-äärseid elanikke peavad nad samuti oma inimesteks, kuid räägivad, et nende keel on pisut teistsugune, ja kutsuvad neid seepärast „kopinka-orotšiteks".

Sel päeval me kaugemale ei läinud ja jäime Ulema külla ööbima. Kord ärkasin ja nägin kamina juures istuvaid orotšeid. Nad jutustasid midagi üksteisele ning meenutasid Omoko Mamagat ja mingisuguseid kivist palke. Tahtsin neid jutustusi kuulata, kuid uni sai minust vastu mu tahtmist jagu. Nende kõnest hällitatuna uinusin uuesti sügavalt.

Järgmisel päeval äratas Savuška meid ammu enne

koitu. Ta tegi korralduse asendada meie väsinud koerad uutega. Hetkegi viivitamata ladusime oma asjad nartadele ja asusime teele.

Öösel oli olnud udune ja külm, märg lumi oli kattunud koorikuga ja kõik puud olid härmatanud; läbi sombu paistis taevast vaevu kaks-kolm suurt tähte.

Päikese tõusuks olime Ulema külast umbes kaheteistkümne kilomeetri kaugusele jõudnud.

Juba 15. märtsil, kui olime Iggu ülemjooksul, olin ma lumel keskpäeva ajal —1,5° C temperatuuri juures märganud imelikke elusolendeid, kelle välimus tuletas elavalt meelde ämblikke. Nad liikusid nobedalt ja iga kord, kui tahtsin neid pihku võtta, püüdsid nad pugeda lumme. Teist korda nägin neid imelikke olendeid Bjapali juures. Termomeeter näitas +3° C. Nad olid loiud ja liikusid aeglaselt. Teel Ulemast mere poole oli mul koidu ajal uuesti võimalus vaadelda neid imelikke putukaid.

Niikaua kui oli külm, siblisid nad küllaltki energiliselt lumes, ent niipea kui päike tõusis ja temperatuur ulatus juba +5° C, hakkasid nad oimetuks jääma ja liikusid oma pikkadel, ämblikujalgadega sarnanevail koibadel vaevu edasi. Savuška nimetas neid „imassa kuligani" (imassa — lumi, kuliga — kõik maapealsed roomavad elusolendid: ussid, röövikud, putukad, maod jne.). Nad ilmuvad alati kevadel ja isegi siis, kui väljas valitseb veel pakane ja lombid külmuvad põhjani läbi. Mõnikord on neid nii palju, et võib tekkida mõte, nagu oleks lumi tolmuga kaetud.

Mida lähemale merele, seda vähem oli laialehiseid puuliike. Esimesena jäid seljataha paplid, seejärel vahtrad. Samuti jäid seljataha seedermännid; valitsevaks muutusid ajaani kuused, amuuri nulud ja dauuria lehised. Harva esines jugapuid.

Merele lähemal oli laavakate esile tunginud pikkade tasaste keeltena ja sellisel kujul hangunud. Pärivoolu allapoole on neil järjekorras sellised nimetused: paremal pool Tsjugbu, mille lähedal suubub Kopisse väike Mai jõeke, seejärel tuleb Tektono-nimeline maakoht ja viimase järel sopkad: Talenku, Daulkei, Suntakule ja Gulika. Vasakul pool on pärast Jušangu mäge Sololo Guljani mägi. Üle selle kulgeb samuti tee Hadi jõele.

Gulika mäe paljand kujutab endast basaltide sambakujulise lagunemise suurepärast näidist, kusjuures sam-

bad lebavad horisontaalselt nagu puuhalud riidas. Peatusin ja hakkasin vaatlema üksikuid laavakamakaid.

„Ni kada mojeni (s. o. need on kivist palgid)," ütles Savuška.

Ja jälle kerkib esile Kangei, kes teinud tervetest palkidest palju lõkkeid ja tahtnud ära põletada kogu maa, kuid Omoko ja Atõniga ei olevat seda lubanud. Ta ise muutunud kaljuks ja tema lõkkedki kivinenud.

Gulika sopka järel väljub Kopi jõgi Tsaussano tasandikule ja jaguneb mitmeks suureks nõvaks. Kaugele kõrvale nihkunud kaldajärsakute üldilme ja soostunud saared nõvade vahel kõnelevad sellest, et varem oli siin merelaht ja et väikesed jõekesed Jana, Ulike ja Kopka suubusid iseseisvalt merre. Neil aegadel asus Kopi jõe suue Gulika sopka lähedal.

Lootsime jõuda mereni kella kolme paiku päeval, kuid pärast keskpäeva hakkas ilm halvenema. Taevas läks pilve, hakkas sadama laia märga lund. Seejärel tõusis tuul.

„Manga Suala bo (s. o. halb tuul Sahhalini saare poolt)," ütles Savuška. „On vaja kiirustada! Varsti tuleb jälle lumetorm! Lähme kiiremini!"

Alles videviku eel kuulsime merelt kostvat lainemurru kohinat. Juba paistsid ka lehisesalu ja orotšite jurtad. Keegi tuli meile vastu. Tundsin korrapealt ära Karpuška jässaka kogu.

„Sorode, sorode," vahetasid orotšid tervitusi.

Pärast kuivast jukolast koosnevat kehva õhtusööki, kurnatuna ränkadest päevateekondadest, heitsime pikali, jalad tule poole, ja uinusime lumetormi ulgumise ja lainemurru kohina saatel silmapilkselt.

Halb ilm pidas meid kuus päeva kinni. Meie toidutagavarad lõppesid. Orotšitelt ei saanud midagi osta: nad elasid ise poolnäljas ja ootasid, millal jõgi lahti läheb, et siis kevadise kalapüügiga peale hakata.

17. aprillil murdsid tugev tuul ja merelt rulluvad lained jõesuudmes jää. Karpuška ja Savuška läksid otsekohe kalale, kuna mina sammusin ranna äärde niglasparte laskma. Hulkunud asjatult peaaegu terve tunni ja kaotanud igasuguse lootuse mõnd parti tabada, tahtsin juba tagasi pöörduda, kuid samal hetkel nägin mingisugust imelikku laiku lumel. Algul mõtlesin, et see on lume alt vabanenud paljak, kuid peagi märkasin sellel liikumist. Pugesin siis roosipõõsaste taha peitu ja hakkasin vaatlema.

Minu tähelepanu köitnud laik osutus tõepoolest lume alt vabanenud paljakuks, kus tungles mitukümmend suurt lindu. Nähtavasti hakkas neil lumel külm ja nad kogunesid ühte hunnikusse. Mõned kukkusid lumele, kuid tõusid otsekohe jalule ja püüdsid tiibu laiali sirutades ning pikki kaelu õieli ajades uuesti maksku mis maksab ühisesse hunnikusse pugeda. Astusin vaikselt tagasi, möödusin lindudest kõrvalt, hiilisin neile võimalikult lähedale ja tulistasin. Silmapilk tõusis kogu parv karjudes õhku. Algul lendasid linnud läbisegi, kuid rivistusid varsti suureks parveks ja suundusid piki merekallast põhja poole. Üks lind jäi kohale. Ta oli veel elus. Lähemale minnes tundsin ära suure laukhane.

Pöördusin rikkaliku saagiga koju tagasi.

Umbes kahe tunni pärast tulid ka orotšid tagasi. Nad olid püüdnud põhjaõngega kaks suurt taimenit — kumbki kaalus umbes kaksteistkümmend kilogrammi — ja väikese tuura, mis kaalus kaheksa kilogrammi ümber.

Järelejäänud kuivikutest keetsime midagi pudru taolist. Lõunaks oli meil hanepraad, õhtuks aga kõrgeväärtuslik keedetud kala.

Järgmisel päeval jätsime Kopiga hüvasti ning suundusime Savuška ja Karpuška saatel suurel merepaadil Nõukogude sadamasse.

Talvine teekond Amuurilt mere äärde mööda Anjuid, Dõnmit, Iggut ja Kopit oli edukalt lõpetatud.

MÄRKUSI

1. Praegu — Vorošilov.
2. **П. Словцов.** Историческое обозрение. Сибирь, 1886. Vt. samuti **Н. Боголюбский.** Очерк Амурского края, 1876.
3. Hehtsiri mäeaheliku jalamil; sellest on juttu allpool.
4. **А. Мичи.** Путешествие на восток Сибири, 1868.
5. «Подвиги русских моряков на Крайнем Востоке России в 1849—1852 гг.» ja «Морской сборник», 1878, nr. 3 ja 4.
6. **И. Бошняк.** Экспедиция в Приамурский край. «Морской сборник», 1858, nr. 12. Praegu on Keisrisadam ümber nimetatud Nõukogude sadamaks.
7. **Свербеев.** Описание плавания по реке Амуру. (Экспедиции генерал-губернатора Восточной Сибири 1854 г.) «Записки Сибирского отдела Русского Географического общества», 1857, 3. raamat.
8. **Р. К. Богданов.** Воспоминание амурского казака о прошлом. «Записки Приамурского отдела Русского Географического общества», 1900, V köide, III anne. Vt. samuti: **П. В. Шумахер.** К истории приобретения Амура. (Наши сношения с Китаем, 1848—1860 гг.) «Русский архив», 1878, nr. 11, lk. 257—343.
9. **Л. Шренк.** Об инородцах Амурского края. Изд. Академии наук, 1883 ja «Вестник Русского Географического общества», 1857, 19. raamat.
10. **Г. Пермыкин.** Путевой журнал плавания по Амуру. «Записки Сибирского отдела Русского Географического общества», 1857, 2. raamat.
11. **Усольцев.** Заханкайский край. «Вестник Русского Географического общества», 1857, 22. raamat. Samuti: «Морской сборник», 1864, nr. 6.
12. Отчет о действиях амурской приисковой партии в Приморской области в 1857—1858 гг. «Иркутские губернские ведомости», 1860, nr. 7, 8, 12, 14, 16, 17.
13. **М. Венюков.** Обозрение реки Уссури и земель, лежащих к востоку от нее до моря. «Вестник Русского Географического общества», 1859, 23. osa, nr. 4.
14. Из путевых записок астронома капитана Гамова, определявшего в 1859 году местность рек Амура и Уссури. «Записки Русского Географического общества», 1862, 1. ja 2. raamat.
15. **К. Максимович.** Очерк верхнего Уссури и юго-восточного маньчжурского побережья. «Записки Русского Географического общества», 1861, nr. 3.
16. Сборник главнейших официальных документов по управлению Восточной Сибирью, V köide. Леса Приморской области, 1898.

17. Путешествие по долине реки Уссури, совершенное на средства С. Ф. Соловьева. «Записки Сибирского отдела Русского Географического общества», 1861, I köide.
18. **А. Мичи.** Путешествие на восток Сибири, 1868.
19. Исторические отчеты о физико-географическом исследовании начальника физического отдела Сибирской экспедиции. Труды Сибирской экспедиции Русского Географического общества. Физический отдел, 1866—1868, I köide.
20. **Н. М. Пржевальский.** Путешествие в Уссурийском крае, 1870.
21. **И. Боголюбский.** Поиски рудных месторождений в Приморской области, 1870—1871 гг. «Отчет Сибирского отдела Русского Географического общества», 1871.
22. Арх. **Палладий:** 1) Исторический очерк Уссурийского края в связи с историей Маньчжурии. «Записки Русского Географического общества», 1878, VIII köide; 2) Путешествие в Амурский и Уссурийский края. Двадцатипятилетие Русского Географического общества, юбилейное издание, 1872; 3) «Записки Русского Географического общества», 1871, VII köide.
23. **С. В. Максимов.** На Дальнем Востоке. Пионеры 1887 г. Andmeid topograafide tööde kohta polkovnik Bolšovi juhtimisel võib leida ajakirjast «Известия Русского Географического общества», 1876, nr. 3.
24. **И. Надаров.** Северо-Уссурийский край. (Материалы по изучению Уссурийского края.) Vt. «Сборник материалов по Азии», 1887, 26. ja 27. anne.
25. **И. Поляков.** Отчет об исследованиях на острове Сахалине и в Южно-Уссурийском крае. Изд. Академии наук, 1886. Vt. samuti lisa «Записки Академии наук», 1884, nr. 6, XIV köite juurde.
26. **Ф. Буссе.** Древности Амурского края. «Записки Общества изучения Амурского края», 1908, XII köide.
27. **М. Жданко.** Работа русских моряков по описи лимана реки Амура. «Известия Русского Географического общества», 1916, III köide, X anne.
28. **С. Леонтович.** Орочско-русский словарь. «Записки Общества изучения Амурского края», 1896, V köide, 2. anne.
29. **Д. В. Иванов.** Основные черты оро-геологического строения хребта Сихотэ-Алиня. «Записки Приамурского отдела Русского Географического общества», 1897, I köide, 3. anne.
30. «Труды Приамурского отдела Русского Географического общества», 1895.
31. **В. Л. Комаров.** Флора Маньчжурии, 1901, I köide.
32. **С. Брайловский.** Опыт этнографического исследования. «Живая старина», 1901, 2. anne.
33. **М. М. Иванов.** Предварительный отчет о геологических исследованиях в Северном Уссурийском крае. «Геологические исследования и разведочные работы по линии Сибирской железной дороги», 4. anne, St.-Peterburg, 1897.
34. **П. Яворский.** Геологические исследования 1901 года в бассейне рек Керби, Нимана и Селемджи (с картой). «Геологические исследования золотоносных областей Сибири. Амурско-Приморский золотоносный район», 4. anne, St.-Peterburg, 1904.
35. **М. И. Янковский.** Орнитологический дневник с 7 мая по 5 ноября 1897 г., с прибавлением заметок о чешуекрылых. (Экспедиция Русского Географического общества в Корею и Маньчжу-

рию под начальством В. Л. Комарова в 1897 г.). «Записки Приамурского отдела Русского Географического общества», III köide, 3. anne, 1898.
36. Goldid — nanai rahva varasem nimetus.
37. **А. Мичи.** Путешествие по Восточной Сибири, 1868, lk. 335.
38. **М. Венюков.** Обозрение реки Уссури и земель к востоку от нее до моря. «Вестник Русского Географического общества», 1859, 25. osa.
39. **Парчевский.** Поездка зимним путем вверх по Амуру в 1856—1857 гг. (Исследования и материалы.) «Вестник Русского Географического общества», 1858, 21. osa, lk. 168.
40. **Иакинф.** Статистическое описание Китайской империи.
41. **В. П. Васильев.** Описание Маньчжурии. «Записки Русского Географического общества», 1857, lk. 91.
42. **Иакинф.** Статистическое описание Китайской империи, 1842, 2. osa.
43. 1926. aastal oli Vjatskoje külas 61 maja ja seal elas 278 mõlemast soost inimest.
44. **Надаров.** Материалы военно-статистического обзора Приамурского края. «Сборник материалов по Азии», 1883, XXXI anne, lk. 23.
45. 1926. aastal oli Naihhinis 22 fansat, kus elas 144 mõlemast soost inimest.
46. Lii — hiina pikkusmõõt, mis võrdub ligikaudu 500 meetriga.
47. Nüüd on Kopi jõel suur vene küla.
48. Üles kirjutatud 1917. aastal Grossevitši enda jutustuse järgi mõni päev enne tema surma.
49. **А. А. Емельянов.** Северное побережье Японского моря.
50. **И. Бошняк,** lk. 209.
51. **С. В. Максимов.** На Востоке, 1909, XII köide, 2. osa, lk. 32.
52. 1912. aastal saatsin kogu Inginu hauakambri koos puusärgi ja hästi säilinud laibaga (loomulik muumiaks muutumine) ning matmisrekvisiitidega Teaduste Akadeemia Antropoloogia ja Etnograafia Muuseumi.

KOLM PUUSÄRKI*

Pärast keskpäeva läks ilm halvaks. Taevas hakkas kiiresti pilve minema, päikesevalgus muutus tuhmiks, varjud maa peal kadusid ning kõik elusolendid peitusid ja pugesid varju. Kusagil kagus küpses torm. Tema ettekuulutajad laskusid kuulmatute pahaendeliste lainetena maa peale, mähkides endasse kauged mäed, puud metsas ja kaljud merekaldal.

Oli aeg bivakki asuda, kuid äkki meenus mulle, et Data külast lahkudes ei olnud ma kronomeetrit üles keeranud. Kui jätan ta üles keeramata, jääb ta homme hommikul seisma ja siis — jumalaga minu pikkused!

Oli vaja viivitamata tagasi pöörduda. Teatasin sellest oma kaaslasele Nozdrinile. Ta ei vaielnud vastu ja järgnes mulle vaikides.

Püüdsime püsida oma jälgedel, kuid kaotasime need varsti ja läksime edasi mööda karurada. See lähenes kord Ulike jõele, kord tungis uuesti sügavale metsa. Kaotasime selle mõnikord, kuid leidsime siis jälle seal, kus rohi oli

---

* „Kolm puusärki" ja järgnevad 10 jutustust kujutavad endast autori surma tõttu lõpetamata jäänud raamatu „Sihhote-Alini mägedes" viimaste peatükkide visandeid.

tugevasti sõtkutud. Enne videviku saabumist jõudsime siiski läbida kaunis suure vahemaa, mis tõstis meie enesekindlust, ja me lisasime sammu. Märkamatult kadus päike horisondi taha. Hämarik saabus ootamatult. Õhk omandas sinise tooni, taevas tumenes; hakkas vihma tibama. Just sel ajal pöördus karurada, kust me kordagi polnud eemaldunud, jõest kõrvale. Eeldades, et see tuleb uuesti Ulike äärde välja, usaldasime seda. Ometi suundus rada üha kaugemale ja kaugemale taigasse. Otsustasin siis rajalt lahkuda ja pöördusin kagusse, et minna mööda metsa otsesuunas jõe äärde.

„Kui me ainult ära ei eksi," ütles Nozdrin.

Ent minu arusaamise järgi pidi jõgi olema ligidal. Umbes poolteise tunni pärast hakkas hämarduma. Metsas pimenes kiiresti, sadas peent ja tihedat vihma. Maapinnal oli juba raske midagi silmaga seletada. Jalg sattus kord mahalangenud puule, kord kivile, kord vajus puujuurte vahele. Meie riided said varsti märjaks, kuid me ei pööranud sellele tähelepanu ja tungisime energiliselt läbi tihniku.

Siis hakkas eespool paistma mingi valendik. Arvasin, et see on jõgi, kuid meie pettumus oli suur, kui tundsime oma jalge all vintsket, niisket sammalt. See oli kailudest koosneva alusmetsaga soo, mis oli lehiseid täis kasvanud. Kaugemal selle taga kerkis jälle müürina pime laas. Läksime ikka samas kagu suunas üle soo ja astusime vanade kuuskede ja nulgude võlvistiku alla. Siin oli veel pimedam. Liikusime kobades, sirutades käed ette, ja põrkasime sageli vastu oksi, mis end nagu meelega meie poole sirutusid.

„Koer haugub," ütles Nozdrin ja peatus.

Ent kuidas ma oma kuulmist ka ei pingutanud, peale puulatvades libiseva kerge tuuleõhu ja vihmasahina ei olnud midagi kuulda.

„Sulle ainult näis nii," ütlesin oma kaaslasele ja me hakkasime jälle läbi middendorfi kaskedest koosneva tihniku tungima, sattudes iga hetk tuulemurru otsa ja möödudes sellest kord ühelt, kord teiselt poolt.

„Tuleks „möirata"," ütles Nozdrin ja kisendas kõigest jõust, käed ruuporina suu juures, kuid hääl ei levinud metsas ja kadus kuidagi helitult üpris lähedal.

Mõnikord paistis mulle, et tunnen ära ühe ja teise koha. Näis, et metsatuka taga on kohe jõgi, kuid selle asemel

algas jälle soo ja selle taga okasmets. Meie meeleolu kord tõusis, kord langes. Lõpuks läks täiesti pimedaks, nii pimedaks, et torka või silmad peast. Meie riided said läbimärjaks. Peakattelt jooksis vett. Peente niredena voolas see mööda kaela ja selga alla. Meil hakkas külm.

„Pole midagi parata," ütlesin Nozdrinile. „Tuleb siin ööbida."

„Noh, mis siis ikka, kui ööbida, siis ööbida," vastas laskur. „Siin on palju tuulemurdu, puid jätkub."

Samal hetkel põrkasin millegi suure ja koguka vastu. Kaotasin tasakaalu ja kukkusin risti üle mingi suure eseme. Hakkasin end püsti ajama ja kobasin käega pikka künataolist kasti, mis oli pealt laudadega kinni löödud.

„Puusärk," ütlesin ma oma kaaslasele.

„Arvatavasti on küla lähedal," vastas Nozdrin. „See on kalmistu, järelikult tuleb meil hoida sinnapoole . . ."

Ma ei näinud, kuhu Nozdrin osutas, ning tõusnud jalule, hakkasin tema kannul edasi astuma. Vaevalt olime paar sammu teinud, kui tema omakorda põrkas vastu teist puusärki, mis oli pealt puukoorega kaetud. Püüdsin mõttes kujutleda, kuidas kalmistu asetseb, ja pöördusin veel rohkem paremale, kuid jälle tõkestas puusärk mu tee. Jäin siis seisma, et kaalutleda, missuguses suunas minna.

Öö oli pilkane ja vihmane. Tuul puhus kogu aeg hooti kirdest, kord tugevnedes, kord nõrgenedes. Kusagil kõrval krigises puu. Näis, nagu kaebaks ta halva ilma üle, kuid keegi ei võtnud ta oigeid kuulda. Kõik elusolendid olid peitunud urgudesse, ainult meie üksi ekslesime mööda metsa, püüdes Ulike jõe äärde välja jõuda.

„Proovi tulistada," pöördusin Nozdrini poole.

Laskur võttis vintpüssi õlalt ja ma kuulsin, kuidas ta kuke üles tõmbas. Lühike välgatus lõhestas hetkeks pimeduse. Ka lasu kõla ei suutnud nagu hõigegi kuigi kaugele levida ja hääbus samas, kus ta sündiski. Seisime hetke liikumatult paigal, pingutades kuulmist ja nägemist, kuid ei kuulnud midagi peale vihmasahina ja ojadena maad mööda voolava vee vulina. Pidanud natuke aega nõu, otsustasime veel veidi maad edasi minna ja juhul, kui me ikka veel metsast välja ei jõua, teha lõke ning oodata koidikut. Läinud sada sammu, nägin, et Nozdrin jäi maha, ja hüüdsin teda. Samas kuulsin laskuri häält.

„Kohe, lähen ainult puusärgist mööda," vastas ta.

Hakkasime vastastikku hõikama ja liikusime teinetei-

sele vastu. Kui ta minust ainult mõne sammu kaugusel oli, kuulsin, kuidas ta kukkus ja vandus.

„Mis juhtus?" küsisin temalt.

„Juba jälle puusärk! Kurat teda võtaks!" vastas ta mulle südametäiega.

Lõpuks saime kokku ja võtsime käest kinni, et teineteist mitte kaotada. Üheteistkümnes puusärk tegi mu kannatusele lõpu.

„Pea," ütlesin Nozdrinile. „Jääme ööbima. Kaugemale me ei lähe."

Võtsime püssid seljast ja toetasime need puu najale, seejärel hakkasime kuivi oksi murdma. Üks oks kukkus maha. Kummardusin, et seda oma jalgade alt otsida. Juhuslikult sattus mu käsi suurele puukoore tükile.

Rändurielu kogemused olid mind õpetanud alati kaasas kandma tõrvatud purgikest tikkude ja tselluloiditükikestega. Nozdrin leidis kusagilt kasetohtu. Ta pistis selle alla tükikese kammi küljest murtud tselluloidi, tõmbas tikku, ja otsekohe tõusis kollakas leek pika peene keelena üles. Kuni Nozdrin ladus lõkkele kuivi oksi ja vaiku, mida juhuslikult leidus lähedal kasvava vana nulu tüvel, hoidsin mina leegi kohal kooretükki, et vihm tuld ära ei kustutaks. Kui lõke oli põlema hakanud, nägime oma vahetus läheduses tervet hauakambrit, mis oli pealt kaetud puukoorest laotud kaheviilulise katusega. Just nagu kokkuräägitult hakkasime päris puusärgi kõrvale tuld tegema. Kui uus lõke oli põlema hakanud nagu eelminegi, kandsime sinna esimesest lõkkest üle kõik söed ja tukid. Seejärel kohendas Nozdrin hauakambri katust. See oli kohati pisut varisenud ja jooksis läbi. Pärast seda hakkasime ööbimise vastu valmistuma. Laskur võttis puusärgi kattelt kaks tohutükki; asetasin need kuuseokstele ja sain niiviisi kuiva aseme. Istusime Nozdriniga lõkke äärde, nägu tule poole, mina paremale, tema vasakule poole puusärki. Surnu lamas samuti peaga tule poole. Puusärk ulatus pisut ette ja eraldas meid niivõrd, et olime sunnitud kummarduma, et teineteist näha. Lõke levitas meeldivat soojust ja me tundsime end hauakambri katuse all õnnelikena.

Kui vähe on inimesele vaja ja kui veniv on komfordi mõiste!

Pärast kesköödd hakkas vihm vaibuma, kuid taevas oli endiselt tume. Tuul paisutas lõkke leeki. Tule ümber hüp-

lesid käratult, üksteisest jagu saada püüdes, kord heledad valguslaigud, kord mustad varjud. Nad ronisid mööda puutüvesid üles ja tungisid sügavale metsa, libisesid siis äkki maha ja näis, nagu tahaksid nad tikkuda tulle endasse. Lõkkest kerkis pilvedena suitsu, kandes endaga tuhandeid sädemeid. Ühed neist kadusid õhus, teised vajusid allapoole ja kustusid otsekohe märjal maapinnal.

Võtsime ülerõivad seljast ja riputasime need hauakambri lae alla kuivama. Istusime kogu öö lõkke juures ja tukkusime, visates aeg-ajalt puid tulle, sest õnneks polnud neist puudu. Vähehaaval hakkas uni võimust võtma. Ma ei võidelnud selle vastu ja varsti lõppes kõik sügava unega.

Ärkasin sellest, et mul oli külm.

Valgenes. Vihm oli päriselt lakanud ja tuul täiesti vaibunud. Kogu mets oli mattunud tihedasse uttu. Puudelt langesid harvad suured vihmapiisad. Lehed ja rohi näisid liikumatud. Peaaegu kustunud lõkkest tõusis üles peenike suitsujuga. Nozdrin magas vasakul küljel. Viskasin puid tulle ja äratasin oma kaaslase. Soojendasime end, panime jalad kinni ja hakkasime ringi vaatama. Selgus, et kalmistu, kus me olime ööbinud, koosnes üldse ainult kolmest puusärgist. Järelikult olime pimedas kogu aeg ühes ja samas kohas ringi keerelnud, põrgates alatasa neile kolmele puusärgile.

Siis tõusis nõrk tuuleõhk. Udu hakkas liikuma ja me nägime ees umbes neljasaja sammu kaugusel orotši küla Datat.

VESIPUKS TUMNINI JÕE SUUDME LÄHEDAL

Pärast hiljutist tormi valitses looduses täielik vaikus, kuigi taevas oli rohkem pilvedega kaetud kui eile. Tumeda kattena rippusid nad liikumatult mere kohal; läände, mandri sisemuse poole, laius tinahall taevas niipalju kui silm üldse seletas. Narmalised vihmapilved lasusid nii madalal maa kohal, et kõigil sopkadel, mis näisid olevat nagu ühetasaseks lõigatud, oli üksteisest lahutatud lavamägede kuju. Värskelt sadanud lumi oli kapuutsi meenutava paksu kihina katnud kohalike põliselanike jurtad, kummulipööratud paadid, kivid, hiljuti maharaiutud puu-

dest järelejäänud kännud ja maas lebavad tüved ja oksad. Ent siiski ei andnud lumivalge rüü maastikule rõõmsat ja pidulikku ilmet. Tumedas taevas, sinendama löönud õhus, süngeis mägedes ja tõrvmustas vees tundus pinget, mis pidi millegagi lahenema.

Võtsin paadi ja sõitsin teisele poole Ulike jõge. Läinud läbi metsasalu, jõudsin välja lainemurru uhetjoomele. Merel valitses absoluutne tuulevaikus. On isegi raske merd sellises rahulikus olekus ette kujutada: ei pisematki lokset kalda juures, ei vähematki virvendust tema siledal pinnal. Põhja poolt merre ulatuv suur Lesseps-Data neem pidi linnulennult näima hiiglasuure valge lapina vee tumedal taustal, profiilis aga võis teda pidada koletiseks, kes oli pooleldi vette sukeldunud ja just nagu midagi kuulatades liikumatuks jäänud. Nii meri kui maa olid tummad, elutud ja tühjad. Merikotkad, mustad kormoranid, kirjud niglaspardid ja valged kajakad — kõik olid kuhugi peitu pugenud ja varjasid end.

Läksin piki kallast oma kaaslasele vastu. Ka tema ruttas minu poole ja vaatas murelikult kusagile merele.

„Kuhu te ruttate?" küsisin temalt.

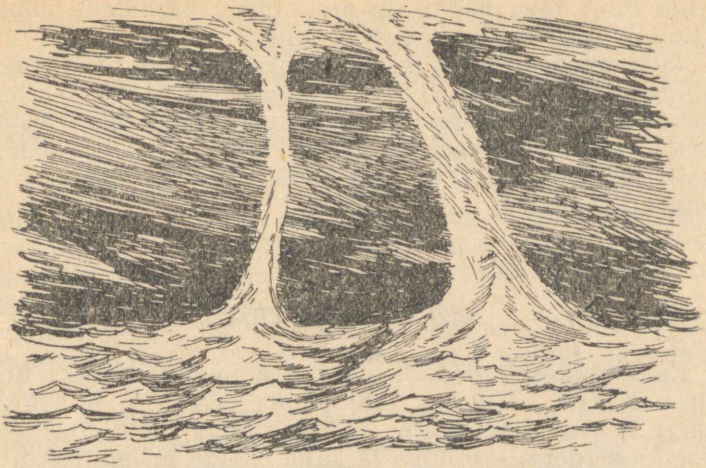
„Aurik tuleb," ütles ta Nõukogude sadama poole osutades.

Vaatasin tagasi ja nägin Tšuanka lahte Data lahest eraldava neeme tagant suitsusammast tõusvat. Mõtlesin algul selle samuti auriku suitsu olevat, kuid mulle näis imelikuna, et laev hoidub nii kalda lähedale, kusjuures tal pole pealegi mingit põhjust selle neeme taha minna.

Seejärel hämmastas mind suitsu keerlev liikumine, kiirus, millega see edasi liikus, ja selle kõikumine küljelt küljele. Vahel suitsusammas paindus, muutus peenemaks ja siis jälle paksemaks, katkes mõnikord ja ühines jälle.

Olin kahevahel ega suutnud sellele erakordsele nähtusele seletust leida. Kui aga suitsusammas neeme tagant välja avarale merepinnale tuli, taipasin korraga, et näen enda ees vesipüksi. Samba alusel vahutas vesi nagu katlas. See paiskus keeltena üles, kisti keerisest kaasa ja kanti kõrgusse, kuna ülalt laskus tume pilv kõikuva lehtrina.

Neeme tagant libises vesipüks välja peene joana, kuid hakkas varsti pikuti ja laiuti paisuma, ning mida enam ta suurenes, seda suuremaks kasvas tema keerlemiskiirus ja seda kiiremaks tema edasinihkumine kirdesse. Mõne

minuti pärast paisus ta lausa hiiglaslike dimensioonideni ja jagunes äkki kaheks vesipüksiks, mis liikusid ühes suunas Sahhalini saare poole.

Mõne aja pärast hakkasid nad uuesti teineteisele lähenema. Siis tõmbus taevas kummi ja vesi kohus suure mullina üles. Veel hetk ja vesipüksid põrkasid kokku. Jäi mulje, nagu oleks seal tohutu miin lõhkenud. Merel hakkasid rulluma hiiglaslikud lained, pilved rebenesid ja jäid räbalatena rippuma; vesipükste asemel ilmusid arvukad vertikaalsed, paduvihma meenutavad triibud. Seejärel hakkasid triibud tuhmuma ja raske oli otsustada, kas veepinnale langes vihma või rahet. Siis laskus merele mingisugune somp, mis varjas vesipükstest järelejäänud triibud.

Selle ajani liikumatult mere kohal lasunud pilved hakkasid äkki liikuma. Tumehallidena, narmaliste servadega nagu mustunud vatt, liikusid nad hajali, põrkasid kokku ja neeldusid üksteisesse. Algul õhkkonna kõrgemates kihtides puhuma hakanud tuul laskus kiiresti alla, oli algul nõrk ning muutus siis üha tugevamaks ja tugevamaks. Taevas hakkas kiiresti selginema.

Teinud päevikusse vajalikud märkmed, läksin külavanem Anton Sagdõ poole. Tema juurest leidsin eest mõned orotšid ja hakkasin neid vesipükste kohta küsitlema. Nad ütlesid mulle, et väikesi vesipükse tuleb siinsetes kohtades sügisel sageli ette, kuid suured, selletaolised,

nagu mina täna nägin, on erakordselt haruldane nähtus. Orotšid kutsuvad seda sagdõ sjuiks.

Külavanem jutustas mulle, et ükskord, kui ta veel noor oli, sattunud ta koos kolme teise orotšiga paadis sellisesse vesipüksi. See haaranud paadi, keerutanud seda, tõstnud õhku ja visanud seejärel uuesti vette. Paat purunenud, kuid mehed jäänud ellu. Abi andnud teised, läheduses viibinud paadid.

MÕÕKVAAL TEMU

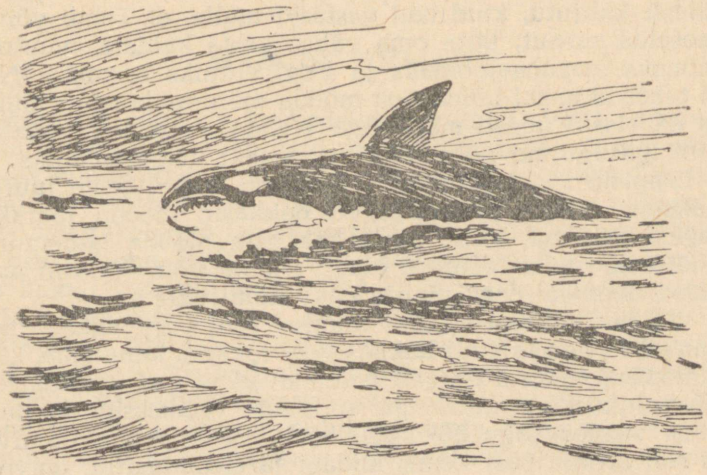
Kaldatõkkest mööduda polnud kaugeltki kerge. Ronisime mäkke, tungisime läbi tiheda võsastiku ja läksime ringi ümber rusukallete; kohati sundis järsk tõus meid veelgi kõrgemale ronima ja kaua mööda mäenõlvakut liikuma. Aja ja läbitud vahemaa järgi otsustades pidi kaldatõke juba seljataga olema. Nüüd algas laskumine, mis algul oli järsk, kuid muutus hiljem üha laugemaks. Arvasin, et jõuame kiiresti mere äärde, kuid eksisin. Läbi puudevaheliste valendike paistis juba vesi ja kostis lainemurru kohinat, kui äkki täiesti ootamatult ilmus jälle järsak ja sel korral täiesti püstloodne. Selle serva mööda läksime jäärakuni. See ringiminek võttis meilt palju aega. Jääraku veer oli väga järsk ja suurte kividega üle kuhjatud. Sügavad augud selle põhjas, mis olid rohuga maskeeritud, kujutasid endast tõelisi lõkse. Põliselanikud liikusid aeglaselt, lükates rohtu kätega laiali, ent kukkusid sellest hoolimata ja said sageli haiget. Jäärak, mida mööda me laskusime, osutus pikaks. Kuid siis hakkasid põõsastikud harvenema; ninna kandus niiskust ja mere lõhna. Veel mõned sammud, ja me jõudsime kõik korraga lainemurru uhetjoomele välja.

Värske kagutuul veeretas laineid ranna poole. Need sündisid kaugel, seal, kus taevas maaga ühineb, ja tulid rivikorras, kokku põrkamata ja üksteisest mööda kihutamata. Tuul rebis nende harjadelt valgeid narmaid ja kandis need peene vihmana merd mööda laiali. Kõrvalt näis, nagu oleksid lained suitsenud. Just jääraku vastas ulatusid veest välja kaks suurt kivi. Üks neist sarnanes suure ümmarguse leivapätsiga, teine peaga itta pööratud hiiglakärnkonnaga. Mürisedes murdusid neil lained. Hetkeks

kärnkonn kadus, ent kohe selle järel kerkis samal kohal valgest vahust jälle tema pea. Vesi valgus kosena ta seljalt, ent otsekohe mattis teine laine ta enda alla, seejärel kolmas. See oli mingi visa maadlus liikumatu, kivist kärnkonna ja kallast ründava merevee vahel.

Jäärakust väljakantud kivim, mille murdlained olid pihustanud, oli muutunud kruusaks ja moodustas laia kaldakehvli. Vesi voolas sinna tigeda sisinaga ja vajus otsekohe liiva sisse, jättes endast maha kitsa vahuvöödi, kuid järgmine laine haaras selle ja viskas kehvlile, eelmisest veelgi kaugemale.

Umbes saja viiekümne sammu kaugusel kividest lebas rannaveerkividel otse vee piiril mingisugune suur tume mass. See võpatas ja kõikus lainete löökidest. Mõnikord tõusis ta veidi kõrgemale, kuid iga kord, kui lained tagasi veeresid, roomas ta uuesti mere poole. See oli midagi rasket, kohedat ja pehmet. Niipea kui jäärakust välja olime tulnud, tõusid sealt lendu mõned linnud, kelle hulgas oli ka vareseid. Kahtlemata oli see lainetest kaldale paisatud mereloom. Suundusime otsekohe selle poole. Mõlemad põliselanikud läksid ees, kuna mina jäin pisut tahapoole. Äkki nad peatusid, hakkasid tumedat massi silmitsema ja sööstsid siis tagasi. Nende nägudelt peegeldus hirm. Taipamata, milles asi seisab, peatusin samuti ja seadsin püssi laskevalmis, kuid jõudnud veendumusele, et loom on sur-

nud, läksin talle päris lähedale. Selgus, et see on mõõkvaal — kõige julmem elukas kõigi merekoletiste hulgas, kes sisendab hirmu kõigile loomadele ja kaladele. Isegi hai põgeneb tema eest ja viskub hirmunult kaldakehvlile.

Käisin ümber surnud looma. Tema suur värtnakujuline keha oli kaetud tumeda nahaga, mille külge olid paljudes kohtades kinnitunud vääneljalaliste kojad. Keha oli umbes kuus meetrit pikk ja lõppes sabauimedega nagu igal vaalalisel. Looma kõht oli võidunud valget värvi; kaks väikest küljeuime asetsesid pea lähedal, seljal aga paistis peale selle veel suur kolmnurkne uim. Väike pea, kuid tohutu, arvukate teravate hammastega varustatud suu, väikesed silmad nende taga asetsevate heledate täppidega ning silmades tardunud julmuse ja tigeduse ilme andsid talle tõepoolest kohutava ja eemaletõukava välimuse. Nähtavasti oli mõõkvaal juba ammu lõpnud; tema keha hakkas lagunema ja levitas raipehaisu.

Sel ajal kuulsin hüüdeid. Vaatasin tagasi ja nägin jääraku sissekäigu juures põliselanikke, kes andsid mulle kätega märku. Kui nende juurde läksin, hakkasid nad ärevalt rääkima, et surnud loom olevat „Temu" — hirmuäratav merede peremees — ja seepärast tulevat siit nii ruttu kui võimalik lahkuda. Inimest, kes söandab Temule läheneda ja veel teda puudutada, tabavat möödapääsmatult kohutav õnnetus.

Hakkasin rääkima, et mõõkvaal on surnud ja seepärast täiesti kahjutu, kuid nad vastasid mulle, et Temu võivat teeselda surnut, jätta oma välise kesta kaldale, muutuda mõneks maismaaloomaks ja isegi elutuks esemeks. Nad ei tahtnud miski hinna eest mööda mereranda edasi minna ja eelistasid uuesti mägedesse ronida. Tõin neile asjatult ette igasuguseid põhjendusi; nad jäid kõigutamatuks.

Leppisin siis kokku, et ootan neid teise neeme juures. Läksime lahku; põliselanikud hakkasid mööda jäärakut tagasi minema, kuna mina hakkasin mööda lainemurru uhetjoome edasi astuma. Nagu oodata võis, jõudsin mainitud neemeni neist umbes kaks tundi varem.

Päikese loojumise järel muutus tuul tugevamaks, taevas läks pilve ja meri hakkas veel rohkem lainetama. Läbi pimeduse paistsid nõrgalt helendavad valged laineharjad. Kõrvulukustava müriaga sööstsid veemassid kaldale. Meri viskles kogu öö, kogu öö kolisesid rannaveerkivid ja sellest mürinast kostis midagi järeleandmatut, igavest.

Hommikul vara läks üks laskur viigerhülgejahile. Tagasi tulles teatas ta, et torm oli surnud mõõkvaala öösel uuesti merre kandnud. Ma ei omistanud tema sõnadele mingit tähtsust, orotšid aga leidsid selle täiesti loomuliku olevat: Temu tuli tagasi, võttis oma tavalise välimuse ja läks oma harilikku keskkonda tagasi.

Pärast keskpäeva hakkas tuul vaibuma ja meri rahunema; teravaharjaliste lainete asemele ilmus säbarlainetus. Veidi enne videvikku läksime puid korjama. Äkki hüüdis üks udehee midagi. Vaatasin ringi ja nägin kalda lähedal kiiresti veepinda lõhestavat suurt musta uime. See oli mõõkvaal. Loom ujus kaks korda edasi-tagasi, peatus siis ja jäi peaga meie poole nii seisma, et tema uim muutus kepi taoliseks. Mõõkvaal laskus kord sügavusse, kord ujus uuesti veepinnale, tuli vahel kaldale päris lähedale ja sööstis äkki tagasi, tuues kuuldavale mingisuguseid imelikke häälitsusi, mis sarnanesid raskete ohete või summutatud ammumisega.

Kui läänes kustus eha vastuhelk ja öine pimedus oli varjanud maa, hakkasid udeheed šamaanima. Nad summutasid tule. Üks neist kattis endal pea käterätiga kinni ja lausus puulaaste käes hoides nõiasõnu, kuna teine võttis tubakalehe, paar tikku, tüki suhkrut ja kuiviku ning viskas need merre. See oli ohverdamine.

MADUDE PULMAD

Päike oli äsja üle keskpäeva veerenud. Valitses talumatu kuumus. Oli üks neid palavaid juulipäevi, mil päikesest kuumendatud maa ei jõua soojust öö jooksul maailmaruumi välja kiirata, järgmisel hommikul aga koguneb seda veelgi rohkem ja sellest tekib talumatu lämbus. Täna oli eriti umbne. Päike kõrvetas halastamatult ja kuumendas kaldal lasuvaid kive niivõrd, et nende puudutamine palja käega otse põletas. Päikesekiired peegeldusid veelt pimestavalt heledate laikudena, nii et oli valus vaadata. Kõik linnud ja loomad olid kuumuse eest peitu pugenud. Looduses valitsevat sügavat vaikust häiris ainult monotoonne veekohin jões ja putukate sumin. Ning mida tugevamini päike kõrvetas, seda elavamaks nad läksid. Ühed

neist lendasid, teised sibasid liival, kolmandad ronisid lillevarsi mööda üles, nagu selleks, et veenduda, kas seal on kõik korras. Jõudnud ladvani, pöördusid nad otsekohe ümber ja hakkasid vart mööda alla laskuma või laotasid oma kõvad kattetiivad laiali, tõusid äkki õhku ja lendasid teisele taimele, alustades seal tõtlikult sama ülevaatust. Jälgisin neid kaua. Neid oli väga palju: suuri ja väikesi, eredavärvilisi ja vähemärgatavaid, ilusaid ja inetuid; tuli ette kõikvõimalikke vorme, küll lihtsaid, küll selliseid, mis kujutasid endast tõelisi miniatuurseid koletisi. Minu tähelepanu köitsid mingisugused putukad jooksiklaste sugukonnast. Nad sibasid liival ja jäid vahetevahel liikumatult seisma, hüppasid järsku üles, haarasid mingisuguse putuka ja hakkasid seda samas ahnelt õgima. Need on väga kiskjalikud, aplad ja ettevaatlikud mardikad, kireva värvusega, pungis silmade ja tugevate lõugadega. Vähimagi ohu puhul tõusid nad kohe õhku ja kadusid ühe hetkega silmist.

Samal ajal tuli minu juurde Nozdrin ja tuletas meelde, et pidime koos temaga Tšuanka neemele minema. Jätsin putukad, võtsin oma püssi ja hakkasin koos Nozdriniga piki kallast astuma, et uurida rannikupaljandeid. Järsaku jalamil vedeles palju mitmesuguste mõõtmetega — ühest kuupmeetrist kuni inimpea suuruseni — teravate servadega, koredat tarna ning kaljupuju täis kasvanud nurgelisi panku. Kahe meetri kõrgusel jalamist oli kaljul pikk simss. Läksin selle juurde, et järele uurida, kust sinna üles saaks ronida. Samal hetkel vilksatas otse eendi serval, nagu mulle näis, mingisugune väike sõrmkübarasuurune keha. Vilksatas ja kadus... Tahtsin juba eendi servast kätega kinni haarata, kui jälle ilmus nähtavale sama väike piklik keha, kuid juba teises kohas. Seekord jõudsin seda paremini silmitseda. See oli pika varre otsas. Asi hakkas mind huvitama ja ma kahekordistasin tähelepanu. Paari minuti pärast nägin otse järsaku serval jälle kaht sellist keha. Üks kadus kohe, kuna teine jäi liikumatult seisma. Ja äkki sai mulle kõik selgeks. Varrekesel asuva „keha" ülaosast sirutus välja tume kaheharuline maokeel. Karjatasin tahtmatult ja tõmbasin käed kähku kividelt tagasi. Astusin eendist paar sammu eemale, kuna Nozdrin läks vaatama, kas pole võimalik kusagilt teisest kohast simsile ronida. Tema otsingud andsid tulemusi. Nägin teda mööda simssi minevat ja hüüdsin, et ta oleks ettevaatlikum.

Nozdrin aeglustas sammu ja hakkas tähelepanelikumalt jalge ette maha vaatama. Veidi enne selle kohani jõudmist, kus ma madu olin näinud, jäi ta äkki seisma. Tema silmadest nägin, et ta tähelepanu köitis midagi hirmsat ning ebameeldivat.

„Mis lahti on?" küsisin temalt.

„Siin on palju madusid ja kõik ühes hunnikus koos," vastas laskur.

„Ole ettevaatlik, ära neid puuduta," ütlesin Nozdrinile ja lähenesin jälle järsakule.

Nozdrin astus pisut tagasi, ulatas mulle käe ja ma ronisin ilma vaevata astangule, kus nägin põiki üle terrassi kulgevat suurt lõhet, mille üks külg ulatus päris terrassi ääre lähedale. Lõhe oli üle meetri pikk ja kaksteist sentimeetrit lai. Otsustades selle järgi, et lõhe ülemised servad langesid järsult alla, võis arvata, et see oli umbes pool meetrit sügav. See oli ääreni madusid täis. Nende lamedad rombikujulised pead, kirju muster kehal, lühikesed kaelad ja sabad ning pilutaoliste teradega silmade tige ilme viitasid sellele, et need olid kõik mürgised maod. Nad olid suureks keraks kokku põimunud, nii et oli raske öelda, kellele neist üks või teine kehaosa kuulus. Maod peaaegu ei liigutanudki end; aeg-ajalt tõstsid nad oma pea ja ajasid keele välja. Neid ma olingi simsi all seistes näinud.

Samal hetkel ilmus lõhe servale suur raudkuklane. Ta laskus lõhesse ühe mao peale ja ronis sellele pähe. Kuklane puudutas jalgadega roomaja silmi ja suud, kuid viimane ajas ainult keeleotsa pisut välja. Kuklane ronis edasi teisele maole, siis kolmandale, kuid näis, et nad kutsumata külalise juuresolekut ei märganudki.

Siis puudutas Nozdrin madusid kepiga. Arvasin, et nad igasse külge laiali roomavad, ja olin valmis juba järsakult alla hüppama, kuid oma imestuseks nägin, et nad nii familiaarsele kohtlemisele peaaegu üldse ei reageerinud. Ülemised roomajad liigutasid end pisut ja rahunesid jälle. Laskur puudutas neid tugevamini. Tulemus oli ikka sama. Siis hakkas ta neid kividega loopima, kuid ka see ei seganud madusid selles liikumatuse, laiskuse ja apaatia seisundis, milles nad viibisid.

Oli ebameeldiv vaadata lõhet, mis sõna tõsises mõttes kubises madudest, kes liiatigi levitasid veel mingit erilist spetsiifilist lõhna.

Kui bivakki tagasi tulime, jutustas Nozdrin oma seltsimeestele, mis ta oli näinud. Laskurid tahtsid sinna minna ja maod keeva veega üle valada, kuid ma andsin neile nõu sellest loobuda ja selgitasin, et roomajad kogunevad alati kerasse kopulatsiooniks, mille ajal viljastatakse emaloomad. Kasakad ja laskurid rääkisid kogu õhtu madudest. Igaühel oli, mida meenutada. Tšang-Pao rääkis, et maod võivad muutuda inimesteks. Orotš Namuka ütles, et Kjaka (udehee) sõnade järgi elavat kuskil suur madu Modumi, kes võivat leeki suust välja pursata, gold Kosjakov aga ütles saladusliku ilmega, et neil Ussuuri ääres olnud šamaan, kes vedanud endaga madusid kaasas ja kasutanud neid käskjalgadena. Lõpuks võttis sõna Marunitš. „Kaks aastat tagasi," ütles ta, „nägin liival kerra tõmbunud madu. Ma lõin teda kepiga. Ja mis te arvate: ta haaras hammastega sellestsamast kepist kinni!" Marunitši arvates oli madu niivõrd jultunuks läinud, et julges hammustada eset, mis talle hoobi vastu pead oli andnud.

Umbes kell üheksa õhtul tõusis merelt nii tihe udu, et sellel peegeldusid nagu ekraanil inimeste varjud, mis kerkisid kord üles, kord laskusid alla maapinnale. Läks külmaks ja rõskeks. Käskisin lõkkesse puid lisada ja asusin oma päevikute kallale, kuna kasakad valmistusid magama heitma.

Järgmisel päeval jätkasime oma teekonda. Kui paadid möödusid Tšuanka neemest, läksin koos Nozdrini, Krõlovi ja Tšang-Paoga madusid vaatama, kuid lõhe oli tühi. Pöörasime mõned simsi jalamil lasuvad suured kivid ümber, kuid ei leidnud ka sealt midagi.

HAUGAS JA JÄNES

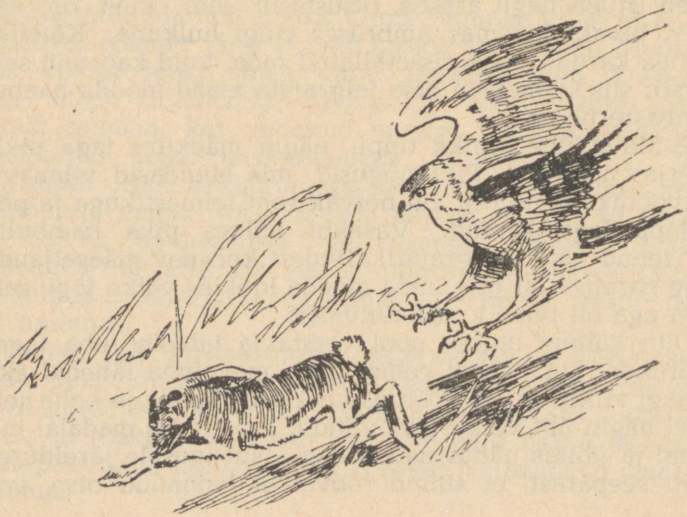
Õhtul hakkas ilm halvenema ja hommikuks oli juba kogu taevas hallide vihmapilvedega kattunud. Veel eile veeresid nad üle kõige kõrgemate sopkade, nüüd aga olid allapoole laskunud. Raskete ja kahlustena liikusid nad kuhugi edelasse, ronisid mööda mäesälke ülespoole, mässisid sisse neemed ja jätsid vaateväljale ainult mägede jalamid. Pilved roomasid aeglaselt, mähkides maapinna hämarusse. Tumedas taevas ja vaikusse tardunud looduses oli tunda pinget, mis õige pea pidi hirmsa tormi näol lahenema. Näis, nagu ootaksid taevased jõud ainult sobivat hetke, et täies raskuses maa peale langeda, kuid mingisugused teised jõud takistasid neid ja seepärast oli taevas nii sünge ning ähvardas vihma saata.

Kartes, et vihm kestab jälle pikemat aega ja telgis tuleb istuda nagu arestis, otsustasin seni, kuni on veel kuiv, bivaki lähemas ümbruses ringi hulkuda. Kõndisin mööda karude poolt sissetallatud rada, kuid kaotasin selle varsti; siis suundusin otse jalgrajata maad mööda naaberküngaste poole.

Roninud ühe künka tippu, nägin mäekuru taga pikka veerjat nõlvakut. Piki nõgusid, mis etendasid vihmavee äravoolukanalite osa, oli nõlvak roht-taimestikuga ja põõsasleppadega kaetud. Vasakul kulges pika hambulise varisenud müürina graniitkaljudest koosnev mäeseljandik ning paremal lai org, mida mööda lookles väike jõgi, selle taga aga oli tume kuuse-nulumets.

Olin käinud umbes pool versta ja tahtsin juba tagasi pöörduda, kui kaugel eemal päris maapinna lähedal äkki midagi vilksatas. See kordus veel paar korda ja kohe selle järel nägin üht väikest röövlindu, kes lendas madalal maa kohal ja jälitas nähtavasti kedagi. Niisugusele järeldusele tulin seepärast, et suline röövel ei lennanud otse, vaid

siksakiliselt. Peaaegu samal hetkel nägin jänest, kes kihutas hirmust aetuna teed valimata edasi: mööda rohtu ja taimestikuta paljakuid, põõsaste vahelt läbi. Kui jänes minu kohale jõudis, laskus tiivuline röövel ettepoole, sirutas ühe jala nii kaugele välja kui sai ja haaras sellega osavalt oma ohvri, kuid ei jõudnud seda õhku tõsta. Jänest see ei peatanud, ta jooksis edasi, viies endaga kaasa ka oma vaenlase. Röövlind püüdis oma saaki tiibade abil kinni pidada, kuid see ei õnnestunud. Siis püüdis ta saaki vasaku jalaga kinni hoides haarata paremaga ükskõik millest, mis teele ette juhtus: talvel püsivate taimede vartest, kuivanud rohust ja muust. Kuid need ei pidanud vastu ja jänes kihutas edasi, imelik ratsanik seljas. Teel tuli ette põõsaslepp. Kui nad põõsani jõudsid, haaras suline röövel osavalt sellest kinni. Linnu jalad läksid laiali, vasak hoidis jänest seljast, parem aga klammerdus põõsajuure külge. Jänes sirutas enda välja ja hakkas piiksuma. Haugas — nägin nüüd lindu hästi — tõmbas loomakese lepa juurde ja andis talle nokaga kaks tugevat hoopi pähe. Jänes hakkas värisema ja sirutas varsti koivad välja. Alles nüüd laskis röövlind põõsajuure lahti ja ronis mõlema jalaga oma ohvri peale. Ta vaatas ringi, kohendas oma saba, vaatas veel kord ringi, lehvitas tiibu ja tõusis õhku. Haugas lendas koos oma saagiga metsa poole. Tema kannul lendasid otsekohe kaks

varest. Nad teadsid, et pärast hauka einet langeb ka neile midagi. Varesed etendavad lindude seas šaakalite osa. Nad toituvad nagu šaakalidki raibetest ja tugevate kiskjate söögilaualt pudenenud jäänustest.

MERIKOTKASTE VÕITLUS ÕHUS

Pärast hommikueinet võtsin oma püssi ja läksin tutvuma oruga, kuhu olime bivakki asunud. Ilm oli hommikust saadik suurepärane: taevas polnud ühtki pilve, päike jagas rikkalikult oma elustavaid kiiri ja seepärast oli maapeal kõikjal nii hea nagu pidupäeval. Põõsas- ja rohttaimestikul oli juubeldav ilme; metsast kostis rähnide kriiskavaid hüüdeid, õhus lendlesid kumalased ja liblikad . . .

Väikesest soost möödudes leidsin metsloomaraja — arvatavasti karude tallatud —, mis tõi mind vanale mahalangenud puudest ummistatud ning põõsaskaske ja põldmurakat täis kasvanud metsapõlendikule.

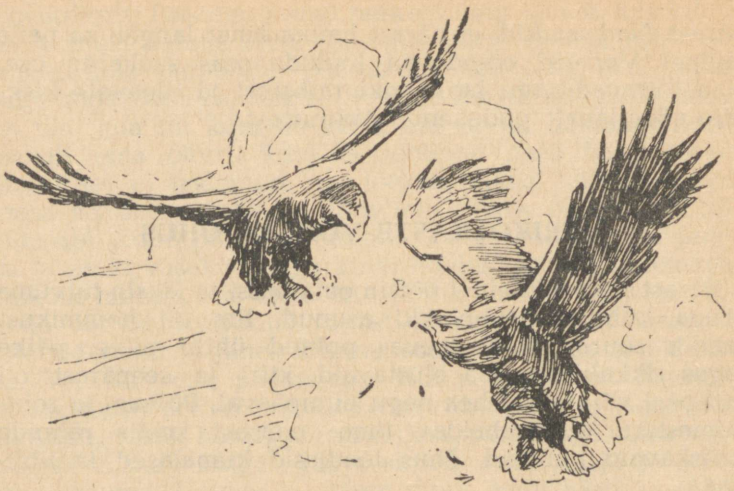
Hommikul olin jalad halvasti kinni pannud, midagi kõva oli sattunud talla alla ja segas astumist. Istusin esimesele ettejuhtunud puutüvele ja hakkasin jalgu lahti võtma. Raputasin saapast sinna sattunud puru välja, tõmbasin saapa uuesti jalga ja tahtsin just tõusta, kui äkki nägin merikotkast.

Tugevad tiivad laiali, lendas ta mulle vastu, suundudes väikese lagendiku keskel kasvava lehise poole. Teinud minu ümber suure ringi, istus ta lennult osavasti ühele ülemisele oksale ja pani tiivad kokku, kergitas neid samas veidi, kohendas ja pani uuesti kokku.

Merikotkas vaatas kahele poole ja painutas siis pea alla. Alles nüüd märkasin, et tal oli midagi küünte vahel, kuid mis see nimelt oli, seda polnud kauguse tõttu võimalik näha.

Äkki kostis veidi vasakult minu tagant häälitsus, mis meenutas röövlinnu karjet. Merikotkas muutus valvsaks. Ta kummardas pea alla, noogutas sellega kaks korda ja avas oma võimsa kollase noka. Suled kaelal tõusid kohevile. Nii õigustas ta tõepoolest lindude kuninga nimetust.

Sel hetkel nägin teist merikotkast, kes lendas sama lehise poole. Puul istuv kuninglik röövlind ajas küüned

laiali ja laskis oma ohvri lahti. Viiksjänese-suurune väike loom lendas alla ja kukkus prantsatades maha nagu surnu.

Seejärel tõusis merikotkas oksalt ja lendas kiiresti kaldjoont mööda, hoidudes vasakule ja püüdes nii kiiresti kui võimalik vastase kõrgusele tõusta. Teine lind, kes oli temast kõrgemal, hakkas tiibu lehvitama, et püsida ühel kohal, kuid sööstis äkki hooga oma vaenlase kallale, ei tabanud ja laskus nii madalale, et peaaegu riivas mind oma tiivaga.

Nüüd olid mõlemad merikotkad ühel kõrgusel. Nad tegid kiiresti lähenedes spiraalseid ringe ja sööstsid äkki teineteise poole. Linnud võtsid õhus vertikaalse asendi, laksutasid raevukalt tiibu ja tõid kuuldavale kriiskavaid karjeid, mis meenutasid kaagutamist. Klammerdunud teineteise külge, rebisid nad teineteist vastastikku küüntega, paisates laiali sulgi. Võitluse ajal hakkasid mõlemad merikotkad allapoole langema ja siis, kui nende tiivad rohtu riivasid, tõusid nad väikesi ringe tehes uuesti õhku ja klammerdusid jälle teineteise külge, võitluses elu ja surma peale.

Seekord märkasin, et nad ei rappinud teineteist mitte ainult jalgadega, vaid ka nokkadega. Jälle hakkas sulgi alla sadama. Nüüd ma enam ei teadnud, kumb merikotkas oli istunud puul ja kumb lennanud saaki ära võtma —

mõlemad olid ühesuurused ja samasuguse sulestikuga. Kolmandal kokkupõrkel ilmus ühe linnu kaelale veri, teisel oli rind sulgedest paljas ja kriimustatud. Mõlemal olid tiivad sasitud ja hoosuled murtud. Merikotkad hakkasid ringe tegema ja see, kellel õnnestus kõrgemale tõusta, püüdis anda oma vastasele nokahoobi ülalt. Alumine merikotkas põikles osava tiivaliigutusega vaenlase kallaletungi eest kõrvale ja kasutades seda, et teda ei tabatud, läks ise üle pealetungile, kuid kukkus samuti allapoole. Nii laskusid nad kohti vahetades üha madalamale, kuni jõudsid uuesti maapinnani. Seejärel lendasid nad laiali ja hakkasid lauglema, püüdes teineteise suhtes valitsevat asendit saavutada, ning eemaldusid ühtlasi kahevõitluse kohast. Paar korda ilmusid nad veel puude tagant nähtavale ja kadusid lõpuks hoopis.

Otsustasin vaadata, mis oli esimesel merikotkal küünte vahel olnud. Kui lähenesin lehisele, näis mulle, et keegi jooksis tihnikusse, kuid ma ei jõudnud vaadata, kes see oli. Asjatult otsisin merikotka poolt mahapillatud saaki — see oli kadunud. Arvatavasti mingisugune teine röövloom, seekord neljajalgne, võib-olla siberi kärp, soobel või rebane, kasutas segadust ja varastas maiuspala.

Heitsin püssi õlale ja hakkasin astuma mööda oru vasakut, mägist äärt. Valinud laugema koha, ronisin ühele lähedal asuva väikese seljandiku rübjale ja istusin sinna puhkama.

Hetk hiljem kuulsin jälle kisa ja nägin üht neist merikotkastest, kes äsja olid võidelnud. Ta laskus minu lähedale puujuurele ja seepärast võisin teda hästi silmitseda. Et see oli just üks kaklejaist, selles ma ei kahelnud. Vigastatud tiib, sasitud sulestik rinnal ja hüübinud veri paremal pool kaelal kõnelesid ise enda eest.

Olles väga väsinud, kas võitja või kaotaja, istus ta nüüd sorakil tiibadega, nokk laiali, ja hingas raskelt. Merikotkas puhkas umbes veerand tundi või pisut rohkem ja hakkas siis nokaga oma tiivasulgi ja rinnaesist korrastama, loopides eemale rikutud sulgi. See toiming kestis küllalt kaua. Istusin ja silmitsesin teda kannatlikult ega liigutanud end.

Merikotkas istus veel mõne minuti rahulikult paigal, tõusis siis õhku ja lendas võitluspaigale. Ta istus sama lehise otsa endisele kohale ja vaatas sealt alla. Seejärel laskus ta maha, ja kui ta sealt midagi ei leidnud, tõusis

uuesti õhku ning lendas piki orgu ülespoole uue saagi järele.

Sel hetkel liikus mu jalgade juures kuivanud leheke, siis teine, kolmas ... Kummardusin ja nägin kaht kuklast, raud- ja metsakuklast, kes olid lõugadega teineteise külge klammerdunud, samuti saagi pärast; see oli väike ussike, mis lebas kõrval maas. Kuklased tungisid teineteisele kallale sellise raevuga, mis kõneles selget keelt, et nad mõlemad tahavad teineteist iga hinna eest hävitada.

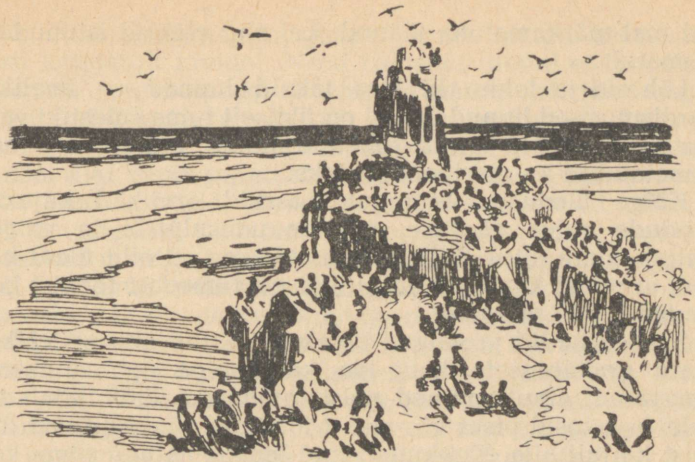
Olin kuklaste vaatlemisse nii süvenenud, et unustasin ussikese täiesti, ja kui heitsin pilgu sellele kohale, kus ta oli lebanud, polnud teda enam näha. Ligidal oli maa sees väike auk ja ma nägin, kuidas mingisugune jooksiklase moodi putukas teda sinna sisse tassis. Kui pilgu uuesti kahevõitluse paigale tõstsin, nägin ainult metsakuklast, kes askeldas ringi ja otsis nähtavasti mahapillatud tõuku, kuna ta seda aga ei leidnud, läks ta uut saaki otsima.

Mind hämmastas analoogia: kaks sündmust — üks linnu-, teine putukate riigist — olid nagu sihilikult toimunud ühel ja samal viisil. Mulle tulid meelde üsna tavalised koerte kaklused kondi pärast, mille puhul kolmas koer, kes rüselusest osa ei võta, kasutab alati juhust ja viib maitsva kondi ära. See ongi võitlus elu eest. Igal elusolendil on kaks elueesmärki. Esimeseks on oma elu säilitamine ja teiseks järglaste soetamine, ning seepärast peavad kõik elusolendid toidu ja emaste pärast võitlust. Loodus on liikide edasipüsimise eest hästi hoolitsenud.

LINNULAAT

Palju huvitavat nägime linnulaadal.

Lugeja peab endale ette kujutama püstloodis järsakutena merre langevat kõrget kaljut. Kivim, millest see koosnes, paiknes horisontaalsete kihtidena. Atmosfääri tegurid olid kaljut osaliselt purustanud. Paljudes kohtades oli ta murenenud ja merre varisenud, mille tulemusena oli kogu järsaku ulatuses, ülalt kuni veepiirini, kujunenud palju erineva pikkuse ja laiusega simsse. Ühed neist olid pikad ning kitsad, teised, vastupidi, lühikesed ning laiad, ühed ahenesid kiiljalt, kuni kadusid lõpuks hoopis, teised

katkesid üsna alguses või paigutusid korrapäraste astangutena. Kohati rippusid mere kohal suured lamedad rahnud, mis püsisid tasakaalus mingi ime tõttu, mõnel neist oli hiiglasliku mitmekordse riiuli välimus, mis toetus altpoolt tohututele tugipalkidele.

Ühes kohas oli kummalisel kombel terve kiht välja varisenud. Selle tulemusena oli moodustunud pikk kolmest küljest suletud ja mere poole avatud galerii. Ja kõik need simsid, lõhed ja lohud olid hõivatud arvutu hulga erineva suuruse ning värvusega lindude poolt.

Kõige madalamatel simssidel olid aset võtnud järvekormoranid. Oma süngest loomusest hoolimata armastavad nad pesitseda hulgana koos. Nad istusid väärikalt reas nagu näitusel ja silmitsesid ärevalt meie paate. Valge väljaheite keskel, millega kogu simss oli kaetud, eraldusid nad oma musta sulgkatte tõttu küllaltki teravalt. Sealsamas läheduses, osalt järvekormoranidega segi või nende naabruses, istusid väikeste rühmadena nagu sõdurid rivis väiksemad kormoranid, kelle sulestik sillerdas eredalt sinakasrohelise metalse helgiga. Kui nad poleks pead pööranud, et meid silmadega saata, oleks võinud neid näitamiseks väljapandud topisteks pidada.

Väiksematest kormoranidest kõrgemal, kuid samuti vee lähedal, asusid mustad, pruunid ja valged niglaspardid. Paksult guaanoga reostatud tumepruuni kalju taustal olek-

sid nad märkamatuks jäänud, kui nad oleksid istunud liikumatult.

Lõhesid ja lohke kivides täitsid lunnad — imelikud pardisuurused linnud, kellel on üldiselt tume sulestik, valkjas pea ja inetu oranž-roheline nokk, mille tõttu neid nimetatakse ka meripapagoideks.

Kõige ülemistel astangutel asusid arvukad kajakad. Lindude valge värvuse, valgete udusulgede ja valgete väljaheidete tõttu, millega simsside servad olid üleni kaetud, ei olnud kajakaid kalju üldisest tumedast foonist hoolimata kerge märgata.

Suured hallid ja valged kajakad istusid läbisegi väiksemate gratsioossete kaug-ida kajakatega ega tülitsenud omavahel, ainult mõned neist tammusid ühelt jalalt teisele ja astusid pisut kõrvale. Mõnikord tõukasid nad üksteist kaljult alla. Kukkunud lind lendas natuke aega, kuid püüdis otsekohe endisele kohale tagasi tulla või selle kõrvale istuda. Kõige rohkem oli linnulaadal alklaste sugukonda kuuluvaid tirke. Neid oli arvutu hulk: iga eend ja süvend, tõepoolest iga vaks simsil, kus vähegi haudumiseks kohta leidus, oli hõivatud nende teravanokaliste tumehalli-pruuni sulestikuga lindude poolt. Hoolimata sellest, et me kaljust väga lähedalt mööda läksime, istusid kõik linnud rahulikult edasi ega tahtnud kuidagi oma kohalt lahkuda. Ainult mõned väiksemad kormoranid tõusid lendu, kuid nähes, et teised neile ei järgne, laskusid jälle otsekohe maha.

Jätnud kalju seljataha, pöördusime väikesesse abajasse ja rajasime oma bivaki nagu tavaliselt lainemurru uhetjoomele, kus oli palju päikesest ja tuulest kuivatatud ajupuid.

Järgmine päev oli määratud puhkuseks. Otsustasin kasutada vaba aega ja külastada linnulaata.

Maismaa poolt polnud sellele kuigi raske läheneda. Mõned simsid kooldusid orgu ja olid täiesti ligipääsetavad, polnud ohtu alla kukkuda ja end vigastada. Ronisin neid mööda üles nagu redelist, mõnikord põlvedele toetudes ja kätega kaljueendist kinni haarates. Siin oli nii palju tirke, et pidin liikuma väga ettevaatlikult, et neid mitte jalgadega puudutada. Oli veidi kummaline lausa enda lähedal näha linde, kes ei ilmutanud pisematki ärevust ega teinud mingeid katseid ära lennata või kõrvale astuda. Tirgid istusid üksteise kõrval maas, nokad mere

poole. Nad haudusid, kusjuures nende pesad asetsesid täiesti katmatult kividel. Need rumalad linnud ei lasknud end minu juuresolekust pisemalgi määral häirida; isegi neil juhtudel, kui sirutasin käe, et neid puudutada, kaitsesid nad end ainult nokaga, jäädes endiselt oma kohale.

Samal ajal nägin paremal pool varest ning seejärel veel kahte. Nad laskusid vabadele kividele, vaatasid vilksti ringi ja vahetasid tihti oma asukohta. Märkasin, et varesed saatsid mind ja lendasid kogu aeg minu kannul. Algul ma ei pööranud neile tähelepanu, kuid hiljem muutus see tüütavaks. Ma ei suutnud kuidagi mõista, mis nad minult tahtsid. Paar korda viskasin neid kividega. Kavalad linnud valvasid mu liigutusi, ja niipea kui kummardusin kivi võtma või tõstsin käe viskamiseks, jõudsid nad minust ette ja tõusid õigel ajal lendu, kuid maandusid otsekohe jälle minu naabruses, mõnikord isegi lähemal kui enne.

Mööda simsse ronides sattusin varsti kohta, kus tirke oli kõige rohkem koos. Peaaegu kogu aeg tuli mul astuda päris lindude lähedale ja ainult siis tõmbasid nad pea pisut tagasi ja vaatasid kaugemalt nagu arusaamatuses suurt, neile tundmatut olendit. Kummardusin, võtsin ühe tirgi sülle ja tõstsin ta üles. Otsekohe ilmus kuskilt kõrvalt vares, kes silmapilk haaras ainsa pesas olnud muna ja lendas piki terrassi minema. Nüüd mõistsin, mispärast need mustad sulised vargad mind nii visalt jälitasid. Nad teadsid väga hästi, et kui inimesele linnulaadale järgneda, võib kergesti juhtuda, et saad maitsta mune, ei tohi ainult maha jääda. Varese tegu pahandas mind niivõrd, et laksin tirgi lahti ja võtsin püssi õlalt. Tulistasin seda varest, kes, muna noka vahel, oli äsja naaberterrassi servale istunud. Lasule vastas kõmisev kaja. Tuhanded linnud tõusid kisades õhku. Nad varjasid sõna otseses mõttes päikese. Samal ajal nägin jälle vareseid. See, kes oli kõige lähemal, oli nüüdsama ühe muna röövinud ja purustas selle oma tugeva nokaga. Munast kukkus välja peaaegu väljahautud sulitu linnupoeg. Vares rebis selle lõhki ja sõi ära, seejärel haaras ta teise muna ja lendas minema. Vähehaaval hakkasid väiksemad kormoranid, niglaspardid, kajakad ja tirgid rahunema ja pesadele tagasi lendama. Otsustasin nende rahu mitte enam rikkuda ja läksin mööda simssi tagasi.

Hämardus juba, kui bivaki juurde jõudsin. Heleda taeva taustal eraldus tumeda koguna linnukalju, kuhu tuhande-

tena olid kogunenud linnud, et välja haududa poegi, õpetada neid ujuma, lendama ja endale toitu hankima; pojad omakorda hauvad samas kohas välja omad järeltulijad. Kes teab, kui mitmele põlvkonnale oli see kalju juba peavarju andnud ja kui palju põlvkondi peavad seda veel oma kodukohaks. Eha kustus ja ainult kitsas purpurpunane vööt silmapiiril tähistas kohta, kuhu päike oli kadunud. Õine pimedus astus võimukalt oma õigustesse. Ülal ääretus kõrguses aga süttisid saladuslikud, sajandist sajandisse tähtkujudena asetsevad taevakehad.

Tuli bivakis lõi üha eredamalt leegitsema.

Järgmisel päeval tõusime kõik hilja. Pärast hommikueinet läks kasakas Krõlov linnulaadale. Ta ei tahtnud kuidagi uskuda, et linnud istuvad nii julgelt pesadel ja ei lenda ära isegi siis, kui neid käega puudutatakse. Rääkisin talle, kuidas pääseda keskmisele terrassile, kus oli kõige rohkem alklasi. Kasakas võttis püssi ja hakkas piki kallast astuma. Kui ta linnulaadale lähenes, tõusis ühelt põõsalt vares ja lendas talle järele. Ta kraaksus kuidagi imelikult: kurlõõ, kurlõõ. Otsekohe vastasid talle veel kaks varest. Üks ilmus meie bivaki poolt, teine metsast; mõlemad lendasid samuti kiiresti kasakale järele. Mustad varesed ei püüdnud kasakast ette jõuda. Nad istusid kaldajärsakute kõrval lasuvatele kividele, et ära oodata, kuni inimene neist mööda läheb. Krõlov tuli tagasi umbes poolteise tunni pärast ja ütles, et öösel oli käinud linnulaadal karu, kes oli jätnud sinna oma jäljed: palju rüüstatud pesi ja purukspigistatud mune, millega mesikäpp oli maiustanud.

PÕDRAJAHT

Ilm oli meile soodus. Päev juhtus olema haruldaselt soe, oli isegi palav. Päike kõrvetas tublisti. Tema kiired peegeldusid siledal ning vaiksel veepinnal ja väsitasid silmi. Sõudsime piki mere kallast sellisel kaugusel, et ühe pilguga võis haarata kogu paljandite lasundi ülalt kuni alla. Teatud kauguselt olid selgesti ja täpselt näha nihked, kivimite kihilisus, nende kurrud, sünklinaalid ja antiklinaalid. Samuti oli teatud kauguselt parem vaadelda mäesälke ja -kitsusi. Minu kaaslased, eriti orotšid, silmitsesid samuti

kallast, kuid hoopis teisel põhjusel. Nad otsisid metsloomade jälgi, mida esimestel reisipäevadel, kui tee kulges läbi asustamata maakoha, leidus hulgaliselt.

Oli kevadine aeg. Paat liikus piki kallast ja sattus kord jaheda mereõhu vööndisse, kord mandrilt puhuva sooja, pisut niiske kerge tuule voolu. Ere juunipäike puistas maa peale rikkalikult oma sooje elustavaid kiiri, kuid mahavajutatud mullune kulu, niiskus ja täiesti raagus puud kõnelesid sellest, et maa oli alles äsja vabanenud lumivalgest kattest ega olnud jõudnud veel küllaldaselt kuivada.

Rannikumägede lõunanõlvadel ja lainemurru uhetjoomel oli siiski siin-seal ilmunud värske taimkate, mis oleks võinud olla toiduks sünge okasmetsa asukaile — põtradele ja põlispuude juurte alla peidetud koobastest lahkunud karudele.

Ja tõepoolest, kella üheteistkümne paiku hommikul muutus roolis olev Kopinka äkki tähelepanelikuks. Silmad ühte punkti suunatud, kummardus ta madalamale ja hakkas sosistama: ti-ti-ti-ti, mis tähendas hoiatust end mitte liigutada ja olla vait. Kohe selle järel hakkas ta paati kiiresti kalda poole juhtima.

Vaatasin ümber ja nägin otse vee ääres kaht mööda kallast rahulikult edasi-tagasi kõndivat põtra. Mis sundis neid

päise päeva ajal lagedale kohale tulema? Nad ei söönud rand-seahernest, mis oli äsja siin-seal tärkama hakanud, ega lakkunud ka soolase mereveega niisutatud kive. Nad lihtsalt kõndisid mööda kallast, jäid vahetevahel liikumatult seisma ja vaatasid laisalt ookeani ääretut avarust. Tõenäoliselt olid põdrad sellega harjunud, et siia võib tulla igal ajal, päeval ja öösel, et mõnuleda jahedal merekaldal, kus pole tüütuid verejanulisi putukaid.

Ees, umbes kolmesaja sammu kaugusel kaldast, ulatus merre kõrge kivivall, kus vahutas ja kohises vesi. Kopinka surus roolile ja kahe-kolme minuti pärast jäid loomad nende kivide varju.

Niipea kui paat riivas kallast, haarasid mõlemad orotšid, Krõlov ja Vihrov vintpüssid ning hüppasid vette, neile järgnes Rožkov; mina astusin viimasena maale. Hakkasime kahekesi Rožkoviga paati välja tõmbama, et tuul ja voolus seda ära ei kannaks, kuna ülejäänud mehed jooksid kivide juurde, ronisid nende otsa ja hakkasid sihtima. Kolm lasku kõlasid peaaegu korraga. Seejärel ronisid mehed kiiresti üle kivivalli ja kadusid meie silmist.

Sidunud paadi veerkividesse maetud palgi otsa külge, läksime sinna, kus olid olnud jahimehed. Kui olime roninud kivisele harjale, nägin väikest, okasmetsa täis kasvanud madala lameda kaldaga abajat.

Otse vee ääres liival lamasid mõlemad põdrad ja liigutasid veel surmaeelsetes krampides jalgu. Üks põder tõstis pea. Krõlov tulistas teda ja tegi sellega tema piinadele lõpu. Kui jõudsin põtrade juurde, oli elu neist juba lahkunud. Need olid kaks emalooma — üks vanem, teine noorem. Edukas põdrajaht sundis meid varem bivakki jääma, kui olime kavatsenud.

Kallas, nagu eespool öeldud, oli madal ning liivane; samas voolas väike puhta läbipaistva veega jõgi ja lebas palju kuivi ajupuid.

Tegin viivitamata korralduse paat siia üle tuua. Laskurid läksid kivide poole, kust nad olid tulistanud, kuna põtrade juurde jäime mina ja kaks orotšit. Üks neist läks noore emalooma juurde ja tõstis ta pea maast kõrvupidi kõrgemale. Põdra ninast kukkus välja mitu suurt kiinivastset, kes vingerdasid ja tegid liigutusi, mis selgesti näitasid, et neile ei meeldinud olukord, kuhu nad nüüd olid sattunud. Kummardusin põdra pea juurde, vaatasin ninaõõnde ja nägin seal suurt hulka vastseid; nad liikusid

limas, mõned roomasid suus ja mööda keelt, mis nüüd elutult kõrval rippus. Teisel põdral olid samuti nii suu kui ka nina samasuguseid vastseid täis. Need lühikesed paksud valged tõugud, rasvased ja jälgid, väljusid loomade kehast nähtavasti nii pärasoole kaudu kui ka läbi neelu. Loomad pidid köhima ja neid maapinnale sülgama, kus nad arvatavasti ka hukkusid.

Kui vana emapõdra magu oli lahti lõigatud ja selle sisu maapinnale välja puistatud, nägin, et mao seinad kummaliselt liiguvad. Lähemalt silmitsedes nägin, et kogu mao sisekest oli üleni kaetud sinna külge imendunud kiinivastsetega. Mõned vastsed kukkusid ära ja neisse kohtadesse jäid punased täpid, mis sarnanesid väikese herne suuruste haavanditega. Suur hulk vastseid roomas mööda söögitoru, kust nad tungisidki neelu- ja ninaõõnde.

Niipea kui sisikond oli välja võetud, lõikasid orotšid ära maksa ja asetasid selle paadi juures aerule. Varustanud end nugadega, hakkasid nad maksa väikesteks tükikesteks lõikama ja seda nii isukalt sööma, et ma ei suutnud vastu pidada ja proovisin ise üht tükki, loputades selle enne vees puhtaks. Polnud midagi erilist. See oli soe ja võrdlemisi maitsetu nagu igasugune äsja tapetud looma liha. Sülitasin maksatüki välja ja läksin merekaldale.

Samal ajal jõudis kohale paat ja me asusime seda tühjaks laadima. Seejärel hakkasid laskurid ja kasakad bivakki korraldama, telke püstitama ja loomi tükeldama, kuna mina läksin ümbrusega tutvuma. Päike oli juba loojumas. Päev lähenes lõpule ja videvik polnud enam kaugel. Mõlemal pool jõge oli palju suuri ja väikesi põdrajälgi, millest järeldasin, et need loomad käisid siin nii üksinda kui ka mitmekesi koos.

Mida enam ma merest eemaldusin, seda tihedamaks muutus mets, ja ma kavatsesin juba tagasi pöörduda, kui nägin äkki enda ees valendikku. See osutus lagendikuks, mille keskel oli väike järv, kust meie jõgi läbi voolas. Kaugemale ma ei läinud ja istusin ühele mahalangenud puule puhkama.

Oli vaikne õhtu. Mägede taga, seal, kuhu päike äsja oli laskunud, värvus taevas purpurpunaseks, levitades kõigis spektrivärvides kiiri, alates tumepunasest ja lõpetades lillaga. Taeva vikerkaarehelk peegeldus järvel nagu peeglil. Mingisugused putukad keerlesid õhus, puudutasid vahel

vett, pannes selle hetkeks virvendama, ja tõusid samas jälle õhku.

Jäin kuulatama vaikseid saladuslikke hääli, mis taigas videvikutundidel alati tekivad; näib, nagu vajuks kogu loodus sügavasse unne ja ärkaks mingisugune teine, tundmatu elu, täis vaevalt tajutavaid sosinaid ja summutatud ohkeid.

Tahtsin juba püsti tõusta, kui äkki kostis okste praksumist, ja otsekohe märkasin sarvedeta põtra. Kehaehituse, võimsa kaela ja habeme järgi mõistsin, et tegemist on isaloomaga. Ta lähenes kiiresti järve kaldale ja hakkas vett jooma. Kord kõhatas ta kõvasti — võib-olla sellepärast, et tõmbas vett kurku, või siis sellepärast, et kiinivastsed ta kõri ärritasid. Arvasin, et pärast janu kustutamist kaob ta jälle otsekohe metsa, kuid põder astus julgelt vette, algul põlvini, siis kõhuni, hiljem kattis vesi ta selja ja veepinnale jäi ainult pea, lõpuks kadus seegi ja veepinnale jäid ainult ninasõõrmed, silmad ja kõrvad. Põder liikus aeglaselt edasi, pööras pead kord ühele, kord teisele poole ja ta suured kõrvad pritsisid vett sädemetena üles. On üldiselt teada, et põdrad armastavad supelda. Umbes viie minuti pärast tuli põder kaldale tagasi. Vesi voolas talt ojadena maha. Ta raputas end tugevasti, algul esi-, seejärel tagaosa, väristas pead, sügas hammastega oma külge ja sörkis siis kergel traavil metsa poole.

Ma ei märganudki, kuidas aeg kadus.

Arvatavasti oli päike äsja horisondi taha vajunud, sest läänes, sealpool mägesid, hakkas punetama eha. Kauged neemed omandasid sirelililla värvuse. Väsinud taevas hakkasid siin-seal vilkuma tähed. Mul tuli meelde, et praegu on noorkuu, ja ma hakkasin kiiresti bivakki tagasi minema. Metsas läks järsku niivõrd pimedaks, et ma vaevu eraldasin karude tallatud rada. Umbes kahekümne minuti pärast jõudsin bivaki juurde. Telgi kõrval põles tuli, mille ääres istusid mu kaaslased ja keetsid põdraliha. Nad vestlesid elavalt. Üks rääkis midagi ja teised kuulasid. Kõigi nägudel peegeldus hea tuju. Samas kõrval istusid mõlemad orotšid. Nad purustasid toruluid ja neelasid naudinguga toorest kondiüdi. Pärast õhtusööki täitsin oma teekonnapäeviku ja heitsin vara magama.

KASSIKAKU PESA

Õhtul tule ääres istudes vestlesin Suntsaiga. Ta jutustas mulle, et jõe orgu, kuhu oma bivaki olime rajanud, eriti aga alamjooksust paremale poole jäävat metsa, peavad udeheed pahaendeliseks kohaks. Siin olevat kurat Boko eluase, kelle riugaste tõttu inimesed sageli mööda metsa ekslevat ega suutvat teed leida. Kõik udeheed hoiduvat sellest kohast, siin ei käivat keegi jahil ja ööbimiseks peatutavat kas pärast jõest möödumist või enne selleni jõudmist.

Järgmisel päeval oli eriti lämmatav ja kuum. Läänes kuhjusid suured rünkpilved. Pimestavalt ere päike oli juba üle keskpäeva veerenud ja puistas maa peale oma tuliseid kiiri. Kõik elusolendid olid palavuse eest peitu pugenud. Võimas roidumus oli kogu looduse pannud tukkuvasse olekusse. Ümberringi jäi vaikseks — ei ainsatki heli, ja isegi õhk muutus raskeks ning liikumatuks.

Pärast lõunasööki ronisid laskurid telki ja hakkasid norskama. Heitsin samuti puu varju ja püüdsin uinuda, kuid ei saanud: kord ilmus sääsk ja laulis oma monotoonselt helisevat viisi, kord ronis kuklane näole ja näpistas üsna valusasti põske. Tahtsin tegelda astronoomiliste koordinaatide väljaarvutamisega, kuid roidumus ei lasknud keskenduda. Tõusin üles, raputasin endalt apaatia ja läksin, püss käes, üles mööda orgu, mida mõlemalt poolt ääristasid okas-segametsaga kaetud madalad künkad. Küngaste taga paistsid jälle uued mäed, kuna eespool kõrgus uduses sombus mingisugune suur mäeahelik, mis lõppes lagedate kiviste latvadega.

Läksin natuke maad mööda jõe kallast ja pöördusin metsa, kus valitses suur vaikus ja rahu. Puud olid justkui kivinenud ja näis, nagu oleks lehestik neil ammu tardunud ega hakka enam kunagi liikuma. Siin oli veidi jahedam, sest päikesekiired ei suutnud üleval omavahel okstega läbipõimunud puude rohelistest võradest läbi tungida. Lõhnas rõskuse ja niisket maad väetavate kõdunenud taimejäänuste järele. See oli vana ning tihe mets, täis hämarust ja saladuslikku vaikust, kus kostavad vaevu tajutavad hääled, mis loovad inimese hinges nukra üksildustunde ja ebateadliku hirmu.

Alusmets koosnes hõredatest põõsastest, peamiselt roosidest, middendorfi kaskedest ja pihlenelatest. Paiguti oli

näha pujenge ning suuri jämedate tarnade ja sõnajalgade tihnikuid. Peaaegu kõik puud olid jändrikud ja madalad. Nende paljastunud juured põimusid omavahel mingisuguste maa sees peituvate koletiste hiiglaslike käppadena, just nagu selleks, et kividest tugevamini kinni hoida.

Enamik vanu puid olid õõnsad, varjupoolselt küljelt sammalde ja samblikega läbisegi tihedalt kaetud. Mõned põrmupaisatud metsahiiglased olid muutunud vanaks prahiks. Nende kõdunevatel kehadel olid endale eluaseme leidnud teised taimed. Ainult hukkunud hiiglaste oksad, mis olid sitkemast materjalist kui harilik puit, panid kõikehävitavale ajale veel vastu ja ulatusid pehkinud mahalangenud puust igasse külge välja justkui sellesse meelega taotud kiilud.

Jalal kuivanud, oma peenikesed raod kaotanud puud, haiglaslikud pahad külgedel, meenutasid tursunud kõhtude ja ülestõstetud pikkade kätega inimesi, kes on tugeva kehalise valu tõttu liikumatult seisma jäänud, nagu Gustave Doré maalidel, kus on kujutatud patuste piinu põrgus.

Allusin täielikult mind ümbritseva miljöö mõjule ja käisin huupi mööda metsa. Ükskord pidin peaaegu astuma mürgisele maole. See roomas otse minu jalgade eest mööda ja peitus kärmesti suure kännu alla. Veidi kaugemal nägin mustal paplil istuvat musta varest, kes puhastas nokka vastu oksa ja kraaksus peaaegu vahetpidamata, vaadates alla maapinnale. Minu lähenemine ehmatas teda ja ta lendas kaugemale metsa. Tema järel tõusis maast lendu veel kaks varest. Lähemale minnes nägin kas punahundi või suure punasekarvalise koera täiesti lagunenud laipa. Tugev raipehais sundis mind kiiresti eemalduma. Veidi kaugemal leidsin suure karu värsked jäljed. Metsloom oli olnud siin alles hiljuti. Ta oli ümber pööranud kaks mahalangenud puud ja otsinud midagi nende alt, uuristanud siis sügava augu ja rebinud millegipärast naaberpuult koort.

Hulkusin veel umbes poolteist tundi mööda metsa ja tundsin lõpuks väsimust. Istusin maas lamavale puule, toetasin püssi selle vastu, võtsin mütsi peast ja hakkasin rätiga higist nägu kuivatama. Sel hetkel märkasin minu ees kasvava suure jalaka taga liikumist, hämaruses vilksatas midagi ja kadus otsekohe puu taha. Vaatasin üksisilmi metsatihnikusse, kuid ei märganud midagi. Siis pistsin rätiku taskusse ja istusin mugavamalt, et vaatlemist

jätkata. Teadsin, et tuleb olla kannatlik ja end mitte liigutada. Mõne minuti pärast vilksatas jälle midagi silmade ees, pingutasin oma tähelepanu ja nägin varsti samal puul, kuid kõrgemal väikest looma, kes istus tüve lähedal oksal. See oli soobel. Minu paigalolek hämmeldas teda ilmselt tublisti. Ta vaatas kaua minu poole, kuid ei pidanud lõppude lõpuks vastu, tõusis jalgadele, seisis hetke niimoodi ja hakkas siis mööda minu suunas kasvavat oksa tasakesi edasi liikuma. Oksa lõpus soobel peatus. Oma asukohalt võisin teda hästi silmitseda. Nüüd ei olnud ta nii karvane kui talvel ja sarnanes väga oma suguvenna amuuri kärbiga, ainult värvuselt polnud ta prüünikas nagu viimane, vaid täiesti must. Lõua all kõril oli hele, oranž-kollane, nagu mulle näis, laik. Soobli väljendusrikastest mustadest silmadest võis lugeda keskendunud tähelepanu ja mingisugust ebatavaliselt tigedat ilmet. Hinnaline röövloom laskis pea alla ja hakkas intensiivselt õhku haistma. Nägin, kuidas ta nägu krimpsutas ja nina liigutas. Luurekäik rahustas teda nähtavasti, sest ta pöördus ringi ja läks mööda oksa tagasi. Siis laskus ta mööda tüve pisut allapoole järgmise suure oksani ja kadus seal väikese avause kaudu puu õõnde.

Mõne hetke pärast vaatas soobel uuesti välja, ja veendunud, et ümberringi on kõik korras, tõi kuuldavale mingisuguse häälitsuse, mis sarnanes osalt piiksumise, osalt sisinaga, ja siis tuli puu õõnest nähtavale mitu väikest pead, mis olid niisama mustad nagu emal. Need olid noored sooblipojad. Nad tunglesid kõik sissekäiguava juures, ronisid sellest pooleldi välja ja tõmbusid uuesti tagasi. Raske oli öelda, kui palju loomakesi õõnes elutses, sest nad olid kõik ühte värvi ja tõuklesid kogu aeg omavahel. Seejärel laskus emaloom puu otsast alla, kuna noored sooblipojad pugesid uuesti pessa peitu. Ootasin veel mõne minuti, siis tõusin ja lähenesin puuõõnele, et sinna sisse vaadata. Puu oli jäme, õõs aga sügav, kusjuures mul ei olnud mingit kavatsust soobli pesa rüüstata. Ilma minutagi on neil palju vaenlasi. Heitsin püssi õlale ja võtsin suuna otse bivaki poole. Päike oli vahepeal läbinud suurema osa oma teest taevavõlvil ja kavatses juba peituda pilvede taha, mis, seni valged, olid muutunud juba tumedaks; nende servad olid hakanud helendama. Rasked aurud lasusid liikumatult maa kohal, neelates endasse kõik hääled, millest tekkis talumatu lämbus. Peatusin sageli, et kopsu-

desse rohkem õhku tõmmata, kuid tundsin, et ka sügavad hingetõmbed ei too kergendust.

Ees paistis suur madalakasvuline pappel. Ebateadlikult läksin selle lähedale ja nägin maas suurt kärnkonna. See istus, inetu pea kõrgele tõstetud, ja sulges kord üht, kord teist silma. Kõri alumine osa liikus pidevalt üles-alla. Oli näha, et leitsak mõjus ka temale. Kärnkonn oli roninud oma urust välja ammu enne loojangut ja hingas intensiivselt. Äkki kostis minu kõrvalt mingisugust kummalist kära ja kohe seejärel sain tugeva hoobi pähe. Ehmusin nii, nagu oleks keegi mulle nurga tagant ootamatult kõrva karjunud. Esimene mõte, mis mul peas vilksatas, oli — karu. Hüppasin kõrvale ja valmistusin juba end kaitsma. Samal ajal kuulsin mingisuguseid imelikke puhkimise ja kõlava naksutamisega sarnanevaid häälitsusi. Vaatasin papli otsa ja nägin, et sealt vahib alla hirmutis — lühikese kere, turris sulgede, suurte kollaste silmade ja valge nokaga. See koletis võib tõepoolest hirmutada keda tahes, eriti seda, kes näeb teda esimest korda. Ma ei liigutanud end ja hirmutis rahunes ning võttis oma tavalise kuju. See osutus ema-kassikakuks. Papli õõnes oli tema pesa. Munadest olid juba välja koorunud pojad, kes liigutasid end ja avasid pidevalt oma kollaseid nokki. Nüüd sai kõik selgeks. Kui läksin väga lähedale, lõi ehmunud lind oma poegi kaitstes mind oma tiivaga.

See ootamatu löök ehmatas ja samal ajal vihastas mind, kuid võtsin end kokku. Milles oli siis kassikakk süüdi? Ta

ohmus võib-olla minust rohkem. Ematunne sundis teda mitte häbistavale põgenemisele temaga võrreldes tugevama vaenlase eest, vaid kaitsele ja endaohverdusele. Rahunesin ja astusin sammu vasakule, et linnupoegi paremini silmitseda. Krabinat kuuldes ajas kassikakk end uuesti turri, sirutas tiivad välja, kummardas pea jalgade juurde ja puhkis nagu ennist ning naksutas kaks korda kõlavalt oma nokaga. Ma ei tahtnud enam linnu rahu rikkuda ja läksin oma teed, võttes jälle suuna otse bivaki poole.

Arvatavasti eksisin teelt ja sattusin kõige tihedamasse metsatihnikusse. Koht oli üllatavalt metsik. Maast ulatusid igal pool välja pikad, väikeste korrapäratute sammaste kujulised kivid nagu hauasambad kalmistul ja nendega kõrvuti kasvasid moonutatud kujuga oksteta puud. Veidi kõrvalt paistis viltukaldunud tüvi üheainsa ülespoole suunatud oksaga. Eemalt sarnanes ta ettekummardunud ja nagu hoobi andmiseks käe tõstnud vanamehega. Kaugemal märkasin mingisugust ehitust. Tundsin tõsist rõõmu ja astusin kiirel sammul selle poole. Siin ootas mind täielik pettumus. Maja osutus imeliku, onnitaolise kujuga kaljuks, ainult ilma akende ja katuseta. Tema ümber vedeles segipaisatult suur hulk kive.

Siis mõistsin, miks kohalikud põliselanikud seda kohta kurja vaimu eluasemeks peavad.

Kuid aeg kulus ja tuli bivakki tagasi pöörduda. Vaatasin ringi ja hakkasin, nagu mulle näis, minema otse mere poole, kuid teel sattusin sohu, mis oli täis lamavaid puutüvesid. Suundusin pisut paremale, et sellest mööduda. Umbes kümne minuti pärast nägin puud, mis tundus mulle tuttav. See oli sooblite pesakonna jalakas.

„Noh, tänu jumalale," mõtlesin ma, „siit leian juba kindlasti tee," ja pöördusin üheksakümne kraadi võrra itta. Suur oli aga minu imestus, kui umbes kahekümneminutilise käimise järel lähenesin jälle suurele kivirahnule, mida ma ennist majaks olin pidanud.

Mind valdas meelehärm. Vihastasin ja läksin sooblipuu juurde tagasi, kuid ei leidnud enam seda jalakat. Tugev raipehais andis mõista, et olin sattunud sinna kohta, kus lamas maas surnud loom. Muutsin veel kord suunda ja püüdsin minna võimalikult tähelepanelikult ida poole. Seekord sattusin külla kassikakule, seejärel jälle rusukaldega kivirahnu juurde.

Siis sai mulle selgeks, et olin ühe koha peal ringi kee-

relnud. Suntsai oleks tõenäoliselt arvanud, et kurat Boko teeb oma riukaid ja eksitab mind sihilikult teelt. Vaatasin taevasse. Päike oli äsja peitunud pilvede taha, mis olid äkki teatri-eesriide taoliselt seniidi poole kerkinud ja katnud suure osa taevavõlvist. Viimased kiired murdsid kahlus pilvedest läbi, libisesid mööda mägede nõlvu, valgustasid hetkeks metsa ja kustusid sootuks. Pilv tumenes, kasvas laiuti ja haaras kogu taeva. Pilvedes sähvisid vahetpidamata välgud ja kumedalt kõmises kõu. Kuidagi järsku muutus hämaraks ja jahedaks.

Metsast kostsid väikeste lindude rahutud hüüded, seejärel nende hääled äkki vaikisid ja kõik elusolendid pugesid peitu. Pilve liikumises, mis oli taeva jaoks aeglane ja maa jaoks kiire, oli midagi ähvardavat ning halastamatut. Tema esiserv oli teistest pilvedest heledam ja sarnanes väga mööda taevavõlvi veereva hiiglalaine vahuse harjaga. Pilved põrkasid kokku ja sulasid ühte, hajusid siis ja moodustusid uuesti, muutes alatasa oma piirjooni.

Samal ajal lõi seni liikumatu õhk lainetama. Ootamatult tõusis tuul, ehmunult hakkasid kohisema puud. Läks veel pimedamaks. Mõned suured piisad langesid raskelt maapinnale. Sain aru, et mul ei õnnestu vihma eest põgeneda, ja peatusin hetkeks, et ringi vaadata. Äkki lõi kogu mets sinaka leegiga loitma. Tugev piksekärgatus vapustas õhku ja maad ning kohe selle järel hakkas valama paduvihma.

Mingisugune lind peksles õhus. Ta püüdis nähtavasti metsa peitu pugeda, kuid tuul kandis teda kõrvale. Välgu valgusel nägin, kuidas ta kivina maha kukkus.

Taevasse oli kohutav vaadata. Mingisugusest pidurdamatust jõust haaratud pilved kihutasid metsiku kiiruga ida poole, paisates oma põuest välja tuld ja vett.

Pimestavatele välkudele järgnesid hirmsad pikseraksatused, millest vappusid taevas ja maa. Tuul möllas raevunult, murdes oksi ja rebides puudelt lehti.

Igal välgusähvatusel nägin taevas kihutavaid pilvi ja iga üksikut puud eraldi, nägin samaaegselt lähemaid ning kaugemaid esemeid ja silmapiiri, kus samuti iga hetk sähvis välke ja oli mägesid, mis sarnanesid pilvedega, ja pilvi, mis sarnanesid mägedega. Taevast langeva vee joad, mida valgustasid õhuelektri kahvatusinakad sähvatused, näisid taevast ja maad ühendavate liikumatute klaasniitidena.

Äkki pimestas mu silmi ebatavaliselt ere välk ja sedamaid kostis peaaegu üheaegselt sellega nii terav ning

tugev pikselajatus, et mu kõrvades tekkisid pisted ja ma kaotasin peaaegu teadvuse. Vihma sadas veel tugevamini. Hetk hiljem toibusin. Nägemine taastus vähehaaval, kuid kõrvades oli endiselt tunda pisteid ja pea valutas. Suuri vaevu tõusin maast üles ja hakkasin huupi minema, teadmata isegi kuhu. Külm piitsutav vihmavaling tegi mu riided läbimärjaks. Välgusähvatusel tuli nähtavale igasse külge avarduv kaugus ja kohe seejärel saabus absoluutne pimedus. Näis, et silmapiiri hetkeks avardanud jõud ahendas selle niisama kiiresti, mähkides kõik läbitungimatusse ja külma pimedusse. Võimsad kõuemürinad ja vihma kohin neelasid kõik muud hääled maa peal.

Hulkusin peaaegu tund aega mööda taigat, välgusähvatuse valgusel silmadega teed otsides ja maas lamavatele puudele komistades. Lõpuks hakkas vihm vaibuma, pikseraksatused ei olnud enam nii kõrvulukustavad; edasiliikumine muutus raskemaks. Samal ajal kostis mu kõrvu lainemurru mühin. Lisasin sammu, tungisin läbi pajutihniku ja jõudsin mere äärde välja.

Varsti lakkas vihm täiesti, kuid taevas sähvisid ikka veel välgud ja kõmises kõu, mis veeres kord pea kohal taevas, kord kuskil kaugemal. Äike vajus itta. Kui taeva lääneserv selgines, oli näha, et päike oli äsja silmapiiri taha vajunud. Nüüd leegitses seal tumepunane eha, värvides purpurseks suured rünkpilved, vihmast pestud sopkad ja eemal metsas kohavad puud, millelt tuul polnud veel jõudnud maha raputada vee teemanttilku. Selles valguses oleks raskete pilvedega kaetud idapoolne taevavõlv paistnud veel süngemana, kui seda poleks kaunistanud suurepärane vikerkaar. Äike märatses nüüd kusagil Põhja-Jaapanis ja Sahhalini saarel.

Jõudsin lainemurru uhetjoomele välja ja pöördusin bivaki poole. Minust vasakul oli õrnvioletsetes toonides meri, paremal aga tume mets. Kuuskede teravatipulised ladvad joonistusid hambulise harjana selgepiiriliselt kulla ja purpuriga looritatud eha taustal. Kohinal veeresid kaldale lained, paisates mööda kive laiali vahtu. Vaatepilt oli imeilus. Hoolimata sellest, et olin läbimärg ja erakordselt väsinud, istusin siiski ajupuule ja jäin imetlema loodust. Tahtsin nähtu kogu eluks oma mällu vajutada.

Poole tunni pärast jõudsin bivakki. Minu kaaslased olid samuti heas tujus. Nad olid süüdanud suure tule ja kuivatasid selle ääres kõike, mis vihm oli läbi leotanud.

SJURKUMI NEEM

Auka abajast peale teeb kallas käänaku kirdesse. Projektsioonis, kui teda linnulennu kõrguselt vaadata, kujutab kallas endast otsekui nõgusat laevanina. Selle väljaulatuvat kirdeosa kutsutakse Sjurkumi neemeks. See kallas — sile nagu müür, kõrgusega kuni 200 meetrit, kaljune ja järsk — kulgeb 48 kilomeetri pikkuses. Tema jalamil puudub täiesti lainemurru uhetjoom; rannakaljud langevad püstloodis otse merre. Kogu vahemaal Auka lahest kuni Sjurkumi neemeni pole kusagil kohta, kus saaks paadiga randuda ja halva ilma eest kaitset leida.

Vana orotš I. M. Bizanka rääkis mulle juba Keisrisadamas, et Sjurkumi neeme lähedal tuleb olla väga ettevaatlik ja et sõiduks tuleb valida vaikne ilm. Samasuguse juhendi andsid Data küla vanamehed kahel korral ka mind saatvaile kohalikele põliselanikele. Seepärast, jõudes Auka laheni, lasksin orotšitel Kopinkal ja Namukal endil orienteeruda ning valida paatidega edasisõitmiseks sobiva aja. Nad uurisid kogu aeg merd ja taevast ning püüdsid pilvede liikumise järgi ilma ennustada.

Viimastel päevadel oli meri olnud hämmastavalt vaikne. Kui tema pind poleks kerkinud silmale tabamatu, kuid paadis tajutava laia säbarlainetusena, oleks teda võinud pidada raskeks, hangunud sulametalliks, mille lihvitud pinnal pole algust ega lõppu ei pikuti ega laiuti ja mis hajub sinendavasse kaugusse, kus tunglevad ümarate servadega valged rünkpilved. Nähtavasti saabus ka atmosfääris tasakaal, sest kerged pilved silmapiiril ei muutnud terve päeva jooksul oma kuju ja püsisid kogu aeg liikumatult mere kohal. Siledal veepinnal peegelduv päike kerkis mere säbarlainetusele ja pimestas silmi. Kuid siis möödus laine, peegeldus kadus ja näis, nagu oleks päike uuesti „klaasiste vete rüppe" sukeldunud.

Niisugune vaikus hämmeldas orotšeid. Neile näis see reetlikuna; isegi sel ajal, kui salakaval meri hellitab, tuleb iga hetk lööki oodata. Piisab vähimastki muudatusest atmosfääris, et teda raevutsema panna.

Möödus kaks päeva ja siis, 2. juunil, pärast seda kui nad olid mere ja taeva nagu ikka üle vaadanud, teatasid orotšid, et võib sõita.

Laskurid ja kasakad olid nii harjunud kraami kaldale ja paatidesse laadimisega, et korraldus valmistuda teeleasu-

miseks ei tabanud kedagi ootamatult. Umbes kahekümne minuti pärast sõitsime juba piki kallast.

Merel valitses vaikus. Tema liikumatul ning siledal pinnal polnud pisematki virvendust. Päike paistis taevast ja saatis heldelt alla oma kiiri, et soojendada ning kuivatada hiljutistest vihmadest niiskunud maad ja äratada ellu kogu taimeriik — vägevast paplist kuni tühise rohukõrreni.

Hoidusime kaldast sellisesse kaugusesse, et oleks võimalik silmaga tervenisti haarata kogu kivimite lasundit ja neid läbivaid sooni. Keskpäeva paiku olid meie paadid Auka jõest umbes kuue kilomeetri kaugusele eemaldunud. Siis ütles Kopinka, kes parajasti aerutas, midagi roolis seisvale Namukale. See pöördus kiiresti ümber. Kopinka lakkas sõudmast ja küsis oma seltsimehelt, kas poleks parem õigeaegselt tagasi pöörduda.

Vaatasin osutatud suunas ja nägin selja taga, seal, kus taevas merega kokku puutus, üle kogu silmapiiri ulatuvat tumedat vööti, mis ennustas tuult. Arvates, et tuleb väike kohalik tuul, andis Namuka märku edasi sõita.

Umbes kümne minuti pärast laienes ja tumenes vööt silmapiiril. Samal ajal ilmus meist paremal nähtavale teine samasugune vööt. Orotšid pidasid nõu ja otsustasid tagasi sõita, hoidudes sealjuures kalda lähedale, kuid sel ajal oli tume vööt meile juba päris ligidale nihkunud. Ootamatult tõusis tuul ja meri hakkas korraga vahutama ning kohisema. Ühe hetkega kattus sile veepind virvendusega, mis muutus kiiresti lainetuseks. Kartes, et me ei suuda vastu tuult sihtkohani välja sõuda, otsustasid orotšid Sjurkumi poole edasi minna ja hakkasid üles seadma purje, mille abil nad lootsid kiiresti Starki abajani jõuda.

Kohalike põliselanike paatidel kasutatav puri kujutab endast lihtsalt telgisiilu, mis on nurkadest seotud kahe viltuse, ristamisi asetatud ridva külge. Ülejäänud kahe nurga külge seotakse harilikult nöörid, mille otsad peavad olema tüürimehe käes.

Kopinka hakkas purje seadma, mina istusin tema asemel aerude taha, kuna Namuka jäi rooli. Purjega liikus meie paat kiiremini. Puhus ühtlane, ent üha tugevnev tuul. Mere pale oli tundmatuseni muutunud. Pool tundi tagasi oli ta olnud täiesti vaikne ning sile, nüüd aga mässas ja väljendas kärarikkalt oma viha.

Ka taevas oli teise ilme omandanud, valkjaks muutunud. Kuskilt ilmusid ootamatult nähtavale õhukesed kiht-

pilved. Läbi nende paistis veel päikeseketas, kuid see polnud enam nii selge nagu varem. Teda võis palja silmaga vaadata. Pilved tihenesid kiiresti. Kui vaatasin teist korda taevasse, võis päikese asukoha ainult ebaselge laialivalguva heleda laigu järgi kindlaks määrata. Kuskil kalda ääres ilmusid nähtavale udutombud. Varsti hakkas vihma tibama.

Lained ajasid meie nõrka paati taga, tõstsid teda ühtelugu üles ja kallutasid kord ühele, kord teisele küljele. Kord sööstis ta edasi, kord laskus raskelt lainetevahelisse tühemikku ja kaevus ninaga vette. Mida tugevamini tuul puhus, seda kiiremini liikus meie paat, ent ühes sellega muutus raskemaks ka purjetamine ise. Külgedelt tõusid valgete harjadega kaunistatud ähvardavad lained. Nad näisid nagu võidu jooksvat, paiskusid siis kummuli ja muutusid kihisevaks vahuks.

Raskelt koormatud paat istus sügavalt vees ja lained hakkasid teda külje pealt vett täis paiskama. Aeg-ajalt loopisime kasetohust kopsikuga, mille orotšid ettenägelikult kaasa olid võtnud, vett üle parda välja. Orotšid uurisid kogu aeg kallast, lootes leida ükskõik millist kohta, kuhu halva ilma eest varjule minna, kuid asjatult. Kõrged sünged kaljud langesid täiesti püstloodis vette. Raevutsedes tormasid lained kaljudele ja paiskusid valgete fontäänidena üles. Kaldal maabuda oli võimatu, merele minna ei tohtinud ja tagasipöördumisele ei võinud üldse mõeldagi. Jäi üle ainult üks tee — liikuda allatuult edasi ja pingutada kogu jõudu, et Sjurkumi neemest võimalikult kiiremini mööduda ja Starki abajasse pääseda. Keegi ei istunud, käed rüpes: üks vahetus sõudis, teine loopis vett välja. Tarvitusele olid võetud mõlemad teekannud ja pada. Nii pidasime veel kaks tundi vastu, ent lõpuks sai selgeks, et meil ei lähe korda õnnelikult Sjurkumi neemeni jõuda. Tuul muutus väga tugevaks ja meri möllas hirmsasti. Lained rullusid kõik halastamatu visadusega ühes suunas just nagu pealetungile. Nad said paadi kätte ja valasid selle pära üle. Nüüd sõltus kõik tüürimehest. Namuka jälgis erutatult paati, Kopinka aga ei pööranud silmi purjelt, vaid tõmbas kord üht otsa pingumale, kord andis teist järele. Kogu nende tähelepanu oli sellele koondatud, et vältida tuule survest purjele ja samast küljest rulluva suure laine löögist tekkivat paadi üheaegset kaldumist. „Kas me tõesti ei leia kalda ääres mingit nurgakest, mis

pakuks meile kas või ajutistki varjupaika?" mõtlesin ma, vaadates hirmu ja nukrusega kõrgetele kaljudele.

Äkki ajas Namuka end püstakile ja hakkas tähelepanelikult kallast silmitsedes Kopinkaga nõu pidama. Nende lausekatkendeist taipasin, et nad leidsid koha, kus võib halva ilma eest varjule jääda. Kopinka noogutas pead. Namuka surus otsekohe roolile ja paat hakkas kaldale lähenema. Siin kohises meri veel tugevamini. Tagasiveerevad lained põrkasid allatuult tulevate lainetega kokku ja moodustasid lühilainetuse. Lainemurru kohin oli niivõrd kõrvulukustav, et me ei kuulnud üksteist ja vahetasime mõtteid enamasti käeliigutuste abil. Niipea kui jõudsime vahu, loksete ja piiskade keerisesse, muutus rütmiline kõikumine korrapäratuks. Suutsin vaevu orienteeruda. Kaljuselt kaldalt ulatus rannajoone suhtes umbes viiekümnekraadise nurga all merre suur deik. See oli hiiglaslik basaldisoon. Kivimid, mida see soon läbis, olid merevee ja atmosfääri tegurite toimel juba ammu kulunud ja maha varisenud. Basalt oli lagunenud sammasteks ja deigil oli seepärast puuriida välimus. Merre ulatus deik umbes kahekümne meetri pikkuses, moodustades koos tema juurde kuuluva kaldaosaga otsekui kahetahulise nurga. Kopinka hõike peale lasti puri silmapilk alla. Veel mõned aerulöögid, ja paat libises basaltseina taha peitu. Niiviisi sattusime suhteliselt vaiksesse vette.

Keset meie varjupaika kerkis veest umbes kahekümne sentimeetri kõrgusele suur lame kivi, mille pindala oli kaheksa ruutmeetrit. Kivi pind oli kaetud pruunvetikate ja karpidega. Muul ajal ei oleks ma meie varjupaiga kasuks otsustanud, aga praegu olime kõik rõõmsad, et leidsime selle „nurgakese", millest olime unistanud avamerel ja mis, nagu meile näis, võis meid kaitsta.

Namuka juhtis paadi kivi juurde ja me ronisime otsekohe sinna üle. Kõik muutusid korraga rõõmsamaks. Vihrov ja Krõlov hakkasid paadist vett välja loopima, mina koos orotšitega asusin kallast uurima, mille ääres me olime randunud. Meie varjupaik kujutas endast lõksu, millest võis välja pääseda ainult vett mööda. Basaldisoon toetus vastu püstloodis kaljut. Mingeid eendeid või simsse, mida mööda oleks saanud üles ronida, ei olnud.

Meie ümber kõrgusid hiiglaslikud kaljurahnud, mis järsult, kohati isegi täiesti püstloodis merre laskusid. Kogu

meie pääsemine olenes paadist ja seepärast tuli eelkõige selle eest hoolitseda.

Vahepeal oli puhkenud tõeline torm. Mürisedes peksid lained deiki väljastpoolt, kuid ta pidas mere survele vastu.

Tuulest kantud piisad vihisesid üle kivisoone. Lained kobrutasid, purunesid, kaotasid oma jõu ja veeresid urisedes basaltseina taha ning laskusid vastu kive, mille külge oli seotud paat. Olin mures meie koorma saatuse pärast ja käskisin viia paadi abaja kõige kaugemasse nurka.

Kui vesi oli paadist välja loobitud, vaatasime kogu oma varanduse hoolikalt üle ja paigutasime selle uuesti korralikult kohale, kattes kõik pealt presendiga ja sidudes kõvasti nööriga kinni. Pärast seda sõime pisut, panime soojemad riided selga, istusime paati igaüks oma kohale ja jäime ootama, millal tuul vaibub ning meri veidi rahuneb.

Kuid torm tugevnes ja muutus kella kuue paiku pärast lõunat tõeliseks maruks.

Videvikus tegid orotšid veel ühe avastuse, mis neid äärmiselt erutas. Algas tõus, mille ajal vesi kerkib siin kuni kaks meetrit. Lame kivi, mille taga me seisime, jääb kahtlemata vee alla. Sellest poleks veel midagi olnud, kuid häda seisis selles, et tuul oli muutnud suunda ja ajas laineid just nurka, mis meile halva ilma eest varju oli pakkunud. Tõusulained tungisid üha sagedamini meie varjupaika ja hakkasid paati vastu kivi peksma. Oli selge, et kui me otsekohe merele ei sõida, on pärast juba hilja. Seda taipas meist igaüks. Ise me kuidagimoodi pääseme, ronime deigile ja päästame isegi oma kraami, kuid paadi hukk on möödapääsematu, ja siis jääb meile üle ainult üks tee — ujuda üle mere. Ei võinud enam viivitada. Nagu kokkulepitult haarasid kõik aerud pihku. Samal hetkel rullus abajasse suur laine ja valas lameda kivi üle. Orotšid kasutasid ajutist vaikust ja juhtisid paadi deigi taha. Uus laine haaras ta nagu kerge sule ja kandis oma harjal murdlainete taha. Tuul lõi külma kahu näkku. Paat kaldus tugevasti küljele — möödus teine suur laine, seejärel kolmas.

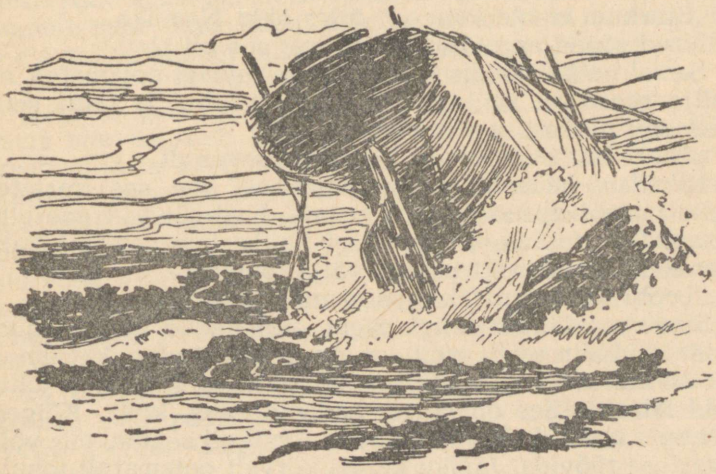
Murdlained jäid seljataha. Orotšid tõstsid kiiresti purje. Nagu tugevast tuulest kaasakistud haavatud lind kihutas meie paat piki kallast.

Pimedus laskus kiiresti maa peale. Merel sündis midagi uskumatut. Oli võimatu silmaga seletada, kus lõpeb vesi

ja algab taevas. Lähenev öö, tume taevas, mis puistas alla jäänõeltega segatud vihma, udu — see kõik segunes ja sulas üldises kaoses kokku. Kohutavad lained kerkisid nii ees kui ka taga. Nad ilmusid ootamatult ja kadusid niisama ootamatult, nende asemele tekkis sügav nõgu, ja siis näis, nagu libiseks paat kuristikku.

Vesi paadis ei kahanenud, kuigi me seda väsimatult välja loopisime. Kahe inimese intensiivse töö tulemuse muutis üksainus lainelokse otsekohe nulliks. Varsti said meie riided läbimärjaks. Olin mingisuguses teadvusetus olekus. Vahel kuulsin läbi tuule ulgumise ja lainete pahaendelise kohina, kuidas mu naabril hambad lõgisesid. Ma värisesin ise nagu palavikus. Harva paistis läbi uttu kärisenud lõhede mingisugune suur tume müür. See näis tohutu koletisena, kes oli merre roomanud, lõuast saadik vette laskunud ja end täis puhunud ning võis iga silmapilk kuuldavale tuua kohutava möirge. See oli Sjurkumi neem.

Kui meil õnnestub neemest mööduda, oleme päästetud, kuid selle igatsetud neemeni oli veel hulk maad. Tume öö laskus juba maa peale ja hullunud ookean mattus sügavasse pimedusse. Muutus võimatuks jälgida lainetust. Kõik mehed langesid mingisugusesse apaatiasse, mis oli halvem kui väsimus; see oli täielik tuimus, täielik ükskõiksus oma saatuse vastu. See on hirmus, kui niisugusel hetkel tekib

inimesel veendumus, et ta on hukkunud — siis on ta lõplikult hukkunud.

Sain aru, et mehi tuleb kuidagi ergutada. Laskurid ja kasakad istusid aerude juures, nägu pära poole. Kasutades seda, pingutasin kogu oma kopsude jõudu ja karjusin:

„Sõbrad, kõige hirmsam on juba seljataga, hädaoht on möödas. Sjurkumi neem on siinsamas. Suruge peale!"

Tegin ettekavatsetult rõõmsa näo, võtsin peast mütsi ja vibutasin seda. See taktikaline võte saavutas oma sihi. Mu kaaslased hakkasid energilisemalt sõudma. Paat liikus kiiremini edasi. Koletist polnud enam näha. Oli ainult kuulda, kuidas lained mürinal vastu kallast purunesid. Sjurkum pidas nende löökidele vaikides vastu. Lained taganesid raevunult, et jõudu koguda ja uuesti rünnakule tormata. Tuul sekundeeris neile pahaendelise ulgumisega.

Nagu väike laast viskles meie paat kesk raevunud laineid. Vahel näis ta edasi sööstvat, siis paistis jälle, nagu seisaks ta paigal. Läks täiesti pimedaks. Vaevu võis näha, mis kõrval toimub. Nagu automaat kühveldasin enesele aru andmata paadist vett ega vaevanud end selle pärast, et seda sugugi vähemaks ei jäänud.

Orotšid vaikisid. Kas nad olid samasuguses vaimses seisundis nagu me kõik või säilitasid nad rohkem enesevalitsust, seda ei tea ma öelda.

„Issand, kui me ainult Sjurkumi neemeni jõuaksime!" kuulsin äkki selja taga sosinat.

„Sjurkum ei ole kaugel," ütles äkki Namuka.

Need sõnad ergutasid kõiki, sest see oli tõsi.

Samal hetkel jõudis tohutu laine kuidagi ootamatult nii külje pealt kui ka tagant korraga paadini ja täitis selle peaaegu poolest saadik veega.

„Loobi kiiresti!" karjus Kopinka raevunult.

Lähedase hädaohu aimus, peamiselt aga see karjatus sundis mehi apaatiast jagu saama. Nad sõudsid energilisemalt, kuna mina ja veel keegi hakkasime senisest kaks korda kiiremini vett pajaga välja loopima.

„Loobi kiiremini!" karjus samuti Namuka.

Siinsamas lähedal oligi neem, olime selle kohale jõudnud, kuid siin seisis meil ees veel üks õudne katsumus. Neem ulatus kaugele merre; tuul paiskas siin üles tohutuid laineid. See oli kõige hädaohtlikum koht. Kõigest veerand tundi, kuid see veerand tundi oli selline, mis võib mõistuse röövida. Järsku kerkis kõrvalt ootamatult tohutu

laine nagu mingisugune kummaline elav valge lakaga olend, oma välisilmelt ja mõõtmetelt kohutav. Meie paat tõsteti udusulena üles. Laine kadus ja me lendasime ülepeakaela alla.

„Hoia kinni," karjus Namuka ja kohe selle järel täitus paat jälle rohkem kui poolest saadik veega. Vett oli paadis nii palju, et seda võis välja loopida pimedast peast.

„Tuleb loopida, kõvasti loopida!" karjusin oma kaaslastele. „Muidu oleme kadunud!"

Minu läheduses istunud sõudjad jätsid aerud ja hakkasid esimese pihkupuutunud esemega vett välja loopima. Laskusin mugavuse mõttes paadi põhja põlvili ja hakkasin kiiresti pajaga töötama. Ma ei tundnud ei väsimust, külma ega valu seljas ning töötasin palavikuliselt, kartes ainsatki hetke kaotada.

„Aja-la-bi," kuulsin ma Kopinka häält, mis tähendas: väga hea.

Uskumatu energia juurdevool tulvas meestesse. Paat ujus jälle merepinnal.

Lainetus muutus nõrgemaks — möödusime neemest ja pöördusime Starki abajasse. Umbes kümme minutit sõitsime purjega ja surusime lakkamatult aerudele. Tuul puhus endise jõuga; sadas peent tihedat vihma, kuid meie tundsime end siin hästi. Tänasime saatust pääsemise eest. Selja tagant kostis murdlainete ähvardavat möirgamist. Äkki sukeldus meist vasakul pimedusest välja mingisugune suur tume kogu ja kohe selle järel tormas üle meie peade midagi pikka ja valkjat ning lõi purje maha.

„Mis see on?" kuuldus tahtmatult mitu häält.

Namuka pidas paadi kinni ja hakkas tundmatule esemele ettevaatlikult lähenema. See osutus kuunariks. Käskisin süüdata laterna. Ebaühtlane värelev kuma valgustas küljeli lamavat ja pooleldi veega täidetud laeva. Üks kuunari mast oli katki murtud, teine terve. See lõigi meie purje maha. Taglase tükid vedelesid osalt lael, osalt rippusid vees. Kuunar oli nähtavasti madalikul kinni. Väikesed lained loksusid tema lael. Sõitsime ümber laeva ja tulime uuesti masti juurde. Samal hetkel valgustas laternast väljatunginud valguskiir masti tipuosa. Nägin seal väikest pika peene sabaga looma. Arvatavasti oli see rott. Ta püüdis meie paati hüpata, kuid lendas mööda ja kukkus vette. Laskur Glegola tahtis teda aeruga lüüa, kuid ei tabanud.

„Jäta," ütles Nozdrin, „sa unustad, et oleksid ise äsja peaaegu meres otsa saanud."

Ent külm andis end tunda. Sõitsime edasi ega saanud teha veel kümmet aerulöökigi, kui jõudsime liivase maasääre juurde. Sahinal rullusid lained laugele kaldale ja veeresid hääletult tagasi.

Kaks laskurit ronisid üle paadi ääre välja ja sumasid otse läbi vee kaldale; seejärel tirisid nad paadi maale lähemale, nii et kogu paadis olev vesi jooksis pärasse. Kiiresti loopisin vee kasetohust kopsikuga välja. Seejärel hakkasid mehed kaldalt puid korjama. Siis vilksatas tuluke: keegi süütas tiku, kuid tuul kustutas selle kohe. Seesama kordus ka teise ja kolmanda tikuga. Küttematerjal ei tahtnud kuidagi põlema hakata. Otsisin oma reisitasku üles ja ulatasin kaldale kaks tselluloidist kammitükki, mis ma linnast just sellisteks juhtudeks kaasa olin võtnud.

Umbes kahekümne minuti pärast leegitses suur lõke.

Mehed laadisid paadi tühjaks, kuivatasid riideid ja soojendasid end tule ääres. Nende näod olid tõsised. Kõik mõistsid, et olime äsja surmaohust pääsenud ja seepärast pole sobiv naljatada.

Meremehed hukkunud kuunarilt, mille piirjooned paistsid ähmaselt kalda lähedal, olid vähem õnnelikud... Mis neist oli saanud?...

Kui meie riided olid juba pisut kuivanud, hakkasime telki üles seadma ja teed keetma. Alles nüüd tundsin, et olen täiesti piinatud ja väsinud. Heitsin lõkke äärde pikali, kuid väsimusest hoolimata ei saanud magama jääda. Ka minu kaaslastele ei tulnud und. Kogu öö istusime tule ääres, tukkusime ja kuulatasime, kuidas meri mässas.

TALVINE RETK MÖÖDA HUNGARI JÕGE

1909. aasta talvel tuli lumi Keisrisadama rajoonis vara maha, mis valmistas orotšitele väga palju muret. See tõotas raskeid teeolusid ja tegi vaevaliseks jahimeeste edasiliikumise, eriti teel jurtaküladest sooblipüügi kohtadele. Võis arvata, et jõgi ei jõua korralikult kinni külmuda: lume alla pidid kindlasti jääma külmumata kohad. Püünised mattuvad varsti sügavasse lumme, sooblite küttimine iselaskjatega tuleb lõpetada enne õiget aega ja jahti tuleb

pidada jälgi mööda. Seda aga peeti raskeks ja vähetasuvaks küttimisviisiks. Õnnetuseks oli kalaränne sel aastal halb olnud. Kõik orotšid olid varunud nii vähe jukolat, et arvestuste järgi ei jätkunud seda inimestegi toiduks kuni kevadeni, rääkimata juba koertest. Paljud ennustasid nälga ning rääkisid vanade ja nõrkade koerte tapmisest. Jukolapuudus aheldas inimesed paigale ja sundis neid loobuma sooblijahist. Paljud orotšid otsustasid mere ääres kuidagimoodi kevadeni läbi ajada, rajades oma lootused juhuslikule väikekalade püügile madalvee vööndis.

Kõik need asjaolud kokku asetasid ka mind täbarasse olukorda. Orotšid, kes olid alati valmis mind aitama, tundsid tõsist muret selle üle, kes hakkab mind Hungaril saatma ja mismoodi ta seda teeb. Vana Anton Sagdõ ja Fjodor Butungari andsid mulle nõu talvisest retkest loobuda. Nad soovitasid mul kevadeni nende juurde jääda ja esimese aurikuga Vladivostokki sõita.

See ei sobinud mulle kuidagi. Marsruut üle Sihhote-Alini Hungarile kuulus minu tööde plaani, peale selle oli mu raha lõpukorral, talvitamine Tumnini ääres oleks aga ekspeditsiooni veel vähemalt kuue kuu võrra venitanud.

Kui orotšitele teatasin, et marsruut mööda Akuri ja Hungari jõge tuleb maksku mis maksab teostada, otsustasid nad seda küsimust sama päeva õhtul üldisel koosolekul Anton Sagdõ majas arutada. Mõistsin hästi nende rahutuse põhjust ja otsustasin mitte nõuda, et nad mind veelahkme taha saadaksid, mida ma neile ka juba hommikul ütlesin, ja palusin ainult, et nad seletaksid mulle üksikasjaliselt, kuidas Sihhote-Alinile pääseda. Minu kaaslasteks sel teekonnal pakkusid end laskurid Ilja Rožkov ja Pavel Nozdrin.

Orotšite nõupidamine ei kestnud kaua. Fjodor Butungari teatas mulle, et nad olid otsustanud mind üksinda mitte teele lasta, sest Akuri lähetel võib kergesti eksida. Ta ütles samuti, et üks orotš nartade ja nelja koeraga saadab mind kuni veelahkmeni ja näitab vett, mis voolab Akurisse. Seejärel pöördub orotš tagasi, kuna minul tuleb väikese mägijõekese lähedale hoidudes üksinda edasi minna, kuni jõuan Hungarile välja. Ühtlasi keelitas Fjodor Butungari mind, et kergendaksin nartasid ja võtaksin kaasa võimalikult vähem koeri. See oli üpris arukas nõuanne.

Vaatasin oma kraami veel kord üle. Osa sellest jätsin Data külla ja kaasa võtsin ainult kõige hädavajalikuma.

Meie rõivastus koosnes poolkasukast, soojast pesust ja kalevist kottpükstest. Peas olid meil karusnahast kõrvikmütsid, käes kootud labakindad, jalas villased nartsud ja kalanahast untad. Viimaseid oli ette nähtud üks paar iga seitsme ööpäeva kohta. Kalevist telgi jätsime tema kogukuse tõttu Keisrisadamasse maha, selle asemel võtsime aga kaasa kaks purjeriidesiilu, millega võis katta kaldu asetatud latid ja ehitada sel viisil väikese telgi. Torudega ahju andsin Data külas elavatele orotšitele. Meie telk oli nii väike, et mahtusime hädavaevalt kõik kolmekesi sinna sisse. Telgis pidime tegema tuld, ise aga aset võtma kuuseokstel tule ümber. Igaühel oli kaasas kaks paari suuski: üks, mis oli parajasti kasutusel, ja teine — tagavarapaar — nartal. Võtsime kaasa väikese kahemehesae, kaks kirvest, katla, teekannu, kruusid, püssid ja padrunid. Nartadel oli kogu mu teaduslik varustus ja minu kõige hinnalisem varandus — reisipäevikud. Magamiseks oli igaühel kitsenahk, soojad, seest karvased muskushirve nahast sukad ja vaip, padja asemel aga lihtne lõuendkott tagavarapesuga. Lootsin sooritada kogu marsruudi kolme nädalaga ja vastavalt sellele võtsin kaasa toiduaineid meestele ja sööta koertele. Kui oleksime soovinudki midagi enamat kaasa võtta, oleks see olnud võimatu. Mida me õige võisimegi kaasa võtta! Meie voor koosnes kolmest nartast — üks iga mehe peale. Nartasid pidime vedama ise, kusjuures igale mehele oli abiks ette nähtud kaks koera.

Kõik näis olevat läbi mõeldud ja ette arvestatud, tundmata olid ainult kaks küsimust: kui sügav on lumi Hungaril ning kas me teisel pool leiame varsti inimesi ja sissesõidetud nartatee. Paar päeva läks veokoerte ja nende toidu hankimiseks. Jukolat võtsime pisut igast majast. Lõpuks oli kõik pakitud ja kohale asetatud. Leppisin orotšitega kokku, et kui Tumnini jõgi kinni külmub, ilmub salka orotšist teejuht oma nartaga ja me hiivame ankru.

Teele asusime Datast 3. oktoobril kell üheksa hommikul. Päev oli külm ja vaikne. Isegi õhus polnud liikumist. Kogu taevas oli kaetud tumedate hallikassiniste pilvedega, mis asetsesid paralleelsete vöötidena ja näisid paigal seisvat. Vahetevahel liugles õhus harvu lumehelbeid. Pärast lumesadu olid kõik maapinnal asuvad esemed kaetud kohevate mütsidega. Lumme mattunud väikeste orotši majakeste korstnatest tõusis peenikeste sirgete jugadena suitsu. Data

ja Hutu-Data küla vahel oli tee juba sisse tallatud, mistõttu meie edasiliikumine kulges küllaltki edukalt. Koerad vedasid püüdlikult. Vaesed loomad! Nad mõtlesid, et veavad ainult ühe päeva, et orotši külas rakendatakse nartade ette teised koerad, ega teadnudki, milline kurb saatus neid ees ootas.

Hutu-Datasse saabusime päris pimedas ja olime väga väsinud. Kui oleksime liikunud läbi asustamata maakoha, siis oleksime ammu bivakki jäänud, kuid nüüd tahtsime tingimata Hutu-Data külani jõuda. Peatusin orotš Fjodor Butungari pool, kes on mulle väga palju teeneid osutanud. Veetsime kogu õhtu temaga sõbralikus vestluses. Ta andis mulle kasulikke nõuandeid, kuna mina püüdsin kõik kuni viimaste pisiasjadeni meelde jätta ja tegin peale selle märkmeid.

Järgmisel hommikul jätkasime teekonda. Püsis samasugune sünge ilm nagu eelmisel päeval. Taevas oli endiselt sume. Pilved roomasid aeglaselt edelasse. Nende liikumises oli mingisugust kangekaelset jonnakust ja keegi ei teadnud, mispärast nad just edelasse liuglesid ja mida nad oma raskete hingetute kogudega tahtsid täita. Kas seepärast, et teele oli tõmbunud nõrk koorik, või seepärast, et me olime hästi puhanud ja hakkasime rännakuraskustega harjuma, kuid oli märgata, et meie edasiliikumine läks kergemini ja kiiremini.

Akur-Data külasse saabusime valges. Peaaegu kõik orotšid olid kodus. Koeratoidu puudus hoidis neid kinni. Kohalikud põliselanikud hankisid karusnahku küla lähemas ümbruses. Kauguse määras koorma suurus, mille igaüks neist seljas kaasa võis viia.

Akur-Datas leidsime eest ühe orotši, kes oli üle 80 aasta vana ja kellesse kõik küla elanikud suure austusega suhtusid. Ta pea oli hõbehall, ent ta nägi ja kuulis veel hästi. Küsitlesin teda eelseisva teekonna kohta. Ta kutsus kaks jahimeest ja käskis neil joonistada plaani. Orotšid tõid tüki tohtu ja hakkasid sinna noa abil joonistama Akuri jõgikonna ja üle veelahkme viivate mäekurude kaarti. Nad joonistasid aeglaselt, pidasid sageli vanamehega nõu ja tegid kaardile ringide, ristikeste ja nurkade abil oma märke; mingisuguse kalaluu abil mõõtsid orotšid kaugusi ja arvutasid teekonnaks kuluvate päevade arvu. Mind üllatas nende oskus mastaapi kasutada ja mälu, mille varal nad orienteerusid Akuri, Hutu ja Hungari jõe ülemjooksu

ala moodustavate väikeste ojade ja jõgede tohutus hulgas. See kasetohust plaan oli mulle hiljem suureks abiks. Kasutasin seda kogu aeg, kuni kohtasin teisi inimesi sealpool Sihhote-Alini mäeahelikku.

Alles siin sain teada, et tavaliselt liiguvad kõik inimesed Tumninilt Hungarile Muli jõge mööda. See on kõige kergem ja otsem tee; mööda Akuri jõge ei liigu keegi, sest viimase ülemjooks langeb ühte Hungari lähtega. Kuigi see tee tegi ringi ja pikendas tunduvalt minu teekonda, valisin ma siiski just selle, sest see kujutas endast uut ja originaalset marsruuti, kuna mööda Mulit kulges paljude rändurite poolt tallatud ja D. L. Ivanovi poolt hästi kirjeldatud tee.

18. oktoobril jätsime Akur-Data külaga hüvasti. Tumnini suubumisel hargneb Akuri jõgi kaheks suureks ja mitmeks väikeseks haruks. Kui liigud neist üht mööda ega näe teisi, jääb mulje, nagu oleks Akur väike jõeke, kuid siis hakkavad nõvad ühinema, suurenevad mõõtmetelt ja kaovad lõpuks täiesti. Alles siis selgub jõe tegelik laius.

Püsis külm ilm. Pilved liikusid ikka endiselt samas suunas, nad laskusid madalamale ja näis, nagu suruksid nad õhu vastu maad, millest tekkis lämmatav ja rõhuv tusatunne. Seal, kus Akuri jõgi suure silmuse moodustab, möödudes kolmest küljest Sagdõ-Uo seljandikust, olid tekkinud kaldapõsed. Sinna jäime ööbima. Meie telk oli nii

väike, et neljakesi poleks me sinna kuidagi mahtunud, kui meie orotšist teejuht poleks taibanud kaasa võtta veel üht telgisiilu. Magasime öösel kõik halvasti, oli kuidagi lämmatav ja soe.

Järgmisel päeval, kui telgist välja astusin, torkas mulle kõigepealt silma tihe udu, mis lasus liikumatult maa kohal. Läbi udu võis vaevalt aimata jõe vastaskallast. Kui päike tõusis ja kerge tuuleõhk hakkas mööda orgu allapoole puhuma, lõi udu õõtsuma. Läbi uttu rebenenud valendike oli näha põlendikega kaetud künkaid teisel pool jõge, nende taga aga kõrgeid sinendavaid mägesid, kus puudus samuti taimestik. Näis, et ilm muutub paremaks. See tõi meie väikesesse salka mõningat elevust, kuid varsti päike kadus ja kogu taevas kattus jälle pilvedega. Aega kaotamata asetasime oma kraami kiiresti nartadele ja asusime teele.

Kuna orotšil oli neli koera ja tema narta oli meie omadest kergem, siis saatsin ta ette teed rajama, tema järel aga liikusime meie oma vooriga.

Viie päeva pärast jõudsime Akuri lähteni ja asusime veidi enne veelahet bivakki. Videviku eel üllatas viimaseil päevil morni nägu näidanud ilm meid rikkaliku lumesajuga, mis kestis kogu öö ja järgmise päeva. Lumi keerles õhus ja langes alla iseloomuliku sahinaga. Maapind kattus kiiresti valge vaibaga ja jäi otsekui vaikseks. Kividele, tuulemurrule ja kuuskede okstele — kõikjale tekkisid lumepadjad. Pidin teostama siin astronoomilisi vaatlusi ja otsustasin seepärast oodata, kuni sadu raugeb. Väsitavalt ja igavalt venis aeg. Meie teejuht kiirustas koju, kuhu tal olid jäänud naine ja kaks väikest last, kelle käsutuses oli üpris piiratud toiduainete-tagavara.

Viimaks kolmandal päeval hakkas taevas selginema, ja kuigi sadas veel hõredat ning peenikest lund, piilus vahetevahel läbi kihtpilvede õhukese loori mõneks minutiks juba päike. Teda võis palja silmaga vaadata. Otsekohe seadsin üles elavhõbedahorisondi*, võtsin päikese kõrguse tema kulminatsiooni ajal ja määrasin kindlaks tõelise keskpäeva. Seni kui mu vaatlused kestsid, tallasid mu kaaslased sisse tee mäekurule ja pöördusid enne

---

* Elavhõbedahorisont — elavhõbedaanumast koosnev seade, mille horisontaalset pealispinda kasutatakse mõnede astronoomiliste vaatluste puhul peeglina. *Tõlk.*

pimedat bivakki tagasi. Pärast õhtusööki hakkasid kõik suuski korda seadma. Need tuli noaga siledaks kaapida, tulise veega niisutada, välja painutada ja tule kohal kuivatada.

Umbes kella üheksa paiku heitsime lõkke äärde pikali. Magasin kaua ja sügavalt. Kuid siis kuulsin läbi une hääli ja tõusin oma asemelt. Nägin kõiki oma kaaslasi ja orotšit, kes pani kiiresti oma asju kokku. Arvates, et on aeg tõusta, hakkasin samuti riietuma, sirutades käe jalanõude järele.

„Vara veel," ütles Nozdrin, „valgeni on veel tükk aega."

Vaatasin kella ja nägin, et oli alles pool neli hommikul, ning küsisin siis, miks kõik nii vara tõusid. Selle peale seletas Nozdrin, et teejuht äratanud nad millegipärast ja käskinud asjad kiiresti nartadele laadida. Lõpuks sain teada, mis oli juhtunud.

Orotš ärganud öösel mingisuguste häälte peale. Ta jäänud kuulatama ja tundnud ära metsvintide piiksumise, mis teinud ta väga rahutuks. Päevalindude hüüded öösel ei ennustavat midagi head. Varsti linnud rahunenud ja teejuht tahtnud uuesti magama heita, kuid siis muutunud rahutuks varesed ja hakanud kraaksuma. Need hirmutanud orotšit niivõrd, et ta raputanud ärkvele Rožkovi ja Nozdrini ja palunud neid, et nad mind kiiresti üles äratakside.

Hakkasin orotšilt pärima, mis on lahti, ja püüdsin teda rahustada, kuid ta jäi vankumatuks. Üksikutest tema lausetest taipasin, et linnud magavad väga erksalt, kuulevad alati kuradi lähenemist ja tõstavad kära. Siis tuleb sellest kohast kiiresti lahkuda, olgu ilm milline tahes. Kui jääda bivakki, ähvardab kõiki surm. Olevat ette tulnud palju juhtumeid, kus terved perekonnad hukkunud mitmesuguste taudide läbi, jäänud taigas teadmata kadunuks, külmunud päris kodu ligidal ära või uppunud.

Uni oli läinud, sirutasime end ja ma tõmbasin riided selga ning astusin telgist välja. Sügav öö mähkis maad tumeda surisärgina, ümberringi valitses surmavaikus. Tardunud õhk oli nii puhas ja liikumatu, et võis kuulda kõige pisematki krabinat. Pingutasin nägemist, kuid isegi telgi lähedal ei suutnud silm midagi eraldada. Äkki kandus mu kõrvu mingisugust imelikku pahinat — see oli lumi, mis okstelt maha pudenes; siis kuulsin tihnikus tiibade plaginat ning valju kraaksumist.

Samal ajal väljus telgist orotš. Ta hakkas kärmesti koeri ette rakendama ja koormat nartale laadima. Kui kõik oli valmis, ütles ta, et ootab meid mäekurul, asus siis narta ette, liigutas seda aisast paremale ja vasakule ning hakkas minema.

Astusin telki. Kuivad kasepuud põlesid eredasti lõkkes. Laskurid olid jõudnud juba tee soojaks teha. Pidasime nõu ja otsustasime bivakist otsekohe lahkuda, niipea kui hakkab valgeks minema, ja jääda järgmisse bivakki pisut varem.

Niipea kui ilmusid esimesed koidukiired, lahkusime bivakist ja hakkasime liikuma Sihhote-Alini poole. Metsas oli endiselt vaikne. Ei olnud tunda pisematki tuuleõhku. Habesambliku pikad salgud rippusid täiesti liikumatult. Hakkas koitma uus päev.

Meie suureks imestuseks ei olnud orotšit mäekurul näha. Ta oli laskunud teisele poole mäeahelikku — sellest kõnelesid selgesti tema jäljed. Veelahkme taga nägimegi varsti tõepoolest lõkkesuitsu ja selle kõrval meie teejuhti. Ta jutustas meile, et jõge, kuhu vesi meid oli juhtinud, kutsutakse Tukiks ja et see suubub Hungarisse. Lõpuks lisas ta veel, et kaugemale ta enam ei tule ja pöördub Tumnini äärde tagasi.

„Mina lähen sinnapoole," näitas ta käega loodesse.

Algul ma ei mõistnud teda, kuid siis taipasin, et ta ei taha minna mööda vana, sissetallatud teed, vaid peab selle asemel paremaks rajada tee läbi inimjalgadest puutumata maa-ala, et ainult hädaohtlikust kohast kõrvalt mööduda. Jättes tema enda mureks, kuidas pahatahtlike metsajõududega toime tulla, ütlesime talle hüvasti ja läksime edasi. Väike nõlvaoja, mida mööda me nüüd laskusime, suundus lõunasse. See viis mind pisut segadusse, kuid tegelikult me midagi muuta ei saanud ja pidime järgima jõge, mis (olime selles täiesti veendunud) pidi meid Hungari jõele välja viima. Küsimus oli ainult ajas.

Ilm hellitas meid üpris vähe ja varsti hakkas taevas kattuma pilvedega. Nüüd liikusime edasi aeglaselt. Sihhote-Alini läänenõlvadel osutus lumi märksa sügavamaks kui Tumnini jõgikonnas. Koerad vajusid lumme, mis edasiliikumist tunduvalt raskendas. Õhtuks jõudsime mingisuguse väikese jõeni, mille laius oli vaevalt 6—8 meetrit. Kui see on Hungari, siis olime järelikult sattunud tema ülemjooksule ja meie teekond Amuurini on pikk ning kestab kaua.

Kindel usk oma jõusse, lootus, et hea ilm püsib ja et leiame varsti kui mitte inimesi endid, siis vähemalt nende poolt sissetallatud tee, ergutasid ja rahustasid meid. Toiduaineid oli meil küllaldaselt. Igal juhul olime mäekuru taga ja õigel teel, ent sügav lumi... Suhtusime sellesse filosoofiliselt: „Mitte kõik pole plussid, olgu nende hulgas ka üks miinus."

Ometi väsitas lumikatte sügavus juba esimesel päeval tublisti nii mehi kui koeri. Nartasid tuli vedada peamiselt meil endil. Koerad vajusid hangedesse, karglesid ja neist oli vähe abi. Pealegi oskasid nad kavaldada: rihm, mille abil nad ette olid rakendatud, oli ainult pisut pingule tõmbunud, milles võis kergesti veenduda, puudutades seda käega. Kavalad loomad vaatasid tagasi, ja kui märkasid, et neid kontrollida tahetakse, tegid näo, nagu pingutaksid nad kõigest jõust.

Mida kaugemale jõge mööda allapoole, seda sügavam oli lumi, seda rohkem me väsisime ja seda aeglasemalt liikusime edasi. Oli vaja midagi välja mõelda. Lõpuks otsustasin homme nartad bivakki jätta ja kõik kolmekesi luurele minna. Eelkõige lootsin endale, oma kaaslastele ja koertele puhkust anda. Kavatsesin tallata suuskadel sisse tee, mida võiks järgmisel päeval kasutada.

Teekond sel päeval millegipärast venis ja bivakki jäime alles siis, kui oli päris videvik. Peatusime paremal pool jõge kõrge kalju jalamil noores kuusikus. Koht näis mulle sobivana: ühest küljest kaitses meid tuule eest kallas, teisest küljest mets, kolmandast noor kuusik.

Teisel päeval tõmbasime selga kergemad riided ja läksime teed sisse tallama. Veidi eemaldunud, vaatasin tagasi ja märkasin alles siis, et koht bivakiks polnud just päris õnnestunult valitud. Ülalt kaljult rippus alla suur lumekamakas, mis võis iga hetk lahti rebeneda ja meie telgi koos meestega enda alla matta. Otsustasin bivaki pärast tagasitulekut teise kohta üle viia.

Tuleb märkida, et mööda kohedat lund võib ka kõige harjunum käija liikuda ilma puhkuseta mitte üle 20 minuti. Kuna meid oli kolm, siis jagasime ülesanded omavahel järgmiselt: iga kahekümne minuti järel tuleb kõige ees sumav mees sappa, tema kohale aga asub järgmine, tagumine saab sel ajal pisut hõlpu. Seejärel asendab teist kolmas, kolmandat jällegi esimene jne. Niimoodi kohta vahetades ja teed sisse tallates õnnestus meil kogu päeva

jooksul läbi käia ainult 9 kilomeetrit. Kui päike oli päris silmapiirile vajunud, pöördusime tagasi. Mägedes roosatas juba lumi ja maad mööda venisid pikad varjud, kui lõpetasime oma tööpäeva.

Bivakile lähenedes märkasin, et kaljult alla rippunud valget lumekamakat polnud enam näha, meie telgil aga lasus tohutu lumehunnik segamini igasuguse ülevalt varisenud prahiga. Oli juhtunud see, mida kartsin: meie äraolekul oli toimunud varisemine. Umbes kaks tundi raiskasime telgi väljakaevamiseks ja uuesti püstitamiseks, siis läksime puid raiuma. Sügav hämarus laskus maa peale, taevas süttisid tähed, kuid meie polnud ikka veel jõudnud oma töid lõpetada. Oli juba täiesti pime, kui astusime telki ja hakkasime õhtusööki valmistama.

Öö oli vaikne ja täherikas. Külm õhk tardus ja jäi uniselt liikumatuks. Aeg-ajalt kostis metsast pakase käes lõhenevate puude praksatusi. Telgis oli mugav ja võrdlemisi soe. Tegin päevikusse märkmeid. Nozdrin segas pajas putru, kuna Rožkov keeras püsti seistes plotskit. Äkki kostis mingisugust kummalist müra. See tuli kusagilt alt — maa alt. Näis, nagu oleks seal midagi suurt ja rasket kukkunud, purunenud ja mürinal ühelt astangult teisele varisenud, ning samal hetkel lõi meie telk vappuma ja kõikuma. Mets hakkas kohisema ja lumi varises puudelt. Koerad sattusid ärevusse ja hakkasid ulguma. Müra kandus kiiresti vaibudes kirdesse. Sain kohe aru, et oli toimunud maavärisemine. Nüüd said mulle mõistetavaks ka lindude öised karjed. Kahtlemata oli siis samuti olnud maavärisemine, kuid niivõrd nõrk, et me seda ei tundnud. Teadsin nüüd, millest oli tekkinud lume varisemine. Meid oleks ähvardanud suur hädaoht, kui oleksime sel ajal bivakis olnud. Metsa õudustel, mis meie teejuhi nii rahutuks olid teinud, oli oma alus, ainult et tema oleks seletanud neid kuradi vahelesegamisega, kes oli korraldanud lumekamaka varisemise.

Saime ka pisut nalja. Kui maa vappuma hakkas, ütles Nozdrin suitsu pärast nägu krimpsutades ja Rožkovi poole vaatamata rahulolematul toonil:

„Jäta, aitab juba."

„Millest?" küsis Rožkov.

„No sellest ühe koha peal trampimisest."

Ta arvas, et tema seltsimees tegi nalja ja pani püsti seistes maa, telgi ja pudrupaja vappuma.

Esialgu ma unustasin selle episoodi, ent hiljem, kui puder oli valmis ja me võtsime lusikad, hakkasin ma naerma. Kõige enam naeris Rožkov, Nozdrin ainult naeratas. Ta tundis, et oli piinlikku olukorda sattunud.

Hommikul ütles Nozdrin, et öösel oli olnud veel kaks nõrka tõuget, kuid mina olin päeva jooksul nii ära väsinud, et magasin nagu surnu ega kuulnud midagi. Bivakist lahkusime teatava lootusega edule.

Öö jooksul oli meie suusarada korraliku kooriku peale tõmmanud, seepärast läbisime need üheksa kilomeetrit kiiresti ja ilma igasuguste seiklusteta.

Tee sissetallamine sundis meid üht ja sama marsruuti kolm korda läbima ja pikendas järelikult kogu teekonda ajaliselt enam kui kaks korda. See asjaolu valmistas mulle tõsist muret, sest kogu meie toiduainete tagavara oli arvestatud ainult kolmeks nädalaks. Äärmisel juhul oleks sellega võinud veel kolm-neli päeva kauem läbi ajada. Lootsin siiski kusagil goldidest sooblikütte kohata ja uurisin seepärast tähelepanelikult igasuguseid jälgi, millele me jõel ja metsas sattusime.

Meie õnnetuseks juhtus talv olema väga karm: üks lumetorm järgnes teisele. Lumi oli nii sügav, et me isegi bivakki jäädes ei võtnud suuski alt. Nendeta oli võimatu vett ja puid tassida või minna nartade juurde midagi tooma.

Iga päev tallasime sisse teed. Väsisime päeva jooksul niivõrd ära, et tagasi tulles vedasime vaevu jalgu järel, bivakis aga ootas meid samuti töö: oli vaja raiuda ja kanda puid, valmistada õhtusööki ja parandada jalanõusid või riideid.

Tuli sedagi ette, et tuul tuiskas eelmisel päeval sissetallatud tee öösel kinni ja siis pidime seda uuesti sisse tallama. Oli juhtumeid, kus me tagasiteel oma suusarada üles ei leidnud: tuul oli selle kohe meie kannul täis tuisanud. Niisugusel korral liikusime silmalt, et ainult kiiremini bivakini jõuda ja äravaevatud jalgadele puhkust anda.

Meie jalanõud ja riided olid äärmise piirini ära kantud. Ja pole ka ime: teine teekonna-aasta oli lõppemas. Tumnini ääres elavatelt orotšitelt olin hankinud igale mehele neli paari kalanahast untasid. Hoolika ümberkäimise korral pidid need umbes kolmkümmend päeva vastu pidama. Ärakantud untasid ei visanud me ära, vaid hoidsime need materjalina katkiste jalanõude parandamiseks alles. Algul

parandasime harva, pärastpoole aga üha sagedamini — peaaegu iga päev. Kui viimne kalanahariba oli ära kulutatud, hakkasime poolkasukate hõlmade küljest tükke rebima ja tallutasime nendega untasid. Kuid ka see materjal polnud vastupidav ja kulus kiiresti läbi. Lõpuks olime poolkasukad ümberringi nii lühikeseks rebinud, et need muutusid sellisteks hõlmadeta pihtkuubedeks, nagu neid kannavad husaarid. Siis viskasime pealmised vöörihmad kui täiesti tarbetud asjad ära, sest need libisesid alatasa alumistele riietele.

Parem ei olnud lugu ka pesuga. Me polnud end juba ammu enam riidest lahti võtnud. Pesu oli higist läbi imbunud ja rebenes õmblustest. Selle räbalad katsid veel siinseal keha, libisesid alla ja takistasid käimist. Sellistel juhtudel tirisime kord ühe, kord teise tüki kas rebenenud tasku, kaeluse või käise kaudu välja, ilma et oleksime lahti rõivastunud.

Ma ei oleks kuidagi osanud arvata, et meie teekond nii pikale võib venida. Kõiges oli süüdi sügav lumi ja sageli üksteisele järgnevad lumetormid.

See teekond oli üks raskemaid kogu mu elus.

7.—18. detsembrini olid ilmad eriti tormised. Just sel ajal jõudsime väikese Holomi jõeni ja leidsime seal orotši suvemaja eest. See oli ehitatud puukoorest ja püstitatud kruusasele kaldakehvlile. Suvemaja oli vana, palju aastaid tagasi maha jäetud. Katust kattev koor oli kõmmeldunud ja paistis läbi. Rõõmustasime nende esimeste inimasula tunnuste üle nii väga, nagu oleks see olnud kõige toredam võõrastemaja. Siin olid olnud inimesed! Tõsi küll, ammu tagasi, kuid ometi olid nad siin käinud. Võib-olla tulevad nad meile jälle vastu.

Seadsime suvemaja niivõrd korda, kui see üldse võimalikuks osutus: pühkisime välja lume, mille tuul oli läbi katuses oleva suitsuava sisse kandnud, samuti ka prahi ja toppisime seintesse tekkinud augud kuivanud rohuga kinni. Läheduses oli puid vähe, kuid siiski suutsime neid nii palju koguda, et võisime teatava kokkuhoiu korral terve öö läbi saada ja mitte eriti külmetada.

Lootsin, et torm, mis meid teel oli tabanud, varsti raugeb, kuid eksisin. Koidu ajal puhkes tõeline maru. Tugev tuul tõstis maast lumepilvi ja kandis möirates mööda orgu allapoole. Õhus lendas väikesi puuoksi, kooretükke ja kuivanud rohu tuuste. Kasetohust jurta

värises ja ähvardas samuti iga hetk õhku tõusta. Igaks juhuks sidusime ta nartanööridega lähedal kasvavate puude juurte ja tüvede külge kinni.

Kogu varutud kütus oli ära põletatud ja nüüd oli vaja puude järele minna. Selle võttis Rožkov enda peale, kuid vaevalt oli ta jurtast välja astunud, kui külm võttis ära ta näo. Siniseks muutunud nahal lõid välja valged laigud. Hakkasin ta nägu kõvasti lumega hõõruma ja see vist päästis ta.

Torm möirgas, ähvardades jurtat maapinnalt ära pühkida, ja kuhjas tuulepoolsesse külge suuri lumehangi. Jurtas oli suitsune ja külm, ning me ei saanud oma olukorda kuidagi ei muuta ega parandada. Kui viimane halg oli tulle visatud, sai selgeks, et tuulest ja pakasest hoolimata tuleb minna kütuse järele. Mähkisin siis pea vaipade sisse, võtsin kirve kätte ja astusin jurtast välja. Tugev tuulehoog pidi mu peaaegu pikali paiskama, kuid ma pidasin vastu, haarates kinni sügavale veerkivide vahele torgatud latist, mis oli surutud vastu meie „võõrastemaja" katust katvaid kooretükke. Ümberringi toimus midagi hirmsat. Uskumatu kiirusega vihistas tuul enda ees tihedat lumemüüri. Oli kuidagi eriti sünge ja jube. Läbi lume-eesriide nägin Nozdrini. Ta seisis, selg vastu tuult, ja püüdis varjata nägu. Suundusin täiesti huupi paremale ja umbes saja sammu kaugusel jurtast, kuivanud nõva kaldal, komistasin ajupuudele, mis vesi oli siia kokku kandnud. Hakkasin neid lahti kangutama. Lume-eesriie rebenes ja ma nägin päris enda kõrval sama Nozdrini. Puudutasin teda käega. Ta tõstis pea ja tundis mu ära. Võtsime nii palju puid, kui saime ja kandsime bivaki juurde. Mõne aja pärast tuli jurtasse tagasi ka Rožkov. Ta ei olnud midagi leidnud ja oli kõvasti külmetada saanud. Tõrelesin temaga, et ta oli haigena ja mulle sõnakestki lausumata jurtast lahkunud. Sellises lumetormis võib päris jurta kõrval ära eksida ja kergesti hukkuda.

Soojendasime end tule ääres ja käisime veidi enne videvikku veel kord kütust toomas. Kahe korraga jõudsime parajasti nii palju puid kohale tassida, et võisime neid kogu öö kuni hommikuni põletada.

Nii vaevlesime veel terve ööpäeva ja alles kolmanda päeva õhtuks hakkas tuul vähehaaval vaibuma. Rasked pilved liikusid ikka veel visalt taevas, ent vahetevahel tungisid neist juba läbi loojangu purpurpunased kiired.

Tumedais pilvedes, värskelt sadanud lume pimestavas valenduses ja eha punakuldses säras võis aimata ilusa ilma lähenemist.

Sest ajast peale, kui hakkasime vähendama oma igapäevaseid toiduportsjoneid, hakkas meie jõud kahanema. Jukola tagavarade vähenemisega muutusid küll nartad kergemaks, kuid nende vedamine läks üha raskemaks.

Meie riided olid kõige kurvemas seisukorras: nad olid ära kantud ja paljudest kohtadest katki rebenenud, kalevist jalanartsud olid räbalaiks muutunud ja kindad alalisest tööst auklikuks kulunud ega soojendanud enam. Jalanõude asemel olid meil jalas pooleldi sukad, pooleldi kotid, mis olid lamba- ja kalanaha lappidest kokku õmmeldud. Aukudest paistis tortidena välja lambavilla või kuivanud rohtu. Et jalanõud lõplikult ei laguneks, mähkisime nende ümber veel mitu kihti nööri. Kõige paremini olid säilinud peakatted, kuid ka need nõudsid parandamist.

Juba mitu korda olime uurinud oma inventari, et ülearust taigasse maha jätta, ja veendusime iga kord, et meil pole enam midagi ära visata. Selge oli, et kui me lähemail päevil ei tapa mõnd metslooma või ei leia inimesi, oleme hukkunud. See mõte tuli üha sagedamini. Kas saatus oli meile tõesti lõksu valmistanud?... Kas Hungari saab tõesti meie viimaseks rahupaigaks? Ja millal? Teekonna lõpul ja võib-olla mõne eluaseme lähedal!

Jahiga ei vedanud meil üldse. Sügava lume tõttu metsloomad ei liikunud, nad püsisid paigal ja närisid läheduses kasvavate puude koort. Kusagil polnud näha jälgi. Kuuest koerast kaotasime kolm teadmata kus ja kuidas. Neid ei olnud äkki enam bivakis. Võib-olla jooksid nad tagasi. Kaks hukkusid näljast ja ainult üks, pealtnäha kõige nõrgem ja kõige vanem, lonkis nartade järel. Kord tapsin noore saarma, teine kord laskis Nozdrin väikese ilvese. Sõime neid suurima mõnuga, kuid siis algas hädaohtlik nälgimine. Sellises olukorras, kurnatud ja jõuetud, suutsime vaevu jalga jala ette tõsta. Oleks olnud suvi, oleksime ammu kõik ülearuse ära visanud ja kergeis rõivais kuidagi inimesteni jõudnud, kuid sügav lumi, eelkõige aga pakane sundis meid kaasa vedama telki, saagi, kirveid ja muid bivaki-tööriistu ja tarbeesemeid. Visata see kõik ära tähendaks end viivitamatult kindlale surmale määrata. Juba esimesel ööl uinume päevasest rännakust kurnatuina ega ärka enam kunagi.

See sundis meid ääretust väsimusest hoolimata endiselt nartasid vedama. Iga päevaga muutusid meie rännakud üha lühemaks ja puhkused sagedasemaks, hakkasime varem bivakki jääma ja hiljem üles tõusma, ning mul tekkis tõsine kartus, et jäämegi viimaks ühe koha peale paigale. Väsimus oli hakanud võimust võtma juba tükk aega tagasi ja nüüd olime sellises seisundis, et ka öine uni ei pakkunud meile enam täielikku puhkust. Oleks tulnud teha päevane peatus, kuid toiduainete puudus sundis meid kas või üle jõu pingutades edasi liikuma. Kohtumine inimestega — see oli ainus, mis võis meid päästa, ja see lootus andis meie kustuvale jõule tuge.

„Ah, saaks praegu nagu kord ja kohus välja magada!" ütles kord Nozdrin.

„Tahaks küll väga," vastas talle Rožkov. „Aga küllalt sageli tuleb ette, et inimesed ei sure kodus, vaid ikka kuskil kaugel," ütles ta siis.

Samal hetkel jäi Nozdrin, kes läks kõige ees, seisma ja laskus raskelt narta servale. Järgisime mõlemad teda, nagu oleksime ainult seda oodanudki. Rožkov viskas viivitamata veorihma õlgadelt ja istus samuti nartale, mina aga läksin kalda äärde ja nõjatusin vastu suurt jäässe külmunud puutüve, mis oli pooleldi liiva ja mudaga kaetud.

Vaikisime kaua. Seisin ja joonistasin masinlikult kepiga lumele mustreid. Seejärel tõstsin pea ja vaatasin apaatselt jõele. Olime just äsja kääru tagant välja jõudnud ja meie ees oli umbes poolteise kilomeetri pikkune kahe käänaku vaheline osa. Päike oli juba kõige kaugemate puude latvade kohale vajunud ja tema längus kiired valgustasid Hungari jõe orgu ja kõiki väikesi esemeid lumel; neid võis silmaga eraldada ainult sellise valguse puhul, sinakate varjude tõttu nende ligidal. Mulle näis, et üle kogu jõe ulatus mingisugune vööt. See läks nagu nöör põiki üle jõe ja kadus teisel kaldal põõsastesse. Algul mõtlesin, et see on puu vari, kuid see ei olnud päikesest heidetud. Kui see on lõhe jääs, kus lumi on alla vajunud, siis peaks vari olema kaldal.

„Suusarada!"

Vaevalt oli see mõte mu peas vilksatanud, kui sööstsin kohalt ja tormasin vöödi poole, mis muutus seda selgemaks, mida enam ma sellele lähenesin. See oli tõepoolest

suusarada, mille üht serva valgustas päike, kuna teine oli varjus — seda varju ma olingi nartade juurest märganud.

„Inimesed, inimesed!" karjusin ma võõra häälega.

Rožkov ja Nozdrin jätsid nartad ja jooksid minu juurde. Selle ajaga jõudsin kõik korralikult järele vaadata. Jäljed olid eilsed, neile oli kõva koorik peale tekkinud. Oli näha, et seda mööda oli läinud väikest kasvu mees, lühikestel suuskadel, kepp käes, ja liikunud lühikeste sammudega. Kui see oli poiss, siis ei tohiks elamu kaugel olla. Otsekohe suundusime rada mööda sinnapoole, kuhu see inimene oli läinud. Suusarada tõi meid läbi põõsaste väikesele nõvale; sealt suundus ta mööda voolu allapoole, pöördus siis paremale ja viis välja suuremale nõvale. Siin lõikus sellega teine vana suusarada. Püüdsin jälgedes mitte ainsatki pisiasja kahe silma vahele jätta ja silmitsesin tähelepanelikult kõike, mis jalgade ees ja kõrval silma puutus. Ühes kohas nägin nelja juba kinnikülmunud jääauku, mis asetsesid ühel joonel — siin oli jää alt kala püütud. Veidi kaugemal lõikus meie teega veel kaks suusarada, seekord juba täiesti värsked. Ja seal oli keegi alles hiljuti puid raiunud.

„Inimesed, inimesed!" — igaüks meist kordas seda sõna lugematuid kordi.

Nõva tegi veel ühe käänaku paremale ja äkki ilmus päris lähedal meie ette pisike puukoorest jurta, kust astus välja väike kortsus näoga vanaeit pika piibuga.

„Bi tšange, ke-keu-de elani agde ini. Bu dzjaptõ antši," ütlesin talle kohalike põliselanike keeles. (Mina olen ülem, meid on kolm inimest, me pole juba palju päevi midagi söönud.)

Vanaeit algul ehmus, kuid ta emakeeles öeldud lause võitis kohe ta usalduse. Samal ajal väljus jurtast teine vanaeit, kes oli veel väiksema kasvuga, veel rohkem kortsus ja veel pikema piibuga. Selgitasin neile, kes me oleme, kuidas me Hungarile sattusime, kuhu läheme, kuidas me nad suusaraja järgi üles leidsime, ja palusin osutada meile külalislahkust. Saanud teada, et oleme näljast nõrkemas, hakkasid vanaeided askeldama ja palusid meid jurtasse astuda. Üks neist läks jääaugule vett tooma, teine pani suusad alla ja läks, kepp käes, metsa. Kümmekonna minuti pärast tuli üks tagasi, suur põdralihatükk käes, ja asus lõunat valmistama, teine aga riputas tule kohale teekannu ja hakkas sütel värsket jukolat küpsetama.

Uskumatu ahnusega tormasime toidu kallale. Vanaeided kostitasid meid väga lahkelt, kuid samal ajal keelitasid meid, et me liiga palju ei sööks.

Kui esimene nälg oli kustutatud, tahtsin koos kaaslastega nartasid åra tooma minna, kuid mõlemad vanaeided, pärinud järele, kuhu me nartad jätsime, käskisid meil magama heita, öeldes, et küllap nende mehed, kes olid juba eile jahile läinud ja peavad varsti tagasi tulema, toovad nartad ära. Ei tahtnud pärismaalasi meie nartade kohaletoimetamisega tülitada, kuid tundsin, et uni hakkas mind hirmsasti vaevama. Rožkov ja Nozdrin, kes istusid värskete nuluokstega kaetud põrandal, tukkusid samuti.

Head vanaeided keelitasid meid visalt, et me ei läheks, ja kordasid kogu aeg üht ja sama sõna „gõrõ". Andsin järele ja heitsin riidest lahti võtmata pehmetele okstele pikali; raskeks muutunud laud sulgusid iseendast. Kuulsin, kuidas maja juures lumi suuskade all krudises (vanaeided läksid kuhugi), ja kohe seejärel vajusin sügavasse unne nagu minu kaaslasedki.

Kui ärkasin, oli juba päris pime. Jurtas põles ere tuli. Rožkov ja Nozdrin magasid veel. Teisel pool tuld meie vastas istusid mõlemad vanaeided ja nende mehed — samuti vanakesed —, kes olid vahepeal jahilt tagasi tulnud. Üks neist oli vanem ja kasvult pikem, teine lühem ja noorem. Mõlemad naised tegid hoolega tööd. Üks õmbles uusi jalanõusid, teine keetis õhtusööki. Alles siis panin tähele, et olime kõik palja jalu; rebenenud untade asemel olid meile jalga tõmmatud muskushirve nahast sukad. Tahtsin tõusta ja istuda, kuid tundsin hirmsat roidumust ja valu kontides. Tundsin peapööritust ning veel suuremat väsimust kui täna enne uinumist.

„Maga. Tuleb palju magada," ütles üks vanameestest.

Heitsin uuesti pikali ja vajusin jälle sügavasse unne.

Järgmisel päeval ärkasime täiesti roidunuina, võimetuina ükskõik milliseks tööks. Kõik liikmed olid nagu tina täis, jõud tundus nii otsas olevat, et isegi kätt tõsta oli raske. Kui Rožkov ja Nozdrin ärkasid, ei tundnud ma oma kaaslasi algul äragi. Nende käed ja jalad olid tursunud, nägu üles paistetanud. Nemad omakorda silmitsesid mind samuti hämmastavalt ehmunud silmadega. Selgus, et olin ise samasuguse haiglase välimusega. Vanamehed-orotšid andsid nõu üles tõusta, pisut ringi hulkuda ja üldse teha midagi, liikuda ...

Seda oli kerge öelda, kuid raske täita.

Orotšid sundisid tagant, aitasid meil jalad kinni panna ja püsti tõusta. Siis hakkasid nad puid lõhkuma ja palusid kord üht, kord teist meie hulgast kirve järele minna, puid tuua, halgu maast üles tõsta jne. Tegin Rožkovile ja Nozdrinile selgeks, et nad tööst ei keelduks, ja seletasin neile, milles asi seisab. Magu ja sooled olid võõrdunud oma funktsioone täitmast, sellest me haigestusimegi; tuli end liigutada, et kogu organismi korralikult läbi raputada, tuli teha füüsilist tööd, kas või üle jõu käivat füüsilist tööd.

Peapööritus, iiveldus ja unetaoline seisund ei lahkunud meist kogu päeva. Kolm korda ronisime jurtast välja, liikusime vaevaliselt ega söönud midagi.

Nii põdesime kaks nädalat.

Meie jõud taastus väga aeglaselt. Mõlemad vanaeided hoolitsesid meie eest kogu aeg nagu väikeste laste eest ja talusid kannatlikult meie tujusid. Nii võib hoolitseda ainult ema oma haige lapse eest. Naised panid kogu meie riidevarustuse korda ja andsid uued untad, mehed parandasid nartad ja koolutasid meile uued suusad.

Lõpuks olime niivõrd paranenud, et võisime oma teekonda jätkata. Määrasin teeleasumise päevaks 1910. aasta 14. jaanuari. Õhtul pakkisime asjad kokku, sidusime nad nartadele ja heitsime vara magama, teisel päeval aga asusime uue jõuga teele.

Veel praegu näen nagu ilmsi oma silmade ees väikest jurtat lund täistuisanud nõva kaldal. Jurta kõrval seisavad kaks naist, kohalikud põliselanikud — pikkade piipudega vanaeided. Nad olid meid saatma tulnud. Pisut eemaldunud, vaatasin tagasi. Vanaeided seisid ikka samal kohal. Lehvitasin neile mütsi, nad vastasid käeviibetega. Seal, kus nõva käänaku tegi, vaatasin veel kord tagasi ja saatsin neile viimase tervituse.

Orotšid varustasid meid teekonnaks vajalike toiduainetega ja saatsid meid, nagu nad ise ütlesid, kuue liiva kaugusele, s. o. kuni möödume kuuest kaldakehvlist jõekäänakuil. Nad juhatasid meile mitmeks ööpäevaks kätte tee ja andsid juhtnööre, kust leida inimesi. Läksime lahku.

Talvine teekond mööda Hungari jõge 1909. aastal oli üks raskemaid mu elus ja ometi tuletan iga kord, kui ma mõttes neisse päevadesse tagasi kandun, heldinult meelde kaht vanaeite, kes osutasid meile hindamatuid teeneid ja päästsid meid võib-olla surmast.

Meie teekond lähenes lõpule. Laustaiga lõppes ja algasid lagendikega vahelduvad metsatukad. Linnulennult näib taiga piir Amuuri orgu jõudmisel ažuurse pitsina. Mida ligemale me jõudsime mägedele, seda kompaktsematena need näisid, ja mida enam me Amuurile lähenesime, seda vähem paistis silma puid ja põõsaid ja seda rohkem oli luha-alasid. Mets jagunes üksikuteks saludeks, mis asusid Hungarist eemal.

Teadmine, et Amuur on lähedal, ärutas meid, ja sealjuures ilma igasuguse põhjuseta; ainuüksi oletuste põhjal kinnitasime endale, et õhtuks jõuame tingimata Voznessenskoje külani, mis asub Amuuri paremal kaldal Hungari jõe suudme lähedal.

Sel päeval asusime bivakist teele tavalisel ajal ja tegime keskpäeval nagu alati suure puhkepeatuse. Kell kaks möödusime puude viimastest esindajatest. Edasi laius meie ees kogu ääretul, silmaga haaramatul alal lõputu lund täistuisanud lammimadalik, millel siin ja seal paistsid teistest vähem hangedesse maetud kastikud ja pillirood üksikute pruunikaskollaste laikudena.

Siin leidsime paremal pool jõge väikese fansa, kus elasid kolm korealasest puuraiujat. Nad ei osanud vene keelt, ja kuidas ma ka püüdsin välja uurida, kas Voznessenskoje küla on kaugel, ei saanud ma ikkagi selgust. Korealased lobisesid midagi ja vaidlesid omavahel. Ei aidanud ka lumele joonistamine.

Oleks pidanud end kätte võtma ja Rožkovi ning Nozdrini palveist hoolimata bivakki jääma ja korralikult välja puhkama, et homme varahommikul puhanult teele asuda ja valges Amuurini jõuda. Ma ei teinud seda, andsin oma kaaslastele järele ja tegin otsuse hilisest ajast hoolimata edasi minna.

Mööda taigat hulkumine oli meid ära tüüdanud, olime halvasti riides ja sõime, mis parajasti kätte puutus, seepärast tahtsime kõik loomulikult kiiremini Amuuri äärde jõuda. Lihtne elementaarne loogika juba ütles, et tuleb tingimata bivakki asuda, kas või kaldaäärsetesse põõsastessegi, kus võis korjata vähemalt küllaldase hulga peenikest hagu. Kuid vahel juhtub, et inimest tabab nagu mingi vaimupimedus. Ja nii tumestaski aruka ettevaatlikkuse mitte millegagi põhjendatud veendumus ning lootus, et Amuur pole kuigi kaugel, et kui läheme südilt ja kaua, siis jõuame tingimata sihile. Tõepoolest! Mets lõppes —

kas see polnud siis tunnus, et Amuur on lähedal? Oletame, et uhtlammiluhad ei ulatu kaugemale kui 8—10 kilomeetrit. Kahtlemata jõuame veel täna Voznessenskoje külla. Nii rääkisid mu kaaslased. Nende argumendid näisid mulle veenvad — lõin käega ja andsin märku edasi liikuda.

Korea fansadest alates muutus jõgi loogeliseks. Veel mõnda aega esines kallastel üksikuid põõsaid, mis varsti kadusid. Seal, kus jõgi nõvadeks jagunes, olid moodustunud hilisé tekkega saared, mis polnud veel jõudnud taimestikuga kattuda. Oli aeg bivakki jääda, kuid et me olime otsustanud iga hinna eest Voznessenskoje külani jõuda, siis polnud sellel mõttel määratud teoks saada; see ainult vilksatas korraks ja kadus jäljetult. Sealjuures oli ööbimine lageda taeva all absoluutselt võimatu. Veel tund või kaks käimist ja me oleme arvatavasti Amuuril.

Umbes kahe tunni pärast hakkas hämarduma. Päike oli just silmapiiril tunglevate pilvede taha peitunud ja värvis taeva purpurpunaseks. Üle stepi libisesid harvad tuuleiilid. Need sahistasid kuivanud rohtu, painutades selle latvu hangede poole. Lumine lagendik vaikis. Äkki vilksatas pea kohal midagi valkjat ja suurt. Hääletu lennu järgi tundsin ära avamaastiku lumekaku.

„Olen pimeduse ennustaja, minu järel tuleb öö," näis ta oma ilmumisega ütlevat. Kakk kadus ja koos temaga tundus ära lendavat ka tema poolt teele pillatud ähvardus.

Läksime veel mõnda aega. Idast laskus maa peale öö. Niipea kui päike kadus, süttis silmapiiril kitsas helepunane riba, ent seegi hakkas juba tuhmuma nagu punaseks kuumutatud jahtuv raud. Siin-seal vilkusid juba tähed, ees aga polnud ikka veel näha ainsatki tulukest. Asjatult pingutasime nägemist ja puurisime pilgu pimedusse, mis kiiresti tihenes ja mähkis endasse maa. Ees tuli ikka veel üllatava monotoonsusega nähtavale üks laiem jõeosa teise järel, üks nõva teise järel.

„Mis lugu see siis on," ütles seni vaikinud Rožkov, „ammu peaks olema Amuur."

„Aga kust sa tead, et ta ammu peab olema?" küsis Nozdrin.

„Ja tõepoolest," mõtlesin, „miks me nii veendunud olime, et Amuur on lähedal? Võib-olla on sinna veel terve päevateekond." See mõte hirmutas mind ja ma püüdsin seda eemale tõrjuda.

Tunni aja pärast astub öö lõplikult oma õigustesse ja sunnib meid peatuma. Sumada pimedas huupi sügavas lumes on raske isegi tervetele inimestele, aga meile, sellisest pikast ja raskest teekonnast kurnatutele, käis see täiesti üle jõu. Tuli ette, et eksisime päevalgi mõnikord peasängilt kõrvale ja ronisime kord soodile, kord naabernõvale.

Niipea kui mets lõppes, muutus märksa külmemaks. Lumise lagendiku kohal puhus jäine, lõikav tuul. Külm puges kontidesse ja jõud hakkas üles ütlema. Möödus veel kaks tundi, ent meie aina läksime. Öö astus lõplikult oma õigustesse. Läks nii pimedaks, et me põrkasime alatasa kord järsu kalda, kord jääpanga või märja liiva sisse külmunud ajupuu otsa. Ees polnud vähimatki tundemärki eluasemest, ainsatki tulukest. Taevas särasid arvutud tähed. Nad vilkusid tugevasti ja helklesid külmas õhus kõigis vikerkaarevärvides.

Järsku jäime kõik korraga seisma. Niisugustel puhkudel on kõige halvem see, kui sa mitte midagi ei otsusta. Tunni, võib-olla isegi poole tunni pärast on juba hilja. Pöördusin siis paari sõnaga oma kaaslaste poole. Ütlesin neile, et oleme väga ohtlikku olukorda sattunud. Me ei arvestanud oma jõudu ja otsustasime kergekäeliselt, ilma igasuguste andmeteta, et Amuur on lähedal. Kui edasi läheme, oleme sunnitud ööbima lagedal väljal ja ilma tuleta. Selle eest maksame paremal juhul külmunud jäsemetega, halvemal juhul aga uinume igaveseks. Ainus võimalus õnnetust olukorrast välja pääseda on jätta nartad siia ja minna kergetes riietes mööda sissetallatud teed tagasi, võttes kaasa ainult kirved.

Rožkov ja Nozdrin vaikisid. Ma ei andnud neile mahti toibuda ja hakkasin kiiresti mööda suusarada tagasi minema. Siis võtsid mõlemad mehed rihmad õlgadelt ja hakkasid mulle järele tulema. Natuke maad eemaldunud, ootasin neid järele ja seletasin siis, miks on tingimata tarvis tagasi pöörduda. Voznessenskojesse me täna ei jõua, puid neis kohtades ei ole, seega jääb üle ainus väljapääs — minna metsa äärde tagasi.

Mu kaaslased ei lausunud sõnagi. Tagasitee oli pikk, meie jõud aga lõpukorral. Kuna suusarada oli kõva koorikuga kattunud, ei olnud tarvis jalgade ette vaadata; sissetallatud rada ise juhtis meie suuski, kusjuures rajalt kõrvale pöördumiseks tuli teha küllaltki suuri jõupingu-

tusi. Teelt ära eksida me järelikult ei saanud. Kuid üsna varsti andis end tunda väsimus. Kesköö paiku hakkas Nozdrin maha jääma. Kartes, et ta hoopis maha jääb, käskisin Rožkovil teda ette lasta ja mõne sõnaga ergutada. Läksime nagu joobnud ja vaarusime jalgadel. Lühikeste peatuste ajal märkasin kolm korda, et olin tukastama jäänud. Kella ühe paiku öösel hakkas Nozdrin paluma, et võimaldaksin tal puhata; ta lubas meile üsna pea järele tulla. Siis võtsin pettuse abiks. Ees paistis mingi pikk tume müür. Ütlesin, et see on mets, kus süütame tule ja jääme päriselt peatuma. Ei tea, kas Nozdrin jäi mind uskuma või veenis teda Rožkov, aga ta tuli edasi. Tume müür osutus jõe kõrgeks kaldaks, kuid kahjuks täiesti paljaks. Ütlesin, et olin eksinud ja et mets ei alga mitte selle, vaid teise neeme tagant. Mõlemad laskurid liikusid apaatselt ega lausunud sõnagi. Seal oligi juba ka teine neem, kus polnud samuti metsa. Jälle oli vaja midagi välja mõtelda, muidu oleksid mu kaaslased kaotanud usu oma jõusse ja seisma jäänud. Rožkov seisis kummargil, toetudes suusakepi najale, kuna Nozdrin valmistus juba lumehange maha istuma.

„Mets! Mets! Näen ees metsa," hüüdsin ma, kuigi ma tegelikult mitte midagi ei näinud.

Võttes kokku viimased jõuriismed, läksime kõik tasapisi edasi. Ja äkki tulid kõige kriitilisemal hetkel vasakul tõepoolest nähtavale põõsad. Suuri vaevu suutsin oma kaaslasi veenda veel pisut edasi minema. Siis hakkas ette tulema ikka rohkem põõsastikke, kus kasvas juba ka üksikuid puid. Pool kolm öösel peatusime. Rožkov ja Nozdrin tegid kiiresti tule. Soojendasime end selle ääres, puhkasime pisut ja hakkasime siis puid kandma. Õnneks leidus läheduses palju jalal kuivanud puid. Seetõttu polnud kütusest puudu.

Pildusime lume laiali ja leidsime selle alt suurel hulgal kuivanud rohtu. Hakkasime seda noaga lõikama. Ühes kohas, üsna jõe ligidal, oli inimesekõrgune lumehang. Läksin selle juurde ja torkasin seda kepiga. Hang näis lasuvat millelgi vetruval; torkasin veel kord ja tundsin sedasama vetruvat vastupanu. Siis võtsin suusa ja hakkasin lumehange laiali loopima. Tule valgel ilmus nähtavale midagi tumedat.

„Latt-telk!" hüüdsin oma kaaslastele.

Minu kutse peale ilmusid otsekohe Rožkov ja Nozdrin.

Rebisime kooretükid ära ja tegime neist bivakis midagi tuule eest varju pakkuva seina taolist. Siis istusime tule äärde rohu peale maha, võtsime untad jalast ja uinusime otsekohe. Kuid meie uni polnud sügav. Niipea kui tuli lõkkes vaibus, andis end tunda pakane. Ärkasin sageli, viskasin puid lõkkesse, istusin, tukkusin, külmetasin, ja pea tegi tonks ja tonks.

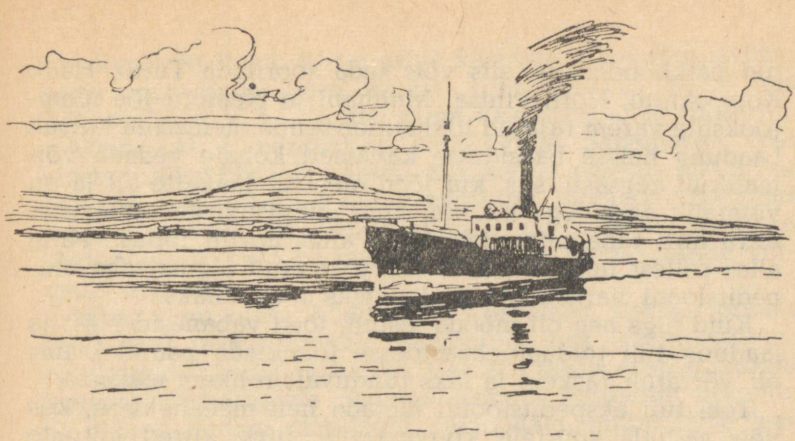
Pärast pingelist rassimist, kui oli olnud vaja aega võita ja sundida end väsimusest jagu saama, et metsani jõuda, saabus äkki nagu reaktsioonina rahu ja täielik jõu langus. Nüüd oli hädaoht möödas. Ei tahtnud midagi teha ega millelegi mõelda. Vaatasin ükskõikselt, kuidas tähed taevas vilkusid, kuidas üha uued ja uued säravad valguseallikad nagu teemanttuled silmapiiri kohale tõusid ning teised koidueelsesse pimedusse kadusid.

... Järgmise päeva õhtuks jõudsime Voznessenskoje külla.

LÄBI TAIGA

ESIMENE PEATÜKK

ETTEVALMISTUSED JA ÄRASÕIT

Küsimus Ussuurimaa geograafilisest uurimisest piirides: Alam-Amuur—Kizi järv—Tatari väin ja Hori jõgi, tõsteti üles juba 1908. aastal. Siis korraldas Vene Geograafia Seltsi Amuurimaa osakond minu juhtimisel ekspeditsiooni, mis kaks aastat järjest töötas Sihhote-Alini mägipiirkonna põhjaosas.

1926. ja 1927. aastal otsustati korraldada rida spetsiaalseid ekspeditsioone eesmärgiga heita valgust Hori, Anjui, Kopi ja Hadi vesikonna dendroloogiale, geoloogiale, majanduslikele tingimustele ja koloniseerimisvõimalustele.

1926. aasta novembris tegi Kaug-Ida Piirkonna Ümberasustamisvalitsus mulle ettepaneku organiseerida ekspeditsioon marsruudil Habarovsk — Nõukogude Sadam, et välja selgitada, milliseid koloniseerimisvõimalusi pakuvad projekteeritava raudtee äärsed maakohad. Ekspeditsiooniks assigneeriti 12 000 rubla. Kavatsuse kohaselt pidi teeleasumine toimuma varakevadel, niipea kui lumi sulab ja jõed jääst vabanevad.

Kuna ekspeditsioon pidi läbima alasid, mis olid täiesti tühjad ja asustamata või ainult siin-seal piirnesid sisemaal asuvate kohalikest põlisrahvastest elanikkonnaga asusta-

tud paikkondadega, siis võis seda sooritada Tutto, Hadi, Kopi, Anjui, Hori, Pihtsa, Muhheni ja Nemptu jõe ülemjooksule varem rajatud toiduainebaaside olemasolu korral. Laadung neisse baasidesse kavatseti kohale vedada võimalikult aegsasti, siis, kui jõed on veel jääkatte all ja on võimalik nartadega liikuda; kuid mingisuguste sekelduste tõttu anti raha minu käsutusse alles aprilli lõpus. Ning alles sellest hetkest peale võis tegelikult algust teha ekspeditsiooni varustamisega kaugeks teekonnaks.

Kuid õige aeg oli mööda lastud, jõed vabanesid jäást ja laadung tuli toiduainebaasidesse toimetada paatidel, mis oli võrratult raskem ja läks tunduvalt rohkem maksma.

Teel tuli ekspeditsioonil ületada neli mäeahelikku, kus võis sattuda suurtele kivivaredele, ning kiired kõrgete järskude kallastega mägijõed ja tümad sood. Seepärast otsustasin loobuda kanniloomadest ja kavandasin kogu marsruudi selliselt, et kahel kolmandikul teekonnast võis kasutada paate ja ainult üle veelahkmete ühest vesikonnast teise tuli minna jala, paunad seljas.

Tuleb mainida, et raudtee sihiajamistöödel töötas samal ajal ja samas kohas kaks salka, üks teedeinsener N. N. Mazurovi, teine insener N. M. Lvovi juhtimisel.

Esialgu kavatsesin minna Habarovskist Nõukogude Sadamasse ja palusin ekspeditsioonist osa võtta botaanikul professor V. M. Savitšil ja Habarovski piirkonnamuuseumi kaastöölisel A. I. Kardakovil.

Kuna raha assigneeriti liiga hilja, olime sunnitud kogu marsruudi hoopis teisiti korraldama ja kahte salka jagunema. V. M. Savitš koos üliõpilaste K. K. Võssotski, G. I. Karevi ja G. P. Gontšaroviga pidi uurima Nemptu, Muhheni ja Pihtsa jõe ülemjooksu, ületama seejärel Hori jõe ja laskuma viimast mööda Ussuuri raudteeni. Mina koos A. I. Kardakovi ja üliõpilase-geobotaaniku N. J. Kabanoviga pidin alustama oma teekonda Nõukogude Sadamast, minema mööda Hadi jõge üles Kopi jõe läheteni ja siis üle Sihhote-Alini mäeaheliku Anjui jõele. Anjuilt pidin üle minema Hori jõele ja Horilt Pihtsale, hoides kurssi Habarovski linnale. Ühe sõnaga, kuni töötan ida pool Sihhote-Alini, rajab V. M. Savitš mainitud kohtades samal ajal kolm toiduainebaasi.

Vastavalt sellele plaanile jagati ka rahasummad kolme ossa: 1000 rubla broneeriti ja hoiti alal kameraalseteks aruandetöödeks pärast ekspeditsiooni tagasipöördumist

Vladivostoki linna. Minu salga käsutuses, kes pidi läbima kogu marsruudi mere äärest kuni Amuuri jõeni, oli 7060 rubla ja V. M. Savitši salga käsutuses 4545 rubla.

Marsruuti Habarovskist Nõukogude Sadamasse võis alustada ükskõik mis päeval. See suund pakkus terve rea eeliseid, millest nüüd olime sunnitud loobuma. Teekond mere äärest Habarovskisse ei sõltunud ainuüksi aurikute sõiduplaanist, vaid ka teistest teguritest, mida polnud võimalik ette näha.

Näis, nagu oleks kõik kõige paremas korras olnud, kuid äkki tekkis täiesti ootamatult uus ebameeldivus. Nõukogude Kaubalaevastiku Valitsus saatis ekspeditsiooni laadungi Nõukogude Sadama asemel Sahhalini saarele. Ei jäänud midagi muud üle kui oodata, millal meie laadung Vladivostokki tagasi tuuakse, et saaksime selle järgmise reisiga ise sinna toimetada, kuhu vaja.

Kohustused ekspeditsioonist osavõtjate vahel olid jaotatud järgmiselt. Enda peale võtsin ekspeditsiooni juhtimise, ettevalmistavad, organisatsioonilised ja likvideerimistööd, marsruudi mõõdistamise ning läbitava maa-ala uurimise koloniseerimisvõimaluste suhtes ja loodusteaduslikust küljest. A. I. Kardakov täitis kõiki ekspeditsiooni ülema abi nimega seotud kohustusi. Peale selle kuulus tema ülesannete hulka veel kohalike elanike jahi- ja kalamajanduse uurimine ning fotografeerimine teel. Üliõpilane-geobotaanik N. J. Kabanov kogus herbaariumi ja pinnasega seotud materjale ning tegi vaatlusi oma erialal.

Peale teaduslike kaastööliste kuulusid ekspeditsiooni koosseisu veel kohalikud põliselanikud. Võtsin ettekavatsetult kaasa ainuüksi orotšeid, sest nad tundsid hästi ümbruskonda ning olid ühtaegu töölisteks ja teejuhtideks, oskasid õõnestada paate ja tulla nendega toime rümbastel, varustasid kõiki ekspeditsioonist osavõtjaid kala ja lihaga. Praegu, meenutades möödunud päevi, näen, et talitasin õigesti. Üleujutuse ajal elasid paljud ekspeditsioonid üle avariisid, ainult minu salgas ei olnud äpardusi ja me jõudsime õnnelikult Habarovskini.

Algul võtsin kaasa üheksa orotšit. Kolm saatsin tagasi juba Tutto jõelt, kaks pidid saatma N. J. Kabanovit laskumisel mööda Kopi jõge, ülejäänud neli — Prokopi Hutunka, Fjodor Mulinka, Aleksander Namuka ja Suntsai Geonka aga tegid kogu marsruudi minuga kaasa. Viima-

sed kaks töötasid koos minuga juba 1907., 1908. ja 1909. aastal ning olid saanud Vene Geograafia Seltsilt autasu.

Ekspeditsiooni lõpetamise järel saadeti orotšid Habarovskist raudteel Vladivostokki ja sealt Nõukogude kaubalaevastiku aurikul oma elukohta Nõukogude Sadamasse ja Nahtohhu jõe äärde.

Teel pidime minema risti üle viie mäekurru ning kandma järelikult kogu varustust (rännaku-, teaduslikku ja isiklikku varustust) ning toiduaineid paunaga seljas. Seepärast võtsime kaasa ainult selle, ilma milleta oli võimatu toime tulla. Kõik ülearuse jätsime kõrvale: iga solotnik oli kaalutud ja iga pisiasi arvesse võetud.

Teaduslik varustus koosnes fotoaparaadist, sekundimõõtjast, Schmalkalderi bussoolist, mõõdistamiseks vajalikest piketaaživihikutest, päevikutest, herbaariumimapist, paberist, lühikesest mõõdulindist, väikese binokli poolest, aneroidbaromeetrist, lingtermomeetrist, veetermomeetrist, minimaaltermomeetrist, väikesest sapöörilabidast, pisikestest monoliidikastidest mullaproovide jaoks, mullakotikestest, fotoplaatidest, botaanikunugadest, värvilistest ja harilikest pliiatsitest, kustutuskummidest jne.

Bivakivarustuse moodustasid: sääsekaitsevarjega telgid (üks iga teadusliku töötaja kohta ja üks suurem iga kahe töölise kohta), purjeriidest varikatused nende kaitsmiseks vihma eest, kolm üksteise sisse mahtuvat kaanega alumiiniumpada (teekanne ei võetud üldse kaasa), magamisasemeteks ettenähtud kitsenahad, kolm kirvest jne.

Rännakuvarustuseks olid: kerged vihmakuued, vahariidetükid seljakottide kaitsmiseks vihma eest, nöörid seljakottide sidumiseks, pussid, signaalraketid eksinud inimeste otsimiseks, ahing, tööriistad paatide (upalate) õõnestamiseks. Siia tuleb arvata ka tulirelvad — üks padrunisalvega vintpüss ja üks haavlipüss, padrunitaskud, püssirohi, haavlite ja padrunikestade tagavara, riistad padrunite toppimiseks, õnged, landid jms.

Iga ekspeditsioonist osavõtja isiklik varustus koosnes kergest vaibast, kahest vahetusest pesust, tagavarauntade paarist, käterätist, mida kasutati rinnarihmana seljakoti kandmiseks, seebikarbist koos seebiga, hambaharjast, kammist, nõelakarbist koos niidiga, lappideks ettenähtud riidetükkidest ja muust pudi-padist.

Eranditult kogu varustus — nii see, mis saadeti toiduainebaasidesse, kui ka see, mida kandsime endaga kaa-

sas — oli paigutatud tinutatud plekkpurkidesse, mis olid pakitud petrooleuminõude tüüpi kastidesse. Selline pakend on väga otstarbekohane. Baasides kaitseb see toiduaineid näriliste rüüstamise eest, suured metsloomad kardavad plekkpurkide poolt tekitatavat kolinat, ja rännakul ei vaja see vihmase ilma puhul presendiga katmist.

Baasides hoiti laadungit erilistes väikestes lattidest tehtud ja puukoorega kaetud vai-aitades. Baasideks ettenähtud kohad olid varem kindlaks määratud. Mööda minna ei neist ei saanud. Kohalikud põliselanikud tegid nende asukoha terve rea väikeste, vaevalt märgatavate tundemärkide järgi korrapealt kindlaks.

1. juunil lõpetasin viimased formaalsused, saatsin ära telegrammid ja kell kolm päeval astusin aurikule „Sing-ping-gang". Oli juba täiesti pime, kui lõppes hobuste pealelaadimine Sahhalini saarele siirduva geoloogilise ekspeditsiooni jaoks. Tibas vihma . . . Kell 9 õhtul hiivas „Sing-ping-gang" ankru ja läks merele. Vihmasest ilmast hoolimata viibisid reisijad veel kaua tekil ja imetlesid Vladivostokki, mis õhtuvalguses nägi tõepoolest efektne välja. Mägede nõlvadel asetsevad majad ulatusid kuni üksikute mäeküngaste tippudeni, mistõttu kõik sopkad näisid illumineeritud. Kogu ääretu tulede hulk oleks nagu õhus rippunud; need hajusid, paigutusid ümber, sulasid ühte ja peegeldusid kõik korraga mustas vees.

Kui „Sing-ping-gang" Kuldsarve abajast välja jõudis, kadus ilus panoraam ja aurikut ümbritses järsku läbitungimatu pimedus. Taevas polnud näha ei tähti ega kuud; tibutas peent vihma. Nõrgas valguses, mis illuminaatoritest ja luukidest välja tungis, paistsid mõnikord mööda märga tekki sammuvate madruste tumedad siluetid ja kaptenisillal seisev vahiülem. Päevastest askeldustest roidununa laskusin oma kajutisse ja püüdsin uinuda.

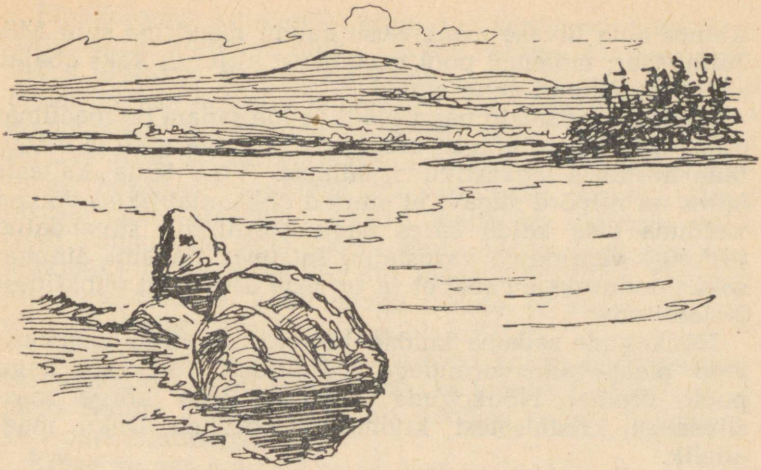
Aurikul oli rohkesti rahvast ja kitsas, kajuteis aga lämbe. Seepärast tõmbasin kohe, kui valgeks hakkas minema, riided selga ja tulin tekile.

Esimene asi, mis mulle silma torkas, oli puhas, pilvitu taevas ja rahuliku mere lai sile pind. „Sing-ping-gang" sõitis piki kallast, hoides kurssi kirdesse. Istusin pingile ja jäin imetlema vaatepilti, mis lahti rullus nagu lõputu panoraam. Kaugusest paistsid kitsastest orgudest lõhestatud, vinega kaetud hambulised mäeahelikud. Neist ida poole laiusid pikad püstloodsete kaljudena merre langevad

mäestikuharud. See oli tüüpiline „pikutine" kallas, mis kulgeb paljude sadade kilomeetrite ulatuses lõuna-edelast põhja-kirdesse. Lugejat võib-olla huvitab, mida selle nimetuse all tuleb mõista. Pikutine kallas kulgeb paralleelselt mäekurdudega, mis on neis kohtades, kus nad ulatuvad rannikule päris lähedale, piki oma rõhtsihitelge ära uhutud, mille tulemusena siin täielikult puuduvad igasugused abajad ja lahed. Seepärast ongi Mossolovi neemest põhja pool maabumine väga raske, eriti suvel, kui tuul puhub merelt ja tekitab tugeva murdlainetuse.

Arvukad neemed, mis peavad lainete survele visalt vastu, moodustavad kaldatüübi, mida geograafias nimetatakse „kulisskaldaks". Ja tõepoolest, need eenduvad üksteise järel nagu kulissid teatris. Esimene neem on selgesti ja täpselt näha, teine on sinakast vinest kergelt varjatud, järgmine on veel nõrgemini näha, kaugemal aga upuvad neemed täiesti uttu ning näivad õhus rippuvaina ja nagu veest eraldatuina. Kogenematu meresõitja võib tulla mõttele, et kahe neeme vahel on abajas, kus laev võib halva ilma eest kaitset leida. Tegelikult on see ainult kaljuse ning kõrge kalda väike käär, mõnikord isegi ilma lainemurru uhetjoometa.

Liivaneemest alates teeb Ussuurimaa kallas pöörde põhja poole ja kulgeb siit peale piki meridiaane. Seega on mainitud neemega külgnev rannikuosa kohaks, kus kaks tektoonilist joont lõikuvad. Seepärast moodustuski läheduses Nõukogude sadamaks nimetatav sügav nõgu; seepärast esinebki siin kõige sagedamini maavärinaid, millest kohalikel põliselanikel on säilinud palju huvitavaid jutustusi.

TEINE PEATÜKK

NÕUKOGUDE SADAM

Meie aurik saabus Nõukogude sadamasse 4. juunil. Kaldale läksime hilja õhtul, teisel päeval aga saime oma pagasi kätte

Minu kaaslased hakkasid asju sorteerima, mina aga suundusin rajooni täitevkomiteesse mõningate formaalsuste sooritamiseks.

Nõukogude sadam, millest siin on juttu, koosneb suurest, kaheteistkümne kilomeetri pikkusest abajast edelas ja kümne kilomeetri pikkusest siksakilisest Konstantini lahest. Peale selle on tema kaldail kujunenud veel mitu väikest teisejärgulist abajat, milledest väärivad tähelepanu Majaka abajas, kust läheb sillutamata tee majaka juurde, siis Jaapani abajas, mille äärde on asunud kõige rohkem vene koloniste, Kontsessiooni abajas, mille ääres asuvad praegu kõik riiklikud ja administratiivasutused, ja lõpuks Hadi abajas, kuhu suubub samanimeline jõgi.

Konstantini lahes on Valveposti abajas, kuhu uputati fregatt „Pallada", millest Gontšarov jutustab oma samanimelises reisikirjelduses. Abajas on siiamaani säilinud juba 1854. aastal ehitatud kindlustuste varemed. Hiljuti

ühines ahta liivase maakitsuse kaudu mandriga suur Miljutini saar; mõlemal pool maakitsust kujunes kaks abajat, millel puuduvad vene nimed.

Selliseid sadamaid nagu Nõukogude sadam on maailmas vähe. Suurena ja kõigist külgedest suletuna võib ta mahutada mistahes laevastiku maailmas. Vesi tema kallaste ääres on niivõrd sügav, et suured ookeaniaurikud võivad randuda otse kalda ääres nagu korralikult süvendatud ja kõige vajalikuga varustatud sadamas. Sadama ainukeseks puuduseks on see, et ta on maa asustatud punktidest isoleeritud.

Nõukogude sadama kaldad koosnevad mitte sammas-, vaid plaat-eraldisvormidega basaltidest. Merest, kagu poolt, eraldab Nõukogude sadamat üsna kõrge massiivsetest kristalsetest kivimitest koosnev Doko mäeahelik.

Pärast Vabatahtliku Laevastiku auriku „Vladimir" hukkumist 1897. aastal püstitati selle mäeaheliku lõppu Nikolai majakas (48°58' põhjalaiust ja 140°25' idapikkust).

Nõukogude sadama juurde pöördume veel kord tagasi, kui tuleb juttu pinnaehitusest sinna suubuvate jõgede vesikonnas.

Kogu Nõukogude Sadama elanikkond jaguneb kolme gruppi: administratsioon, asukad ja kohalikud põliselanikud. Esimesteks on üheksateistkümne riikliku asutuse teenistujad. Administratsioon ei teeninda üksi Nõukogude Sadamat, vaid kogu mererannikut Tumnini suudmest kuni Samarga jõeni.

Mida Nõukogude Sadama elanikud teevad ja kust nad endale elatusvahendeid hangivad? Maaharimisega tegelevad väga vähesed. Eelkõige saavad Nõukogude Sadama elanikud otseseid ja kaudseid sissetulekuid Kaug-Ida Metsatööstuskeskusest, peale selle tegelevad nad pisut kalastusega. Mõned peavad hobuseid, andes neid 30 rubla eest kuus „üürile". Nad elavad kaldal, oodates teenimisvõimalusi, mida pakub aurikutel saabuvate kaupade maha- ja pealelaadimine, vedu ja kandmine. Teatavat sissetulekut annavad ka puusepa-, tisleri- ja lukksepatööd administratiivasutustes. Hoolimata sellest, et siin kõik joovad, ei kuule kusagil roppu sõimu, pole vargusi, tülisid ega kaklusi, ja kui näete kusagil lukku uksel, siis rohkem selleks, et külastaja teaks, et pererahvast pole kodus. Sellest küljest on „nõukogudesadamlased" laitmatud.

Elanikkonna kolmanda grupi moodustavad orotšid — mandžuuria hõimude hulka kuuluv rahvas. Kauges minevikus elutsesid nad kusagil põhjas ja ilmusid teadmata millal Vaikse ookeani kallastele. Ometi peavad nad oma kodukohaks Nõukogude Sadamat, mida nad nimetavad Hadiks. Kuid sellest ajast peale, kui ümberkaudsetes metsades hakkasid paukuma metsaraiujate kirved, jätsid orotšid oma varasemad asulad maha ja rändasid välja osalt Tumnini ja selle lisajõe Hutu äärde, osalt aga veelahkmeks oleva Sihhote-Alini mäeaheliku taha Hungari jõe ülemjooksule, kuhu nende juurde on raske pääseda nii mere kui ka Amuuri jõe poolt küljest.

Lõpetasime kõik ettevalmistustööd kolme päevaga, sorteerisime oma asjad ja saatsime osa kraami toiduainebaasi jaoks Kopile. Just selleks ajaks jõudsid kohale põliselanikud oma paatidega.

Kõige vanem neist oli orotš Aleksander Namuka — väikest kasvu, umbes neljakümne viie aastane vaikne ja rahulik mees. Tal olid peened näojooned; ta pea hakkas juba halliks minema. Kui Namuka vene keelt rääkis, siis hääldas ta kõiki peenendamata kaashäälikuid peenendatult. Kui tal midagi ebaõnnestus, sattus ta segadusse ja ta näole ilmus hämmeldunud naeratus.

Vanuselt järgmine oli udehee Suntsai Geonka, neljakümneaastane, alla keskmist kasvu kuivetanud mees. Iseloomult oli ta tormakas ja püsimatu, kelle juures tegevusetu logelemise perioodid vaheldusid üliagara askeldamisega. Rahaga käis ta ümber nagu täiesti kasutu asjaga ja raiskas seda igasugusele tühjale-tähjale, ostes kõike, mis silma puutus. Kui ta mind milleski veenda tahtis, tekkis ta näole selline ilme, nagu kannataks ta suuri füüsilisi piinu. Suntsai oli kaunis hea šamaan ja oli pärinud selle ande oma surnud isalt.

Edasi tuleb vanuse järjekorras orotš Fjodor Mulinka, samuti keskmist kasvu, umbes 36-aastane mees. Loodus oli talle kinkinud kuldsed käed. Ta oli hea sepp ja niisama hea kütt, püüdis ahinguga osavalt kala ja teda peeti kõige suuremaks paadimeistriks. Fjodor Mulinka rääkis vähe. Kui ta püüdis midagi meelde tuletada, pingutas ta oma mälu ja kortsutas laupa. Ta oli kõige ebausklikum inimene salgas.

Minu neljandaks kaaslaseks oli Prokopi Hutunka, kolmekümneaastane väheldast kasvu orotš. Ma tundsin teda

juba poisikesest peale. Loomu poolest teadmishimuline, õppis ta ise vene keeles lugema. Hutunka oli tark, töökas, lepliku iseloomuga mees. Kõhnusest ja teatavast kõverjalgsusest hoolimata võis ta kanda suuri raskusi ja sooritada pikki rännakuid. Niisugustel puhkudel ei avaldunud sedavõrd tema füüsiline jõud, kuivõrd just harjumus tööd teha. Juba noorena sai Hutunka šamaaniks.

Kõigil neljal olid mustad juuksed, tumepruunid silmad, kollakastõmmu nahk, väikesed käed ja väikesed jalad. Nende riietus koosnes osalt vene, osalt orotši rõivastusesemetest. Jalas kandsid nad kõik, ja ka meie A. I. Kardakoviga, kohalike põliselanike jalanõusid, mis olid tehtud pargitud põdranahast ja sarnanesid olotšitega.

Edaspidi nimetan neid lühidalt sugukonnanimede järgi: Namuka, Mulinka, Hutunka ja Geonka.

Orotšid tõid ebameeldiva teate, et Hadi jõe suue, mida mööda me pidime mägedesse tõusma, on ajupuudest ummistatud. Ilm oli viimastel päevadel halb, kogu aeg sadas vaheldumisi vihma ja lund. Veetase jõgedes oli normaalsest tunduvalt kõrgem. Kaug-Ida Metsatööstuskeskus raius parajasti Hadi jõel metsa. Üle kallaste tõusnud vesi haaras raiutud metsamaterjali ja kandis pärivoolu alla. Suudme lähedal, kus Hadi nõvadeks jaguneb, oli tekkinud suur sulg, mis ähvardas meid pikemat aega kinni pidada.

Järgmisel päeval tõusin varavalges ja tõttasin välja. Oli jahe. Päike oli alles mägede taga peidus, kuid juba oli tunda tema elustavate kiirte kosutavat mõju. Nõukogude sadama kohal lasus udu, mis aeglaselt mere poole liikus. Kõik andis tunnistust sellest, et päev tuleb selge, päikesepaisteline ja soe.

Kell 10 hommikul väljusime neljas paadis Jaapani abajast ja suundusime Konstantini lahte, mille pidin võtma astronoomiliseks lähtepunktiks ja alles sealt peale alustama mõõdistamist.

1855. aastal põletas ühendatud Inglise-Prantsuse eskaader Nõukogude sadamas vana metsa kahuritulega maha. Selle asemele kasvas uus mets, mille põletasid umbes seitsmekümne aasta vanuselt maha venelased. Seejärel hakkas jälle sirguma lehistest ja kaskedest koosnev verivärske noor mets.

Jalal kuivanud puud, mis üksikute eksemplaridena siin-seal Sevastoopoli lahingu päevist alles olid jäänud,

olid tõelised hiiglased. Pärismaalased räägivad, need puud olevat kõvad nagu teras ja neid ei saavat maha raiuda.

Avamerepoolses küljes kannatab sadama läänekallas üleujutuste all. Atmosfääritegurite mõjul puruneb kivim ja variseb suurte rahnudena lainemurru uhetjoomele. Siin võib täheldada huvitavat erosiooni. Mõned näidised, hoolimata oma tohutust suurusest, kipuvad vägisi muuseumi.

Erodeeritud laavarahnud on omandanud üpris kummalised kontuurid. Ühed neist sarnanevad inimestega, teised lindudega, kolmandad fantastiliste loomadega, kes on tardunud kirjeldamatut kannatust väljendavaisse poosidesse. Kui meri „hingab", tungib säbarlainetus ka Nõukogude sadamasse. Läikiv veerind kerkib aeglaselt, läheneb käratult kaldale ja püüab pahatahtliku kahinaga võimalikult sügavamale kivide vahel leiduvatesse tühikutesse tungida. Teine jõud sunnib teda tagasi merre libisema. Kuid lained on kangekaelsed ja veerevad kohisedes jonnakalt kaldale — ja nii kestab see lõputult, paljude sajandite jooksul.

Kohalikud põliselanikud personifitseerisid kummalisi kive ja nägid nende maa peale ilmumises üleloomulike jõudude vahelesegamist.

Järgmine päev oli pühapäev. Lõpetanud tööd Konstantini lahes, istusime paatidesse ja suundusime Hadi jõe suudme poole. Ilm oli kuidagi iseäralik. Kogu päeva püsis õhus tihe somp; päike meenutas teravalt piiritletud servadega oranži ketast ja teda võis palja silmaga vabalt vaadata. Nagu sellistel puhkudel ikka, võis täheldada heli harukordselt head levikut. Kusagil kaugel lasti püssi. Sajahäälne kaja muutis selle heli kahurilasu mürinaks, mis piksekärgatusena kandus üle kogu sadama ühest otsast teise. Kogemuste põhjal teadsin, et selline somp ja kaja ennustavad halba ilma. Nii see oligi. Õhtuks somp hajus ja siis tulid taevas nähtavale madalal maa kohal libisevad pilved.

Päev oli lõppemas, kui sõitsime Hadi jõkke ja jõudsime orotši külla Daktõ-Bootšanisse. See oli viimane asustatud punkt; sealt edasi algas sünge taiga, mis ulatus paljude sadade kilomeetrite taha. Kohalikud põliselanikud tulid meile kaldal vastu. Orotši latt-onnid jätsid viletsa mulje; niisama vilets oli ka onnielanike endi välimus. Pärast kodusõda langesid orotšid vaesusse ega olnud veel uute

elutingimustega kohaneda jõudnud, Põhja Väikerahvaste Abistamise Komitee Kaug-Idas aga alustas alles hiljuti oma tööd.

Üks majake oli tühi. See kuulus pimedale vanakesele Ivan Bizankale, kellest edaspidi juttu tuleb.

Kohalikest põliselanikest naised tegid mahajäetud jurta kiiresti elamiskõlblikuks, pühkisid põranda puhtaks ja parandasid ära puukoorest tehtud katuse.

Pärast õhtusööki läksin küla vaatama. Oli sombune ja külm; hakkas vihma tibama. Lõkete suits ei kerkinud üles, vaid rippus liikumatute valgete vöötidena õhus. Ühes majas elas kahe lapsega lesknaine. Ta oli hiljuti kaotanud oma mehe, keda ma hästi tundsin. Külastasin teda. Siiasamasse kogunesid ka ülejäänud kohalikud põliselanikud. Vaene naine hakkas sagima ega teadnud, millega meid kostitada. Palusin teda endale mitte tüli teha ja käskisin tuua oma tagavarad. Mu kaaslased jagasid lastele kuivikuid, mida need hakkasid suure naudinguga närima. Orotšite hulgas oli juba elatanud mees ja hea jäljetundja — Andrei Namuka. Ta andis meile paljudes asjades kasulikku nõu ja seletas, kuidas Ioli jõe lähteile pääseda. Tuleb mainida, et ükski minu teejuhtidest polnud Tutto jõe ülemjooksul käinud ja mitte ükski ei teadnud, mida kujutab endast mäekuru Tutto ja Kopi jõgikonna vahel. Ainuke, millele me toetuda võisime, olid järelepärimise teel saadud andmed. Andrei Namuka juhtis minu tähelepanu tervele reale väikestele märkidele, mis pidid olema meile orienteerumispunktideks ja viima meid otse Ioli jõe lähteile.

Jõime kõik koos teed ja tuletasime meelde möödunud päevi. Sel õhtul sain teada, et paljusid minu sõpru kohalike põliselanike hulgast polnud enam elavate kirjas. Siit ilmast olid lahkunud Anton Sagdõ, Jegor Labori, Fjodor Butungari, Timofei Bizanka ja paljud, paljud teised. Kõik vanemad mehed olid surnud ja ainuüksi Ivan Bizanka (orotši keeles „Tšotšo") veetis veel oma viimaseid päevi Kopi jõe ääres. Temaga olin eriti suur sõber.

Kõnelus vaibus, vajusin mõttesse, ja otsekohe kerkis mu silme ette lühikest kasvu, suitsust ja päevitusest oliivpunase näoga kõhetu Tšotšo kuju, pats peas, mandžuuria lõikega pikk särk seljas, kitsad nahksete põlvekaitsmetega püksid ja pargitud põdranahast untad jalas. See oli uljas

kütt, kõikjal tuntud hea sepana, kes oskas „parandada püssilukke". Ta oli sündinud ammu. Tema isa ja ema olid taigas kohutava rõugetaudi kätte hukkunud, alaealise poisikese aga olid suguvennad enda juurde võtnud ja kasvatanud nagu kasulast. Tšotšo oli maailmas väga kaua elanud ja palju kummalisi asju näinud. Nii oli ta näinud, kuidas sadamasse tulid esimest korda venelased, kuidas nad ise uputasid oma suure laeva, fregatt „Pallada", ja kuidas pärast oli paljusid neist maha niitnud näljahaigus — skorbuut.

Kord 1897. aastal oli ta pärast edukat jahti koos kahe seltsimehega tagasiteel Nõukogude sadamasse. Nad sõitsid väikesel paadil piki merekallast, kusjuures neil oli kaasas äsja tapetud põdra liha. Kui nad Gõdžu neeme kohale jõudsid, nägid nad äkki päris kalda ääres suurt laeva. See oli Vabatahtliku Laevastiku aurik „Vladimir", mis oli udus kividele sõitnud. Reisijad olid maale saadetud. Toiduainete tagavara laeval oli äärmiselt väike ja inimesi hakkas piinama nälg. Saanud teada, milles asi seisab, andis Bizanka neile otsekohe kogu põdra, ise aga kiirustas Nõukogude sadamasse, kogus kõik ümbruskonnas elavad orotšid kokku ja saatis nad hukkujatele appi. Pärast seda võttis ta aega viitmata väikese paadi ja sõitis ühes oma venna Timofeiga merd mööda De Castri lahte, kus tol ajal oli telegraafijaam. Päevad ja ööd aerutasid nad väsimatult, kasutasid mõnikord purje ja ilmusid kolmandal päeval sõjaväe vahiposti, teatades seal juhtunust. Alles siis sai Vladivostok teada aurikut „Vladimir" tabanud õnnetusest ja alles siis saadeti hukkuvale laevale, meeskonnale ja reisijatele abi.

Hiljem Tšotšo ristiti ja talle anti nimeks Ivan. Mina kohtasin teda 1908. aastal. Ta osutas mulle terve rea hindamatuid teeneid. Palju kordi hulkusime temaga mööda taigat, palju kordi ööbisime temaga kahekesi lõkke ääres ühe vaiba all.

Ta oli juba siis elatanud inimene ja ta juustes valendasid hõbedased niidid.

Läksime lahku. Mina sõitsin Kamtšatkale, Ivan Bizanka aga jäi Hadi jõe äärde. Varsti suri Daktõ-Bootšani asulas tema vend Timofei, kellel oli „suur hulk" kuld- ja hõberaha. Tšotšo mattis oma venna kohalike tavade järgi suure austusega Hadi jõe äärde, saates hauatagusesse ilma kaasa kõik surnu armsamad asjad, jahi- ja kalapüügitarbed;

kulla ja hõbeda aga mattis taigasse. 1922. aastal jäi vanamees pimedaks ja kolis üksikuna oma suguvendade juurde Kopi jõe äärde, et seal oodata, millal tema viimne tund lööb. Paljud venelased ja orotšid otsisid peidetud varandust, mille väärtust hinnati 12 000 rublale. Asjata! Tšotšo Bizanka isegi oli juba unustanud, kuhu ta selle oli matnud, ja nüüd, täiesti pimedana, ei saanudki ta seda kohta enam üles leida. See asus võib-olla päris selle elamu kõrval, milles istusime ja kauget minevikku meenutasime.

Lõkke leek valgustas jurta seinu ja ülevalt paistvat avaust, mille kaudu väljus pilvedena suits koos sädemetega. Väljast kostis vee kohinat ajupuudega ummistatud jões, vihma krabinat katusel ja omavahel millegi pärast tülliläinud koerte urinat. Jätsin orotšitega hüvasti ja läksin Tšotšo Bizanka mahajäetud majja, mis andis nüüd meile viimast korda peavarju.

Öö jooksul tõusis vesi jões veel kõrgemale. Kuna tal puudus väljapääs merre, hakkas ta uusi sänge rajama. Need äsjakujunenud nõvad võimaldasidki meil sulukohtadest ilma eriliste seiklusteta kõrvalt mööduda.

Nüüd peab lugeja pisut tutvuma selle maa klimaatiliste iseärasustega, mida mööda meie ekspeditsiooni tee kulges, sest ilma selleta poleks edasine talle päris arusaadav.

Veelahkmeks olev Sihhote-Alini mäestik ja viimasega kaasnevad paralleelsed mäekurrud (mis asetsevad piki merekallast ja peaaegu risti valitsevate tuulte suunale) etendavad suurt osa klimaatilise piirina. Vahe fenoloogilistes nähtustes peaveelahkmest ida ja lääne poole ulatub kahekümne ja isegi kolmekümne ööpäevani. Sellal kui läänes on kõik jõed juba jääga kattunud ja neid mööda kulgeb saanitee, ei hakka rannikupiirkonna jõed veel külmuma. Kevadel on olukord vastupidine. Kui läänes ühendus jõgesid mööda juba katkeb ja algab jääminek, on ida pool jõeveed alles jääkatte all. Järelikult on Amuuri jõgikonnas varajane kevad ja varajane sügis, rannikupiirkonnas aga pikaleveniv kevad ja samasugune pikk sügis. Ühe sõnaga, läänest itta liikudes kanduksime nagu ajas tagasi, vastupidisel liikumisel aga möödume aastaaegadest ja jõuame ette.

Hadi jõgi koosneb kahest jõest: Hadist endast ja Tuttost. Esimene on lühem, kuid veerikkam, tema org on laiem ja avaram ning lisajõed võrdlemisi suured. Teine on

pikem, tema org on kitsam ja sarnaneb kuristikuga ning tema lisajõgedeks on väikesed mägiojad.

Jätnud enamiku mehi Tutto suudme lähedale, suundusin mööda Hadi jõge ülespoole. Kogu rannikupiirkond ja Hadi jõe org kujutavad endast mägismaad, kus kasvab dauuria lehistest koosnev okasmets; need lehised kasvavad pikkade ja sihvakate puudena nii samblasoos kui ka kuival kivisel pinnal, — oleks ainult rohkem valgust. Küllaltki palju oli lehiste hulka segunenud ka omapäraseid ajaani kuuski, mille levikuala ulatub kaugele lõunasse, peaaegu kuni Vladivostokini välja. Viimaste truudeks kaaslasteks olid amuuri nulud. Nende ladinakeelne nimetus (*nephrolepis* — valgekooreline) ise viitab siledale ja heledale koorele. Selle puu eritunnuseks on tumedavärvilised, kuid pehmed okkad ja mustjas-violetsed käbid. Siin-seal paistis üksikute eksemplaridena ermani kaski, mida on kerge ära tunda kollaka, räbalatena rippuva tohuga kaetud jändriku tüve järgi. Ta kasvab üksikute eksemplaridena ainult varjulistes, suurtes vanades metsades ja on botaanikute arvates väljasurev puu.

Ainult kord nägime teel karu jälgi; teisi metsloomi polnud. Linde leidus see-eest palju. Esimesena puutus mulle silma kalakotkas, keda orotšid kutsuvad „soksokiks". See röövsuliline lendas kogu aeg jõe kohal, seisis vahetevahel tiibu väristades paigal ja varitses saaki. Äkki kukkus ta kivina vette ja sööstis otsekohe uuesti üles, kala küünte vahel. Tõusnud õhku, saputas kalakotkas väledalt oma tiibu ja lendas kärmesti metsa. Seejärel märkasin kartlikku halli haigrut. Ta oli valvas ja iga kord, kui kääru tagant ilmus nähtavale paat, tõusis sedamaid õhku ja lendas piki jõge kaugemale, tuues kuuldavale kähedaid häälitsusi. Mõnikord nägime koovitajaid, kes on samuti väga ergud linnud. Nad kõndisid graatsiliselt kividel, astusid jõkke ja püüdsid oma kõvera nokaga midagi veest. Nähtavasti olid nad äsja saabunud ja polnud veel jõudnud üksikuteks paarideks jaguneda. Peale nende lindude tähendas A. I. Kardakov veel soo- ja teisi parte, aule, suitsupääsukesi, põialpoisse, samuti västrikke ja hänilasi.

Suundusime mööda Hadi jõge üles kuni „Karu nõlvaojani". Edasi muutus jõgi kitsaks ja kärestikurohkeks. Siin puudus sügavaid settekihte armastav taimestik. Mets kasvas vahetult kividel. Kogu maakoht oli soostunud või suuri laavarahne täis kuhjatud.

Veendunud, et Hadi jõe org ei paku koloniseerimiseks kuigi häid võimalusi, pöördusime tagasi ja laskusime pärivoolu Tutto jõe suudmesse.

Bivakile lähenedes, kui paat asetus vastuvoolu, lasksin vette hõbedase landi (metallkalakese punase lõngaga maskeeritud konksudega) ja püüdsin kohe ühe „maasu", esimese neist lõhelastest, kes tulevad merest Tumnini, Hadi ja Kopi jõkke. Pärast mind püüdis A. I. Kardakov sama landiga veel teise kala. On teada, et magedasse vette tulekul ei söö lõhelased midagi ja elavad neist varudest, mis nad on omandanud meres. Mis sundis maasut tormama landi järele? Nähtavasti säilib lõhelastel kiskjalik harjumus — kahmata suhu ükskõik milline pisikala — ka pärast seda, kui nad jätavad maha mere ja tungivad jõgedesse.

Õhtul istusime lõkke juures. Igaüks tegeles oma tööga. Kui juba täiesti pime oli, läks orotš Mulinka jõe äärde vee järele ja ütles tagasi tulles, et taevast langeb tähti. Otsekohe tõmbasin untad jalga ja läksin tulest kaugemale metsa.

Vihm oli äsja lakanud. Suured rünkpilved liuglesid taevas, kattes kord ühe, kord teise tähtkuju. Tuul sahistas puude ladvus ja raputas neilt maha viimaseid vihmapiisku. Kusagil sulises vesi.

Mulinkal oli olnud õigus. Taevas tulid üksteise järel nähtavale pikkade sabadega langevad tähed. Ühed neist olid vaevalt märgatavad, teised lõhestasid tumedat sügavikku heledate triipudena. Teadsin, et tegelikult pole olemas mingit saba ja et see on ainult silma omadus säilitada kiiresti liikuva keha jäetud muljet. Üks meteoor lendas maapinnale suhteliselt lähedale. Kahjuks jäi ta ettelibisenud pilve varju. Läbi pilve oli näha ainult laia valgusevööti; see oli nagu välgusähvatus, ainult palju kestvam ja helitu.

Kui bivakki tagasi tulin, nägin, et mu kaaslased olid juba magama heitnud. Ainuüksi Mulinka oli veel ärkvel. Märkasin ta käes mullust koltunud rohtu. Ta kuivatas seda tulel, keeras siis nutsakuks, sidus nööriga kinni ja peitis pauna.

„Ära visata ei või," ütles ta minu poole pöördudes.

„Mis sa selle prahiga teed?" küsisin temalt omakorda.

Ta ütles, et langevate tähtede hulgalist ilmumist nimetatakse nende keeles „goloks" („l" tähte tuleb hääldada frikatiivina). See, kes neid esimesena näeb, pidavat maast

kiiresti kuivanud lehti, rohtu, heina, õlgi või lihtsalt kõdunevaid puutükikesi korjama ja neid kolm päeva endaga kaasas kandma. See toovat õnne jahil ja kaitsvat inimest mõne õnnetuse eest.

Ta ei jäänud mu vastuväiteid kuulama ja asutas magama heitma. Minagi järgisin varsti tema eeskuju.

KOLMAS PEATÜKK

MÖÖDA TUTTO JÕGE ÜLESPOOLE

Pärast väikest puhkust hakkasime mööda Tutto jõge ülespoole liikuma. See oli vihma tõttu tõusnud ja kujutas endast käredavoolulist mägijõge. Paljudes kohtades oli vesi üle kallaste tõusnud ja metsa üle ujutanud. Orienteerumispunktideks olid meile jaapanlaste poolt mahajäetud ehitused, mis pärinesid sellest ajast, kui neil olid siin metsakontsessioonid. Need poolvarisenud barakid andsid meile peavarju ja me rõõmustasime nende üle, nagu oleksid need kõige luksuslikumad võõrastemajad. Lõpuks jäid needki seljataha. Nüüd oli meie ees hiiglaslik metsakõrb — elutu, metsik, ürgne ja neitsilikult puutumatu.

Peab lugejale selgitama, mida kujutab endast orotši paat (ulimagda). See on 6,8—10 meetri pikkune ja 40 sentimeetri kõrgune õõnestatud vene. Tema põhi tehakse harilikult 3—4 sm paksune, kuna küljed on 1—2 sm paksused. Põhjast ulatub ette pooleldi ümardatud ja pisut ülespainutatud labidakujuline nina. Ulimagda kandejõud on pool tonni. Paat on nii ehitatud, et ta ei lõika vett, vaid nii öelda libiseb selle pinnal ja võib läbida kõige veevaesemaid rümpaid. Edasiliikumiseks kasutavad orotšid ritvu, kusjuures üks mees seisab vene ninas, teine päras. Paati

ei ole kerge tasakaalus hoida: ta ise kaalub väga vähe, raskuspunkt aga paikneb kõrgel.

Kärestikel paat kõigub. Kiiresti voolavast veest hakkab sõitjal pea ringi käima, samal ajal aga tuleb tal veel ridvaga tagant tõugata. Selleks on vaja silmamõõtu, osavust ja eelkõige rahulikkust. Pärivoolu allalaskumine on ohtlikum kui vastuvett ülespoole liikumine. Kuna vool paati kiiresti edasi kannab, tuleb kaugele ette vaadata ja aegsasti läbi mõelda, kuidas mööduda kividest või põhjavajunud ajupuudest. See-eest on aga vastuvoolu ülespoole liikumine äärmiselt kurnav. Mehed toetavad ridvad otsapidi jõe põhja ja tõukavad ulimagdat jõuga vastu voolu üles. Mõnikord õnnestub kõigest jõust pingutades paati vaevalt ühe-kahe meetri võrra edasi nihutada. Päeva jooksul väsivad käed nii ära, et öösel ei saa kaua uinuda. Tavaliselt hakkab valutama õlavarreluu pähik ja teise käe küünarnukk.

Keegi ei oska sellistel paatidel orotšitest paremini sõita. Nende liigutused on kooskõlastatud ja graatsilised. Nii mehed kui naised harjuvad selle tööga lapsepõlvest peale. Võib julgesti öelda, et nad veedavad kogu suvise aja veel: püüavad kala või toimetavad kohale veoseid Kaug-Ida Metsatööstuskeskuse metsakorraldusrühmadele ja töölistele.

26. juunil jõudis meie ekspeditsioon Elangsa-nimelise maakohani, mis tähendab „Kolme jõe maa"; siit algabki õigupoolest Tutto jõgi. Siin ühinevad tema voogudega kaks väikest jõekest: vasakult Njuala ja paremalt Toroka; allpool liituvad temaga veel kolm mägioja: Tutotše, Gadaka ja Unukule.

Selle rännaku sooritasime üpris ebasoodsates tingimustes ja see kurnas meid kõiki, eriti kohalikke põliselanikke, kellele langesid osaks kõige suuremad raskused.

Kolme jõe ühinemiskohas pidime paadid maha jätma ja mööda Nungini jõge jalgsi, paunad seljas, edasi minema. Tuli teha päevane peatus, kuivatada asjad, korda seada jalanõud ja pakkida seljakotid.

Päev juhtus õnneks olema päikesepaisteline ja soe. Kasutasin vaba aega ja seadsin sammud lähima sopka poole, et vaadata linnulennult, kas mäekuruni on veel palju maad. Ületanud Tutto jõe, astusin tihedasse okasmetsa ja võtsin suuna ühele kõrgendikule, mis näis mulle

selles maakohas kõige kõrgem. Algul oli tõus lauge, aga mida kõrgemale ma ronisin, seda järsemaks see muutus. Ülekaalukalt esinevateks puuliikideks siinsete kohtade puistutes on kuused ja nulud, kusjuures viimastele lisanduvad ikka needsamad ermani kased. Pinnakate koosnes lehtsamblaist, mis moodustasid tihedaid kompaktseid soorohelisi mättaid, mida mööda olid end välja sirutanud kanada kontpuu süstjatest lehtedest rosettidega pikad peened varred. Samas kasvas hulgaliselt noort oblikat meenutava meeldiva hapu maitsega jänesekapsaid, kolmetiste lehtedega peente varte otsas, siis igihaljaste nahkjate ovaalsete lehtedega harakkuljuseid ja lõpuks madalaid, kuid väga elegantseid sõnajalgu. Mida kõrgemale ma ronisin, seda vähemaks jäi kuuski ja nulge ning seda sagedamini esines lehiseid. Alusmets koosnes valgeviltjatest kailudest, mis levitasid tugevat vaigulõhna ja moodustasid laustihnikuid. Kõrgemal muutusid puud peenemaks ja madalakasvulisemaks.

Siin ei olnud nii tihe ja niiske. Kailud jäid samuti seljataha ja nende asemele ilmusid põõsakujulised middendorfi kased.

Istusin sinna maha, et pisut puhata. Aeg oli üle keskpäeva. Päike seisis kõrgel taevas ja puistas maa peale ohtralt oma sooje kiiri, mis valgustasid sammaldunud puid, maas lebavat samblatortidega ehitud tuulemurdu ja kanepikiu-taoliste samblikega kaetud suuri laavarahne. Selles valguse ja varjude mängus oli metsal efektselt muinasjutuline ilme. Aina tundus, et just nüüd vaatab kusagilt kännu tagant välja väike haldjas, punane kottmüts peas, hall habe ees ja kirka käes. Vajusin mõttesse ja jäin, nagu sellistel juhtudel ikka, üksisilmi ühte punkti vaatama.

Haldjat ei ilmunud, tema asemel aga nägin äkki väikest graatsilist valge kõhualuse ja musta sabaga punakaspruuni looma. See oli kärp, nirgi lähedane sugulane. Ta ronis ühele maas lamavale puule ja istus tagumistele jalgadele. See hämmastas mind väga, seda enam, et kärp on ööloom ja lahkub oma urust ainult pärast päikese loojumist. Hakkasin teda jälgima, püüdes end mitte liigutada. Võttis enne tükk aega, kuni kärp rahunes; ta vaatas kaua üksisilmi minu poole. Veendunud lõpuks, et mingisugune oht teda ei ähvarda, hakkas ta vabamalt liikuma. Märkasin varsti, et ta kellelegi jahti pidas. Samas ilmus nähta-

vale sisalik, kes pidas samuti jahti putukatele ja ronis kärmelt mööda tuulemurdu. Kui roomaja sellele kohale lähenes, kus asus kärp, tegi viimane osava hüppe. Ta lõi kuidagi kummaliselt tagant üles, hüppas õhku ja kukkus tuulemurru taha. Sisalik kadus samuti. Kas kärp püüdis ta kinni või mitte, seda ei õnnestunud mul näha. Tõusin siis püsti, läksin ümber tuulemurru ja ronisin, ilma et oleksin midagi leidnud, mäe tippu.

Siin oli palju laavarahne. Ronisin ühe rahnu otsa ja jäin ümbrust vaatlema. Mu pilgule avanes imepärane mägipanoraam. Minu ees laius lõputu avarus, kust kerkis palju okasmetsaga kaetud lavamägesid. Läänes tõusid mäed üha kõrgemale ja kõrgemale, idas, mere pool, muutusid nad tunduvalt madalamaks. Tahtmatult tekkis küsimus: kuidas selline reljeef võis kujuneda? Kahtlemata on siin tegemist mingisuguse platooga, mis hiljem jagunes reaks lavamägedeks. Geoloogi vaimusilma ette kerkib kauge minevik, mil kujunes Ussuurimaa põhjaosa pind, mis praegu sellise imeliku välisilme on omandanud.

Veelahet moodustav Sihhote-Alini mäeahelik tuleb oma lõunaosas rannikule võrdlemisi lähedale, kuid Udude neeme laiuskraadil (Samarga jõe suudmest pisut põhja poole) eemaldub ta merest maa sisemusse ja tuleb Tumnini jõe lähteist kaares mööda Amuuri jõe lähedale. Peale mainitud mäeaheliku kulgeb viimasest ida pool veel üks kurd, mis on veelahkmeks ühelt poolt Kopi ülemjooksu lisajõgede ja Hutusse suubuva Adelami jõe ülemjooksu ning teiselt poolt oma vett Nõukogude sadamasse kandvate Hadi ja Tutto jõgikonna vahel.

Nähtavasti tertsiaarperioodil asetleidnud dislokatsiooni ajal voolas kusagil teise paralleelse mäeaheliku lähedal maapinnale palju basaltlaavat, mis kujundas erakordselt võimsa katte, täites kogu Hutu ja Kopi jõe vahelise ala. See laavavool veeres kuni Nõukogude sadamani. Suurima paksuse saavutab laavakiht mäekuru ligidal jõgede lähteil, kõige õhemad on tema keeled mere ääres. Sellega seletub ka tugevasti liigestunud rannajoon Lesseps-Data neeme ja Nikolai majaka vahel.

Laava oli gaasidest küllastatud. Tühemike (kivimi urbsuse) järgi võib näha, mis suunas see plastilises olekus mass liikus.

Korduvate dislokatsioonide ajal tekkis ka suur langatus, mida praegu kutsutakse Nõukogude sadamaks. Järelikult

on laavakate viimasest vanem. Seda kinnitab asjaolu, et sadama põhi koosneb suurtest basaltrahnudest, mis purunedes moodustavad iseloomuliku tumehalli värvusega kruusase aluspõhja. Hiljem algasid denudatsiooniprotsessid. Mööda laavakatet voolates toimis vihmavesi nagu saag ja viil. Ta uhtus laavasse sügavad, väga järskude, kohati isegi täiesti püstloodis külgedega jäärakud. Nii kujunesid Ma, Ui, Hadi ja Tutto jõe org.

Paljudes kohtades oli laava atmosfääritegurite mõjul üksikuteks rahnudeks lagunenud, mis moodustasid oru pervedel suuri rusukaldeid. Need olid sammaldega kattunud ja metsa täis kasvanud. Eriti hästi näeb seda mäkke ronides. Jalg komistab kogu aeg ja vajub kord puujuurte vahelisse võrestikku, kord basalditükkide vahel peituvasse tühemikku.

Kohaks, kust laava maa sisemusest maapinnale voolas, tuleb pidada Sanku (Kopi lisajõgi), Hadi ja Tutto jõe lähteid. Kinnituse sellele leiame esiteks suurest hulgast üksikutest koonilistest sopkadest, mille vahel voolavad ojad mööda madalaid, hargnevaid orge; peale selle esineb siin ka teise, tõenäoliselt laava all lasuva ja ürgmaapinna moodustanud kivimi tükke, mille basalt hiljem enda alla mattis.

Ülaltoodud kirjeldusest järeldub, et Hadi ja Tutto oru kujunemine pole veel lõppenud. Kõikjal näeme vaevalt alanud mullatekkeprotsesse. Just seepärast ei leidu orgudes kusagil papleid ja teisi huumusrikkal mudasel settepinnasel kasvavaid puuliike. Kohtades, kuhu settepinnast on kuhjunud, esinevad leet- ja turbamullad.

Arvatavasti olin kaua aega sopkal olnud, sest päike oli taevavõlvil juba tükk maad edasi liikunud ja varjud maapinnal pikemaks muutunud. Tegin oma väliraamatusse mõned märkmed ja hakkasin jälle alla Tutto jõe orgu laskuma.

Teel leidsin muskushirve luustiku. Looma oli nähtavasti maha murdnud kaljukass, sest luudel olid küllaltki suurte hammaste jäljed. Muskushirv kuulub mäletsejate hulka. Ta on väikest kasvu ja sarnaneb hirvpõdraga. Isaloomadel ei ole sarvi, see-eest on nad varustatud pikkade ülakihvadega, mis ulatuvad suust allapoole välja ja on pisut tagasi painutatud. Kõhul naba juures asub isaloomadel eriline näärmekott, kuhu koguneb muskus. Kaljukass on keskmise koera suurune ja kuulub kärplaste sugukonda,

kuid meenutab kehaehituselt mäkra. Tema tagajalad on nagu tallulkõndijail. Ta ronib osavalt mööda puid ja on muskushirve kõige ohtlikum vaenlane. Jõe lähedal hirmutasin väikest halli, valge kõhu ja tumedate kõrvadega jänest. Ta sööstis minu eest ülepeakaela põõsastesse, ehmus ise ning pani ka mind võpatama ja tagasi vaatama.

Päev oli lõppemas, kui oma bivakile lähenesin. Päike oli mägede taha kadunud ja valmistus lõplikult puhkama minema. Ilm läks külmemaks. Jõe kohale ilmus udu, see tihenes üha enam ja varsti uppus temasse kogu Elangsanimeline maakoht.

Bivakis leidsin eest kõik oma kaaslased. Jutustasin neile, mida mägedes olin näinud. Orotšid lisasid minu poolt loetletud loomadele veel põdra, karu, ilvese, hundi, saarma, siberi kärbi, siili ja soobli. Viimane elutses lähemas minevikus hulgaliselt otse Nõukogude sadama kallastel, kuid on nüüd peaaegu täiesti kadumas metsade süstemaatilise hävitamise tõttu nii tulekahjude kui ka ülestöötamise näol.

Pärast õhtusööki istusin lõkke lähedale ja tegin kaua märkmeid oma päevikusse. Kui töö lõpetasin, oli juba hilja. Tuli bivakis põles eredalt, ümberringi oli aga täiesti pime. Koos tähtede pehme siraga laskus taevast väsinud maa peale rahu. Metsas valitses sügav vaikus, mida rikkus ainult ühetasane veekohin rümbastel.

Järgmisel päeval asusime teele, kandes kogu kraami ja toiduaineid paunaga seljas. See teekond mööda tuulemurrust ummistatud taigat, rasked seljakotid seljas, oli erakordselt väsitav. Pead kogu aeg tähelepanelikult oma jalgade ette maha vaatama. Vaevalt oled jäänud kõrvale vahtima, kui komistad kännule või mahalangenud puule. Neil juhtudel võid rohu sisse peitu pugenud lamavate puude teravate okste otsas kergesti vigastada oma käsi või jalgu.

Venelased kutsuvad Tutto jõge Jälgiks. Tema lähe asub mägedes, mis on veelahkmeks oma vett edelasse, Kopi jõkke viiva Sanku jõe, kirdesse voolava Butu jõe lähete, põhja poole voolava Adelami jõe (samuti Butu lisajõgi) ning edelasse voolava, vasakult poolt Kopisse suubuva Ioli jõe vahel. Tutto voolu suund mööda kõverjoont itta on selline, et kaare kumer osa on pööratud põhja poole. Tema pikkus on umbes 180 kilomeetrit.

Jõe ülemjooksu poolne osa kannab Nungini nime; ta voolab kitsast, väga järskude, vahel täiesti püstloodis seintega kuristikku mööda. Kärestikud asendusid nüüd joastikega, mis tõkestasid peaaegu igal sammul teed. Suurvee tõttu ei saanud me minna ühelt kaldalt teisele ja olime sunnitud püsima oru ühel poolel, ent see omakorda sundis meid ronima kõrgetele järsakutele, milleks kulus palju aega ja jõudu.

Kahe päeva pärast jõudsime teise jõelahkmeni, mida kohalikud põliselanikud kutsuvad Tšoodeks. Orotšid ei teadnud, kumba jõge mööda peaksime minema. Kartes eksida, otsustasid nad enne olukorda uurida. Mulinka läks ühele, Namuka teisele poole, Geonka aga ronis paljale sopkale. Kõik ülejäänud mehed jäid alla bivakki korraldama. Kui kõik olid oma ülesannete kallale asunud, istusin kivile ning hakkasin oma mõõdistusandmeid paberile kandma ja teekonnapäevikusse märkmeid tegema.

Pärast Elangsa-nimelist maakohta hakkasid lehised kiiresti kaduma. Edasi tulid sünged küttepuu väärtusega kuuse-nulumetsad kanada kontpuust, liitlehtedega jänesekapsastest ja imaratest koosneva alusmetsa ning pinnakattega. Siinsel taigal oli imelik välisilme. Puud olid kidurad ja paljud neist kasvasid längus.

Videvikus tuli Namuka tagasi. Ta oli käinud mööda edelapoolset jõge peaaegu kuni läheteni ja leidnud sealt kahe venelase bivaki. Jälgedest, mis nad olid jätnud, järeldas ta, et nad olid käinud siin tunamullu talvel. Nendega oli olnud kaasas koer, kes oli taigas kaduma läinud. Siis oli üks meestest haigeks jäänud, teine aga kogu aeg oravaid küttimas käinud. Kuid jaht ei olnud edukas. Kui toiduainete varud olid otsa lõppenud, olid nad teinud rohmakad nartad ja läinud mäekuru kaudu Hadi jõele. Osa oma varandusest olid nad katusealustesse paigutanud. Nähtavasti tahtsid nad siia veel kord tagasi tulla, kuid polnud oma kavatsust ei möödunud ega sel aastal teostanud.

Varsti pärast Namukat tuli tagasi ka Geonka. Tal oli ärev ilme. Ta asetas püssi puu najale, istus vaikides tuulest mahamurtud puule ja vaatas kaua tulle. Küsimusele, mis ta ülevalt nägi ja kas mäekuruni on veel palju maad, vastas ta, et ei jõudnud sopka tippu, sest see on õnnetu koht. Esiteks oli ta kaks korda ära eksinud ja teiseks kolm korda ühe ning sama mahalangenud puu otsa komistanud. Kui ta laavarahnudega ülekuhjatud mäeladvale lähene-

nud, visanud keegi teda kuivanud oksaga; ta kuulnud naeru ja mitmesuguseid hääli. Siis saanud talle selgeks, et sopkal elab kurat, ja ta kiirustanud bivakki tagasi, et hoiatada meid ebameeldiva naabruse eest. Meie naljad pahandasid Geonkat. Ta torises endamisi ja silmitses meid tigedalt kui võhikuid, kellega ei tasu sel teemal rääkida. Mis teha? Tuli talle järele anda.

Aeg kulus, ent Mulinka ei tulnud ikka veel tagasi. Pärast kesköö kohendasime tuld, lõikasime kuivanud rohtu ja hakkasime magama heitma, kui pimedusest sukeldus äkki välja Mulinka, käratult kui viirastus. Ainult metsade elanikud on suutelised käima pimedal kuuta ööl mööda lamavaist puudest ummistatud taigat, ronima järsakutele ja turnima mööda simsse, kus kogenematu inimene isegi päeval kartlikult põksuva südamega liigub. Imetlesin alati nende võimet pimedas õiget suunda pidada. Kas seepärast, et nad näevad öösel paremini kui eurooplased, või seepärast, et neil on eriline orienteerumismeel, kuid igal juhul pole neile takistuseks ei öine pimedus, ei vihm ega murdmaastik.

Mulinka astus lõkke juurde niisuguse ilmega, nagu oleks ta selle juurest alles äsja lahkunud. Orotši eetika nõuab, et uustulnukas korrapealt oma seikluste jutustamisele ei asuks. Neist räägitakse nii muuseas. Mulinka viskas veel kord puid lõkkesse, asetas teekannu tulele ja pani piibu põlema. Vähehaaval hakkas ta rääkima ja jutustas, et käinud väga kaugel. Tema tee olnud raske ja ohtlik. Videvikus jõudnud ta väikese jahifansani, mille korealased kaks aastat tagasi olid ehitanud. Möödunud aasta sügisel elanud selles keegi vanamees. See tahtnud muskushirve püüda ja hakanud tegema silmustega tara, kuid löönud endale kirvega kätte ja läinud tagasi. Tagasiteel leidnud Mulinka goldide poolt rajatud vana nartatee. Ta jälginud seda kuni meie bivakini välja. Seda mööda otsustasimegi homme mäekurule minna.

Lugeja eksib, kui ta arvab, et nartatee on tõepoolest hästi sissesõidetud rööbastee. Tegelikult on nartatee olemas ainult talvel. Et nartad ümber ei läheks, asetatakse siia-sinna jalaste alla tuulest mahamurtud puid ja raiutakse ära mõned oksad, et need liikumist ei segaks. Kui mõni suur ümberkukkunud puu tõkestab teed, raiutakse selle tüvesse narta jalaste jaoks kirvega sooned. Ja ongi kõik. Kevadel, kui lumi sulab, jäävad teest järele nii-

võrd tühised jäljed, et inimene, kes taigasaladustesse pole pühendatud, läheb mööda ega märkagi neid. Just sellist nartateed mööda oligi Mulinka bivakki tulnud.

Oli juba kaugelt üle kesköö, kui ta oma jutustuse lõpetas. Hakkas jälle vihma tibama. Seadsime telgi korda ja heitsime magama. Oli kuulda, kuidas vihmavesi solksudes puudelt maha tilkus, kuidas lõkkes põlevad puud praksusid ja mu naabrid norskasid.

Hommikul tugevnes vihmasadu veelgi. Me kõik tahtsime kiiremini mäekuruni jõuda ja seepärast panime vihmasest ilmast hoolimata oma seljakotid kokku ja hakkasime mööda nartateed edasi minema.

Kohe bivaki juurest hakkas tee mäkke tõusma. Ülal kerkisid kõrged mäed, kuna all vahutas ja kohises jõgi. Mõnikord kulus terve päev selleks, et tõusta mingisuguse „kaldatõkke" harjale ja laskuda uuesti orgu. Mind saatnud kohalikud põliselanikud juhindusid mingisugustest väikestest, vaevu märgatavatest tähistest: puul leiduvast vanast laigust, murtud põõsast, maharaiutud puust. Nad võrdlesid neid märke mõttes sellega, mida Andrei Namuka oli neile rääkinud, ja läksid enesekindlalt edasi. Nungini ülemjooksul pidi kusagil asetsema goldi latt-onn. See muutus nagu meie teekonna eesmärgiks: rääkisime sellest, mõtlesime sellele ja otsisime seda. 30. juunil leidsime lõpuks ihaldatud onni. Olime otse Tutto jõe lähteil.

Nagu N. J. Kabanov tähele oli pannud, hakkasid Tšoode jõelahkmest alates sopkadel domineerima eranditult kuuse-nulumetsad. Puud muutusid kasvult madalamaks ja olid haiglase välimusega. Nende oksad olid habesamblikega ohtralt kaetud. Kohati olid terved suured metsa-alad neid nagu ämblikuvõrku täis põimitud. Kujutlegu lugeja halli okasmetsa, kus seisavad surnud latvadega sirged või viltuvajunud poolkuivanud puud. Mõned puud on maha varisenud ja oma juured kuidagi imelikult üles tõstnud. Kõikjal aina sammal: jalal kuivanud puudel, lamavatel tüvedel ja kividel meie jalge all. See oli sõna tõsises mõttes metsakõrb. Siin valitses sügav vaikus, mida rikkus ainult kuuskede ja nulgude latvu läbiva tuule vilin. Proovisin omal käel lähedusse ekskursioonile minna, ent iga kord, kui bivakist eemaldusin, haaras mind õudne tunne ja ma ruttasin uuesti inimeste juurde.

Sedamööda kuidas merest eemaldusime ja Tutto jõge mööda ülespoole suundusime, oleksime nagu ajas tagasi

kandunud, ja kui mäekurule lähenesime, leidsime eest kevade alguse. Juuni lõpus leidus siin veel mullust mahasõtkutud rohtu ja alles hakkasid puhkema varased lilled: varsakabjad — vett ja metsavarju armastavad neerjate lehtede ja suurte kollaste õitega taimed; sageli esines tavaline sulgjate lehtede, ereoranžide tolmukate ja tumevioletsete õitega sinilatv.

Temperatuur langes märgatavalt, aeg-ajalt sadas vihma ja lumelörtsi. See kõik lõi märtsikuu mulje.

30. juunil lähenesime veelahkmele ja nägime siin huvitavat pilti. Maapind oli täiesti külmunud, sammal krudises jalge all. Kõikjal leidus veel lund, mis päikesekiirte mõjul oli omandanud sõmerja struktuuri, sealsamas kõrval aga kasvasid suured, inimese õlgadeni ulatuvate vartega kuldrododendroni puhmastikud, täis tipitud nahkjaid läikivaid tumerohelisi lehti ja kuldkollaseid õiekübaraid.

Goldi onn oli lagunenud. Selle kõrval oli vanale lehisele jämedates joontes lõigatud suur inimnägu, mis oli tõrvaga kokku määritud. See oli „toruu", kelle ees goldid jahile minnes iga kord palvetasid. Lehise kõrvale neljale väikesele sambale oli asetatud puust küna. Selles põletati kailulehti ja sinna asetati ohvriande. Ebajumalal oli selline ilme, nagu valvaks ta onni varemeid ja oleks millegipärast mures.

Videvik laskus enne, kui suutsime oma töö lõpetada. Püstitasime kahe oja ühinemiskoha juurde neemele onni naabrusse bivaki. Järgmine päev oli määratud puhkuseks. Meil oli vaja jõudu koguda ja riideid ning jalanõusid parandada. Mu kaaslased, päevasest teekonnast kurnatud, heitsid vara magama. Tule äärde jäime ainult meie Mulinkaga kahekesi. Tegelesin oma asjadega, kuna tema parandas rebenenud untasid. Aeg-ajalt viskasime lõkkesse kuivi oksi; tuli lõi eredamalt leegitsema; puude tüved kerkisid pimedusest selgemini esile ja näisid bivakile lähenevat. Maas hüplesid kord heledad laigud, kord mustad varjud. Märkasin, et Mulinka vaatas sageli paremale.

„Mis ta kogu aeg siia vaatab?" ütles ta rahulolematu tooniga.

„Kes?" küsisin orotšilt.

„Kurat!" vastas ta ebajumalale osutades.

Tõstsin pea ja nägin lõkke eredal valgusel lehisetüvele lõigatud „toruud". Näis, nagu oleks inimnägu elavnenud

ja meid jälginud. Paljude aastate jooksul oli see ebajumal korralikult oma kohustusi täitnud, valvates onni, ja näis nüüd olevat rahulolematu uustulnukate jultumuse üle, kes olid julgenud selle küttepuudeks laiali tassida. Äkki tabasin end oma töö kohal tukkumast. Mulinka juba magas. Koristasin oma päevikud ja järgisin tema eeskuju.

Koidu eel laskus maha tihe udu. Hakkasin juba lootust kaotama, sest näis, et pean kavatsetud ekskursiooni ära jätma. Kuid siis tuli päike välja ja udu hajus. Tõmbasin kiiresti riided selga ja läksin maad kuulama mäekuru suunas, mille kõrgust hinnatakse 1200 meetrile. Tõus sellele ida poolt oli pikk ja lauge, aga maapind äärmiselt niiske.

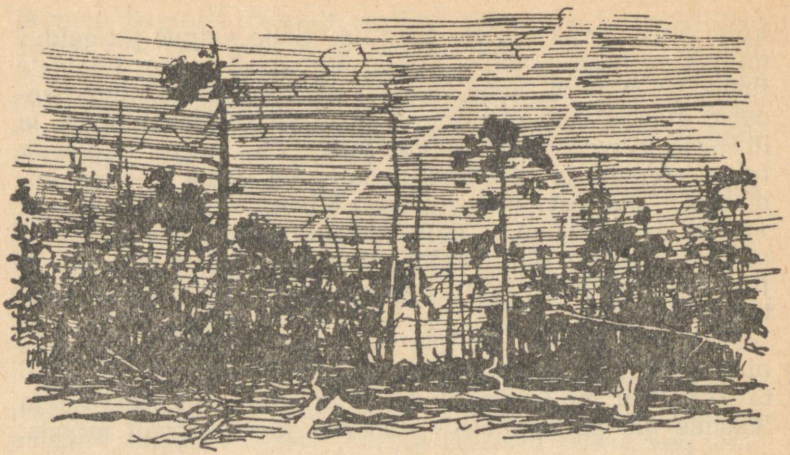
Kui olin roninud mäeaheliku harjale, hakkas mets kiiresti hõrenema ja minu ees laius avar soo, kus siin-seal paistsid suured väikeste järvede taolised seisva vee lombid. Teisel pool sood kerkis tiheda hambulise müürina tume mets. Näis, nagu oleks loodus siin eriti tahtnud üht jõgikonda teisest eraldada. Paistis, et talle ei piisanud kõrgest mäeahelikust ning ka kõikuvast soost, oli vaja püstitada veel sammaldunud ja inetult degenereerunud kuuskedest ja nulgudest koosnev metsatõke. Orotšid asustavad selliseid kõrgetes mägedes asuvaid soid oma kujutlusvõime imedega. Neis soodes elavad põtru allaneelavad hiiglamaod „sunmud", kelle kohutavad hüüded kostavad väga kaugele. Kõik elusolendid väldivad neid kohti ja keegi ei tule siia enne, kui talvepakane on pannud jääkütkesse järved, kus need hiiglaroomajad elutsevad.

Kui metsaservale välja jõudsin, oli päike läbinud suurema osa oma teest taevavõlvil. Ta oli deformeerunud ja punakas. Soodest kerkis aeglaselt rasket auru. Ümberringi valitses õudne vaikus. Olin üksinda ja samal ajal tundsin end nagu nähtamatuist saladuslikest olendeist ümbritsetuna, kes olid puude taga peidus ja jälgisid mind. Ning äkki hävitas selle surmavaikuse mingisugune veniv kisa. See kandus üle kogu soo ja sarnanes ammumisega, mis algas oigavate häälitsustega, langes oktaavi võrra allapoole ja lõppes nagu raske ohkega. Arvatavasti oli see karu, sest põder häälitseb teisiti ja ainult sügisel. Kartsin, et pimedus tuleb enne kätte, kui ma metsast välja jõuan, ja hakkasin mäekurult alla laskuma.

Kui lähenesin telkidele, oli päike just äsja silmapiiri taha peitunud; maad valgustas veel nõrgalt taevast peegelduv

külm helk. Bivakis põles hele tuli. Selle valgus peegeldus mingis väikeses lombis. Lõkke ääres oli näha inimeste tumedaid siluette. Need venisid ülespoole pikaks ja omandasid moonutatud piirjooned, laskusid siis maapinnale ja libisesid kiiresti ühest kohast teise. Just nagu hiiglaslik tulise rummu ja mustade kodaratega ratas keerles inimeste liikumisest olenevalt kord ühele, kord teisele poole. Tulnud bivakki, jutustasin teistele, mida mäekurul olin näinud. Orotšid olid vankumatult veendunud, et see oli just toosama suur madu, kellest goldid neile olid jutustanud.

Järgmisel päeval jätsime „toruuga" ja onniga hüvasti ning hakkasime ronima mäekurule, mille nimetasime Väsitavaks. Seal me ei peatunud, hoidusime metsaservale ja läksime üle põlvede vees sumades soost kõrvalt mööda.

NELJAS PEATÜKK

HÄDAORG

Vesi valgus Väsitavalt mäekurult alla mätaste vahel voolavate arvutute niredena. Järgnesime neile loode suunas. See tegi mind rahutuks. Sest kui eksida ainult ühe-kahe kraadi võrra, võib sattuda Hutusse suubuva Adelami jõgikonda. Varsti meie kartused hajusid: veenired kaldusid üha enam lääne poole. Algul laskusime mööda tasast ning lauget nõlva, siis hakkasid vähehaaval välja kujunema oru ääred. Keskpäeva paiku jõudis meie väike salk kohani, kus meie jõgi ühines paremalt poolt samasuguse väikese jõega ja pöördus järsult edelasse.

Tutto jõe lähteil olid mäekitsused, siinpool aga äärmiselt lauge nõlvak; seal oli lumi ja varakevad, siin aga soe suvi. See üleminek ühest aastaajast teise näis meile kõigile väga järsk. Maapinnal ja puudel kasvav sammal, madal temperatuur ja niiskuseküllus lõid täieliku metsatundra taimeformatsiooni ilme. Kokkupuutest soodega tihenes õhus sisalduv veeaur ja muutus uduks. Oli külm ja niiske... Kella 10 paiku hommikul hakkas udu koonduma tompudeks; siin-seal tuli nähtavale sinine taevas ja elustavad päikesekiired valgustasid märga maad. Esimesed putukad, kes meid pärast mäekuru ületamist tervitasid, olid sääsed. Kas seepärast, et me kohtusime nendega

siin sel aastal esmakordselt, või seepärast, et väikesed tiivulised vereimejad olid näljased, kuid nende hammustused tundusid meile väga valusad. Tuli katta nägu võrguga ja kätte tõmmata kindad, kohalikud põliselanikud aga sidusid pähe rätid, mis nad Nõukogude sadamast ettenägelikult olid kaasa võtnud.

Pärast mäekuru ilmusid kuuskede ja nulgude asemele otsekohe lehised, mis said varsti valitsevaks liigiks. Orus olid nende alusmetsaks nurklike okste, punakaspruuni kestendava koore ja väikeste lehtedega põõsataolised middendorfi kased, mägede nõlvadel aga maas lamavate vartega valgeviltjad kailud. Nende ilus tumeroheline nahkjas lehestik algul meeldis meile, pärast aga tuletasime mitu korda meelde kuuse-nulumetsa samblaid ja kirusime sageli neid mõlemaid põõsaid, sest nad raskendasid tunduvalt liikumist, eriti kui tuli minna mööda nõlvakuid. Jalad libisevad okstel, mis asetsevad kõik ühtepidi ja tingimata piki mäenõlva ülalt allapoole; mehed kukuvad sageli ja kulutavad mõnekümne sammu läbimiseks palju jõudu. Mida järsem on selline nõlv, seda ebakindlam on samm ja seda rohkem on võimalusi järsakust alla kukkuda ning surma saada.

Umbes kümne kilomeetri kaugusel tuli põhja poolt veel mingisugune oja. Nüüd kujunesid oru iseloomulikud tunnused lõplikult välja: kõige lähematel sopkadel olid teravatipulised ladvad, nende tagant aga paistsid kauguses kõrged mäed. Kerkis küsimus: kuhu oleme sattunud? Orotšite arvates oli see Ioli jõgi, mida väldivad kõik kohalikud põliselanikud. Jõel on halb kuulsus. Üks mees läks siin kunagi teadmata kaduma, teine haigestus ja suri varsti pärast tagasipöördumist, kuna kolmas kaotas mõistuse; tunguusidel surid põdrad, kala lõpeb lausa vees, soodes elutsevad suured maod jne. Minu ettepanekule joonistada Ioli skemaatiline plaan vastasid orotšid-kopilased, kes tunnevad hästi kõiki Kopi lisajõgesid, nagu ühest suust, et nad pole seal käinud ega oska tema kohta midagi öelda.

Keskpäevaks laskusime kaugele alla. Mäekurul püsinud udu muutus suurteks rünkpilvedeks, millede hulk ja suurus pidevalt kasvasid. Nad liuglesid suurte tihedate massidena ja neil olid lumivalged ümarad servad. Päike kõrvetas tugevasti . . .

„Tuleb agdõ," ütlesid orotšid ja vaatasid lääne poole. Ja tõepoolest, sealt lähenes must pilv ja kuuldus kauget

kõuekõminat. Kõik ümberringi tardus, tuul vaibus. Päikesest kuumaks köetud elektriseeritud õhus hõljus vaevalt tajutav rahutus; oli tunda mingisugust pinget, mis näis iga hetk kohutava äikesena valla puhkevat.

Hakkasime kärmesti telke üles seadma. Orotšid jooksid metsa puukoort tooma; minu mõlemad kaaslased kandsid puid, võtsid seljakotte lahti ja püüdsid asju vihma eest varju alla toimetada.

Kohutava sagrise koletisena kihutas pilv maa kohal, käpad ette sirutatud, ja näis, nagu püüaks ta haarata kogu taevavõlvi. Koletise möirgeist värises maa ja tema kurgust lendasid välja pikad tulekeeled. Äkki muutus maapeal korraga poolpimedaks — koletis oli päikese alla neelanud. Üksikud suured piisad langesid maapinnale, puud hakkasid vihaselt kohisema ja paindusid kõik korraga ühes suunas. Siis hakkas valama paduvihma koos rahega. Välgud lõhestasid tumedaid pilvi tulenooltena ja tugevad kõuekärgatused vapustasid õhku. Vihm muutus sellest veelgi tugevamaks. Kaja kordas kõuekärgatusi mägedes ja laia kõminana kandusid need üle kogu taeva ühelt pilvelt teisele.

Pugesime telkidesse, surusime end üksteise ligi ja kuulasime, kuidas tuul mühises raevuste hoogudena ja murdis metsas puid. Kord lõi välk sisse kusagil üsna meie bivaki ligidal. Tundsin kõrvades teravat valu; pärast seda olid need õhtuni lukus.

Õhtu eel hakkas äike vaibuma; paduvihm asendus uduvihmaga. Orotšid süütasid suure tule ja kuivatasid oma riideid, kust kerkis pilvedena auru. Võtsin püssi ja läksin jõe kaldale, mis tegi siin käänu, pisut hulkuma. Jõest paremal kerkis müürina okas- ja lehtpuudest koosnev segamets, vasakul oli suur liivane kaldakehvel. Pärast äikest oli õhk hämmastavalt puhas. Taevas selgines peaaegu täiesti, viimased pilveräbalad kadusid mäekuru taha. Eha kustus. Majesteetlikud mäeahelikud, kauged välgusähvatused, kumedad kõuekärgatused ja maapeale laskunud öine pimedus lõid pildi, mis oli sünge, kuid täis ülevat ilu. Tõstsin juhuslikult silmad ja nägin ülal täiesti tumenenud taeva määratus kõrguses väikesi hõbedasi pilvi. Algul olid nad vaevu märgatavad, kuid muutusid varsti selgesti nähtavaks ja näisid nagu ise niivõrd tugevat valgust kiirgavat, et nende asukohta võis määrata isegi läbi madalal maa kohal liikuvate väikeste pilvede. Sellised hõbevalged

pilved on nähtavad ainult puhtas õhus pärast vihma. Veeaur ei võinud nii kõrgetesse atmosfäärikihtidesse tõusta. Võib-olla oli see peenike tolm või mingisugune õhust kergem gaas, mis kaua helendas ja pärast kesköödpikkamööda kustus. Pöördusin tagasi. Äike oli juba kaugele veerenud ja kõuemürinat polnud enam kuulda. Üle kogu looduse laotus rahu ja ainult pälgud meenutasid hiljutist tormi.

Öö jooksul puhkasime kõik end hästi välja ja järgmisel päeval jätkasime oma teekonda piki Ioli jõge alla.

Kestvate vihmasadude tõttu oli veeseis jões kõrge, mis sundis meid püsima kogu aeg oru vasakul kaldal. Jälle tuli ronida üle arvukate kaldatõkete.

Edasiliikumisel olid suureks takistuseks kandamid, mida tassisime oma turjal, ja kailutihnikud, mis olid välja tõrjunud kõik muud põõsastikud.

Pärast keskpäeva juhtus millegipärast nii, et läksime üksteisest lahku: N. J. Kabanov, A. I. Kardakov ja kolm orotšit valisid tee, mis kulges üle sopkade, meie Geonkaga aga laskusime orgu. Siin osutus käimine veel raskemaks kui mäenõlval. Põõsataolised middendorfi kased kasvasid läbisegi pajulehiste enelatega, mille lehed sarnanevad hundipaju lehtedega, ja kõrgete rohttaimedega.

Suurimad raskused langevad alati eesmineja õlgadele. Seepärast vahetasime pidevalt kohti. Kui oli minu kord läbi tihniku tungida, leidsin juhuslikult karude poolt sissetallatud raja, mis läks just meile vajalikus suunas. Varsti viis rada meid pajuvõsa täis kasvanud ja mahalangenud puudega ülekuhjatud liivasele kaldakehvlile.

Juhtus kuidagi nii, et Geonka jäi pisut maha, kuna mina läksin tükk maad ette. Jõudnud tuulest murtud puuni, istusin sinna seljakotti maha võtmata jalgu puhkama. Samal hetkel nägin väikest, umbes 60 sentimeetri pikkust pruunikaskollast kahuskarvase saba ja väikeste kikkis kõrvadega looma. Tundsin selles otsekohe ära siberi kärbi. Loomake istus suure mahalangenud puu lähedal maas, käpad kõhu all koos, ja hoidis midagi suus. Ta oli oma tegevusest nii haaratud, et ei märganud mind. See andis mulle võimaluse teda nagu kord ja kohus silmitseda. Kärp surus midagi esikäppadega vastu maad, hammustas kedagi tigedalt ja liigutas oma saba. Tegin samal ajal ettevaatamatu liigutuse ja hirmutasin teda. Ta häälitses korra kähedalt, hüppas maas lamavale puule, jooksis osavalt mööda peent

raagu ja kadus rohu sisse. Tõusin püsti ja nägin mahamurtud puu kõrval võrdlemisi suurt roninastikut, kellel oli iseloomulik kirju rombjas muster seljal. Maol oli kael läbi hammustatud. Ta lamas maas, suu avatud, ja vingerdas aeglaselt.

Oleksin tahtnud veel kärpi silmitseda, kuid teda oleks tulnud võib-olla kaua oodata. Samal ajal jõudis mulle järele Geonka. Rääkisin talle, mida olin näinud, ja näitasin madu. Geonka ütles, et kärp püüab linde, hiiri, viiksjäneseid, oravaid, burundukke ja teisi väikesi loomi. Kõige vägevam šamaani vaim („sevon") ilmuvat alati kärbi kujul ja seda kutsutavat „soleks". Tema arvates ei näinud ma tavalist looma, vaid just sevonit, keda šamaan oli saatnud tapma kurja, mürgise mao kuju võtnud vaimu. „Kõige parem on," lõpetas ta oma jutu, „kui läheme siit kiiresti minema." Seejärel hakkas Geonka mööda karurada edasi astuma, mina tema kannul.

Mida kaugemale me piki jõge allapoole laskusime, seda veerikkamaks see muutus. Suuri lisajõgesid ei olnud, kuid hulk väikesi ojasid suubus paremalt ja vasakult poolt Iolisse. Ioli jõe oru huvitavaks iseärasuseks on kõrged vanad laia platoo taolise massiivse alusega jõeterrassid.

Meie ülesanne seisis nüüd selles, et leida niisugune pappel, millest saaks õõnestada paadi. Iga suur puu tõmbas endale orotšite tähelepanu. Nad võtsid paunad seljast ja jooksid metsa, kuid tulid iga kord pettunult tagasi.

N. J. Kabanov täheldas sellel teekonnal veel järgmisi puuliike: erilisi pajusid (püramidaalset ja kastest paju) ning üksikute eksemplaridena teiste puuliikide hulgas esinevat haaba iseloomulike, pikarootsuliste värisevate lehtedega. Lehised olid võtnud enda alla kõik kõrgemad kohad: terrassid ja mägede nõlvad. Põõsastaimedest hakkasid esinema munajate lehtede ja kahkjalt rohekashallide õitega siberi kontpuu, torkivate punakaspruunide okstega ja altpoolt veidi karvaste väikeste ovaalsete lehekestega mägiroos. Kruusasetetega kaetud kaldad otse vee ääres olid tihedalt täis kasvanud kämmaljaid katkujuuri — äärmiselt dekoratiivset, suurte sügavalt lõhiste teravahambuliste lehtedega taime. Orotšid lõikasid noaga suure hulga selle taime pikki mahlakaid leherootse. Nad sõid neid nii isukalt, et ahvatlesid ka meid. Katkujuur meenutab maitselt noori heinputke varsi, millega lapsed maal armastavad maiustada. Seda taime võib igal juhul pidada

söödavaks. Vene ümberasujad kutsuvad katkujuurt mõnikord naljatades „orotši kurgiks".

Lõpuks 3. juulil leidsime soovitud puu. See oli 25—30 meetri pikkune ja rinnakõrguselt kahe sülemõõdu jämedune maksimovitši pappel. Puu kasvas teisel pool jõge. Suure rõõmuga heitsime paunad seljast, teades, et kaugemale neid enam kanda ei tule. Kuni orotšid jõest ülepääsu rajasid, püstitasime kolmekesi bivaki. Pärismaalased vaatasid papli üle, arutasid, kuhu ja kuidas ta kukub, koristasid ära kõik lamavad puud ja hakkasid siis paplit eriliste lausumiste saatel raiuma.

Seal ta seisis, see metsahiiglane, Ioli jõe kaldal ja andis paljudele enda lähedal kasvavatele suguvendadelegi õiguse nimetada end suurteks puudeks. Üle kahesaja aasta oli ta nagu suguvõsa esiisa valvanud korra järele metsas ja oleks seisnud võib-olla veel sada aastat, kui poleks ilmunud seitset kirvestega varustatud kahejalgset kääbust. Juurte kohalt läbiraiutud pappel võpatas, ragises, kõikus ja hakkas vajuma, algul aeglaselt, siis üha kiiremini ja kiiremini. Suure mürinaga ja teisi puid murdes langes ta prantsatades maha ning hukkus. Mulinka raius otsekohe ühe oksa ära ja pistis selle vertikaalselt kännu keskele.

Minu küsimusele, mida see tähendab, vastas ta, et see on puu hing — „hanja-mooni". Nii tehtavat alati, kui puu raiutakse paadi valmistamiseks, kui aga surnule puusärgi tegemiseks, siis „hanjat" kännu sisse ei pistetavat.

Orotšid mõõtsid tüve alumisest otsast välja umbes 20-meetrise jupi ja raiusid ära ladva. Nad töötasid kärmesti ja innukalt, koorisid kiiresti tüve ja raiusid poole päevaga ära maltspuidu, tasandasid tulevase paadi põhja ja tahusid välja tema küljed.

Hakkas juba hämarduma, kui orotšid bivakki tagasi tulid. Väsinud mehed vestlesid pisut aega tule ääres ja jäid varakult magama.

Järgmised kaks päeva olid päikesepaistelised ja soojad. Suurte hoobadega pöörasid orotšid paplitüve ümber ja asetasid tulevase paadi teladele, põhi allapoole. Siis märkisid nad söega kokkumääritud pika nööriga ära paadi ülemised servad ja hakkasid kasepuust kiilude abil maha tahuma kõike, mis sellest joonest kõrgemal oli. Veel pool päeva läks puumassi väljavõtmiseks paadi seest. Vaatlesin mõnuga kohalike põliselanike tööd. Peameistriks oli

Mulinka. Ta andis juhendeid ja kõik kuulasid teda vastuvaidlematult. Vahepeal joonistas Namuka tüve alumisele otsale labidakujulise nina piirid ja raius maha kogu ülearuse puidu. Teise päeva õhtuks oli paat üldjoontes valmis.

5. juulil tegid orotšid ulimagda täiesti valmis. Eriliste põikkirvestega (upalatega) tahusid nad paadi küljed niimoodi välja, et näis, nagu oleksid need vineerist tehtud. Paadi põhi jäeti pisut paksemaks, et see rümbastel kivide survele vastu peaks. Nüüd jäi ainult ulimagda pealt üle põletada. Religioosne eelarvamus ei luba seda teha kohal, kus puu maha raiuti. Orotšid parvetasid paadi teisele poole jõge ja läksid kasetohu järele. Eriliste vahepuude abil pressisid nad ulimagda küljed välja, asetasid paadi teladele, nii et põhi jäi allapoole, ja ladusid selle alla kogu pikkuses kasetohtu. Paadi põletamisega sooritatakse üheaegselt kaks vajalikku operatsiooni — kuivatamine ja tõrvamine.

Kuni Mulinka ja Hutunka ulimagdat põletasid, tegi Namuka päraaeru, kuna Suntsai valmistas ridvad. 5. juulil kell kaks pärast lõunat oli kõik valmis. Hetkegi viivitamata asetasime kogu oma varanduse paati, varustasime end ritvadega ja sõitsime mööda Ioli jõge alla.

Mäekurrul, mis moodustab merre voolavate Tutto ja Hadi jõgikonna ja Kopisse voolava Ioli jõe vahelise veelahkme, on lavamäe ilme. Tema hari on tasane, ilma teravate tippude ja sügavate mäerüpjadeta. Mida enam lõuna poole, seda kõrgemaks ta muutub, moodustades Sitõli jõel kogu Nõukogude sadama rannikupiirkonda valitseva kõrgendiku. Seda mäge kutsutakse Inda-Ilassaks, sealt on näha kõik mäed — lõunasse kuni Samargani ja põhja poole kuni Hutuni, viimane kaasa arvatud.

Ka selle sopka harjal on suur seisva vee lompidega soo, mille orotšite kujutlusvõime on asustanud mingisuguste hiiglasuurte sisaliketaoliste fantastiliste koletistega.

Inda-Ilassa mägi on sõlmeks, kust tähekujuliselt eemalduvad suured külgharud. Nende vahel asetsevates mäesälkudes voolavad: ühelt poolt kaks väikest Sitõli-nimelist jõge, mis on Ioli vasakpoolseteks lisajõgedeks, ja teiselt poolt Kopisse suubuv Sanku jõgi. Ioli jõgi voolab piki lavamägede ahelikku kurdudevahelist orgu mööda, kuid, tehes kaare ümber Inda-Ilassa sopka, lõikab selle harud risti nende rõhtsihiga läbi. Siin muutub org siksakiliseks,

jõgi voolab „põskede" vahel üle käredavooluliste vahuste kärestike.

Petrograafilises suhtes on ta Tutto jõest tunduvalt rikkam ja mitmekesisem. Vaheldumisi basaltidega, mis jäävad üha enam seljataha, ilmuvad päevavalgele graniitide, krihvlitahvli-taoliste savikiltade, mitmesuguste tard- ning moonekivimite ja konglomeraatide paljandid.

Esimesest Sitõlist möödusime 6. juulil, teist aga ei suutnud kaua leida. See jaguneb suudme juures paljudeks tiheda taimestiku taha peidetud väikesteks harudeks. Ioli on keskjooksul erakordselt kärestikurohke ja kääruline. Kaljused sopkad suruvad ta sängi kokku kord ühelt, kord teiselt poolt, mõnikord aga mõlemalt poolt korraga. Lisage sellele jõepõhja suur kallak, ja te saate Ioli jõe kärestikest täieliku ettekujutuse. Nagu hullunud metsloom hüpleb vesi üle kivide, vahutab, paiskub pritsmetena üles ja moodustab kohati laiu jugasid. Laskumine mööda Iolit on neis kohtades ohtlik ja vaevarikas.

Et paati kergendada, jätsime sellesse kaks orotšit, ise aga ronisime mäele. Niipea kui olime selle tippu jõudnud, nägime kohe, et jõgi teeb siin peaaegu täisringi. Suundusime siis kõige lühemat teed mööda alla jõe äärde.

Siin kohtasin esmakordselt lamedalehist kaske. See kasvas lauspuistutena vanadel põlendikel. Laskunud Ioli jõe orgu, sattusime jälle uhtlammimetsa, mis koosnes suurte ning mõlemalt poolt ühevärviliste lehtedega siberi põõsasleppadest ja kord põõsastena, kord kahara võraga puudena kasvavatest pajudest.

Paarikümne minuti pärast jõudsime välja suurele kruusasele kaldakehvlile. Märkasin seal otse vee ääres umbes kümmekonda paksnokk-varest, kes olid lennanud siia puhkama ja jooma. Mudaga kaetud kivide hallil taustal paistsid nad oma musta värvusega teravalt silma. Vaevalt olin ma tihnikust välja astunud, kui üks lind, kes oli mulle kõige lähemal, valjusti kraaksatas ja ehmunult lendu tõusis. Tema järel tõusid otsekohe õhku ka teised varesed ja lendasid minema. Seal leidsid nad kassikaku ja hakkasid teda jälitama. Öine röövlind peitis end padrikusse, tõrjus neid tagasi nagu suutis ja lendas ühelt puult teisele. Veerand tunni pärast kadusid silmist nii kassikakk kui ka varesed.

Jõudnud jõe äärde, istusime kividele ja jäime oma paati ootama.

Äkki ilmus kääru tagant väike parv teravanokalisi kosklaid. Nähtavasti olid need isalinnud, sest aja järgi otsustades pidid emalinnud koos oma sulgedeta poegadega asuma pesade läheduses. Kosklad ei näinud meid ja ujusid üsna ligidale, ent niipea kui nad hädaohtu märkasid, sukeldusid nad kõik korraga vette. Vool kandis neid teise kalda poole. Niipea kui nad uuesti veepinnale ilmusid, tõusid nad otsekohe õhku ja lendasid piki jõge allapoole.

Hommikul tibutas vihma, pärast lõunat aga ilm selgines. Päikesekiired murdsid udusest eesriidest läbi ja valgustasid märga maad. Kruusase kaldakehvli kohal hõljus soe õhk. Kuskilt tuli valju suminaga mingisugune põrnikas ja tegi meie peade kohal ringi, kavatsedes nähtavasti sinna istuda. Nähes põrnikat, hüppas Mulinka äkki püsti ja hakkas teda püüdma, endal selline ilme, nagu kujutaks põrnikas endast mingit suurt väärtust. Teades, et kohalikud põliselanikud on putukate suhtes kaunis ükskõiksed, imestasin väga, miks Mulinka põrnikat nii püüdlikult taga ajab, ja läksin talle appi. Ühisel jõul püüdsime põrnika kinni. See osutus kullakasrohelist värvi kuldsitikaks, kelle kattetiibade tagaosas olid väikesed valged triibud.

Saanud putuka kätte, pani Mulinka selle otsekohe tikutoosi ja peitis põue. Ühtlasi seletas ta, et kuldsitikas olevat põdra hing, kes praegu kusagil magab. Kui põder ärkab, hakkavat ta oma hinge otsima ja tulevat ise meie juurde bivakki. Iga kütt teadvat seda, katsuvat kuldsitika kinni püüda ja kandvat teda kaasas, kuni kohtab põtra, mis harilikult juhtuvat teisel või kolmandal päeval.

Kui paat pärale jõudis, oli juba niivõrd hilja, et polnud mõtet edasi sõita, ja me otsustasime bivakki jääda.

Orotšid tõmbasid nagu ikka ulimagda kaldale ja hakkasid seda tühjaks laadima. Namuka läks metsa telgi jaoks latte raiuma, Mulinka aga korjas lõkke jaoks suure sületäie puid. Ta lõikus laaste, pistis need hagude alla ja võttis siis tikud. Vaevalt oli ta jõudnud karbi avada, kui kuldpõrnikas sellest kärmesti välja ronis ja suminal metsa poole lendas.

„A-ta-te!" hüüdis Mulinka ja vaatas putukale kahjutundega järele. „Nüüd ma põtra ei leia," jätkas ta siis mõtlikult.

Umbes kümne minuti pärast jõudis bivakki tagasi Namuka. Ta kandis õlal kaht pikka latti. Latid maha visanud, ütles ta, et sattunud metsas põdra peale, kes põgene-

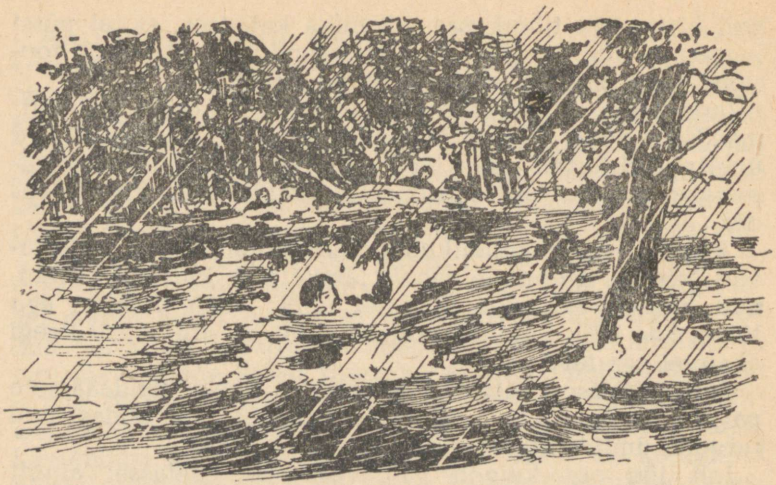
nud hirmunult tihnikusse. Namuka kahetses, et tal püssi kaasas polnud, Mulinka aga oli veendunud, et see oli toosama loom, kes oli teel oma hinge järele.

Inda-Ilassa külgharude taga laienes Ioli org tunduvalt: mäed tõmbusid eemale ja ainult aeg-ajalt lähenesid kord ühelt, kord teiselt poolt jõele. Ka vee vool muutus aeglasemaks, aga see-eest suurenes ajupuude hulk, eriti nõvades.

Jõgedel, mida kohalikud põliselanikud sageli külastavad, tehakse ajupuude vahele läbikäigud; kuid me ei leidnud kusagil raiumise jälgi, ei ühtki vana bivakki ega lõket. See kõik kinnitas orotšite sõnu, et siin ei käi keegi ei suvel ega talvel.

Poolepäevase peatuse ajal ronisin ühele kaldaäärsele palja ladvaga sopkale. See ekskursioon võimaldas mul tutvuda ümbruskonna üldise topograafiaga.

Ioli jõe org kulgeb valdavas osas edelasse; ainult viimased kaksteistkümmend kilomeetrit voolab jõgi piki paralleele ja suubub Kopisse terava nurga all. Kõigil mägedel, sealhulgas ka Inda-Ilassal, on lavamägede laad ja nad on küllaltki kõrged. Suudme lähedal, viimasest vasakul, on sopkad tugevasti ära uhutud ja ulatuvad orgu hiiglaslike taimkatteta kaljurüngastena. Kui meie paat neist möödus, teadsin, et jõe suue pole enam kaugel.

VIIES PEATÜKK

SAVUŠKA BIZANKA

Kopi jõele jõudis ekspeditsioon 8. juulil. Siin nägime Omoka Mamatša kaljude juures punast lippu, millele oli kirjutatud: „Saadame tervitusi ja soovime õnnelikku reisi." See oli metsavahtide K. I. Nadeždini ja K. G. Ossipovi poolt rajatud toiduainebaas. Oma toiduainete kastid leidsime vanast mahajäetud jurtast. Samaaegselt ootas meid siin ka ebameeldivus: suur osa Vladivostokist saadetud kuivikutest oli ussitanud ja kõlbmatuks muutunud. Pärast päevast puhkust saatsin A. I. Kardakovi ja kolm orotšit mööda Kopi jõge alla Tšakume suudmesse, kus lootsin leida kohalikke põliselanikke, hankida neilt veel ühe paadi ja osta juurde toiduaineid.

Kuni paadid Tšakume jõel ära käisid, tutvusime koos N. J. Kabanoviga lähema ümbruskonnaga. Kabanov sooritas iga päev retki mägedesse, mina aga käisin Omoko Mamatša kaljude juures.

Kui vaadata neile kaljudele Ioli jõe suudme poolt, näivad nad vanade, lopsakat taimestikku täis kasvanud lossivaremetena. Mõnedel kaljurahnudel on kummalised kontuurid: üks neist sarnaneb istuva inimesega, kes on pea

pisut kõrvale pööranud ja kuulatab midagi, teisel on kaugusesse vaatava vanamehe välimus; tema kõrval seisab liikumatusse poosi tardunud inetu kääbus, käsi üles tõstetud, nagu näitaks ta sellega kõige suuremale kaljule. See ongi Omoko Mamatša. Vist seepärast, et teadsin nende kahe sõna tähendust, näis mulle, nagu sarnaneks ta osalt pikas rüüs mungaga, osalt käsi rinnal vaheliti hoidva tigeda nõiaga. See oli kummaline loodusemäng. Keegi oli nagu meelega kividest tohutu suure meisliga välja raiunud mitmesugused kujud. Nagu pilvedes võib teatava fantaasia puhul näha inimeste, lindude ja loomade kontuure, nii oli ka neis kivides midagi sellist, mis sundis neid elusolenditega samastama.

Kopi jõe org on tüüpiliselt denudatsiooniline ja koosneb reast kitsaste läbikäikudega ühendatud häiludest. Need häilud on asustamiseks väga ohtlikud, sest vihmade ajal ujutatakse nad üle. Samas on ka Kopi tähtsamad lisajõed. Kopi pikkus Ioli jõe suudmest mereni on 170 kilomeetrit. Voolates kaares ümber meile tuntud Inda-Ilassa sopka, teeb ta suure järsu kääru lõuna poole, kuid pöördub siis jälle itta ja suubub ligikaudu 48,6° põhjalaiusel Andrejevi abajasse. Sellel teel ühinevad Kopiga järgmised lisajõed: paremalt poolt Tšaussa, Tšakume ja Bjapali, mille lähikonnas on säilinud veel küllalt palju soobleid, siis Teptõ, mida mööda orotšid käivad Bottši jõel, mis pisut lõuna pool Kopit suubub Grossevitši abajasse; edasi tulevad kaks väikest jõge: Hai ja Kopka. Vasakult poolt suubub Kopisse ainult mõni üksik märkimisväärne lisajõgi. Viimaste hulka kuulub Sanka. Selle lähted asuvad Handi jõe ja Inda-Ilassa mäe vahel.

Paari päeva pärast pöördusid Tšakume suudmesse lähetatud mehed tagasi. Koos nendega saabus ka orotš Savuška Bizanka. Tema paadiga kavatsesin saata mere äärde N. J. Kabanovi.

Kohalikelt põliselanikelt midagi osta ei õnnestunud. Nad ise toitusid kaladest, kes alles hakkasid üksikute eksemplaridena siia jõudma. Polnud midagi parata. Tuli tahes-tahtmata rahulduda nende halvakvaliteediliste toiduainetega, mis meie käsutuses olid.

Vastsaabunud orotš Savuška oli minu vana tuttav. Oma nime oli ta saanud ristimisel, kui ta oli veel päris väike poisiklutt. Tasase ja lepliku iseloomu tõttu hakkasid venelased teda hellitusnime järgi hüüdma. Aastad läksid, poiss

Savuškast sai mees ja lõpuks elatanud inimene, hellitusnimi aga jäi püsima. Nüüd oli ta umbes kuuekümne aastane. Ta oli keskmist kasvu, kuivetu kehaehitusega mees. Rändurielu viletsused olid ta näole vajutanud erilise pitseri, mille järgi võib kohe ära tunda kütti-metsloomapüüdjat. Keskendatud pilk, teatav tagasihoidlikkus, sõnakehvus ja rahulikkus on metsade elanikele nii iseloomulikud. Savuškal polnud ei habet ega vuntse; tema tumepruunid silmad olid pisut tuhmunud, kuid ometi nägi ta veel hästi. Nahk ta näol ja kätel oli nii palju kordi päikeselõõsas pruuniks põlenud, et jäi alatiseks punakastõmmuks. Aastat kakskümmend viis tagasi kandis ta mandžuuria kombe kohaselt patsi, nüüd olid tal peas hõredad pleekinud juuksed, mis rippusid lühikeste salkudena kuklal ja meelekohtadel. Savuška kandis rahvariideid, mis olid õmmeldud mingisugusest ebamäärast halli värvi riidest. Põlvini ulatuv viltuse kaelusega ja külje peal haakidega varustatud pealissärk oli rihmaga niimoodi vöötatud, et talje ümber tekkis puhv. Jalas kandis ta lühikesi pükse, pikki, ilma igasuguse kaunistuseta põlvekaitsmeid ja erilisi pargitud põdranahast õmmeldud kohalikke jalanõusid (untasid). Paremal pool vööl rippus kaks nuga, millest orotšid kunagi ei lahku.

Viimaste aastate jooksul oli Savuška tervis tublisti halvenenud. Ta oli hakanud verd köhima. Selliste haigushoogude ajal kannatas ta hirmsasti ja muutus täiesti abituks. Mind saatvad orotšid suhtusid vanamehesse suure austusega ja püüdsid tema eest igati hoolitseda. Nad parandasid ta jalanõusid, valmistasid talle magamisaset ega lubanud tal kanda puid.

Kohtusime temaga nagu vanad sõbrad. Kui Savuška oli orotšitelt teada saanud, et oleme Kopile välja jõudnud, tegi ta ise ettepaneku tulla meile Sihhote-Alinini teejuhiks. See sobis mulle väga hästi, sest teda peeti edukaks kütiks, parimaks jäljetundjaks ja heaks teejuhiks.

Me polnud teineteist palju aastaid näinud. Saatus tahtis, et meie eluteed Omoko Mamatša kalju juures jälle ristusid. Selle aja jooksul oli palju vett Kopi jõkke voolanud. Me olime mõlemad vanaks jäänud ja poleks teineteist peaaegu äragi tundnud. Esimestel hetkedel me ei teadnud, kuidas ja millest pärimist alustada. Kuid meil oli, millest rääkida! Istusime kummulipööratud paadile ja hakkasime meelde tuletama möödunud päevi. Ta teatas mulle kurbi

uudiseid. Halastamatu surm oli hauda viinud palju kohalikke põliselanikke, keda 1908. aastal olin kohanud.

Õhtul pärast sööki heitsid Tšakume jõel käinud orotšid ja minu mõlemad kaaslased vara magama, mina, Savuška ja Hutunka aga vestlesime veel kaua omavahel. Vanas mahajäetud jurtas oli nii mugav. Leegid hüplesid rõõmsalt mööda oksi, mida mõni meist aeg-ajalt lõkkesse viskas. Tuli elavnes, lõi pikkade keeltena loitma ja valgustas meie ajutise elamu ülal kokkujooksvaid seinu. Sissekäik jurtasse oli kaetud telgisiiluga; jurta teise otsa olid laotud toiduainete kastid. Mõlemal pool tuld magasid mehed. Lõkke suits väljus katuseava kaudu. Vahetevahel paistis läbi selle taevas, mida valgustasid kuu kahvatud kiired.

Jutustasin Savuškale meie teekonnast mööda Ioli jõge ja sellest, kuidas me oma toiduainebaasi leidsime. Jutt kaldus Omoko Mamatša kaljule ja ma küsisin temalt, kust see nimi pärit on. Ning Savuška jutustas mulle järgmise muistendi:

„Kunagi õige ammu elasid Kopi ülemjooksul keegi mees, kelle nimi oli Kangei, ja kaks naist — Atõniga ja Omoko. Nad elasid kaua, mitusada aastat, jäid vanaks ja muutusid kiviks. Palju sajandeid püsisid nad täielikus üksmeeles. Kuid siis hakkasid nad kord vaidlema, kes neist on kohalike mägede peremees. Nende vaidlus muutus tüliks ja kohutavaks kakluseks, millest kõik sopkad värisesid ja taiga oigas. Kangei jäi võitjaks ja säilitas oma koha. Üks vanaeit, Atõniga, põgenes ja istus Kopi paremale kaldale Bjapali ja Teptõ jõe vahele, teine läks kogu oma perekonnaga üle jõe vasakule kaldale Ioli suudme juurde ja teda hakati kutsuma Omoko Mamatšaks."

Sellest ajast peale jäävat orotšid, udeheed ja goldid kaljudest mööda minnes alati seisma ja asetavat kividele oma ohvriande: riideribasid, suhkrutükke ja tubakalehti, või valavat sinna mõne tilga viina ja paluvat saata neile edukat jahti ja õnnelikku teekonna lõppu. Sellest kombest peetavat tänapäevani kinni.

Väljast kostis mingisugune laksatus. Astusin kärmesti jurtast välja. Uinunud maad ümbritses vaikne valguseküllane öö. Taevast vaatas alla täiskuu. Tema pinnalt hargnesid ristikujuliselt üles ja külgedele neli kiirt; kuust pisut paremal ja vasakul paistis veel kaks kiirgavat nõrga akromaatsusega laiku, mida on hakatud kutsuma „kõrvalkuudeks" või kuusappideks. Kuuvalgus peegeldus jõel hõbe-

dase sillerdusena. Veest kerkis kerge udu. Nüüd olid Omoko Mamatša kaljud omandanud teise ilme: mõned nende osad olid eredalt valgustatud, teised aga sügavasse pimedusse mattunud. Taevas sõudis valge pilvekoonal. See näis liikumatuna, kuna kõige suurem kalju, vihane ilme kivinenud näol, oleks talle nagu vastu liikunud. Pilv möödus ja tohutu kaljusein muutus taas liikumatuks.

Sel hetkel kostsid jälle laksatused. Need olid lõhed, kes läksid kudema, et endataolistele elu anda ja siis jõe lähteil hukkuda.

Läksin jurtasse tagasi ja istusin oma kohale. Und ei olnud. Võtsime kuivikuid ja hakkasime teed jooma. Savuška jutustas ammumöödunud päevade sündmustest Kopi jõel. Ta tuletas meelde oma nooruspäevi, aegu, mil neil mail oli veel vähe venelasi, mil taiga varustas kütte heldelt karusnahkade ja lihaga ning jõed kubisesid kaladest. Varem elutsenud soobel otse mere ääres, nüüd aga tuleb tema küttimiseks minna Kopi jõe ülemjooksule. Praegu peetakse parimaks jahimaaks Tšaussa jõge ja mõningaid tema lisajõgesid. Viimastest on kõige huvitavam Oandõ jõgi. Tema lähte moodustavad kolm väikest jõge (Elangsa). Seal paikneb hirmus Gugdamantõ sopka, kus mitu kütti on otsa leidnud.

See kõik juhtunud nii: kord suundunud mööda Tšaussa jõge üles seitse orotšit dokodika sugukonnast ja üks mees kopinka sugukonnast. Lumi olnud väga sügav. Videvikus leidnud kütid seitsme põdra jäljed. Nad otsustanud seal ööbida, lootes, et järgmisel hommikul põtradele järele jõuavad, sest need ei võinud kaugele minna. Kui oli päris pimedaks läinud, kuulnud orotšid loomade kisendamist. Mehed dokodika sugukonnast hakanud põtrade üle naerma, öeldes: „Ärge kisendage, tapame teid kõiki homme niikuinii." Ainuüksi Kopinka ei olevat loomade üle irvitanud. Ta oli vana, kogenud kütt ja teadis, et karu järel kuulub põtradele kõige lugupeetavam koht metsloomade hulgas, et nad talvel kunagi ei kisenda, ent kui kisendavad, siis mitte niisama, asja ees, teist taga. Järgmisel päeval varavalges läinud orotšid jahile, kuid põdrad eemaldunud üha kaugemale ja kaugemale. Päev olnud juba kustumas, kui põdrad roninud Gugdamantõ sopkale ja hakanud mööda kõige järsemat, all püstloodis järsakutega lõppevat nõlva alla laskuma. Kütid tormanud neile järele. Äkki kisendanud loomad jälle ja sel hetkel

hakanud kogu lumemass liikuma, algul aeglaselt, siis aga üha kiiremini ja kiiremini. Koos lumega hakanud alla varisema kivid ja maas lamavad puud. Laviin kiskunud puid juurtega välja ja tormanud rajuna allapoole, üha kasvades ja kõike oma teel purustades. Selles laviinis hukkunud kõik põdrad ja seitse kütti dokodika sugukonnast. Pääsenud ainuüksi Kopinka. Ta pöördunud kohe piki mäenõlva paremale ja pääsenud õigeaegselt õnnetusest. Pärast lume sulamist läinud orotšid hukkunud kütte otsima. Järsaku jalamil leidnud nad inimeste ja põtrade luid, mis vedelnud segamini maas. Oma nooruspäevil oli Savuška seal käinud. Sellest ajast saadik olevat Gugdamantõ sopka järsk nõlv paljas. Sügava lumega talvel tulevat seal tema sõnade järgi sageli ette varisemisi. Järsaku alla on kuhjunud kivide ja tuulemurru hunnikud. Vaevalt tärkab neil noor taimestik, kui see uuesti mulla ja lumega üle puistatakse.

Savuška jäi vait. Saabunud vaikuses oli kuulda magajate hingamist ja puude praksumist tules. Väljast kostsid mingisugused kummalised hääled. Keegi nagu oigas ja ohkas. Tõstsin uksekatte üles ja vaatasin jurtast välja. Kuu oli läbinud poole oma teest läände ja valgustas oma pehme helgiga suurte puude võrasid. Aur jõe kohal oli tihenenud. Kõrgel taevas hiilgas Jupiter, saates maa peale oma ühtlast valget sära. Ümberringi oli vaikne. Kogu loodus tukkus koidueelses unes.

„See on hüüp," ütles Hutunka. „Kui ta hüüab, näevad inimesed halba und."

Nagu tema sõnade kinnituseks sirutas end Mulinka ja hakkas oigama. Hutunka äratas ta üles. Mulinka avas silmad, ümises midagi, pööras end teisele küljele ja uinus uuesti.

Aeg kulus, kuid meie kolmekesi istusime ikka veel ja vestlesime tasa omavahel. Sellised unetud ööd põlises taigas tule ääres sõbralikus vestluses inimesega, kelle vastu tunned siirast sümpaatiat ja keda sa pole palju aastaid näinud, on alati täis sõnulseletamatut võlu. Need on minu reisipäevikute parimad leheküljed.

„Meie, orotšite elu on nüüd päris raske," ütles Savuška. „Kaksteist aastat tagasi oli väga suur vesi," jätkas ta, „siis hukkus palju inimesi."

Selle üleujutuse piirkonda oli sattunud ka Hutunka. Ta elanud siis Bjapali jõe suudme ligidal, Savuška jurta aga

olnud Tšakume ääres. Olin sellest üleujutusest üht-teist kuulnud ja palusin oma mõlemaid vestluskaaslasi sellest võimalikult üksikasjaliselt jutustada.

1915. aasta suvi olnud väga vihmane. Vihma sadanud kogu aeg lakkamatult. Kord kestnud tugev paduvihm kaks ööpäeva järgemööda. Vihm ei olevat lasknud naistel ja lastel ninagi uksest välja pista. Kartes, et vesi võib paadid ära viia, tõmmanud orotšid ulimagdad võimalikult kaugele kaldale ja asetanud teladele. Ühe ööpäeva jooksul pidanud nad paate kuus korda ümber lükkama ja vihmavee välja valama. Teise päeva õhtul tulnud ülemjooksu poolt äkki tohutu veevall ja ujutanud korraga kõik kaldad üle. Ta haaranud metsast kaasa ümberkukkunud puid, kandnud neid jõge mööda alla. Mida kaugemale, seda suuremaks kasvanud ajupuude lasu, kuni see muutunud lõpuks tohutuks laviiniks, millel olnud samasugune purustav jõud nagu jäämineku ajal kuhjunud jääl. See laviin liikunud mööda orgu allapoole ja murdnud oma teel maha kasvavat metsa. Orotšid tormanud paatide juurde, kuid polevat enam suutnud oru kõrgema servani välja jõuda. Ajupuude laviin purustanud kõik paadid. Esimestena hukkunud naised ja lapsed. Mehed roninud tuulemurrule, kuid ujuvad puutüved põrganud omavahel kokku ja vigastanud inimesi, kes samas nende alla uppunud. Savuška pääsenud, kuid ta olnud täiesti võimetu osutama abi omastele, kes hukkunud tema silma all. See kohutav üleujutus hävitanud metsa paljudes kohtades Kopi jõe orus täielikult. Nüüd kasvavat selle asemel noor, viiekuni kümneaastane lehisemets.

Vanamees jäi vait ja vajus nukratesse mälestustesse.

Samal hetkel kandus läbi õhu jälle mingisugune ärev heli. Arvatavasti püüdis rebane jänese või tabas kaljukass muskushirve. Astusime jurtast välja. Kuu oli juba päris madalale metsa kohale laskunud. Läbi veest tõusnud udu paistis vastaspoolne kallas väga ähmaselt. Kõikjal lasus pidulik vaikus. Põõsaste lehed ja rohi, kastest märjad, olid täiesti liikumatud. Sinine hämarus mähkis veel maad, kuid õhus ja kusagil taevalaotuses oli juba tunda vaevalt märgatavat koidu lähenemist.

Savuška oli väsinud. Pöördusime jurtasse tagasi, kohendasime tuld ja heitsime magama.

Järgmisel hommikul tõusin teistest hiljem. Mu kaaslased olid juba jalul. Riietusin kärmesti ja läksin välja

värske õhu kätte. Läbi udu paistsid vaevumärgatavalt kaljused sopkad ja jõe vastaskaldal kasvavad puud. Võis jälle vihma oodata. Ent siis tõusis päike. Udu hakkas hajuma; suurte hallide pilvedena, mis meenutasid määrdunud vatti, venis ta ida poole, takerdudes kaldaäärsete põõsaste taha. Siin-seal tulid nähtavale lapikesed sinist taevast.

Paatide juures askeldasid orotšid. Nad kontrollisid, kas sõiduriistad on korras, tagusid midagi kinni ja tegid uusi ritvu. Kella kaheksa paiku hommikul ilm selgines. Lasksime paadid vette ja hakkasime mööda Kopi jõge ülespoole liikuma. Lähtealal voolab jõgi kahe ühesuuruse haruna, mis hiljem ühinevad. Parempoolset haru mööda, mida kutsutakse Tšoodeks, pääseb Daagdõ jõele (Samarga lisajõgi), vasakpoolset mööda aga allpool Habarovski linna Amuuri suubuva Anjui ülemjooksule. Mõlema mainitud haru ühinemiskoha lähedal asub Kangei kalju, millest eespool oli juttu, seejärel paremal üksainus väike mägijõeke Taleutši ning vasakul lisajõed Bulunge, Dju ja Iggu. Mööda viimast tuli meil minna Sihhote-Alini poole.

Metsataimestiku põhiosa Kopi jõe orus moodustavad ikka needsamad kailudest alusmetsaga lehised. Kohati esineb üksikute eksemplaridena mandžuuria saari; nende helehalli koort katavad korrapärased pikilõhed. Nad kasvavad jõeäärses madalas metsas koos lõhnavate paplitega, millest kohalikud põliselanikud õõnestavad oma paate. Samuti esineb siin, pärismaalaste sõnade järgi, harva ka korea seedermände — suuri sihvakaid puid ülespoole suunatud ja nagu ühel kõrgusel kärbitud okstega, mille tõttu latv näib tõmbina. Kõik need esindavad mandžuuria floorat, mis on tunginud siia lõunast piki merekallast ja läänest üle Sihhote-Alini.

Iggu jõgi suubub Kopisse Ioli lähedal. Keskpäevaks jõudsime Iggu suudmeni ja tegime siin pikema peatuse. Orotšid hakkasid teed keetma, Savuška aga läks kala püüdma. Ta meisterdas pika õngeridva ja kinnitas selle külge peenikese nööri, mille otsa sidus omatehtud õngekonksu. Viimasele oli villa ja karedate metsseaharjaste abil suure meisterlikkusega antud laialisirutatud tiibadega kärbse kuju. Püügiks valis ta sellise koha, kus vesi uhas kaljust kallast, vahutas ja kobrutas. Püügiviis ise on järgmine: pika õngeridva abil visatakse kärbes vette; nöörist hoituna kerkib ta veepinnale; kala peab seda tõeliseks

putukaks, kahmab suhu ja satub õnge otsa. Hetk hiljem viskas vanamees kividele vabarnavärvi oranžpunaste uimedega, hõbedaste soomustega ja soomuskattel paralleelsete ridadena asetsevate ilusate violetsete tähnidega harjuse. Savuška vibutas teist korda õngelatti. Kärbes ei jõudnud veel jõepinda puudutadagi, kui veest hüppas suure hooga välja teine kala ja jäi konksu otsa rippuma. Talle järgnes kolmas, siis neljas, ja nii nelikümmend kuus korda.

Viimane harjus oli pisut suurem, pundunud kõhuga ja ilma rinna- ning kõhuuimedeta. Kui ta kätte võtsin, tõi ta kuuldavale mingisuguse kriginat meenutava häälitsuse. Vigane kala peksles kaldal rohkem kui teised. Ta ajas lõpused laiali ja ahmis suuga õhku. Savuška kummardus, et imelikku harjust lähemalt silmitseda, kuid see hüppas äkki nii kõrgele, et riivas sabaga tema nägu. See pahandas vanameest. Ta virutas kala jalaga eemale, läks omaette pomisedes vee äärde ja hakkas uuesti õngitsema. Kuid kala ei näkanud enam, nagu oleks keegi nad siit ära ajanud. Savuška arvas, et edasise püügi ebaõnnestumine on seotud vigase harjusega, ja pidas teda kõiges süüdlaseks. Kui kalu rapiti, leiti paljakõhulise harjuse maost kaks sisalikku: üks oli terve, hiljuti alla neelatud, teine osaliselt seeditud.

Veidi puhanud, jätkasime oma teekonda mööda Iggu jõge ja jõudsime järgmisel päeval tema vasakpoolse lisajõe Gaduni. Siin jagunes Iggu mitmeks ajupuudega tõkestatud haruks. See asjaolu sundis meid vara bivakki jääma.

Orotšid võtsid kirved ja läksid tuulemurru sulukohti lahti raiuma; mina, Savuška ja A. I. Kardakov aga otsustasime ronida ühele lähedal asuvale sopkale, et heita selle ladvalt pilku Iggu jõe orule.

Algul sammusime mööda lehistest, kuuskedest ja nulgudest koosnevat okasmetsa. Mida kõrgemale me ronisime, seda viletsamaks muutusid puud: nad olid läbimõõdult peenemad, kasvult lühemad ja neil olid kuivanud ladvad. Liikusime mööda põtrade tallatud rada, kuid loomi endid meil näha ei õnnestunud. Sopka latv oli kumeralt tasane, täis kasvanud maadjaid seedermände, mille jämedad oksad laotuvad tegelikult mööda maad, moodustades raskesti läbitavaid tihnikuid. Nende kõrval olid endale kivide ääres kasvukoha leidnud väikeste igihaljaste nahkjate leh-

tedega dauuria rododendronid, niisketel kohtadel aga valge õisikuga ja tugevat vaigulõhna levitavate igihaljaste nahkjate lehtedega lamavad kailud. Valisime välja koha, kust oli näha Iggu orgu, ja istusime kividele.

Sopkale ronimisel nähtud vaeva tasus täielikult ilus mägipanoraam. Valdavas osas voolab Iggu jõgi loodest kagusse ja tal on projektsioonis pikaksvenitatud ladina tähe S kuju. Meie jalgade ees laius vana, tugevasti ärauhutud mägismaa. Igasse külge olid kuhjunud kõrged kuplitaolised sopkad nagu hiiglaslikud kivinenud lained. Mõned neist ulatusid neemedena orgu. Lähemal asuvad sopkad olid selgesti näha, kauged aga uppusid udusinisesse sompu, mis pehmendas mõnevõrra Sihhote-Alini eelmäestiku karmi ilu. Päike oli juba läbinud suurema osa oma teest taevavõlvil. Tema kiired langesid maa peale teravnurga all, mille tõttu osa mägede nõlvu oli eredasti valgustatud, osa aga asus varjus.

A. I. Kardakov tegi mõned ülesvõtted ja läks bivakki tagasi. Sopkalt alla laskudes kaotasime meie Savuškaga millegipärast endise raja silmist ja sattusime okas-segametsa, kus kasvas suurel hulgal ka ermani kaski. Puude tüved olid vanad ja õõnsad. Nende puit pehkib tavaliselt varem kui koor. Mõned kõdunenud puud seisid veel vaevu püsti. Tarvitseb neid vaid kergelt käega puudutada, ja nad kukuvad kohe ümber. Palju selliseid tohust tuppi vedeles mäenõlval. Savuškale see ei meeldinud.

„Kuidas me siia sattusime?" ütles ta, ei tea kas minule või endale.

Kohe selle järel pöördus ta järsult paremale, kuid sattus seal suurele kõdunenud puude hunnikule.

„Vaata: Õi teljugaa moonii omutõ nii (see on küll kase koor, kuid ikkagi inimesed)," ütles ta neljale maas lamavale kasekooretupele näidates; kaks neist asetsesid ristikujuliselt ning kaks pisut allpool — nurgi, nii et nende ladvad riivasid risti alumist osa, tüved aga olid teineteisest eemal.

Muidugi võis hulgaliselt maas lebavaist kasetüvede tükkidest kombineerida mistahes kujusid: inimesi, loomi, elamuid, paate jne., kuid selleks tuli fantaasiale vaba voli anda. Nii mõtlesin mina, kuid Savuškal oli selle kohta oma arvamus. Kartlikult eemaldus ta kõdunenud puudest.

Astusin ristitaolisele kujule lähemale, et seda paremini silmitseda, kuid vanamees hüüdis mulle, et ma mahamur-

tud kaski ei puudutaks. Samas kuulsin enda taga mingisugust häält, mis kõlas nii, nagu oleks keegi ohanud, ja nägin, kuidas üks juure pealt täiesti pehastunud puu lõi kuidagi iseäralikult kõikuma, vajus viltu ja hakkas ümber kukkuma. Jõudsin vaevalt kõrvale hüpata.

„Meil tuleb kiiresti teise kohta minna," ütles Savuška ja hakkas kärmesti mööda mäenõlva alla laskuma. Järgnesin talle.

Ta ei vastanud ühelegi minu küsimusele ja oli millegipärast erutatud. Kui jõe äärde jõudsime, laskusid metsa alla juba öised varjud. Kuulmatute lainetena roomasid nad välja vanade kuuskede alt ja mähkisid endasse kaldaäärsed põõsad ja kaldakehvlil lebavate puude lasud. Puud omandasid kummalise värvuse, mida ei saa nimetada ei mustaks ega roheliseks. Mingisugune öölind lendas meist oma pehmetel tiibadel mööda. Mõne minuti pärast lähenesime bivakile. Tulevalgel paistsid telgid, kaldakehvlile tõmmatud paadid ja lõkke ääres liikuvad mehed.

Orotšid jutustasid mulle, et eespool on jões palju ummistusi, kuid edasi liikuda siiski saab. Küsimus seisis ainult selles, kas jätkub toiduaineid.

Pärast õhtusööki pärisin orotšitelt üht-teist nende mahamurtud kaskede kohta, mida me sopkal nägime. Nad ütlesid, et mägedes elavat mäevaim „Kakzamu". See olevat kõhn, rõikakujulise pea ja kolmesõrmeliste kätega hiiglane. Ta võivat moonduda igasuguseks loomaks. Siis heitvat ta endalt välise kesta, mis vedelevatki tohust tuppedena maas. Need olevat Kakzamu rõivad. Sellistesse kohtadesse ei tohtivat minna: seal võib kallale tungida mõni kiskja, kaela kukkuda puu või kivi; samuti võib murda või välja väänata jala või raskesti haigeks jääda. Järgmisel hommikul toodi mulle sõna, et Savuška lamab maas ja köhib verd.

Savuška haigus pidas meid kinni kella üheksani hommikul. Kui tal pisut parem hakkas, aitasid orotšid tal paati istuda. Pärast seda asusime teele.

Ummistused ulatusid meie bivaki asukohast kahesaja sammu kaugusele; sealt edasi ühinesid nõvad jälle üheks sängiks. Hoolimata sellest, et olime bivakist hilja teele asunud, õnnestus meil siiski jõge mööda küllaltki kaugele üles liikuda. Sõitsime päris õhtuni ja oleksime läbinud võib-olla veel mõne kilomeetri, kui meie teed poleks

tõkestanud uued ummistused. Järgmine päev oli ebaedukas: jõgi muutus madalaks ja oli veel rohkem ajupuudest ummistatud.

Kuidas sellised ummistused tekivad? Vihmasel aastaajal uhab vesi jõe kaldail kasvavate suurte puude juured paljaks. Kui puud ümber kukuvad, kisuvad nad endaga kaasa noore metsa. Vesi haarab kõik selle ja kannab pärivoolu allapoole. Kusagil selline metsahiiglane takerdub. Otsekohe hakkab tema juurde kuhjuma ajupuid — kord-korralt ikka rohkem ja rohkem. Vee survel on puude tüved nii üksteise vahele kiilutud, et paljaste kätega on neid võimatu lahti kiskuda.

Liikusime edasi aeglaselt, raiudes kogu aeg ummistustesse läbikäike. Ka paatide kätel ületassimine nõudis tee puhastamist ja intensiivset tööd kirvestega. Iggu jõel nägime koski, mille aluse moodustasid suured jõkke langenud lehisetüved. Sinna külge, kust vesi voolab, oli kuhjunud palju liiva ja veerkive. Mõnikord takerdub puu ümber kukkudes ladvaga teisele kaldale. Tüve alumise ääre ja veepinna vahele jääb nii vähe ruumi, et ulimagda servad riivavad seda. Meestel tuleb kas paadi põhja pikali heita või üle puu ronida.

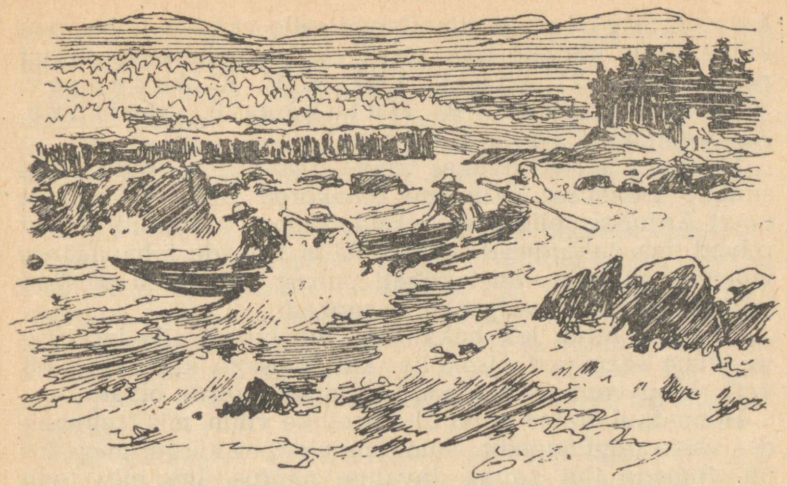
Kitsustiku järel, mida mäe otsast olime näinud, hakkas org laienema. Piki voolu paremat kätt oli hõredaid lehiseid täis kasvanud järsk kallas, vasakul aga laiad vanad jõeterrassid. Kaugemalt nende tagant paistsid mäekitsused ja kõrged teravatipulised mäed. Kogu maastiku metsikust ja majesteetlikust ilust jäi sügav mulje. Savuška sõnade järgi on kevaditi neis paigus nii palju põtru, et nende karjad näivad valge lume taustal suurte tumedate laikudena. Tulekahjud olid terrassi metsast lagedaks teinud; nüüd oli see uuesti kahekümne- kuni kolmekümneaastase väikelehise kaasikuga kattunud. Siin kasvas külluses sinikaid. Nende küljes oli nii palju marju, et kõigil põõsastel oli sinakas varjund. Siin-seal paistsid suured kandelaabritena asetsevate veiniklaasi-suuruste õitega kollaste päevaliiliate salgud.

19. juulil jätsime paadid maha ja hakkasime oma varustust jälle seljas kandma.

Kujutlegu lugeja endale tuulemurdu täis kuhjatud soostunud taigat ja seal valitsevat sauna-atmosfääri, ning ta mõistab, mida tähendab ronida mäkke, rasked pambud seljas.

Mida lähemale veelahet moodustavale Sihhote-Alini mäeahelikule jõudsime, seda laialivalguvamaks muutus maakoha ilme. Teravatipulised sopkad kadusid, nende asemele ilmusid erosiooni tagajärjel silutud kontuuridega künkad. Muutus ka metsade laad: need olid samasugused sammaldunud ja soostunud nagu Ioli jõe lähteil.

Samal päeval saime taigas kokku insener N. M. Lvovi salgaga, kes oli läbinud Hutu ja Adelami jõe äärse ala, välja jõudnud Sihhote-Alini lähedale ja laskus nüüd mõõdistades Iggu jõge mööda Kopile, et seejärel siirduda Ulema lähedale Hadi jõele. Pärast ühist päevast puhkust jätkas kumbki salk oma marsruudi järgi retke.

KUUES PEATÜKK

SIHHOTE-ALINI MÄEAHELIKU HARUDES

23. juulil jätsime N. J. Kabanoviga hüvasti. Ta sõitis koos haige Savuškaga mööda Iggu ja Kopi jõge tagasi mere äärde.

Üle Sihhote-Alini viiv mäekuru kujutab endast sügavat rüpja. Esmakordselt läksin sellest üle 1909. aasta märtsis ja andsin sellele Vene Geograafia Seltsi mäekuru nime. Rübjast põhja ja lõuna pool koosneb mäeahelik kõrgetest põdrasambla-tundraga kaetud lamedate latvadega mägedest. Neis kohtades on mäekurul ida pool järsud ja lääne pool lauged nõlvad. Siit võib näha Gobilli jõe (Anjui parempoolne lisajõgi) ja Adelami jõe (Hutu lisajõgi) lähteid ning lõunas Kopi ja Samarga lähteid. Mäekurul, mille kõrgus on 1100 meetrit merepinnast, oli insener N. N. Mazurovi reeper*. Ta oli leidnud siit minu tahvli järgmise kirjaga: „Vene Geograafia Seltsi mäekuru. 28. märtsil 1909. a. V. K. Arsenjev, kasakas Krõlov, laskurid Marunitš, Rož-

* Reeper — nivelleerimisel tarvitatav, paigal püsivale esemele kinnitatud kõrgusmärk. *Tõlk.*

kov, Glegola", ja kinnitanud selle vanasse kohta puu külge. Selle kõrvale lõin pisut madalamale teise tahvli pealkirjaga: „21. juulil 1927. a. V. K. Arsenjev, A. I. Kardakov, P. Hutunka, F. Mulinka, A. Namuka ja S. Geonka".

Mäekuru harjalt avanes vaade Tsavo jõe orule. Jõgi suubub Dõnmisse. Viimane omakorda suubub vasakult poolt Anjuisse selle keskjooksul. Taevas roomasid rasked pilved, mis takerdusid Sihhote-Alini tippude taha; läänes valendas pilvede vahel kohati puhast taevast ja paistsid kõrged päikesest valgustatud sopkad.

Oli juba hilja, kui hakkasime mäekurult alla laskuma ja jäime seepärast otsekohe, kui leidsime koha, kus oli vett, minu vana astronoomilise punkti juurde bivakki.

Hommikul äratas mind tihe peenike vihm, mis trummeldas vastu telgilõuendit. Tuleb mainida, et kõrgel mägedes on vihmane ilm kaunis tavaline nähtus. Iga pilv toob vihma. Seepärast näemegi mäelatvadel tihedat sammalkatet, millest võib vett välja pigistada nagu käsnast. Sel ajal kui all püsib pilvise taeva puhul kuiv ilm, sajab mägedes tingimata vihma. Tuli kiiremini Iggu orgu laskuda.

Olukord polnud eriti rõõmustav. Tihe udu, habesamblikuga läbipõimitud okasmets ning lõputu sammal, mis kattis puutüvesid ja maad, sisendasid masendavat nukrust. Vihma sadas vahetpidamata, kord tugevamini, kord nõrgemini. Istusime kogu päeva telkides, jõime igavusest teed ja närisime kuivikuid.

25. kuupäeva hommikuks näis vihm pisut järele jäävat. Siis hakkasime mööda Sololi nõlvaoja alla laskuma. Mägedes mühises tugev tuul ja oli näha, kuidas puud kõikusid.

Sünge soostunud taiga jätkus veel mõnda aega ka Sihhote-Alinist lääne pool, kuid siiski oli märgata, et lehised hakkasid ajaani kuuski ja nulge jälle välja tõrjuma. Turbasamblad ja kailud jäid samuti seljataha. Arglikult, kõhklevalt, algul üksikute põõsastena, hiljem juba tervete rühmadena esinesid nüüd tumepruuni koore ja läikiv-vaiguste lehtedega põõsaslepad ja mingisugused hambuliste servadega õhukeste süstjate lehtedega pajud. Märkisin oma päevikusse meile tuttava middendorfi kase ja halli koore ning väikeste tumedate nahkjate lehtedega dauuria rododendroni. Seal, kus puutaimestik oli piki oja voolu hõredam, kasvas lopsakalt langsdorfi kastik. Siin ei kas-

vanud ta nii pikaks kui tasandikel, kuid igal juhul võib karu tema puhmastesse vabalt peitu pugeda.

Sihhote-Alinist üleminekul sattusime korraga sügise algusse. Kohati hakkasid puude lehed juba kolletama. Ei ole midagi imestada! Esiteks olime merepinnast küllalt kõrgel ja teiseks ajas veel kord nagu ette kandunud.

Sololi kujutab endast väikest mööda pikiorgu voolavat mägioja. Algul laskusime tugevasti uhutud nõlva mööda, mida lõhestasid kitsad kuristikud, kus voolas kohisevate jugadena vesi. Vähehaaval omandas org iseloomuliku ilme. Mida kaugemale, seda laiemaks ta muutus, tungides ühtlasi Sihhote-Alini mäestiku harude vahele, mis raamivad teda põhja ja lõuna poolt ja on kõrgete mäeahelike kujuga.

Teel märkas A. I. Kardakov must-valge sulestiku, hallide jalgade, oranži noka ja pikkade tüürsulgedega aule. Nad näisid vaguratena ja lasksid inimest üsna lähedale, kuid olid tegelikult kogu aeg valvel. Neid on püssist raske tabada, sest nad jõuavad enne sukelduda, kui haavlid nendeni lendavad. Siis nägin tõmmut vesipappi — väga vilgast ja osavat rästasuurust väikest lindu. Ta hüppas kivilt kivile ja vaatas kogu aeg ringi. Vesipapp tõi kuuldavale sirtsumisega sarnanevaid, kuid pisut laulvamaid häälitsusi; nende taktis vibutas ta saba ja noogutas oma väikest graatsilist pead. Peatusin ja jäin teda silmitsema, kuid äkki sööstis ta otse keerisesse, kus vesi vahutas ja kobrutas. Vesipapp käitus nii, nagu oleks ta oma elemendis. Hetk hiljem ilmus ta veepinnale, lendas kaldakehvlile ja hakkas jälle üha sügavamale ja sügavamale vette minema, kuni kadus täiesti, nii et peadki polnud näha. Astusin päris kalda äärde. Sel hetkel hüppas vesipapp kivile ja lendas, nagu poleks midagi juhtunud, saputamata isegi sulgi, teisele kaldakehvlile, siis kolmandale ja kadus kääru taha.

Kaks järgmist päeva olid jälle vihmased ja külmad. Pilved liuglesid madalal maa kohal ja puistasid lakkamatult vihma. Ainult õhtuti avanes võimalus riietest vett välja väänata ja neid tule paistel kuivatada.

Järgmisel rännakupäeval kohtasime juba jaapani kaski, mis on üsna sarnased euroopa valge kasega, seejärel mandžuuria saari, millest oli juttu Kopi jõe ääres kasvavate metsade kirjelduse puhul, kollase puidu, pruunikashalli

koore ja väikeste viiehõlmaliste sügavhambuliste lehtedega jaapani teravahõlmiseid vahtraid ja lõpuks nii suuri maksimovitši papleid, et nendest oleks võinud paate õõnestada. Üleminek ohhoota taimestikult Sihhote-Alini idanõlval mandžuuria taimestikule Tsava jõgikonnas on väga järsk. Siin oli ka juba teine alusmets, mis koosnes punastest leedripuudest; neid on kerge ära tunda suurte lehtede ja peente punaste marjade kobarate järgi. Samas kasvas tšubõšnik, millel on ženšeni lehtedega sarnanevad lehed ja peened haprad ogad. Piisab, kui mööda minnes korraks tema vastu puutuda, et saada sõrmedesse korraga mitu pindu. Veel rohkem pinde satub põlvedesse. Õnneks ei tungi need sügavale naha alla ega kutsu seepärast mädanikku esile.

Niipea kui sobiva suurusega puud olid leitud, asusid meie abilised kohe paatide õõnestamisele.

Tuulise ja vihmase ilmaga olin end tublisti külmetanud. Õnneks juhtus see siis, kui olime oma jalgsirännaku, pambud turjal, seljataha jätnud. Püüdsin kogu aeg reibas olla ja endast jagu saada, kuigi vaevu jalul püsisin. Kuni orotšid paate valmistasid, lamasin telgis. Palavik hakkas mööduma, kuid nõrkus ei lasknud ikka veel tõusta asemelt, kui nii võib nimetada okaspuuokste sületäit maas ja rohtu selle peal.

Viimaks, 28. augustil vihm lakkas. Orotšid läksid nõva taha paate üle põletama, A. I. Kardakov aga kadus kuhugi koos fotoaparaadiga. Jäin üksinda bivakki.

Päev oli vaikne ja rammestavalt kuum, õhus ei olnud tunda vähimatki liikumist: puude lehed ja kastiku peened varred olid nagu tardunud. Aeg venis lõpmata igavalt. Mingisugune roidumus oli haaranud kogu looduse, mis näis nagu tukkuvat. Isegi kihulased ja sääsed olid kuhugi kadunud. Kell kuus õhtul panin jalad kinni ja astusin telgist välja. Päikesekiired tungisid veel läbi metsatihniku ja sillerdasid vikerkaarevärvides ämblikuvõrgul kahe paju vahel. Päev oli kustumas. Miljonite taimede õrn hingamine saatis üles taeva poole peeni lõhnu, mille poolest metsaõhk on linna omast nii erinev. Istusin kivile ja vaatasin kaua lääne poole. Päike kadus silmapiiri taha just seal, kus oli Tsavo org. Sealpool oli taevavõlv täiesti pilvitu. Tema taustal kerkisid selgesti esile kuuskede ja nulgude teravatipulised ladvad. Just need tõmbasidki endale minu tähelepanu. Iga puu kohal tõusis üles kii-

resti pöörlev peenike juga, mis meenutas suitsu. Mida kõrgem oli okaspuu, seda suurem ja tumedam oli juga.

Hõõrusin silmi ja mõtlesin, et see viirastub mulle palaviku tagajärjel. Kuid mispärast polnud siis samasuguseid suitsujugasid kaskede ja pajude kohal? Lähedal kasvas kaks noort kuuske. Tõusin vaevaga püsti ja jäin seisma nii, et nende ladvad samuti eha taustal esile kerkisid, ja nägin kohe nende kohal niisamasuguseid pöörlevaid jugasid. Sel hetkel tuli bivakki Geonka. Käskisin tal mõlemat väikest kuuske kõigutada. Joad kadusid silmapilkselt. Kui aga puud jälle liikumatult seisma jäid, ilmusid ka joad uuesti. Kutsusin siis udehee enda juurde ja küsisin talt, kas ta näeb midagi okaspuude kohal.

„Ma arvan, need on kihulased," ütles ta ja lisas seejärel: „Ma püüan nad kohe kinni."

Ta läks kuuskede juurde ja hakkas kihulasi näovõrguga püüdma, vibutades seda seni, kui veendus oma tegevuse kasutuses. Geonka väsis, tuli minu juurde tagasi ja ütles mõtlikult:

„Näen esimest korda sellist asja. Ei tea, on see hea või halb!?"

Päike laskus üha madalamale. Läänepoolne silmapiir muutus purpurpunaseks. Niipea kui jahedamaks läks, kadusid keerlevad joad. Võimalik, et need olid eeterõlid, mis olid kogunenud kuuskede ja nulgude latvade kohale. Nad kerkisid pööreldes üles. Eha kiired murdusid neis ja seetõttu näisid nad tumedatena.

A. I. Kardakov ja orotšid tulid töölt tagasi alles siis, kui hakkas juba päris pimedaks minema.

Järgmise päeva hommikul oli mu enesetunne märksa parem. Päikese tõusul jätsime oma bivaki maha, suundusime mööda Tsavo jõge allapoole ja jõudsime keskpäeval Dõnmi jõkke.

Sihhote-Alinist lääne pool, viimasega paralleelselt, kulgeb õige vana, metamorfsetest kiltadest koosnev tugevasti uhutud mäekurd, mis kujutab endast esmast maakoort ja on selleks vanimaks teljeks, mille ümber kujunes hiljem kaasaegne Ussuurimaa. Dõnmi jõel võib näha ilusaid kristalsete kiltade paljandeid. Varisemiskohtades olid kujunenud ilusad grotid. Neist allpool, paremal, kulgeb kõrge kaljune kallas, mis koosneb väikeplaatjate või õhikjate eraldisvormidega tugevasti muljutud savikiltadest. Kihid

on tugevasti painutatud, kohati ümber pööratud ja isegi pea peale asetatud.

Seal, kus Dõnmi jõgi neid kihte läbi lõikab, on moodustunud ohtlik künnis; vesi voolab üle selle künnise kiirusega 18 kilomeetrit tunnis, lööb vastu kaldakaljusid ja sööstab vahutavate kaskaadidena alla; sajandite jooksul uhub ta aeglaselt, kuid lakkamatult miljoneid aastaid tagasi moodustunud kiltade võimsaid lasundeid. Vee kohina tõttu rümbastel ei saa seal tavalise häälega rääkida, tuleb otse kõrva sisse karjuda. Alamal on jõesäng kividega sulustatud ja kujutab endast suures ulatuses samuti laia kärestikku, kus vesi voolab mürinal, nagu avaldades meelepaha looduse üle, mis ka siin tahtis luua talle takistuse teel Amuuri poole.

Kõhklevalt peatusime kärestiku juures. Mis teha? Mööda joastikke laskuda on ohtlik, ent koormatud paate üle kõrgete kaljude tassida on võimatu. Kaalunud põhjalikult kõiki asjaolusid, otsustasid orotšid riskida. Vaevalt olime end kaldast lahti tõuganud, kui kiire vool meie ebakindla paadi kaasa haaras ja seda kiirrongi kiirusega kärestiku poole kandma hakkas. Vilksatasid mööda kaldal kasvavad põõsad ja puud. Paremal ja vasakul kerkisid jõest kivid, mida vesi üle valas. Meid ümbritsesid igast küljest valge vaht ja lained, mis näisid nagu paadiga võidu jooksvat. Olime otsustanud astuda hulljulge sammu, kuid teist väljapääsu polnud. Kui keegi oleks saanud meid kõrvalt jälgida, oleks ta näinud kahvatuid nägusid, kokkusurutud huuli ja pärani avatud ehmunud silmi. Paat kõikus, hüppas üle kaskaadide ja kaldus kord ühele, kord teisele küljele. Paati paiskus vett, kuid sellest hoolimata kihutasime peadpööritava kiirusega alla.

Orotšid seisid püsti ja tõukasid paati ritvade abil eemale kividest, mis ilmusid äkki vahetus läheduses veest nagu elusad olendid ja näisid omavahel võistlevat, püüdes iga hinna eest tõkestada meie teed. Mul hakkas pea ringi käima. Äkki vajus paat järsku alla. Külm dušš valas mind pealaest jalatallani üle ja pani karjatama. Kohe selle järel võttis paat õige asendi; vool muutus rahulikumaks; mürin jäi kuskile tahapoole ja hakkas vaibuma. Alles siis nägin, et istusin poolest kehast saadik vees. Orotšid pöörasid paadi kalda poole ja lähenesid kruusasele kaldakehvlile. Nad tõmbasid ulimagda kividele ja hakkasid vett kasetohust kopsikuga üle parda välja loopima.

Oli vaja puhata ja oma märgi riideid kuivatada. Kasutasin peatust ja läksin mööda kallast hulkuma. Piki voolu allapoole läks kruusane kaldakehvel üle muda- ja liivakihtideks, mis vesi siia oli kandnud. Märkasin neil kolme paari jälgi: kaht värsket — need kuulusid tiigrile ja hirvele, ning üht vana — need olid karu omad. Samal hetkel nägin Mulinkat. Ta tuli ja uuris tähelepanelikult midagi maas. Tema näost paistis ärevust.

„Ambaa hoktoni (tiigri jälg)?" ütlesin talle orotši keeles.

„Vaata ise," vastas ta mulle ja osutas käega kitsale triibule liival, mis näis olevat pika laastuga tõmmatud. Võib-olla oli see mao jälg või midagi muud selletaolist. Avaldasin oma arvamuse.

„Sa ei saa aru," vastas Mulinka ja jätkas oma emakeeles: „Õii sugalaa hoktoni Bagdõhhe (see on Bagdõhhe suusa jälg)."

Pärast seda hõikas ta valjusti ja otsekohe vastas hele kaja, algul eest, siis meie tagant, seejärel jälle kaugelt eest, nagu oleks taigas vastastikku hõigeldud. Kaja kandus kõminal läbi kogu metsa ja vaibus kusagil mägedes. Mulinka seisis, pea pisut kõrvale pööratud ja suu avatud, ning kuulatas neid imelikke hääli. Kui viimane vastukaja vaibus, läks ta ruttu paadi juurde ja hakkas teistele orotšitele midagi kiiresti rääkima. Nendegi nägudele ilmus ärevus. Rutuga hakkasid nad paati vette lükkama ja kutsusid mind kiiresti kaasa.

Hetk hiljem sõitsime jälle mööda Dõnmi jõge allapoole. Pärisin siis orotšitelt, miks me kärestiku juurest, mille me elu kaalule pannes, kuid siiski õnnelikult paatidega olime läbinud, nii kiiresti lahkuma pidime. Nende vastustest selgus, et Bagdõhhe on väike kääbus. Ta olevat üleni karvane, isegi nägu olevat tal karvadega kaetud. See Bagdõhhe elavat metsas, kus on palju kaljusid, ja sünnitavat kaja. Ta tegevat nii, et inimesed kuulevad oma hääli, mis korduvad kauguses ja tulevad tagasi. Orotšid kartvat „kajaga kaljusid" ja püüdvat neist kõrvalt mööduda. Selliseid kohti olevat kerge ära tunda. Seal leiduvat alati, nii suvel kui talvel, Bagdõhhe jälgi. Ta liikuvat ühe suusaga. Tema jälge me olevatki näinud kruusase kaldakehvli kõrval liival.

Kärestikust allpool on Dõnmi jõe säng paljudes kohtades kividega sulustatud. Need madalaveelised jõeosad

kujutavad endast laiu kärestikke, kus vesi voolab pahisedes, kuid suhteliselt rahulikult. Siin on võimalik paadiga sõita, kuid tuleb tähelepanelikult ettepoole vaadata. 15 kilomeetrit enne suuet jaguneb Dõnmi ajupuudega ummistatud nõvadeks.

Laskusime võrdlemisi kiiresti ja esialgu õnnelikult. Mõnikord juhtis suur nõva meid sellisesse labürinti, kust võis välja pääseda ainult tagasi pöördudes. Orotšid peatusid sageli ja sooritasid luureretki. Nad kuidagi aimasid õigesti, kuhu tuleb sõita: nõva välisilme, voolu kiirus ja vaht — midagi ei jäänud neil kahe silma vahele. Kohalike põliselanike harjunud kõrv eristas vee mitmesugust müha eespool ja vastavalt sellele tegid nad iga kord niivõi teistsuguse otsuse.

Mida enam me Sihhote-Alinist kaugenesime, seda enam muutus taimestiku iseloom. Kuused, nulud ja lehised hakkasid ronima päris mägede tippudele, orgudes aga tulid nähtavale mandžuuria tüüpi laialehised metsad. Nüüd esines juba kõikjal maksimovitši papleid. Nende sihvakad helehallid tüved olid rinnakõrgusel kahe-kolme sülemõõdu jämedused. Samas taimeühingus kasvasid koos nendega harilikud jalakad — inimeste poolt veel rüüstamata ürgmetsade iidsed asukad. Näis, nagu looksid puude võrad erilise õhutaimestiku kihi, mis toetub jalakate ja paplite sirgetele ning siledatele tuhkjashallidele tüvedele. Seal ülal, omavahel põimunud, tihedalt lehtedega kaetud okste keskel elutsevad neljajalgsed — ilvesed, harsad, kaljukassid, oravad, sooblid — ja linnud: kassikakk, räts, mänsak, metskukk, pasknäär, puukoristaja ja kirjurähn. Jalakate ja paplite naabruses paistis metsa varjus juba punetama hakanud viiehõlmaliste teravatipuliste lehtedega teravahõlmine jaapani vaher. Jõe kaldail tulid nähtavale pajulehised enelad, väikeste õitega, mis istusid oma vartel roosade tupsudena. Samas kasvasid harilikud pihlenelad — kaunis kõrged sõlmiste okste ja sulgjate lehtedega põõsad; nende kohevatel lõhnavatel valgetel pöörispeakujulistel õisikutel on alati palju putukaid.

Vee lähedal kasvasid kahkjasrohelised õrnad lemmaltsad — omapärased rohtjate varte ja lihavate lehtedega taimed. Liiginimetuse „õrn" sai see taim sellest, et tema viljad pisemagi puudutuse puhul kerge praksatusega pakatavad, paisates seemned kaugele laiali. Kastikut esines samuti rohkem. See kasvas koos hariliku pujuga, mille

lehed levitavad meeldivat lõhna, kui neid sõrmede vahel hõõruda. Pujud olid juba ära õitsenud; nende suured pöörised hakkasid juba pleekima ja kuivama. Jõe kaldakehvlid olid kaetud meile tuttava katkujuure suurte lehtede dekoratiivse vaibaga. Nüüd oli see taim juba koredaks muutunud ja omandanud mingisuguse ebameeldiva kibedavõitu kõrvalmaitse. Kuid kõige ilusamaks taimeks, mis sundis end tahtmatult imetlema, oli laanesõnajalg, mille hiiglaslikud lehed meenutasid jaanalinnu sulgi ja õigustasid seega täielikult talle antud teaduslikku nimetust *Struthiopteris* — jaanalinnusulgne sõnajalg.

Terve rida tundemärke viitas sellele, et Anjui on lähedal. Taamal paistsid udust mäeahelikud, mis kulgesid risti Dõnmi jõe oruga.

Kogu päev püsis muutlik ilm. Mitu korda ähvardas vihma sadama hakata ja alles õhtuks selgines taevas pisut. Kuna suudmeni oli veel mitu kilomeetrit, siis jäime bivakki jõe paremale kaldale, mis tegi siin kaare. Ühel pool oli suur kaldakehvel, teisel pool järsk kallas. Vesi oli selle alt ära õõnestanud, mistõttu mõned puud kasvasid längus. Liival oli palju karujälgi. Orotšid hakkasid bivakki tegema, mina aga võtsin püssi ja läksin mööda kaldakehvlit hulkuma. Üks jälgedepaar näis mulle kuidagi kummalisena. Karul, kes oli jätnud siia oma käppade jäljendid, pidi olema pikk keha ja lühikesed jalad. Ta oli käinud mööda kaldakehvlit edasi-tagasi ja põgenenud, niipea kui märkas meie paati.

Algul astusin kiiresti, murdes pihlenela põõsaid, siis aeglustasin sammu ja püüdsin liikuda võimalikult tasa. Kord näis mulle, et näen mingisugust metslooma: eespool vilksatas midagi tumedat. Teine kord kuulsin põõsastest kostvat sahinat. Jäljed tõid mind jõe kaldale välja ja katkesid vee ääres. Mu meel läks pahaks, et mul ei õnnestunud vigaste jalgadega metsloomale järele jõuda. Istusin kaldale maha, et pisut puhata.

Nähtavasti oli päike silmapiiri taha vajunud, sest äkki läks hämaraks ja jahedaks. Samal ajal kerkis jõe kohale udu. Selle pikad valged tuustid venisid ülespoole ja omandasid fantastilisi piirjooni. Looduses valitsevas sügavas vaikuses kuulsin omaenda südamelööke. Tumedale veepinnale tekkisid rõngad. Mingisugune kala ahmis suuga õhku. Äkki lõi miski otse mu jalge ees sulpsu. Suur konn hüppas kaldalt vette, kuid tõusis otsekohe veepinnale ja

jäi mind oma pungis silmadega ainiti vahtima. Tõusin puutüvelt, kus ma olin istunud, ja hakkasin bivaki poole astuma.

Kaldakehvlil jõudsin Geonkale järele. Ta tuli teiselt poolt ja oli nähtavasti samuti bivakki tagasi pöördumas. Hõikasin udeheed. Ta pöördus ümber ja jäi liikumatult seisma. Kui jõudsin päris tema lähedale, nägin, et ta vaatab kuhugi kaugele minust mööda. Tema silmist võis lugeda imestust ja hirmu. Vaatasin tagasi. Jõe kohal lasunud udu oli kadunud; ainult vasakul pool jõge, põõsaste juures, püsis veel üksik tihe ja valge udutomp. See sarnanes pikas rüüs inimesega, kelle käsi oli nagu löögiks üles tõstetud. Viirastuse pea näis loori mähituna, mille otsad lehvisid õhus.

„Oi ganihi-i-i!" hüüdis Geonka valjusti ja sellise ilmega, nagu oleks ta lõpuks nähtusele lahenduse leidnud.

„Nihii," kordas kaja metsas.

Nagu inimese häälest ehmatatuna tõmbus udukogu kokku, laskus siis vee poole ja kadus. Viimne udutomp oli õhku haihtunud.

„Mispärast ta siin käis?" ütles udehee mõtlikult ja suundus telkide poole.

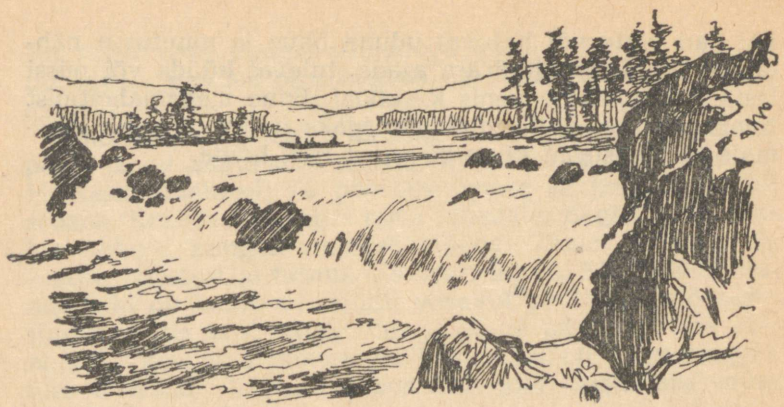
Kui jõudsime bivakki, hakkas ta orotšitele nägemusest elavalt jutustama. Need kuulasid tähelepanelikult, esitasid küsimusi ja tegid omapoolseid märkusi.

Pärast õhtusööki küsisin Geonkalt, mis asi see „ganihii" on. Udehee ütles, et nii nimetatavat vees elunevaid naisi. Nad olevat väga ilusad ja neil olevat kala saba. Mõnikord ilmuvat ganihiid vees alasti või udust kootud riideis. Nad kutsuvat inimest nimepidi ja nimetavat ta sugukonda. Selline inimene uppuvat tingimata.

Mind üllatas ganihiide kirjelduse sarnasus näkineidudega. See sarnasus ei avaldu mitte ainult üldises mõttes, vaid isegi üksikasjades. Kust see pärineb? Võib-olla sündisid näkineiud ja ganihiid muistsel ajal kusagil Kesk-Aasias. Siit sattusid nad läände slaavlaste ja kirdesse udeheede juurde.

Meie abilised vestlesid veel kaua sel teemal. Nad rääkisid, et ganihiid armastavat inimestele ligi tikkuda, ahvatlevat neid enda juurde ja ajavat vihaseks saades ära kalad, purustavat paate, rikkuvat võrke ja viivat ära ahinguid. Mõnikord nähtavat neid mööda jõge tuulemurrul või paadis mööda sõitvat. Kohtumisel inimesega kadu-

vat nad vette või hajuvat uduna õhus ja muutuvat nähtamatuks. Et ganihiid ära ajada, tulevat hüüda või püssi lasta. Jutuajamine venis kesköönì. Enne magamaheitmist tõmbasid meie abilised paadid igaks juhuks lõkkele lähemale ja otsustasid kogu öö suurt tuld hoida.

SEITSMES PEATÜKK

ANJUI ÜLEMJOOKS

30. juulil jõudsime Anjuile. Ma ei tundnud Dõnmi suubumiskohta enam ära.

Varem mühisesid tema vood kaljuse sopka jalamil vahutades ja kohisedes Anjuisse, nüüd aga oli tema suue poole kilomeetri võrra lõuna poole nihkunud. Vana säng oli veerkividega täitunud ja jõudnud juba noore metsaga kattuda. Oli näha, et jõgi oli kaks korda oma suunda vahetanud. Nüüd suubub Dõnmi Anjuisse vaikselt ja rahulikult. Vanast sängist eraldab teda suur kruusane kaldakehvel. Siin leidsin aidast oma baasi, mille insener N. N. Mazurov mulle lahkesti oli rajanud, ja tema kirja 2. juulist, milles ta teatas, et mööda Tormassuni jõge ei saa suurvee tõttu liikuda.

Anjui suudmes tegime päevase peatuse. Meie õnneks juhtus ilm olema päikesepaisteline ja soe. Orotšid laotasid telgid veerkividele kuivama ja hakkasid kraami sorteerima, mina aga suundusin Anjui äärde. Arvasin, et näen teda tormisena nagu varemgi, mil Anjuid mööda sõitmist peeti ohtlikuks ettevõtteks. Mäletan, et 1908. aastal oli seda jõge mööda ülesliikumine meile tõsiseid raskusi valmistanud. Rümpa ületamine oli olnud riskantne ettevõte. Mäletan kohutavaid veekeeriseid — „iokasid", mis kiskusid endaga kaasa suuri puid. Paljudes kohtades ei

söandanud kohalikud põliselanikud paadiga sõita ja lohistasid need kallast mööda edasi. Selline oli olnud Anjui aastat kakskümmend tagasi. Ent suur oli mu hämmastus Dõnmi suudmesse jõudmisel. Anjui võttis Dõnmit vastu suursuguselt rahulikuna. „Vaatad, ja ei saa aru, kas voolab või ei voola ta võimas laius. Ei liigahta, ei kõmahta miski."*

Ma ei tundnud Anjuid enam ära. Geograafiliselt on see ikka tema, ilmelt aga hoopis teine jõgi. 1908. aastal nimetasin teda „pööraseks" ja paadiga sõitmiseks väga ohtlikuks, nüüd, 1927. aastal aga nägin rahulikku, vaikset jõge, mis täiesti sobis metsaparvetamiseks. 1908. aastal voolas vesi jõe ülemjooksul kaheteistkümne- ja allpool kümnekilomeetrise tunnikiirusega. Nüüd oli voolu kiirus tunduvalt vähenenud, moodustades ülalpool kaheksa, allpool aga kuus kilomeetrit tunnis. Seda jõe režiimis toimunud muutust olid tähele pannud ka kohalikud põliselanikud. Nad ütlesid, et tema vool on muutunud rahulikumaks ja jõge mööda ülespoole sõitmine kergemaks, tema lähted on muutunud kättesaadavamaks, kuna pärivett allalaskuminegi on läinud paremaks ja ohutumaks. Kui varem laskuti pärivoolu alla kahe päevaga, siis nüüd on samasuguseks teekonnaks vaja kolm ja pool ning isegi neli ööpäeva.

Mis kummaline muutus see Anjuiga oli toimunud? Põhjusi võis olla ainult kaks: kas oli vett vähemaks jäänud või oli toimunud põhja tasandumine.

Õhtul enne videvikku istusime jõe kaldal ja kõnelesime sellest, et mingisugused jõud olid nähtavasti jõe põhja nivelleerinud. Nagu minu sõnade kinnituseks kostis äkki Anjui poolt kummaline mürin, mis sarnanes maaaluse kõminaga. See tuli ülaltpoolt, muutus kord tugevamaks, vaibus siis, paisus jälle ootamatult ja lähenes meile. See oli lausa möirgamine, oigamine ja „hammaste kiristamine". Kui mürin meieni jõudis, mõistsime, et vesi nihutab mööda põhja mingisugust suurt raskust — kahtlemata kivirahnu, mis kaalub võib-olla mitu tonni. Siis mürin lakkas.

Tööpäev oli lõppenud, pöördusin bivakki tagasi; orotšid hakkasid õhtusööki valmistama. Varsti vajus kogu laager unne, ainult mina ei saanud millegipärast magada. Öö

* Tsitaat N. Gogoli „Kohutavast kättemaksust" (Dnepri kirjeldus). *Tõlk.*

juhtus olema harukordselt vaikne ja rahulik. Miljonite tähtedega ülekülvatud tume taevas näis piiritult sügav. Ning äkki kostis jälle tuttav mürin: kume ja võimas, saladuslik ja ähvardav! Öises vaikuses kõlas see äärmiselt läbilõikavana. Nähtavasti oli vesi jõepõhja kivirahnu alt läbi õõnestanud ja hakkas teda nüüd uuesti pärivoolu allapoole kiskuma. Ja jälle mürin kord vaibus, kord tugevnes, kord lakkas täiesti. Naabertelgist astus välja Namuka. Tedagi olid kummalised hääled üles äratanud. Bivakis ei kutsunud need esile mingit segadust, kuid üksinduses, vaikivas taigas võib selline mürin kohaliku põliselaniku hinge tõsiselt erutada, sest ta ei oska seda millegi muuga seletada kui üleloomulike jõudude vahelesegamisega. Niisugune mürin, mille põhjuse kohta võime vaid oletusi teha, võib isegi haritud inimesele tugevat muljet avaldada. Mis siis veel kõiges kurja vaimu sepitsusi nägevast kohalikust põliselanikust rääkida!

Selle maa paljudes kohtades oli viimase kahekümne aasta jooksul toimunud suuri muutusi. Sinna, kus varem olid olnud kaljud, olid tekkinud rusukalded ja jõgede säng oli teise kohta nihkunud. Ka antud juhul toimus suure, mägitaiga-jõe põhja tasandumine. Paljud nõvad täitusid veerkividega, veekeerised kadusid. Lyelli koolkonna õpetusest teame, et kõik muutused toimuvad aeglaselt, silmale peaaegu märkamatult, paljude sajandite, tervete aastatuhandete jooksul... Vesi kannab ühe liivatera teise järel kokku ja õõnestab tilk tilga haaval kivi. Ja kui me seda ei märka, siis ainult seepärast, et meie elu on lühike, teadmised tühised ja ükskõiksus suur. Vee ja atmosfääritegurite mõjul elab Maa pale üle suuri muutusi. 20—30 aasta pärast ei tunne kohalikud põliselanikud neid kohti, kus nad varem on käinud, enam ära. Metsade kadumisega võivad purustused maapinnal toimuda märksa kiiremini. Lyelli geoloogilise kella käik ei ole ühtlane, ta käib hüpetega ja nõuab aeg-ajalt Cuvier' kataklüsmide abil teostatavaid parandusi.

Hori ja Anjui ülemjooksul kujutab Sihhote-Alin endast tugevasti uhutud mägismaad. Siin lasub viis väga vana ja merepinnast kõrgel asetsevat paralleelset mäeahelikku. Nendest mäekurdudest on tingitud mööda kurdudevahelisi ja läbimurruorge voolavate jõgede suund. Kui minna päris Hori lähetele ja küsida seal teejuhilt, missugusele jõele jõuab üle sopkade paremale minnes, vastab too: „Anjuile",

ent ka siis, kui küsida, kuhu jõuab üle mägede vasakule minnes, antakse ikka sama lakooniline vastus: „Anjuile." Tähendab, Hori ülemjooks on „hõlmatav", Anjui ülemjooks aga „hõlmav".

Kõige idapoolsemaks mäekurruks on Sihhote-Alin, kõige läänepoolsemaks veelahe Hori jõe ning allpool Habarovski linna paremalt poolt Amuuri suubuvate jõgede Nemptu ja Muhheni lähete vahel; viimaste poole olimegi teel. Anjui ülemjooksu-ala mäed on väheldased: neil on laiade mäerüpjadega lamedate küngaste välimus ja nad kujutavad endast erosioonimaastiku suurepärast näidist. Siit alates voolab Anjui algul edelasse, seejärel lühemat aega kagusse ja pöördub siis kirdesse, säilitades kogu aeg sama suuna, kuni tema voogudega ühineb paremalt poolt Dõnmi jõgi.

Ülemjooksul on Anjui madal. Paljude kärestike tõttu on paadisõit erakordselt ohtlik. Kohalikud põliselanikud käivad siin ainult talvel mööda jõe jääd. Org kui selline puudub; sopkad kerkivad malelaua ruutude taoliselt vahelduvate järskude nõlvadena või täiesti püstloodis kaljudena kord ühelt, kord teiselt kaldalt otse veest. Kohati on jõepõhja langus lausa silmaga nähtav. Ainult üks kord teinud udeheed katset tungida päris Anjui ülemjooksule välja. Nad laskunud pärivett alla, võtnud tarvitusele kõik võimalikud ettevaatusabinõud, pidurdanud paati rihmadega, lohistanud üle kivide jne. Katse eest tulnud neil maksta inimeluga.

Lähtealal voolab Anjui kolme mägiojana, mis hiljem ühinevad. Nende ühinemiskohta nimetatakse Elatsavoks. Siitpeale, kui minna pärivoolu allapoole, liituvad Anjuiga järgmised lisajõed: vasakult poolt Sagdõbjaza, Mikingali, Bomboli ja Toussa Esimene, paremalt poolt Iokobjazani, Udzjaki, Toussa Teine ja Dõnmi. Iokobjazani vastas on kalju sees koobas. Selle sügavusest kostab mitmesuguseid hääli ja ülalt variseb kive. See on ühe kõige kohutavama kurja vaimu Kakzamu elamu. Koopast möödudes püüavad kütid mitte kära teha ja hoiduvad rääkimast. Teiseks tähelepanuväärseks jõeks on Bomboli, mis saab alguse kõrgelt Taldaki-Jangeni mäeahelikult. Viimane on veelahkmeks Hori ja Anjui vahel. Kogu Bomboli org on täis suuri ümmargusi kive, millest ta on saanudki oma praeguse nime. Talvel tuleb kivide alt auru ja vesi ei külmu siin kunagi. Mikingalist pisut allapoole

on Anjuil väga ilus juga. Siin on jõe põhjas kogu jõe laiuses järsk astang, millelt veemassid suure mühinaga alla paiskuvad.

Astangu jalamile on moodustunud sügav hauakoht, kus sügisel leidub suurel hulgal ketat.

31. juulil jätsime Dõnmi jõega hüvasti ja hakkasime mööda Anjuid, mis voolab vähemalt neljakümne kilomeetri ulatuses läbi mäekitsuste, alla laskuma. Jõe org on äärmiselt siksakiline ja kõrgete kaljuste sopkadega raamistatud. See on tüüpiline denudatsiooniorg, milles enam või vähem laiad häilud vahelduvad kitsaste läbikäikudega. Viimaseid on venelased hakanud tabavalt „põskedeks" nimetama. Mõlemalt poolt kokkusurutud sängis on jõgi endale jõuga teed rajanud. Kärestikule lähenedes hakkab vesi lainetama ja vihaselt pahisema; siis muutub pahin ähvardavaks möirgeks; pöörase kiirusega tormab vesi alla, hüpleb kividel ja peksleb vastu kaldaäärseid kaljusid, nagu püüdes neid laiali nihutada. Kuuldes vee kohinat rümbastel, tõusevad orotšid paadis püsti, jaotavad omavahel ridvad ja vaatavad uurivalt ette, käsi päikese varjuks silmade ees.

Üks kärestikest oli eriti ohtlik. Kolm rida kive kulges põiki üle jõe, nii et üks neist — keskmine — liitus vasaku, kaks teist aga parema kaldaga. Hoides ulimagda nina vastu vett, hakkasid orotšid paate pärivoolu esimesse kitsasse läbikäiku laskma. Niipea kui kividest mööda jõuti, pöörasid nad paadid põiki jõge paremale, kuni jõudsid teise läbikäiguni. Siin lasksid nad jälle paadid pärivoolu alla, keerasid need siis külgepidi vasakule ja jõudsid kivist lõksudest õnnelikult välja. Kui vool meid kividest veidi eemale oli kandnud, asetasid orotšid ridvad nii, et need olid iga hetk käepärast, jagasid omavahel aerud ja istusid oma kohale.

Anjui keskjooksu-alal kasvavad okas- ja laialehistest puuliikidest koosnevad suurepärased segametsad. Siin nägime esmakordselt korea seedermändi, algul üksikute eksemplaridena, hiljem ka tihedamate puistutena. Tavaliselt jaguneb seedermänni tüvi ülemises osas mitmeks haruks, viimased suunduvad üles ühe kimbuna, mille järgi saab seedermändi juba kaugelt alati kuusest ja nulust eristada. Peale paplite, saarte ja jalakate kasvas siin ka mongoolia tammi, mille lehed ei varise enne kevadet. Alles siis langevad lehed uute pungade ilmudes maha. Võima-

lik, et see tamm oli varem igihaljas puu. Tammede kasvupaikadeks olid mägede päikesepaistelised nõlvad. Sealsamas olid endale tammedega vaheldumisi asukoha leidnud ka maksimovitši kased. Juba ainuüksi selle puu venekeelne nimi* näitab, millele tuleb tähelepanu pöörata. Ja nii see ongi, tema tüvi on kaetud läikiva tumepruuni koorega, mis lõhenedes moodustab midagi tugevasti kinnitunud soomuste taolist. Maksimovitši kasel on hoopis teistsugune okste asetus, mis eristab teda teravalt valgest ja ermani kasest, millede kirjeldus on toodud eespool. Loetletud puuliikide hulgas võis näha ka jämeda madala tüve ja suurte sõlmiste okstega amuuri pärna. Kui tamm ja maksimovitši kask on valinud endale välja mägede lõunanõlvad, siis pärn on laskunud madalamale, sinna, kus settepinnas on paksem; kuid samal ajal hoidub ta eemale teistest puudest, mis võiksid varjata tema eest päikese. Jõeäärseis metsades tulid suurel hulgal nähtavale kõrgetüvelised pajud (vitspajud), mis moodustasid kohati terveid salusid. Nende oksad tõusevad otse tüve alumiselt osalt ja suunduvad üles piki tüve, mille tõttu puudel on püramidaalsete paplite välimus. Kõikjal puutus silma mandžuuria sarapuu kõrgeid põõsaid, mille pähklid on kaetud pikkade torukujuliste torkivate tuppedega. Alusmetsa kirjeldus poleks täielik, kui me ei mainiks mööda põõsaid ja puude tüvesid valgusele lähemale ronivat sidrun-väändikut. Teda võib ära tunda väikeste tihedate kobaratena rippuvate punaste marjade ja meeldiva lõhna järgi, mida tema varred värsketes murdekohtades levitavad. See lõhn meenutab tõepoolest sidrunit. Niisketes kohtades paistsid karedate kurruliste lehtedega sõnajalgade (kaneel-osmundade) lopsakad tihnikud, mis tihti igasuguse muu taimestiku välja tõrjusid. Samas esines ka sõnajalgade teine liik (naistesõnajalg). Viimane paistab silma elegantsemate ja õrnemate lehtede poolest, kus poorid (alumisel küljel) ei paikne mitte lehehõlmade servadel, vaid nende keskel. Siin oli ka palju teisi huvitavaid taimi, mille kirjeldamine võtaks liiga palju aega ja ruumi. Kõik nad olid juba ära õitsenud ja nende seemned maha varisenud. Vegetatsiooniperiood hakkas lõpule jõudma. Puud polnud veel oma suvist rüüd kaotanud, kuid nende lehed hakkasid juba koltuma ja eredaid sügisetoone omandama.

---

* Черная береза — must kask. *Tõlk.*

Kogu päeva sõitsime mööda Anjuid, imetledes kaljuseid kaldaid, metsaseid saari ja vahutavaid kärestikke. Mägede harjadel lasuvatel rahnudel oli ajahambast puretud ja inimeste poolt mahajäetud vanade losside välimus.

Voolust kantuna libisesid meie paadid keset jõge, kuid möödusid mõnikord siiski nii kalda lähedalt, et meil tuli kummarduda, kui ei tahtnud madalale vee kohale paindunud puude oksi ja tüvesid riivata. Istusime vaikselt ja silmitsesime tähelepanelikult kaldaid.

Kord möödus meist mingisugune väike röövlind. Ta lendas päris madalal vee kohal, tiibu ainult õige pisut liigutades. Hutunka tulistas teda lennu pealt ja tappis ta. Veest väljatõmmatud lind osutus tõmmupealiseks harksabaks. Tal oli punakaspruun sulestik, tume pea ja saba, mille keskel oli väljalõige. Kohalike põliselanike sõnade järgi toitub see harksaba roiskunud kalast. Mõnikord tõuseb ta kõrgele taevasse ja kukub sealt kivina alla, kuid veidi enne veepinnani jõudmist teeb osava pöörde ja tõuseb uuesti üles.

Keskpäeva paiku tegime peatuse. Kaldale astudes kuulsin naabruses kasvavatest põõsastest pasknääri kriiskavat häälitsust; varsti nägin ka lindu ennast. Tal oli ilus pruunikaspunane sulestik siniste ja mustade küüdustega tiibadel ja tutt peas. Varga kombel kõrvale piiludes hüppas pasknäär kogu aeg oksalt oksale, näitas end mõnikord ja puges siis jälle kärmesti tihnikusse peitu. Päeva teisel poolel märkasin kaht väikest tülli — erakordselt ilusaid, tumeda ning valge sulestikuga linnukesi. Väikesed tüllid sarnanevad välimuselt väikeste kurvitsalistega, ainult nende nokk on lühike. Nad jooksid kiiresti mööda liivast kaldakehvlit ja nokkisid midagi otse vee ääres. Aeg-ajalt nad peatusid ja vibutasid graatsiliselt oma sabakest. Kui paadid nende lähedale jõudsid, põgenesid nad algul tulvalaine eest, tõusid siis õhku, lendasid teise kalda äärde ja vihistasid kiirete tiivalöökidega madalal vee kohal piki jõge minema.

Veidi enne videvikku hakkasime bivaki jaoks kohta otsima. Paremal pool kõrgusid sünged kaljurahnud, vasakul aga laius madal, noori pajupõõsaid täis kasvanud kruusane kallas. Ühes kohas oli sügav abajas, mis kõigiti sobis paatide peatuspaigaks. Siinsamas kaldal oli ka külluses kuiva puurisu. Orotšid hakkasid telke püstitama, mina aga astusin mööda kaldakehvlit metsa poole. Kuiva

nõva kaldal nägin veel üht lindu — ida-siberi vesivutti, keda kohalikud elanikud soonugiseks nimetavad. Vesivutt on üksiklase eluviisiga lind. Kogu päeva varjab ta end tihnikus ja ainult pimeda eel julgeb avamaale välja tulla. See ettevaatlik ja kohmakas, hallikaspruun, võrdlemisi värvitu, kollase noka ja suurte jalgadega lind käis kuidagi küürutõmbunult, kael ettepoole õieli. Tegin ettevaatamatu liigutuse. Vesivutt ehmus, tõusis kohmakalt õhku ja lendas kuidagi imelikult tiibu ja jalgu vibutades eemale. On lihtsalt uskumatu, kuidas ta suudab sügisel ja kevadel nii kaugeid rände sooritada.

Õhtul pärast sööki läksime kõik vara oma telkidesse. Ma ronisin sääsevõrgu alla ja vajusin unne. Ärkasin kella nelja paiku hommikul. Ei tahtnud oma kaaslasi äratada ega riietuda ja lamasin seepärast kannatlikult oma kõval asemel, mõtlesin läbitud teest ja arutasin mõttes oma edasist marsruuti.

Äkki läks kogu telk korraga valgeks, otsekui oleks välku löönud, ja kohe selle järel, poolteise-kahe minuti pärast, veeres läbi metsa mingisugune kõmin, mis meenutas piksekärgatust või kauget kahurilasku. Tõstsin telgiserva üles ja vaatasin välja.

Maa kohal lasus veel pime öö, kuid idas näis silmapiir nõrgalt helendama löövat. Paar eredat tähte siras jõe kohal. Kaks kõrget seedermändi vastaskaldal seisid liikumatult ja näisid samuti kuulatavat imelikku kõminat, mis oli unise õhu lainetama löönud. Möödusid veel mõned minutid. Suur vaikus hõlmas uuesti maa. Keegi norskas naabertelgis. Lõke meie bivakis oli peaaegu kustunud, ainult üks tukk hõõgus veel tuhas. Rohke kaste niisutas telgisiile.

Mis see siis oli? Võib-olla tõepoolest välk ja sellele järgnenud piksekärgatus, või ehk boliidi langemine maa peale. Mul oli tõsiselt kahju, et ma polnud otsekohe pärast valgusesähvatust kella sekundiosutit vaadanud. Siis oleks võinud kindlaks määrata, kui kaugel see koht meie bivakist asus, kust kõmin kostis.

Tundsin, et olen end külmetanud. Tõusin üles ja tegin suure tule. Poole tunni pärast ärkas Mulinka. Ta oli samuti kõuemürinat kuulnud ja arvanud, et tuleb äike. Meie häälest äratasid ka teised mehed.

Kui täiesti valgeks läks, olime juba teel.

Kõik suured Anjui lisajõed ühinevad temaga keskjook-

sul ja paiknevad selliselt: Dõnmi ja Gobilli paremal pool ning Podi ja Tormassun vasakul. Podi jõgi pole kuigi suur. Koos oma lisajõe Talkiga moodustab ta projektsioonis kujundi, mis sarnaneb number neljaga. Teda mööda saab paadiga neli ööpäeva vastu vett ülespoole sõita, mille järel tuleb veel kaks päeva jala minna, et jõuda Hori jõele viiva mäekuruni. Talki orus on vana põlendik. Siin elutseb palju põtru.

Gobilli jõgi on Podist suurem. Ta voolab piki Sihhote-Alini, lähenedes mäeahelikule väikese nurga all kirdest. Oru aluspõhjas lasuvad mingisugused kirjud mustade vahekihtidega metamorfsed kivimid, mida läbivad roostepunase, helesinise, kollase ja roheka varjundiga piimvalge kvartsi sooned. Poolel teel Gobilli lähete ja tema suudme vahel, kuid Anjuile lähemal, on kolm koske. Viimasest ülalpool asuvad kõikidel lisajõgedel mäekurud: parempoolsete omad viivad Hungarile ja vasakpoolsete omad Tumninisse suubuva Hutu jõgikonda. Esimest vasakpoolset lisajõge teise ja kolmanda kose vahel nimetavad udeheed „Tšange uoljaniks", mis tähendab mäekurule viivat „jõge", mida mööda läks „Tšange". Selle nimega, mis on püsinud seniajani, kutsusid nad mind 1908. aastal. Jõudsin tookord oma viie kaaslasega Butu jõele ja elasin seal üle avarii. Ilma relvade ja toiduaineteta, suurte kannatuste hinnaga jõudsime Hutu jõeni, kus oleksime tõenäoliselt nälja kätte hukkunud, kui me poleks juhuslikult orotšitega kohtunud.

Gobillil me nüüd peatuma ei jäänud; sõitsime edasi ja 1. augustil pärast lõunat jõudsime Tormassuni jõe äärde. Suurel kruusasel kaldakehvlil leidsime eest kaks udehee perekonda. Kõik mehed kjalondiga sugukonnast olid läinud Amuurile, koju olid jäänud ainult naised ja lapsed. Nende hulgas oli üks umbes seitsmekümneaastane vanaeit. Kõrgest east hoolimata olid tal veel elavad liigutused ja hea nägemine ning kuulmine. Sellest, kuidas ta korraldusi tegi ja kuidas tema käske täideti, oli näha, et tal oli teiste naiste seas suur autoriteet. Vanaeit küsis mind saatvatelt pärismaalastelt, kuidas meie teekond oli möödunud ja kuidas elavad Kopi-äärsed orotšid.

Käskisin oma kaaslastel asuda lõunasöögi valmistamisele, ise aga läksin lähedal asuvale põlendikuga sopkale, et heita tema ladvalt pilku Tormassuni jõele. Lakkamatute vihmasadude tõttu oli Tormassun üle kallaste tõus-

nud ja kandis oma sogast vett sellise jõuga Anjuisse, et surus viimase voolu vastaskalda poole.

Tormassun (udeheed kutsuvad teda Tonmassuks) on niisama suur kui Gobilli ja voolab Anjui suhtes teravnurga all, peaaegu piki paralleele. Paremalt poolt ühinevad temaga kolm väikest lisajõge: Tomtšu, Jalu ja Sizjuku ning vasakult poolt ainult Mangni jõgi.

Tormassuni peetakse kõigist Anjui lisajõgedest kõige kiirevoolulisemaks. Vastu voolu üles sõita saab siin ainult kuival aastaajal. Kui vesi jões kas või pisutki oma tavalisest tasemest kõrgemale tõuseb, muutuvad tema kärestikud ja joad läbipääsematuks. Paadiga vastu vett ülessõitmiseks kulub kuni üheksa ööpäeva, kuid see-eest on Sori jõele viiv mäekuru niivõrd lühike, et inimesed eelistavad paadid sealtkaudu üle tirida, selle asemel et teha teisel pool uusi. Naised, lapsed süles, lähevad Tormassuni jõelt Sori jõeni ühe päevaga, mehed aga jõuavad samal ajal paunu seljas kandes teha kolm otsa.

See kõik oli väga ahvatlev, kuid suurvesi tõmbas Tormassuni mööda liikumise plaanidele kriipsu peale.

Sopka, mille ladvalt ma nüüd ümbrust uurisin, oli aastat kümme tagasi kaetud suure okas-segametsaga. Pärast tulekahju oli palju tüvesid püsti jäänud, veel rohkem aga lamas neid maas. Nüüd kasvas siin lopsakalt aktiniidiaid; nad põimusid ümber kuiva tuulemurru, ronisid põõsastele ja moodustasid kohati selliseid tihnikuid, et pidin korduvalt nuga kasutama, et vabaneda minu ümber mähkunud pikkadest painduvatest liaanidest. Aktiniidiad kannavad väga maitsvaid mahlakaid vilju, mida vene asukad kutsuvad kišmišiks.

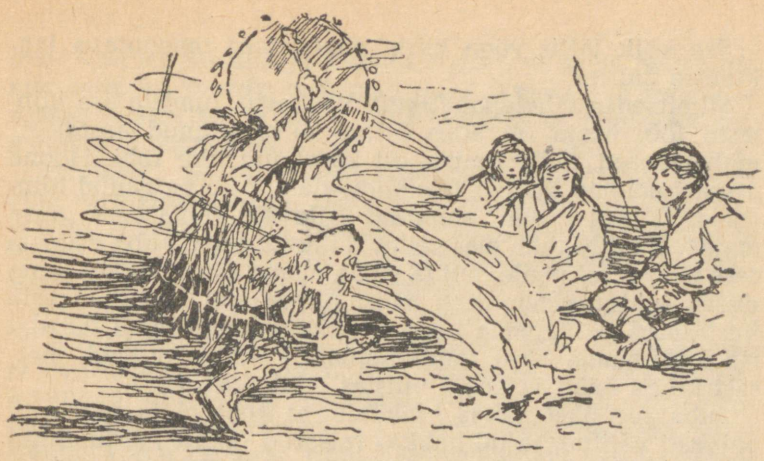
Samuti on huvitav märkida selle originaalse taime lehtede värvust. Nad on kas täielikult või osaliselt kaotanud rohelise värvuse ja muutunud valgeks, kahkjasroosaks ja purpurpunaseks. Võib-olla on see värvus peibutiseks, mis meelitab putukaid lehtede alla peidetud ilmetute valkjate õite juurde. Nähes kaugelt roosakaid ja valgeid laike, peavad kumalased neid õiteks. Jõudes neile lähedale, leiavad nad tõelised õied üles lõhna järgi, mida need levitavad.

Tihnikust välja tulles astusin elavasse metsa ja peatusin, et puhata. Sel hetkel nägin läikivate mustjaspruunide karvade ja samasuguse tumeda ning kaunis kahuse sabaga väikest looma. Loomal oli elegantne teravakoonuline pea

ja võrdlemisi pikk kael, mille alumine osa ja rind olid rohekaskollased. Tundsin loomas otsekohe ära harsa. Ta hiilis mööda maas lamavat puud, mis asetses põiki üle minu tee. Tema liigutustes oli palju graatsilist ja kassilikku. Harsa ei näinud mind ja käitus sundimatult. Otsustasin teda jälgida. Ometi märkas ta mind varsti, peatus, laskus ettevaatlikult kõhuli ja liibus tihedasti vastu maas lamavat puutüve. Looma üldine värvus langes niivõrd ühte kollakasrohelise samblaga ehitud tumeda puukoore värvusega, et kui ma poleks teda varem näinud, oleksin võinud mööda minna, teda märkamata. Harsa vaatas mulle oma mustade silmadega ainiti otsa. Mul ei olnud pisematki kavatsust sellelt graatsiliselt loomalt elu võtta ja ma imetlesin teda mõned minutid. Võib-olla mõtles harsa, et ma teda ei näe, ja puges seepärast peitu. Tahtes oma oletust kontrollida, tegin käega liigutuse — loomake ei liigutanud end. Astusin sammu, teise — ta liibus veel tihedamalt vastu puud. Juhuslikult riivasin jalaga pikka peenikest oksa, mille ots oli just maas lamaval puul loomakese kõrval. Harsa ehmus ja ronis hämmastava kiirusega kõrge seedermänni otsa. Kuidas ma pärast seda ka silmi teritasin, ma ei näinud teda enam kuskil. Võib-olla oli puu tüves õõs, kuhu ta oli peitu pugenud.

Poole tunni pärast olin udeheede jurtade juures. Minu kaaslased olid juba lõunatanud ja ootasid minu tagasitulekut.

Pidanud orotšitega nõu, otsustasin veel veidi maad Anjuid mööda kuni Kandahhe-nimelise maakohani allapoole sõita ja peatuda seal mõne päeva. Oli teatav lootus, et vesi selle aja jooksul langeb ja avaneb ehk võimalus mööda Tormassuni jõge üles minna. Selleks oli vaja täiendada toiduainete tagavarasid. Peale selle oli hädasti vaja varustada mehi riietega. Nende rõivad olid lagunenud, ees aga seisis pikk tee, mis oli veelgi raskem ja kulges jälle mööda täiesti inimtühja maakohta.

KAHEKSAS PEATÜKK

ÜLEUJUTUS

Tormassuni jõe ja Kandahhe-nimelise maakoha vahel, viimasele lähemal, seisab Anjui parempoolsel kõrgel kaldal mahajäetud maja, mida udeheed kutsuvad dokeks. Otsustasin seda jõele laskudes vaadata ja käskisin randuda. Teine paat sai korralduse edasi liikuda ja kusagil allpool bivakk rajada. Orotšid pöörasid ulimagda osavalt kalda poole, tõukasid seda umbes kakskümmend meetrit ritvadega vastu voolu edasi ja randusid kõrge järsaku juures. Otsekohe võtsid nad oma piibud ja hakkasid suitsetama, mina aga läksin juba rohtu täis kasvanud rada mööda maja poole.

See oli puust, kuid korralikult ehitatud. Maja nurgad olid hoolikalt välja tahutud; ülemine äärelaud katuse juures, samuti akende piirdelauad olid nikerdustega kaunistatud. Maja asetses piki kallast, esiküljega jõe poole. Esiküljel oli kolm akent, vasakul pool veel üks aken ja paremal uks. Hästi sobitatud aknaraamides olid ruudud paljudes kohtades veel alles, lagi ning põrand olid tihedad, ilma pragudeta. Sissekäigust paremal oli raudahi ja selle taga pikad puust narid.

Riiuleil ja siin-seal põrandal leidus mõningaid asju.

See kõik jättis väga kiire, põgenemist meenutava lahkumise mulje.

Silmitsedes tähelepanelikult üksikasju, tundsin ära hiinlaste töö. Maja oli alles hiljuti — möödunud aastal — maha jäetud. Selle ümber oli kasvanud tihe rohi. Hoone kuulus udehee Mahha Kjalondigale. Ta oli palganud hiinlased ja need olid ehitanud talle 800 rubla eest „ausa maja". Kuid Mahha elas selles lühikest aega. Juba esimestest päevadest peale, kui ta sinna elama asus, hakkas läheduses juhtuma imelikke asju: niipea kui inimesed tule kustutasid ja magama heitsid, hakkas keegi maja lähedal ringi hulkuma, ahju raudkorstnast kuuldus ohkeid, metsast kostis hääli ja keegi vilistas läbilõikavalt.

Juba see üksi näitas Mahhale, et koht maja jaoks oli halvasti valitud, ja tal hakkas raisatud rahast kahju. Sügisel ilmusid uued halvad tundemärgid. Kallas, kus asetses Mahha maja, oli iidsetest aegadest peale tuntud oma vastupidavuse poolest. Mingisugused üleujutused ei olnud teda õõnsaks uhtnud ja paljude aastate jooksul olid tema piirjooned ikka endisena püsinud, siis aga äkki, asja ees, teist taga, hakkas kallas ootamatult varisema. Mahha vajus mõttesse ja rääkis sageli, et kevadel pärast jäänekut tuleb maja maha lõhkuda ja kuskile jõge mööda allapoole parvetada või ära müüa. Kuid kes ostab sellise halva kuulsusega maja? Tuli talv, ja siis leidsid aset kaks sündmust, mis uue maja saatuse lõplikult otsustasid. Sügisel ostis Mahha hobuse, kuid ei hoolitsenud küllaldase hulga sööda varumise eest. Kui hobune hakkas nälga jääma, otsustas Mahha ta jõge mööda allapoole ajada. Ent vaevalt oli ta hobuse lund täis tuisanud jääle ajanud, kui see korraga läbi jää vajus ja uppus, Mahha ise suutis hädavaevu veest välja ronida.

Teine sündmus tõi kaasa veel suurema õnnetuse. Mahha vanem poeg Gjama, 22-aastane noormees, läks koos kahe kaaslasega jahile. Nad leidsid värskel lumel ilvese jäljed ja hakkasid looma jälitama. Jahimeeste eest põgenedes ronis ilves keset kive kasvava kuivanud kuuse otsa; kivide teravad servad ulatusid lume alt välja. Kütid tulistasid ja tapsid looma, kuid nii õnnetult, et kiskja jäi okste vahele kinni ega kukkunud maha. Tuli kas puu maha raiuda või ühel jahimeestest selle otsa ronida. Gjama valis viimase tee ja hakkas üles ronima. Kui ta juba sihile oli jõudmas, murdus äkki oks, millele ta oli põlvega toetu-

nud. Kütt lendas alla ja kukkus kogu oma keha raskusega kivi otsa. Ta murdis mõlemad jalad, kaks roiet ning lülisamba ja suri pool tundi pärast kukkumist. Kaaslased toimetasid ta surnukeha koju.

Järgmisel päeval pärast poja matuseid kogus Mahha oma varanduse kokku, ladus kõik nartadele ja lahkus igaveseks sellest neetud paigast. Uueks elukohaks valis ta Puntši-nimelise maakoha, kus asus vana puukoorest onn. Sealt leidsingi ma tema ja ta perekonna eest.

Vaadanud maja üle, astusin välja. Mahajäetud elamul oli kurb ilme. Olgu küll, et põhjuseks olid eelarvamused ja harimatus, kuid ometi olid inimesed ise põgenenud, aetuna hirmutundest teadmatu, tundmatu ees. Mahajäetud majade minevikku ümbritseb alati saladuslikkus. Nende kohta liiguvad ringi legendid (mida suurem maja, seda kohutavam legend), mis aja jooksul kas täiesti unustuse hõlma vajuvad või kasvavad ja muutuvad fantastiliselt suureks.

Päev kaldus õhtusse. Sünge taevas oli ähvardavalt vihma nägu. Taigas oli vaikne, taevas aga ajas tuul pilvi ja tuuseldas nende servi. Kurjade ja tumedatena kihutasid nad kuskile kirde poole, otsekui kavatsedes kogu oma tigeduse välja valada vihmavalinguis, ning keegi ei teadnud, missugused jõud neid taga kihutasid ja missuguste süütegude pärast oli maa raevunud loodusjõudude võimusesse jäetud. Sel hetkel lõhestas metsa vaikust vali nukker kisa. Algul mõtlesin, et see on räts, kuid pärast tundsin ära tutt-hõbehaiguri häälitsuse. Taevast langes paar piiska — hakkas vihma tibama. Tuli kiiresti bivakki tagasi pöörduda. Mööda rada astudes oleksin peaaegu suurele kärnkonnale peale astunud. Ta istus, esijalad harkis, nagu oleksid tal käed puusas. Tundes hämaruse lähenemist, oli ta maa alt välja roninud, et nautida vihmast ilma ja pidada ööputukatele jahti.

Orotšid tõukasid paadi kaldast eemale ja me sõitsime mööda Anjuid allapoole.

Hämarus tihenes kiiresti — ilm läks märgatavalt pimedamaks. Veel mõned aerulöögid ja mahajäetud elamu kadus kääru taha.

2. augustil suundus üks paat kahe orotšiga — Geonka ja Hutunkaga — Anjuid mööda allapoole. Nad pidid Amuurile välja sõudma, tegema seal vajalikud ostud ja võimalikult kiiresti tagasi pöörduma. Ilm halvenes, hak-

kas uuesti kestvalt sadama, mis sundis meid tegevusetult paigal istuma. Neil vihmastel päevadel leidsime peavarju udehee Insi Amulenka väikeses palkmajakeses, mis asetses Anjui paremal kaldal Kandahhe-nimelises maakohas. Maja lähedal oli vaiadele püstitatud ait ja puukoorest jurta — ürgaegsed ehitused, millest kohalikud põliselanikud kunagi ei suuda lahkuda, isegi sel juhul mitte, kui saavad venelastelt või hiinlastelt oma käsutusse palju täiuslikumad elamud.

Insi Amulenka perekonna moodustasid tema naine, täiskasvanud poeg Tunsi, kes oli abielus, tema naiseõde, kaks last ja alaealine tütarlaps — tema sugulane, kes elas siin kasulapsena.

Insi oli umbes kuuekümneaastane, kaunis pikka kasvu kõhn mees. Tal oli pisut esiletungivate põsesarnadega nägu ja märgatavalt kongis nina. Väikesed vurrud ja kitsehabe viitasid tema lõunapoolsele päritolule. Nii see ka oli. Järele pärides selgus, et Insi oli sündinud Ussuurimaa lõunaosas. Lapsest saadik oli ta pidanud taluma julma rõhumist hiinlaste poolt, kes tema isa järjekindlalt koorisid. Pärast vanemate surma kuulutasid mansad ta võlgade eest „da-hula-tsõ'ks", s. o. igaveseks palgata sulaseks. Siis põgeneski ta põhja poole. Kaua sõitis ta piki merekallast, varjas end kaljude vahel, magas, ilma et oleks süüdanud tuld, ja toitus sellest, mis talle lainemurru uhetjoomel kätte juhtus: väikestest krabidest, merisiilikuist, karpidest, ranniklastest, linnumunadest ja muust taolisest. Kuu aja pärast jõudis ta Kopi jõeni ja asus elama Bjapali lisajõgede lähedale. Siin Insi abiellus. Kui aga Kopi kaldail metsaraiumine algas, rändas ta Anjui äärde Kandahhe-nimelisse maakohta, kus ta oli elanud juba ligi kümme aastat.

Anjui piirkonnas peeti Insit üheks silmapaistvamaks šamaaniks. Tal oli peakattega šamaaniülikond ja kasetohust vutlaris šamaanitrumm. Vutlarile olid punase ja musta värviga maalitud mitmesugused loomad, kes teda šamaanimisel abistasid.

Oma rõhujatelt — hiinlastelt — oli ta õppinud maaharimist. Tema maja juures leidsime väikese aia, kus kasvasid kartulid, tubakas, türgi pipar ja hiina kapsas. See aed valmistas Insile palju muret. Ümbruskonnas hulkus rohkesti metssigu, kes käisid sageli Kandahhes ja rüüstasid aeda.

Tunsi kaevas püügiaugu ja püüdis selle abil tiine sea, kes tõi talle palju põrsaid. Need olid väga armsad punakaspruuni värvi püsimatud loomad, mustade vöötidega piki kogu keha. Noored metssead kiindusid väga inimestesse ja kippusid kogu aeg majja, mis samuti valmistas palju muret naistele, kes neid alatasa välja ajasid.

Mitte ainult metssead, vaid ka karud ja tiigrid käisid sageli maja juures. Kord läksid kaks poissi, üks kaheksa-, teine kümneaastane, laanepüüsid küttima. Umbes sada viiskümmend sammu majast eemal kulges vana kuivanud nõva. Selle poole seadsidki poisid oma sammud. Jõudnud sooti, sattusid nad ootamatult tiigri peale. Kiskja põrnitses neid oma kollakasroheliste silmadega. Siis tulistas vanem poistest teda haavlitega. Tiiger raputas pead ja põgenes minema.

Vihma vaheaegadel tegime ekskursioone ja läksime mõnikord majast üsna kaugele.

10. augusti hommik oli vihmane, kuid päeva jooksul näis ilm pisut selginema hakkavat. Sunnitud istumine ühel kohal oli meid kõiki hirmsasti ära tüüdanud. Seepärast võttis A. I. Kardakov kohe, niipea kui päike paistma hakkas, oma fotoaparaadi ja sõitis vastaskaldale, Anjui taha, mina aga võtsin suuna jõest kaugemale, kavatsusega jõuda oru servani.

Minu tee kulges läbi suure metsa, mis koosnes järgmistest puuliikidest: dauuria lehis, ajaani kuusk, amuuri nulg, korea seedermänd, maksimovitši pappel, mandžuuria saar, amuuri pärn, mongoolia tamm, harilik jalakas ja maksimovitši kask. Peale selle kasvas siin maakia — väike puuke, mille tüvel on kollasest maltspuidust ümbritsetud punakaspruun südamik.

Maakia puit on niivõrd kõva, et selle vastu nürineb kirves. Pruun kestendav koor ja nahkjad keskmise suurusega, altpoolt valkjad ovaalsed lehed annavad lugejale teatava ettekujutuse sellest väikesest puust, mis on nimetatud maakiaks tuntud looduseuurija Maacki auks.

Maakia naabruses võis näha mandžuuria pähklipuud — kreeka pähklipuu lihast venda ja üht kaunimat puud Ussuurimaal. Tema suured lehed asetsevad okste lõpus, paksu koorega pähkleid aga ümbritseb teravaotsaliste nükkidega lihav roheline kest. Siinse pähklipuu puitu peetakse väga hinnaliseks.

Siin-seal paistsid korgipuu helehallid tüved, mida venelased nimetavad sametpuuks. Tema kortsulise korkkoore all asub helekollase maltspuidu kiht. Selle puu lehed meenutavad välisilmelt veidi paju või pihlaka lehti. Kevadel kattub ta halja rüüga kõigist teistest puudest hiljem. Meie Anjui äärde jõudes kandis ta juba musti marjataolisi vilju, mis omapärast teravat lõhna levitasid.

Päikesepaistelistel kivistel kohtadel kasvasid salguti ja üksikult meetripikkuste sulgjaguste lehtedega palmitaolised mandžuuria araaliad. Nende tüvi kasvab kolme kuni viie meetri kõrguseks ja on üleni kaetud suurte teravate ogadega; otse lehestiku keskelt kerkib suur valge-kollane õisik. Araaliad olid samuti juba õitsenud ja valmistusid oma seemneid maha puistama.

Kuid kõige kaunimaks taimeks Anjui orus oli vaieldamatult amuuri viinapuu. Kohati oli ta end nii tihedasti põõsaste ja puude ümber mässinud, et tema lehtede taga, mis olid juba omandanud värvikad õrnroosad toonid, polnud üldse näha, kelle ta nimelt oli valinud oma toeks, et tõusta kõrgemale päikese poole. Kui tal oli vähe ruumi, ronis ta naabertaimedele üle, kinnitudes köitraagudega puude okste külge, või rippus pikkade vanikutena alla. Tema viljad hakkasid juba valmima ja olid omandanud sinaka varjundi.

Püüdsin valida lagedamaid kohti, kus oli vähem maaslamavaid puutüvesid. Möödaminnes märkasin koredate kurruliste lehtedega mürgist valget upsujuurt, kosmopoliitset sõnajalalist — kilpjalga, mille lehed tõepoolest sarnanevad kotka tiibadega*, ja mandžuuria maikellukest, mis euroopa liigist mitte millegagi ei erine. Siin leidus ka palju muid õistaimi, mis olid mulle tundmatud. Nende juures ma ei peatunud ja läksin edasi.

Augustis on taigas alati palju tumepruune ämblikke. Mõned neist kasvavad üsna suureks; neil on vask-kahekopikalise suurune tagakeha ja tuletikujämedused jalad. Nad tõmbavad oma võrgud puude vahele ja istuvad ilusa ilmaga otse nende keskel, vihmase ilma puhul aga lehtede all. Taigas hulkudes satud kogu aeg nendele tegelikult süütutele ja flegmaatilistele loomadele. Ämblikuvõrk

---

* Kilpjalg — *Pteridium aquilinum Kuhn.* — on oma ladinakeelse teadusliku liiginimetuse *aquilinum* (kotka-) saanud tegelikult sellest, et tema juurika ristlõikel on näha kahepealist vapikulli meenutavat mustrit. *Tõlk.*

laskub sageli näole, kätele ja riietele ning tekitab palju ebameeldivusi. Päeval istub ämblik liikumatult ja näib magavat, ent kui võrku puudutada, liigutab ta pisut jalgu ja valmistub põgenema, kui tegemist on vaenlasega, või kallale tungima, kui tegemist on putukaga. Tema rattataoline võrk paikneb harilikult suures kolmnurgas, mille seinad on kootud nii tugevatest niitidest, et nad jätavad siidniitide mulje, ja tuleb mõnevõrra pingutada, et neid käega puruks rebida.

Hoidusin kogu aeg väikesele rajale, mis muutus üha ebaselgemaks, mida kaugemale ma Insi Amulenka majast jõudsin. Ühes kohas nägin äkki peenikest, põiki üle raja tõmmatud niiti. Kartes sattuda iselaskjale, peatusin ja jäin tähelepanelikult vaatama.

Üsna pea selgus kõik: see, mida olin pidanud jõhvniidiks, oli viie meetri pikkune ämblikuniit, pisut eemal oli ka selle omanik. Suur tumedavärviline ämblik istus liikumatult otse korrapärase kaheksanurga keskel. Otse ämblikuvõrgu all oli kaunis sügav puhta läbipaistva veega lomp. Võtsin vitsa ja puudutasin sellega ämblikku. Ta liigutas end ja tardus siis uuesti liikumatusse asendisse. Siis lõin teda kergelt vastu tagakeha. Ämblik laskus kiiresti, otsekui kukkudes, allapoole ja jäi rippuma niidi otsa. Rebisin selle katki. Ämblik kukkus vette, vajus minu suureks imestuseks põhja ja jäigi sinna peitu. Teadsin, et kõik ämblikud hingavad õhku, ja otsustasin teda jälgida ja vaadata, kui kauaks ta vee alla jääb.

Möödus viis kuni kümme minutit, kuid ämblik istus endiselt vees, nagu oleks see olnud tema tavaline keskkond. Tahtsin teda jälle vitsaga puudutada, kuid äkki kerkis ta veepinnale nagu kork ja hakkas jalgadega justkui aerudega sõudma, suundudes kalda poole. Hetk hiljem ronis ämblik kuivale ja sibas kõrge rohttaime poole. See oli dauuria heinputk. Selle tippu jõudnud, istus ta viljakandva sarikõisiku äärele ja hakkas allatuult niiti laskma, kuni see kinnitus tema võrgu ühe peaniidi külge. Veendunud, et niit on jõudnud sihile, tõmbas ta seda pisut enda poole, hüppas taimelt eemale, kiikus õhus ja hakkas kiiresti üles ronima. Hetke pärast istus ämblik samal kohal, kust ma ta vette olin tõuganud.

Kõiges, mis toimus, oli kolm huvitavat momenti: esiteks — ämbliku võime viibida kaua vee all, teiseks — tema võime muuta oma keha erikaalu ning vajuda vasta-

valt soovile vette või ujuda üles pinnale, ja kolmandaks — orienteerumistunne oma võrgu, tuule ja läheduses kasvavate taimede suhtes.

Jätsin ämbliku rahule, läksin tema võrgust ringiga mööda ja hakkasin sopkale ronima.

Vihmavesi voolas arvukate niredena mööda mäenõlva alla. Nired ühinesid ojadeks ja sööstsid kohisevate jugadena allapoole, nagu kardaksid nad hilineda üleujutusele, mille tekkimisest kõnelesid juba selged tundemärgid. Elavnesid soodid ja kuivad nõvad; metsas ilmus vesi sellistesse kohtadesse, kuhu seda üldse ei võinud oodata.

Taevas liikusid suured rünkpilved, mis katsid aeg-ajalt päikese. Valitses talumatu leitsak... Mitu korda istusin maaslamavale puutüvele ja kuivatasin särgivarrukaga oma nägu, kust voolas ohtralt higi.

Lõpuks jõudsin mäetippu. Minu ees avanes sünge mägismaastik. Kogu taevavõlvi kaguosa oli pilvedega kaetud. Esiplaanil paistis Anjui jõe oru serv, selle taga teine mäeahelik ning taamal veel mingisugused kõrged sopkad. Need kadusid längus vihmajugadesse, mis näisid taevast maaga ühendavat. Anjui, Podi ja Tormassuni lähete kohal olid vihmajoad täiesti läbipaistmatud. Seal sadas nähtavasti tugevat paduvihma.

Need kõik olid halvad tundemärgid, mis ähvardasid meid teadmata kui kaua Kandahhes kinni hoida. Püsis siiski lootus, et ilm ometi paraneb, vesi Tormassunis alaneb ja me jõuame õnnelikult Hori jõele.

Sel hetkel lähenes suur pilv ja varjas päikese. Jälle muutus hämaramaks ja hakkas sadama vihma — peent ja tihedat. Pöördusin tagasi ja umbes kell kolm pärast lõunat jõudsin läbimärjana meie peatuspaika.

Õhtuks puhkes tõeline torm. Tugevad tuuleiilid murdsid puude oksi ja raputasid väikest majakest katusest kuni aluseni. Vihm peksis vastu aknaid ja oli kuulda, kuidas vesi ojadena katuselt alla voolas. Minu kaaslased — kohalikud põliselanikud — jäid vaikseks ja istusid sõnatult naridel.

Sellistel hetkedel tunnetab inimene oma jõuetust ähvardavate loodusjõudude ees, kui hävib nendevaheline tasakaal ja puhkeb torm, mis Ida rahvaste juures on tuntud taifuuni nime all. Nende mõtetega uinusin.

Järgmisel päeval ärkasin juba hommikul vara inimeste ärritatud häältest. Kuulsin, kuidas mehed erutatult askel-

dasid, kandsid ja loopisid midagi: kõike tehti kiirustades, joostes . . .

Tõmbasin kärmesti riided selga ja astusin majast välja. Ühest pilgust nõvale oli küllalt, et mõista, milles asi seisab. Nõva oli tundmatuseni muutunud.

Sogane kollane vesi tõusis suure kiirusega ja valgus laiali, uputades üle kõik enam-vähem madalad kohad. Vees ujusid tormist murtud oksad ja igasugune praht. Inimesed tõmbasid paate kaugemale, kandsid ära aere, ritvu ja kõike, mida vesi võis endaga kaasa haarata. Umbes veerand tunni jooksul oli kogu nõva vasak kallas vee võimuses. Parem kallas oli kõrgem, kuid ka siin oli vesi juba kõik lohukesed täitnud. Ta tungis igale poole, leidis kõikjal läbipääsuteid ja ujutas metsa üle. Ainult väike osa sellest kaldast, mis oli kõige kõrgem, kerkis „nukra saarena" laialdaste „selvade" keskel. Õhtuks hakkas vesi ähvardama ka meie väikest saart. Kas ujutab vesi ta öösel üle või ei? See murelik küsimus peegeldus kõigi nägudelt.

Anjuid oli kohutav vaadata. Ta viskles oma kallaste vahel nagu meeletu kiskja. Tohutud kollasest vahust kihisevad lained tormasid peadpööritava kiirusega allapoole. Mööda jõge ujusid suured puud, kündes oma okstega põhja vagusid. Ka paigalt nihutatud kivid, mida vesi kaasa kiskus, veeresid allapoole. Nende liikumist võis jälgida edasikanduvate vahuste loksete ja summutatud plahvatustega sarnaneva mürina järgi.

Meie nõva, mis harilikult oma vett vaikselt ja käratult allapoole kandis, hakkas nüüd kõnelema ja Anjuile valjusti kaasa rääkima. Mööda nõva jooksid arvukad veekeerised; nad tekkisid ootamatult, liikusid kiiresti pärivoolu alla ja kadusid niisama ootamatult, et kusagil eemal uuesti ilmuda. Saabus teine öö. Mida toob meile koidik?

Mul ei olnud und. Ikka ja jälle pöördusid mõtted naistele ja lastele kruusasel kaldakehvlil Tormassuni jõe suudme lähedal. Mis neist on saanud? Polnud mingit kahtlust, et ähvardavad lained tormavad praegu üle kaldakehvli ja nende jurtad on vesi kaasa viinud.

Põliselanike paadid olid majast kaugel. Arvatavasti viis need ära vesi, mis ilmus vallina öösel, kui kõik magasid. Kahtlemata ujutati ka kehvlit kaldaga ühendav kuivanud nõva metsase järsaku kõrval silmapilkselt üle ja naiste taganemistee lõigati ära. Tormassuni jõeni jõudmine sel-

lise veega on täiesti võimatu. Madala vee puhulgi kulub selleks vähemalt kümme tundi. Pealegi oli nüüd juba hilja ja asjatu. Ainuke, millele loota võis, oli see, et vana naine oli valvel ja tõmbas üleujutuse esimeste tunnuste ilmumisel paadid õigeaegselt onnide juurde. Olin samuti mures nende orotšite saatuse pärast, keda ma Anjui jõe suudmesse olin saatnud. Väga võimalik, et nad jäid kihulaste rohkuse tõttu veerkividele ööbima, suurvesi võis neid ootamatult tabada ja paadid ära viia.

Neist mõtteist piinatuna ei saanud ma und. Oli kell kaks öösel. Tõmbasin riided selga ja läksin välja nõva kaldale. Meie veemõõdulatt, mille me juba õhtul üles olime seadnud, näitas, et vett tuli pidevalt juurde, kuigi enam mitte nii kiiresti. Veel viis sentimeetrit, ja meie saar ujutatakse üle.

Täiskuu metsa taga hakkas madalale silmapiiri kohale vajuma. Tema kiired tungisid puutüvede vahelt läbi ja sätendasid kiiresti voolavas vees hõbedaselt. Puhtas pilvitus taevas, nii puhtas, nagu oleks vihm selle puhtaks pesnud, helendas Jupiter kogu oma pimestavas ilus. Seal üleval, taevas, valitses rahu, all aga oli kaos.

Anjui poolt kostis luust ja lihast läbilõikav möirgamine, millega liitus alatasa langevate puude ragin. Ühed „aastasadade kasvandikud" langesid seepärast, et vesi oli nende juured paljaks uhtnud, teised ajupuude survel.

Äkki kostis kusagilt kaugelt kummalist kõuemürina või kauge suurtükikanonaadiga sarnanevat kõminat: seal kuskil varises kallas.

Läksin veidi maad piki kallast, mis oli osaliselt juba üle ujutatud, ja pöördusin siis uuesti veemõõdulati juurde tagasi. See näitas ikka üht ja sama taset. Vesi oli päris meie saare servani tunginud ja sinna peatuma jäänud.

„On kaks kohutavat jõudu," räägivad orotšid, „tuli ja vesi. Pärast tulekahju jääb järele paljas maa, pärast üleujutust jääb samuti järele ainult paljas maa. Ole ettevaatlik ja karda alati tuld ja vett." Lihtne, kuid eluline filosoofia.

Sel hetkel kattis mingi vari viivuks kuu. See oli suur kassikakk. Ta istus naabruses asuvale puule ja hakkas huikama. Veel kord veendunud, et vesi enam ei tõuse, pöördusin oma telki tagasi ja uinusin otsekohe.

Üleujutus pidas meid kaheksateist päeva Kandahhes kinni. Kõigi nende päevade vältel sadas vihma ja vesi jões

kord alanes pisut, kord tõusis uuesti. Kaotanud lootuse, et vesi täielikult alaneb, ja hävitanud kogu oma toiduainete varu, otsustasin Anjuid mööda allapoole laskuda, lootes jõuda Pihtsa jõele läbi Gassi järve.

19. augusti keskpäeval saabusid lõpuks Geonka ja Hutunka ning koos nendega veel kaks udeheed — Mionu kimunka sugukonnast ja Gobuli kjalondiga sugukonnast. Nagu arvata võis, oli üleujutus tabanud neid Anjui alamjooksul, kui nad ööbisid väikesel saarel. Koidu eel kuulnud Geonka läbi une mingisugust mürinat. Ta vaadanud sääsevarju alt välja ja näinud mööda jõge ujuvat paplit, mis riivas ulimagdat ja vedas selle endaga kaasa. Hetkegi viivitamata hüpanud Geonka telgist välja, tormanud vette ja pidanud paadi kätega kinni. Tema hüüete peale ärganud teised udeheed. Oleks Geonka kas või mõne sekundi võrra hilinenud, oleks vesi paadi ära viinud ja nad oleksid kindlasti hukkunud. Suuri vaevu tulnud nad vastuvoolu üles, kord metsa kaudu, kord mööda äsja kujunenud nõvasid, ja söönud Kandahheni jõudmiseni ära kõik Amuuril ostetud toidutagavarad. Meie juurde saabusid nad täiesti kurnatuina, näljastena ja läbimärjalt. Tuli neil puhata lasta.

Ekspeditsiooni koosseisu kuulus nüüd veel kaks udeheed. Mionu oli umbes kolmekümne kuue aastane väikest kasvu mees. Ta oli füüsiliselt nõrk, kuid tundis see-eest suurepäraselt kõiki kohti Pihtsa, Muhheni ja Nemptu jõgikonnas. Naha värvilt, nina kujult, silmade ilmelt ja huulte laadilt meenutas Mionu oma välimuse poolest rohkem kui ükski teine kohalike põliselanike hulgast indiaanlast. Viimastest erines ta selle poolest, et armastas rääkida. Kogu aeg jutustas Mionu meile, mis ta mägedes nägi, mis temaga juhtus, rääkis metsloomadest ja lindudest ning kurjadest vaimudest, kes teda pidevalt tülitanud ja ühest kohast teise rändama sundinud. Ta ei võtnud piipu kunagi suust, ja kui tegi midagi, siis nohises kõvasti.

Teine udehee oli keskmist kasvu, hea tugeva kehaehitusega, umbes nelikümmend kaheksa aastat vana. Gobuli tüüpilisele mandžuuria näole selle pisut esilekerkivate sarnade ja kumera ninaga olid juba tekkinud sügavad kortsud, mitte niivõrd vanadusest, kui just eluvintsutustest, mis talle osaks olid langenud. Kohalike põliselanike sõnade järgi oli ta püüdlik ja töökas mees, kuid teda jälitas mingi kuri saatus nii kodus kui ka jahil. Kord talvel

haigestunud tema ise, ta naine ja lapsed kõik korraga ning nad oleksid külma ja nälja kätte peaaegu hukkunud. Teine kord võtnud kaks tiigrit Pihtsa jõel temalt ära metssea ja sundinud teda ennast lahkuma Hori jõe äärde. Kolmas kord kukkunud ta tugeva pakase ja tuulega jääauku ja oleks koduteel peaaegu külmunud jne. Erinevalt oma kaaslasest oli Gobuli vaikne ja jutustas vastumeelselt oma seiklustest, mille poolest ta elu nii rikas oli.

Kandahhesse oli nüüd kokku tulnud neli šamaani: orotš Hutunka, udeheed Mionu ja Geonka ning Insi Amulenka ise.

Järgmise päeva — see oli laupäev — kulutasime ettevalmistusteks: seadsime korda paadid ja valmistasime uusi ritvu. Veidi enne videvikku tapsid mehed ühe põrsa ja lasksid looma vere kaussi. Naised tõid kailulehti ja hakkasid neid tulel kuivatama. Tunsi aga lõikas kõvera noaga — „apaliga" — toorestest pajuritvadest pikki laaste — „kaupteljanisid". Minu küsimusele, mis puhuks nad kõiki neid ettevalmistusi teevad, vastas Tunsi, et õhtul šamaanivad kõik neli šamaani. Ja tõepoolest, kui läänes kustus eha, tõi vanem naine linnukujulise rauast söepanni. Ta puistas sinna hõõguvaid süsi ja asetas panni keset maja. Teine naine võttis kasetohust vutlarist trummi ja hakkas selle nahka tule kohal soojendama, puudutades seda aeg-ajalt trummipulgaga, et veenduda, kas ta on küllalt pingule tõmbunud ja kas löögid on küllalt kõlavad. Kui kõik oli valmis, viskas Gobuli söepannile mõned kuivad kailulehed. Otsekohe täitus kogu maja kibeda aromaatse suitsuga.

Esimesena pidi šamaanima Hutunka. Ta pani laastudest pärja pähe, sidus endale koonusekujuliste metallist torude ja kuljustega vöö ümber ning võttis trummipulga ja trummi kätte. Viimane oli kujult ovaalne ja õige suur, meetrise läbimõõduga, trummipulk aga kujutas endast saarma nahaga ületõmmatud õhukest kumerat käepidemega plaati; käepideme otsa kaunistas nikerdatud karupea. Hutunka jäi söepanni ette seisma ja vaikis mõne aja, silmad suletud, nagu mõtteid kogudes. Kõik juuresolijad istusid naridele.

Möödus paar minutit ja siis püüdis mu kõrv keset üldist vaikust kinni mingisugused helid: Hutunka jorutas vaevalt kuuldavalt, noot noodi järel, ilma et oleks suud avanud. Vähehaaval tõstis ta häält ja hakkas kutsuma enda

juurde vaimu „sevonit", kes pidi teda šamaanimisel aitama. Tema laul oli kurb ja monotoonne. Kord-korralt muutus Hutunka elavamaks ja tammus jalalt jalale. Šamaani häälele lisandus kuljuste metalne kõlin. Mõnikord šamaan võpatas, tõusis kikivarvule ja langes põlvili. Tema nägu väljendas äärmist pinget. Ta rääkis seoseta sõnu ja palus ning vannutas oma vaimu, et see teda aitaks. „Bada la antši Temu gaani" (s. o. palgetu lind Temu). Šamaanimine näis edukas olevat, sest Hutunka hääl muutus kindlamaks ja ühtlasemaks. Hutunka viibis sellises transi-seisundis umbes kolmkümmend minutit. Vähehaaval madaldas ta häält, tema laul muutus aeglasemaks ja läks üle seoseta pominaks. Avamata huuli, hakkas ta venitama üht-kaht nooti, hääl jäi järk-järgult vaiksemaks ja siis lõppes kõik sügava ohkega. Hutunka pani trummi käest ja võttis kuljused maha. Seejärel heitis ta narile ega tõusnud sealt enam.

Teisena šamaanis Mionu Kimunka. Ka tema pani pähe pajulaastudest sideme ja jäi, trumm käes, söepanni ette seisma. Laastud langesid pikkade spiraalidena ta seljale. Mionu laul oli algul vaikne, kuid tugevnes siis järk-järgult ja muutus nurinaks ning protestiks. Ta nagu kaebas millegi üle, küsitles oma vaimu ja kuulas tema vastuseid, mis lendasid temani otsekui kuskilt kaugelt. Mionu laskus kummargile, astus sammu, teise, kehitas õlgu ja hakkas tantsima. Tema liigutused olid sujuvad ja kindlad. Peaaegu käratult ja järskude hüpeteta tantsis ta ümber söepanni ja jäi siis endisele kohale seisma. Ta laulis ja veenis oma kaitsevaimu milleski visalt, kuid ei nutnud ega anunud teda nagu Hutunka. Šamaanimise lõpul ei õnnestunud Mionul „sevonist" korrapealt vabaneda. Viimane oli nähtavasti kangekaelne ega tahtnud kuidagi inimeste hulgast lahkuda. Mionu hüüdis kaks korda: „Ehe-e-e-e!...", kõrgendades kord „e" heli kriiskamiseni ja madaldades siis jälle oktaavi võrra. „Sevoni" eemaldamine võttis niisama palju aega nagu šamaanimine ise. Mionu hoidus vaimust eemale ja tõukas teda kätega tagasi. Lõpuks „sevon" lahkus. Šamaan tundis kergendust. Äärmiselt kurnatuna asetas ta trummi põrandale, võttis kuljustega vöö maha ja heitis narile pikali.

Nüüd tuli kord Geonka kätte. Ta šamaanis hoopis teisiti. Ta võttis endal osa riideid seljast. Nagu teisedki ehtis ka tema end laastudega ja võttis kätte trummi. Oma lausu-

misi alustas Geonka sosinal; sosin muutus üha tihedamaks ja valjemaks. Geonka nuuksus, kiristas hambaid ja puudutas puhuti trummipulgaga söepanni. Ta jalad hakkasid üha rohkem värisema ja käsi vilkamalt mööda trummi jooksma. Värisemine muutus vappumiseks, mis haaras kogu keha. Sellest hakkasid metallehted vööl tilisema, tuues kuuldavale sahiseva heli, mis järjest tugevnes ja muutus kõrvulukustavaks kõlinaks. Vaimu ruumi astumise hetkel sattus Geonka suurde ärevusse. Tal algasid krambihood. Tema keha omandas hämmastava nõtkuse. Ta väänles nagu madu ja näolt voolas ojana higi; pärast läksid konvulsiivsed liigutused üle krampideks ja muutusid lõpuks kõige metsikumaks tantsuks. Ta laskus üha madalamale ja madalamale ning tõusis siis äkki kogu pikkuses püsti, ja iga kord, kui oli vaja eriti tugevasti trummi lüüa, hüüdis ta: „E-e-e-eh! . . ." Kord hüppas ta üle söepanni ja lõi nii kõvasti vastu trummi, et kõigil tekkis kartus, kas pill ei läinud mitte katki. Šamaan hakkas kohalt liikumata rappuma ja hundina ulguma, jäljendades väga õnnestunult kiskjat. Võis arvata, et teda on tabanud hirmus palavik. Ta viskles ringi ja karjus: „A-štše-to-to-to-to-to! . . ." Geonka käsutas oma vaimu, nõudis midagi ega tahtnud kuulda mitte mingisuguseid vastuväiteid. Šamaanimine katkes ootamatult. Kui oli vaja, vabanes ta korrapealt sevonist. Ta lihtsalt kõrvaldas vaimu endast, läks temast mööda ja hakkas lahti riietuma, jõi seejärel kopsikutäie vett ning heitis Mionu ja Hutunka kõrvale.

Viimasena šamaanis Insi. Ta pani selga spetsiaalselt selleks õmmeldud šamaaniülikonna, mille käiseõmblustel olid suled, mis pidid kujutama tiibu, ning pähe väikeste põdrasarvedega mütsikesekujulise rauast peakatte. Vanamehe kaelas rippus eriline sisalike ja konnade kujutistega rinnakate, laubal aga eriline sirm, kuhu mitmevärvilisest puuvillasest riidest olid peale õmmeldud šamaanisilmad. Nende riidest silmade abil võis ta näha seda, mis on kättesaamatu lihtsurelikule. Nii pea kui ka seljale langev pats, kuljustega vöö ja jalanõud — kõik olid pajulaastudega ehitud. Insi istus erilisele väikesele vaibale, millel oli kahe suure tumeda ringina kujutatud põhjatu sügavik — sunkta. Ta toetas näo vastu trummi ja hakkas kutsuma sevonit. Trumm etendas edukalt resonaatori osa ja kord tugevdas, kord nõrgendas šamaani häält. Vaim ühines šamaaniga kiiresti ja väga kärarikkalt. Tugev

vapustus viis vanamehelt lühikeseks ajaks teadvuse. Metsikult ulgudes rappus ta kogu kehast ja heitis pea tagasi. Üks naistest toetas teda ja hakkas ta nägu kasetohust lehvikuga jahutama. Paar minutit hiljem tuli Insi teadvusele ja vaatas segaste silmadega ümberolijaid. Siis võttis Gobuli suurt madu Kuligasset kujutava pika rihma. Selle ühe otsa sidus ta Insi vöö külge, teise aga jättis enda kätte, et šamaani, kes võis ekstaasis kanduda põrgusse, kust pole tagasitulekut, kinni hoida. Vanamees hüppas püsti ja hakkas meeletus tantsus keerlema.

Kõrvulukustavad trummilöögid, tugev metallkuljuste kõlin ja šamaani hüsteerilised karjatused — see kõik lõi sellise helide kaose, et mul hakkas pea ringi käima.

Vanamees hullus täiesti. Ta karjus oma sevoni peale, ähvardas teda, käitus temaga kui alluvaga ja püüdis teda hirmutada oma välimuse ning kohutava müraga. Tema muusika tekitas jubedustunde. Kes teab, mis hullumeelsele pähe võib tulla! Šamaan hüppas nagu tiiger, vaidles, tülitses ja kakles oma vaimuga. Ta haaras suhu põlevaid süsi ja puistas sädemeid paremale ja vasakule: need olid tema välgud, teravad trummilöögid aga kujutasid kõuemürinat. Gobuli tõstis šamaani huultele verekausi. Insi tühjendas selle ühe sõõmuga ja hakkas jälle tantsurütmis keerlema nagu haavatud metsloom. Oli imetlusväärne, kust võttis see vana inimene nii palju energiat ja jõudu. Ta kihutas kuhugi, ajas kedagi taga ja karjus, et ta ei näe maad, et temast lendavad mööda tähed, ümberringi aga on külm ja pimedus. Siis ruttasid Gobulile appi Mionu ja Hutunka ning tegid, nagu hoiaksid nad ülepeakaela teise, tundmatusse ilma lendavat šamaani kõigest jõust kinni. Insi tiris nad endaga kaasa majast välja.

Järgnesin neile.

Kuu oli kahanemas. Ta oli äsja tõusnud, kuid kadus juba läänest lähemale libisevate pilvede taha. Suure nõva kohal hiilgasid kaks tähte — Kastor ja Polluks Kaksikute tähtkujust.

Kuu valgus ei tunginud enam metsa. Seal valitses täielik läbipaistmatu pimedus. Kusagil kaugel sähvisid pälgud ning siis joonistusid silmapilguks heledaks läinud taeva taustal teravalt ja selgelt okaspuude kontuurid.

Sel hetkel lendas meie peade kohalt tiireldes üle suur öölind ja tuul kandis taiga sügavusest mingi urinat meenutava ränga ohke. Selliselt häälitseb karu, kui haistab

lähedusest inimest. Osa koeri hakkas raevukalt haukuma, osa kaeblikult ulguma. Insi karjatas ja langes jälle teadvusetusse. Sevon jättis šamaani maha niisama kiiresti, kui oli temaga ühinenud. Šamaanimine oli lõppenud. Minutit viis hiljem tõid Tunsi ja Gobuli vanamehe majja. Ta püsis vaevu jalul. Tema särk oli higist märg. Pärast sellist kehalist harjutust vajas Insi puhkust. Ta heitis kangile ega tõusnud enne hommikut.

Naised koristasid põrandalt kasetohust vaiba ja söepanni, asetasid laiali madalate jalgadega väikesed lauad ning pakkusid keedetud kala ja põrsaliha.

Niisiis neli šamaani olid šamaaninud, ja igaüks omamoodi. Šamaanimine algas „kõige nõrgemaga" ja lõppes „kõige tugevamaga". Hutunka sõltus sevonist ja anus teda, Mionu ajas taga oma õigust ja käis peale, et tema palved täitmist leiaksid, Geonka nõudis alistumist ja käsutas sevonit ning lõpuks Insi pidas teda oma alluvaks, karjus tema peale, ähvardas teda ja ajas ta isegi minema.

ÜHEKSAS PEATÜKK

ÜRGMETS

21. augustil jätsime Insi Amulenkaga hüvasti ja hakkasime Anjuid mööda allapoole liikuma.

Oli pakane ilm, puhus külm tuul. Taevas roomasid tinahallid pilved, paaril korral tibutas vihma. Kõik kõneles selle aastaaja lähenemisest, mil puudelt hakkavad varisema lehed, mil maa hakkab külmuma, karusloomad soojemat karvakatet kasvatama ja vesi jääks muutuma.

Tormassunist edasi läheb Anjui org tunduvalt laiemaks. Siit alates hakkab jõgi nõvadeks hargnema. Mõned neist — Puntši, Agžu, Bila ja Honko — on võrdlemisi laiad ja ulatuvad emajõest kaugele mõlemale poole.

Kiire voolu tõttu tuli tähelepanelikult ettepoole vaadata ja olla üldse hoolikas, eriti käänakutel. Kord me laskusime pärivoolu alla, kord pöördusime mingisugusesse kitsasse nõvasse ja sõitsime mööda metsa, et põigata üle teise samasuguse nõva ja jõuda kõige ohutumas kohas uuesti Anjuile. Mõnikord ei ulatunud ridvad põhja, aerudest aga polnud mingit kasu. Sellistel juhtudel torkasid orotšid ahingud puutüvedesse ja tõmbasid meid edasi käte abil. See on väga hädaohtlik võte, sest võib kergesti selili kukkuda ja paadi ümber ajada, mis tähendaks kahtlemata kõigi reisijate hukku.

Teel kohtasime karusid. Kord oli karu just üle jõe ujunud ja ronis mööda järsakut kaldale. Vesi kandis meid temast mööda. Nägin ainult looma pead ja turja. Orotšid tulistasid ja haavasid karu, kuid peatuda ja minna kaldale teda taga ajama oli võimatu. Teine kord kandis vesi naabernõvast täiesti ootamatult välja suure puu, millel oli emakaru pojaga. Inimesi nähes tahtis ta vette hüpata, kuid samal hetkel põrkas puu otsapidi vastu kallast. Emakaru koos pojaga ronis kaldakehvlile ja kadus viga saamata metsa.

Üleujutus oli Anjui orus kohutavaid purustusi tekitanud. Nägime uppunud loomade laipu, kohalike põliselanike jurtasid, mis vesi oli ära viinud, mahapaisatud puid, mis olid matnud enda alla põõsad ja noore metsa, muda- ja liivakihte jne. Kõik udeheed olid põgenenud jõe suudme poole. Seal, kus varem olid nende elamud, mässas vesi, olid tekkinud uued mahalangenud puudest ummistatud nõvad.

Anjuid peetakse õigusega kalarikkaks jõeks. Enamik lõhelasi pöördub mööda Amuuri ülespoole liikudes tema parempoolseisse lisajõgedesse; peamine hulk liigub mööda Ussuuri jõge. Kõige suuremad ketad liiguvad, põliselanike sõnade järgi, mööda Anjuid. Ja tõepoolest, eksemplarid, mis me püüdsime, hämmastasidki oma suurusega ja kaalusid 15 kilogrammi ümber. Jõe alamjooksul elutsevad kaluuga, tuur, punaväits, pakspea, haug, angerjas ja sasaan. Pärismaalased räägivad, et mõnes kohas Anjui ei külmu üldse kinni, ja seletavad seda sellega, et siin elab palju kalu. Antud juhul ajavad nad põhjuse segi tagajärjega. Kahtlemata elab kala sellistes kohtades, mis talvel kinni ei külmu, jõe mittekülmumise põhjust aga tuleb otsida milleski muus.

Keskpäeval möödusime Ulema jõest, mis oli mulle meelde jäänud 1908. aastal peetud tiigrijahist. Siin oli metsas väikesel lagendikul minu astronoomiline punkt. Koordinaadid olin lõiganud suure puu labale. Ütlesin orotšitele, et nad maabuksid. Geonka pööras ulimagda osavalt vastu vett ja peatas ta põõsastest kinni hoides. Orotšid otsustasid puhata ja suitsetada, kuna mina astusin kaldale ja seadsin koos Mionu ja Gobuliga sammud metsa poole. Kahekümne aasta jooksul oli siin palju muutunud. Noor mets oli suureks kasvanud ja sihvakateks puudeks sirgunud, olid ilmunud uued põõsad ja nõvad ...

Umbes kümneminutilise käigu järel mööda metsa nägin väikesel lagendikul oma puud. See oli tšoseenia, millest kohalikud põliselanikud mõnikord papli puudumisel paate õõnestavad. Tšoseenia tähendab jaapani keeles „korealanna". „Ta on primitiivsem kui *Populus* ja *Salix* ning moodustab otsekui vahepealse perekonna mainitud perekondade vahel."*

„Astronoomilise" puu kõrgus oli umbes kaksteist meetrit ja läbimõõt üle ühe meetri. Kiri puul oli hästi säilinud, kuid raielaigu servad olid koorega kattunud ja kummalgi pool kasvasid üllatavalt sümmeetriliselt kaks tohutut taelaseent nagu küünlajalgade alused. Puu üle vaadanud, ütlesid udeheed, et see on õõnes ega püsi kaua. Tegin ta ümber ringi, jätsin temaga mõttes hüvasti ja seadsin sammud paadi poole.

Võtsime nõuks tagasiteed lühendada ja minna otse jõe äärde. Kui olime käinud umbes sada sammu, märkasin parve vareseid. Neid oli kümne ümber, nad istusid puude okstel ja kraaksusid vastastikku. Gobuli tegi sellest kaks järeldust: esiteks — midagi on neid siia meelitanud; teiseks — see „midagi" asub siinsamas läheduses. Mionu aga lisas veel kolmanda järelduse: siin on peale vareste veel keegi, keda linnud kardavad ja nähtavasti ootavad, kuni ta lahkub. Aeglustasime sammu ja hakkasime tähelepanelikult ringi vaatama. Äkki tõusis suuri tiibu vibutades õhku mingisugune pruunikaspunase sulestikuga kerekas kogu. Tundsin kohe ära merikotka. Ta tõusis õhku päris meie lähedal, nii et võisin teda hästi vaadelda.

Merikotka pea ja kael olid kehast heledamad, suured kollased, mustade teravate küünistega jalad ja võimas, samuti kollane, külgedelt kokkusurutud ja allapoole kõver nokk nagu kõigil röövlindudel olid nii iseloomulikud, et ma ei võinud eksida. Tavaliselt toitub merikotkas kaladest, ent sobival võimalusel tungib kallale isegi muskushirvesuurustele neljajalgsetele.

Hirmutatud röövlind tõusis raskelt kõrgusse ja suundus jõe poole.

Peatusin ja hakkasin teda silmadega jälgima, udeheed aga läksid edasi.

---

* В. Л. Комаров. Третий род семейства Salicaceae Chosenia Nakai. Юбилейный сборник, посвященный И. П. Бородину, 1927, lk. 276—277.

„Kjanga (s. o. hirv)," kuulsin Mionu häält.

„Inka (jah)," vastas talle Gobuli.

Tungisin läbi põõsaste ja nägin maas tõepoolest noore hirve korjust. Loom oli nähtavasti hiljuti uppunud. Tema pea ja vasak eesjalg olid mudaga kaetud, parem külg oli puruks nokitud ja osa sisikonda välja kistud. Niipea kui merikotkas ära lendas, tõusid varesed õhku ja hakkasid kraaksudes metsa kohal lendlema. Võib-olla kartsid nad, et viime surnud looma endaga kaasa.

Märjal mudasel pinnal oli peale linnujälgede veel mingisuguste neljajalgsete jälgi. Põliselanikud vaatasid neid ja nimetasid loomi, nagu siberi kärp, rebane ja punahunt.

Sel hetkel kostis jõelt hõikeid, mis kutsusid meid kiiresti tagasi. Mõni hetk hiljem sõitsime jälle jõge mööda allapoole.

Ulemast pisut allpool suubub Anjuisse paremalt veel väike Uolenku jõgi. Siin on lühike ja üleminekuks sobiv mäekuru, mis viib Mõnõmu jõele. Viimane suubub Anjuisse tema suudme lähedal. Tuleb märkida, et kevadel vabaneb Anjui varakult jääst. Märtsikuus sooblijahilt tagasi tulles pöörduvad goldid, et vältida ohtlikku teed arvukate lahvanduste keskel, Uolenkule ja mööduvad sel viisil Anjuist kõrvalt. Nimetatud mäekuru on niivõrd lühike, et udeheed tassivad paadid sellest üle käsitsi.

Hori (Ussuuri lisajõgi ta alamjooksul) ja Sita, Obori, Nemptu, Muhheni ja Pihtsa jõe vahel, mis suubuvad Amuuri tema alamjooksul paremalt poolt, kulgeb pikk kaarjas mäekurd. Kurru alguse moodustab Honko mägi Anjui lähedal. Algul kulgeb ta edelasse, siis läände, madaldub järk-järgult ja jõuab rea üsna laugete nõlvadega madalate küngaste näol välja Kija jõe äärde. See on Hori mäeahelik. Tähelepanuväärsest kõrgusest hoolimata on tal tasane lavamäe-kujuline hari, mis kohati niivõrd aheneb, et tema ladval asuvale vaatlejale on samaaegselt nähtavad mõlemad nõlvad; muudes kohtades on tal metsaga kaetud avara platoo ilme. Ka siin kõneleb sügavate mäerüpjade ja kooniliste sopkade puudumine suurtest erosiooniprotsessidest.

Minevikus oli Hori mäeaheliku läänejalam vana veekogu kaldaks, mis paljude sajandite jooksul täitus arvukate väikeste jõgede setetest. Need jõed on praegu Pihtsa, Muhheni ja Nemptu lisajõgedeks. Nii kujunesid laialdased

sood. Praegused Gassi, Sinda ja Petropavlovskoje järved on selle veekogu jäänusteks.

Honko mäe juures me peatusime. Kavatsesin sooritada ekskursiooni Anjui jõest lõuna poole, et vaadata, kas seal pole lagedaid ja asustamiseks sobivaid kohti. Kuid hiljem tekkis mul mõte minna Pihtsa jõe äärde otse, hoidudes Hori mäeaheliku läänenõlva lähedale. Mionu ja Gobuli joonestasid õhtul mulle plaani. Sellest ilmnes, et pidime hoidma suunda edelasse ja ületama teel järgmised jõed: Tšu, Modi, Kaldangu, Buga, Hossu ja Utu, millest kaks esimest kuuluvad Anjui jõgikonda, kaks järgmist suubuvad vahetult Gassi järve, kuna kaks viimast on Pihtsa jõe parempoolsed lisajõed. Mind häiris ainult meie käsutuses olevate toiduainete vähesus, kuid siiski otsustasin teha katset jõuda Modi jõele ja laskuda äärmisel juhul seda mööda goldi asula Sirani Anjui alamjooksul.

Järgmisel päeval jätsime paadid maha ja asusime teele mägedesse.

Neis paikades laiuvad enam kui kahesaja kilomeetri ulatuses Anjuist Nemptuni tohutud ürgmetsad, mida inimkäsi veel kunagi pole puudutanud ja kus pole kordagi olnud tulekahjusid. Halli, katsudes sametisena tunduva koorega korgipuu kõrged tüved näisid suuruse ja ilu poolest võistlevat võimsate korea seedermändidega. Kui viimasel on määratud sajandeid seista orgudes keset laialehiseid liike, siis eelistab ta üksindust, kuid siin mägedes kasvas seedermänd rühmiti ja moodustas kohati 50—70% puistust. Niipea kui vaatevälja sattus mandžuuria saar, teadsime kohe, et lähedal on jõgi. On huvitav, et ka need puud kasvasid siin tervete saludena, kusjuures mõned eksemplarid olid saavutanud tõeliselt grandioossed mõõtmed. Siin oli isegi idamaa jugapuudel, mida venelased nimetavad „punaseks puuks" ning mis on esimeste maa peale tekkinud okaspuude esindajaiks, ja mongoolia tammedel rinnakõrgusel kahe sülemõõdu jämedusega ehituspuude välimus. Tüved, kord massiivsed ja tumedad, kord sihvakad ja heledad, jämedad ja peened, kadusid ääretusse kaugusesse küll üksikult, küll tervete rühmadena nagu hiiglaslik sammaskäik. Siin oli puid, mille iga ulatus sadadesse aastatesse. Mõned metsahiiglased ei olnud neil lasuvate sajandite raskusele vastu pidanud ja olid põrmuks muutunud. Üles lehestikku tekkinud avadest tungisid päeval läbi päikesekiired, öösel aga paistis tähis-

taevas. Liikumatu metsaõhk oli lõhnadest nii küllastatud, et võis kinnisilmi öelda, missugune puu läheduses asub: pappel, seedermänd või pärn; niisketes kohtades on tunda murendi, sõnajalgade ja puudelt mahavarisenud lehtede lõhna. Tuul pääseb ligi ainult puude latvadele. Siis täitub mets saladuslike häältega. Roheline meri ülal hakkab voogama, kohin tugevneb ja muutub ähvardavaks möirgamiseks, mis sunnib metsloomi valvel olema ja kohutab kõige harjunumatki metsahulkurit.

Lugeja eksib, kui kujutleb ürgset põlistaigat saluna. Juba esimestest sammudest peale upub ta üle pea alusmetsa, mille peaesindajaks on aromaatne õhukeselehine ebajasmiin — varjuliste ja kuivemate välude armastaja; teda on kerge ära tunda pikahambuliste lehtede ja kaunis suurte ovaalsete viljade järgi. Suurel hulgal kasvavad sellega kõrvuti torkivad tšubõšnikud, mille lehed sarnanevad väga hinnalise ženšeni omadega ja mille pikkadel vartel asetsevad kerakujuliste sarikatena mustad marjataolised viljad. Ebajasmiini ja tšubõšniku naabruses oli endale asupaiga leidnud põõsakujuline mandžuuria sarapuu. Tema lehed on ümaramad ja tublisti hambulised, pähklid aga — neid on kaks kuni neli — on kaetud alglehtedega, mille pinnal on torkivad karvad, mis jätavad kätesse hulga väikesi kergesti eemaldatavaid pinde.

Nii puude kui ka põõsaste ümber väänlevad liaanid — südajad aktiniidiad, mille rohelisi mahlakaid vilju peetakse õigustatult Ussuurimaa parimaks anniks. Vaheldumisi aktiniidiatega väänleb puude tüvedel kirjude lehtede ja punaste marjadega sidrun-väändik. Neis kohtades, kuhu tungisid päikesekiired, kasvas rikkalikult amuuri viinapuid. Kõik need põõsad, ronitaimed ja kõrged sõnajalalised (sõnajalad, osmundad, laanesõnajalad jt.) moodustavad nii tihedaid puhmastikke, et tegime üksteise asukoha kindlaks ainult häälte järgi.

Sellises ürgmetsas elutseb suur hulk metsloomi: tiigrid, ilvesed, karud, punahundid, rebased, harsad, amuuri kärbid, sooblid, kaljukassid, saarmad, mägrad, hirved ja metskitsed. Nende päris värskeid jälgi kohtasime kõikjal. Korduvalt hirmutasime metssigu, kes siin tervete karjade kaupa hulkusid. Metssead tungisid raginal läbi tihniku ja väljendasid valju ruigamisega oma rahulolematust meie ilmumise üle.

Pärast pikka aega sadanud vihma jäi hea ilm nähtavasti püsima ja soojad päikesepaistelised päevad järgnesid üksteisele.

23. augustil oli päikesepaisteline ja soe ilm. Taevas ujusid kõrged lammaspilved. Nad tekkisid laotuse ääretus sinas, liikusid aeglaselt läänest itta ja hajusid kiiresti.

Oli kuidagi eriti lämbe. Aeg-ajalt istusime maha ja puhkasime, jättes seljakotid selga. Päike ületas juba keskpäeva. Kõik, mis elas, oli sel kuumal tunnil unerammestuses. Ainult kihulased ilmutasid erilist pealetükkivust: nad ronisid suhu ja kõrva ning pimestasid silmi. Istusime vaikselt ja kuivatasime rätikuga higist nägu. Ei viitsinud isegi juttu ajada... Äkki kostis eestpoolt kuiva oksa praksatust. Haarasin püssi. See oli tohutu suur tiiger, kes meid tublisti ehmatas ja ka ise ehmus. Ta sööstis kõrvale ja eemaldus pikkade hüpetega metsa. Jooksul riivas vöödilise kiskja turi jalal kuivanud puud, mis ragisedes maha kukkus. Geonka läks luurele ja tuli tagasi teatega, et tiiger ei olnud meie siinolekut aimanud ja sattus juhuslikult meile vastu. See asjaolu sundis meid valvel olema ja mitte usaldama metsa reetlikku vaikust.

Kahe päeva pärast selgus, et olime läbinud ainult seitsmendiku teest ja kulutanud ühe kolmandiku toiduainetest. Päeva või paar võisid meid peale selle kinni pidada veel vihmad. Need kaalutlused sundisid mind läände pöörduma ja liikuma piki Modi jõge. Selle suudme lähedal leidsime väikese, neljast fansast koosneva goldi küla, mille elanikud tegelesid kalapüügi ja jahiga. Nad olid omandanud udeheede eluviisi ja sarnanesid üpris vähe oma suguvendadega, kes elavad Amuuri ääres. Puhkasime nende juures ja ostsime kaks paati, milledes laskusime mööda Anjuid kuni Dõreni nõvani.

Alamjooksul jaguneb Anjui suureks hulgaks nõvadeks. Need muutuvad pärast iga üleujutust, lähevad suuremaks või väiksemaks, ummistuvad ajupuudega ja muutuvad sootideks. See sundis meid õige ettevaatlikult laskuma. Tahsale-nimelisest maakohast pisut allpool märkasid orotšid suurvee eest põgenenud udeheede laagrit. Põgenikud elasid koonilistes kasetohust jurtades ja ootasid, kuni jõgi alaneb ning lubab neil tagasi pöörduda. Nad hakkasid meid hõikama ja vehkisid kätega. Käskisin randuda. Nende naabrusse, pisut allapoole, püstitasime oma bivaki. Meie telkide juurde kogunes otsekohe mehi, naisi ja

lapsi. Mõnda tundsin juba sellest ajast, kui nad veel lapsed olid. Nüüd olid nad juba täiskasvanud, abielus mehed ja neil olid endal lapsed. Neil saatusest kiusatud inimestel olid oma vajadused. Nad palusid mitte ära võtta nende õigust sooblijahile. Lubasin nende eest Habarovskis kosta ja hiljem täitsingi oma lubaduse. Järgmisel päeval läksime lahku. Kiire vool kandis meie paate üha kaugemale ja kaugemale. Kohalikud põliselanikud seisid kobaras kaldal, lehvitades käsi. Vastasime neile seni, kuni eenduv neem nad ära varjas.

Dõreni nõvas voolas vesi meile vastu. Õnneks tõusis pärituul. Orotšid tõmbasid purje üles ja me liikusime võrdlemisi kiiresti vastu voolu edasi, hoidudes parema kõrge kalda äärde. Kalda moodustavad madalad künkad, mida lõikavad läbi mäesälgud, kus voolavad veevaesed allikad. Videvikus jõudsime Gassi järve lähedale ja jäime väikesesse tammesallu bivakki. Öösel oli külm. Tõusin mitu korda ja soojendasin end tule ääres. Kui hakkas valgeks lööma, võtsin teekannu ja läksin jõest vett tooma.

Idapoolne silmapiir oli kaetud kihtpilvedega; nendest tungisid kohati läbi esimesed koidukiired. Dõreni nõval oli sünge ilme. Kaldaäärsed koltunud lehestikuga põõsad olid kastest longu vajunud. Näis, nagu nutaksid nad suve taga, aimates külmade lähenemist, mida miski ei suuda ära hoida. Ühe puu otsas istus vares. Mind nähes kraaksatas ta kaks korda ja lendas laisalt piki kallast minema.

Gassi järve ületamine udehee õõnestatud paatides on riskantne ettevõte. Tuli kiiresti teele asuda, enne kui loodetuuled hakkavad puhuma. Kui tõusis päike, olime jõudnud juba bivakist kaugele sõita. Järvenõva paremal kaldal, otse sissepääsu juures nõvasse, asus samanimeline väike põliselanike küla. Siin sain goldidelt teada, et V. M. Savitšit oli Pihtsa jõel avarii tabanud. Inimohvreid ei olnud. Selles suhtes oli järelikult kõik hästi. Kuid nüüd tekkis teine muret valmistav küsimus: kas toiduainebaasid on rajatud? Kuigi need kahtlused mind piinasid, otsustasin ikkagi mööda Pihtsa jõge üles minna, kavatsusega toetuda Hori baasile, ja suunduda seejärel üle Muhheni ülemjooksu Nemptu jõele ja sealt Petropavlovskoje järve äärde.

Goldid varustasid meid mõningal määral juurviljaga. Tasusime neile ära, sõitsime edasi ja jõudsime keskpäeva paiku Gassi järvele, mille pindala on kakskümmend viis

ruutkilomeetrit. Kui vaadata talle ülalt, paistab ta liivakella kujulisena, s. o. otstest laiemana ja keskelt ahtana. Peale Pihtsa suubub idast järve veel väike Hali jõgi koos oma lisajõgede Kaldangu ja Bugaga, milledest oli juttu eespool. Järve parem kallas koosneb väikestest liivaküngastest, mida laiad soostunud mäesälgud läbi lõikavad. Vastaskallas on see-eest madal ja niivõrd vähese veega, et tema juurde ei pääse isegi lamedapõhjalise paadiga.

Sõitsime kogu päeva, hoidudes järve parema kalda äärde, ja jõudsime videvikus ta ahtasse ossa. Koht bivakiks polnud just päris õnnestunult valitud. Kuiva põletusmaterjali puudumise tõttu külmetasime öösel jälle. Ometi tõendasid vanade lõkete asemed, et just siin ööbivad alati Pihtsa jõele suunduvad inimesed.

Oli veel täiesti pime, kui Gobuli mind äratas. Ta ütles, et tuul ärkab sügisel tavaliselt päikese tõusu ajal ja saavutab suurima tugevuse keskpäeva paiku. Siis muutub järvel liikumine täiesti võimatuks. Umbes veerand tunni pärast istusime juba paatides ja sõudsime tublisti aerudega.

Järv oli täiesti rahulik ja näis suure poleeritud kettana, millel peegeldus tähistaevas. Vaatasin tagasi. Puude tumedad siluetid kaugenesid meist ja uppusid ööpimedusse. Kõrval vilksatas tuluke. Teises paadis süütas keegi tiku. Sealt kuuldus hääli ja väljajagatavate aerude kolinat.

Siis ilmusid idas esimesed koidu tunnused. Puhte-eelne kerge tuuleõhk puudutas õrnalt veepinda. Tõstsime purje üles. Tuul tugevnes üha ja paat liikus kiiremini. Mähkisin end telgisiilu sisse ja jäin silmitsema hommikusse uduvinesse mähitud kalda piirjooni. Koit lõi iga hetkega üha eredamalt loitma. Silmapiir lõõmas nagu tulekahjukumas, andes pilvedele purpurpunased ja õrnvioletsed toonid. Taamal paistis kõrge Hori mäeahelik. Tema sälkudes keerles veel pilvena udu. Soode kohal hõljusid veelindude parved. Jäin neid silmadega jälgima ja peatasin oma pilgu mäeaheliku harjal. Sel hetkel ilmus nähtavale päikeseserv ja otsekohe jooksis mööda vett meile vastu pimestavalt ere valgusevööt. Öö oli lahkunud. Hommikune udu hajus õhus ja nähtavale ilmus Pihtsa jõe suue. Istusime vaikselt oma kohtadel ja jälgisime Gassi järve hällivalt pinnalt vastupeegelduvate päikesekiirte mängu. Samal ajal hakkas Mionu purjenööri kohendama ja riivas aeru, mis kukkus kolinal paadi põhja. Otsekohe hüppas veest

välja üsna suur kala, tema järel teine, kolmas, kümnes ... Nad püüdsid hüpata üle paadi, lõid peaga vastu selle servi ja kukkusid uuesti vette, kuid kaks neist sattusid reisijatena meie hulka.

„Ha-ha-haa!" hüüdis Mionu, haarates neid kätega.

Meie juurde paati hüpanud kalad ei suutnud kaua rahuneda. Nad keerlesid, avasid suu ja peksid sabaga. Need olid pakspead. Kohalikud elanikud nimetavad neid moksuunideks ja räägivad, et neid on väga raske võrguga püüda. Pakspea kasvab kuni 2,5 kilogrammi raskuseks ja tal on üsna suurte läikivate hõbedaste soomustega kaetud sihvakas keha. Teda peetakse kõige arukamaks kalaks. Nähes noota, tõuseb ta kiiresti veepinnale ja hüppab noodast hoogu võttes üle. Arvatavasti pidasid pakspead ka meie paati püüniseks. Antud juhul ei olnud nad erilise arukusega silma paistnud. Selle asemel et paadi eest põgeneda, hakkasid nad sellest üle hüppama ja kaks neist maksid selle eest eluga.

Umbes kella kaheksaks hommikul jõudsime Pihtsa jõe suudmesse. Ka siin oli üleujutus. Üle kallaste tõusnud vesi oli järvega külgnevad sood täiesti üle ujutanud, mis andis meile võimaluse arvutuid jõelookeid vältides sõita silmalt ja lühendada niiviisi tunduval määral oma teed.

KÜMNES PEATÜKK

TIIGRIJÕGI

Oma alamjooksul voolab Pihtsa jõgi keset tarna ja langsdorfi kastikut täis kasvanud laialdasi soid. Mõnikord moodustab kastik, millega liitub inimesepikkune pilliroog, mitme ruutkilomeetri suurusi puhmastikke. Kui ronida mättale, kivile või vee poolt kohale kantud ajupuule, võib näha, kuidas rohttaimestik tuule käes hällib. Tekib täielik lainetava mere mulje, eriti kui selline väli haarab laialdase maa-ala.

Varsti hakkasid ilmuma pajud (vitspajud). Nende arv suurenes pidevalt. Nad ääristasid otsekui palistusena jõgede, jõeabajate, väikeste järvede ja umbharude kaldaid. Kohati moodustasid nad nii tihedaid padrikuid, et neist sai ainult kirve abil läbi tungida.

Keskpäevaks jõudsime järvest umbes kümne kilomeetri kaugusele. Maakoht, mis senini oli soine, läks üle tasandikuks, kus väikesed kuivseljakud ulatusid vaevalt jõevee üldisest tasapinnast kõrgemale. Kuivseljakute asukohta võib määrata haabade järgi, mis lähenevad jõele algul üksikute eksemplaridena, siis aga tervete saludena kord ühelt, kord teiselt poolt. Siinsel haaval on nii valkjas koor, et teda võib eemalt kaseks pidada. Ainult alatasa värisevate pikarootsuliste lehtede järgi tundsin ära meile kõi-

gile tuttava puu. Mida kaugemale, seda rohkem oli haabu. Võib väita, et siin moodustavad nad 80 protsenti kogu puutaimestikust. Veel kõrgemal hakkasid kuivseljakud selgemini välja paistma ning haabadele lisandusid tammed ja jaapani kased. Järk-järgult niidutaimestik taandus, loovutades koha laialehistele puuliikidele, millega liitus küllaltki suur protsent dauuria lehiseid.

Pihtsa jõgi on erakordselt loogeline. Ta teeb kogu aeg suuri kurrulisi silmuseid, mis mõnikord moodustavad peaaegu täisringi. Kogu päeva keerlesime mööda jõesängi, nii et päike paistis kord eest, kord tagant, kord ühelt, kord teiselt poolt, ja õhtuks, kui jõudsime Hori aheliku eelmäestiku jalamile, paistis päike hoopis teisest küljest, sugugi mitte sealt, kus me olime arvanud teda nägevat.

Lugeja muidugi mäletab, et kuivikud, mis olid veetud baasidesse Vladivostokist, osutusid riknenuks, millest meil kõigil sageli kõht valutas. Minu kaaslased — kohalikud põliselanikud — olid nagu kõik ürginimesed veendunud, et haigestumised tulenevad kurjadest vaimudest, kes poevad inimestesse ja piinavad neid. Kuradit saab välja ajada ainult šamaanimisega. Kord šamaanis Geonka Hutunka kallal, kord Hutunka Geonka kallal, kord mõlemad koos orotš Namuka kallal. Mulinka lõikas iga kord ühe šamaani näpunäitel pehmest puust välja sevoni, mis kujutas kas putukat, konna, ühe jalaga inimest, kahepäist madu või muud. Pärast šamaanimist viidi see sevon telgist välja ja torgati bivakist kaugemal kepi otsas liiva sisse. Arvati, et nüüd on kurat välja aetud ja haige peab paranema. Kui selline ravi ei aidanud, kordus šamaanimine teisel ja kolmandal päeval, kuni haige oli paranenud. Niipea kui orotšid magama heitsid, läks A. I. Kardakov sevoneid otsima ja korjas need endale seljakotti Habarovski muuseumi jaoks. Kui põliselanikud neid hommikul jõe kaldalt enam ei leidnud, arvasid nad, et kurjad vaimud on tõepoolest taigasse läinud, ja olid rahul.

Laupäeval, 27. augustil haigestus Geonka. Mionu tegi ettepaneku šamaanima hakata. Ta võttis kaks lühikest peergu ja vestis noaga, „apiliga", laaste, lõikamata neid lõpuni, nii et need kõik tuttidena ühele poole kaardusid. Hutunka kustutas lõkke ja kattis šamaani pea mingi räbalaga. Samal ajal tõi Mulinka lendava herilase kujutise, millel olid kasetohust tiivakesed ja metssea harjastest oskuslikult valmistatud jalad ja tundlad. Herilane oli kinnita-

tud kepi otsa, mis torgati haige kõrvale maasse. Geonka heitis seljaga tuleaseme poole ja sulges silmad. Mionu istus tema kõrvale maha, võttis mõlemasse kätte ühe laastu ja hakkas oma loitsusid lausuma. Ta tõmbas laastudega üle haige, peast jalgade poole, ja tegi seda nii, nagu kannaks ta haiguse herilase kujutisele üle. See protseduur kestis kümmekond minutit. Äkki karjatas Mionu metsikult: „Ehe-e-e-e-e!", kusjuures tema hääl kord-korralt ikka tugevamaks ja kiledamaks muutus. Nende karjatuste saatel viis Hutunka nagu alati puust herilase välja ja asetas vee äärde põõsale; Mulinka süütas bivaki selle külje lähedal suure lõkke. Hommikuks oli herilane kadunud.

Kui orotšid teisel päeval koormat paatidesse hakkasid laadima, pillas Mionu maha A. I. Kardakovi seljakoti. Kott läks lahti ja kõik sevonid, mis ta mererannast peale kaasas oli kandnud, veeresid välja. Orotšid ja udeheed sattusid kirjeldamatusse ärevusse. Sellepärast nad haigeks jäävadki! Pole midagi imestada! Kolm šamaani püüavad kogu aeg kurje vaime salgast välja ajada, üks venelane aga korjab neid ja kannab endaga kaasas. See nali oleks võinud lõppeda mõne kohaliku põliselaniku surmaga. Nad teatasid, et ei lähe koos kuraditega kaugemale, ja nõudsid, et A. I. Kardakov viskaks nad kaldale. Kõige rohkem oli ärevil Mionu. Veensime teda kaua ja jõudsime lõpuks kompromissini. Leppisime kokku nii: õhtul šamaanivad nad veel kord ja kannavad haigused A. I. Kardakovi kogutud sevonitelt üle ühele üldsevonile, mida me enam endaga kaasa ei võta. Orotšid nõustusid, kuid tingisid välja ühe päeva puhkust. Tuli järele anda. Mulinka ja Gobuli lõikasid terve päeva sellist kurja vaimu kujutist, milles liituks kõik, mida A. I. Kardakov oma seljakotis kandis.

Kesköö summutasid nad jälle bivakis tule ja hakkasid kõik kolm järgemööda šamaanima. Astusin telgist välja ja läksin kalda poole. Öö tõotas tulla külm, taevas sirasid heledad tähed. Ebamäärast tumedat värvi puudel ja põõsastel ei liikunud ükski oksake — see oli nagu teine maailm, tundmatu, sünge... Bivakis võis vaevu-vaevu eraldada summutatud lõkke sütest nõrgalt valgustatud telki ja selle kõrval Mionu tumedat kogu. Ta vibutas laaste ja karjus: „Ehal du-u-u-u!" Ta hääl kandus kaugele mööda jõge ja hirmutas metsloomi taigas. Sel korral viisid orotšid sevoni metsa sügavusse ja jälgisid teraselt A. I. Karda-

kovi. Pidasime sõna ja ei käinud sealpool, kuhu oli aetud kuri vaim — seni salgas esinenud haiguste allikas.

Järgmine päev oli pühapäev — päikesepaisteline ja soe. Hoolimata sellest, et asusime bivakist hilja teele, jõudsime ometi kaunis kaugele.

Pihtsa jõgi on umbes 65 kilomeetrit pikk ja voolab algul idast läände ning kaldub siis üha enam kirdesse. Tema voolu võib jagada kolme ossa: ülemiseks, keskmiseks ja alumiseks. Viimane, nagu nägime, kulgeb keset soid. Keskmises osas jaguneb jõgi veel 12 kilomeetri ulatuses hulgaks nõvadeks, mis on nii väikesed ja loogelised, et neis polnud võimalik paati ümber pöörata ja me olime sunnitud seda mööda maad edasi tassima. Lähteil ühineb Pihtsaga Olosso jõgi. Siin voolab ta mägedes, hargnemata sängis, mis on täis kuhjatud suuri, vee ja ajupuude poolt lihvitud servadega kive.

Siinsamas on ka nende ürgsete põlismetsade jätk, mida nägime Anjui ääres Honko mäe lähedal.

Pihtsa jõe kohta liiguvad Amuuri põliselanike seas pahad jutud. Jõe ülemise poole ääres elab palju tiigreid, kes sageli inimestele kallale tungivad. Nii läinud kord kaks goldi Olosso jõe äärde sooblijahile. Nad sammunud mööda metsloomarada teineteisest kümne sammu kaugusel. Äkki tunginud ühele jahimehele kallale suur tiiger. Teine jahimees pannud põgenema, kuid tiiger püüdnud ka tema kinni ja haavanud teda raskesti. Mees roomanud mõnda aega maad mööda ja surnud siis verekaotusest. 1925. aastal olnud selline juhtum. Üks jahimees leidnud tiigri poolt surmatud metssea. Selle asemel, et kiiresti lahkuda, võtnud ta metssea kaasa. Mees ei olevat oma kandamiga ühte verstagi edasi jõudnud minna, kui korraga kaks tiigrit ta kallale tunginud. Kiskjad jaganud saagi omavahel. Üks võtnud jahimehe, teine metssea. Kolmas juhtum olnud 1926. aastal. Vana gold Da külast sattunud Pihtsa jõel tiigriga silm silma vastu. Et kiskja kavatsusi teada saada, tulistanud jahimees õhku. Kohutav kiskja astunud mõne sammu edasi. Gold, kes teadis, et tiigrit ei tohi lasta, kui ta inimesele kallale ei tungi, ja kes taht-nud looma selle eest hoiatada, mis teda ähvardab, tulistanud teist korda õhku. Tiiger teinud suure hüppe ja jäänud nagu marmorkuju jääle seisma. Siis jälginud gold valvsalt kiskjat ja lasknud kuke alla. Tiiger hakanud kohutavalt möirgama ja sööstnud lamava puu taha. Jahi-

mees näinud tema tagajalgu ja saba, mida kiskja kogu aeg vastu maad peksnud. Minutitki kaotamata lahkunud gold ohtlikust kohast.

Lähenesime juba Pihtsa jõe ülemjooksule. Vool muutus üha kiiremaks. Ohtlikke kärestikke esines peaaegu igal sammul. Ümberringi kõrgusid seedermännimetsaga tihedasti kaetud sopkad. Meie kaaslased rassisid üksmeelselt ritvadega, tõugates paati vaevaga vastu vett üles. Nad jälgisid tähelepanelikult jõe põhja ja püüdsid muuseas paadi liikumise ajal ahinguga suuri forelle ja lenokke.

Terve rea pisitunnuste järgi tegid nad kindlaks, et V. M. Savitši avarii koht oli lähedal: paadilaua tükk, paberileht veest kokkukantud prahi hulgas, põõsastele takerdunud riideräbal jne. rääkisid ilmekamat keelt kui igasugused sõnad. Ühel käänul oli põiki üle jõe ladva juurest läbisaetud puu. Vaadanud seda lähemalt, ütlesid orotšid, et just siin oli paat ümber läinud, ja kirjeldasid täpselt õnnetust. Hiljem, kui V. M. Savitš jutustas mulle sellest, kuidas ta avarii osaliseks sai, selgus, et minu kaaslased ei olnud isegi pisiasjades eksinud. Tahtsin kohe hakata jõe põhja kontrollima, kuid põliselanikel oli oma plaan. Nad võtsid arvesse suurvett ja kiiret voolust. Kui pimenes, hakkasid Gobuli ja Mulinka pärivoolu allpool otsima purustatud paadi varandust. Nad tulid tagasi üsna hilja ja tõid kaasa presendi, emailtaldriku, paar väikest kotti jahuga, vintpüssi, binokli, Schmalkalderi bussooli, koti arstimeid, pliiatsiga kirjutatud päeviku, padruneid ja rahakoti rahaga.

Mis oli siis sel ajal V. M. Savitšiga juhtunud? Habarovski linnast suundus ta oma kaaslastega mööda Amuuri allapoole, kasutades tema parempoolseid nõvasid, jõudis Sinda järveni, kuhu suubuvad Nemptu ja Muhheni jõgi, sõitis neid jõgesid mööda läheteni ja uuris läbi Hori veelahkme kogu läänenõlva. Seejärel läks ta üle Gassi järvele ja hakkas mööda Pihtsat ülespoole liikuma. Just sel ajal algasid pidevad vihmasajud ja vesi jões hakkas kiiresti tõusma. See V. M. Savitšit siiski ei hirmutanud ja ta liikus koos goldidest teejuhtidega aeglaselt edasi vastu voolu, mis iga päevaga üha tugevamaks muutus. Veidi enne Sagena joani jõudmist tabas teda seesama üleujutus, mis mind Anjuil kaks ja pool nädalat kinni pidas. V. M. Savitš otsustas iga hinna eest Pihtsa jõe läheteni jõuda. Vihmasest ja äärmiselt halvast ilmast hoolimata

läks ta ikkagi kokkulepitud kohani ja rajas meile toiduainebaasi. Seejärel tahtis ta minna Hori jõele, kuid elas üle avarii, mille ajal hukkus tema paat ja kogu varustus, kuna ta ise hädavaevu, peaaegu teadvuseta olekus, „ummiku" alt umbes neljakümne meetri kaugusel õnnetuskohast välja ujus. Sellises viletsas seisukorras suundusid rändurid mööda Pihtsa jõe vasakut kallast jalgsi allapoole ja kolme ööpäeva pärast leidsid juhuslikult taigas goldide poolt mahajäetud vana paadi. Nad parandasid selle lehisepuidust valmistatud naeltega, ja oodanud ära, kuni vesi jões alanema hakkas, laskusid Gassi järve äärde. Pärast sellist õnnetust ei jäänud V. M. Savitšil muud üle, kui lõpetada tööd ja pöörduda Habarovskisse tagasi. Peale selle oli ka aeg juba hilisevõitu ja algasid külmad. Ta oli täitnud kõik ülesanded, mis ta endale eesmärgiks oli seadnud, paigutas kohale kõik toiduainebaasid ja kergendas seega minu teekonda Anjuilt Horile, Horilt Muhheni jõele ja sealt edasi kuni Habarovskini.

V. M. Savitši paadi hukkumise kohast veidi ülemjooksu pool on vasakut kätt kosk, mida kohalikud põliselanikud kutsuvad Sagenaks. See kujutab endast paljude veejugadena päevavalgele tulevat väikest maa-alust jõge. Punakad kaljud, roheline taimestik, kristallselge vesi, valge vaht ja päikesekiirtes sirav, kõigis vikerkaarevärvides sätendav veetolm loovad erakordselt efektse pildi.

Siit leidsime oma toiduainebaasi heakvaliteediliste saadustega. Orotšid ei haigestunud enam, kuid pidasid selle põhjuseks asjaolu, et viimane sevon, millele nad eelmisel ööl oma haigused olid üle andnud, oli jäänud kaugele seljataha.

Pärast lühikest puhkust sõitsime veel pool päeva paatidega, seejärel aga hakkasime Olosso jõe suudmest peale jalgsi Hori mäekuru poole minema. Siit läheb mööda Pihtsa jõe kallast rada ülespoole. See on hästi sisse tallatud, kuid paljudes kohtades rohtu täis kasvanud ja tuulemurrust ummistatud. Algul hoidub rada jõe paremale kaldale. Suurvee ajal oli see osalt liiva ja mulda täis kantud. Seejärel läheb rada üle vasakule kaldale ja viibki seda mööda mäekuruni välja. Rada teeb sageli looke ja arvukaid keerde ümber lamavate puude. Teel läheb ta üle kolme oja, mis voolavad paremalt poolt sopkadelt, ja tõuseb siis mööda neljandat nõlvaoja mäekurule. See osa teest on väga väsitav. Jõesäng on ummistatud sambla ja kõrge

rohuga kaetud kividega. Jalg libiseb sageli, ei püsi kivil ja vajub veeauku. Tõus on pikk ja lauge. Mäekurul endal seisab varemetes hiina kabel. Mäekuru taga kulgeb rada mööda soostunud maakohta, millel kasvab hõredalt lehiseid. Hori jõe lähedal rada katkeb. See on talvetee, suvel kasutatakse seda harva.

2. septembril jõudsime välja Sori jõe suudme juurde; jõgi suubub Horisse paremalt poolt. Meie ees avanes lai häil, mida ümbritsesid tugevasti uhutud sopkad. Paremal pool jõge laius samblasoo, vasakul segamets, kus võis näha ka kuuski ja nulgusid. Teadsin, et asun mäesõlmel kõrgel merepinna kohal. Siit voolasid itta Kopi ja Samarga jõgi, põhjas aga oli Anjui jõgikond. Mööda Sori jõge läheb tee Tormassunile, kus ongi see mäekuru, millest paadid kätel üle tassitakse. Siin leidsime veel ühe toiduainebaasi, mille olid rajanud Hori-äärsed põliselanikud, ja jäime selle juurde bivakki.

Mõnede tundemärkide järgi otsustades pidid kusagil läheduses asuma inimesed. Seepärast tegin A. I. Kardakovile ülesandeks rajada koos orotšitega bivakk, ise aga hakkasin koos Gobuliga mööda Hori kallast edasi minema. Orientiiriks oli meile metsloomarada, mis kord viis välja jõe äärde, kus kasvasid tihedalt kõrgetüvelised pajud, kord tungis sügavamale metsa. Ühes kohas nägin vana kuuse kõrval väikestest okstest, puukooretükkidest ja kuivanud okastest ehitatud suurt sipelgapesa. Hoolimata sügisesest ajast ja vihmasest ilmast olid metsakuklased agaras tegevuses. Nad ronisid oma elamu katusel, maas ja naabruses kasvavatel puudel. Üks kuklane tiris endast kaks korda suuremat ritsikat, teine kandis raagu, mida ta ebaõnnestunult otsast kinni hoidis, kolmas tassis mingisugust valget terakest. Mõned kuklased askeldasid teo ümber. Nad ei tegutsenud üksmeelselt ja nähtavasti segasid üksteist. Ometi liikus tigu edasi ja kadus varsti ühte sipelgapesa väljapääsudest. See kõik tõendas, et kuklased on oma keha suurusega võrreldes väga tugevad putukad.

Võtsin Gobuli käest kepi, et sellega kergelt puudutada kuivanud okkaid. Silmapilkselt jooksis sinna kohta hulk kuklasi kokku. Nad hakkasid sagima ja tõstsid oma laialiaetud lõugadega pead üles. Üllatava kiirusega läks häire läbi kogu sipelgapesa. Isegi selle vastasküljel algas jooksmine. Väikesed kuuejalgsed olendid kartsid ohtu ja valmistusid energiliselt kaitseks.

„A-te-te, gõhõ, manga! (Ai-ai kui paha, nii ei tohi!)" hüüdis Gobuli ja võttis minult kepi.

Läksime edasi. Teel küsisin oma kaaslaselt, miks ta ei lubanud mul sipelgapesa sorkida. Ta seletas mulle järgmist.

Tules istuvat „Pudza mamasa", s. o. tule peremees, ja igas sipelgapesas „Pudza adzani" — sipelgate peremees. Tuld ei tohtivat noaga lõigata ega veega üle valada, sellesse ei tohtivat sülitada ega selle tukke laiali loopida. Samasugused keelud kehtivat ka sipelgapesade kohta. Inimene, kes on sipelgatega jämedalt ümber käinud, haigestuvat tingimata: tal hakkavat silmad mädanema või siis tekkivat kehale paised.

Kui olime jõe äärde välja jõudnud, tõusis ühelt põõsalt varblase siutsumist meenutavate häälitsustega lendu jäälind — varjatud üksiklase-eluviisi harrastav väike eredavärviline lind. Nägin, kuidas vilksatasid õhus tema selja, saba pealmise külje ja tiibade sisekülgede sinakasrohelised suled.

„Õi Pudza gaeni (s. o. Pudzale alluv šamaanilind)," ütles Gobuli sosinal, osutades jäälinnule, kes oli pisut kaugemale lennanud ja istus jälle pajupõõsa oksale. Ta pööras oma kohmakat, suure koonusekujulise nokaga pead ja näis meie sammude müdinat kuulatavat. Hirmutatud lind tõusis põõsalt ja lendas sootuks minema.

Gobuli seletas mulle, et jäälindu ei tohi samuti puudutada, sest ta on Pudza adzani saadik. Ta lendavat, kuulavat, mida inimesed räägivad, ja teatavat kõigest „sipelgate peremehele", see omakorda aga teatavat „tule peremehele". Pudza mamasa karistavat süüdlast ränkade tulehaavadega.

Kaldakehvlil Sori jõe suudme lähedal oli tõepoolest üks jurta. Tema elanikud olid läinud kaks päeva tagasi mööda Hori jõge allapoole, vastu ketadele, kes aja järgi otsustades pidid olema juba Sukpaini jõudnud. Mahajäetud elamut üle vaadates tegi Gobuli kindlaks, et udeheed olid ärasõidupäeval tapnud ühe noore põdra ja võtnud liha kaasa.

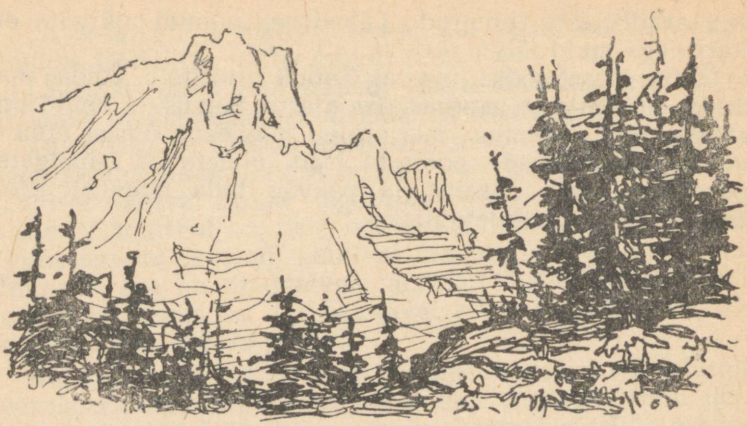
Meil polnud siin enam midagi teha ja me hakkasime bivaki poole tagasi minema. Kui sipelgapesa juurde jõudsime, peatus Gobuli ja ütles sellele osutades:

„Pudza adzani lahkus."

Vaatasin sipelgapesa ja nägin, et see oli külje pealt poo-

lest saadik läbi tuhnitud. Läheduses polnud märgata ei karu- ega muid jälgi.

Õhtul pärast sööki jutustas Gobuli orotšitele, kuidas ma Pudza adzani sipelgapesast ära ajasin. Selgus, et neilgi on samasugune uskumus, mis erineb udeheede omast ainult mõningate detailide poolest. Nad nimetavad sipelgate peremeest „ikta adzani" ja peavad teda nahahaiguste, eriti sammaspoolte levitajaks.

ÜHETEISTKÜMNES PEATÜKK

ÜLE MÄGEDE, LÄBI METSADE JA SOODE

Järgmised päevad olid jälle vihmased. Kaks päeva istusime Hori kaldal üheviilulises telgis, soojendades end suure lõkke paistel, mida tuli ka öösel põlemas hoida.

Oli juba sügis. Lehed olid puudelt varisenud ja maa hommikuti kahutanud, kuid ees oli veel pikk teekond. Meil oli ainult suveriietus ja me polnud arvestanud külma. Peale selle oli vaja kohalikud põliselanikud aurikuga Nõukogude Sadamasse toimetada, enne kui laevaliiklus katkeb. See asjaolu sundis mind kiirustama. Seepärast võtsime 5. septembril oma telgid vihmast hoolimata maha ja hakkasime Hori mäeahelikule tõusma.

Ida poolt oli tõus mäeahelikule väga pikk ja lauge. Algul hoidusime mingisuguse nimetu oja lähedusse, siis hakkasime otse mööda nõlva üles ronima, ületasime mitu mäesälku, mis olid kive täis varisenud ning mille põhjas voolas kohinal vesi, ja jõudsime 7. septembriks veelahkme harjale. Siin ronis Mionu orienteerumiseks puu otsa. Järgmisel päeval jõudsime veelahkme pealadvale, kus kasvas hõre 200—300 aasta vanune mets, mis koosnes mongoolia tammedest, korea seedermändidest, ermani kaskedest,

jaapani teravahõlmistest vahtratest ja amuuri pärnadest. Enamikul puudest olid jämedad, tohutute haiguslike käsnadega jändrikud tüved.

Neis metsades elab palju metsloomi. Kohati oli maa metssigade poolt lausa üles küntud: tõrude ja seedermännipähklite saak meelitas neid siia tervete karjadena kokku.

Videvik tabas meid teel. Õnneks leidis Gobuli veega täidetud suure õõnsa kännu. Tõsi küll, veel oli vaigune kõrvalmaitse, kuid see oli siiski tõeline joomiseks kõlbav vihmavesi.

Järgmisel päeval hakkasime laskuma mingisuguse väikese jõe orgu. Jõe algus kujutab endast üpris maalilist mäekitsust, mis järskude astangutena alla laskub; astanguil kasvab mandžuuria araaliatest, aktiniidiatest, sidrunväändikest ja viinapuudest koosneva rikkaliku ning mitmekesise alusmetsaga laialehine segamets.

Hori mäeaheliku pealadvalt kulgeb loodesse pikk külgharu, mis omakorda on veelahkmeks Meka ja Nefiktsa jõe vahel. Tema harja kroonivad suured kaljud, mida kohalik põliselanikkond peab ligipääsmatuks, arvates, et seal elavad kurjad vaimud. Kuidas need kaljud on tekkinud? Ainult kurat võis nad maa seest välja nihutada! Seal on „amba tšugdõni" (kuradi elamu). Teised inimesed nimetavad neid „Kakzamu tšugdõniks" (mäevaimu Kakzamu elamu) või „kutõ mafa tšugdõniks" (tiigri elamu). Kus need kohutavad kiskjad ka käiksid, alati pöörduvad nad kaljude juurde tagasi. Siin mäelõhedes on neil oma koopad, siin nad sünnitavad oma pojad. Kohalikud põliselanikud jutustavad, et ainult kord ühel talvel jõudnud keegi goldist jahimees kaljudeni. Kui ta neile lähenenud, näinud ta kivil istuvat musta inimest. Gold hüüdnud teda. Inimene hüpanud püsti, jooksnud ära ja kadunud samas kivide lõhedesse. Kes see muu võis olla kui mitte kurat! Kuupaistelistel öödel liikuvat seal saatanlikud varjud, olevat kuulda oigeid, naeru ja ulgumist. Igaüht, kes Meka kaljudel on käinud, tabavat hiljem mingisugune õnnetus või haigus. Kõik need jutustused sütitasid minus uudishimu.

Otsustasime koos A. I. Kardakoviga sinna ekskursiooni korraldada ja vaadata linnulennu kõrguselt maad, kuhu olime tulnud Hori ja Pihtsa poolt.

Kui teatasin kohalikele põliselanikele, kes meid saatsid, oma kavatsusest, sattusid nad ärevusse ja neli neist keeldusid otsustavalt kaasa minemast.

„Meie isad ei ole seal käinud," ütlesid nad, „ja meie ka ei lähe."

Teised kuulutasid, et nad ei lähe isegi kaljude lähedale, kõnelemata juba kaljudest endist.

Kogu õhtu jutustasid udeheed üksteisele igasuguseid hirmulugusid. Kaljud sisendasid neile mingit õudust. Ometi õnnestus mul kaht meest — Hutunkat ja Geonkat — veenda, et kivides pole midagi hirmsat. Kuid ka need mehed esitasid korduvalt küsimusi, kas ma ise ei karda, kas meil kõigil ei lähe pärast halvasti, ja püüdsid silmade ilme järgi aimata mu enesetunnet.

Järgmisel päeval asusime teele. Ühes asjas oli põliselanikel õigus: kaljudeni väljajõudmine osutus tõepoolest väga raskeks. Lõuna poolt oli Meka mäeahelik kaetud suurte rusukalletega, mis koosnesid tuulemurruga ülekuhjatud, viinapuudega kaetud ja liaanidesse mässitud hiiglarahnudest. Mandžuuria araaliad ja eleuterokokid rebisid meie riided lõhki. Vigastasime käsi ja saime palju pinde põlvedesse. Taimkattest varjatud kivilõksud ja korratult kuhjunud lamavad puud moodustasid peaaegu igal sammul takistusi. See rikkus minu kaaslaste — kohalike põliselanike — meeleolu.

„Õige, et kaljude juurde ei tohi minna," väljendasid nad kuuldavalt oma mõtteid. „Arvatavasti elavad seal üleval, niisuguses ligipääsmatus kohas, kuhu harilikul surelikul võimatu on tungida, tõepoolest kurjad vaimud."

Geonka kippus mitu korda õhku tulistama, et „musta inimest" kaljudelt ära ajada. Kulus palju vaeva, enne kui jõudsime teda rahustada ja veenda, et ta ei raiskaks asjata padruneid.

Hakkasin kuradi üle nalja heitma ja teda ironiseerima. Siis palus Hutunka mind tõsiselt, et ma nii ei räägiks.

„Mine, mine," ütles ta. „Tulgu, mis tulema peab, aga kiruda ei maksa."

Pidin järele andma.

Kella neljaks pärast lõunat jõudsime kaljude juurde. Meie silme ees avanes ülev vaatepilt. Seitse graniittuumikut kerkis ülespoole. Neil olid tõepoolest kummalised vormid: üks neist sarnanes küüraka inimesega, kes toetus käega mingisuguse fantastilise looma pea peale; teine

pikka mantlisse mässitud vanaeidega, kolmas hiiglasliku kärnkonnaga, neljas peadpidi maasse torgatud noaga jne. Kui neile lähenesime, sööstis eemale mingisugune suur loom, seejärel aga nägime karu, kes samuti meie eest punuma pistis.

Kõik kaljude tahud ja nurgad on tugevate loodetuulte toimel siledaks lihvitud. Kaljud ise kujutavad endast eoolilise erosiooni klassikalist näidist, sellise erosiooni näidist, kus tuuled võivad pikkade aegade jooksul iseendast, ilma liiva osavõtuta lihvida kivide eenduvad osad. Võib-olla olid lihvimismaterjaliks jäätunud lumehelbed.

Sõnatult taeva poole kerkivad kõrged kaljurünkad, tuulemurruga ülekülvatud kaootiliselt kokkukuhjatud rahnud nende jalamil ja mets täis salapärast vaikust lõid sünge ja metsiku pildi. Kui kalju kohalt pilv üle libises, siis näis, et pilv seisab paigal, kalju aga liigub, kaldub ja valmistub iga hetk kohutava mürinaga ümber kukkuma.

Kividest, mis olid omandanud sellised kummalised kontuurid, õhkus mingisugust erilist pinget. Meka kaljude maapinnale ilmumise hetkest on möödunud palju sajandeid, kuid aja kõikehävitav käsi polnud neid puudutanud. Nad seisavad ka praegu vankumatult, nagu täidaksid nad mingisugust kummalist missiooni, mis lihtsurelikule teadmatu.

Äkki tundsin, et need kaljud avaldavad mulle ebameeldivat mõju. Ei oleks tahtnud siin üksinda olla. Oleksin end siin, inimestest kaugel, keset neid vaikivaid kaljurünkaid, veel üksildasemana tundnud. Siis tuletasin meelde põliselanike sõnu: „Meie sinna ligidale ei lähe."

Päike vajus kiiresti läände. Tema kiired valgustasid veel ainult mägede tippe, orgudes aga roomasid juba videvikuvarjud. Nad levisid laiuti ja haarasid üha suuremaid maapinna osi.

Öö oli veel kaugel, kuid valguses endas ja lindude käitumises oli juba tunda päeva kustumist.

Tegime ringi ümber kõige suurema kalju ja nägime seal kivides suurt hulka lõhesid, mida tiigrid koobastena kasutasid.

Mõni lõhe meenutas sügavat kaevu. Siin-seal vedeles tiigrite poolt ärasöödud loomade konte ja karvatuuste.

Tuli kiirustada ja õigel ajal bivakki jõuda.

Hakkasime orgu laskuma.

Ent videvik tabas meid varem, kui olime arvestanud. Jõe äärde välja jõudes tulistas Hutunka kaks korda.

Mõne aja pärast vastati meile samuti laskudega.

Taevas põlesid veel eha viimased vastuhelgid, all maa peal aga mattus mets kiiresti öisesse pimedusse. Mida tihedamaks pimedus muutub, seda enam pingutad kuulmist ja siis püüad kinni selliseid hääli, mida päeval tavaliselt ei märkagi: kuuldub summutatud ohkeid, tagasihoitud sosinat ja arvutute taimede kahinat.

Päev oli meid rängasti ära väsitanud, seepärast vedasime nüüd vaevu jalgu järel.

Näis, et metsal polegi lõppu. Tahtsin istuda tuulemurrule, et puhata, kuid samal hetkel nägin lõkkekuma. Mõni minut hiljem olime telgis, jõime tulist teed ja jagasime muljeid.

Pärast maakoha vaatlust „Kuradi kaljude" otsast, samuti ka terve rea tundemärkide põhjal veendusime, et asume Nefiktsa jõe lähteil. Teisel teekonnapäeval jõudis meie salk kohani, kus kaks jõge ühinesid. Siin leidus väga palju kalu. Umbes kahekümne minuti jooksul püüdsid orotšid kaks suurt taimenit ja viisteist suurt lenokki.

Selle päevateekonna ajal hõõrus paun Gobulil selja ära. Marraskile hõõrutud kohta sattus mustust ja seal tekkis suur mädapaise. Haige tuli kandamist vabastada ja tema seljakoti sisu väikeste osade kaupa kõigi teiste vahel ära jagada. See oli ebameeldiv, kuid midagi muud ei jäänud üle. Tegin Gobulile ettepaneku panna paisele ööseks soe kompress, kuid ta keeldus ja palus Mionut ravida teda šamaanimisega. Nad rääkisid, et Gobuli haigestumise põhjustasin mina, sest ma olin puudutanud sipelgapesa.

Minu küsimusele, miks siis mina sellisel juhul terve olen, vastas Mionu:

„Udeheed elavad alaliselt taigas ja kardavad kõike, „lotsaad" (venelased) aga elavad linnas ja tulevad taigasse harva ning lühikeseks ajaks. Peale selle pole venelastel šamaanimist ja neil pole sevonitega tegemist."

Vaatluste kohaselt, mis ma tegin 1908., 1909., 1926. ja 1927. aastal, ja professor V. M. Savitši tähelepanekute järgi võtavad tohutud põlismetsad, mis algavad Anjui äärest ja laiuvad Pihtsa, Muhheni ja Nemptu ülemjooksu kaudu edelasse, enda alla vähemalt ühe miljoni hektari suuruse maa-ala. Orgudes on ülekaalus laialehistest liikidest koosnevad segametsad, mägede nõlvadel aga kasvavad võim-

sad okasmetsad, mille koosseisust 50—70% moodustavad seedermännid.

Siinsel taigal oli suursuguselt dekoratiivne ilme. Hommikukülmad olid ehtinud ta kõigi vikerkaarevärvidega. Tavaline kakaalia oli muutunud tumevioletseks, viimasega koos kasvav mandžuuria sarapuu oli vahetanud oma rohelise rüü tumepruuni vastu. Kõige eredavärvilisemateks osutusid vahtrad ja viinapuud. Neil võis näha kõiki üleminekuid vabarnapunasest tume- ja õrn-purpurpunaseni. Jõe kaldail kasvas rikkalikult dauuria viirpuid. Tundsin nad ära hulgaliste suurte pool-läbipaistvate oranžpunaste viljade järgi, mille taga mõnikord polnud üldse näha lehti. Teistest varem hakkasid närtsima amuuri pärnad. Algul koltusid nende üksikud oksad — kõige nõrgemad ja mingisugusest haigusest kahjustatud — ning siis kogu võra. Jaapani kask oli oma pikad peened oksad longu lasknud ja puistas maha kuldkollast lehestikku. Ainuüksi tamm avaldas sügiskülmadele vastupanu ega tahtnud mingi hinna eest oma suvist rüüd maha heita.

Siinne alusmets koosneb kõige mitmekesisematest põõsastest: see on niivõrd tihe, et varjab inimese täielikult.

Pihtsa, Muhheni ja Nemptu lähted kujutavad endast praegu siinse piirkonna kõige loomarikkamat paika. Liivastel kohtadel ja niiskel mudasel pinnal jõe ääres — kõikjal paistis metssigade ja tiigrite jälgi. Paljudes kohtades oli maapind hirvede poolt sõna otseses mõttes ära tallatud. Iga päev sattusime karudele. Nad andsid endast mõmisedes märku ja põgenesid ragina ning müdinaga läbi tihniku.

Muhheni ülemjooksule sattusime just hirvede kisendamise ajal. Ööd olid selged ja külmad. Kuu valgustas taevavõlvilt pehme helgiga „suurt metsa". Hirved hulkusid mööda taigat ja äratasid meid oma karjetega.

Mõnikord lähenes bivakile ka teisi metsloomi. Orotšid ajasid neid ära, tulistades õhku ja visates põõsastesse laiali tuletukke.

11. septembril jõudsime kohani, kus Kava jõgi suubub Nefiktsasse. Siit alates oli juba võimalik paadiga edasi sõita. Papli puudumise tõttu (seda puud Hori mäeaheliku loodenõlvadel üldse ei leidu) hakkasid orotšid seedermännist kaht ulimagdat õõnestama. Sellised paadid ei pea pikale teekonnale vastu ja pragunevad, meil aga oli vaja sõita ainult Nemptu jõeni.

Iga kord pärast keskpäeva käisime A. I. Kardakoviga kumbki eri suunas ekskursioonil. Need jalutuskäigud pakkusid vaatlusteks niivõrd rikkalikku materjali, et harva õnnestus seda päevikus nagu kord ja kohus edasi anda.

Kord võtsin pisut enne videvikku püssi ja hakkasin astuma mööda vana metsloomarada. Jõudnud bivakist kilomeetri kaugusele, peatusin otse kaldal kasvava suure saare juures. Vasakult poolt suubus Nefiktsasse mingisugune oja. Oru serv lõppes siin kõrge järsu kaljurahnuga, mis meenutas pilukil silma, kongis nina ja sassis juustemütsiga inimese pead.

Ümberringi oli õudne ja vaikne. Otsekui midagi kartes oli kõik, mis elas, varju pugenud ja valvel.

Kivist pea oli samuti otsekui suu avanud ja kuulatas metsa surmavaikust. Äkki pani tugev ragin kõrval mind võpatama ja ma tõstsin püssi. Tuulispeana kihutas mööda noor hirv. Nägin ainult ta sarvedeta pead, kõrvu ja valget laiku tagakehal. Keegi hakkas kärmesti sopkale ronima. Üle mahalangenud puu, mis ulatus risti ühelt jõekaldalt teisele, jooksis turtsudes siberi kärp. Linnud õhus olid erutatud ja hakkasid vastastikku ärevalt hõiklema. Hetk hiljem vaikis ragin sopkal, kuid linnud ei rahunenud niipea. Nähtavasti tungis mingi kiskja, võib-olla tiiger, hirvele kallale. Viimasel õnnestus põgeneda. Joostes tekitas ta suurt raginat ja hirmutas sellega teisi loomi. Näiliselt tühi taiga oli täis elu. Iga päev, iga tund toimuvad siin verised tragöödiad. Surudes püssi käes, astusin hinge kinni pidades mõne sammu ja jäin kuulatama. Mets vajus uuesti sügavasse vaikusse.

Päike laskus silmapiiri kohale ning näis istuvat kuuskede ja nulgude hambulistele latvadele. Puudelt langesid maapinnale pikad varjud. Siis heitsin püssi üle õla ja hakkasin kiiresti mööda rada astuma, et valges bivakini jõuda.

14. septembril olid mõlemad paadid valmis. Pärast keskpäeva asusime teele.

Nefiktsa jõgi osutus samuti ajupuudega ummistatuks, mis meie edasiliikumist tublisti takistas. Tuli sageli peatuda ja ajupuid põlvist saadik, sageli ka vööni vees seistes koost lahutada.

Aeg oli hiline ja vesi külm, eriti hommikuti. Ummistusi

esines peaaegu igal sammul. Mehed külmetasid ja soojendasid end siis lõkke juures. Orotšid rassisid kirvestega; loomulikult tegid nad suurt kära ja hirmutasid metsloomi jõest eemale. Sellest hoolimata jätkus meil siiski värsket hirveliha, mida sõime kogu selle aja vältel, mil sõitsime mööda Nefiktsa jõge.

17. septembril jõudsime välja Muhheni äärde ja leidsime Altši jõe suudme lähedalt veel ühe baasi. Äärmiselt vihmane ilm pidas meid jälle ühel kohal kinni. Neli päeva valas külma vihma. Seadsime end telkides sisse kruusasel kaldakehvlil ja istusime kogu aeg tule ääres. Sel aastaajal märjaks saada on ohtlikum kui talvel külmetada — kohe võib saada pleuriidi või kopsupõletiku. Muretsesin tõsiselt kohalike põliselanike, oma truude kaaslaste pärast. Nad püüdsid vihma käes kala, käisid jahil ja raiusid puid. Kahtlemata olid nad külmaga varasest lapsepõlvest peale harjunud. Mind hämmastas nende vastupidavus ja täielik ükskõiksus halva ilma suhtes.

Lõpuks, 21. septembril vihm lakkas. Senini liikumatu tumehall pilveloor hakkas liikuma. Paiguti tulid nähtavale pilvedevahelised pilud, kust paistis tükike sinist taevast ja rajas endale tee esimene päikesekiir. Nagu helgiheitjast valgustas see kiir vihmast alles märga maapinda ja puude mitmekesiselt kirjut lehestikku.

Otsekohe paigutasime kogu oma laadungi paatidesse ja hakkasime mööda Muhhenit allapoole sõitma. Pärast Nefiktsa jõega ühinemist voolab Muhhen tasandiku-alal ja muutub õige loogeliseks.

Ka taimestiku üldilme muutus tunduvalt. Laialehised metsad, mille koosseisu kuulus peale lehtpuude ka küllalt palju okaspuid, jäid seljataha. Nüüd kasvas piki Muhheni kaldaid peale tammede, pärnade, kaskede ja haabade hulgaliselt siberi mariõunapuid, niivõrd täis väikesi vilju, et oksad paindusid nende raskuse tõttu looka ja olid nagu veripunaseks värvitud. Veel rohkem oli harilikke toomingaid. Neid võis kaugelt ära tunda karude poolt murtud ja allapoole painutatud okste järgi. Nende viljad, mis olid oma lõhna ja maitse kaotanud, olid suuremalt jaolt juba maha langenud. Samuti kasvas siin punaste marjakobaratega rikkalikult ehitud lodjapuid. Mägede päikesepaistelised lõunanõlvad olid kaetud kahevärviliste lespedeetsadega. Need põõsad on hirvede lemmiktoiduks. Lespedeetsa väikestel lehtedel on võime kinni pidada suuri

kastetilku. Piisab, kui kõndida hommikul mõni minut lespedeetsade vahel, et saada nii märjaks, nagu oleksid läbi sügava jõe läinud.

Tuli kiirustada, et vihma tõttu kaotatud aega tasa teha. Otsustasime seepärast sõita kogu päeva ja ka järgneva öö.

Juba selle järgi, missuguse värvuse omandas taevas, kui päike metsa taha vajus, ja atmosfääri üldise seisundi järgi oli näha, et öö tuleb külm. Umbes kell kuus õhtul panime teised saapad jalga ja tõmbasime endale ümber kõik, mis võimalik oli, — vaibad, sääsevõrgud ja tühjad kotid. Mähitud määrdunud telgisiiludesse, mis olid nööriga kokku seotud, et nad õlgadelt maha ei libiseks, olime nüüd üpris kummalise välimusega.

Kui purpurpunane eha läänes täiesti kustus, tundus, nagu oleks maa peale laskunud surma külm hingus, mis pidi hävitama õistaimestiku viimased riismed.

Võlvina jõe kohale kummardunud kaldaäärsed puud moodustasid nagu tunneli, mis täidetud liikumatu pigimusta veega.

Üks paat jäi pisut maha, meie aga liikusime aina edasi, kavatsedes pidada jahti hirvedele, kes pidid kasetohust sarve kutsele veel vastama. Libisesime pärivoolu alla ega rääkinud omavahel sõnagi. Puude tumedad siluetid, must vesi ja samasugused mustad kaldad — kõik oli ööpimedusse uppunud. Oli võimatu otsustada, kas paat liigub või seisab paigal. Võpatasin külmast, ja kui toibusin, nägin tähistaeva peegeldust vees. Kord hirmutasime karu. Ta röögatas ja sööstis tihnikusse. Tukkusin, mul oli külm, ärkasin, püüdsin end paremini telgisiilu sisse mähkida, suigatasin jälle ja ei saanud kuidagi sooja.

Koidu eel maabusime liivasel maasäärel, süütasime suure tule, soojendasime end pisut selle ääres ja jõime kuuma vett.

Tõusnud päike valgustas külmavõetud taimestikku. Kivid, puutükid ja kaldaäärne liiv valendasid härmatisest. Telgid tõmbusid kaardu nagu lambanahad. Kuivatasime neid tule ääres, läksime edasi, ja kell kaheksa hommikul jõudsime Nemptu jõe äärde.

Järgmine päev oli selge ja päikesepaisteline. Kuigi päike saatis endiselt oma kiiri maa peale, ei andnud need enam sooja.

27. septembril liikus meie väike salk mööda Nemptu jõge ülespoole kuni tema parempoolse lisajõe Bjaksorini.

Siin jätsime paadid lõplikult maha. Nüüd seisis meil ees veel üks, viimane marsruut mööda soid kõrgustikeni, mis silmapiirilt ähmaselt paistsid. Seal oli Habarovski linn.

Kuivseljak, mis meile peavarju andis, oli kaetud 50—100 aasta vanuse tammikuga. Jõe ääres haarasin ühest põõsast kinni ja torkasin valusasti kätt. Pikad teravad astlad ja punaste hapude marjade kobarad tõid mind veendumusele, et tegemist on amuuri kukerpuuga.

Teises, samuti lehtedeta põõsas tundsin ära roosi. Tema väikesed punased kerakujulised viljad hakkasid juba kuivama. Viimane sissekanne minu päevikus kuulub pajulehisele enelale, mis jõekaldail tihnikutena kasvab. Ilusate roosade õite asemel tolknesid tema vartel tumedad tupsukesed.

Vegetatsiooniperiood oli lõppenud — lehtedeta jäänud põõsastaimestik oli omandanud segiaetud paljaste raagude välimuse, millest sellel, kes pole eriteadlane, on raske aru saada. Rohelised kastikuniidud olid omandanud pruunikaskollase värvuse ja lainetasid endiselt nagu segiloksutatud sogane vesi. Veel mõned päevad ja lumi matab nad enda alla.

Nemptu jõgi voolab laialdaste soode keskel ja ta on samasugune loogeline nagu Pihtsa ja Muhhen. Tema sängiga kaasneb kogu aeg rida soote, umbharusid, väikesi järvi ja väljapääsuta nõvasid, mis lähevad märkamatult üle soodeks. Nõgu, kus jõgi voolab, ei kuiva veel niipea: tema pind tõuseb aeglaselt, niisama aeglaselt kasvavad ka huumusekihid. Taimestik vallutab veelt pikkamööda kuivamaa-alasid. Vesi taganeb, kuid mitte ilma vastupanuta. Ta peatub põua ajal ja ilmub uuesti vihmasel aastaajal. Nõo kohal kerkivad paiguti madalad peenetüveliste haabadega kaetud kuivseljakud. Nad kerkivad ainult pisut jõe veetasemest kõrgemale, ja kui poleks puid ega põõsaid, siis ei märkaks neid üldse ja võiks neist mööda minna. Kui kuivseljaku keskele auk kaevata, ilmub vesi juba kahekümne sentimeetri sügavusel.

Niivõrd kaua kestnud reis oli meid kurnanud ja üleminek õõtsuvatest soodest näis kõigile hirmus väsitavana. Ja tõepoolest, seljakotid olid muutunud iga päevaga kergemaks, nende kandmine aga üha raskemaks. Rihmad soonisid tugevasti õlgadesse. Iga seljakotti pandud pisiasi, näiteks vöötorava nahk, mis kaalus mõne grammi, andis end tunda.

Mõnikord kasutasime põtrade poolt sissetallatud rada. Hoolimata oma suurest kaalust ja otsekui näilisest kohanematusest soopinnal käimiseks, armastavad need suured loomad selliseid kohti. Nad aimavad nagu viienda meele abil, kust võib läbi minna, et mitte soolaukasse kukkuda.

Siin-seal paistsid väikeste järvede taolised suured seisva vee lombid, kust suured haneparved kisades õhku tõusid. Neid ettevaatlikke linde oli siin tohutu hulk. Ränne oli täies hoos. Soode kohal hõljusid arvutud pardiparved. Kahvatu taeva taustal on nad hästi nähtavad, ent kui nad kõik korraga maa poole laskusid, siis kadusid nad otsekohe silmist ja oli võimatu aru saada, kas nad laskusid uuesti veele või lendasid edasi. Niisugust hulka veelinde ei olnud ma enam kaua näinud.

Ka sood on omamoodi ilusad ja rikkalikult asustatud, kuid me olime nii väsinud, et polnud tahtmist midagi vaadata.

Viimased jõuriismed hakkasid kokku kuivama, sest puhata ei saanud mitte siis, kui seda organism nõudis, vaid siis, kui ette sattusid kuivseljakud, kus võis seljakotid maha võtta ja pikali heita.

28. septembril jõudsime lõpuks Petropavlovskoje järve Nemptu jõgikonnast eraldavate sopkadeni. Kõrgustikuga paralleelselt kulgeb telegraafiliin, piki seda aga läheb Anastasjevka külasse viiv teerada.

Esimene venelane, keda siin kohtasime, oli Kaug-Ida Ümberasustamisvalitsuse töödejuhataja V. I. Dvigantsev. Ta märkas kaugelt mingisuguseid kahtlasi inimesi, kes tulid läbi metsa, paunad seljas, ja arvas, et tegemist on salakaubavedajatega. Varsti selgus kõik ja me surusime tugevasti üksteisel kätt.

Kogu teekonna Nõukogude Sadamast peale olime sooritanud läbi neitsiliku metsa, kus meil jalge all oli pehme huumusepinnas, sammal või lehed. See andis end otsekohe tunda, niipea kui olime kõvale kivise põhjaga teele välja jõudnud. Minu kaaslased lõid kohe jalad vastu kive ära. Seepärast pidime kolm kilomeetrit enne Anastasjevka küla bivakki jääma, kuigi oli veel valge. Järgmisel päeval vedasime end suuri vaevu külani, kus leidsime peavarju ja puhkust V. I. Dvigantsevi juures. 30. septembril läbisime Volkonskoje küla ja 1. oktoobril jõudsime Habarovskisse.

Kogu marsruut Nõukogude Sadamast Amuuri jõeni, mille pikkus oli 1873 kilomeetrit, oli läbitud 106 ööpäevaga ja jagunes selliselt: jalgsi, seljakotid seljas, kaeti 863 ja paatidel 1010 kilomeetrit. Ekspeditsioon ületas viis veelahet.

Meie teekond oli lõppenud!

RAAMATUS ESINEVATE TAIME- JA LOOMANIMEDE REGISTER

a) Botaanika-alased nimetused

aktiniidia — *Actinidia* — актинидия; üks kahest alljärgnevast liigist:
aktiniidia, südajas — *Actinidia kolomikta* Maxim. — актинидия коломикта
aktiniidia, teravahambune — *Actinidia arguta* Planch. — актинидия острая
araalia, mandžuuria e. kuradipuu — *Aralia manshurica* Rupr. et Maxim. — аралия маньчжурская, аралия колючая

ebajasmiin, õhukeselehine — *Philadelphus tenuifolius* Rupr. et Maxim. — жасмин дикий тонколистный, чубушник тонколистный
eleuterokokk, torkiv e. õige akantopaanaks — *Eleutherococcus senticosus* Maxim. (*Acanthopanax senticosus* Harms) — элеутерококк колючий
enelas, pajulehine — *Spiraea salicifolia* L. — таволга иволистная, спирея иволистная

haab — *Populus tremula* L. var. *Davidiana* Schn. — осина
habesamblik e. puuhabe — *Usnea barbata* (L.) Hoffm. ja teised liigid — лишайник бородатый
harakkuljus — *Linnaea borealis* L. — хребетовка, линнея северная
heinputk, dauuria — *Angelica dahurica* Rupr. — дудник даурский

imar — *Polypodium* sp. — папоротник-многоножка

jalakas, harilik (e. kare) — *Ulmus montana* Wither var. *heterophylla* Maxim. — ильм горный, вяз
jugapuu, idamaa — *Taxus cuspidata* Sieb. et Zucc. — тисс остроконечный
jänesekapsas, harilik — *Oxalis acetosella* L. — кислица заячья, кислица обыкновенная

kail — *Ledum* — багульник; üks alljärgnevaist liikidest:
kail, lamav — *Ledum decumbens* (Ait.) Lodd — багульник лежачий
kail, soo- — *Ledum palustre* L. — багульник обыкновенный
kail, valgeviltjas — *Ledum hypoleucum* Kom. — багульник подбелый
kakaalia — *Cacalia auriculata* DC — какалия ушастая
kaljupuju, vt. puju, kalju-
kaneelosmunda, vt. osmunda, kaneel-
kapsas, hiina — *Brassica pekinensis* — капуста китайская
kartul — *Solanum tuberosum* L. — картофель

kask — *Betula* — береза; üks alljärgnevaist liikidest:
kask, dauuria (e. maksimovitši) — *Betula dahurica* Pall. (*Betula Maximoviczii* Rgl.) — береза даурская (или Максимовича)
kask, ermani — *Betula Ermanii* Cham. — береза Эрмана, береза каменная
kask, jaapani — *Betula japonica* Sieb. — береза японская
kask, lamedalehine — *Betula platyphylla* Suk. — береза плосколистная
kask, middendorfi — *Betula Middendorffii* Tr. et Mey. — береза кустарниковая Миддендорфа
kask, valge — *Betula alba* L. — береза белая: valgekooreliste kaskede — arukase (*B. verrucosa* Ehrh.) ja sookase (*B. pubescens* Ehrh.) vana ühine nimetus enne nende lahutamist kaheks iseseisvaks liigiks
kastik — *Calamagrostis* sp. — вейник
kastik, langsdorfi — *Calamagrostis Langsdorffii* Trin. — вейник Лангсдорфа
katkujuur, kämmaljas — *Petasites palmata* Asa Gray — белокопытник длановидный
kilpjalg — *Pteridium aquilinum* Kuhn. — орляк обыкновенный
kontpuu, kanada — *Cornus canadensis* L. — дёрен канадский
kontpuu, siberi — *Cornus alba* L. (*Cornus tatarica* Mill.) — дёрен татарский
korgipuu, amuuri — *Phellodendron amurense* Rupr. — бархат амурский, бархатное амурское дерево, амурское пробковое дерево
kukerpuu, amuuri — *Berberis amurensis* Maxim. — барбарис амурский
kuldrododendron, vt. rododendron, kuld-
kuradipuu, vt. araalia, mandžuuria
kuslapuu — *Lonicera* sp. — жимолость
kuusk, ajaani — *Picea ajanensis* Fisch. — ель аянская
küüvits, harilik — *Andromeda polifolia* L. — подбел

laanesõnajalg — *Struthiopteris filicastrum* L. (*Matteuccia struthiopteris* Tod.) — страусовый папоротник, страусопёр
leedripuu, punane — *Sambucus racemosa* L. — бузина кистевая, бузина красная
lehis — *Larix* sp. — лиственница; üks kahest alljärgnevast liigist:
lehis, dauuria — *Larix dahurica* Turcz. — лиственница даурская
lehis, siberi — *Larix sibirica* Ledeb. — лиственница сибирская
lehtadru — *Laminaria* sp. — ламинария
lehtsamblad — *Musci* — лиственные мхи
lemmalts, õrn — *Impatiens noli-tangere* L. — бальзамин-недотрога
lepp — *Alnus* sp. — ольха
lepp, põõsas- — *Alnus fruticosa* Rupr. — ольха кустарниковая, ольховник, ольшаник
lespedeetsa, kahevärviline — *Lespedeza bicolor* Turcz. — леспедеца двуцветная
lodjapuu, sargenti — *Viburnum Sargentii* Koehne — калина Саржента

maakia, amuuri — *Maackia amurensis* Rupr. et Maxim. — маакия амурская, акат, акатник, акация Маака

maikelluke, mandžuuria — *Convallaria majalis* L. var. *manshurica* Kom. — ландыш майский маньчжурский
mailane, siberi — *Veronica sibirica* L. — вероника сибирская
mariõunapuu, vt. õunapuu, mari-
murakas, põld- — *Rubus caesius* L. — ежевика
mänd, seeder-, korea — *Pinus koraiensis* Sieb. et Zucc. — кедр корейский
mänd, seeder-, maadjas — *Pinus pumila* Rgl. — кедровник, кедровый стланец
naistesõnajalg — *Athyrium filix-femina* Roth. — кочедыжник женский, женский папоротник
nulg, amuuri — *Abies nephrolepis* Maxim. — пихта белокорая
osmunda, kaneel-, aasia — *Osmunda cinnamomea* L. var. *asiatica* Fernald — осмунда коричная, чистоус коричный
paju — *Salix* sp. — ива, ивняк, тальник
paju, kastene — *Salix rorida* Laksch. — ива росистая
paju, püramidaalne, vt. tšoseenia
paju, vits- — *Salix viminalis* L. — ива корзиночная, лоза
pappel — *Populus* sp. — тополь; üks kahest alljärgnevast liigist:
pappel, lõhnav — *Populus suaveolens* Fisch. — тополь душистый
pappel, maksimovitši — *Populus Maximoviczii* A. Henry — тополь Максимовича
pappel, must — *Populus nigra* L. — осокорь
pihlakas, harilik — *Sorbus aucuparia* L. — рябина
pihlenelas, harilik — *Sorbaria sorbifolia* L. — рябинолистник обыкновенный, сорбария обыкновенная
pilliroog — *Phragmites communis* Trin. — тростник обыкновенный
pipar, türgi, vt. türgi pipar
pohl — *Vaccinium vitis-idaea* L. — брусника
pruunvetikad — *Phaeophyceae* — бурые водоросли
pujeng — *Paeonia* sp. — пион
puju, harilik — *Artemisia vulgaris* L. — полынь обыкновенная
puju, kalju- — *Artemisia rupestris* L. — полынь каменная
põdrakanep — *Chamaenerium angustifolium* (L) Scop. — иван-чай
põdrasamblik — *Cladonia rangiferina* L. — ягель, олений мох
põldmurakas, vt. murakas, põld-
põõsaslepp, vt. lepp, põõsas-
päevaliilia, oranž (e. middendorfi) — *Hemerocallis Middendorffii* Tr. et Mey. — краснодневМиддендорфа, саранка желтая
pähklipuu, mandžuuria — *Juglans manshurica* Maxim. — орех маньчжурский
pärn, amuuri — *Tilia amurensis* Kom. — липа амурская
rand-seahernes, vt. seahernes, rand-
rododendron, dauuria — *Rhododendron dahuricum* L. — рододендрон даурский
rododendron, kuld- — *Rhododendron chrysanthum* Pall. — рододендрон золотистый
roos, dauuria — *Rosa dahurica* Pall. — роза даурская, шиповник даурский
saar, mandžuuria — *Fraxinus manshurica* Rupr. — ясень маньчжурский

sarapuu, mandžuuria — *Corylus manshurica* Maxim. — лещина маньчжурская
sarikalised — *Umbelliferae* — зонтичные
seahernes, rand- — *Lathyrus maritimus* (L.) Bigelow — морской горошек
seedermänd, vt. mänd, seeder-
sidrun-väändik — *Schizandra chinensis* Baill. — лимонник китайский
sinikas — *Vaccinium uliginosum* L. — голубица (или голубика) обыкновенная, голубица (или голубика) болотная
sinilatv — *Polemonium coeruleum* L. — синюха синяя
sirel, amuuri — *Syringa amurensis* Rupr. — сирень амурская
sookail, vt. kail, soo-
sõnajalalised — *Polypodiacae* — папоротниковые
sõnajalg — *Dryopteris* sp. — дриоптерис
sõstar — Ribes sp. — смородина
särjesilm — *Batrachium* sp. — лютик водяной

ženšen — *Panax ginseng* CAM — женьшень

taelaseen — *Polyporus* sp. — трутовик
tamm, mongoolia — *Quercus mongolica* Fisch. — дуб монгольский
tarn — *Carex* sp. — осока
toomingas, harilik — *Padus racemosa* Lam. — черемуха обыкновенная
tšoseenia (ekslikult ka püramidaalne paju) — *Chosenia macrolepis* (Turcz.) Kom. — чозения крупночешуйная
tšubõšnik — чубышник — tõenäoliselt sama, mis eleuterokokk, vt.
tubakas — *Nicotiana* sp. — табак
turbasammal — *Sphagnum* sp. — торфяной мох, сфагновый мох
türgi pipar — *Capsicum annuum* L. — стручковый перец

upsujuur, must — *Veratrum nigrum* L. — чемерица черная
upsujuur, valge — *Veratrum album* L. — чемерица белая

vaarikas, harilik — *Rubus idaeus* L. — малина
vaher — *Acer* sp. — клен; üks alljärgnevaist liikidest:
vaher, jaapani teravahõlmine — *Acer pictum* Thunb. var. *mono* Maxim. — клен мелколистый
vaher, kollane — *Acer ukurunduense* Tr. et Mey. — клен желтый
viirpuu, dauuria — *Crataegus dahurica* Koehne — боярышник болотный желтый
viinapuu, amuuri — *Vitis amurensis* Rupr. — виноград амурский
varsakabi — *Caltha palustris* L. — калужница болотная, куреслеп даурский
vitspaju, vt. paju, vits-

õunapuu, mari-, siberi — *Malus sibirica* Kom. — яблоня сибирская

b) Zooloogia-alased nimetused

alklased — *Alcidae* — чистиковые
angerjas — *Anguilla* sp. — угорь
aul — *Clangula hyemalis* (L.) — морянка, савка-морянка

forell, meri- — *Salmo trutta* L. — форель

gorbuuša — *Oncorhynchus gorbuscha* (Walb.) — горбуша

haigur, hall — *Ardea cinerea* L. — цапля серая
hani, lauk-, suur — *Anser albifrons* (Scop.) — гусь белолобый, казарка белолобая
harakas — *Pica pica* L. — сорока
harjus, amuuri — *Thymallus arcticus grubei* Dyb. —хариус амурский
harksaba, tõmmupealine — *Milvus migrans linatus* Gray — коршун черноухий
harsa — *Martes flavigula* Bod. — куница (харза)
haug, amuuri — *Esox reicherti* Dyb. — щука амурская
haugas — *Accipiter* sp. — ястреб
hirv — *Cervus elaphus xanthopygus* M. E. — олень, благородный олень, изюбр
hirvpõder — *Dama dama* L. — лань
hunt — *Canis lupus* L. — волк
hõbehaigur, tutt- — *Egretta eulophotes* Swinh. — цапля малая болотная
hõbekoger, vt. koger, hõbe-
hänilane — *Motacilla* sp. — плиска
hüljes, viiger- — *Phoca hispida* Schr. — нерпа
hüüp — *Botaurus stellaris orientalis* But. — выпь

ilves — *Felis lynx* L. — рысь

jooksiklased — *Carabidae* — жужжелицы
jõgivästrik, vt. västrik, jõgi-
jänes, valge — *Lepus timidus gichiganus* All. — заяц-беляк
järvekormoran, vt. kormoran, järve-
jäälind, bengaali — *Alcedo atthis bengalensis* Gm. — зимородок голубой индейский

kaeluskaru, vt. karu, kaelus-
kajakas — *Larus* sp. — чайка; üks alljärgnevaist liikidest:
kajakas, kaug-ida — *Larus schistisagus* Stej. — чайка морская тихоокеанская, клуша тихоокеанская
kajakas, meri- — *Larus marinus* L. — чайка большая морская
kajakas, tõmmupea- — *Larus ichtyaëtus* Pall. — чайка темноголовая
kalakotkas — *Pandion haliaëtus* L. — скопа
kaljukass — *Gulo gulo* L. — россомаха
kaluuga — *Huso dauricus* (Georgi) — калуга
kammkarp — *Pecten* sp. — гребешок
karbid — *Bivalvia* — раковины двустворчатые
karu — *Ursus* sp. —медведь; üks alljärgnevaist liikidest:
karu, kaelus- — *Ursus tibetanus ussuricus* Heude — медведь белогрудый
karu, pruun — *Ursus arctos* L. — медведь бурый
kassikakk, ussuuri — *Bubo bubo ussuriensis* Pol. —филин уссурийский
kaur — *Colymbus* sp. — гагара
keta — *Oncorhynchus keta* (Walb.) — кета
kihulane — *Simulia* sp.?, *Culicoides* sp.? — мошка-гнус, мошка
kiin — *Oestrus* sp. — паут
kilpõselised kalad, vt. kilpõsklased
kilpõsklased — *Triglidae* — панцырнощекие рыбы

kirjurähn, ussuuri — *Dryobates japonicus tscherskii* (Fut.) — дятел пестрый уссурийский
koger, hõbe- — *Carassius auratus gibelio* (Bloch.) — карась серебряный
konn — *Rana* sp. — лягушка
koovitaja, sinijalg- — *Numenius cyanopus* Vieil. — кроншнеп
kormoran, järve- — *Phalacrocorax carbo* (L.) — баклан обыкновенный, баклан большой
kormoranid, väiksemad; üks alljärgnevaist liikidest:
kormoran, meri- — *Phalacrocorax pelagicus* Pall. — баклан беринго в, баклан морской
kormoran, punanäoline — *Phalacrocorax urile* Gm. — баклан красноли цый
kormoran, ussuuri — *Phalacrocorax filamentosus* Temm. et Schl. — баклан уссурийский
koskel — *Mergus* sp. — крохаль
krabid e. krabilised — *Brachyura* — крабы
krüüsel — *Cepphus grylle* (L.) — чистик
kuklane, metsa- — *Formica rufa* L. — муравей красный лесной, муравей рыжий
kuklane, raud- — *Formica fusca* L. — муравей черный
kuldsitikas e. kuldpõrnikas — *Cetonia aurata* L. — бронзовка
kumalane — *Bombus* sp. — шмель
kundža — *Salvelinus leucomanis* (Pall.) — кунджа
kurvitsalised — *Limicolae* — кулики
kährikkoer — *Nyctereutes procyonoides* Gray — енотовидная собака
kärnkonn — *Bufo* sp. — жаба
kärp — *Mustela erminea* L. — горностай
kärp, amuuri — *Mustela eversmanni amurensis* Ogn. — хорек
kärp, siberi — *Mustela sibirica* Pall. — колонок
kärplased — *Mustelidae* — хорьковые

laanenäär — *Cractes infaustus maritimus* But. — ронжа
laanepüü, ussuuri — *Tetrastes bonasia ussuriensis* But. — рябчик северный
laevaoherdi — *Teredo navalis* L. — древоточец
lagle — *Branta* sp. — казарка
laukhani, vt. hani, lauk-
leevike — *Pyrrhula pyrrhula* (L.) — снегирь
lenokk — *Brachymystax lenok* (Pall.) — ленок
liblikad e. kõrgemad liblikalised — *Frenatae* — высшие бабочки
limused — *Mollusca* — моллюски, мягкотелые
lumekakk — *Nyctea scandiaca* (L.) — белая сова, полярная сова
lund — *Lunda cirrhata* Pall. — топорок, топорик
lõhelased — *Salmonidae* — лососевые

maasu — *Oncorhynchus masu* (Brev.) — сима
mardikad e. mardikalised — *Coleoptera* — жуки
mardiklimulane — *Chiton* sp. — хитон
merikajakas, vt. kajakas, meri-
merikormoran, vt. kormoran, meri-
merikotkas — *Haliaeëtus albicilla* (L.) — орлан белохвостый
merilõvi — *Eumetopias jubatus* Schreb. — сивуч
merisiilikud — *Echinoidea* — морские ежи

meritähed — *Asteroidea* — морские звезды
metsakuklane, vt. kuklane, metsa-
metsis — *Tetrao urogallus* L. — глухарь
metskits — *Capreolus pygargus bedfordi* Thos. — козуля
metskukk, vt. musträhn
metssiga, vt. siga, mets-
metsvint, vt. vint, mets-
muskushirv, korea — *Moschus moschiferus parvipes* Holl. — кабарга корейская
musträhn e. metskukk — *Dryocopus martius martius* (L.) — желна, дятел черный
mustsaba-vigle, vt. vigle, mustsaba-
mõõkvaal — *Orca gladiator* Fabr. — касатка-гладиатор
mäger — *Meles meles amurensis* Schrenck — барсук
mähkur — *Totrix* sp. — листовертка
mähkurid, õigemini mähkurlased — *Tortricidae* — листовертки
mänsak, seedri- — *Nucifraga caryocatactes macrorhynchos* Brehm — ореховка, кедровка сибирская

niglaspart — *Histrionicus histrionicus* L. — каменушка, утка-каменушка
nirk — *Mustela nivalis* L. — ласка

orav, mandžuuria — *Sciurus vulgaris mantchuricus* Thos. — белка маньчжурская

paksnokk-vares, vt. vares, paksnokk-
pakspea — *Hypophthalmichtys molitrix* (Val.) — толстолобик
parm — *Tabanus* sp. — слепень
part — *Anas* — утка; üks kahest alljärgnevast liigist:
part, piil- — *Anas crecca* L. — чирок-свистунок
part, räga- — *Anas querquedula* L. — чирок-трескунок
part, soo- — *Anas acuta* L. — шилохвост
pasknäär, punapea- — *Garrulus glandarius brandtii* Eversm. — сойка рыжеголовая
piilpart, vt. part, piil-
piirpääsuke — *Micropus apus* (L.) — стриж
punahunt — *Cyon alpinus* Pall. — волк красный, волк горный
punaväits — *Erythroculter erythropterus* (Basil.) — верхогляд
puukoristaja, amuuri — *Sitta europaea amurensis* Sw. — поползень амурский
põder — *Alces alces bedfordi* Lyd. — лось, сохатый
põhjapõder — *Rangifer tarandus* L. — северный олень
pärisämblik — *Epeira (Araneus)* sp.? — паук-крестовик
pääsusaba — *Papilio machaon* L. — махаон
põialpoiss, kuldpea-, jaapani — *Regulus regulus japonensis* Blak. — королек желтоголовый японский

ranniklane — *Litorina* sp. — береговичок
raudkuklane, vt. kuklane, raud-
rebane — *Vulpes vulpes* (L.) — лисица
roninastik, sahhalini — *Coluber sachalinensis* (Tzar.) — гадюка сахалинская
ronk — *Corvus corax* L. — ворон

rott — *Rattus* sp. — крыса; üks alljärgnevaist liikidest:
rott, kodu- — *Rattus rattus* L. — крыса черная
rott, ränd- — *Rattus norvegicus* (Berkenh.) — крыса рыжая, крыса амбарная, пасюк
rukkirääk, vt. rääk, rukki-
rägapart, vt. part, räga-
rähn, vt. kirjurähn
räts, soo- — *Asio flammeus* (Pontopp.) — сова болотная
rääk, rukki- — *Crex crex* (L.) — коростель

saarmas — *Lutra lutra* (L.) — выдра
sasaan — *Cyprinus carpio viridiviolaceus* Temm. et Schl. — сазан
seedrimänsak, vt. mänsak, seedri-
siga, mets- — *Sus scrofa continentalis* Nehr. — кабан
siil, amuuri — *Erinaceus amurensis* Schrenck. — ёж амурский
sinijalg-koovitaja, vt. koovitaja, sinijalg-
sisalik — *Tachydromus amurensis* Peters. — ящерица
sitasitikas — *Geotrupes* sp. — навозный жук
soobel — *Martes zibellina arsenjevi* B. Kuzn. — соболь
soopart, vt. part, soo-
sooräts, vt. räts, soo-
suitsupääsuke — *Hirundo rustica* L. — касатка, ласточка деревенская
säga, õigemini amuuri säga — *Parasilurus asotus* (L.) — сом амурский
sääsk — *Tipula* sp.? — комар

taimen — *Hucho taimen* (Pall.) — таймень
talvike, ida- — *Emberiza citrinella erythrogenys* Brehm — овсянка обыкновенная восточная, овсянка зеленая
talvike, roheline, vt. talvike, ida-
tiiger — *Felis tigris longipilis* Ftz. — тигр
tiir, väike — *Sterna albifrons* Pall. — крачка малая
tiirud — *Sterna* sp. — мартыны-рыболовы
tirk — *Uria* sp. — кайра
tormilind — *Puffinus* sp. — буревестник
tutt-hõbehaigur, vt. hõbehaigur, tutt-
tuur, amuuri — *Acipenser schrencki* Brandt — осетр амурский
tuurlased — *Acipenseridae* — осетровые
tõmmupea-kajakas, vt. kajakas, tõmmupea-
tüll, väike — *Charadrius dubius* Scop. — зуёк малый, зуёк речной

vaalalised — *Cetaceae* — китообразные
vares, must, idapoolne — *Corvus corone orientalis* Eversm. — ворона черная восточная
vares, paksnokk- — *Corvus levaillanti mandshuricus* But. — ворона большеклювая
vesipapp, tõmmu — *Cinclus pallasii pallasii* Temm. — оляпка черная, оляпка бурая
vesivutt, ida-siberi — *Porzana paykulli* (Ljungh.) — погоныш восточно-сибирский
vigle, mustsaba- — *Limosa limosa* (L.) — веретенник большой
viigerhüljes, vt. hüljes, viiger-

viiksjänes — *Ochotona hyperborea* Pall. — пищуха, сеноставец-пищуха
vint, mets- — *Fringilla coelebs* L. — зяблик
värbkakk — *Glaucidium passerinum* (L.) — сыч воробьиный, сыч-воробей
västrik, jõgi- — *Motacilla cinerea* Thunst. — трясогузка горная
vääneljalalised — *Cirripedia* — усоногие
vöötorav e. burundukk — *Eutamias sibiricus orientalis* Bonh. — бурундук

ämblik, vt. pärisämblik

öölane — *Noctua* sp. — ночница

ühepäevik — *Ephemera* sp. — эфемерида, поденка

Abajas — 1) Väike laht, salm. Бухта. 2) Vaikne veekogu jõekäärus. Заводь.
Ajupuu(d) — vees ujuv(ad) murdunud või juurtega väljakistud puu(d). Плавник.

Daba — puuvillase riide sort.
Deik — kaitsetamm; käesolevas teoses: kaldalt merre suunduv pikk kitsas madalavõitu vall. Дейк.

Eleuterokokk — araalialiste sugukonda kuuluv sõrmjate liitlehtedega, tihedate peente ogadega kaetud võrsetega ja lillade õitega puu, kuni 6 m kõrge. (Vt. reg.)

Fansa — püsiva puuelumaja nimetus hiinlastel ja mandžuurlastel.

Gorbuuša — kuni 0,5 m pikk ja 1,5 kg raske hinnaline, kõige enam püütav kala Kaug-Ida vetes. Kuulub lõhelaste sugukonda Soomused väikesed, hõbedased. Kudemise ajal kasvab isastel selga suur küür ja ninamik kõverdub ülespoole. (Vt. reg.)

Harsa — kollase kurgualuse ja rinnaga mustjaspruun nugisetaoline kiskjaline kärplaste sugukonnast, nugiste perekonnast. (Vt. reg.)
Hirvpõder — sõraline hirvlaste sugukonnast, pikkade labidataoliselt laienenud sarvedega (isastel), keskmist suurust (kõrgus turja kohalt kuni 90 sm), suvel roostepunane valgete ümmarguste tähnidega, talvel ühetooniliselt hallikaspruun. (Vt. reg.)
Häil — järsuveeruline tasase põhjaga sulglohk. Котловина.

Jukola — pikuti lahatuna ja laialikäänatuna kuivas õhus kuivatatud kalad, tavaliselt tuurlased ja lõhelased.
Jääpoostad — surve tulemusena üleskerkinud jääkatteosad. Торосы.

Kaeluskaru — pruunist karust keha musta värvuse ja valge rinna poolest erinev karuliik. (Vt. reg.)
Kajur — koerterakendi juht.
Kakaalia — sulgjalt lõhestunud lehtedega, ristirohtudega sarnane rohttaim korvõieliste sugukonnast.
Kaldakehvel — kaldaga ühenduses olev leetseljak. Отмель.
Kaldatõke — kõrge ning järsk koht kaldal ja sügav vesi selle kõrval, mis takistavad edasiminekut. Непропуск. (Üksikasjalisem seletus lk-l 69)
Kaldavärav — koos lasuvate erineva kõvadusega kivimite ebaühtlase murenemise tagajärjel kujunenud väravataoline jääkmoodustis merekaldal. Береговые ворота.

Kaljukass — lk-l 348—349 lähemalt kirjeldatud imetaja kärplaste sugukonnast. (Vt. reg.)

Kaluuga — hinnaline Amuuri jõgikonna püügikala tuurlaste sugukonnast. Ninamik lühike, terav, suu suur, keha kaetud pikiridades asetsevate luuplaadikestega. Kasvab kuni 4 m pikaks ja kuni 1000 kg raskeks. (Vt. reg.)

Kang — küttekolde ja majast väljaspool asetseva korstna (tavaliselt õõnsa puutüve) vaheline horisontaalne lai truup, mis soojendab ruumi ja millel istutakse vabal ajal (ka süüakse) ja magatakse.

Karbid — kahest poolmest koosneva lubikarbiga („konnakarbiga") kaetud limused.

Keltskate — õhuke jääkiht, enamasti selle all oleva külmumata veega, mille all omakorda jää või kõvem pind. Наледь.

Keta — Kaug-Idas püütav tumeroosa lihaga vääriskala, ka Eestis viimasel ajal müügil. Temalt saadakse hinnatavat musta kaaviari. (Vt. reg.)

Kilppõselised kalad ehk kilppõsklased — asteluimeliste merekalade sugukond. Pea on kaetud luukilpidega, kolm rinnauime kiirt on eraldatud, loom kasutab neid kompimiseks ja merepõhjas kõndimiseks. (Vt. reg.)

Kuivseljak — jõelammi saar, kõrgem koht jõelammis, mida vesi suurvee ajal üle ei ujuta. Рёлка.

Kundža — teisejärguline Kaug-Ida püügikala lõhelaste sugukonnast. Keha heledalaiguline. Tavaliselt 30—50 sm, mõnikord kuni 66 sm pikk, 4—6 kg raske. Liha hele ning vesine ja sisaldab vähem rasva ning valku kui teiste lõhelaste liha.

Kährikkoer — jämeda tüseda kere, koheva saba, lühikeste jalgade ning väga tiheda mustjas- ja kollakaspruuni karvkattega, omapärase pikkadest karvadest „põskhabemega", umb. $^3/_4$ m pikkune, viimasel ajal ka Eestisse sissetoodud hinnatav jahiloom koerlaste sugukonnast. (Vt. reg.)

Laanenäär — lind vareslaste sugukonnast, üldiselt pruun, hallikamate põskede ja alakaela, halli, tahapoole punakamaks muutuva kõhupoole, mustade jalgade ja nokaga. (Vt. reg.)

Laevaoherdi — tammisid ning laevu uuristav limune karpide (vt.) klassist. (Vt. reg.)

Lahvandus — lahtise veega koht pidevas jääkattes. Полынья.

Lainemurru uhetjoom — kaldariba, millele ulatuvad murdlained. Наплывная полоса прибоя.

Leetseljak — igast küljest veega piiratud madal kuiv koht jões või veekogus. Мель.

Lehtadrud — suured mere-pruunvetikad, mille hulgas on palju söödavaid (tähtsaim neist jaapani lehtadru — *Laminaria japonica*). Jaapanis ja Kaug-Idas müüakse neid turul „merikapsa" nime all.

Lenokk — hinnatav, kuid väikesearvuline Siberi ja Kaug-Ida magevee-kala lõhelaste sugukonnast. Välimuselt lõhe ja harjuse vahepealne. (Vt. reg.)

Lespedeetsa — liblikõieliste sugukonda kuuluv põõsastaim, pikavarrelise tipmise lehekesega kolmetiste liitlehtede ja kobarais asetsevate punaste õitega. (Vt. reg.)

Lund — kauriliste seltsi kuuluv jässakas, külgvaates papagoid meenutav lind. Umbes poole peast moodustab profiilis poolümmarguse kujuga, pikkusest suurema kõrgusega nokk, mis koosneb kahest peaaegu ühesuurusest kumerast poolest, üla- ja alapoolest. Erinevalt papagoidest ei ole ülanokk konksus otsaga. (Vt. reg.)

Maakia — põõsastaim liblikõieliste sugukonnast, ovaalsetest, terveservalistest, alt sinakasrohelistest lehekestest koosnevate paaritusulgsete liitlehtede ja pöörises asetsevate väikeste õitega. (Vt. reg.)

Maasu — Amuuri alamjooksul kudev Vaikse ookeani kala lõhelaste sugukonnast. Kõrgus umbes $^1/_3$ keha pikkusest. Keha kaetud tumedate, enamasti punaste täppidega, seljauim ja saba alumine hõlm vabarnapunased. Kudemise ajal kasvab selga küür ja ülalõug pikeneb, kõverdudes ülespoole. (Vt. reg.)

Mardiklimulane — primitiivse ehitusega limune ürglimuste klassist, lubiplaatidest koosneva koja ja laia lameda jalaga. (Vt. reg.)

Merilõvi — lk-l 89 kirjeldatud suur meriimetaja loivaliste seltsist, isaste pikkus kuni 3,5 m, emastel kuni 2,6 m, isaste raskus kuni 1000 kg, emastel kuni 350 kg, lakaga turjal (isastel). (Vt. reg.)

Muskushirv — lk-l 348 kirjeldatud imetaja sõraliste seltsist, mäletsejaliste alamseltsist. (Vt. reg.)

Mustsaba-vigle — lind tülllaste sugukonnast, kurvitsaliste seltsist; sale, pikkade jalgade ja kaelaga, vähemalt pea pikkuse nokaga, valgete tüürsulgedega, laia valge vöödiga tiibadel, kollaka pruunivöödilise rinnaga, valge alapoolega, muus osas pruun. (Vt. reg.)

Mõõkvaal — rohkete suurte teravate hammastega hammasvaalaline. On kirjeldatud lk-l 267—268. (Vt. reg.)

Mäesälk — sälkorg kahe mäestikuharu vahel. Распадок.

Mähkurid, õigemini mähkurlased — sugukond väikesi, koisid meenutavaid liblikaid, kelle röövikud elavad tavaliselt kokkukeeratud lehtedes, ka pungades, viljades või puukoores. Kardetavad taimekahjurid. (Vt. reg.)

Niglaspart — veelind partlaste sugukonnast, suurepärane sukelduja, laia nokaga, laia ujunahaga tagavarbal, valge, harvemini halli tiivaküüdusega, üldvärvuselt partidest tuhmim. (Vt. reg.)

Nõlvaoja — mäenõlva mööda allavoolav ja sellesse kitsa oru uuristanud oja. Ключ, ключик.

Nõva — jõe keskjooksul hargnemise ja saarte moodustumise tõttu kujunenud kitsam jõesängi osa või jõge kõrvalasetseva järve või sooga ühendav looduslik kanal. Протока.

Olotšid — karusnahast pastlad karvadega sissepoole. Олочи.

Omorotška — väike ühemehepaat, vene.

Osmunda — pruunide liht- või kahelisulgjate, mõlemast küljest tihedalt eospesadega kaetud lehtedega sõnajalaline. (Vt. reg.)

Pakspea — tähtsamaid Amuuri jõgikonna püügikalu. Kuulub karplaste sugukonda. Kõht kurgust pärakauimeni terava kiiluga. Silmad väga madalal, nende alumine äär on allpool suujoont, mille tõttu kala on otsekui suure laubaga, paksu peaga. (Vt. reg.)

Parr — rannaäärse lainemurru ja jõevoolu ühinemise kohal jõesuudmes kujunenud madalik. Бар.

Punahunt — kiskjaline koerlaste sugukonnast, tavalisest hundist pisut väiksem (umb. 1 m pikk), tõmbi koonuga, pika, väga koheva sabaga, kollakaspunase karvkattega. (Vt. reg.)

Punaväits — Amuuri jõgikonna teisejärgulise tähtsusega püügikala karplaste sugukonnast. Väikeste soomustega kaetud piklik, külgedelt tugevasti kokkusurutud keha, alalõug üles suunatud, silmad asetsevad väga kõrgel, „laubal", millest ka tema venekeelne nimetus „верхогляд" — „ülaltvahtija". (Vt. reg.)

Põsed — kohakuti mõlemalt kaldalt jõkke tungivad ja seda ahendavad kaljud. Щеки.

Rakis e. tallus — taimekeha, mis ei jagune varreks, juureks ja lehtedeks.

Ranniklased — spiraalselt keerdunud kuhikja või munaja kojaga kõhtjalgsete (tigude) perekond. Elutsevad rannavetes. On söödavad. (Vt. reg.)

Rusukalle — murenemise tagajärjel nõlva alla kokkukuhjunud kivitükid. Осыпь.

Rümbas — kaldast kaldani ulatuv madalam koht jões. Перекат.

Seedrimänsak — lind vareslaste sugukonnast, tumepruun, kurgu all hõredate, pea külgedel tihedate valgete triipudega, muul kehal valgete tähnidega, mustade jalgade ja sabaga, millel valge tipuvööt. (Vt. reg.)

Selva — soine ürgmets.

Siberi kärp — välimuselt tuhkrut meenutav kiskjaline kärpide perekonnast, lühikese karvkatte, heleruuge keha, tumepruuni lagipea ning valgete mokkade ja lõuaga, pika ja painduva kehaga. (Vt. reg.)

Soobel — lk-l 289 kirjeldatud hinnaline Siberi karusloom nugiste perekonnast. (Vt. reg.)

Soot — endisest jõesängist järelejäänud pisem veekogu lammis. Старица.

Ženšen — araalialiste sugukonda kuuluv pikavarreliste sõrmjaguste lehtede ja mõningal määral inimesekuju meenutava silindrilise juurikaga rohttaim, millest saadakse ergutavat arstimit väsimuse vastu. (Vt. reg.)

Taimen — hinnaline, kuid püügikalana vähetähtis Siberi vääriskala lõhelaste sugukonnast. Keha pikergune, pea nagu havil külgedelt kokku surutud, suu suur, pea tumedatäpiline, keha küljed poolkuu- ja x-kujuliste laikudega, kudemise ajal värvus vaskpunane. (Vt. reg.)

Telad — ümmargused puunotid, mis paigutatakse paatide alla viimaste kaldale tirimiseks ja vette laskmiseks. Катки.

Tirk — kalatoiduline lind alklaste sugukonnast, musta selja ning valge kõhualusega, saleda terava sileda musta nokaga, ujunahaga

ühendatud eesvarvastega ja ilma tagavarbata mustade jalgadega. (Vt. reg.)

Tšubõšnik — lk-l 422 kirjeldatud taim, tõenäoliselt seesama mis eleuterokokk. (Vt. reg.)

Ulimagda — puutüvest õõnestatud suurem paat, laia labidataolise jätkega ninas. (Lähem kirjeldus lk-l 344.)

Upsujuured — kõrged, väga mürgised rohttaimed liilialiste sugukonnast, pikikurruliste pikerguste lehtede ja kuue õiekattelehega, väikeste pöörises asetsevate õitega. Mustal upsujuurel on mädanenud puuvilja lõhnaga mustjaspurpurpunased, valgel upsujuurel seestpoolt valged, väljastpoolt rohelised õied. (Vt. reg.)

Vesipapp — väike lind käbliklaste sugukonnast, pruunide jalgadega, laiade mustade suleääristega, tumehalli seljaga, kurgust rinnani lumivalge, mustade hoo- ning tüürsulgede ja nokaga. (Vt. reg.)

Viiksjänes — läbilõikava vilekõlalise häälitsusega väheldane näriline, lühikeste kõrvadega, ilma märgatava sabata, peaaegu ühepikkuste ees- ja tagajalgadega. (Vt. reg.)

Väike tüll ehk väike rüüt — lind kurvitsaliste seltsist, sale, pikkade jalgade ja kaelaga, musta saleda nokaga, kollakasroosade jalgadega, selg pruun, kõhualune valge, valgete äärmiste tüürsulgedega. (Vt. reg.)

Välu — metsalagendik või hõredam põõsastega kaetud koht kõrgemas metsas. Прогалина.

Vääneljalalised — ebaselgelt lülistatud alamad vähid, väga muutunud kehaehitusega; osal neist (pärisvääneljalalistel) on kaheharulised lülistatud, väänelde (köitraagude) kujulised jalad; nad kinnituvad sillasammastele, laevakeredele, vaalaliste nahale jne. (Vt. reg.)

Vöötorav ehk burundukk — väike (10—15 sm pikkune) näriline oravlaste sugukonnast, ookerjaskollase karvkattega ja viie musta pikivöödiga seljal. (Vt. reg.)

SISUKORD

Kirjastuselt 5

SIHHOTE-ALINI MÄGEDES

Autorilt 9
Esimene peatükk. Amuuri alamjooks 21
Teine peatükk. Anjuid mööda ülespoole 42
Kolmas peatükk. Mäekurust üleminek 67
Neljas peatükk. Majakavaht 86
Viies peatükk. Orotšid 99
Kuues peatükk. Paatidel piki mereranda 105
Seitsmes peatükk. Mööda Samarga jõge 154
Kaheksas peatükk. Häire 168
Üheksas peatükk. Kalastaja kassikakk 172
Kümnes peatükk. Jaht 176
Üheteistkümnes peatükk. Lumetorm 181
Kaheteistkümnes peatükk. Mööda väikesi mägijõgesid . . . 185
Kolmeteistkümnes peatükk. Tagasitee üle Sihhote-Alini . . 195
Neljateistkümnes peatükk. Jälle mere poole 213
Märkusi 256
Kolm puusärki 259
Vesipüks Tumnini jõe suudme lähedal 263
Mõõkvaal Temu 266
Madude pulmad 269
Haugas ja jänes 273
Merikotkaste võitlus õhus 275
Linnulaat 278
Põdrajaht 282
Kassikaku pesa 287
Sjurkumi neem 294
Talvine retk mööda Hungari jõge 302

Esimene peatükk. Ettevalmistused ja ärasõit 327
Teine peatükk. Nõukogude sadam 333
Kolmas peatükk. Mööda Tutto jõge ülespoole 344
Neljas peatükk. Hädaorg 356
Viies peatükk. Savuška Bizanka 366
Kuues peatükk. Sihhote-Alini mäeaheliku harudes 379
Seitsmes peatükk. Anjui ülemjooks 390
Kaheksas peatükk. Üleujutus 401
Üheksas peatükk. Ürgmets 417
Kümnes peatükk. Tiigrijõgi 427
Üheteistkümnes peatükk. Üle mägede, läbi metsade ja soode . 436
Raamatus esinevate taime- ja loomanimede register . . 449
Uusi ja vähemtuntud oskussõnu 457

Арсеньев, Владимир Клавдиевич
СКВОЗЬ ТАЙГУ
На эстонском языке
Суперобложка У. Кюльв
Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10

*

Toimetaja *B. Betlem*

Kunstiline toimetaja *R. Pangsepp*

Tehniline toimetaja *T. Mitt*

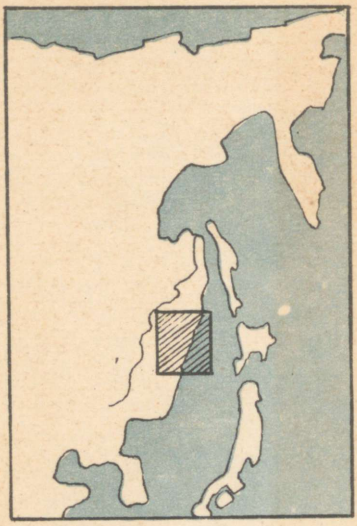
Korrektorid *A. Nurmoja* ja *M. Teemägi*

Ladumisele antud 24. XII 1958. Trükkimisele antud 11. II 1959. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 29+2 lisa. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 24,04. Arvutuspoognaid 25,95. Trükiarv 30 000. Tellimise nr. 2199. Trükikoda «Punane Täht», Tallinn, Pikk tän. 54/58.

Hind rbl. 9.45

2—7

V. K. ARSENJEVI
EKSPEDITSIOONIDE MARSRUUTIDE
KAART
20 0 20 40 60 80km
Marsruut 1908. a. suvel
" 1908.–1909. a. talvel
" 1909. a. kevadel
" 1909. a. suvel
" 1909.–1910. a. talvel
" 1927. a.
Lühendid:
ab. – abajas
j. – järv
körg. – körgustik
l. – laht
mk. – mäekuru
n. – neem
S. – Suur
V. – Väike
140
50
48
136
138
AMUUR
HABAROVSK
Komsomolsk
Mariinskoje
Yoznessenskoje
Serapulskoje
Vjatskoje
Sahhalsi-Aljan
Volkonskoje
Anastasjevka
Petropavlovskoje j.
Aleksandro-Mihhailovskoje
Sukpai-Datani
Tsukku
Kija
Hor
Harpi
Selgon
Ukur
Bolani j.
Marja
Muhhu
Ljumomi
Sinda j.
Gassi j.
Gassi
Dadó
Oberga
Duljalja Sira
Kandahhe
Goldi mk.
Monomu
Tsagri
Traitskoje
Dondon
Torgon
Naihhin
Tormasuri
Medi
Pitka
Nemptu
Muhhen
Anhalga
Sita
Obor
Nefiktsa mk.
Sadomabirani
Tsuin
Muravjov-Amurski mk.
Samarga
Kapan
Muten
Kaden
Bikin
Sukpai
Harin
Boktor
Limuri
Jai
Muta
Ui
Tsitsaman
Tumnin
Jungari
Grumm-Grzimailo mk.
Muli
Hungari
Akur-Data
Akur
Hutu
Gobitti
Ivanovi mk.
Pargami
Vene Geograafia Seltsi mk.
Adelomi
Butu
Tsuanka
Ulike
Hutu-Data
Data
Dormi
Anjui
Igga
Tutto
Hadi
Vasitav mk.
Ulema
Kopi
Teplo
Muka
Daagdó
Boltsi
Issimi
Jagujataul
Pjafu
Kuklsa
Agza
Nelma
Nimmi
Meg
Sonje
Nime
Adimi
Kiveta
Jegdinka
Grossevitsi
Ihhe
Grossevitsi ab.
Ristiulendamise n.
Omoduoni n.
Udude n.
Kuldneem
Hädaohuneem
Mossolovi ab.
Ristiabajas
Hoi n.
Solovjovi n.
Sigimani ab.
Muraško n.
Ivanovi n.
Starki ab.
Sjurkumi n.
Auka ab.
Sõnnineem
Boena n.
Juma n.
Silantjevi ab.
Tona ab.
Aja n.
Vanini ab.
Nõukogude sadam
Nõukogude Sadam
Daktõ-Bootšani
Liivaneem
Mafatsa ab.
Innocentiuse ab.
Kopi
Liivaneem
Rukkimaarjapäeva (Aku) n.
Itsa n.
JAAPANI MERI

IV marsruut

V marsruut

VI marsruut

Hungari

Voznessenskoje

Kandahhe

Amuur

Anjui

Gasei j.

Pihtsa

Muhhen

sk

Kizi j.
TATARI
VÄIN
Sjurkumi n.
Tumnin
Akur-Data
Data
Nõukogude Sadam
Kopi
JAAPANI
MERI

Rbl. 9.45

Rbl. 9.45